INSTYTUT SLAWISTYKI POLSKIEJ AKADEMII NAUK
FUNDACJA SLAWISTYCZNA

SLAVICA

TESTIMONIA NAJDAWNIEJSZYCH DZIEJÓW SŁOWIAN

SERIA GRECKA

Zeszyt 1

STAROŻYTNOŚĆ. PISARZE NAJDAWNIEJSI

Przekład i opracowanie
ANNA KOTŁOWSKA

158

TESTIMONIA
NAJDAWNIEJSZYCH DZIEJÓW SŁOWIAN

Prace Slawistyczne. Slavica
[Monographs in Slavic Studies. Slavica]

158

Redaktor Naczelny / Editor-in-Chief
Prof. dr hab. Piotr Sobotka
Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa, Polska
[Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences, Warsaw, Poland]

Rada Naukowa / Editorial Board

- Д-р ф.н., проф. Тетяна О. Черниш, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна [D-r f.n., prof. Tetiana O. Chernysh, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine]
- Dr hab. Rafał Górski, prof. inst., Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk; Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, Kraków, Polska [Institute of Polish Language, Polish Academy of Sciences; Jagiellonian University in Krakow, Cracow, Poland]
- Prof. dr hab. Aleksandra Janowska, Uniwersytet Śląski w Katowicach, Katowice, Polska [University of Silesia in Katowice, Katowice, Poland]
- prof. Igors Koškins, Latvijas Universitāte, Rīga, Latvija [University of Latvia, Riga, Latvia]
- Wur. prof. dr. / apl. Prof. Dr. Thomas Menzel, Serbski Institut / Sorbisches Institut, Bautzen / Budyšin, Deutschland [Sorbian Institute, Bautzen, Germany]

INSTYTUT SLAWISTYKI POLSKIEJ AKADEMII NAUK
FUNDACJA SLAWISTYCZNA

TESTIMONIA NAJDAWNIEJSZYCH DZIEJÓW SŁOWIAN

SERIA GRECKA

Zeszyt 1
STAROŻYTNOŚĆ. PISARZE NAJDAWNIEJSI

Przekład i opracowanie
ANNA KOTŁOWSKA

WARSZAWA – POZNAŃ 2026

Recenzje wydawnicze [Editorial reviews]

Prof. dr hab. Sławomir Bralewski
Uniwersytet Łódzki, Łódź, Polska
[University of Lodz, Łódź, Poland]

Prof. dr hab. Jan Prostko-Prostyński
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań, Polska
[Adam Mickiewicz University in Poznań, Poznań, Poland]

Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego

Publikacja dofinansowana ze środków budżetu państwa, przyznanych przez Ministra Nauki w ramach programu „Doskonała Nauka II".

Doskonała Nauka II

[The work was co-financed from the state funds granted by the Polish Minister of Science under the Programme "Excellent Science II".]

Redakcja i korekta [Editing and proofreading]
Ilona Chruściak, Dorota Leśniewska, Dorota Muszyńska-Wolny, Piotr Styk

Skład [Typesetting]
Janusz Świnarski

© Copyright by Anna Kotłowska, 2026

This is an Open Access book distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0), which permits redistribution, commercial and noncommercial, provided that the book is properly cited.

ISBN: 978-83-66369-72-6 [e-book]
ISBN: 978-83-66369-73-3 [druk]
ISSN: 0208-4058 (Prace Slawistyczne. Slavica)
DOI: https://doi.org/10.11649/978-83-66369-72-6

Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk
[Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences]
ul. Jaracza 1, 00-378 Warszawa, tel. + 48 510 664 062
wydawnictwo@ispan.edu.pl, https://ispan.waw.pl

Nec in alia parte maior auctorum inconstantia,
credo propter innumeras vagasque gentes.

Plinius, *NH* 6.61.

Spis treści

Wprowadzenie 9

I. Europa Środkowa i Wschodnia w greckich koncepcjach geograficznych. Wybór

Agatemeros 13
Anakreont z Teos 14
Pseudo-Arystoteles 17
Dejnarchos z Delos 29
Efor z Kyme 31
Euhemer z Messeny 33
Eumelos z Koryntu 40
Hezjod z Askry 42
Hymny homeryckie 44
Kallimach z Cyreny 46
Mnaseasz z Patary 49
Nikanor z Kyreny 55
Pyteasz z Massalii 56
Sostratos z Fanagorii 85
Sostratos z Nyssy 86
Strabon z Amasei 92

II. Najstarsze greckie źródła do dziejów Słowian

Herodot z Halikarnasu 99
Ptolemeusz z Aleksandrii 206

Leksykon terminów etnicznych i geograficznych 257

Uwaga metodyczna 399

Uwaga metrologiczna 400

Wykazy skrótów 401
Skróty źródłowe 401
Skróty bibliograficzne 405
Skróty inne 405
Bibliografia 407
O wydawcy. Abstrakt 465
About the editor. Abstract 467

WPROWADZENIE

Do rąk Czytelników zostaje oddany długo oczekiwany, pierwszy chronologicznie tom serii greckiej *Testimoniów najdawniejszych dziejów Słowian*, kończący zarazem cały wieloletni cykl. Testimonia w nim zawarte zostały podzielone na dwie części. Pierwsza z nich obejmuje wybór świadectw autorów greckich na temat ówczesnego postrzegania Europy jako odrębnej jakości geograficznej (np. jako kontynentu), jej północno-wschodnich rubieży oraz ogólnego obrazu kuli ziemskiej (np. zmiana koncepcji Oceanu, konstrukcja globusa). Należy bowiem stwierdzić, że poznanie i zrozumienie założeń natury podstawowej stojących za konkretnym już opisem danego terytorium jest przydatne do jego właściwego zrozumienia, zwłaszcza w późniejszym, już średniowiecznym, kontekście. Przy wyborze autorów kierowano się zasadą, by pokazać bogactwo, utraconej przeważnie i zachowanej jedynie fragmentarycznie, greckiej geografii i etnografii, sięgając do autorów bardzo mało znanych bądź w ogóle nieobecnych w polskiej literaturze przedmiotu (np. Agatemeros, Mnaseasz). Niektórzy z nich zostali przetłumaczeni w całości (np. Pyteasz z Massalii, Sostratos z Nyssy). Należy podkreślić, iż jest to jedynie ułamek zachowanej szczątkowo i w rozproszeniu tradycji, ale ułamek pozwalający zorientować się w zagadnieniu i pomocny w rozpoczęciu dalszych, własnych poszukiwań badawczych.

Część druga obejmuje dwóch autorów, których zachowane dzieła w sposób najbardziej kompleksowy i szczegółowy przedstawiają nam ówczesną wiedzę na temat Europy Środkowej i Wschodniej oraz Azji Środkowej, mianowicie Herodota i Ptolemeusza. Obaj stali się też na tysiąclecia źródłem inspiracji, wiedzy, sposobu mówienia o przestrzeniach Eurazji. Bogaty komentarz geograficzno-historyczny do tych dzieł, jak i do części pierwszej, znajduje się w leksykonie. Zakres terytorialny przetłumaczonych fragmentów obejmuje: 1) ziemie, na których nauka (chociaż nie ma tu konsensusu) umieszczała i umieszcza Słowian przed ich pojawieniem się pod własną nazwą w VI w. n.e., nie przesądzając oczywiście o słuszności konkretnej identyfikacji; 2) ziemie stepu środkowoazjatyckiego ze względu na jedność geograficzną i związany z nimi tryb życia grup ludzkich od Karpat na zachodzie, po Sajany i Tienszan na wschodzie; na tym olbrzymim obszarze dochodziło do częstych migracji i przekształceń polityczno-tożsamościowych, które wpływały zarówno na realia wschodnioeuropejskie, jak i na sposób konstruowania opisu przez geografię grecką

(por. kryteria podziału tej części Eurazji w *Geografii* Ptolemeusza). To fundamentalne znaczenie Azji Środkowej dla Europy nie zmalało również w średniowieczu, czego dowodzą dzieje państwa mongolskiego.

Tom niniejszy swoją formą i zakresem chronologicznym nawiązuje do pierwszego tomu serii łacińskiej. Odnośniki zwykłe (np. → Scytowie) odsyłają do hasła z tego tomu, czasami zawierają też uzupełnienia faktograficzne i bibliograficzne. Natomiast literatura obecna w tomie łacińskim nie jest ponownie przytaczana. Wykazy literatury, zarówno w części źródłowej, jak i encyklopedycznej są uporządkowane alfabetycznie. Hasła wyróżnione tłustym drukiem (np. **Karoja**) to hasła nowe, nieobecne w tomie źródeł łacińskich. Dlatego też należy traktować oba tomy jako dwie części opisu tej samej przestrzeni cywilizacyjnej, tego samego pojmowania i wyobrażenia świata; ich lektura, ze względu na bardzo częste odniesienia leksykalne, też powinna być wspólna.

W tym miejscu chciałabym podziękować Recenzentom tomu, prof. dr. hab. Sławomirowi Bralewskiemu i prof. dr. hab. Janowi Prostko-Prostyńskiemu, za wnikliwe uwagi, porady i wskazówki bibliograficzne, za inspiracje i fascynujące wielogodzinne dyskusje o greckich wyobrażeniach dawnego świata zamieszkałego. Wszelką odpowiedzialność za ostateczny kształt książki ponoszę osobiście.

I. EUROPA ŚRODKOWA I WSCHODNIA W GRECKICH KONCEPCJACH GEOGRAFICZNYCH. WYBÓR

Agatemeros

Żyjący w I w. p.n.e. autor *Zarysu geografii* (*Γεωγραφίας ὑποτύπωσις*), zachowanego we fragmentach dzieła poświęconego historii badań geograficznych oraz ogólnego wstępu do geografii fizycznej świata (rozmiary kontynentów, charakterystyka linii brzegowej, elementy klimatologii). Korzystał z wielu dobrych, wiarygodnych źródeł, a zachowane fragmenty świadczą o rzetelności naukowej narracji. Należy bardzo żałować utraty jego twórczości.

Literatura: Berger, 1893, szp. 742–743; GGM, 2, ss. 471–487; Gisinger, 1921.

Excerptum (1T): [Περὶ τῆς τῶν παλαιῶν γεωγραφίας.]

Ἀναξίμανδρος ὁ Μιλήσιος, ἀκουστὴς Θάλεω, πρῶτος ἐτόλμησε τὴν οἰκουμένην ἐν πίνακι γράψαι· μεθ' ὃν Ἑκαταῖος ὁ Μιλήσιος, ἀνὴρ πολυπλανὴς, διηκρίβωσεν ὥστε θαυμασθῆναι τὸ πρᾶγμα· Ἑλλάνικος γὰρ ὁ Λέσβιος, ἀνὴρ πολυΐστωρ, ἁπλάστως παρέδωκε τὴν ἱστορίαν. Εἶτα Δαμάστης ὁ Σιγειεὺς τὰ πλεῖστα ἐκ τῶν Ἑκαταίου μεταγράψας περίπλουν ἔγραψεν· ἐξῆς Δημόκριτος καὶ Εὔδοξος καὶ ἄλλοι τινὲς γῆς περιόδους καὶ περίπλους ἐπραγματεύσαντο.

Anaksymander z Miletu, uczeń Talesa, jako pierwszy odważył się narysować świat zamieszkały na tablicy [Strabon 1.1.11]. Po nim Hekatajos z Miletu, mąż, który wiele wędrował, uszczegółowił to w sposób godny podziwu; Hellanikos z Lesbos, mąż wielce uczony, przedstawił zaś analizę[1] jasno, bez komplikacji. Następnie Damastes z Sigejon, przepisawszy większość z Hekatajosa, napisał *periplus*; wreszcie Demokryt, Eudoksos i wielu innych sporządzali „opisy ziemi" i „periplusy".

Przypisy:

1. Należy zwrócić uwagę na obecne tu pierwotne znaczenie terminu „historia" – racjonalna analiza, badanie.

→ Milet, → Sigejon

Anakreont z Teos

Anakreont (ok. 570 r. – ok. 485 r. p.n.e.) pochodził z jońskiej *polis* Teos w Azji Mniejszej. Należał do lokalnej elity arystokratycznej, po ataku Persów na Teos popłynął do → Tracji, gdzie brał udział w założeniu Abdery (ok. 540 r.). Dużo podróżował po całym świecie egejskim; przebywał na dworach Polikratesa z Samos (Hdt 3.121; Nagy, 2007, ss. 226–227; Urios-Aparisi, 1993), ateńskich Pizystratydów, być może także Echekratidasa w Tesalii (znacząca zmiana stanowiska Kirchnera, 1905 – Stähelin, 1918). Wybitny przedstawiciel arystokratycznej kultury sympotycznej w epoce późnoarchaicznej.

Excerptum 1 (Athen. 10.427ab = 356 *PMG* = 33 Gentili, 1958)

ἄγε δή, φέρ᾽ ἡμῖν, ὦ παῖ,	Przynieś nam tu czarę, chłopcze,
κελέβην, ὅκως ἄμυστιν	Chcę popijać jednym duszkiem!
προπίω, τὰ μὲν δέκ᾽ ἐγχέας	Do dziesięciu kubków wody
ὕδατος, τὰ πέντε δ᾽ οἴνου	Pięć zaledwie dolej wina,
κυάθους, ὡς ἀνυβρίστως	Bym w bakchicznym uniesieniu
ἀνὰ δηῦτε βασσαρήσω.	Mógł zachować jakąś miarę.
ἄγε δηῦτε μηκέτ᾽ οὕτω	Dalej – pora już porzucić
πατάγωι τε κάλαλητῶι	Zwyczaj uczt na modłę Scytów
Σκυθικὴν πόσιν παρ᾽ οἴνωι	Wśród okrzyków, dzikiej wrzawy:
μελετῶμεν, ἀλλὰ καλοῖς	Gdy sączymy wino z wolna,
ὑποπίνοντες ἐν ὕμνοις.	Piękny hymn niech ktoś zanuci![2]

P r z y p i s y :

[2.] Tłum. Jerzy Danielewicz (1942–; Danielewicz, 1987, s. 24; por. Bartol & Danielewicz, 2010, ss. 797–798).

→ Scytowie

Powyższy fragment przytaczamy ze względu na świadectwo odmiennego od greckiej normy kulturowej obyczaju picia wina u → Scytów. Grecy postrzegali go jako nieumiarkowany ze względu na picie wina mocnego, nierozcieńczonego wodą (tzw. *ἀκρατοποσία*). Początkowo, na pewno jeszcze w czasach Anakreonta, spostrzeżenie to miało wartość etnograficzną (tak też u Hdt 6.84, por. Plato, *Leges* 637e: „Σκύθαι δὲ καὶ Θρᾷκες ἀκράτῳ παντάπασι χρώμενοι"), później stało się toposem, desygnującym

barbarzyńców (np. Horatius, *Carm.* 1.27; Cerri, 1991). W przedstawieniach malarstwa wazowego często Artemida przedstawiona jest w stroju scytyjskim, co ma uwypuklać jej odległość od cywilizacyjnego centrum (Barringer, 1996).

L i t e r a t u r a : Barringer, 1996, ss. 48–76; Bowra, 1961/1967, s. 276; Campbell, 1982, ss. 317–318, 1983, ss. 37–38, 1988/2001, ss. 54–55; Cerri, 1991, ss. 121–131; Danielewicz, 1997, ss. 19–29, 1999, ss. 291–297; De Martino & Vox, 1996, ss. 939–942; Fränkel, 1976, s. 340; Gerber, 1970, ss. 226–228; Kirchner, 1905, szp. 1910; Kirkwood, 1974, ss. 171–172; P. J. Miller, 2018, ss. 131–147; Nagy, 2007, ss. 211–269; Perrotta & Gentili, 1965, ss. 255–257; Pretagostini, 1982, ss. 47–55; Rocha Pereira, 1966, s. 91; Rossi, 1988, ss. 238–245; Smyth, 1900/1963, ss. 295–297; Stählin, 1918, szp. 418; Urios-Aparisi, 1993, ss. 51–70; Von der Mühll, 1940, ss. 422–425.

Excerptum 2 (Strabon 3.2.14 = 361 *PMG* = 4 Gentili, 1958)

ἐγὼ δ' οὔτ' ἂν Ἀμαλθίης,
βουλοίμην κέρας οὔτ' ἔτεα
πεντήκοντά τε κἀκατὸν
Ταρτησσοῦ βασιλεῦσαι.

A ja nie chcę zdobyć rogu
Amalthei cudownego
Ni na całe sto pięćdziesiąt
Lat Tartessu zostać królem[3].

et moi, je ne souhaite rien,
pas plus la corne d'Amalthée
que régner cent cinquante annés
à Tartessos en souverain[4].

→ Hiszpania, → Słupy Heraklesa

Fragment istotny ze względu na poświadczenie (niezależnie od samego znaczenia Tartessos jako ośrodka handlowego i cywilizacyjnego epoki żelaza w Hiszpanii) wczesnych greckich wyobrażeń najdalszego Zachodu. Jest tu aluzja do znanego z Herodota (1.163, 1.165), na którego powołuje się też Strabon (3.2.14), króla Argantoniosa, który miał panować 80 lat i żyć 120 lub więcej (Plin., *NH* 7.154: 150 lat). W kwestii historyczności tej postaci, ważnej dla historiografii hiszpańskiej, nie ma zgody wśród uczonych (Álvarez Martí-Aguilar, 2007; Cauer, 1895; → Słupy Heraklesa). Warto tu wspomnieć o istnieniu oronimu *Ἀργανθώνιον* m.in. u Filitasa z Kos (fragm. 26 Sbardella, 2000, ss. 158–159, *et comm. ad loc.*) w kontekście mitu Argonautów. Amaltea to kreteńska koza lub nimfa o tym imieniu, która m.in. wychowywała maleńkiego Dzeusa (Röscher, 1886, szp. 262 nn.). Jej złamany róg był źródłem obfitości pożywienia. Strabon (3.2.12–14) przedstawia hipotezę, iż to od Fenicjan Homer dowiedział się o Tartessos, a może też i o innych realiach dotyczących podróży morskich. Geograf używa przy tym sformułowania „Τοὺς δὲ Φοίνικας λέγω μηνυτάς·" [„Fenicjan określam jako informatorów"]. Warto zauważyć, iż termin „μηνυτής" jest poważny

i przekazywane przezeń informacje są wiarygodne i najwyższej wagi (por. Thuc., 3.2.3, 8.50.3).

Literatura: Álvarez Martí-Aguilar, 2007, ss. 477–492; Bowra 1961/1967, ss. 291–292; Campbell, 1982, s. 322; 1988/2001, ss. 58–59; Danielewicz, 1999, ss. 314–315; Gerber, 1970, s. 231; Gianotti, 1978, ss. 244–246 (wiele wydań późniejszych); Rocha Pereira, 1966, ss. 84–96, tu: s. 92; Sbardella, 2000; Smyth, 1900/1963, ss. 287–288; C. G. Wagner, 2014, ss. 11, 20–21.

Przypisy:

3. Tłum. Jerzy Danielewicz (1987, s. 25).
4. Tłum. François Lasserre (1966, ap. Strabon, 3.2.14).

Pseudo-Arystoteles

Niewielki traktat *O świecie* (*Περὶ κόσμου*; łac. *De mundo*) zawiera zwrot do Aleksandra. Można ten zabieg rozumieć dwojako: a) jako próbę uzyskania autorytetu (autorem byłby bowiem Arystoteles piszący do swego sławnego ucznia), b) jako formę zjednania sobie odbiorcy, który już na początku dowiaduje się, iż ma kontakt z dziełem godnym wielkiego człowieka. Oba wyjaśnienia wzmacniały szansę na przetrwanie tekstu. Prawdziwy autor wszakże pozostaje nieznany mimo wielowiekowych studiów nad tekstem (Kraye, 2014). Z perspektywy filozoficznej reprezentuje eklektyzm (A. Smith, 2014), a ze strukturalnej – kompilację i ten m.in. fakt pozwala datować go najprawdopodobniej na okres II–I w. p.n.e.; autor tekstu wykazuje też znajomość Eratostenesa, a nie wie o nim np. Filodemos z Gadary (Thom, 2014, ss. 3–8). Dirk Schenkerveld przeprowadził dogłębną analizę struktur gramatycznych, jednoznacznie odrzucając autorstwo Arystotelesa także na tym gruncie, mimo że do zwolenników Stagiryty należy wybitny historyk filozofii Giovanni Reale. Dzieło cieszyło się dużą popularnością w kolejnych stuleciach, zarówno wśród autorów chrześcijańskich, jak i muzułmańskich (Daiber, 2014; Tzvetkova-Glaser, 2014). Apulejusz z Madaury przełożył je, dość swobodnie, na łacinę. Sergiusz z Reszainy (VI w.) sporządził zaś przekład syryjski, który stał się podstawą dla tłumaczeń arabskich (S. M. Stern, 1964; Takahashi, 2014); istnieje też przekład armeński. Z perspektywy gatunkowej jest to *εἰσαγωγή*, tzn. wprowadzenie do zagadnienia, w tym przypadku zaś podstawowy zarys wiedzy geograficzno-astronomicznej w siedmiu rozdziałach, podkreślający rolę Boga w zachowaniu ładu świata i rządzących nim praw. Przeznaczony był dla odbiorcy wykształconego, posiadającego literacki smak, ale nie dla filozofa-specjalisty; przedstawia wiedzę o świecie reprezentatywną dla elit wczesnego Cesarstwa. Przytoczono tutaj rozdział trzeci, tzn. zarys geografii fizycznej powierzchni planety. Język rozdziału jest techniczny, wysoce specjalistyczny i dbający o precyzję terminologiczną, a zarazem dbający o piękno stylu, jak np. chiazm „ὄρεσι τε ὑψήλοις καὶ βαθυξύλοις δρυμοῖς".

Natomiast dziełko pt. *O godnych podziwu, zasłyszanych rzeczach* (*Περὶ θαυμασίων ἀκουσμάτων*) to zapiski ze szkoły perypatetyckiej, zawierające wiele ciekawostek geograficzno-przyrodniczych. Są one pogrupowane tematycznie, aczkolwiek dość chaotycznie, bez troski o styl i kompozycję. Jeśli niektóre z nich wydają się obecnie niewiarygodne, to trzeba mieć świadomość, iż są one wynikiem empirycznych badań i obserwacji, nawet jeśli nietrafionych. Inne zaś są niezwykle celne i wartościowe, jak o zwierzęciu z dalekiej Północy (30).

L i t e r a t u r a : Burri, 2014, ss. 89–120; Capelle, 1905, ss. 529–568; Daiber, 2014, ss. 169–180; Gregorić & Karamanlis, 2020; Kraye, 2014, ss. 181–197; Lorimer, 1933 (dzieło fundamentalne zasłużonego badacza); Pajón Leyra & Bartoš, 2020, ss. 80–120; Reale & Bos, 1995; Schenkeveld, 1991, ss. 221–255; A. Smith, 2014, ss. 121–131; S. M. Stern, 1964, ss. 187–204; Strohm, 1952, ss. 137–175; Takahashi, 2014, ss. 153–167; Thom, 2014; Tzvetkova-Glaser, 2014, ss. 133–152.

Excerptum 1 (*De Mundo* 3, Lorimer, 1933)

Ἐξῆς δὲ τῆς ἀερίου φύσεως γῆ καὶ θάλασσα ἐρήρεισται, φυτοῖς βρύουσα καὶ ζῴοις πηγαῖς τε καὶ ποταμοῖς, τοῖς μὲν ἐν γῇ ἀναλισκομένοις[5], τοῖς δὲ ἀνερευγομένοις εἰς θάλασσαν. Πεποίκιλται δὲ καὶ χλόαις μυρίαις ὄρεσι τε ὑψήλοις καὶ βαθυξύλοις δρυμοῖς καὶ πόλεσιν, ἃς τὸ σοφὸν ζῷον, ὁ ἄνθρωπος, ἱδρύσατο, νήσοις τε ἐναλίοις καὶ ἠπείροις. Τὴν μὲν οὖν οἰκουμένην ὁ πολὺς λόγος εἴς τε νήσους καὶ ἠπείρους διεῖλεν, ἀγνοῶν ὅτι καὶ ἡ σύμπασα μία νῆσός ἐστιν, ὑπὸ τῆς Ἀτλαντικῆς καλουμένης θαλάσσης περιρρεομένη. Πολλὰς δὲ καὶ ἄλλας εἰκὸς τῆσδε ἀντιπόρθμους ἄπωθεν κεῖσθαι, τὰς μὲν μείζους αὐτῆς, τὰς δὲ ἐλάττους, ἡμῖν δὲ πάσας πλὴν τῆσδε ἀοράτους· ὅπερ γὰρ αἱ παρ᾽ ἡμῖν νῆσοι πρὸς ταυτὶ τὰ πελάγη πεπόνθασι, τοῦτο ἥδε ἡ οἰκουμένη πρὸς τὴν Ἀτλαντικὴν θάλασσαν πολλαί τε ἕτεραι πρὸς σύμπασαν τὴν θάλασσαν· καὶ γὰρ αὗται μεγάλαι τινές εἰσι νῆσοι μεγάλοις περικλυζόμεναι πελάγεσιν. Ἡ δὲ σύμπασα τοῦ ὑγροῦ φύσις ἐπιπολάζουσα, κατά τινας τῆς γῆς σπίλους τὰς καλουμένας ἀναπεφαγκυῖα[6] οἰκουμένας, ἐξῆς ἂν εἴη τῆς ἀερίου μάλιστα φύσεως. Μετὰ δὲ ταύτην ἐν τοῖς βυθοῖς κατὰ τὸ μεσαίτατον τοῦ κόσμου συνερηρεισμένη γῇ πᾶσα καὶ πεπιεσμένη συνέστηκεν, ἀκίνητος καὶ ἀσάλευτος· καὶ τοῦτ᾽ ἔστι τοῦ κόσμου

Obok[13] przestrzeni powietrznej tkwią niewzruszenie ziemia i morze, obfitująca w rośliny i zwierzęta, strumienie i rzeki; jedne wiją się po powierzchni, drugie spływają do morza. Ziemia zdobiona jest niezliczoną różnorodnością zieleni, wysokimi górami, cienistymi lasami i miastami, które zbudował człowiek, zwierzę rozumne[14], wyspami morskimi i obszarami lądów[15]. Mniemanie powszechne dzieliło ekumenę[16] na wyspy i lądy, albowiem nie wiedziano, że cała ekumena stanowi wyspę otoczoną przez morze zwane Atlantyckim. Z dala od niej, po drugiej stronie otaczających mórz[17], istnieją prawdopodobnie inne wyspy, jedne większe, inne mniejsze od naszej, ale wszystkie niedostępne naszemu poznaniu poza tą jedną. Albowiem nasze wyspy pozostają w tej samej relacji do naszych mórz[18] jak cała ta ekumena do Morza[19] Atlantyckiego i pozostałe obszary zamieszkałe do całego morza[20]. Istnieją bowiem wielkie wyspy wielkimi obmywane morzami[21]. Wilgoć pokrywa powierzchnię ziemi, której wyniosłości to tzw. ekumeny. To jest właśnie ten element natury obok powietrza[22]. Po niej[23], w głębiach, w środku świata spoczywa cała ziemia, zbita i ściśnięta, nieruchoma i niewzruszona. To wszystko jest tą częścią wszechświata, którą nazywamy

τὸ πᾶν ὃ καλοῦμεν κάτω. Πέντε δὴ στοιχεῖα ταῦτα ἐν πέντε χώραις σφαιρικῶς ἐγκείμενα, περιεχομένης ἀεὶ τῆς ἐλάττονος τῇ μείζονι – λέγω δὲ γῆς μὲν ἐν ὕδατι, ὕδατος δὲ ἐν ἀέρι, ἀέρος δὲ ἐν πυρί, πυρὸς δὲ ἐν αἰθέρι – τὸν ὅλον κόσμον συνεστήσατο, καὶ τὸ μὲν ἄνω πᾶν θεῶν ἀπέδειξεν οἰκητήριον, τὸ κάτω δὲ ἐφημέρων ζῴων. Αὐτοῦ γε μὴν τούτου τὸ μὲν ὑγρόν ἐστιν, ὃ καλεῖν ποταμοὺς καὶ νάματα καὶ θαλάσσας εἰθίσμεθα, τὸ δὲ ξηρὸν, ὃ γῆν τε καὶ ἠπείρους καὶ νήσους ὀνομάζομεν.

Τῶν δὲ νήσων αἱ μέν εἰσι μεγάλαι, καθάπερ ἡ σύμπασα ἥδε οἰκουμένη λέλεκται πολλαί τε ἕτεραι μεγάλοις περιρρεόμεναι πελάγεσιν, αἱ δὲ ἐλάττους, φανεραί τε ἡμῖν καὶ ἐντὸς οὖσαι. Καὶ τούτων αἱ μὲν ἀξιόλογοι, Σικελία καὶ Σαρδὼ καὶ Κύρνος Κρήτη τε καὶ Εὔβοια καὶ Κύπρος καὶ Λέσβος, αἱ δὲ ὑποδεέστεραι, ὧν αἱ μὲν Σποράδες, αἱ δὲ Κυκλάδες, αἱ δὲ ἄλλως ὀνομάζονται.

Πέλαγος δὲ τὸ μὲν ἔξω τῆς οἰκουμένης Ἀτλαντικόν τε καὶ Ὠκεανὸς καλεῖται, περιρρέων ἡμᾶς. Ἐντὸς δὲ πρὸς δύσεις στενοπόρῳ διανεωγὼς[7] στόματι, κατὰ τὰς Ἡρακλείους λεγομένας στήλας τὸν εἴσρουν εἰς τὴν ἔσω θάλασσαν ὡς ἂν εἰς λιμένα ποιεῖται, κατὰ μικρὸν δὲ ἐπιπλατυνόμενος ἀναχεῖται, μεγάλους περιλαμβάνων κόλπους ἀλλήλοις συναφεῖς, πῇ μὲν κατὰ στενοπόρους αὐχένας ἀνεστομωμένος, πῇ δὲ πάλιν πλατυνόμενος. Πρῶτον μὲν οὖν λέγεται ἐγκεκολπῶσθαι ἐν δεξιᾷ εἰσπλέοντι τὰς Ἡρακλείους στήλας, διχῶς, εἰς τὰς καλουμένας Σύρτεις, ὧν τὴν μὲν Μεγάλην, τὴν δὲ Μικρὰν, καλοῦσιν· ἐπὶ θάτερα

„niższą". Otóż te pięć elementów ułożonych jest sferycznie w pięciu obszarach, przy czym zawsze większa sfera obejmuje mniejszą: woda ziemię, powietrze wodę, ogień powietrze, eter ogień – i tak tworzą razem świat. Przy czym górna jego część stanowi domostwo bogów, a dolna krótko żyjących zwierząt. Z tej ostatniej część wilgotną zwiemy rzekami, strumieniami i morzami, a część suchą lądem, wybrzeżami i wyspami.

Istnieją wyspy tak wielkie, jak cała nasza ekumena, a wiele z nich jest obmywanych przez wielkie morza. Inne są mniejsze, dostrzegalne dla nas i znajdują się wewnątrz[24]. Znaczniejsze z nich: Sycylia, Sardynia, Kyrnos[25], Kreta, Eubea, Cypr i Lesbos[26], pomniejsze to Sporady, Cyklady i inne, o rozmaitych nazwach.

Morze poza ekumeną, które nas obmywa, nazywane jest Atlantykiem albo Oceanem. Na zachodzie tworzy ono wąską cieśninę zwaną Słupami Heraklesa i tym samym wpływa do wewnętrznego morza niczym do portu. Następnie stopniowo się rozszerza i rozpościera, obejmując wielkie, przylegające do siebie zatoki[27], w jednym miejscu ograniczając się do wąskiego przesmyka wody, w drugim znów szeroko się rozlewa. Mówi się, że pierwsze zatoki po prawej stronie tego, kto przepływa przez Słupy Heraklesa, to dwie tzw. Syrty, z których jedną nazywają Wielką, a drugą Małą. Natomiast po drugiej stronie nie ma podobnego systemu zatok, lecz trzy morza: Sardyńskie, Galackie i Adriatyckie. Po nich, w poprzek, Sycylijskie, dalej Kreteńskie. Następnie, z jednej

δὲ οὐκέτι ὁμοίως ἀποκολπούμενος τρία ποιεῖ πελάγη, τό τε Σαρδόνιον καὶ τὸ Γαλατικὸν λεγόμενον καὶ Ἀδρίαν, ἐξῆς δὲ τούτων ἐγκάρσιον τὸ Σικελικόν, μετὰ δὲ τοῦτο τὸ Κρητικόν, συνεχὲς δὲ αὐτοῦ, τῇ μὲν τὸ Αἰγύπτιόν τε καὶ Παμφύλιον καὶ Σύριον, τῇ δὲ τὸ Αἰγαῖόν τε καὶ Μυρτῷον. Ἀντιπαρήκει δὲ τοῖς εἰρημένοις πολυμερέστατος ὢν ὁ Πόντος, οὗ τὸ μὲν μυχαίτατον Μαιῶτις καλεῖται, τὸ δὲ ἔξω πρὸς τὸν Ἑλλήσποντον συνανεστόμωται τῇ καλουμένῃ Προποντίδι. Πρός γε μὴν ταῖς ἀνασχέσεσι τοῦ ἡλίου πάλιν εἰσρέων ὁ Ὠκεανός, τὸν Ἰνδικόν τε καὶ Περσικὸν διανοίξας κόλπον, ἀναφαίνει συνεχῆ τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν διειληφώς. Ἐπὶ θάτερον δὲ κέρας κατὰ στενόν τε καὶ ἐπιμήκη διήκων αὐχένα, πάλιν ἀνευρύνεται, τὴν Ὑρκανίαν τε καὶ Κασπίαν ὁρίζων· τὸ δὲ ὑπὲρ ταύτην βαθὺν ἔχει τὸν ὑπὲρ τὴν Μαιῶτιν λίμνην τόπον. Εἶτα κατ᾽ ὀλίγον ὑπὲρ τοὺς Σκύθας τε καὶ Κελτικὴν σφίγγει τὴν οἰκουμένην πρός τε τὸν Γαλατικὸν κόλπον καὶ τὰς προειρημένας Ἡρακλείους στήλας, ὧν ἔξω περιρρέει τὴν γῆν ὁ Ὠκεανός. Ἐν τούτῳ γε μὴν νῆσοι μέγισται[8] τυγχάνουσιν οὖσαι δύο, Βρεττανικαὶ[9] λεγόμεναι, Ἀλβίων[10] καὶ Ἰέρνη, τῶν προϊστορημένων μείζους, ὑπὲρ τοὺς Κελτοὺς κείμεναι. Τούτων δὲ οὐκ ἐλάττους ἥ τε Ταπροβάνη πέραν Ἰνδῶν, λοξὴ πρὸς τὴν οἰκουμένην, καὶ ἡ † Φεβὸλ καλουμένη, κατὰ τὸν Ἀραβικὸν κειμένη κόλπον. Οὐκ ὀλίγαι δὲ ἄλλαι μικραὶ περὶ τὰς Βρεττανικὰς καὶ τὴν Ἰβηρίαν κύκλῳ περιεστεφάνωνται τὴν οἰκουμένην ταύτην, ἣν δὴ νῆσον εἰρήκαμεν· ἧς πλάτος μέν ἐστι κατὰ τὸ

strony Egipskie, Pamfilijskie i Syryjskie, z drugiej – Egejskie i Myrtojskie. Morze Czarne natomiast, wewnętrznie złożone, rozpościera się po przeciwnej stronie od wyżej wymienionych. Najbardziej wewnętrzna jego część nazywa się Meotydą, zaś zewnętrzna, w kierunku Hellespontu, otwiera się na tzw. Propontydę.

Na Wschodzie Ocean ponownie wpływa [w ląd ekumeny], tworząc Indyjską i Perską Zatokę[28], a następnie otwiera się nieprzerwanie, tworząc Morze Czerwone. Natomiast od strony drugiego przylądka[29], przeciskając się przez długi, wąski przesmyk, rozszerza się ponownie, wykreślając Morze Hyrkańskie, tzn. Kaspijskie[30]. Jeszcze dalej, za jeziorem Meotyda, znajduje się głębia. Następnie, tuż za Scytami i Celtyką, [Ocean] otacza ekumenę aż po Zatokę Galacką i wspomniane wyżej Słupy Heraklesa, od których zewnętrznej strony Ocean otacza ekumenę. Na nim leżą dwie duże wyspy zwane Brytańskimi, Albion i Ierne; są one większe od wzmiankowanych powyżej i leżą za Celtami. Nie mniejsza od nich jest Taprobane za Indami, leżąca skośnie w relacji do ekumeny[31], oraz tzw. Febol[32], leżąca w Zatoce Arabskiej. Wiele małych wysp, także wokół Brytanii czy Iberii[33], otacza całą ekumenę, która przecież sama jest wyspą. Jej szerokość w najgłębszej części lądu wynosi prawie 40 000 stadiów jak mówią wybitni geografowie, a długość – około 70 000 stadiów[34]. Dzieli się ona na Europę, Azję i Libię.

Granice Europy wyznaczają Słupy Heraklesa, wnętrza Morza Czarnego

βαθύτατον τῆς ἠπείρου βραχὺ ἀποδέον τετρακισμυρίων σταδίων, ὥς φασιν οἱ εὖ γεωγραφήσαντες, μῆκος δὲ περὶ ἑπτακισμυρίους μάλιστα. Διαιρεῖται δὲ εἵς τε Εὐρώπην καὶ Ἀσίαν καὶ Λιβύην.

Εὐρώπη μὲν οὖν ἐστιν ἧς ὅροι κύκλῳ στῆλαί τε Ἡρακλέους καὶ μυχοὶ Πόντου θάλαττά τε Ὑρκανία, καθ' ἣν στενότατος ἰσθμὸς εἰς τὸν Πόντον διήκει· τινὲς δὲ ἀντὶ[11] τοῦ ἰσθμοῦ Τάναϊν ποταμὸν εἰρήκασιν. Ἀσία δέ ἐστι τὸ ἀπὸ τοῦ εἰρημένου ἰσθμοῦ τοῦ τε Πόντου καὶ τῆς Ὑρκανίας θαλάσσης μέχρι θατέρου ἰσθμοῦ, ὃς μεταξὺ κεῖται τοῦ τε Ἀραβικοῦ κόλπου καὶ τῆς ἔσω θαλάσσης, περιεχόμενος ὑπό τε ταύτης καὶ τοῦ πέριξ Ὠκεανοῦ· τινὲς δὲ[12] ἀπὸ Τανάϊδος μέχρι Νείλου στομάτων τὸν τῆς Ἀσίας τίθενται ὅρον. Λιβύη δὲ τὸ ἀπὸ τοῦ Ἀραβικοῦ ἰσθμοῦ ἕως Ἡρακλέους στηλῶν. Οἱ δὲ ἀπὸ τοῦ Νείλου φασὶν ἕως ἐκείνων. Τὴν δὲ Αἴγυπτον, ὑπὸ τῶν τοῦ Νείλου στομάτων περιρρεομένην, οἱ μὲν τῇ Ἀσίᾳ, οἱ δὲ τῇ Λιβύῃ προσάπτουσι, καὶ τὰς νήσους οἱ μὲν ἐξαιρέτους ποιοῦσιν, οἱ δὲ προσνέμουσι ταῖς γείτοσιν ἀεὶ μοίραις. Γῆς μὲν δὴ καὶ θαλάττης φύσιν καὶ θέσιν, ἥντινα καλεῖν εἰώθαμεν οἰκουμένην, τοιάνδε τινὰ ἱστορήκαμεν.

i Hyrkańskiego; przy czym Morze Hyrkańskie od Morza Czarnego oddziela bardzo wąski przesmyk. Niektórzy w miejsce przesmyku umieszczają rzekę Tanais[35]. Azja rozpościera się od wyżej wspomnianego przesmyku na linii Morze Czarne – Morze Hyrkańskie, do innego przesmyku, który leży między Zatoką Arabską i Morzem Śródziemnym; okala ją zaś to morze i sam Ocean. Niektórzy jednak twierdzą, że przestrzeń Azji rozciąga się od Tanais do ujścia Nilu; Libia zaś [rozpościera się] od przesmyku Arabskiego (według niektórych: od Nilu) po Słupy Heraklesa. Egipt, zawarty w delcie Nilu, przez jednych jest przypisany Azji, przez innych Libii. Nie ma też konsensusu w sprawie statusu wysp: czy są samodzielne, czy należą do najbliższego lądu.

Tak oto przedstawiliśmy zarys charakterystyki fizycznej tej części ziemi i morza, którą zwyczajowo nazywamy ekumeną.

Przypisy:

5. ἀνὰ γῆν ἐλιττομένοις, Thom.
6. Coniecit Usener, Lorimer; ἀναπεφυκυῖα codd., Bekker.
7. Coniecit Lorimer; διανεωγὸς Bekker.
8. Post μέγισται add. τε Bekker.
9. Coniecit Lorimer; Βρεταννικαὶ Bekker.
10. Coniecit Lorimer; Ἄλβιον Bekker.
11. Stobajos, post quem Lorimer; ἀπὸ codd., Bekker.
12. Post δὲ add. τὸ mss CGZ, Bekker.
13. Ἑξῆς: termin techniczny oznaczający przejście do kolejnej partii wykładu.

14. Ewidentna aluzja do Pol. 1253a2–3.
15. We współczesnej terminologii: kontynentami.
16. 'Świat zamieszkały' – ląd, na którym żyje człowiek bądź który jest dostępny ludzkiemu poznaniu i ewentualnemu osadnictwu. Geografia grecka zawsze była świadoma faktu (nawet jeśli nie potrafiła go uściślić), że istnieją ogromne przestrzenie lądowe planety, które są pozbawione obecności człowieka i takie pozostaną. Autor *De mundo* przedstawia zaś hipotezę, iż istnieją na planecie Ziemi różne ekumeny, których okalające morza są częścią, jeśli użyjemy dzis. terminologii, oceanu światowego, a kontakt między zamieszkującymi je cywilizacjami jest *a priori* niemożliwy. Podobnie napisze później Ptolemeusz (*Geogr*. 1.5.2): „πολλὰ μὲν μέρη τῆς συνεχοῦς γῆς τῆς καθ' ἡμᾶς οἰκουμένης…" [„liczne części lądu naszej ekumeny…"]. Szczególnie należy tu polecić obszerny artykuł Friedricha Gisingera (1888–1964), *Oikumene* (Gisinger, 1937, szp. 2123–2174), który w niczym nie stracił na wartości. Wcześniej tenże autor przedstawił też bardzo pożyteczny zarys *Geographie* (Gisinger, 1924, szp. 521–685).
17. Należy zwrócić uwagę na zróżnicowanie terminologii: *θάλασσα* w przypadku Atlantyku, *πορθμός* (czy niżej *πέλαγος*) w przypadku pozostałych, rozumianych jako zatoki czy zalewy tego pierwszego. We współczesnej terminologii użyto by w tym miejscu słowa „ocean", ale oczywiście ta dychotomia nie może być zastosowana w przypadku geografii greckiej i rzymskiej. Tu mamy trójpodział: a) Ocean, b) wielkie morze, c) małe morze, zatoka.
18. Τὸ πέλαγος.
19. Ἡ θάλασσα.
20. Ἡ θάλασσα.
21. Τὸ πέλαγος.
22. Zgodnie z nauką grecką istnieje pięć podstawowych rodzajów materii (*στοιχεῖα*, 'elementów'), z których zbudowany jest świat: powietrze, woda, ogień, ziemia i eter (łac. *quinta essentia*, stąd 'kwintesencja'). Istnienie tego ostatniego zostało ostatecznie odrzucone przez naukę dopiero w XIX w. w wyniku eksperymentu Michelsona–Morleya w 1887 r. Autor *De mundo* przedstawia wertykalne uporządkowanie elementów tworzących świat: ziemia, woda, powietrze, ogień, eter.
23. Tzn. wodzie.
24. Dom. „na Morzu Śródziemnym, Morzu Wewnętrznym".
25. Dzis. Korsyka.
26. Identyczne zestawienie siedmiu wysp w tej samej kolejności daje komediopisarz Aleksis (fragm. 260 Arnott).
27. Piękne zdanie ujawniające świadomość istnienia rozwiniętej linii brzegowej Morza Śródziemnego.
28. Fraza powyższa może być tłumaczona na dwa sposoby: a) jako synonimy, wówczas tłumaczylibyśmy ją jako Zatokę Perską, b) oddzielnie, wówczas Zatoka Indyjska byłaby rozumiana jako Zatoka Kaczska bądź Kambrajska.
29. Dom. „Azji".
30. Tu poglądy autora różnią się radykalnie od Arystotelesa, który uważał Morze Kaspijskie za zamknięte, nieposiadające dostępu do Oceanu (*Meteor.* 354a), podobnie też Hdt (1.102–103), Ptolem. (*Geogr*. 7.5.4). Natomiast opinia autora *De mundo* jest zgodna z przekonaniem Eratostenesa i postępującego za tym ostatnim Strabona (11.6.1, 11.7.1).

[31] Wzmianka o wyspie Cejlon jest jednym z argumentów przeciw autorstwu Arystotelesa, gdyż poznano ją dopiero w wyniku wyprawy Aleksandra (Onesikritos z Astypalai). Wśród badaczy *De mundo* zauważył to już Daniel Heinsius w 1609 r.

[32] Bochert (1908, s. 93): Sokotra; Capelle (1905, s. 539): Madagaskar; Karl Müllenhoff, *post quem* Lorimer (1925, s. 37): wyspa na jeziorze Tana; Pajón Leyra & Bartoš (2020, s. 84) sugerują zepsucie lekcji *Φοῖβος, Φοίβου*, a zatem przychylają się do identyfikacji ze znaną ze Strabona „Wyspą Słońca" (2.55–2.60).

[33] Tu: Półwysep Iberyjski.

[34] Posejdonios z Apamei: 70 000 st. dł.; Eratostenes z Cyreny: 70 800 st. dł., 38 000 st. szer.

[35] Strabon 1.4.7.

Excerptum 2 (*Mirabilium auscultationes*, Bekker)

25.᾽Ἐν Κύπρῳ τῇ νήσῳ λέγεται τοὺς μῦς τὸν σίδηρον ἐσθίειν.

25. Na wyspie Cypr mówi się, że myszy jedzą żelazo.

26. φασὶ δὲ καὶ τοὺς Χάλυβας ἔν τινι ὑπερκειμένῳ αὐτοῖς νησιδίῳ τὸ χρυσίον συμφορεῖσθαι παρὰ πλειόνων. διὸ δὴ καὶ τοὺς ἐν τοῖς μετάλλοις ἀνασχίζουσιν, ὡς ἔοικεν.

26. Powiadają też, że Chalybowie na pewnej położonej wyżej nich wysepce gromadzą złoto od wielu tamtejszych istot. Dlatego też, jak się wydaje, rozcinają je w kopalniach.

30.᾽Ἐν δὲ Σκύθαις τοῖς καλουμένοις Γελωνοῖς φασὶ θηρίον τι γίνεσθαι, σπάνιον μὲν ὑπερβολῇ, ὃ ὀνομάζεται τάρανδος· λέγεται δὲ τοῦτο μεταβάλλειν τὰς χρόας τῆς τριχὸς καθ᾽ ὃν ἂν καὶ τόπον ᾖ. διὰ δὲ τοῦτο εἶναι δυσθήρατον [καὶ διὰ τὴν μεταβολήν]· καὶ γὰρ δένδρεσι καὶ τόποις, καὶ ὅλως ἐν οἷς ἂν ᾖ, τοιοῦτον τῇ χροιᾷ γίνεσθαι. θαυμασιώτατον δὲ τὸ τὴν τρίχα μεταβάλλειν· τὰ γὰρ λοιπὰ τὸν χρῶτα, οἷον ὅ τε χαμαιλέων καὶ ὁ πολύπους. τὸ δὲ μέγεθος ὡσανεὶ βοῦς. τοῦ δὲ προσώπου τὸν τύπον ὅμοιον ἔχει ἐλάφῳ.

30. Powiadają, że u Scytów, zwanych Gelonami, żyje pewne zwierzę, wyjątkowo rzadko występujące, zwane *tarandos*[36]; podobno zmienia ono kolor sierści stosownie do otoczenia, w którym przebywa. Dlatego jest nie do upolowania [przez tę przemianę]. Albowiem ma barwę drzew, miejsc i w ogóle okolic, w których się znajduje. Ta zmiana sierści jest w ogóle najbardziej godna uwagi: inne zwierzęta zmieniają skórę, jak kameleon i polip. Jest tak duży, jak wół. Z oblicza podobny do jelenia.

46. φασὶ δὲ καὶ ἐν Βάκτροις τὸν Ὦξον ποταμὸν καταφέρειν βωλία χρυσίου πλήθει πολλά, καὶ ἐν Ἰβηρίᾳ δὲ τὸν καλούμενον Θεόδωρον ποταμὸν ἐκβράσσειν τε πολὺ περὶ τὰ χείλη χρυσίον, ὁμοίως δὲ καὶ καταφέρειν.

46. Powiadają, że u Baktrów rzeka Oksos niesie bryły złota w wielkiej ilości, a w Iberii rzeka zwana Teodoros zarówno wyrzuca wiele złota na brzeg, jak i podobnie niesie nurtem.

62. Φασὶ τὸν Μοσσύνοικον χαλκὸν λαμπρότατον καὶ λευκότατον εἶναι, οὐ παραμιγνυμένου αὐτῷ κασσιτέρου, ἀλλὰ γῆς τινὸς αὐτοῦ γινομένης καὶ συνεψομένης αὐτῷ. λέγουσι δὲ τὸν εὑρόντα τὴν κρᾶσιν μηδένα διδάξαι· διὸ τὰ προγεγονότα ἐν τοῖς τόποις χαλκώματα διάφορα, τὰ δ᾽ ἐπιγιγνόμενα οὐκέτι.

62. Powiadają, że u Mossynojków miedź jest najjaśniejsza i najbielsza, nie z powodu zmieszania z cyną, lecz ze względu na zawartość w niej pewnej odmiany gleby. Mówią, że wynalazca stopu nikogo tego nie nauczył; dlatego dawniejsze wyroby miedziane miały tę cechę, a późniejsze już nie.

105. Φασὶ δὲ καὶ τὸν Ἴστρον ῥέοντα ἐκ τῶν Ἑρκυνίων καλουμένων δρυμῶν σχίζεσθαι, καὶ τῇ μὲν εἰς τὸν Πόντον ῥεῖν, τῇ δὲ εἰς τὸν Ἀδρίαν ἐκβάλλειν. σημεῖον δὲ οὐ μόνον ἐν τοῖς νῦν καιροῖς ἑωράκαμεν, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν ἀρχαίων μᾶλλον, οἷον τὰ ἐκεῖ ἄπλωτα εἶναι· καὶ γὰρ Ἰάσονα τὸν μὲν εἴσπλουν κατὰ Κυανέας, τὸν δὲ ἐκ τοῦ Πόντου ἔκπλουν κατὰ τὸν Ἴστρον ποιήσασθαί φασι· καὶ φέρουσιν ἄλλα τε τεκμήρια οὐκ ὀλίγα, καὶ κατὰ μὲν τὴν χώραν βωμοὺς ὑπὸ τοῦ Ἰάσονος ἀνακειμένους δεικνύουσιν, ἐν δὲ μιᾷ τῶν νήσων τῶν ἐν τῷ Ἀδρίᾳ ἱερὸν Ἀρτέμιδος ὑπὸ Μηδείας ἱδρυμένον. ἔτι δὲ λέγουσιν ὡς οὐκ ἂν παρέπλευσε τὰς Πλαγκτὰς καλουμένας, εἰ μὴ ἐκεῖθεν ἀπέπλει. καὶ ἐν τῇ Αἰθαλείᾳ δὲ νήσῳ, τῇ κειμένῃ ἐν τῷ Τυρρηνικῷ πελάγει, ἄλλα τε δεικνύουσι μνημεῖα τῶν ἀριστέων καὶ τὸ ἐπὶ τῶν ψήφων δὲ λεγόμενον· παρὰ γὰρ τὸν αἰγιαλὸν ψήφους φασὶν εἶναι ποικίλας, ταύτας δ᾽ οἱ Ἕλληνες

105. Powiadają, że Ister, płynący z Lasu Hercyńskiego, rozdziela się i jedno ramię wpływa do Morza Czarnego, a drugie do Adriatyku. Możemy wnioskować, zarówno z realiów współczesnych, jak i zwłaszcza z dawniejszych danych, że jest on tam nieżeglowny. Albowiem, mówią, Jazon wpływał obok Kyan, a wypływał z Morza Czarnego Istrem. Wskazują też niemało innych dowodów, m.in. ołtarze poświęcone przez Jazona na tym obszarze; świątynię Artemidy wzniesioną przez Medeę na jednej z wysp Adriatyku. Mówią wreszcie, że nie przepływałby obok tzw. Plankt, gdyby nie podróżował stamtąd. Na wyspie Ajtaleja, leżącej na Morzu Tyrreńskim, wskazują też inne pamiątki bohaterów, w tym i tzw. Kamyk. Na plaży, mówią, można znaleźć barwne kamienie. Hellenowie mieszkający na wyspie twierdzą, że kolor pochodzi od nieczystości, pozostałych przy użyciu skrobaczek

οἱ τὴν νῆσον οἰκοῦντες λέγουσι τὴν χροιὰν λαβεῖν ἀπὸ τῶν στλεγγισμάτων ὧν ἐποιοῦντο ἀλειφόμενοι· ἀπὸ ἐκείνων γὰρ τῶν χρόνων οὔτε πρότερον ἑωρᾶσθαι μυθολογοῦσι τοιαύτας ψήφους οὔθ' ὕστερον ἐπιγενομένας. ἔτι δὲ τούτων φανερώτερα σημεῖα λέγουσιν, ὅτι οὐ διὰ τῶν Συμπληγάδων ἐγένετο ὁ ἔκπλους, αὐτῷ τῷ ποιητῇ ἐν ἐκείνοις τοῖς τόποις μάρτυρι χρώμενοι. τὴν γὰρ δυσχέρειαν τοῦ κινδύνου ἐμφανίζοντα λέγειν ὅτι οὐκ ἔστι παραπλεῦσαι τὸν τόπον,

ἀλλά θ' ὁμοῦ πίνακάς τε νεῶν καὶ σώματα φωτῶν
κύμαθ' ἁλὸς φορέουσι πυρός τ' ὀλοοῖο θύελλαι[37].

περὶ μὲν οὖν τὰς Κυανέας οὐ λέγεται πῦρ ἀναπέμπειν, περὶ δὲ τὸν πορθμὸν τὸν διαλαμβάνοντα τὴν Σικελίαν, ἐφ' ἑκάτερα κειμένων τῶν τοῦ πυρὸς ἀναφυσημάτων, καὶ τῆς τε νήσου συνεχῶς καιομένης, καὶ τοῦ περὶ τὴν Αἴτνην ῥεύματος πολλάκις τὴν χώραν ἐπιδεδραμηκότος.

po namaszczeniu. Opowiadają, że ani wcześniej nie były te kamienie widziane, ani też później się nie pojawiały. Podają też bardziej przemawiające dowody na to, że nie płynięto przez Symplegady, otóż podają na świadka samego Poetę, wskazuje on bowiem na ryzyko niebezpieczeństwa, tłumacząc, że miejsce to jest niemożliwe do przepłynięcia:

Ciała ludzkie i belek okrętowych szczęty
Schłoną albo płomienie, albo mórz odmęty[38].

Twierdzi się, że ogień wydobywa się nie w pobliżu Kyan, lecz w cieśninie oddzielającej Sycylię[39], gdzie po obu brzegach występują erupcje ognia, wyspa ciągle płonie, a strumień[40] z Etny rozpływa się po okolicy.

110. Ἐν δὲ τοῖς Πευκετίνοις εἶναί φασιν Ἀρτέμιδος ἱερόν, ἐν ᾧ τὴν διωνομασμένην ἐν ἐκείνοις τοῖς τόποις χαλκῆν ἔλικα ἀνακεῖσθαι λέγουσιν, ἔχουσαν ἐπίγραμμα „Διομήδης Ἀρτέμιδι". μυθολογεῖται δ' ἐκεῖνον ἐλάφῳ περὶ τὸν τράχηλον περιθεῖναι, τὴν δὲ περιφῦναι, καὶ τοῦτον τὸν τρόπον εὑρισκομένην ὑπὸ Ἀγαθοκλέους ὕστερον τοῦ βασιλέως Σικελιωτῶν εἰς τὸ τοῦ Διὸς ἱερὸν ἀνατεθῆναί φασιν.

110. Powiadają, że u Peukecynów jest świątynia Artemidy, w której znajdował się przedmiot określony jako brązowy naszyjnik, a znajduje się na nim inskrypcja „Diomedes Artemidzie". Mówi się, że [Diomedes] zawiesił [naszyjnik] jeleniowi na szyję, gdzie rósł, aż został później znaleziony przez Agatoklesa, króla Sycylijczyków i złożony w świątyni Dzeusa.

119. Θαυμαστὸν δέ τι καὶ παρὰ τοῖς Ἐνετοῖς φασὶ γίνεσθαι. ἐπὶ γὰρ τὴν χώραν αὐτῶν πολλάκις κολοιῶν ἀναριθμήτους μυριάδας ἐπιφέρεσθαι καὶ τὸν σῖτον αὐτῶν σπειράντων καταναλίσκειν· οἷς τοὺς Ἐνετοὺς πρὸ τοῦ ἐφίπτασθαι μέλλειν ἐπὶ τὰ μεθόρια τῆς γῆς προτιθέναι δῶρα, παντοδαπῶν καρπῶν καταβάλλοντας σπέρματα, ὧν ἐὰν μὲν γεύσωνται οἱ κολοιοί, οὐχ ὑπερβαίνουσιν ἐπὶ τὴν χώραν αὐτῶν, ἀλλ᾽ οἴδασιν οἱ Ἐνετοὶ ὅτι ἔσονται ἐν εἰρήνῃ· ἐὰν δὲ μὴ γεύσωνται, ὡσεὶ πολεμίων ἔφοδον αὐτοῖς γινομένην οὕτω προσδοκῶσιν.

119. Powiadają, że coś godnego podziwu wydarza się u Enetów[41]. Otóż na ich ziemię często przylatują niezliczone tysiące kawek, a następnie zjadają zasiane przez nich zboże. Przed przylotem tychże Eneci składają im dary na granicach ziemi, rozrzucając nasiona wszelkiego rodzaju owoców. Jeżeli kawki spróbują ich, to [wrogowie] nie wkraczają na ich ziemię, a Eneci wiedzą, że będą żyć w pokoju. Jeżeli natomiast nie spróbują, to [Eneci] uważają ten fakt za zapowiedź najazdu wrogów.

141. Φασὶ τὸ Σκυθικὸν φάρμακον, ᾧ ἀποβάπτουσι τοὺς ὀϊστούς, συντίθεσθαι ἐξ ἐχίδνης. τηροῦσι δέ, ὡς ἔοικεν, οἱ Σκύθαι τὰς ἤδη ζῳοτοκούσας, καὶ λαβόντες αὐτὰς τήκουσιν ἡμέρας τινάς. ὅταν δὲ ἱκανῶς αὐτοῖς δοκῇ σεσῆφθαι πᾶν, τὸ τοῦ ἀνθρώπου αἷμα εἰς χυτρίδιον ἐγχέοντες εἰς τὰς κοπρίας κατορύττουσι πωμάσαντες. ὅταν δὲ καὶ τοῦτο σαπῇ, τὸ ὑφιστάμενον ἐπάνω τοῦ αἵματος, ὃ δή ἐστιν ὑδατῶδες, μιγνύουσι τῷ τῆς ἐχίδνης ἰχῶρι, καὶ οὕτω ποιοῦσι θανάσιμον.

141. Powiadają, że z jadu żmii powstaje scytyjska trucizna, w której zanurzają strzały. Jak się wydaje, Scytowie pilnują tych, które mają niedługo urodzić młode, następnie zostawiają je[42] na kilka dni, by zgniły. Kiedy wydaje im się, że wszystkie są już dostatecznie rozłożone, upuszczają krwi ludzkiej do garnuszka, następnie przykrywają naczynie i zakopują w gnojowisku. Gdy i to zgnije, wodnisty płyn[43], który poszedł do góry po oddzieleniu od krwi, mieszają z wydzieliną żmii i w ten sposób tworzą śmiertelną truciznę.

158. Ἐν τῷ Φάσιδι ποταμῷ γεννᾶσθαι ῥάβδον ὀνομαζομένην λευκόφυλλον, ἣν οἱ ζηλότυποι τῶν ἀνδρῶν δρεπόμενοι ῥίπτουσι περὶ τὸν παρθένιον θάλαμον, καὶ ἀνόθευτον τηροῦσι τὸν γάμον.

158. W rzece Fasis rośnie łodyga zwana „białolistną", którą zrywają zazdrośni mężczyźni i kładą w ślubnej sypialni; w ten sposób starają się zabezpieczyć małżeństwo.

168. Ῥῆνος καὶ Ἴστρος οἱ ποταμοὶ ὑπ᾽ ἄρκτον ῥέουσιν, ὁ μὲν Γερμανοὺς ὁ δὲ Παίονας παραμείβων· καὶ θέρους μὲν ναυσίπορον ἔχουσι τὸ ῥεῖθρον, τοῦ δὲ χειμῶνος παγέντες ὑπὸ κρύους ἐν πεδίου σχήματι καθιππεύονται.

168. Rzeki Ren i Ister płyną z północy; jedna przemierza [ziemie] Germanów, druga Pajonów. Latem ich nurt jest spławny, zaś zimą, kiedy są skute lodem, można je przemierzać konno, jakby były równiną.

Przypisy:

36. Najprawdopodobniej łoś albo renifer, w tradycji łac. *tarandrus*, *parandrus*, por. Plin., *NH* 8.52, Ael., *NA* 2.16, Solin., *De mirab*. 25 (Kotłowska, 2025b).
37. *Od*. 12.67–68.
38. Tłum. Lucjan Siemieński (Homer, 1992).
39. Cieśnina Messyńska.
40. Dom. „ławy".
41. → Weneci.
42. Tzn. nowo narodzone żmije.
43. Osocze?

→ Adriatyckie Morze, → Ajtaleja, → Albion, → Arabska Zatoka, → Atlantyckie Morze, → Azja, → Baktrowie, → Brytania, → Chalybowie, → Celtowie, → Celtyka, → Cyklady, → Cypr, → Czarne Morze, → Czerwone Morze, → Egejskie Morze, → Egipskie Morze, → Etna, → Eubea, → Fasis, → Febol, → Galacka Zatoka, → Galackie Morze, → Gelonion, → Germanowie, → Hellespont, → Hercyński Las, → Hyrkańskie Morze, → Iberia, → Ierne, → Indowie, → Indyjska Zatoka, → Ister, → Kaspijskie Morze, → Kyany, → Kreta, → Kreteńskie Morze, → Kyrnos, → Lesbos, → Libia, → Meotyda, → Mossynojkowie, → Myrtojskie Morze, → Nil, → Ocean, → Oksos, → Pajonowie, → Pamfilijskie Morze, → Perska Zatoka, → Peukecyni, → Plankty, → Propontyda, → Ren, → Sardynia, → Sardyńskie Morze, → Scytowie, → Słupy Heraklesa, → Sporady, → Sycylia, → Sycylijskie Morze, → Symplegady, → Syrty, → Syryjskie Morze, → Śródziemne Morze, → Taprobane, → Tanais, → Teodoros, → Tyrreńskie Morze, → Weneci.

Przytaczamy poniższy fragment nieznanego dzieła poety Asiosa (VI/V w. p.n.e.), przekazany przez Pauzaniasza (7.4.1), jako jedno z najstarszych świadectw o kształtowaniu się pojęcia „Europy" pozbawionego jeszcze ścisłego sensu geograficznego.

Excerptum 3 (fragm. 7 West, 2003 = 7 Bernabé, 1996)

Ἄσιος δὲ ὁ Ἀμφιπτολέμου Σάμιος ἐποίησεν ἐν τοῖς ἔπεσιν ὡς Φοίνικι ἐκ Περιμήδης τῆς Οἰνέως γένοιτο Ἀστυπάλαια καὶ Εὐρώπη […].

Asios, syn Amfiptolemosa, Samijczyk, wyraził się w swych pieśniach, że Fojniks spłodził z Perimede, córką Ojneusa, Astypalaję i Europę […].

Europa jako córka Fenicjanina, porwana i zgwałcona przez Dzeusa pod postacią byka, urodziła Minosa, Radamantysa i Sarpedona, por. np. *Iliada* 14.321. Oczywiście to tylko część, i to późna, całej tradycji. → Hezjod z Askry.

Literatura: Bernabé, 1987, ss. 127–131, 1996, ss. 127–131; Bethe, 1896, szp. 1606; Bowra, 1957, ss. 391–401 (na chwilę obecną nadal podstawowy artykuł o sylwetce Asiosa i chronologii jego twórczości); M. L. West, 1972, s. 46, 2003, ss. 31–32, 254–262.

Dejnarchos z Delos

Bardzo mało znany autor poematu epickiego, żyjący na przełomie IV i III w. p.n.e. Jego pochodzenie znamy tylko dzięki Demetriosowi z Magnezji, który w ten sposób odróżnia go od bardziej znanego oratora z Aten (T1). Przedstawiony został tu fragment, z którego wynika, iż Dejnarchos był autorem poematu o wędrówkach Dionizosa, m.in. do Indii (por. Dionysios Scytobrachion [BNJ 32 F8] oraz Filochoros [BNJ 328 F7a–b]). Popularność motywu była związana z wyprawą Aleksandra Wielkiego. W drugim zachowanym fragmencie (F1b, *ap.* Malalas) kontynuowany jest wątek Likurga i śmierci Dionizosa w Delfach (Marcel Piérart). Trzeci i ostatni fragment (F2) to dyskusja Dionizjusza z Halikarnasu nad stylem Dejnarchosa. Istotny jest tu fakt, iż Dionizjusz twierdzi, że Dejnarchos był autorem lokalnej historii Delos i mowy związanej z wyspą. Może to sugerować, iż jego przydomek może odnosić się do twórczości, a niekoniecznie miejsca pochodzenia. Niestety, posiadane źródła nie pozwalają na definitywne rozstrzygnięcie (m.in. brak imienia w inskrypcjach lokalnych: por. Vial, 2008).

L i t e r a t u r a : Bethe, 1901, szp. 2388–2389; *FGrHist* 399; Piérart, 1996a, ss. 141–151, 1996b, ss. 137–154. O strukturze dzieła Euzebiusza: Constantakopoulou, b.d. (BNJ online version); Kotłowska, 2009 (tam dalsza literatura, w tym dotycząca historii edycji krytycznych); Vial, 2008.

Excerptum (Eusebius Caesariensis, *Chronici canones*, anni ab Abraham 720–712)

Versio graeca (Synkellos, p. 307 Dindorf, 1829)

Διονύσου πράξεις καὶ τὰ περὶ ᾽Ινδούς, Λυκοῦργόν τε καὶ ᾽Ακταίωνα καὶ Πενθέα, ὅπως τε Περσεῖ συστὰς εἰς μάχην ἀναιρεῖται, ὥς φησι Δείναρχος ὁ ποιητής, οὐχ ὁ ῥήτωρ.

Czyny Dionizosa oraz to, co dotyczy Indów, Likurga, Aktajona i Penteusa; jak zginął w bitwie, gdy rzucił wyzwanie Perseuszowi, jak twierdzi Dejnarchos poeta, a nie retor.

Versio armena (p. 42m Schoene [Petermann & Schoene, 1967], eius translatio latina)

Secundum quosdam Dionisii gesta, et eiusdem apud Indos res; atque Licurgi, et Actaei et Penthei, necnon quomodo (et) a quo stans in praelio moritur. Dicit autem (de his) Dinarchus poeta, non rhetor.

Według niektórych czyny Dionizosa oraz jego przygody u Indów; także Likurga, Aktajona i Penteusa; o tym jak zginął, zabity przez niego [*dom.* Penteusa] w bitwie, rzuciwszy mu wyzwanie. Opowiada o tym Dejnarchos poeta, a nie retor.

Versio latina (Hieronimus, p. 54b, anno ab Abraham DCXIX, Helm, 1984)

Quidam his temporibus vindicant gesta Liberi patris et ea, quae de Indis Lycurgo Actaeone et Pentheo memorantur. Quomodo adversum Persem consistens occidantur in proelio, ait Dinarchus poeta, non rhetor.

Mniej więcej w tych czasach miały miejsce czyny ojca Libera oraz te, które wspomina się o Indach, Likurgu, Aktajonie i Penteusie. O tym, jak zginął w bitwie, gdy rzucił wyzwanie Perseuszowi, opowiada Dejnarchos poeta, a nie retor.

→ Indowie

Efor z Kyme

Jeden z najważniejszych historyków pierwszej połowy IV w., ur. ok. 400/390 r. p.n.e. w eolskiej Kyme (łac. Cumae), syn Demofilosa lub Antiocha. Studiował w Atenach u Izokratesa. Autor m.in. monumentalnego dzieła pt. *Dzieje* (*Ἱστορίαι*), w 30 księgach, uniwersalnej historii świata greckiego od XII w. p.n.e. (językiem mitu: od wędrówek po Wojnie Trojańskiej) do rządów Filipa II, króla Macedonii. Niestety, *Dzieje* zachowały się jedynie we fragmentach autorów (historyków i geografów) głównie z czasów późnego hellenizmu. Późniejsza tradycja (zwł. bizantyńska) przypisuje mu też kilka innych, obszernych dzieł z zakresu historii, etnografii, filologii czy filozofii, lecz na pewno przynajmniej część z nich jest nieautentyczna (Parmeggiani, 2011, ss. 27–29).

Excerptum (*FGrHist* 70 F 114a = Strabon 12.3.21 = Parmeggiani, 2011, s. 693)

Τοὺς δ᾽ Ἀμαζῶνας μεταξὺ Μυσίας καὶ Καρίας καὶ Λυδίας, καθάπερ Ἔφορος νομίζει, πλησίον Κύμης τῆς πατρίδος αὐτοῦ· καὶ τοῦτο μὲν ἔχεταί τινος λόγου τυχὸν ἴσως· εἴη γὰρ ἂν λέγων τὴν ὑπὸ τῶν Αἰολέων καὶ Ἰώνων οἰκισθεῖσαν ὕστερον, πρότερον δ᾽ ὑπὸ Ἀμαζόνων, ὧν καὶ ἐπωνύμους πόλεις τινὰς εἶναι φασι· καὶ γὰρ Ἔφεσον καὶ Σμύρναν καὶ Κύμην καὶ Μύριναν.

Niektórzy [umieszczają] Amazonki między Myzją, Karią i Lidią oraz – jak sądzi Efor – blisko Kyme, jego ojczyzny. Sąd ten nie wydaje się być dziełem przypadku: mógł on uważać bowiem, że ziemia zamieszkała w późniejszym okresie przez Eolów i Jonów wcześniej była zamieszkała przez Amazonki; mówi się, że pewne miasta zostały przez nie nazwane, mianowicie Efez[44], Smyrna, Kyme i Myrina.

→ Amazonki, → Karia, → Lidia, → Myzja

Lucyna Kostuch, postępując m.in. za rozumowaniem William B. Tyrrella, postrzega Amazonki jako grecki konstrukt kulturowy – wyobrażone przeciwieństwo samych Greków w zakresie życia społecznego (ekstremalnym przykładem takiego myślenia jest Jan Bremer). Oczywistym jest, że z perspektywy geografii historycznej powyższa droga interpretacyjna nie ma większego znaczenia.

Wyrzucenie z zachodniej Anatolii Amazonek przez Telefosa, mitycznego władcę Myzów, to część dawnej tradycji epickiej, widzącej Amazonki jako sojuszniczki Trojan (Arktinos z Miletu, *Aethiopis* F1 i F2, West, 2003), a jeszcze wcześniej, przed Wojną Trojańską walczące z Bellerofontem i Priamem (*Iliada* 3.185–189; 6.177–188; Eurip.,

Her. 408–415[45]; materiałowo o tradycji mitu: Josine H. Blok). Należy tu wspomnieć o hipotezie hetytologa Michaela Bányai'a, jakoby *Amazones* byli jednym z rzeczywistych ludów anatolijskich II tysiąclecia p.n.e, a ich „kobiecość" wynikła z pomieszania znaczenia etnonimu z luwijskim *wana-* 'kobieta', co w następstwie załamania się cywilizacji epoki brązu doprowadziło do tworzenia rozmaitych fantastycznych wyobrażeń.

Literatura: Efor: Barber, 1935; Parmeggiani, 2011 (dzieło znakomite; osiemsetstronicowe, bardzo szczegółowe omówienie zachowanych fragmentów). Amazonki: Bányai, 2018, ss. 66–67; Blok, 1995, 1997, ss. 81–99 (zwłaszcza przypadki Efezu i Kyme); Bremer, 2000, ss. 51–59 (Amazonki odpryskiem greckiej fantazji erotycznej i niczym więcej; oczywiście zdecydowanie nie zgadzamy się z taką interpretacją!); Davesne, 1982; Head & Poole, 1892, nr 406 (na rewersie przedstawienie Amazonki o imieniu Smyrna, czasy cesarza Karakalli); Kostuch, 2007, ss. 115–121; MacSweeney, 2018, ss. 137–156 (Amazonki w Efezie, jako skrajny obcy, wróg Aten, z którymi walczył Tezeusz); Masłowska-Nowak, 1994; Tyrrell, 1984; Yaylali, 1976 (hellenistyczny fryz Amazonomachii ze świątyni Artemidy Leukofrene z Magnezji nad Meandrem); *IEphesos* 941 (imię osobowe w epoce cesarskiej).

Przypisy:

44. Założenie świątyni Artemidy w Efezie przez Amazonki: Paus. 7.2.7–8; nawiązujące do Amazonek dzieła sztuki z Artemizjonu w Efezie: Plin., *NH* 34.19, Lukian, *Imagines* 6, por. *Etym.Magnum*, *s.v.* Ephesos; Stefan z Bizancjum, *s.v.* Kyme; sport militarystyczny dziewczyn w Efezie: *Hymn do Artem*. 237–47; popularność w epoce rzymskiej: Plin., *NH* 5.31, Strabon 14.1.4, 11.5.4, Tac., *Ann*. 3.61, Mela 1.78, Dionisius Periegetes 827–30.

45. W literaturze naukowej nadal pokutuje błędna opinia o sarmackich kobietach jako wzorcu dla mitu amazońskiego, o czym pisaliśmy w pierwszym tomie *Testimoniów* serii łacińskiej (Kotłowska i in., 2016). W tym miejscu wzmiankujemy podobny błąd w wydanej ostatnio syntezie dziejów Azji Środkowej pióra wybitnego sinologa Christophera I. Beckwitha pt. *Imperia Jedwabnego Szlaku* (Beckwith, 2020, s. 85, przyp. 2).

Euhemer z Messeny

Euhemer był niewątpliwie nieprzeciętną osobowością. Jako filozof, podróżnik, geograf i pisarz wywarł duży wpływ na kulturę klasyczną. Szczególnie istotna okazała się podjęta przez niego krytyka tradycyjnej religii: twierdził, że bogowie to jedynie wybitni ludzie, „ubóstwieni" z racji swych osiągnięć. Ten nurt racjonalnej krytyki religii zyskał dużą popularność, przyjmując od imienia swego głosiciela nazwę: euhemeryzm. Gdy uwzględnimy znaczenie tej postaci w historii filozofii europejskiej, tym bardziej zaskakuje fakt, że właściwie nie znamy szczegółów jego biografii. Pewne jest tylko to, że *akmé* filozofa wypadła w 300 r. p.n.e., a urodził się w sycylijskiej Messenie (dzis. Messina). Z perspektywy geografii historycznej istotny jest fakt, iż Euhemer głosił, jakoby podróżował z Arabii Szczęśliwej (dzis. Jemen) na Ocean Indyjski, gdzie znajdowała się wyspa Panchaja, której idealny ustrój opisał w swym dziele *Sacra Historia*. Już w starożytności powątpiewano w prawdziwość tych słów (T 4–7, T 15 Winiarczyk), przeważnie uważając je za konwecjonalne ramy opowieści. Współcześni uczeni przychylają się do tej opinii. Stąd zamieszczone fragmenty nie odnoszą się do szczegółów przyrodniczo-społecznych wysp Panchai i Hiery, które powinny być przedmiotem zainteresowania historii idei, lecz są świadectwem prawdziwej wiedzy geograficznej Euhemera, jakkolwiek przeważnie obecnym na drugim planie narracji.

Nie zachowało się do naszych czasów ani jedno autentyczne zdanie Euhemera. Jego *Sacra Historia* (*Ἱερὰ Ἀναγραφή* T 8 Winiarczyk) w trzech księgach znana jest tylko z późniejszych streszczeń i omówień. Łaciński poeta Kwintus Enniusz przełożył ją najprawdopodobniej w latach 200–194 p.n.e., jednak przekład nie zachował się (testimonia np. w *Divinae Institutiones* Laktancjusza, który też korzystał z dzieła Enniusza z drugiej ręki; zob. Winiarczyk, 2013, ss. 119–122). Edycja krytyczna Marka Winiarczyka nosi tytuł *Euhemeri Messenii reliquiae* edidit… (Winiarczyk, 1991).

L i t e r a t u r a : Birt, 1915, ss. 253–314, tu ss. 253–259; Winiarczyk, 2011, 2013 [jest to uaktualniona wersja poprzedniej publikacji autora *Euhemeros von Messene. Leben, Werk und Nachwirkung* (Winiarczyk, 2002)].

Excerptum 1 (T 3 Winiarczyk, 1991, p. 3–4 = Diodor 6.1.4–5 = Eusebius Caesariensis, *PE* 2.2.55–6)

Εὐήμερος μὲν οὖν, φίλος γεγονὼς Κασσάνδρου τοῦ βασιλέως καὶ διὰ τοῦτον ἠναγκασμένος τελεῖν βασιλικάς τινας χρείας καὶ μεγάλας ἀποδημίας, φησὶν ἐκτοπισθῆναι κατὰ τὴν μεσημβρίαν εἰς τὸν ὠκεανόν· ἐκπλεύσαντα γὰρ αὐτὸν ἐκ τῆς εὐδαίμονος Ἀραβίας ποιήσασθαι τὸν πλοῦν δι᾽ ὠκεανοῦ πλείους ἡμέρας, καὶ προσενεχθῆναι νήσοις πελαγίαις, ὧν μίαν ὑπάρχειν τὴν ὀνομαζομένην Παγχαίαν, ἐν ᾗ τεθεᾶσθαι τοὺς ἐνοικοῦντας Παγχαίους εὐσεβείᾳ διαφέροντας καὶ τοὺς θεοὺς τιμῶντας μεγαλοπρεπεστάταις θυσίαις καὶ ἀναθήμασιν ἀξιολόγοις ἀργυροῖς τε καὶ χρυσοῖς. εἶναι δὲ καὶ τὴν νῆσον ἱερὰν θεῶν· καὶ ἕτερα πλείω θαυμαζόμενα κατά τε τὴν ἀρχαιότητα καὶ τὴν τῆς κατασκευῆς πολυτεχνίαν, περὶ ὧν τὰ κατὰ μέρος ἐν ταῖς πρὸ ταύτης βίβλοις ἀναγεγράφαμεν.

Euhemer zatem, który był przyjacielem króla Kassandra[46] i z tego powodu został przezeń zmuszony do wykonania pewnych zadań państwowych oraz odległych podróży zagranicznych, mówi, że żeglował po Oceanie w kierunku południowym. Odbiwszy od brzegów Arabii Szczęśliwej, przez wiele dni żeglował przez Ocean; zawinął też do morskich wysp, z których jedna zwana była Panchają. Zobaczył, że żyją na niej Panchajowie, w pobożności i oddając cześć bogom przewspaniałymi ofiarami, a także wartościowymi darami ze srebra i złota. Jest to zaprawdę święta wyspa bogów i znajduje się na niej jeszcze bardzo wiele rzeczy godnych podziwu czy to ze względu na starożytny wiek, czy na kunszt wykonania. O tym pisaliśmy też – w umiarkowanym stopniu – we wcześniejszych księgach[47].

Przypisy:

46. Lata panowania w Macedonii: 317/6 – 298/7 p.n.e.

47. Diodor 5.42.3 – 46.7.

→ Arabia Szczęśliwa, → Ocean, → Panchajowie

Excerptum 2 (T 5 Winiarczyk, 1991 = Polyb., *Hist.* 34.5 = Strabon 2.4.2)

πολὺ δέ φησι (*scil.* Πολύβιος) βέλτιον τῷ Μεσσηνίῳ πιστεύειν ἢ τούτῳ (*scil.* Πυθέᾳ)· ὁ μέντοι γε εἰς μίαν χώραν τὴν Παγχαίαν λέγει πλεῦσαι· ὁ δὲ καὶ μέχρι τῶν τοῦ κόσμου περάτων κατωπτευκέναι τὴν προσάρκτιον τῆς Εὐρώπης πᾶσαν, ἣν οὐδ᾽ ἂν τῷ Ἑρμῇ πιστεύσαι τις λέγοντι. Ἐρατοσθένη (I B7 Berger)

Co więcej, mówi on (tzn. Polibiusz), że lepiej jest wierzyć Messeńczykowi, aniżeli jemu (tzn. Pyteaszowi). Ten twierdzi bowiem, że dopłynął tylko do jednej krainy, Panchai. Podczas gdy Pyteasz utrzymywał, jakoby dotarł aż po krańce świata, przebywszy całą północną Europę, a przecież nikt nawet nie uwierzył,

δὲ τὸν μὲν Εὐήμερον Βεργαῖον καλεῖν, Πυθέᾳ δὲ πιστεύειν (F 7a Mette), καὶ ταῦτα μηδὲ Δικαιάρχου πιστεύσαντος (F 111 Wehrli).

iż uczynił to Hermes. Eratostenes zaś, jako że nadał Euhemerowi przydomek „Bergejski”[48], uwierzył Pyteaszowi; podobnie też Dikajarchos[49].

Przypisy:

48. Berge (Βέργη), miasto w → Tracji. W tym miejscu jest to aluzja do Antyfanesa z Berge (IV w. p.n.e.), autora niezachowanego dziełka pt. *Ἄπιστα* (*Rzeczy niewiarygodne*) (por. McCartney, 1953, ss. 169–172).

49. Dikajarchos z Messeny (poł. IV w. p.n.e.), uczeń Arystotelesa, literat. Wśród jego wielu prac należy w tym kontekście wymienić dwie rozprawy geograficzne: *Obwód Ziemi*, *Pomiary górskie* (edycja fragmentów dzieł: Wehrli, 1967).

Excerptum 3 (T 6 Winiarczyk, 1991 = Strabon 7.3.6)

οὐ θαυμαστὸν δ’ εἶναι (*scil.* φησὶν Ἀπολλόδωρος) περὶ Ὁμήρου· καὶ γὰρ τοὺς ἔτι νεωτέρους ἐκείνου πολλὰ ἀγνοεῖν καὶ τερατολογεῖν […]. ἀπὸ δὲ τούτων ἐπὶ τοὺς συγγραφέας βαδίζει (*scil.* φησὶν Ἀπολλόδωρος) Ῥιπαῖα ὄρη λέγοντας καὶ τὸ Ὠγύιον ὄρος καὶ τὴν τῶν Γοργόνων καὶ Ἐσπερίδων κατοικίαν (Hecataeus Mil. FGrH 1 F 194), καὶ τὴν παρὰ Θεοπόμπῳ Μεροπίδα γῆν (FGrH 115 F 75), παρ’ Ἑκαταίῳ δὲ Κιμμερίδα πόλιν (Hecataeus Abd. FGrH 264 F 8), παρ’ Εὐημέρῳ δὲ τὴν Παγχ<α>ίαν γῆν […].

Nie należy się temu dziwić (*tzn.* mówi Apollodor) w przypadku Homera; przecież i późniejsi od niego nie wiedzieli wiele i opowiadali różne dziwne rzeczy […]. Protestuje on więc przeciwko tym pisarzom, co to mówią o „Górach Rifejskich”, „Górze Ogyjon”, siedzibach Gorgon i Hesperyd, „ziemi Meropis” u Teopompa[50], „miasta Kimmeris” u Hekatajosa czy „ziemi Panchai” u Euhemera.

Przypisy:

50. Teopomp z Chios, jeden z najwybitniejszych historyków IV w., którego obszerne dzieła zachowały się tylko w nielicznych fragmentach. Do dzieł historycznych należały *Hellenika* w 12 księgach, kontynuacja Tukidydesa do 394 r. p.n.e., oraz *Historia Filipa* w 58 księgach (por. Flower, 1994).

→ Kimmerion, → Meropis, → Ogyjon Góry, → Rifejskie Góry

Excerptum 4 (T 15 Winiarczyk, 1991 = Plut., *De Iside et Osiride* 23, p. 359E–360B)

[…] τοὺς νομιζομένους θεοὺς πάντας ὁμαλῶς διαγράφων εἰς ὀνόματα στρατηγῶν καὶ ναυάρχων καὶ βασιλέων ὡς δὴ πάλαι γεγονότων ἐν δὲ Πάγχοντι γράμμασι χρυσοῖς ἀναγεγραμμένων, οἷς οὔτε βάρβαρος οὐδεὶς οὔθ' Ἕλλην, ἀλλὰ μόνος Εὐήμερος, ὡς ἔοικε, πλεύσας εἰς τοὺς μηδαμόθι γῆς γεγονότας μηδ' ὄντας Παγχώους καὶ Τριφύλλους ἐντετύχηκε.

[…] dosłownie wszystkie imiona tzw. bogów zapisano złotymi literami jako przywódców, dowódców flot i królów dawno żyjących, na Panchai, dokąd żaden barbarzyńca czy Hellen, lecz jeden tylko Euhemer miał ponoć dopłynąć i napotkać tam, skądinąd nieznanych i nieistniejących, Panchajów i Trifyllów.

→ Panchajowie, → Trifyllowie

Excerptum 5 (T 69 A Winiarczyk, 1991, p. 42 = Lact., *Div. Inst.* 1.11.45 = Ennius F 11 Vahlen, 1903/1963)

Ennius in *Sacra Historia* descriptis omnibus, quae in vita sua gessit ad ultimum sic ait: deinde Iuppiter postquam quinquies terras circumivit […].

Enniusz w *Świętej historii*, po opisaniu wszystkiego, czego w swoim życiu [*dom.* Jupiter] dokonał, na koniec tak powiedział: Jupiter po tym, jak pięciokrotnie okrążył ziemię […][51].

Fragment stanowi dowód świadomości kulistości Ziemi, chociaż należy pamiętać, że to osiągnięcie myśli ludzkiej nie było powszechnie uznawane, a wręcz stało się wdzięcznym tematem do parodii dla wielu ówczesnych intelektualistów (np. Plutarch, *Moralia* 924 = *De facie in orbe lunae* 7–8; przemawia Lamprias, brat autora, wyrażający jego poglądy; Pohlenz, 1960, ss. 31–89):

(A) ᾗ τί παράδοξον οὐκ ἔνεστιν; οὐχὶ τὴν γῆν σφαῖραν εἶναι, τηλικαῦτα βάθη καὶ ὕψη καὶ ἀνωμαλίας ἔχουσαν; οὐκ ἀντίποδας οἰκεῖν ὥσπερ θρῖπας ἢ γαλεώτας τραπέντα ἄνω τὰ κάτω τῇ γῇ προσισχομένους; ἡμᾶς δ' αὐτοὺς μὴ πρὸς ὀρθὰς βεβηκότας ἀλλὰ πλαγίους ἐπιμένειν ἀπονεύοντας, ὥσπερ οἱ μεθύοντες; οὐ μύδρους χιλιοταλάντους

Czegóż nieprawdopodobnego nie ma w tej teorii? Że Ziemia jest kulą – choć ma tak ogromne głębie i wzniesienia i nierówności terenu. Że mieszkają na niej antypodzi[52] przyczepieni do ziemi do góry nogami, jak jaszczurki albo owady. A my sami, że nie stoimy prosto, tylko ukośnie odchyleni jak pijani[53]. Że bryły rozżarzone po tysiąc talentów wagi,

διὰ βάθους τῆς γῆς φερομένους, ὅταν ἐξίκωνται πρὸς τὸ μέσον, ἵστασθαι μηδενὸς ἀπαντῶντος μηδ' ὑπερείδοντος, εἰ δὲ ῥύμῃ κάτω φερόμενοι τὸ μέσον ὑπερβάλλοιεν, αὖθις ὀπίσω (B) στρέφεσθαι καὶ ἀνακάμπτειν ἀπ' αὐτῶν; οὐ τμήματα δοκῶν ἀποπρισθέντα τῆς γῆς ἑκατέρωθεν μὴ φέρεσθαι κάτω διὰ παντός, ἀλλὰ προσπίπτοντα πρὸς τὴν γῆν ἔξωθεν εἴσω διωθεῖσθαι καὶ ἀποκρύπτεσθαι περὶ τὸ μέσον; οὐ ῥεῦμα λάβρον ὕδατος κάτω φερόμενον εἰ πρὸς τὸ μέσον ἔλθοι σημεῖον, ὅπερ αὐτοὶ λέγουσιν ἀσώματον, ἵστασθαι περικορυσσόμενον <ἢ> κύκλῳ περιπολεῖν, ἄπαυστον αἰώραν καὶ ἀκατάπαυστον αἰωρούμενον; οὐδὲ γὰρ ψευδῶς ἔνια τούτων βιάσαιτο ἄν τις αὐτὸν εἰς τὸ δυνατὸν τῇ ἐπινοίᾳ καταστῆσαι. τοῦτο γάρ ἐστι τὰ ἄνω κάτω κἂν πάντα τραπέμπαλιν εἶναι, τῶν ἄχρι τοῦ μέσου κάτω τῶν δ' ὑπὸ (C) τὸ μέσον αὖ πάλιν ἄνω γινομένων· ὥστ', εἴ τις συμπαθείᾳ τῆς γῆς τὸ μέσον αὐτῆς ἔχων σταίη περὶ τὸν ὀμφαλόν, ἅμα καὶ τὴν κεφαλὴν ἄνω καὶ τοὺς πόδας ἄνω ἔχειν τὸν αὐτόν· κἂν μὲν διασκάπτῃ τις τὸν ἐπέκεινα τόπον, ἀνακύπτον αὐτοῦ τὸ … εἶναι καὶ κάτω ἄνωθεν ἕλκεσθαι τὸν ἀνασκαπτόμενον, εἰ δὲ δὴ τούτῳ τις ἀντιβεβηκὼς νοοῖτο, τοὺς ἀμφοτέρων ἅμα πόδας ἄνω γίνεσθαι καὶ λέγεσθαι.

Τοιούτων μέντοι καὶ τοσούτων παραδοξολογιῶν οὐ μὰ Δία πήραν, ἀλλὰ θαυματοποιοῦ τινος ἀποσκευὴν καὶ πυλαίαν κατανωτισάμενοι καὶ παρέλκοντες ἑτέρους φασὶ (D) γελοιάζειν, ἄνω τὴν σελήνην γῆν οὖσαν ἐνιδρύοντας, οὐχ ὅπου τὸ μέσον ἐστί. καίτοι γ' εἰ πᾶν σῶμα ἐμβριθὲς εἰς τὸ αὐτὸ συννεύει καὶ

toczące się poprzez głębie Ziemi, kiedy dotrą do środka, zatrzymują się, bo nic im nie stawi oporu ani nie podtrzyma; a jeżeli w rozpędzie w dół miną ów środek, to same przez się zawracają i pędzą z powrotem. Że bryłki meteorów spalone z obu stron ziemi w ogóle nie spadają, tylko przypadają do ziemi, przeciskają się do wewnątrz i skrywają się w samym środku. Że gwałtowny strumień wody pędzący w dół, jeśli dotrze do punktu środkowego, który oni sami nazywają bezcielesnym, zatrzymuje się i zawisa naokoło albo okrąża go w nieustannej huśtawce. Możliwości takich rzeczy nikt nie potrafiłby sobie wyobrazić nawet przez pomyłkę. To bowiem jest działanie wstecz i przewracanie wszystkiego do góry nogami, skoro to, co jest powyżej środka, ma być w dole, a to, co poniżej środka – w górze. Tak, że gdyby ktoś był tak zrośnięty z ziemią, że jej środek znajdowałby się koło jego pępka, to ta sama osoba miałaby jednocześnie i nogi, i głowę w górze; a gdyby przekopała się na drugą stronę, wynurzając się z niej, miałaby nogi w górze i wykopawszy się z ziemi, wyłaziłaby z góry na dół. A gdyby wyobrazić sobie kogoś, kto porusza się w przeciwnym do niej kierunku, to nogi ich obu byłyby w górze i tak by się je określało.

Tyle i takich nonsensów już, na Zeusa, nie sakwę pełną, ale cały bagaż wlokąc za sobą i dźwigając na plecach, twierdzą, że to inni się ośmieszają, umieszczając księżyc, będący ziemią, w górze, a nie pośrodku. A przecież[54], jeśli wszelkie ciało ciężkie zmierza do tego samego punktu i wszystkie jego części są skierowane do

πρὸς τὸ αὐτοῦ μέσον ἀντερείδει πᾶσι τοῖς μορίοις, οὐχ ὡς μέσον οὖσα τοῦ παντὸς ἡ γῆ μᾶλλον ἢ ὡς ὅλον οἰκειώσεται μέρη αὐτῆς ὄντα τὰ βάρη· καὶ τεκμήριον … ἔσται τῶν ῥεπόντων οὐ τῇ <γῇ> τῆς μεσότητος πρὸς τὸν κόσμον, ἀλλὰ πρὸς τὴν γῆν κοινωνίας τινὸς καὶ συμφυΐας τοῖς ἀπωσμένοις αὐτῆς εἶτα πάλιν καταφερομένοις. ὡς γὰρ ὁ ἥλιος εἰς ἑαυτὸν ἐπιστρέφει τὰ μέρη ἐξ ὧν συνέστηκε, καὶ ἡ γῆ τὸν λίθον ὥσπερ (E) … προσήκοντα δέχεται καὶ φέρει προσκείμενον· ὅθεν ἑνοῦται τῷ χρόνῳ καὶ συμφύεται πρὸς αὐτὴν τῶν τοιούτων ἕκαστον. εἰ δέ τι τυγχάνει σῶμα τῇ γῇ μὴ προσνενεμημένον ἀπ᾽ ἀρχῆς μηδ᾽ ἀπεσπασμένον, ἀλλά που καθ᾽ αὑτὸ σύστασιν ἔσχεν ἰδίαν καὶ φύσιν, ὡς φαῖεν ἂν ἐκεῖνοι τὴν σελήνην, τί κωλύει χωρὶς εἶναι καὶ μένειν περὶ αὑτό, τοῖς αὐτοῦ πεπιεσμένον μέρεσι καὶ συμπεπεδημένον; οὔτε γὰρ ἡ γῆ μέσον οὖσα δείκνυται τοῦ παντὸς ἥ τε πρὸς τὴν γῆν τῶν ἐνταῦθα συνέρεισις καὶ σύστασις ὑφηγεῖται τὸν τρόπον, ᾧ μένειν τὰ ἐκεῖ συμπεσόντα πρὸς τὴν (F) σελήνην εἰκός ἐστιν. ὁ δὲ πάντα τὰ γεώδη καὶ βαρέα συνελαύνων εἰς μίαν χώραν καὶ μέρη ποιῶν ἑνὸς σώματος οὐχ ὁρῶ διὰ τί τοῖς κούφοις τὴν αὐτὴν ἀνάγκην οὐκ ἀνταποδίδωσιν, ἀλλ᾽ ἐᾷ χωρὶς εἶναι συστάσεις πυρὸς τοσαύτας καὶ οὐ πάντας εἰς ταὐτὸ συνάγων τοὺς ἀστέρας ἓν φῶς οἴεται δεῖν καὶ σῶμα κοινὸν εἶναι τῶν ἀνωφερῶν καὶ φλογοειδῶν ἁπάντων.

własnego środka, to Ziemia nie jest środkiem wszechświata, tylko raczej całością traktującą ciała ciężkie jako swoje części. Świadectwem tego jest „spadanie" – ale nie środkowego położenia ziemi we wszechświecie, tylko jakiejś wspólnoty i pokrewieństwa z nią ciał, które wyrzucone wzwyż wracają na dół. Jak bowiem Słońce zwraca ku samemu sobie części, z których się składa, tak i Ziemia przyjmuje jako coś własnego kamień z natury ciążący ku dołowi, stąd każda z takich rzeczy jednoczy się z czasem z ziemią i wrasta w nią. Jeżeli zaś istnieje jakieś ciało nieprzyporządkowane[55] od początku Ziemi ani też od niej oderwane, ale mające z natury jakąś własną konsystencję – jak tamci mogliby twierdzić o Księżycu – co by mu przeszkadzało istnieć osobno i pozostawać na swoim miejscu, ściśnięte i związane razem własnymi częściami? Bo i co do ziemi nie jest dowiedzione, że jest ona środkiem wszechświata – a także przyciąganie do ziemi i układ wszystkich rzeczy tu się znajdujących wskazuje, w jaki sposób prawdopodobnie tam wszystkie rzeczy zmierzają ku Księżycowi i na nim pozostają. Nie widzę zgoła, dlaczego ktoś, kto wszystkie ciała ziemiste i ciężkie spędza w jedno miejsce i czyni je częściami innego ciała, nie stosuje tej samej konieczności do ciał lekkich, tylko pozwala, by tak wiele skupisk ognia znajdowało się każde osobno; a że nie zgromadza w jedno wszystkich gwiazd, najwidoczniej nie uważa, by musiało istnieć wspólne ciało dla wszystkich jestestw płomienistych i skłonnych do dążenia wzwyż[56].

P r z y p i s y :

51. Liczba „pięć" nie musi być rozumiana dosłownie, gdyż w metaforze klasycznej wskazywała ona wielość, często postrzeganą jako przesadną. Czasownik *circumeo* nie determinuje sposobu podróży (pieszo, konno, statkiem itp.).

52. Abramowiczówna: antypodowie.

53. Nauka antyczna nie była w stanie poradzić sobie z wyjaśnieniem tej sytuacji. Trzeba było poczekać aż do XVII w., gdy sformułowano koncepcje „bezwładności" i „siły", co dało początek radykalnie nowemu rozumieniu i opisaniu „ruchu" (zwł. *Discorsi e dimostrazioni matematiche intorno a due nuove scienze* Galileusza z 1638 r.).

54. Abramowiczówna: przecie.

55. Zmiana zapisu imiesłowu na pisownię łączną, zgodnie z uchwałą Rady Języka Polskiego z dnia 9 grudnia 1997 r.

56. Powyższy przekład Zofii Abramowiczównej (Plutarch, 1988, s. 141–143).

Eumelos z Koryntu

Eumelos należał do rządzącego Koryntem rodu Bakchiadów; jego aktywność publiczną tradycja chronograficzna (zwł. Euzebiusz) zgodnie umieszcza w połowie VIII w. p.n.e., a więc bardzo wcześnie. Jego twórczość zachowała się w kilkudziesięciu fragmentach: pieśń procesyjna dla Messeńczyków, poematy *Titanomachia*, *Korynthiaka*, *Europia*, *Powrót Greków*, *Bugonia*, będące epickim opracowaniem mitów założycielskich. Poniżej zamieszczono dwa fragmenty będące jednym z najwcześniejszych w literaturze greckiej wzmianek o obszarze nadczarnomorskim. Pierwszy należał do poematu *Korynthiaka*, drugi nie ma rozpoznanej przynależności.

Literatura: M. L. West, 2002, ss. 109–133, 2003, ss. 26–27, 220–251.

Excerptum 1 (F 17 West, 2003 = Schol. Pind. Ol. 13.74–75)

ἀλλ' ὅτε Αἰήτης καὶ Ἄλωεὺς ἐξεγένοντο
Ἠελίου τε καὶ Ἀντιόπης, τότε δ' ἄνδιχα
χώρην δάσσατο παισὶν ἑοῖς Ὑπερίονος
ἀγλαὸς υἱός· ἣν μὲν ἔχ' Ἀσωπός, ταύτην
πόρε δίωι Ἄλωεῖ· ἣν δ' Ἔφύρη κτεάτισσ'
Αἰήτηι δῶκεν ἅπασαν. Αἰήτης δ' ἄρ'
ἑκὼν Βούνωι παρέδωκε φυλάσσειν, εἰς ὅ
κεν αὐτὸς ἵκοιτ' ἢ ἐξ αὐτοῖό τις ἄλλος, ἢ
παῖς ἢ υἱωνός· ὃ δ' ἵκετο Κολχίδα γαῖαν.

A kiedy Ajetes i Aloeus zrodzili się z Heliosa i Antiope, wówczas sławny syn Hyperiona podzielił kraj między dwóch swych synów. Ziemię rzeki Asopos nadał boskiemu Aloeusowi, natomiast to wszystko, co zbudowała Efyra[57], Ajetesowi. Ajetes zaś powierzył ją Bunosowi[58], by jej strzegł, dopóki nie powróci on sam bądź któryś z jego potomków: syn bądź wnuk. On zaś wyruszył do ziemi Kolchidy.

Przypisy:

57. Efyra to dawna nazwa Koryntu.

58. Bunos jest synem Hermesa i nimfy. Sztuczna konstrukcja mitografów, pochodząca od lokalnego kultu Hery (por. Paus. 2.4.7).

→ Kolchida

Excerptum 2 (F 35 West, 2003 = Tzetzes, *in Hes. Op.*, p. 23, Gaisford, 1823)

ἀλλ᾽ Εὔμηλος μὲν ὁ Κορίνθιος τρεῖς φησιν εἶναι Μούσας θυγατέρας Ἀπόλλωνος· Κηφισοῦν, Ἀπολλωνίδα, Βορυσθενίδα.

Lecz Eumelos z Koryntu twierdzi, że są trzy Muzy, córki Apollona: Kefiso[59], Apollonis[60] i Borystenis.

Przypisy:

59. Hydronim, kilka rzek w Grecji właściwej nosi tę nazwę; nie można tu ustalić, o której wspomina Eumelos.

60. Hydronim nieznany; zdaniem Westa wymaga koniektury: Achelois (?), Asopis (?).

→ Borystenes

Hezjod z Askry

Poeta z Askry w Beocji (VII w. p.n.e.), „pierwsza indywidualność twórcza" (Jerzy Łanowski), dodajmy – pierwsza uchwytna indywidualność w literaturze europejskiej, dostarcza też wzmianek z zakresu geografii historycznej. W jego twórczości dostrzec można dwoistość: sens geograficzny przeplata się z mitologicznym antropomorfizmem (Okeanos jako Tytan i jednocześnie Rzeka otaczająca świat). Wzmianki te należą jednak do najstarszej źródłowo dostępnej warstwy greckich wyobrażeń przestrzeni. Pierwszy ekscerpt pochodzi z poematu *Tarcza* (*Ἀσπις*, łac. *Scutum*), a dwa kolejne z poematu *Katalog kobiet* (*Γυναικῶν Κατάλογος*) zachowanego jedynie fragmentarycznie zbioru opowieści o słynnych kobietach tradycji mitologicznej. Czas powstania *Katalogu* i jego status w całokształcie twórczości Hezjoda jest kwestią skomplikowaną, daleką od jednoznacznych ustaleń. Z dużym prawdopodobieństwem możemy jednak stwierdzić, iż powstał on w znanej nam formie po 600 r. p.n.e., a odzwierciedla tradycję genealogii mitologicznej z VIII w. (West, 1985, ss. 130–137, 165).

Literatura: Hesiodus, 1992; Hezjod, 1999; Merkelbach & West, 1967; Shaw, 1982–1983/1995, ss. 5–31; M. L. West, 1985.

Excerptum 1 (*Sc.* 314, Rzach, 1992)

ἀμφὶ δ' ἴτυν ῥέεν Ὠκεανὸς πλήθοντι ἐοικώς,	Wokół okręgu tarczy płynął Okean wezbrany[61],

Przypisy:
61. Tłumaczył Jerzy Łanowski (Hezjod, 1999).

→ Okeanos

Excerptum 2 (P.Oxy 1358 fragm. 1, l. 8 = fragm. 141 Merkelbach & West, 1967)[62]

… … … ἔμ]ελλε τανισφύρωι Εὐρωπεηι,	… … … zamierzał (?) Europie o smukłych kostkach,

Przypisy:
62. O pierwotnie beockim pochodzeniu mitu Europy i jej wtórnej orientalizacji: West, 1985, s. 82 oraz zwł. ss. 146–149, por. wyżej → Asios z Samos.

Excerptum 3 (P.Oxy 1358 fragm. 2, l. 15–16, 21 = fragm. 150 Merkelbach & West, 1967)

Αἰθίοπάς τε Λίβυς τε ἰδὲ Σκύθας ἱππημολγούς.	Etiopowie, Libijczycy i Scytowie, co doją klacze[63];
Σκύθης μὲν γ]ένεθ᾽ υἱὸς ὑπερ[μ]ενέος Κρονίωνος·	Scytes zaś był synem potężnego Kronidy[64].
… … ἔθ]νεα μ[… Ὑ]περβορέων εὐίππων.	… … ludy … Hyperborejczyków, słynących z koni.

Przypisy:

63. Hippemolgowie: bardzo wartościowy, odwołujący się trafnie do realiów koczowników epitet, również *Il*. 13.5, Strabon 7.3.2. Użycie przez Kallimacha w odniesieniu do → Kimmeriów ciekawe, gdyż wynikające z wyuczonej tradycji, a nie z naoczności, jak w przypadku epiki archaicznej: „…στρατὸν ἱππημολγῶν ἤγαγε Κιμμερίων…" (*In Dian*. 252–253).

64. Sztuczne stworzenie eponima-założyciela ludu, właściwe dla twórczości Hezjoda i częste w greckiej tradycji genealogii mitologicznej.

→ Hippemolgowie, → Hyperborejczycy, → Libia, → Scytowie

Hymny homeryckie

Zbiór 33 utworów heksametrycznych, stanowiących partie wstępne (*prooimia*) do recytacji rapsodycznych. Początków redakcji należy szukać w epoce hellenistycznej. Datacja poszczególnych hymnów jest rozmaita, często nie ma zgody w kwestii chronologii konkretnych utworów. Jest jednak pewne, że najstarsze powstały w VII w. p.n.e. (a może i w VIII w., jak się sugeruje w przypadku *Hymnu do Demeter* [II]), a najmłodszy jest *Hymn do Aresa* (VIII) datowany od epoki hellenistycznej po wczesnobizantyńską, w tym ostatnim kontekście sugeruje się autorstwo Proklosa z Aten (Martin L. West).

Excerptum 1: Homerycki *Hymn do Apollona* (*In Apollinem* 3.250–251)

Od VII w. następuje powolna ewolucja pojęcia Europa, które nabiera drugiego znaczenia: terytorium, najpierw małego obszaru Grecji środkowej, wokół Beocji i Attyki. Tak np. w przytoczonym *Hymnie do Apollona* (w przekładzie Włodzimierza Appela) jest ona skonfrontowana z Peloponezem i oznacza Grecję środkową i północną (*e.g.* Hall, 1989).

ἠμὲν ὅσοι Πελοπόννησον πίειραν ἔχουσιν	Czy zamieszkują żyzną krainę Peloponezu,
ἠδ' ὅσοι Εὐρώπην τε καὶ ἀμφιρύτους κάτα νήσους,	Czy Europę lub wyspy wokoło morzem oblane,

Ale już gdy Anaksymander stworzył swoją mapę (ok. 550 p.n.e.), podzielił świat na dwa kontynenty, → Azję i → Europę (por. Hdt 4.36; Naddaf, 2003). Według Agatemerosa Anaksymander stworzył pierwszą mapę świata, przedstawiającą Ziemię jako dysk. Następnie Hekatajos z Miletu, pisząc swoją *Periegesis*, podzielił ją na dwie księgi, *Europę* i *Azję* (Maximilian O. B. Caspari). Można więc stwierdzić, że podstawa współczesnej koncepcji kontynentu europejskiego wykształciła się ostatecznie w drugiej połowie VI w. p.n.e.

L i t e r a t u r a : Allen, Halliday, & Sikes, 1936, ss. 20–42; Appel, 2001, s. 97, 2007, s. 174; Caspari, 1910, ss. 236–248; Crudden, 2001; Foley, 1993/1999; Förstel, 1979; Hall, 1989, 1997; Naddaf, 2003, ss. 9–69.

Excerptum 2: Homerycki *Hymn do Afrodyty* (*In Venerem* 5.226–227)

Ἠοῖ τερπόμενος χρυσοθρόνῳ, ἠριγενείῃ,	Eos, córką poranka, radował się złototronną,
ναῖε παρ᾽ Ὠκεανοῖο ῥοῇς ἐπὶ πείρασι γαίης·	Żyjąc na krańcach ziemi, przy nurtach Okeanosa.

→ Okeanos

Człowiekiem, który cieszył się miłością bogini, był Titonos. W kontekście Okeanosa należy zwrócić tu uwagę na dwie kwestie. Okeanos jest rozumiany jako okalający Ziemię bezmiar wód, nasz „Wszechocean" (ze zbioru *Hymnów*, podobnie *In Solem* 31.16 oraz *In Lunam* 32.7), niemniej nie ma jeszcze wśród Greków świadomości kulistości Ziemi, stąd pojęcie krańców (*πείρασι*), niczym granicy ogromnego dysku.

Literatura: Allen, Halliday, & Sikes, 1936, ss. 64–75; Appel, 2001, s. 185, 2007, ss. 208–209.

Excerptum 3: Homerycki *Hymn do Dionizosa* (*In Bacchum* 7. 28–31)

ἔλπομαι ἢ Αἴγυπτον ἀφίξεται ἢ ὅ γε Κύπρον	[…] Przyjdzie nam, sądzę, na Cypr popłynąć lub do Egiptu,
ἢ ἐς Ὑπερβορέους ἢ ἑκαστέρω· ἐς δὲ τελευτὴν	Albo do Hyperborejczyków[65], bądź jeszcze gdzieś indziej, aż w końcu
ἔκ ποτ᾽ ἐρεῖ αὐτοῦ τε φίλους καὶ κτήματα πάντα	Wskaże on swoich przyjaciół lub krewnych, co wielki nam okup
οὕς τε κασιγνήτους, ἐπεὶ ἡμῖν ἔμβαλε δαίμων.	Dadzą, skoro zaiste jakowyś bóg nam go zesłał.

Przypisy:
65. Appel: Hyperboreów.

→ Hyperborejczycy

Słowa kapitana statku, kiedy zorientował się, że ma na pokładzie boga Dionizosa. Należy zwrócić uwagę na symboliczne wyznaczenie stron świata, przy czym → Hyperborejczycy desygnują kierunek północny.

Literatura: Allen, Halliday, & Sikes, 1936, ss. 76–78; Appel, 2001, s. 199, 2007, s. 213.

Kallimach z Cyreny

Kallimach z Cyreny (ok. 320 – ok. 240 p.n.e.) to wybitny poeta, literat, uczony czasów wczesnego hellenizmu; autorytet intelektualny epoki. Współtworzył Bibliotekę Aleksandryjską, a jako jej kierownik sporządził katalog pt. *Pinakes* w 120 księgach, rejestrujący, wedle zamierzeń, całość greckiego piśmiennictwa (niestety, niezachowany). Bizantyński leksykon *Suda* w poświęconym Kallimachowi haśle podaje, że był on autorem 800 ksiąg (utwory poetyckie, dramatyczne, traktaty geograficzne i przyrodnicze). Z tego ogromnego dziedzictwa w całości zachowało się tylko sześć hymnów i kilkadziesiąt epigramów. Zachowany fragmentarycznie zbiór poetycki *Ajtia* (*Przyczyny*) zawierał utwory różnej długości, których tematem było przedstawienie genezy obyczajów, świąt, kultów, społeczności miejskich. Zgodnie z estetyką epoki Kallimach przytaczał przy tym mniej znane, bardziej erudycyjne wersje tradycji, co dla dzisiejszego historyka jest szczególnie cenne.

Poniżej przytaczamy, zachowany na papirusie P.Oxy 2214 fragment *Ajtiów*, będący najprawdopodobniej częścią niezachowanego poematu *Hyperborejczycy*. Jego tematem jest opis podróży, którą przebyły dary wysłane przez Hyperborejczyków na Delos z okazji święta Apollona. Przetłumaczono wersy 8–13, których stan zachowania pozwala na jednoznaczne ustalenia translatorskie. Większy fragment tej opowieści zawierają wersy 275–295 *Hymnu do Delos*.

L i t e r a t u r a : Livrea, 1998, ss. 23–27; Pfeiffer, 1949, 1953; Świderek, 1950, ss. 341–347.

Excerptum 1 (fragm. 186 Pfeiffer, 1949; Livrea, 1998)

]. βρεχμὸν γ. ἀρ ἐπώμοσας ὅττι μεγι[στ
]…′π.νόης νέποδες
]σιν ἐτήσια, σὺν δ̣[ε]κ[α]τ[α]ι̣ίῳ
]ουσιν δῖα πέτ̣ευρα [φόρ]ῳ
]..[..]ελε..ς[(5)
].. δισσ[ά]κι Λητοΐδ.[
π]αρὲκ θέμιν ἔδρακε.[
].γ υἷες Ὑπερβορέων
Ῥιπαίου πέ⌟μπουσιν ἀπ᾽ οὔρεος, ἦχι ⌞μάλιστα
τέρπουσιν λιπ⌟αραὶ Φοῖβον ὀνοσφα-
γία⌞ι· (10)

…synowie Hyperborejczyków wysłali je z gór Rifejskich, gdzie bogate ofiary z osłów bardzo cieszą Feba; [Greków], Pelazgowie Ellopijscy pierwsi otrzymali je za pośrednictwem Arimaspów; stąd przez miasta i góry ziemi malijskiej…

Ἑλλήν]ων τά γε πρῶτα Πελασγικοὶ Ἕλ-
λοπιῆες[66]
ἐξ Ἀριμα]σπείης δειδέχαται κο[μ̣ι-
[δῆς
ἔνθεν] ἐπὶ πτόλιάς τε καὶ οὔ[ρεα Μα-
λίδος αἴης
στέλλο]υσιν Νάου θῆτες ᾳ̣[νιπτόπο-
δες[67]
Ζηνός,] ὅτις φηγοῦ [.].μ̣εδ̣[΄ (15)
]…[
].ς δ’ ἐξ[
]ο̣ν ἀκρο̣..[..].[
]ς ἀνάγουσιν, ἀτὰρ.[
]οτ’ ὀφρυόειν Ἴλιον[(20)
].ου πίνοντες ἀφ’ ὕδατ̣[ος
].π..[…]ις Ἀν[τ]ιόπ[η
]. ἀμοιβαδὶ[σ..].[
] ἔχεν ἐνᾳ̣έτα[ς
]ν χάριν οὐκ ἐδύναν[τ]ο̣ (25)
]ατι λιχνο[τά]τῳ·
] παραπλω[.]σ.[.] ἀμάλλης
].μα πέρι
] ἀναιδέος ὄθμ̣[α]τ̣ος ἄλκα[ρ
]ῠ ἔπαυσε θεή (30)
].σα Διὸς κεμαδοσσόε [κο]ύρη
].[ ]εμ̣[.]
] γενέθλη̣
]
] (35)
]λιην.[.].κ̣..ων

Przypisy:

66. Ἑλλοπιῆες: Livrea.

67. ᾳ̣[νιπτόποδες: Livrea.

→ Arimaspowie, → Ellopia, → Hyperborejczycy, → Malis, → Pelazgowie, → Rifejskie Góry

Excerptum 2 (*In Delum* 278–295, Pfeiffer, 1953)

ἀλλά τοι ἀμφιετεῖς δεκατηφόροι αἰὲν
ἀπαρχαί πέμπονται, πᾶσαι δὲ χοροὺς
ἀνάγουσι πόληες, αἵ τε πρὸς ἠοίην αἵ θ'
ἕσπερον αἵ τ' ἀνὰ μέσσην (280) κλήρους
ἐστήσαντο, καὶ οἳ καθύπερθε βορείης
οἰκία θινὸς ἔχουσι, πολυχρονιώτατον
αἶμα. οἱ μέν τοι καλάμην τε καὶ ἱερὰ
δράγματα πρῶτοι ἀσταχύων φορέουσιν· ἃ Δωδώνηθε Πελασγοί τηλόθεν
ἐκβαίνοντα πολὺ πρώτιστα δέχονται,
(285) γηλεχέες θεράποντες ἀσιγήτοιο
λέβητος· δεύτερον Ἴριον ἄστυ καὶ οὔρεα
Μηλίδος αἴης ἔρχονται· κεῖθεν δὲ διαπλώουσιν Ἀβάντων εἰς ἀγαθὸν πεδίον
Ληλάντιον· οὐδ' ἔτι μακρός ὁ πλόος Εὐβοίηθεν, ἐπεὶ σέο γείτονες ὅρμοι. (290)
πρῶταί τοι τάδ' ἔνεικαν ἀπὸ ξανθῶν
Ἀριμασπῶν Οὐπίς τε Λοξώ τε καὶ εὐαίων Ἑκαέργη, θυγατέρες Βορέαο, καὶ ἄρσενες οἱ τότ' ἄριστοι ἠιθέων· οὐδ' οἵγε
παλιμπετὲς οἴκαδ' ἵκοντο, εὔμοιροι δ'
ἐγένοντο, καὶ ἀκλεὲς οὔποτ' †ἐκεῖνοι.
(295)

Lecz każdego roku są Tobie posyłane dziesięciny z pierwszych zbiorów. Wszystkie zaś miasta wyprowadzają chóry: zarówno te, które posiadają ziemie na wschodzie, jak i te z zachodu oraz południa; a nawet ci, którzy swe domy mają nad północnym wybrzeżem, rasa[68] długowieczna. Oni to pierwsi przynoszą źdźbło, święte wiązki kłosów; Pelazgowie z Dodony, którzy śpią na ziemi, strzegąc niemilknącego kotła[69], otrzymują je najpierw z daleka. Następnie wędrują one do Świętego Miasta i gór ziemi malijskiej, a stamtąd płyną na żyzną równinę lelantyjską Abantów. Podróż z Eubei nie jest zaś długa, porty są blisko. Pierwszymi, którzy odebrali dary od jasnowłosych Arimaspów, były Upi, Lokso i radosna Hekaerge, córki Boreasza, oraz najlepsi z ówczesnych młodzieńców. Nie powrócili już oni do domu, lecz spotkał ich los szczęśliwy i sława nieprzemijająca.

Przypisy:

68. Zdając sobie sprawę zarówno z ryzyka anachronizmu, jak i dzisiejszej dyskusji nad kontrowersyjnością tego pojęcia w ogóle, użyto go ze względu na jednoznaczność oryginału: *αἷμα* ('krew'). Kallimach jednoznacznie odwołuje się zatem do cech biologicznych ludów Północy, a nie do nabytych kulturowo.

69. Por. Cook (1902, ss. 5–28).

→ Abantowie, → Arimaspowie, → Dodona, → Eubea, → Lelantyjska równina, → Malis, → Pelazgowie

Mnaseasz z Patary

Bardzo niewiele wiemy o Mnaseaszu; Lizymach z Aleksandrii, cytowany przez Atenajosa (4.158c), wspomina go w trzeciej księdze swego dzieła *Powroty* (*Nostoi*). Wzmianka ta stanowi *terminus ante quem* dla ustalenia życia Mnaseasza, którego twórczość musiała mieć miejsce współcześnie bądź nieco wcześniej od Lizymacha (ok. 200 r. p.n.e.), tzn. w drugiej połowie III w. p.n.e. Jakkolwiek bizantyński leksykon *Suda* podaje w biografii Eratostenesa (ε 2898), że Mnaseasz był uczniem Arystarcha, ale 1) nie ma pewności, czy jest to nasz Mnaseasz, 2) cały ten fragment o uczniach Eratostenesa wydaje się zepsuty ewentualnie interpolowany ze względu na inne obecne w nim imiona. *Polis* pochodzenia również jest niepewna: lekcje rękopiśmienne są dwie (Πατρεύς oraz Παταρεύς). Ewidentnie jedna z nich jest prostym, mechanicznym błędem skryby, ale obecnie nie jest możliwe jej wskazanie. Pozostają tylko przypuszczenia, iż w III w. p.n.e. miastem bardziej sprzyjającym wykształceniu i działalności Mnaseasza była raczej Patara w Licji, z dużymi wpływami ptolemejskimi, aniżeli prowincjonalne, pogrążone w kryzysie demograficznym Patrai w Achai (Rizakis, 1998, s. 23). Takie jest też przekonanie znawcy Mnaseasza Pietra Cappelletto (2003, ss. 17–18), autora jedynej monografii mu poświęconej. Mnaseasz jest autorem dwóch dzieł, zachowanych jedynie w nielicznych fragmentach: 1) *Περίπλους* oraz 2) *Περὶ χρησμῶν* (*O wyroczniach*). *Periplus*, czyli podręcznik żeglugi, zawierający charakterystykę geograficzno-kulturową wybrzeży, składał się z trzech części: *Europy*, *Azji* i *Libii*, czyli Afryki. Stan zachowania fragmentów nie pozwala jednak na precyzyjne określenie ani liczby ksiąg dla każdego kontynentu, ani ich zawartości.

→ Afryka, → Azja

L i t e r a t u r a : Cappelletto, 2003; Rizakis, 1998.

Excerptum 1 (5 Cappelletto, 2003 = Athen. 12.530c)

οὐ μόνος δὲ ὁ Σαρδανάπαλλος διετέθρυπτο, ἀλλὰ καὶ Ἀνδρόκοττος ὁ Φρύξ. καὶ γὰρ οὗτος ἐνεδύσατο ἀνθινὴν ἐσθῆτα καὶ γυναικὸς εὐπρεπέστερον ἐκοσμεῖτο, ὡς Μνασέας φησὶν ἐν τρίτῳ Εὐρώπης.

Sardanapallos nie był jedynym, który pędził żywot wśród rozkoszy. Taki był również Frygijczyk Androkottos. Odziewał się bowiem w kwieciste szaty i przyozdabiał z większą starannością niż kobiety, jak powiada Mnaseasz w trzeciej księdze *Europy*[70].

Przypisy:
70. Tłumaczyła Krystyna Bartol (Bartol & Danielewicz, 2010, s. 986).

→ Indie, → Indowie

Fragment ten podaje *hapax legom.* Ἀνδρόκοττος ὁ Φρύξ. Ponieważ imię Ἀνδρόκοττος występuje jako jedna z grecyzowanych form imienia Chandragupty (Chandragupta Maurya, cesarz w latach ok. 321 – ok. 297 p.n.e.), możemy przypuszczać, że i w tym miejscu to o nim jest mowa, a tekst uległ zepsuciu na etapie transmisji. Najwięcej w historiografii greckiej o Chandragupcie pisał Megastenes w *Indiká*. Wzmiankowany Sardanapallos – Aszurbanipal (Aššur-bāni-apli), król Asyrii w latach 668 – ok. 627 p.n.e.

Literatura: Cappelletto, 2003, ss. 148–151.

Excerptum 2 (6 Cappelletto, 2003 = Stefan z Bizancjum, *s.v.* Ἐγγελᾶνες [p. 260.5 Meineke, 1849; 5.6 Billerbeck & Zubler, 2011])

Ἐγγελᾶνες· ἔθνος Ἰλλυρίας, οἱ αὐτοὶ τοῖς Ἐγχελέαις, ὡς Μνασέας ἐν γ᾽ τῶν Περιηγήσεων.	Engelanes: lud Ilirii; określani też jako Encheleajowie, jak w trzeciej księdze *Opisu ziemi* Mnaseasza.

→ Illyrikum

Tytuł dzieła Mnaseasza, podany w tym fragmencie, najprawdopodobniej odnosi się do jednej z ksiąg *Periplusu* opisujących wybrzeże Europy. Encheleajowie, znani też z innych źródeł, zamieszkiwali nad jeziorem Lychnidos (dzis. Ochrydzkie; Katičić, 1977; Šašel Kos, 1993). Fleksji odmianek tego etnikonu Stefan z Bizancjum poświęcił odrębny wpis (5.10 Billerbeck & Zubler, 2011): „Ἐγχελεῖς· ἔθνος Ἰλλύριον, ἢ ἀπὸ τοῦ Ἐγχελής ἢ ἀπὸ τοῦ Ἐγχελεύς. λέγεται καὶ Ἐγχελέαι ἀπὸ τοῦ Ἐγχελέης ἢ Ἐγχελέας. λέγεται καὶ Ἐγχελίς θηλυκῶς. οἱ οἰκοῦντες Ἐγχελεῖς” [„Encheleis: lud iliryjski, [którego nazwa pochodzi] od Encheles albo od Encheleus; mówi się także: Encheleai – od Enchelees albo Encheleas. W rodzaju żeńskim mówi się Enchelis. Mieszkańcy: Encheleis”].

Literatura: Cappelletto, 2003, ss. 152–155; Destani, 2006 (uwagi Evansa o rozumieniu mitu Kadmosa w kontekście Encheleajów); Katičić, 1977, ss. 5–82; Šašel Kos, 1993, ss. 113–136.

Excerptum 3 (18 Cappelletto, 2003 = Schol. LP A.R. 2.675 [p. 180.7 Wendel, 1935/1999])

Ὑπερβορέων ἀνθρώ<πων>· Ὑπερβορέους μὴ εἶναι τελέως φησὶν Ἡρόδοτος (4.36), ἐπεὶ, εἰ εἰσὶν Ὑπερβόρειοί τινες, πάντως καὶ ὑπερνότιοι. Ποσειδώνιος [fragm. 270 Kidd][71] δὲ εἶναι φησι τοὺς Ὑπερβορέους, κατοικεῖν δὲ περὶ τὰς Ἄλπεις τῆς Ἰταλίας. Μνασέας δέ φησι νῦν τοὺς Ὑπερβορέους Δελφοὺς λέγεσθαι. Ἑκαταῖος δὲ μέχρι τῶν αὐτοῦ χρόνων εἶναι φησι τὸ τῶν Ὑπερβορέων ἔθνος· ἔστι δὲ αὐτῷ βιβλία ἐπιγραφόμενα Περὶ Ὑπερβορέων. τιμᾶται δὲ παρὰ τοῖς Ὑπερβορέοις ὁ Ἀπόλλων, διὸ καὶ ἐκεῖσε χωρῶν ὤφθη, τρία δὲ ἔθνη τῶν Ὑπερβορέων· Ἐπιζεφύριοι καὶ Ἐπικνημίδιοι καὶ Ὀζόλαι.

Hyperborejczyków [ludzi dalekiej Północy; Nadpółnocnych]: Herodot mówi, że ostatecznie nie ma Hyperborejczyków, a jeżeliby jacyś byli, to istnieliby również ludzie dalekiego Południa. Posejdonios zaś mówi, że Hyperborejczycy mieszkają za Alpami Italii. Mnaseasz zaś mówi, że mieszkańcy Delf dawniej nazywani byli Hyperborejczykami. Hekatajos zaś mówi, że aż do jego czasów istniał lud Hyperborejczyków[72]; zachowała się nawet przypisywana mu książka pt. *O Hyperborejczykach*. U Hyperborejczyków czczony jest Apollon, ponieważ był widziany na tych ziemiach; trzy plemiona Hyperborejczyjów to Epizefyryjczycy, Epiknemidyjczycy i Ozolowie.

Literatura: Cappelletto, 2003, ss. 197–199.

Przypisy:

71. Por. Edelstein & Kidd (1989).

72. Wczesnonowożytne interpretacje ziemi/wyspy Hypeborejczyków u Hekatajosa, por. Kochanek (2023, ss. 151–156).

→ Alpy, → Delfy, → Hyperborejczycy

Excerptum 4 (28 Capelletto, 2003 = ζ 17 *Suda* = *Etymologicum Genuinum*, *s.v.* = *Etymologicum Magnum* p. 407.45 = Phot., *Lex.* ζ 11)

Ζάμολξις· Πυθαγόρᾳ δουλεύσας, ὡς Ἡρόδοτος δ′ (95). Σκύθης· ὃς ἐπανελθὼν ἐδίδασκε περὶ τοῦ ἀθάνατον εἶναι τὴν ψυχήν. Μνασέας δέ <φησι> παρὰ Γέταις τὸν Κρόνον τιμᾶσθαι καὶ καλεῖσθαι Ζάμολξιν. Ἑλλάνικος δὲ ἐν τοῖς Βαρβαρικοῖς νόμιμοις[73] φησίν, ὅτι Ἑλληνικός τε γεγονὼς τελετὰς κατέδειξε Γέταις τοῖς ἐν Θρᾴκῃ καὶ ἔλεγεν, ὅτι οὔτ' ἂν αὐτὸς ἀποθάνοι οὔθ' οἱ μετὰ τούτου, ἀλλ' ἕξουσι πάντα ἀγαθά. ἅμα δὲ ταῦτα λέγων ᾠκοδόμει οἴκημα κατάγαιον. ἔπειτα ἀφανισθεὶς αἰφνίδιον ἐκ Θρᾳκῶν ἐν τούτῳ διῃτᾶτο. οἱ δὲ Γέται ἐπόθουν αὐτόν. τετάρτῳ δὲ ἔτει πάλιν φαίνεται, καὶ οἱ Θρᾷκες αὐτῷ πάντα ἐπίστευσαν. λέγουσι δέ τινες, ὡς ὁ Ζάμολξις ἐδούλευσε Πυθαγόρᾳ Μνησάρχου Σαμίῳ καὶ ἐλευθερωθεὶς ταῦτα ἐσοφίζετο. ἀλλὰ πολὺ πρότερος δοκεῖ ὁ Ζάμολξις Πυθαγόρου γενέσθαι. ἀθανατίζουσι δὲ καὶ Τέριζοι καὶ Κρόβυζοι καὶ τοὺς ἀποθανοῦντας ὡς Ζάμολξίν φασιν οἴχεσθαι, ἥξειν δὲ αὖθις· καὶ ταῦτα ἀεὶ νομίζουσιν ἀληθεύειν. θύουσι δὲ καὶ εὐωχοῦνται, ὡς αὖθις ἥξοντος τοῦ ἀποθανόντος.

Zamolksis: niewolnik Pitagorasa, jak podaje Herodot w księdze czwartej (95). Scyta, który przybył i nauczał, że dusza jest nieśmiertelna. Mnaseasz zaś mówi, że wśród Getów Kronos jest czczony pod imieniem Zamolksis. Hellanikos zaś w *Obyczajach barbarzyńskich* twierdzi, że – przyjąwszy grecką kulturę – pokazał Getom w Tracji rytuały, mówiąc, że – tak jak on – nie umrą, podobnie też ich potomkowie, a wszystko będzie dobrze. To powiedziawszy, zbudował sobie podziemną siedzibę. Następnie, zniknąwszy w sposób dla Traków niespodziewany, w niej to wiódł żywot. Getowie zaś tęsknili za nim. Cztery lata później pojawił się ponownie, a Trakowie uwierzyli mu we wszystko. Niektórzy mówią, że Zamolksis, niewolnik Pitagorasa z Samos, syna Mnesarcha, wymyślił to wszystko, gdy został wyzwolony. Jednak wydaje się, że Zamolksis żył znacznie wcześniej niż Pitagoras. Terizowie i Krobyzowie unieśmiertelniają go i twierdzą, że zmarli podążą drogą Zamolksisa, tzn. znów powrócą. Uważają to wszystko za niewzruszoną prawdę; czczą go i przyjmują uroczyście jako zmarłego, który wciąż powraca.

Literatura: Cappelletto, 2003, ss. 237–240.

Przypisy:

[73] *Suda*: νόμοις.

→ Getowie, → Krobyzowie, → Terizowie, → Tracja, → Trakowie

Excerptum 5 (40 Cappelletto, 2003 = Schol. K Theoc. 13.75 [p. 269.10 Wendel, 1914] = Eust. D.P. 689 [*GGM 2*, p. 340.30])

Μνασέας Κόλχους φησὶ κληθῆναι ἀπὸ Κόλχου τοῦ Φάσιδος.	Mnaseasz twierdzi, że Kolchowie otrzymali nazwę od Kolchosa, syna Fasis.

→ Fasis, → Kolchida

Literatura: Cappelletto, 2003, ss. 285–288.

Excerptum 6 (49 Cappelletto, 2003 = Herodian, *Περὶ μονήρους λέξεως* 1 [p. 13.15 Dindorf, 1855; p. 165 Lehrs, 1848] = Herodian, *Καθολικὴ προσῳδία* 11 [I, p. 263.35 Lentz 1867/1965[74]])

[…]Ἴουρα[75], ἧς μέμνηται Μνασέας […].	[…] Jura, którą wspomina Mnaseasz […].

Przypisy:

[74] August Lentz (1820–1868) zmarł przedwcześnie w wyniku choroby, jego edycja Herodiana uważana jest do dziś za klasyczną (por. Röthe, 1868, ss. 157–167; Friedländer 1883, ss. 268–269).

[75] Ἴουρα Dindorf: Ἰούρα codd.

→ Aibura, → Iberia, → Jura, → Tracja

Powyższy fragment jest istotny ze względu na wzmiankowanie oronimu Jura (*cf.* Caes., *BG* 1.2.3, 1.16.1, 1.81; Strabon 4.3.4: „τὸ ὄρος ὁ Ἰουράσιος"); Pliniusz (*NH* 4.45) zna *Iuras*, rzekę w Tracji. Z Herodiana korzystał Stefan z Bizancjum, tworząc hasło *Aibura* (*Αἴβουρα*), *polis Iberii*. Interesujący nas oronim podał Stefan w formie: „Ἴουρα Ἰουραῖος", czyli w rzeczowniku i w przymiotniku, w lekko zmodyfikowanej w stosunku do wersji Strabona, formie.

Literatura: Cappelletto, 2003, ss. 318–319.

Excerptum 7 (51 Cappelletto, 2003 = Schol. M[76][VH] Aesch., *Pers.* 747, p. 211 Dähnhardt, 1894)

<Ἑλλήσποντον ἱρόν>· διὰ τὸ ἱδρῦσθαι αὐτόθι Διὸς ἱερόν, ὡς Μνασέας.	„Świątynia nad Hellespontem": albowiem to tam wznosi się świątynia Dzeusa, jak [twierdzi] Mnaseasz.

Literatura: Cappelletto, 2003, s. 322–324.

Przypisy:
[76.] Laurentianus pluteus 32.9 (X w.) – podstawowy rękopis scholiów do Ajschylosa.

→ Hellespont

Nikanor z Kyreny

Mało znany gramatyk z Kyreny (najprawdopodobniej II w. n.e., zna go Atenajos z Naukratis [7.296d]), autor utraconego dzieła *Μετονομασίαι*, z którego pochodzi poniższy fragment. Nie jest wykluczone, że jest on tożsamy z bardziej rozpoznawalnym gramatykiem z Aleksandrii czasów cesarza Hadriana. Starsza historiografia (Meursius, 1599[77]) łączyła z Nikanorem znanego z Arnobiusza (*Adversus nationes* 4.29) Nikagorasa z Cypru, co wymagałoby wszakże koniektury i nie wydaje się właściwe. Poniższy fragment, jeden z kilkunastu zachowanych pod jego imieniem, stanowi dowód filologicznego namysłu Greków nad hydronimią Azji Środkowej.

Literatura: Meursius, 1599, tu s. 136; Wendel, 1936a, szp. 273–274; 1936b, szp. 274–277.

Przypisy:

77. O geniuszu humanisty z Loosduinen, Ioannesie Meursiusie (1579–1639), świadczy fakt, iż w wieku zaledwie 16 lat napisał komentarz do *Aleksandry* Lykofrona.

Excerptum (Stefan z Bizancjum, *s.v. Τάναϊς*, Billerbeck & Neumann-Hartmann, 2015)

Τινὲς δὲ καὶ τὸν ποταμὸν Ἀκεσίνην εἶναι καὶ Ἰαξάρτην, ἑλληνίσθαι δὲ τὰ πολλὰ τῶν βαρβαρικῶν ὀνομάτων, ὡς Νικάνωρ φησί.	Niektórzy twierdzą, że są rzeki Akesines i Jaksartes; jak natomiast twierdzi Nikanor, są to formy zhellenizowane nazw barbarzyńskich.

Akesines jest tu poświadczony jako odmianka formy → Akesinus, → Jaksartes

Pyteasz z Massalii

Bardzo niewiele wiemy o Pyteaszu; pewne wnioski możemy formułować jedynie na podstawie nielicznych fragmentów dzieła pt. *O Oceanie* (exc. 3, exc. 7), w którym opisał własną podróż w stronę północnych wybrzeży → Europy. Niewątpliwie jest pierwszym znanym Grekiem, który wypłynął na północny Atlantyk, a wyprawa ta miała miejsce w drugiej połowie IV w. p.n.e., być może około lat 330–325. Pyteasz pochodził z rodziny na tyle zamożnej i zarazem obytej w sprawach handlowych, iż dysponował dobrym statkiem i doświadczoną załogą (inaczej nie poradziliby sobie wśród lodów). Jako mieszkaniec miasta portowego (→ Massalia), stanowiącego łącznik między interiorem zachodu kontynentu a światem śródziemnomorskim, był zainteresowany bliższym poznaniem północnych wybrzeży i szukał nowych szlaków handlowych w celu sprowadzania cyny (exc. 5) i bursztynu (exc. 6). Niezależnie wszakże od merkantylnej genezy przedsięwzięcia, samo jego podjęcie, wiążące się z potencjalnymi niebezpieczeństwami na nieznanych przestrzeniach, świadczy o śmiałym i odważnym umyśle, ciekawym świata. Natomiast późniejsze opisanie wyprawy dowodzi także zarówno dużej wiedzy ogólnej, jak i formalnego wykształcenia gramatycznego. Świadczy o tym chociażby wzmianka o „czytaniu w nocy" (exc. 2) czy zaliczenie Pyteasza do autorytetów z zakresu prac geograficznych (exc. 9), co oznacza, że jego dzieło musiało mieć dużą wartość analityczną z zakresu nauk przyrodniczych.

L i t e r a t u r a : Bianchetti, 1998, 2002; Carpenter, 1966; Cunliffe, 2002; Ellmers, 2010, ss. 363–381; Fabre, 1975, ss. 25–44, 147–165, 1992, ss. 11–21; Gisinger, 1924, szp. 521–685 (wyprawa Pyteasza 594–599), 1937, szp. 2123–2174 (w tym krytyka Pyteasza przez Strabona: 2149–2151), 1963, szp. 314–366; Journès & Georgelin, 2000; Mohr, 1942, ss. 28–45; Mourre, 1964, ss. 133–139; Roller, 2006; Roseman, 1983; Scott, 2022 (aktualna edycja, będąca podstawą niniejszego przekładu)[78].

P r z y p i s y :

[78.] Roch Knapowski (1892–1971), wybitny znawca prawa rzymskiego, przygotował tłumaczenie fragmentów Pyteasza w 10 egzemplarzach maszynopisu. Zgodnie z notatką rękopiśmienną na drugiej stronie okładki dwa z nich powinny znajdować się odpowiednio: w Bibliotece Raczyńskich w Poznaniu oraz w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie.

Excerptum 1 (Aëtios 3.17.3, p. 383 Diels, 1879/1958[79])

Stob. *Flor.* I.38: Πῶς ἀμπώτιδες γίνονται καὶ πλήμμυραι… Πυθέας ὁ Μασσαλιώτης τῇ πληρώσει τῆς σελήνης καὶ τῇ μειώσει τὰς ἑκατέρου τούτων αἰτίας ἀνατίθησιν […].

W jaki to sposób powstają odpływy i przypływy… Pyteasz z Massalii przypisuje przyczynę obydwu powiększaniu się i zmniejszaniu Księżyca.

Pseudo-Plut. 897b: Πῶς ἀμπώτιδες γίνονται καὶ πλήμμυραι… Πυθέας ὁ Μασσαλιώτης τῇ πληρώσει τῆς σελήνης τὰς πλημήρρας γίνεσθαι τῇ δὲ μειώσει τὰς ἀμπώτιδας.

W jaki to sposób powstają odpływy i przypływy… Pyteasz z Massalii uważa, że przypływy powstają w wyniku powiększania się Księżyca, zaś odpływy – zmniejszania.

Przypisy:

79. Aëtios (przełom I i II w. n.e.) był filozofem eklektycznym. Napisał dzieło *Poglądy filozofów* (łac. *Placita philosophorum*), którego obszerne fragmenty zachowały się w anonimowych *Opiniach* greckich filozofów przyrody – ich autora określa się mianem Pseudo-Plutarcha – oraz we *Florilegium* wczesnobizantyńskiego literata Jana Stobajosa. Rekonstrukcji dzieła Aëtiosa na podstawie powyższych dwóch autorów dokonał Hermann Diels (1848–1922; Diels, 1879/1958). W ostatnich latach pojawił się monumentalny, pięciotomowy komentarz, mający służyć rekonstrukcji twórczości doksograficznej (Mansfeld & Runia, 1996–2020). Należy tu zwrócić uwagę, że autorzy przesuwają twórczość Aëtiosa na połowę I stulecia.

→ Massalia

Excerptum 2 (Kleomedes I 4, p. 197–231 Todd, 1990)

[197–208] λέγεται γοῦν ἐν Βρεττανίᾳ περὶ Καρκίνον τοῦ ἡλίου γινομένου καὶ τὴν μεγίστην ἡμέραν ποιοῦντος ὡς ὀκτὼ καὶ δέκα ὡρῶν ἰσημερινῶν γίνεται ἡ ἡμέρα, ἔξ δὲ ἡ νύξ· ὅθεν καὶ φῶς εἶναι παρ᾽ αὐτοῖς νυκτὸς κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον, αὐτοῦ παρὰ τὸν ὁρίζοντα τοῦ ἡλίου παρατρέχοντος καὶ ἀποπέμποντος τὰς αὐγὰς ὑπὲρ γῆν· ὅπερ ἀμέλει καὶ παρ᾽ ἡμῖν γίνεται, ὅταν πελάσῃ τῷ ὁρίζοντι, πολὺ τοῦ φωτὸς τὴν ἀνατολὴν αὐτοῦ προλαμβάνοντος· ὅθεν καὶ ἐν Βρεττανίᾳ νυκτὸς εἶναι φῶς, ὡς καὶ

[197–208] Mówi się więc, że w Brytanii, gdy Słońce znajduje się w znaku Raka, a dzień jest najdłuższy, to dzień ten liczy osiemnaście godzin równikowych, zaś noc – sześć. Stąd też w tym czasie jest u nich tak jasno w nocy, a jest to możliwe dlatego, że słońce biegnie nisko nad horyzontem i przesyła promienie nad ziemię. To zdarza się także u nas: kiedy [Słońce] zbliża się do horyzontu, większość światła wyprzedza wschód [gwiazdy]. Stąd też i w Brytanii noc jest tak jasna, że można nawet czytać.

ἀναγινώσκειν δύνασθαι. καὶ γὰρ τοῦτό φασιν ἀναγκαιότατον εἶναι, παρὰ τὸν ὁρίζοντα τοῦ ἡλίου τότε τὴν πορείαν ποιουμένου καὶ οὐ διὰ τῶν βαθυτέρων τῆς γῆς ἰόντος, διὰ τὸ ἐλάχιστον εἶναι παρ' αὐτοῖς τμῆμα ὑπὸ γῆν τοῦ θερινοῦ κύκλου. [209–231] περὶ δὲ τὴν Θούλην καλουμένην νῆσον, ἐνῇ γεγονέναι φασὶ Πυθέαν τὸν Μασσαλιώτην φιλόσοφον, ὅλον τὸν θερινὸν ὑπὲρ γῆς εἶναι λόγος, αὐτὸν καὶ ἀρκτικὸν γινόμενον αὐτοῖς. παρὰ τούτοις ὁπόταν ἐν Καρκίνῳ ὁ ἥλιος?, μηνιαία γενήσεται ἡ ἡμέρα, εἴ γε καὶ τὰ μέρη πάντα τοῦ Καρκίνου ἀειφανῆ ἐστι παρ' αὐτοῖς, εἰ δὲ μή, ἐφ' ὅσον ἐν τοῖς ἀειφανέσιν αὐτου ὁ ἥλιος ἐστιν. ἀπὸ δὲ ταύτης τῆς νήσου προϊοῦσιν ὡς ἐπὶ τὰ ἀρκτικά, ἐκ τοῦ πρὸς λόγον καὶ ἕτερα μέρη πρὸς τῷ Καρκίνῳ γίνοιτ' ἂν ἀειφανῆ τοῦ ζῳδιακοῦ. καὶ οὕτως, ἐφ' ὅσον τὰ παρ' ἑκάστοις φαινόμενα ὑπὲρ γῆς αὐτοῦ διέρχεται ὁ ἥλιος, ἡμέρα γενήσεται. καὶ ἔστι κλίματα τῆς γῆς ἀναγκαίως, ἐν οἷς καὶ διμηνιαία καὶ τριμηνιαία γίνεται ἡ ἡμέρα, καὶ τεσσάρων καὶ πέντε μηνῶν. ὑπὸ δὲ τὸν πόλον αὐτὸν ἔξ ζῳδίων ὑπὲρ γῆς ὄντων, ἐφ' ὅσον ταῦτα διέρχεται ὁ ἥλιος ἀειφανῆ ὄντα, ἡμέρα γενήσεται, τοῦ αὐτοῦ κύκλου καὶ ὁρίζοντος καὶ ἀρκτικοῦ γινομένου αὐτοῖς καὶ ἰσημερινοῦ. τοῖς μὲν γὰρ ἐν Θούλῃ συμπίπτει ὁ θερινὸς τροπικὸς τῷ ἀρκτικῷ· τοῖς δ' ἔτι ἐνδοτέρω ὑπερβαίνει ὁ ἀρκτικὸς τὸν θερινὸν εἰς τὰ πρὸς τὸν ἰσημερινὸν μέρη, ἐκ τοῦ πρὸς λόγον τούτου γινομένου· τοῖς δ' ὑπ' αὐτῷ τῷ πόλῳ ὁ ἰσημερινὸς τὰς τρεῖς λαμβάνει σχέσεις, ἀρκτικός μὲν γινόμενος, ὅτι περιλαμβάνει τὰ

Mówi się, że przyczyną tego jest fakt, że Słońce wędruje wzdłuż horyzontu, a nie wkracza w głębsze obszary Ziemi i dlatego odcinek koła zwrotnikowego biegnącego pod Ziemią jest bardzo mały. [209–231] Wokół wyspy zwanej Thule, gdzie – jak mówią – dotarł filozof Pyteasz z Massalii, cały zwrotnik letni[80] biegnie nad Ziemią, stając się dla tamtych mieszkańców także arktycznym [zwrotnikiem]. Kiedy u nich Słońce znajduje się w znaku Raka, dzień będzie trwał miesiąc, jeśli wszystkie części Raka będą u nich widoczne; jeśli zaś nie, będzie trwał tak długo, jak Słońce będzie znajdowało się w tych częściach [Raka], które są zawsze widoczne. Idąc dalej na północ od wyspy, zgodnie z tym sposobem rozumowania, oprócz Raka także inne części zodiaku będą zawsze widoczne. Albowiem dzień nastanie na obszarach, gdzie Słońce przebiega akurat to, co widoczne [z zodiaku] nad Ziemią. Stąd wynika koniecznie, że są szerokości[81] Ziemi, na których dzień trwa dwa, trzy miesiące, a nawet cztery czy pięć miesięcy. Pod samym biegunem sześć znaków zodiaku znajduje się nad Ziemią, a tak długo, jak przez te zawsze widoczne znaki biegnie Słońce, trwać będzie dzień, jako że horyzont jest tu tożsamy ze zwrotnikiem arktycznym i równikowym. Dla mieszkańców Thule bowiem zwrotnik letni jest tożsamy z arktycznym; dla ludzi dalszej Północy arktyczny [zwrotnik] przekracza letni w tym samym stopniu, jak ma to miejsce w okolicach równika; dla tych pod biegunem równik posiada zaś trzy cechy:

ἀειφανῆ τῶν ἄστρων μηδενὸς ἁπλῶς παρὰ ταύτοις ἢ δυομένου ἢ ἀνίσχοντος, ὁρίζων δὲ γίνεται, ὅτι χωρίζει τὸ ὑπὲρ γῆς τοῦ κόσμου ἡμισφαίριον ἀπὸ τοῦ ὑπὸ γῆν, ἰσημερινὸς δὲ, ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ διαιρῶν αὐτοῖς εἰς ἴσα τὴν ἡμέραν καὶ τὴν νύκτα, ὅς καὶ τοῖς ἄλλοις μὲν πᾶσιν ἐπ᾽ ἴσης ἰσημερινός ἐστιν, οὐκέτι δὲ οὔτε ὁρίζων οὔτε ἀρκτικός […].

jest [zwrotnikiem] arktycznym, ponieważ obejmuje gwiazdy zawsze widoczne, z których żadna ani nie zachodzi, ani nie wschodzi; jest horyzontem, ponieważ oddziela półkulę Wszechświata znajdującą się nad Ziemią od tej, co pod Ziemią; jest wreszcie równikiem, ponieważ dzieli noc i dzień na równe części. Natomiast dla wszystkich innych może być równikiem, ale nie będzie już ani horyzontem, ani [zwrotnikiem] arktycznym […].

Przypisy:

80. Tzn. zwrotnik Raka.

81. Klimata: regiony Ziemi o tych samych warunkach „pogodowych", warunkowanych raczej równoleżnikowo niż południkowo; stąd powstało dzis. rozumienie terminu „klimat".

→ Brytania, → Massalia, → Thule

Excerptum 3 (Kosmas Indikopleustes 2.80)

Πυθέας δὲ ὁ Μασσαλιώτης φησὶν ἐν τοῖς Περὶ Ὠκεανοῦ ὅτι παραγενομενῷ αὐτῷ ἐν τοῖς βορειοτάτοις τόποις ἐδείκνυον οἱ αὐτόθι βάρβαροι τὴν ἡλίου κοίτην, ὡς ἐκεῖ τῶν νυκτῶν ἀεὶ γενομένου παρ᾽ αὐτοῖς.

Pyteasz z Massalii twierdzi w księgach *O Oceanie*, że kiedy przebywał osobiście w krajach najdalszej Północy, tamtejsi barbarzyńcy pokazali mu łoże Słońca, albowiem panuje tam u nich ciągła noc.

→ Massalia

Excerptum 4 (Diodor 5.21.3–4 ≈ Timajos, *FGrH* 566 F 164.21)

[3] αὕτη γὰρ τῷ σχήματι τρίγωνος οὖσα παραπλησίως τῇ Σικελίᾳ τὰς πλευρὰς οὐκ ἰσοκώλους ἔχει. παρεκτεινούσης δ᾽αὐτῆς παρὰ τὴν Εὐρώπην λοξῆς, τὸ μὲν ἐλάχιστον ἀπὸ τῆς ἠπείρου διεστηκὸς ἀκρωτήριον, ὃ καλοῦσι Κάντιον, φασὶν ἀπέχειν ἀπὸ τῆς γῆς σταδίους ὡς ἑκατόν, καθ᾽ ὃν τόπον ἡ θάλαττα

[3] Ma ona [Brytania] zaś kształt trójkątny, podobny Sycylii[82], ale boki nie są równe. W stosunku do Europy jest ułożona ukosem, tak że przylądek znajdujący się najbliżej lądu stałego, zwany Kantion, leży – jak mówią – w odległości 100 stadiów od lądu[83], w miejscu ujścia morza (θάλαττα); drugi

ποιεῖται τὸν ἕκρουν, τὸ δ' ἕτερον ἀκρωτήριον τὸ καλούμενον Βελέριον ἀπέχειν λέγεται τῆς ἠπείρου πλοῦν ἡμερῶν τεττάρων, τὸ δ' ὑπολειπόμενον ἀνήκειν μὲν ἱστοροῦσιν εἰς τὸ πέλαγος, ὀνομάζεσθαι δ' Ὄρκαν. [4] τῶν δὲ πλευρῶν τὴν μὲν ἐλαχίστην εἶναι σταδίων ἑπτακισχιλίων πεντακοσίων, παρήκουσαν παρὰ τὴν Εὐρώπην, τὴν δὲ δευτέραν τὴν ἀπὸ τοῦ πορθμοῦ πρὸς τὴν κορυφὴν ἀνήκουσαν σταδίων μυρίων πεντακισχιλίων, τὴν δὲ λοιπὴν σταδίων δισμυρίων, ὥστε τὴν πᾶσαν εἶναι τῆς νήσου περιφορὰν σταδίων τετρακισμυρίων δισχιλίων πεντακοσίων.

przylądek, zwany Belerion, leży – jak się uważa – cztery dni żeglugi od lądu stałego; ostatni zaś [przylądek] – jak się twierdzi – wychodzi na otwarte morze (πέλαγος)[84] i nazywa się Orkas. [4] Najkrótszy z boków, liczący 7500 stadiów[85], rozciąga się wzdłuż Europy; drugi, od cieśniny po wierzchołek, ma 15 000 stadiów[86]; ostatni zaś – stadiów 20 000[87], tak że cała wyspa ma 42 500 stadiów obwodu[88].

Przypisy:

82. Por. dawne określenie Sycylii: Τρινακρία ('Trójkątna').

83. Ok. 18 km.

84. Jakkolwiek nie jest to zasada ściśle przestrzegana, to w greckiej semantyce geograficznej termin „θάλαττα" kładzie przeważnie nacisk na sens abstrakcyjny i geograficzno-kartograficzny, zaś „πέλαγος" – na ogrom żywiołu morskiego. Stąd we współczesnych naukach geograficznych istnieje pojęcie „życie pelagiczne", obejmujące ogół organizmów morskich, żyjących tuż nad dnem głębi oceanicznej.

85. Ok. 1360 km.

86. Ok. 2720 km.

87. Ok. 3630 km.

88. Ok. 68 000 km.

→ Belerion, → Brytania, → Kantion, → Orka, → Sycylia

Excerptum 5 (Diodor 5.22.1–4 ≈ Timajos, *FGrH* 566 F 116.22)

[1] ἀλλὰ περὶ μὲν τῶν κατ' αὐτὴν νομίμων καὶ τῶν ἄλλων ἰδιωμάτων τὰ κατὰ μέρος ἀναγράψομεν ὅταν ἐπὶ τὴν Καίσαρος γενομένην στρατείαν εἰς Πρεττανίαν παραγενηθῶμεν, νῦν δὲ περὶ τοῦ κατ' αὐτὴν φυομένου καττιτέρου διέξιμεν. τῆς γὰρ Πρεττανικῆς κατὰ τὸ ἀκρωτήριον καλούμενον Βελέριον οἱ

[1] Napiszemy o obyczajach na niej [Brytanii] panujących i innych właściwościach tego obszaru, gdzie miała miejsce wyprawa wojenna Cezara na Brytanię; teraz wszakże przejdziemy do opisania tamtejszych złóż cyny. Ludność Brytanii, mieszkająca wokół przylądka zwanego Belerion, jest bardzo gościnna,

κατοικοῦντες φιλόξενοι τε διαφερόντως εἰσὶ καὶ διὰ τὴν τῶν ξένων ἐμπόρων ἐπιμιξίαν ἐξημερωμένοι τὰς ἀγωγάς. οὗτοι τὸν καττίτερον κατασκευάζουσι φιλοτέχνως ἐργαζόμενοι τὴν φέρουσαν αὐτὸν γῆν. [2] αὕτη δὲ πετρώδης οὖσα διαφυὰς ἔχει γεώδεις, ἐν αἷς τὸν πόρον κατεργαζόμενοι καὶ τήξαντες καθαίρουσιν. ἀποτυποῦντες δ' εἰς ἀστραγάλων ῥυθμοὺς κομίζουσιν εἴς τινα νῆσον προκειμένην μὲν τῆς Πρεττανικῆς, ὀνομαζομένην δ'Ἶκτιν· κατὰ γὰρ τὰς ἀμπώτεις ἀναξηραινομένου τοῦ μεταξὺ τόπου ταῖς ἁμάξαις εἰς ταύτην κομίζουσι δαψιλῆ τὸν καττίτερον. [3] ἴδιον δὲ τι συμβαίνει περὶ τὰς πλησίον νήσους τὰς μεταξὺ κειμένας τῆς τε Εὐρώπης καὶ τῆς Πρεττανικῆς· κατὰ μὲν γὰρ τὰς πλημυρίδας τοῦ μεταξὺ πόρου πληρουμένου νῆσοι φαίνονται, κατὰ δὲ τὰς ἀμπώτεις ἀπορρεούσης τῆς θαλάττης καὶ πολὺν τόπον ἀναξηραινούσης θεωροῦνται χερρόνησοι. [4] ἐντεῦθεν δ' οἱ ἔμποροι παρὰ τῶν ἐγχωρίων ὠνοῦνται καὶ διακομίζουσιν εἰς τὴν Γαλατίαν· τὸ δὲ τελευταῖον πεζῇ διὰ τῆς Γαλατίας πορευθέντες ἡμέρας ὡς τριάκοντα κατάγουσιν ἐπὶ τῶν ἵππων τὰ φορτία πρὸς τὴν ἐκβολὴν τοῦ Ῥοδανοῦ ποταμοῦ.

a poprzez przebywanie z obcymi kupcami nabrała dodatkowej ogłady. Ludzie tamtejsi wydobywają cynę z ziemi w wyspecjalizowany, pomysłowy sposób. [2] Grunt jest tam bowiem skalisty, z warstwą gleby w zagłębieniach, w których kopią tunele, a następnie oczyszczają [rudę] poprzez wytop. Nadają [jej] kształt kostek, a następnie transportują na pewną pobliską Brytanii wyspę, zwaną Iktis. W porze odpływu teren między nimi jest na tyle suchy, że cynę w dużych ilościach przewożą wozami. Szczególna sytuacja ma miejsce wokół wysp leżących pomiędzy Europą a Bretanią. Albowiem w porze przypływu wypełnia się przestrzeń między nimi, stają się w pełni wyspami; natomiast w porze odpływu morze się cofa i zostawia cały teren na tyle suchy, że [wyspy] wyglądają niczym półwyspy. [4] Stamtąd zatem kupcy nabywają [cynę] od mieszkańców i transportują do Galacji [Galii]. Na ostatnim etapie przebywają Galację pieszo, przez jakieś 30 dni transportując towar na koniach aż do ujścia rzeki Rodan.

→ Belerion, → Brytania, → Galia, → Iktis, → Rodan

Excerptum 6 (Diodor 5.23.1, 23.4 ≈ Timajos, *FGrH* 566 F 164.23)

[1] Περὶ μὲν οὖν τοῦ καττιτέρου τοῖς ῥηθεῖσιν ἀρκεσθησόμεθα, περὶ δὲ τοῦ καλουμένου ἠλέκτρου νῦν διέξιμεν. τῆς Σκυθίας τῆς ὑπὲρ τὴν Γαλατίαν κατ' ἀντικρὺ νῆσός ἐστι πελαγία κατὰ τὸν

[1] Skoro słowami o cynie będziemy usatysfakcjonowani, to przejdziemy teraz do opisania tzw. elektronu [bursztynu]. Naprzeciw Scytii, leżącej powyżej Galacji [Galii], w głębinach Oceanu

ὠκεανὸν ἡ προσαγορευομένη Βασίλεια. εἰς ταύτην ὁ κλύδων ἐκβάλλει δαψιλὲς τὸ καλούμενον ἤλεκτρον, οὐδαμοῦ δὲ τῆς οἰκουμένης φαινόμενον. περὶ δὲ τούτου πολλοὶ τῶν παλαιῶν ἀνέγραψαν μύθους παντελῶς ἀπιστουμένους καὶ διὰ τῶν ἀποτελεσμάτων ἐλεγχομένους […] [4] τὸ γὰρ ἤλεκτρον συνάγεται μὲν ἐν τῇ προειρημένῃ νήσῳ, κομίζεται δ' ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων πρὸς τὴν ἀντιπέρας ἤπειρον, δι' ἧς φέρεται πρὸς τοὺς καθ' ἡμᾶς τόπους, καθότι προείρηται.

spoczywa wyspa Basilia. Na nią to fala wyrzuca tzw. elektron w ogromnych ilościach, a który nie pojawia się nigdzie indziej w świecie zamieszkałym. O nim to wielu dawnych autorów napisało mity, całkowicie zresztą niewiarygodne w świetle wyników badań […] [4] Tak więc elektron gromadzi się na wspomnianej wyspie, a zabierany przez mieszkańców na przeciwległy ląd, jest transportowany na nasze ziemie, jak to zostało powiedziane[89].

Przypisy:

89. Tzn. w taki sam sposób, jak w przypadku wcześniej przedstawionej cyny.

→ Basilia, → Galia, → Ocean, → Scytia

Excerptum 7 (Geminos 6.7–9[90])

[7] Οὐ κατὰ πᾶσαν δὲ χώραν καὶ πόλιν τὰ αὐτὰ μεγέθη τῶν ἡμερῶν ἐστιν. Ἀλλὰ τοῖς μὲν πρὸς ἄρκτον οἰκοῦσι μείζονες αἱ ἡμέραι γίνονται, τοῖς δὲ πρὸς μεσημβρίαν ἐλάττοντες. [8]Ἔστι δὲ ἐν Ῥόδῳ μὲν ἡ μεγίστη ἡμέρα ὡρῶν ἰσημερινῶν ιδ <, περὶ δὲ Ῥώμην ἡ μεγίστη ἡμέρα ὡρῶν ἰσημερινῶν ιε· τοῖς δὲ βορειοτέροις οἰκοῦσι τῆς Προποντίδος ἡ μεγίστη ἡμέρα γίνεται ὡρῶν ἰσημερινῶν ις, καὶ ἔτι τοῖς βορειοτέροις ιζ καὶ ιη ὡρῶν ἡ μεγίστη ἡμέρα γίνεται. [9] Ἐπὶ δὲ τοὺς τόπους τούτους δοκεῖ καὶ Πυθέας ὁ Μασσαλιώτης παρεῖναι. Φησὶ γοῦν ἐν τοῖς Περὶ τοῦ Ὠκεανοῦ πεπραγματευμένοις αὐτῷ ὅτι ἐδείκνυον ἡμῖν οἱ βάρβαροι ὅπου ὁ ἥλιος κοιμᾶται· συνέβαινε γὰρ περὶ τούτους τοὺς τόπους τὴν μὲν νύκτα παντελῶς μικρὰν γίνεσθαι ὡρῶν οἷς μὲν β, οἷς δὲ γ, ὥστε μετὰ τὴν

[7] Długość dnia nie jest taka sama w każdej ziemi i mieście. Dla tych, co mieszkają na Północy, dni są dłuższe, zaś dla tych na Południu – krótsze. [8] Tak np. na Rodos najdłuższy dzień trwa 14,5 godzin równikowych, zaś wokół Rzymu najdłuższy dzień trwa 15 godzin równikowych; dla mieszkańców ziem na północ od Propontydy najdłuższy dzień trwa 16 godzin równikowych, a dla jeszcze dalszej Północy najdłuższy dzień trwa 17 i 18 godzin. [9] Do wszystkich tych miejsc dotarł podobno Pyteasz z Massalii. Otóż w napisanych przez siebie księgach dzieła *O Oceanie* twierdzi, że „barbarzyńcy pokazali nam, gdzie śpi słońce". Na tych obszarach bowiem noc trwa bardzo krótko, w jednych miejscach dwie, w innych trzy godziny, tak że po zachodzie słońca

δύσιν μικροῦ διαλείμματος γινομένου ἐπανατέλλειν εὐθέως τὸν ἥλιον.

mija tylko krótka przerwa i niebawem ponownie ono wschodzi[91].

Przypisy:

90. Geminos, matematyk i astronom I w. n.e. (Evans & Bergren, 2006).

91. Nie ma pewności, w którym miejscu kończy się cytat z dzieła Pyteasza: na pewno należy doń pierwsze zdanie, kończące się na „…, gdzie śpi słońce". Podstawową przesłanką powstrzymującą przed rozszerzeniem cytatu na kolejne zdanie jest fakt, iż zawiera ono szczegółowe obliczenia, zrozumiałe w świetle wcześniejszych danych szczegółowych i mogące stanowić uzupełnienie Gemistosa, który posłużył się krótkim, wzmacniającym własną argumentację, cytatem z autorytetu.

→ Massalia, → Propontyda, → Rodos

Excerptum 8 (Hipparch z Nikai, *Comm. in Phaenomena* 1.4.1, Manitius, 1894)

περὶ μὲν οὖν τοῦ βορείου πόλου Εὔδοξος ἀγνοεῖ λέγων οὕτως· ἔστι δέ τις ἀστὴρ μένων ἀεὶ κατὰ τὸν αὐτὸν τόπον· οὗτος δ' ὁ ἀστὴρ πόλος ἐστὶ τοῦ κόσμου. ἐπὶ γὰρ τοῦ πόλου οὐδ' εἷς ἀστὴρ κεῖται, ἀλλὰ κενός ἐστι τόπος, ᾧ παράκειται τρεῖς ἀστέρες, μεθ' ὧν τὸ σημεῖον τὸ κατὰ τὸν πόλον τετράγωνον ἔγγιστα σχῆμα περιέχει, καθάπερ καὶ Πυθέας φησὶν ὁ Μασσαλιώτης.

W kwestii bieguna północnego Eudoksos myli się, mówiąc tak oto: „jest pewna gwiazda, która tkwi zawsze w tym samym miejscu; a gwiazda ta jest biegunem świata". Nie ma bowiem jednej gwiazdy na biegunie, lecz jest to pusta przestrzeń. Wokół niej znajdują się natomiast trzy gwiazdy, które wskazują biegun, tworząc wraz z nim kształt czworokąta, jak twierdzi także Pyteasz z Massalii[92].

Przypisy:

92. Wszystko jest zgodne ze współczesną wiedzą: kierunek północny wyznacza gwiazdozbiór Ursa Minor, jedna z tworzących go gwiazd, najbliższa biegunowi, zwana jest Gwiazdą Północną. Wówczas była to β Ursae Minoris, obecnie α Ursae Minoris.

→ Massalia

Excerptum 9 (Marcianus z Heraklei, *Menippi periplus maris interni (epitome Marciani)*[93] 1.2, *GGM* 1.565.)

οἱ γὰρ δὴ δοκοῦντες ταῦτα μετὰ λόγων ἐξητακέναι, Τιμοσθένης ὁ Ῥόδιός ἐστιν, ἀρχικυβερνήτης τοῦ δευτεραίου Πτολεμαίου γεγονώς, καὶ μετ' ἐκεῖνον Ἐρατοσθένης ὃν Βῆτα ἐκάλεσαν οἱ τοῦ Μουσείου προστάντες, πρὸς δὲ τούτοις

Do tych, którzy badali te zagadnienia, należą Timostenes z Rodos, dowódca floty za Ptolemeusza II, a po nim Eratostenes, zwany Betą przez środowisko Muzejonu, a także Pyteasz z Massalii oraz Izydor z Charaksu…

Πυθέας τε ὁ Μασσαλιώτης καὶ Ἰσίδωρος
ὁ Χαρακηνός…

Przypisy:
93. Geograf Marcianus (III–V w.) jest znany także z dwóch innych dzieł, zachowanych fragmentarycznie: *Periplus maris exteri* oraz *Artemidori geographiae epitome*.

→ Massalia, → Rodos

Excerptum 10 (Martianus Capella, *De nuptiis Philologiae et Mercurii* 6.595, Préaux [Dick & Préaux, 1925/1978])

Hic est quod in Meroe longissimus dies duodecim aequinoctiales horas et alterius bessem secat, Alexandriae quattuordecem, in Italia quindecim, in Britannia decem et septem. solstitiali vero tempore cum caeli verticem sol invectus subiectas deorsum terras perpetui diei continuatione collustrat. itemque brumali descensu, semiannuam facit horrere noctem, quod in insula Tyle compertum Pytheas Massiliensis asseruit. his temporum diversitatibus assertum, ni fallor, globosam rotunditatis flexibus habendam esse tellurem.

Mianowicie, w Meroe najdłuższy dzień trwa 12 i 2/3 godzin równikowych, w Aleksandrii 14, w Italii 15, a w Brytanii 17. W czas przesilenia letniego, kiedy słońce osiąga najwyższy punkt nieba, oświetla leżące poniżej obszary, zsyłając ciągły, nieustający dzień. Podobnie, w czas przesilenia zimowego, sprowadza półroczną, budzącą trwogę noc, co ponad wszelką wątpliwość potwierdził Pyteasz z Massalii na wyspie Thule. Powyższe potwierdzone różnice czasowe świadczą o tym – jeśli się nie mylę – że Ziemia ma kształt kuli o różnym obwodzie [tzn. o różnych szerokościach geograficznych].

→ Brytania, → Massalia, → Meroe, → Thule

Excerptum 11 (Martianus Capella, *De nuptiis Philologiae et Mercurii* 6.608–609, Préaux [Dick & Préaux, 1925/1978])

[608]… stellae etiam fixae caeli sex <eis> videntur mensibus, sex itidem non apparent, ortivusque circulus aequinoctialis illis est, senaque ex zodiaco signa conspiciunt; denique sex mensibus diesque noctesque patiuntur, ut utrisque poli axisque termini supra

[608] … [dla osób mieszkających na wysokich szerokościach geograficznych obu półkuli] gwiazdy stałe są widoczne przez sześć miesięcy, a przez następne sześć nie ukazują się; równik jest dla nich wschodzącym okręgiem równikowym i dostrzegają sześć znaków

verticem videantur. Sed haec prior Septentrionis, altera Canopi stellae illustrata fulgore cetera non noverunt. [609] quarum regionum habitus prodidit doctissimus Pytheas, sed ego ipsa peragravi, nequa mihi ignota videretur portio superesse telluris.

z zodiaku; następnie muszą znosić sześciomiesięczne dnie i noce, tak że widoczne są dla nich obu[94] bieguny i granice osi świata. Wszakże pierwszą [społeczność] oświetla blask Gwiazdy Północnej, drugą Kanopusa, zaś innych nie znają. [609] Warunki osadnicze tych obszarów przedstawił co prawda uczony Pyteasz, ale ja osobiście także je przebyłam i nie pozostaje mi nieznany żaden region Ziemi[95].

Przypisy:

94. Tzn. obu społeczności podbiegunowych: północnej i południowej.

95. „…ja osobiście także je przebyłam" – przemawia Geometria, zatem nie należy całej sekwencji rozumieć jako świadectwa realnej podróży, lecz książkowej erudycji.

Excerptum 12 (Pomponius Mela, *Chorographia* 3.47–50, Ranstrand, 1971)

[47] In Lusitania Erythia est quam Geryonae habitatam accepimus, aliaeque sine certis nominibus; adeo agri fertiles, ut, cum semel sata frumenta sint subinde recidivis seminibus segetem novantibus, septem minime, interdum plures etiam messes ferant. In Celticis alquot sunt, quas, quia plumbo abundant, uno omnes nomine Cassiteridas adpellant. [48] Sena in Britannico mari Ossismicis adversa litoribus Gallici numinis oraculo insignis est, cuius antistites perpetua virginitate sanctae numero novem esse traduntur: Gallizenas vocant putantque ingeniis singularibus praeditas maria ac ventos concitare carminibus seque, in quae velint animalia, vertere, sanarem quae apud alios insanabilia sunt, scire ventura et praedicare, sed nonnisi dedita navigantibus, et in id tantum, et se consulerent, profectis.

[47] W Luzytanii leży Erythia, zamieszkała podobno przez Geriona, oraz inne, których nazwy nie są pewne; pola są do tego stopnia żyzne, że z jednego zasianego ziarna wysiewającego się później samoistnie zbiera się plon przynajmniej siedmiokrotnie, a czasem zdarzają się jeszcze dodatkowe żniwa. U wybrzeży Celtów leży kilka wysp, które – ze względu na to, iż obfitują w cynę – określane są wszystkie jednym imieniem Kassyteryd. [48] Sena na Morzu Brytańskim, leżąca naprzeciw wybrzeży Osismiów, słynna jest swoją wyrocznią galijskiego bóstwa; mówi się, że jej dziewięć kapłanek jest uświęconych wieczystym dziewictwem. Nazywają się Gallizenami i cieszą się opinią posiadania szczególnych zdolności: wzbudzania pieśniami mórz i wiatrów, przyjmowania ciał dowolnych zwierząt, leczenia

[49] Britannia, qualis sit qualesque progeneret, mox certiora et magis explorata dicentur. Quippe tamdiu clausam aperit ecce principum maximus nec indomitarum modo ante se, verum ignotarum quoque gentium victor, propriarum rerum fidem ut bello affectavit, ita triumpho declaraturus portat. [50] Ceterum, ut adhuc habuimus, inter septentrionem occidentemque proiecta grandi angulo Rheni ostia prospicit, dein obliqua retro latera abstrahit: altero Galliam, altero Germaniam spectans, tum rursus perpetuo margine directi litoris ab tergore abducta iterum se in diversos angulos cuneat triquetra et Siciliae maxime similis, plana, ingens, fecunda, verum iis, quae pecora quam homines benignius alant.

chorób u innych nieuleczalnych, wiedzy o przyszłości i przepowiadania. Pomagają wszakże tylko żeglarzom i to tym, którzy specjalnie do nich przybyli w określonym celu[96]. [49] Wkrótce też dowiemy się rzeczy pewniejszych i szczegółowszych o charakterystyce Brytanii i o tym, co rodzi jej ziemia. Oto, tak długo zamkniętą, otworzył największy z władców[97], a zarazem zwycięzca ludów dotychczas nie tylko nieujarzmionych, ale wręcz nieznanych. A że wojna służyła także bliższemu poznaniu tych spraw, pokazał to sam przebieg triumfu. [50] Z pewnością, tak jak dotychczas wiedzieliśmy, [Brytania] położona na kierunku północno-zachodnim zwraca się wielkim kątem ku ujściu Renu, a następnie boki kąta cofają się, skłaniając: jeden ku Galii, drugi zaś ku Germanii. Wreszcie brzeg w części tylnej tworzy nieprzerwaną linię, łącząc się ponownie z przeciwległymi kątami, tworząc trójkąt i pod tym względem bardzo przypominając Sycylię; [wyspa Brytania] równinna, duża, urodzajna, zwłaszcza w to, co stanowi pokarm raczej dla bydła niż dla ludzi.

Przypisy:

96. Z podobną sytuacją spotykamy się na kreteńskim wybrzeżu w pobliżu Knossos w II tysiącleciu: funkcjonował tam bowiem urząd „kapłanki wiatrów", której pozycja społeczna i działalność kultowa też była ściśle związana z morzem.

97. Wyprawa cesarza Klaudiusza w 43 r.

→ Brytania, → Brytańskie Morze, → Erythia, → Kassiterydy, → Luzytania, → Galia, → Germania, → Osismiowie, → Ren, → Sena, → Sycylia

Excerptum 13 (Pomponiusz Mela, *Chorographia* 3.54–57 = Mela, excerptum 5, Testimonia Ł1, ss. 61–63)

Excerptum 14 (Pliniusz, *NH* 1.2, 1.4, 1.37)

[1.2] Libro II continentur… ubi longissimi dies, ubi brevissimi… qua ratione aestus maris accedant et recedant, ubi aestus extra rationem idem faciunt… Ex auctoribus… Externis… Pythea

[1.2] Księga II zawiera… gdzie są najdłuższe dni, a gdzie najkrótsze… co jest przyczyną przypływów i odpływów morza, gdzie pływy mają szczególny charakter… Z autorów… obcych… Pyteasz…

[1.4] Libro IV continentur situs, gentes, maria, oppida… populi, qui sint aut qui fuerunt… insularum Ponti, Germaniae, insularum in Galico oceano XCVI, quas inter Britannia… Ex auctoribus… Externis… Timaeos Siculo… Pytheas…

[1.4] Księga IV zawiera miejsca, ludy, morza, miasta… społeczności współczesne i te, które przeminęły… wysp Pontu, Germanii, 96 wysp na Oceanie Galijskim, wśród których Brytania… Z autorów… obcych… Timajos z Sycylii…[98] Pyteasz…

[1.37] Libro XXXVII continentur… de sucino: quae mentiti sint auctores de eo, genera eius VII… Ex auctoribus… Externis… Pit<h>ea, Tim<a>eo Siculo…

[1.37] Księga 37 zawiera… o bursztynie: jak o nim zmyślali autorzy, jego siedem rodzajów… Z autorów… obcych… Pyteasz, Timajos z Sycylii…

Przypisy:
98. Timajos z Tauromenion.

→ Brytania, → Galijski Ocean, → Germania, → Pont

Excerptum 15 (Pliniusz, *NH* 2.186–187)

[2.186] sic fit, ut vario lucis incremento in Meroe longissimus dies XII horas aequinoctiales et octo partes unius horae colligat, Alexandriae vero XIIII horas, in Italia XV, in Britannia XVII, ubi aestate lucidae noctes haud dubitare repromittuntm id quod cogit ratio credi,

[2.186] Dzieje się tak, że zmienny jest przyrost światła; otóż w Meroe najdłuższy dzień liczy 12 godzin równikowych i 8 części jednej godziny[99], w Aleksandrii zaś 14 godzin, w Italii 15, w Brytanii 17, gdzie jasne noce w lecie pozwalają wyzbyć się wątpliwości co do tego, w co

solstiti diebus accedente sole proprius verticem mundi augusto lucis ambitu subiecta terrae continuos dies habere senis mensibus noctesque e diverso ad brumam remoto. [187] quod fieri in insula Thyle Pytheas Massiliensis scribit, sex dierum navigatione in septentrionem a Britannia distante, quidam vero in Mona, quae distat a Camaloduno Britanniae oppido circiter CC, adfirmant…

każe wierzyć rozum; w letnie dni, gdy Słońce zbliża się ku osi świata wąskim kręgiem światła, leżące poniżej obszary Ziemi mają wówczas sześciomiesięczne, ciągłe dni i, odpowiednio, noce w czas zimowego odwrotu[100]. [187] To, że taka sytuacja ma miejsce na wyspie Thule, sześć dni żeglugi na północ od Brytanii, pisze Pyteasz z Massalii; niektórzy potwierdzają to także na Monie, odległej od Camalodunum, miasta w Brytanii o około 200 mil…

Przypisy:
99. Tzn. 8 z 12, czyli 2/3 godziny.
100. Tzn. przesilenie letnie i zimowe.

→ Brytania, → Camalodunum, → Massalia → Meroe, → Mona, → Thule

Excerptum 16 (Pliniusz, *NH* 2.217)

[2.217] Omnes autem aestus in oceano maiora integunt spatia nudantque quam in reliquo mari, sive quia in totum universitate animosius quam parte est, sive quia magnitudo aperta sideris vim laxe grassantis efficacius sentit, eandem angustiis arcentibus. qua de causa nec lacus nec amnes similiter moventur. octogenis cubitis supra Britanniam intumescere aestus Pytheas Massiliensis auctor est.

[2.217] Mianowicie wszystkie pływy w Oceanie przykrywają i odsłaniają przestrzenie większe aniżeli na ograniczonym morzu. Przyczyną jest albo to, że ruch w skali całego wszechświata większy jest aniżeli w jego części, bądź to, że duża, otwarta przestrzeń odczuwa siłę gwiazdy[101] mocniej aniżeli miejsca węższe, ścieśnione. Z tego powodu jeziora i rzeki nie poruszają się w ten sam sposób. Pyteasz z Massalii podaje, że na północ od Brytanii pływ osiąga 80 łokci[102].

Przypisy:
101. Tzn. Księżyca.
102. 35,2 m.

→ Brytania, → Massalia, → Ocean

Excerptum 17 (Pliniusz, *NH* 4.94–97 = Pliniusz, excerptum 6, Testimonia Ł1, ss. 67–79)

Excerptum 18 (Pliniusz, *NH* 4.102 = Pliniusz, excerptum 6, Testimonia Ł1, ss. 67–69)

Excerptum 19 (Pliniusz, *NH* 4.103–104 = Pliniusz, excerptum 6, Testimonia Ł1, ss. 67–79)

Excerptum 20 (Pliniusz, *NH* 6.219 = Pliniusz, excerptum 7, Testimonia Ł1, ss. 85–86)

Excerptum 21 (Pliniusz, *NH* 37.35–36 = Pliniusz, excerptum 9, Testimonia Ł1, ss. 88–89)

Excerptum 22 (Schol. Apollon. Rhod. 4.761–765a)

'ὅτι τ' ἄκμονες Ἡφαίστοιο' αἱ τοῦ Αἰόλου νῆσοι ἑπτά. τούτων ἐν τῇ Λιπάρᾳ καλουμένῃ καὶ τῇ Στρογγύλῃ ὅ Ἥφαιστος δοκεῖ διατρίβειν, καὶ ἀκούεσθαι βρόμον πυρὸς καὶ ἦχον σφυρῶν. τὸ δὲ παλαιὸν ἐλέγετο τὸν βουλόμενον ἀργὸν σίδηρον ἐπιφέρειν καὶ τῇ ἑξῆς ἡμέραι ἢ ξίφος λαμβάνειν ἢ εἴ τι ἄλλο ἤθελεν κατασκεύασαι, καὶ τὸν μισθὸν ἀπεδίδου. ταῦτα ἱστορεῖ Πυθέας ἐν Περιόδῳ γῆς, καὶ τὴν θάλασσαν λέγων ζεῖν. εἰσὶν δὲ αἱ τοῦ Αἰόλου νῆσοι αἵδε Στρογγύλη Εὐώνυμος Λιπάρα Ἱέρα Διδύμη Ἐρικώδης Φοινικώδης.

„gdzie kowadła Hefajstosa" – siedem wysp Eolskich. Wśród których, na wyspach Lipara i Strongyle, miał podobno przebywać Hefajstos; było też tam słychać trzask ognia i pogłos młotów. Mówiono dawniej, że każdy chętny, co przyniósł lśniące srebro, następnego dnia odbierał miecz, albo coś innego, co zapragnął sporządzić, i zostawiał zapłatę. To opowiada Pyteasz w *Opisie ziemi*, jak i to, że morze burzy się. Zaś siedem wysp Eolskich to: Strongyle, Euonymos, Lipara, Hiera, Didyme, Erikodes, Fojnikodes.

→ Eolskie Wyspy

Excerptum 23 (Stefan z Bizancjum, *s.v.* *Ὠστίωνες*, Meineke, p. 712 ≈ Herodian, *Καθολικὴ προσῳδία* 3.1.19)

Ὠστίωνες ἔθνος παρὰ τῷ δυτικῷ Ὠκεανῷ, οὓς Κοσσίνους Ἀρτεμιδωρός φησι, Πυθέας δ' Ὠστιαίους· τούτων δ' ἔξ εὐωνύμων οἱ Κόσσινοι λεγόμενοι Ὠστίωνες, οὓς Πυθέας Ὠστιαίους προσαγορεύει.

Ostionowie: lud znad zachodniego Oceanu, których Artemidor nazywa Kossinami, a Pyteasz Ostiajami. Na lewo od tych ostatnich są bowiem Kossinowie, zwani Ostionami, a których Pyteasz nazywa Ostiajami.

→ Kossinowie, → Ocean, → Ostiajowie, → Ostionowie

Excerptum 24 (Strabon 1.4.2)

Ἐξῆς δὲ τὸ πλάτος τῆς οἰκουμένης ἀφορίζων φησὶν ἀπὸ μὲν Μερόης ἐπὶ τοῦ δι' αὐτῆς μεσημβρινοῦ μέχρι Ἀλεξανδρείας εἶναι μυρίους, ἐνθένδε εἰς τὸν Ἑλλήσποντον περὶ ὀκτακισχιλίους ἑκατόν, εἶτ' εἰς Βορυσθένη πεντακισχιλίους, εἶτ' ἐπὶ τὸν κύκλον τὸν διὰ Θούλης (ἣν φησι Πυθέας ἀπὸ μὲν τῆς Βρεττανικῆς ἓξ ἡμερῶν πλοῦν ἀπέχειν πρὸς ἄρκτον, ἐγγὺς δ' εἶναι τῆς πεπηγυίας θαλάττης) ἄλλους ὡς μυρίους χιλίους πεντακοσίους. ἐὰν οὖν ἔτι προσθῶμεν ὑπὲρ τὴν Μερόην ἄλλους τρισχιλίους τετρακοσίους, ἵνα τὴν τῶν Αἰγυπτίων νῆσον ἔχωμεν καὶ τὴν Κινναμωμοφόρον καὶ τὴν Ταπροβάνην ἔσεσθαι σταδίους τρισμυρίους ὀκτακισχιλίους.

Następnie, ustalając powierzchnię świata zamieszkałego, [Eratostenes] mówi, że od Meroe, wzdłuż jej południka, aż po Aleksandrię jest 10 000 [stadiów][103]; stamtąd do Hellespontu około 8100[104]; następnie do Borystenesu 5000[105]; a do szerokości [geograficznej] Thule (która, jak twierdzi Pyteasz, leży sześć dni żeglugi na północ od Brytanii, blisko ściętego lodem morza[106]) kolejne 11 500[107]. Jeśli zatem dodamy dalsze 3400 stadiów w górę[108] od Meroe, aby uwzględnić wyspę Egipcjan[109], Kraj Cynamonowy[110] i Taprobane, to razem będzie 38 000 stadiów[111].

Przypisy:

103. 1815 km.

104. 1470 km.

105. 910 km.

106. Por. Varro, *De re rustica* 1.2.4, Goetz (1912): „Itaque in oceano in ea parte ne navigari quidem posse dicunt propter mare congelatum"; Iuvenalis, *Sat.* 2.1–2, Morton Braund (2004): „Ultra Sauromatas fugere hinc libet et glacialem / Oceanum […]".

107. 2095 km.

108. „W górę" w kontekście Nilu, tzn. na południe.

[109] Hdt 2.30.1(Lloyd, 1994, ss. 126–128): wyspa w miejscu połączenia Nilu Błękitnego i Białego na obszarze dzis. Chartumu.
[110] Strabon 16.4.14: dzis. Somalia. Miejsce pochodzenia (z greckiej perspektywy), a właściwie pośrednictwa handlu przyprawami.
[111] 6910 km.

→ Borystenes, → Brytania, → Hellespont, → Meroe, → Taprobane, → Thule

Excerptum 25 (Strabon 1.4.3–4)

[3] Τὰ μὲν οὖν ἄλλα διαστήματα δεδόσθω αὐτῷ· ὡμολόγηται γὰρ ἱκανῶς· τὸ δ' ἀπὸ τοῦ Βορυσθένους ἐπὶ τὸν διὰ Θούλης κύκλον τίς ἂν δοίη νοῦν ἔχων; ὅ τε γὰρ ἱστορῶν τὴν Θουλὴν Πυθέας ἀνὴρ ψευδίστατος ἐξήτασται, καὶ οἱ τὴν Βρεττανικὴν καὶ Ἰέρνην ἰδόντες οὐδὲν περὶ τῆς Θούλης λέγουσιν, ἄλλας νήσους λέγοντες μικρὰς περὶ τὴν Βρεττανικήν· αὐτή τε ἡ Βρεττανικὴ τὸ μῆκος ἴσως πώς ἐστι τῇ Κελτικῇ παρεκτεταμένη τῶν πεντακισχιλίων σταδίων οὐ μείζων καὶ τοῖς ἄκροις τοῖς ἀντικειμένοις ἀφοριζομένη. ἀντίκειται γὰρ ἀλλήλοις τά τε ἑῷα ἄκρα τοῖς ἑῴοις καὶ τὰ ἑσπέρια τοῖς ἑσπερίοις, καὶ τὰ γε ἑῷα ἐγγὺς ἀλλήλων ἐστὶ μέχρις ἐπόψεως, τό τε Κάντιον καὶ αἱ τοῦ Ῥήνου ἐκβολαί. ὁ δὲ πλειόνων ἢ δισμυρίων τὸ μῆκος ἀποφαίνει τῆς νήσου, καὶ τὸ Κάντιον ἡμερῶν τινων πλοῦν ἀπέχειν τῆς Κελτικῆς φησι· καὶ τὰ περὶ τοὺς Ὠστιδέους δὲ καὶ τὰ πέραν τοῦ Ῥήνου τὰ μέχρι Σκυθῶν πάντα κατέψευσται τῶν τόπων. ὅστις οὖν περὶ τῶν γνωριζομένων τόπων τοσαῦτα ἔψευσται, σχολῇ γ' ἂν περὶ τῶν ἀγνοουμένων παρὰ πᾶσιν ἀληθεύειν δύναιτο. [4] Τὸν δὲ διὰ τοῦ Βορυσθένους παράλληλον τὸν αὐτὸν εἶναι τῷ διὰ τῆς Βρεττανικῆς εἰκάζουσιν

[3] Przeto i inne odległości niech zostaną mu [tzn. Eratostenesowi] przypisane; zresztą panuje co do nich zgoda. Któż jednak zdołałby przedłożyć racjonalne obliczenie odległości od Borystenesu po równoleżnik Thule? Albowiem ten, kto opowiada o Thule, Pyteasz, okazał się wielkim kłamcą. Ludzie, którzy widzieli Brytanię i Iernę, nie wspominają nic o Thule, lecz wzmiankują o innych, małych wyspach wokół Brytanii. Sama zaś Brytania rozciąga się wzdłuż Keltiki na długości nie większej niż 5000 stadiów[112], a krańce [obu krain] są naprzeciwległe; wschodnie odpowiadają wschodnim, a zachodnie zachodnim. Przy czym te wschodnie leżą tak blisko siebie, że można je dostrzec z naprzeciwka: Kantion i ujście Renu. On jednak [tzn. Pyteasz] twierdzi, że długość wyspy przekracza 20 000 stadiów[113], a Kantion leży w odległości kilku dni żeglugi od Keltiki; zaś w tym, co dotyczy Ostidejów, ziem za Renem czy aż po Scytię – zawsze kłamie. Czy zatem człowiek, który do tego stopnia kłamie o miejscach znanych, byłby w stanie mówić prawdę o miejscach praktycznie w ogóle nieznanych? [4] Hipparch i inni twierdzą, że szerokość geograficzna

Ἵππαρχός τε καὶ ἄλλοι ἐκ τοῦ τὸν αὐτὸν εἶναι καὶ τὸν διὰ Βυζαντίου τῷ διὰ Μασσαλίας· ὃν γὰρ λόγον εἴρηκε τοῦ ἐν Μασσαλίᾳ γνώμονος πρὸς τὴν σκιάν, τὸν αὐτὸν καὶ Ἵππαρχος κατὰ τὸν ὁμώνυμον καιρὸν εὑρεῖν ἐν τῷ Βυζαντίῳ φησίν. ἐκ Μασσαλίας δὲ εἰς μέσην τὴν Βρεττανικὴν οὐ πλέον τῶν πεντακισχιλίων ἐστὶ σταδίων. ἀλλὰ μὴν ἐκ μέσης τῆς Βρεττανικῆς οὐ πλέον τῶν τετρακισχιλίων προελθὼν εὕροις ἂν οἰκήσιμον ἄλλως πως (τοῦτο δ' ἂν εἴη τὸ περὶ τὴν Ἰέρνην), ὥστε τὰ ἐπέκεινα, εἰς ἃ ἐκτοπίζει τὴν Θούλην, οὐκέτ' οἰκήσιμα. τίνι δ' ἂν καὶ στοχασμῷ λέγοι τὸ ἀπὸ τοῦ διὰ Θούλης ἕως τοῦ διὰ Βορυσθένους μυρίων καὶ χιλίων πεντακοσίων, οὐχ ὁρῶ.

ujścia Borystenesu jest taka sama jak Brytanii ze względu na fakt, iż taki paralelizm zachodzi dla Byzantionu i Massalii. Albowiem wartość długości cienia rzucanego przez gnomon w Massalii odpowiada wartości w Byzantionie, zmierzonej w tym samym czasie, co zbadał Hipparch[114]. Z Massalii do środka Brytanii jest nie więcej niż 5000 stadiów. Idąc zaś od środka Brytanii na odległość nie większą niż 4000 stadiów[115], znajdziesz inny ląd nadający się do zamieszkania[116] (znajdowałby się on zatem blisko Ierny). Stąd też obszary, gdzie umieszcza się Thule, są już niezdatne do zamieszkania. Nie wiem natomiast, co powiedziałby [Eratostenes] na temat oceny odległości od Thule po Borystenes ocenianej na 11 500 stadiów[117].

Przypisy:

112. 910 km.

113. 3630 km.

114. Bizancjum i Massalia w rzeczywistości nie leżą na tej samej szerokości geograficznej. Informacja, iż Pyteasz stosował gnomon do badań geograficznych, jest najwcześniejszym poświadczeniem takiego wykorzystania gnomonu.

115. 730 km.

116. Termin *οἰκήσιμος* ma charakter specjalistyczny ze sfery nauk przyrodniczych; oznacza bowiem taki obszar naturalny, którego cechy geograficzne czynią go zdatnym do ludzkiego osadnictwa, por. Polyb., *Hist.* 3.55.9; Arrian, *An.* 6.18.1.

117. 2090 km.

→ Borystenes, → Brytania, → Byzantion, → Ierne, → Kantion, → Keltike, → Massalia, → Ostidejowie, → Ren, → Scytia, → Thule

Excerptum 26 (Strabon 1.4.5)

Διαμαρτὼν δὲ τοῦ πλάτους ἠνάγκασται καὶ τοῦ μήκους ἀστοχεῖν. ὅτι μὲν γὰρ πλέον ἢ διπλάσιον τὸ γνώριμον μῆκός ἐστι τοῦ γνωρίμου πλάτους,

Myląc się całkowicie w kwestii oceny szerokości, nieuchronnie popełnia też błąd w ocenie długości. W kwestii tego, że znana długość jest ponad dwukrotnie

ὁμολογοῦσι καὶ οἱ ὕστερον καὶ τῶν παλαιῶν οἱ χαριέστατοι· λέγω δὲ τὸ ἀπὸ τῶν ἄκρων τῆς Ἰνδικῆς ἐπὶ τὰ ἄκρα τῆς Ἰβηρίας, τοῦ ἀπ᾽ Αἰθιόπων ἕως τοῦ κατὰ Ἰέρνην κύκλου. ὁρίσας δὲ τὸ λεχθὲν πλάτος τὸ ἀπὸ τῶν ἐσχάτων Αἰθιόπων μέχρι τοῦ διὰ Θούλης ἐκτείνει πλέον ἢ δεῖ τὸ μῆκος, ἵνα ποιήσῃ πλέον ἢ διπλάσιον τοῦ λεχθέντος πλάτους. φησὶ δ᾽ οὖν τὸ μὲν τῆς Ἰνδικῆς μέχρι τοῦ Ἰνδοῦ ποταμοῦ τὸ στενώτατον σταδίων μυρίων ἑξακισχιλίων (τὸ γὰρ ἐπὶ τὰ ἀκρωτήρια τεῖνον τρισχιλίοις εἶναι μεῖζον), τὸ δὲ ἔνθεν ἐπὶ Κασπίους πύλας μυρίων τετρακισχιλίων, εἶτ᾽ ἐπὶ τὸν Εὐφράτην μυρίων, ἐπὶ δὲ τὸν Νεῖλον ἀπὸ τοῦ Εὐφράτου πεντακισχιλίων, ἄλλους δὲ χιλίους καὶ τριακοσίους μέχρι Κανωβικοῦ στόματος, εἶτα μέχρι τῆς Καρχηδόνος μυρίους τρισχιλίους πεντακοσίους, εἶτα μέχρι στηλῶν ὀκτακισχιλίους τούλαχιστον· ὑπεραίρειν δὴ τῶν ἑπτὰ μυριάδων ὀκτακοσίους. δεῖν δὲ ἔτι προσθεῖναι τὸ ἐκτὸς Ἡρακλείων στηλῶν κύρτωμα τῆς Εὐρώπης, ἀντικείμενον μὲν τοῖς Ἰβηρσι προπεπτωκὸς δὲ πρὸς τὴν ἑσπέραν, οὐκ ἔλαττον σταδίων τρισχιλίων, καὶ τὰ ἀκρωτήρια τά τε ἄλλα καὶ τὸ τῶν Ὠστιδαίων, ὃ καλεῖται Κάβαιον, καὶ τὰς κατὰ τοῦτο νήσους, ὧν τὴν ἐσχάτην Οὐξισάμην φησι Πυθέας ἀπέχειν ἡμερῶν τριῶν πλοῦν. ταῦτα δ᾽ εἰπὼν τὰ τελευταῖα οὐδὲν πρὸς τὸ μῆκος συντείνοντα προσέθηκε καὶ τὰ περὶ τῶν ἀκρωτηρίων καὶ τῶν Ὠστιδαίων καὶ τῆς Οὐξισάμης καὶ ὧν φησι νῆσων· ταῦτα γὰρ πάντα προσαρκτιά ἐστι καὶ Κελτικά, οὐκ Ἰβηρικά, μᾶλλον δὲ Πυθέου πλάσματα. προστίθησί τε τοῖς εἰρημένοις τοῦ

większa aniżeli znana szerokość, zgadzają się najwybitniejsi z [badaczy] dawniejszych, jak i późniejszych. Mówię tu o odległości od krańców Indii po krańce Iberii, od Etiopów po równoleżnik Ierny. On jednak, zarysowując wspomnianą szerokość od najdalszych Etiopów po równoleżnik Thule, rozciąga przez to długość bardziej niż należy, aby uzyskać relację długości do szerokości więcej niż dwukrotną. Podaje zatem, że od najwęższej części Indii po rzekę Indus jest 16 000 stadiów[118] (a jeśli uwzględnić ich krańce, to należy dodać kolejnych 3000 stadiów[119]). Stamtąd do Bram Kaspijskich jest 14 000 stadiów[120], do Eufratu 10 000 stadiów[121], do Nilu od Eufratu 5000 stadiów[122], a kolejne 1300 stadiów[123] do ujścia Kanobskiego. Następnie do Kartaginy 13 500 stadiów[124] i do Słupów przynajmniej 8000 stadiów[125]. Stąd otrzymujemy 800 stadiów[126] ponad 70 000 stadiów[127]. Należy dodać do tego jeszcze wypukłość Europy poza Słupami Heraklesa, naprzeciw Iberom[128], skierowaną ku zachodowi na nie mniej niż 3000 stadiów[129]; półwyspy, zwłaszcza ten Ostidajów, zwany Kabajon; wyspy przybrzeżne, z których najdalsza Uksisame – jak twierdzi Pyteasz – leży w odległości trzech dni żeglugi. Wymieniwszy te ostatnie miejsca, w żadnym wypadku nie zwiększające długości, dodaje okoliczne obszary półwyspów, Ostidajów, Uksisame i wspomnianych wysp. One wszystkie, leżące na północy, należą do Keltiki, a nie Iberii; zresztą może jest to wymysł Pyteasza. Do wspomnianych długości dodaje jeszcze 2000 stadiów ku

μήκους διαστήμασιν ἄλλους σταδίους δισχιλίους μὲν πρὸς τῇ δύσει, δισχιλίους δὲ πρὸς τῇ ἀνατολῇ, ἵνα σώσῃ τὸ πλέον ἢ διπλάσιον τὸ μῆκος τοῦ πλάτους εἶναι.

zachodowi i 2000 ku wschodowi w celu uratowania relacji długości do szerokości więcej niż dwukrotnej.

Przypisy:

118. 2910 km.
119. 545 km.
120. 2545 km.
121. 1815 km.
122. 910 km.
123. 240 km.
124. 2455 km.
125. 1455 km.
126. 145 km.
127. 12 730 km.
128. Strabon ma tu na myśli Iberów mieszkających na śródziemnomorskim wybrzeżu półwyspu; ta „wypukłość" to północno-zachodnie wybrzeże, skierowane na Atlantyk.
129. 545 km.

→ Eufrat, → Etiopia, → Iberia, → Ierne, → Indie, → Indus, → Kabajon, → Kanobskie ujście, → Kartagina, → Keltika, → Nil, → Ostidajowie, → Słupy Heraklesa, → Thule, → Bramy Kaspijskie, → Uksisame

Excerptum 27 (Strabon 2.1.12)

καὶ τὰ ἑξῆς δὲ πλήρη μεγάλων ἀποριῶν ἐστιν. ὅρα γὰρ, εἰ τοῦτο μὲν μὴ κινοίη τις τὸ τὰ ἄκρα τῆς Ἰνδικῆς τὰ μεσημβρινὰ ἀνταίρειν τοῖς κατὰ Μερόην, μηδὲ τὸ διάστημα τὸ ἀπὸ Μερόης ἐπὶ τὸ στόμα τὸ κατὰ τὸ Βυζάντιον ὅτι ἐστὶ περὶ μυρίους σταδίους καὶ ὀκτακισχιλίους, ποιοίη δὲ τρισμυρίων τὸ ἀπὸ τῶν μεσημβρινῶν Ἰνδῶν μέχρι τῶν ὀρῶν, ὅσα ἄν συμβαίη ἄτοπα. τὸ πρῶτον μὲν γὰρ, εἴπερ ὁ αὐτός ἐστι παράλληλος ὁ διὰ Βυζαντίου τῷ διὰ Μασσαλίας – καθάπερ εἴρηκεν Ἵππαρχος πιστεύσας Πυθέᾳ –, ὁ δ᾽ αὐτὸς καὶ μεσημβρινός ἐστιν ὁ διὰ Βυζαντίου τῷ διὰ Βορυσθένους, ὅπερ καὶ αὐτὸ δοκιμάζει ὁ Ἵππαρχος,

Także wiele kolejnych zagadnień jest pełnych trudności. Zwróć uwagę, że jeśli ktoś przyjmuje, iż południowe krańce Indii wznoszą się[130] naprzeciw okolic Meroe, zaś odległość od Meroe do cieśniny przy Byzantionie ocenia na ok. 18 000 stadiów, a jednocześnie przyjmuje odległość 30 000 stadiów od południowych Indii do gór[131], to w jakie popada niedorzeczności? Po pierwsze bowiem, jeśli Byzantion i Massalia dzielą ten sam równoleżnik – jak stwierdził Hipparch, ufając Pyteaszowi – a Byzantion dzieli ten sam południk, co Borystenes, jak to także zbadał Hipparch; a zbadał także, że odległość od Byzantionu

δοκιμάζει δὲ καὶ τὸ ἀπὸ Βυζαντίου διάστημα ἐπὶ τὸν Βορυσθένη σταδίους εἶναι τρισχιλίους ἑπτακοσίους, τοσοῦτοι ἄν εἶεν καὶ οἱ ἀπὸ Μασσαλίας ἐπὶ τὸν διὰ Βορυσθένους παράλληλον, ὅς γε διὰ τῆς Κελτικῆς παρωκεανίτιδος ἄν εἴη· τοσούτους γάρ πως διελθόντες συνάπτουσι τῷ Ὠκεανῷ […].

do Borystenesu wynosi 3700 stadiów, to tyle samo wynosi odległość równoleżnikowa od Massalii do Borystenesu; równoleżnik ten przebiegałby też przez oceaniczne wybrzeże Keltiki. Podróżując wzdłuż niego, dotarliby do Oceanu […].

Przypisy:

130. Użycie w tym miejscu tak geograficznie zdeterminowanego czasownika wskazuje na źródła wynikające z praktycznego doświadczenia greckich żeglarzy na Wybrzeżu Malabarskim i sugeruje, że uświadamiano sobie istnienie Gatów Południowych.

131. Himalaje.

→ Borystenes, → Byzantion, → Indie, → Keltika, → Massalia, → Meroe, → Ocean

Excerptum 28 (Strabon 2.1.18)

φησὶ δέ γε ὁ Ἵππαρχος κατὰ τὸν Βορυσθένη καὶ τὴν Κελτικὴν ἐν ὅλαις ταῖς θεριναῖς νυξὶ παραυγάζεσθαι τὸ φῶς τοῦ ἡλίου περιιστάμενον ἀπὸ τῆς δύσεως ἐπὶ τὴν ἀνατολήν, ταῖς δὲ χειμεριναῖς τροπαῖς τὸ πλεῖστον μετεωρίζεσθαι τὸν ἥλιον ἐπὶ πήχεις ἐννέα, ἐν δὲ τοῖς ἀπέχουσι τῆς Μασσαλίας ἑξακισχιλίοις καὶ τρακοσίοις, οὓς ἐκεῖνος μὲν ἔτι Κελτοὺς ὑπολαμβάνει, ἐγὼ δ' οἶμαι Βρεττανοὺς εἶναι, βορειοτέρους τῆς Κελτικῆς σταδίοις δισχιλίοις πεντακοσίοις, πολὺ μᾶλλον τοῦτο συμβαίνειν· ἐν δὲ ταῖς χειμεριναῖς ἡμέραις ὁ ἥλιος μετεωρίζεται πήχεις ἕξ, τέτταρας δ' ἐν τοῖς ἀπέχουσι Μασσαλίας ἐννακισχιλίοις σταδίοις καὶ ἑκατόν, ἐλάττους δὲ τῶν τριῶν ἐν τοῖς ἐπέκεινα, οἳ καὶ κατὰ τὸν ἡμέτερον λόγον πολὺ ἄν εἶεν ἀρκτικώτεροι τῆς Ἰέρνης. οὗτος δὲ Πυθέᾳ πιστεύων κατὰ τὰ νοτιώτερα τῆς Βρεττανικῆς τὴν

Hipparch zaś twierdzi, że w rejonie Borystenesu i Keltiki przez cały czas nocy letnich jaśnieje lekko[132] światło Słońca, biegnące z zachodu na wschód; natomiast w czas przesilenia zimowego Słońce osiąga co najwyżej 9 łokci[133]. Dla ludzi oddalonych od Massalii o 6300 [stadiów][134], a których to określa jeszcze jako Celtów – chociaż ja uważam ich za Brytów[135] znajdujących się na północ od Keltiki o 2500 stadiów[136] – jest to jeszcze bardziej widoczne. W dniach zimowych Słońce osiąga 6 łokci[137], 4[138] dla ludzi oddalonych od Massalii o 9100 stadiów[139], a mniej niż 3[140] dla tych, co znajdują się jeszcze dalej, a których – naszym zdaniem – trzeba widzieć znacznie na północ od Ierny. On wszakże [Hipparch], ufając Pyteaszowi, umieszcza ten zamieszkany obszar na szerokościach niższych niż Brytania i twierdzi,

οἴκησιν ταύτην τίθησι, καί φησιν εἶναι τὴν μακροτάτην ἐνταῦθα ἡμέραν ὡρῶν ἰσημερινῶν δέκα ἐννέα, ὀκτωκαίδεκα δὲ ὅπου τέτταρας ὁ ἥλιος μετεωρίζεται πήχεις, οὕς φησιν ἀπέχειν τῆς Μασσαλίας ἐννεακισχιλίους καὶ ἑκατὸν σταδίους· ὥσθ' οἱ νοτιώτατοι τῶν Βρεττανῶν βορειότεροι τούτων εἰσίν […].

że najdłuższy dzień trwa tam 19 godzin równikowych, a 18 [godzin równikowych] tam, gdzie Słońce osiąga 4 łokcie; mówi, że tamtejsi ludzie są oddaleni od Massalii o 9100 stadiów. Tak, że ci z z Brytów, co są najbardziej na południu, znajdują się zarazem na północ od tamtych […].

Przypisy:

132. Czasownik παραυγάζεσθαι uwypukla fakt, iż moc światła jest stłumiona.

133. 18 stopni. Obecny „łokieć" (ὁ πῆχυς) to nie miara długości, lecz jednostka astronomiczna sfery, wynosząca 2 stopnie dla systemu 360 stopni kąta pełnego.

134. 1145 km.

135. Z perspektywy współczesnej nauki Brytowie byli Celtami, ale Strabon chciał przez to odróżnienie podkreślić, iż mieszkańcy Brytanii nie należą do Keltiki rozumianej geograficznie, a poza tym uważał, iż mimo bliskości kulturowej Brytowie byli prymitywniejsi, por. Strabon 4.5.2.

136. 455 km.

137. 12 stopni.

138. 8 stopni.

139. 1655 km.

140. 6 stopni.

→ Borystenes, → Brytania, → Ierne, → Keltika, → Massalia

Excerptum 29 (Strabon 2.3.5.71–76)

Οὐ πολὺ οὖν ἀπολείπεται ταῦτα τῶν Πυθέου καὶ Εὐημέρου καὶ Ἀντιφάνους ψευσμάτων. ἀλλ' ἐκείνους μὲν συγγνώμη, τοῦτ' αὐτὸ ἐπιτηδεύουσιν, ὥσπερ τοῖς θαυματοποιοῖς· τῷ δ' ἀποδεικτικῷ καὶ φιλοσόφῳ, σχεδὸν δέ τι καὶ περὶ πρωτείων ἀγωνιζομένῳ τις ἄν συγγνοίη; ταῦτα μὲν οὖν οὐκ εὖ.

Nie odbiega to daleko od wymysłów Pyteasza, Euhemera i Antyfanesa. Tym należy jednak wybaczyć, albowiem jest to dla nich, twórców opowieści niesamowitych, rzeczą naturalną. Któż jednak wybaczyłby badaczowi[141] i filozofowi, rywalizującemu wręcz o najwyższe zaszczyty?[142] To nie wygląda dobrze.

Przypisy:

141. Ἀποδεικτικός: osoba stosująca metodę naukową w procesie poznawczym

142. Aluzja do Posejdoniosa z Apamei.

Excerptum 30 (Strabon 2.4.1–2)

[1] Πολύβιος δὲ τὴν Εὐρώπην χωρογραφῶν τοὺς ἄρχαίους ἐᾶν φησί, τούς δ'ἐκείνους ἐλέγχοντας ἐξετάζειν Δικαίαρχόν τε καὶ Ἐρατοσθένη, τὸν τελευταῖον πραγματευσάμενον περὶ γεωγραφίας, καὶ Πυθέαν, ὑφ' οὗ παρακρουσθῆναι πολλούς, ὅλην μὲν τὴν Βρεττανικὴν ἐμβαδόν[143] ἐπελθεῖν φάσκοντος, τὴν δὲ περίμετρον πλειόνων ἢ τεττάρων μυριάδων ἀποδόντος τῆς νήσου. προιστορήσαντος δὲ καὶ τὰ περὶ τῆς Θούλης καὶ τῶν τόπων ἐκείνων, ἐν οἷς οὔτε γῆ καθ' αὐτὴν ὑπῆρχεν ἔτι οὔτε θάλαττα οὔτ' ἀήρ, ἀλλὰ σύγκριμά τι ἐκ τούτων πλεύμονι θαλαττίῳ ἐοικός, ἐν ᾧ φησι τὴν γῆν καὶ τὴν θάλατταν αἰωρεῖσθαι καὶ τὰ σύμπαντα, καὶ τοῦτον ὡς ἂν δεσμὸν εἶναι τῶν ὅλων, μήτε πορευτὸν μήτε πλωτὸν ὑπάρχοντα· τὸ μὲν οὖν τῷ πλεύμονι ἐοικὸς αὐτὸς ἑωρακέναι, τἆλλα δὲ λέγειν ἐξ ἀκοῆς. ταῦτα μὲν τὰ τοῦ Πυθέου, καὶ διότι ἐπανελθὼν ἐνθένδε πᾶσαν ἐπέλθοι τὴν παρωκεανῖτιν τῆς Εὐρώπης ἀπὸ Γαδείρων ἕως Τανάϊδος. [2] φησὶ δ' οὖν ὁ Πολύβιος ἄπιστον καὶ αὐτὸ τοῦτο, πῶς ἰδιώτῃ ἀνθρώπῳ καὶ πένητι τὰ τοσαῦτα διαστήματα πλωτά καὶ πορευτὰ γένοιτο. τὸν δ' Ἐρατοσθένη διαπορήσαντα, εἰ χρὴ πιστεύειν τούτοις, ὅμως περὶ τε τῆς Βρεττανικῆς πεπιστευκέναι καὶ τῶν κατὰ Γάδειρα καὶ τὴν Ἰβηρίαν

[1] Polibiusz, opisując terytorium Europy, mówi, że pomija dawnych [autorów], natomiast wybiera tych, którzy tamtych krytykują: Dikajarcha i Eratostenesa, autora najnowszego, wyczerpującego opracowania z zakresu geografii, oraz Pyteasza, przez którego wielu zostało oszukanych. Twierdzi bowiem, że przebył całą Brytanię, która to wyspa – jego zdaniem – miała więcej niż 40 000 stadiów obwodu[144]. Przekazał też informacje na temat Thule i tych miejsc, w których nie można stwierdzić normalnych ziemi, morza czy powietrza, lecz znajduje się tam jakaś mieszanina z nich złożona, niczym morska meduza[145]; w niej to – mówi – ziemia, morze i w ogóle wszystko się kłębi, jakby było ze sobą powiązane w jedno, a nie można tego przebyć piechotą czy statkiem. Sam zresztą widział stworzenie podobne meduzie, a inne rzeczy opowiada ze słyszenia. Takie są zatem informacje Pyteasza, a po powrocie stamtąd przebył całe oceaniczne wybrzeże Europy, od Gadejry po Tanais. Polibiusz twierdzi zatem, że jest to rzeczą niewiarygodną: albowiem jakim sposobem zwykły, niezamożny człowiek mógłby przebyć drogą morską i lądową tak wielkie odległości? Eratostenes zaś, będąc w rozterce, czy ma temu zaufać, tym niemniej zaakceptował ufnie informacje w kwestii Brytanii, Gadejry i Iberii.

Przypisy:

143. Mss ἐμβατὸν, Meineke ἐμβαδόν. Koniektura jest tu kluczowa – w wersji MSS: „Twierdzi bowiem, że cała Brytania jest dogodna/dostępna do przejścia/przebycia […]".

144. Długość linii brzegowej: 7270 km.

145. *Ὁ πλεύμων* to przede wszystkim ogólne określenie na morskiego bezkręgowca. W kulturze greckiej miał raczej negatywne konotacje. Platon (*Phileb*. 21c) przeciwstawia życie takiej istoty – sprowadzone do czynności fizjologicznych – samoświadomej egzystencji ludzkiej.

→ Brytania, → Iberia, → Gadejra, → Tanais, → Thule

Excerptum 31 (Strabon 2.5.7–8)

[7]… πάλιν δ' ἀπὸ τῆς Ἀλεξανδρείας ἐπ' εὐθείας τῇ ῥύσει τοῦ Νείλου πάντες ὁμολογοῦσι τὸν ἐπὶ Ῥόδον πλοῦν, κἀντεῦθεν δὲ τὸν τῆς Καρίας παράπλουν καὶ Ἰωνίας μέχρι τῆς Τρωιάδος καί Βυζαντίου καὶ Βορυσθένους. λαβόντες οὖν τὰ διαστήματα γνώριμα καὶ πλεόμενα σκοποῦσι τὰ ὑπὲρ τοῦ Βορυσθένους ἐπ' εὐθείας ταυτῇ τῇ γραμμῇ μέχρι τίνος οἰκήσιμά ἐστι, καὶ τί περατοῖ τὰ προσάρκτια μέρη τῆς οἰκουμένης. οἰκοῦσι δ' ὑπὲρ τοῦ Βορυσθένους ὕστατοι τῶν γνωρίμων Σκυθῶν Ῥωξολανοί, νοτιώτεροι ὄντες τῶν ὑπὲρ τῆς Βρεττανικῆς ἐσχάτων γνωριζομένων· ἤδη δὲ τάπέκεινα διὰ ψῦχος ἀοίκητά ἐστι. νοτιώτεροι δὲ τούτων καὶ οἱ ὑπὲρ τῆς Μαιώτιδος Σαυρομάται καὶ Σκύθαι μέχρι τῶν ἑῴων Σκυθῶν. [8] ὁ μὲν οὖν Μασσαλιώτης Πυθέας τὰ περὶ Θούλην τὴν βορειοτάτην τῶν Βρεττανίδων ὕστατα λέγει, παρ' οἷς ὁ αὐτός ἐστι τῷ ἀρκτικῷ ὁ θερινὸς τροπικὸς κύκλος· παρὰ δὲ τῶν ἄλλων οὐδὲν ἱστορῶ, οὔθ' ὅτι Θούλη νῆσος ἐστί τις, οὔτ' εἰ τὰ μέχρι δεῦρο οἰκήσιμά ἐστιν ὅπου ὁ θερινὸς τροπικὸς ἀρκτικὸς γίνεται. νομίζω δὲ πολὺ εἶναι νοτιώτερον τοῦτο τὸ τῆς οἰκουμένης πέρας τὸ προσάρκτιον· οἱ γὰρ νῦν ἱστοροῦντες περαιτέρω τῆς Ἰέρνης οὐδὲν ἔχουσι λέγειν, ἢ πρὸς ἄρκτον

[7] …Podobnie wszyscy zgadzają się, że żegluga z Aleksandrii na Rodos przebiega po linii prostej z nurtem Nilu, a stamtąd płynięcie wzdłuż Karii i Jonii aż do Troady, Byzantionu i Borystenesu. Uwzględniwszy zatem znane odległości morskie, spoglądają na obszary powyżej Borystenesu na tej prostej linii: jak dalece jest to teren nadający się do zamieszkania, gdzie leżą granice północnych części świata zamieszkałego. Najdalsi ze znanych Scytów, Roksolanowie, mieszkają powyżej Borystenesu, jakkolwiek znajdują się dalej na południe[146] niż najdalsi ze znanych mieszkańców Brytanii. Dalsze ziemie, ze względu na zimno, są niezamieszkałe. Na południe od nich, powyżej Meotydy, siedzą Sauromaci i Scytowie aż po Scytów Wschodnich. [8] Tymczasem Pyteasz z Massalii twierdzi, że obszary wokół Thule, położonej najbardziej na północ od wysp Brytanii są najdalsze, a zwrotnik letni równy jest tam północnemu[147]. Nie znajduję wszakże u innych [autorów] niczego takiego: ani że jest jakaś wyspa Thule, ani że obszar położony aż po jej szerokość geograficzną jest zdatny do zamieszkania tam, gdzie zwrotnik letni staje się północnym. Sądzę, że północna granica świata zamieszkałego znajduje

πρόκειται τῆς Βρεττανικῆς πλησίον, ἀγρίων τελέως ἀνθρώπων καὶ κακῶς οἰκούντων διὰ ψῦχος, ὥστ᾽ ἐνταῦθα νομίζω τὸ πέρας εἶναι θετέον. τοῦ δὲ παραλλήλου τοῦ διὰ Βυζαντίου τοῦ διὰ Μασσαλίας πως ἰόντος, ὥς φησιν Ἵππαρχος πιστεύσας Πυθέᾳ (φησὶ γὰρ ἐν Βυζαντίῳ τὸν αὐτὸν εἶναι λόγον τοῦ γνώμονος πρὸς τὴν σκιάν, ὃν εἶπεν ὁ Πυθέας ἐν Μασσαλίᾳ), τοῦ δὲ διὰ Βορυσθένους ἀπὸ τούτου διέχοντος περὶ τρισχιλίους καὶ ὀκτακοσίους, εἴη ἂν ἐκ τοῦ διαστήματος τοῦ ἀπὸ Μασσαλίας ἐπὶ τὴν Βρεττανικὴν ἐνταῦθα που πίπτων ὁ διὰ τοῦ Βορυσθένους κύκλος. πολλαχοῦ δὲ παρακρουόμενος τοὺς ἀνθρώπους ὁ Πυθέας κάνταῦθά που διέψευσται. τὸ μὲν γὰρ τὴν ἀπὸ Στηλῶν γραμμὴν ἐπὶ τοὺς περὶ τὸν Πορθμὸν καὶ Ἀθήνας καὶ Ῥόδον τόπους ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ παραλλήλου κεῖσθαι ὡμολόγηται παρὰ πολλῶν· ὁμολογεῖται δέ, ὅτι καὶ διὰ μέσου πως τοῦ πελάγους ἐστὶν ἡ ἀπὸ Στηλῶν ἐπὶ τὸν Πορθμόν. οἱ δὲ πλέοντες τὸ μέγιστον δίαρμα ἀπὸ τῆς Κελτικῆς ἐπὶ τὴν Λιβύην εἶναι τὸ ἀπὸ τοῦ Γαλατικοῦ Κόλπου σταδίων πεντακισχιλίων, τοῦτο δ᾽ εἶναι καὶ τὸ μέγιστον πλάτος τοῦ πελάγους, ὥστ᾽ εἴη ἂν τὸ ἀπὸ τῆς λεχθείσης γραμμῆς ἐπὶ τὸν μυχὸν τοῦ Κόλπου σταδίων δισχιλίων πεντακοσίων, ἐπὶ δὲ Μασσαλίαν ἐλαττόνων· νοτιωτέρα γάρ ἐστιν ἡ Μασσαλία τοῦ μυχοῦ τοῦ Κόλπου. τὸ δὲ γε ἀπὸ τῆς Ῥοδίας ἐπὶ τὸ Βυζάντιόν ἐστι τετρακισχιλίων που καὶ ἐννακοσίων σταδίων, ὥστε πολὺ ἀρκτικώτερος ἂν εἴη ὁ διὰ Βυζαντίου τοῦ διὰ Μασσαλίας. τὸ δ᾽ ἐκεῖθεν ἐπὶ τὴν Βρεττανικὴν δύναται συμφωνεῖν

się znacznie dalej na południe. W kwestii zaś tego, co znajduje się dalej za Ierną, leżącą w niedalekiej odległości na północ od Brytanii, nie ma się nic do powiedzenia. Mieszkają tam ludzie kompletnie dzicy i w złych warunkach z powodu zimna; dlatego też sądzę, że tam należy postawić granicę[148]. Jeżeli natomiast równoleżnik przechodzący przez Byzantion idzie też przez Massalię – jak twierdzi Hipparch, ufając Pyteaszowi (uznał bowiem, że wartość cienia, rzucanego przez gnomon w Byzantion jest taka sama, jak odczytana w Massalii przez Pyteasza), a Borystenes jest odeń odległy o około 3800 stadiów[149], to z odległości Massalii do Brytanii wynika, iż gdzieś w tej ostatniej przechodzi równoleżnik Borystenesu. Jednak Pyteasz, który wielokrotnie już oszukał ludzi, także i tu nie mówi prawdy. Albowiem wielu [autorów] jest zgodnych, iż od Słupów przez Cieśninę[150], Ateny i Rodos przechodzi ten sam równoleżnik. Zgoda panuje także co do tego, że linia od Słupów po Cieśninę wypada mniej więcej w połowie morza. Wielu zaś twierdzi, że największa odległość od Keltiki do Libii znajduje się w Zatoce Galackiej, wynosi 5000 stadiów[151], a szerokość morza jest tam największa. Od wspomnianej linii do najdalszego zakątka Zatoki byłoby 2500 stadiów, do Massalii mniej; Massalia położona jest bowiem bardziej na południe niż najdalszy zakątek Zatoki. Odległość z Rodos do Byzantionu wynosi jakieś 4900 stadiów, co oznacza, że równoleżnik Byzantionu znajdowałby się bardziej na północ niż Massalii.

τῷ ἀπὸ Βυζαντίου ἐπὶ Βορυσθένη· τὸ δ' ἐκεῖθεν ἐπὶ τὴν Ἰέρνην οὐκέτι γνώριμον πόσον ἄν τις θείη, οὐδ' εἰ περαιτέρω ἔτι οἰκήσιμά ἐστιν, οὐδὲ δεῖ φροντίζειν τοῖς ἐπάνω λεχθεῖσι προσέχοντας.

Odległość z niej do Brytanii powinna zgadzać się z tą, która dzieli Byzantion od Borystenesu. Nie wiadomo wszakże, na ile powinno się szacować odległość od Brytanii do Ierny, czy dalej są jeszcze regiony nadające się do zamieszkania ani czy należy rozpatrywać jeszcze coś ponad to, co zostało powiedziane.

Przypisy:

146. Tzn. na niższej szerokości geograficznej.

147. W momencie, gdy Słońce góruje w zenicie nad zwrotnikiem Raka („zwrotnik letni"), co nazywamy letnim przesileniem, w strefie podbiegunowej („zwrotnik północny, arktyczny") trwa dzień polarny.

148. Tzn. granicę ziemi nadającej się do osadnictwa.

149. 690 km.

150. Cieśnina Mesyńska.

151. 910 km.

→ Borystenes, → Brytania, → Byzantion, → Galacka Zatoka, → Ierne, → Jonia, → Karia, → Keltika, → Libia, → Massalia, → Meotyda, → Mesyńska Cieśnina, → Nil, → Rodos, → Roksolanowie, → Sauromaci, → Scytowie, → Słupy Heraklesa, → Thule, → Troada

Excerptum 32 (Strabon 2.5.41)

ἐν δὲ τοῖς περὶ τὸ Βυζάντιον ἡ μεγίστη ἡμέρα ὡρῶν ἐστιν ἰσημερινῶν δέκα πέντε καὶ τετάρτου, ὁ δὲ γνώμων πρὸς τὴν σκιὰν λόγον ἔχει ἐν τῇ θερινῇ τροπῇ ὃν τὰ ἑκατὸν εἴκοσι πρὸς τετταράκοντα δύο λείποντα πέμπτῳ. ἀπέχουσι δ' οἱ τόποι οὗτοι τοῦ διὰ μέσης τῆς Ῥοδίας περὶ τετρακισχιλίους καὶ ἐννακοσίους, τοῦ δ' ἰσημερινοῦ ὡς τρισμυρίους τριακοσίους […].

W okolicy Byzantionu najdłuższy dzień liczy 15¼ godzin równikowych, a wartość stosunku gnomonu do swego cienia w czas przesilenia letniego wynosi 120 do 42 minus 1/5[152]. Obszary te znajdują się około 4900 stadiów od równoleżnika środka Rodos i 30 300 stadiów[153] od równika.

Przypisy:

152. Ze względu na fakt, iż w ten czas cień był zdecydowanie krótszy od samego gnomonu, wartość 120 może odnosić się do wysokości gnomonu.

153. 5510 km. Mimo że imię Pyteasza nie pada w tym akapicie, to ewidentnie akapit ten stanowi uzupełnienie opisu eksperymentu wzmiankowanego w poprzednim ekscerpcie.

→ Byzantion, → Rodos

Excerptum 33 (Strabon 2.5.43)

…τοῦ γὰρ ἡλίου καθ᾽ ὅλην τὴν τοῦ κόσμου περιστροφὴν ὑπὲρ γῆς φερομένου, δῆλον ὅτι καὶ ἡ σκιὰ κύκλῳ περιενεχθήσεται περὶ τὸν γνώμονα. καθ᾽ ὃ δὴ καὶ περισκίους αὐτοὺς ἐκάλεσεν, οὐδὲν ὄντας πρὸς τὴν γεωγραφίαν· οὐ γάρ ἐστιν οἰκήσιμα ταῦτα τὰ μέρη διὰ ψῦχος, ὥσπερ ἐν τοῖς πρὸς Πυθέαν λόγοις εἰρήκαμεν […].

Jako że Słońce porusza się nad Ziemią przez cały obrót świata, oczywistym jest, że i cień będzie się obracał wokół gnomonu. Dlatego też [Posejdonios] nazwał ich „rzucającymi cień dookoła", chociaż oni nie istnieją według geografii[154]. Albowiem te części [globu] nie nadają się do zamieszkania z powodu zimna, jak to już powiedzieliśmy w kontekście przekazu Pyteasza.

Przypisy:

154. Bardzo kąśliwa ironia Strabona, który – jak czytamy w wielu poprzednich fragmentach – krytykował tak dalekie na północ umiejscawianie siedzib ludzkich jako nienaukowe.

Excerptum 34 (Strabon 3.2.11)

[…] καὶ τὸ τὰ προσαρκτικὰ μέρη τῆς Ἰβηρίας εὐπαροδώτερα εἶναι πρὸς τὴν Κελτικὴν ἢ κατὰ τὸν Ὠκεανὸν πλέουσι, καὶ ὅσα δὴ ἄλλα εἴρηκε Πυθέᾳ πιστεύσας δι᾽ ἀλαζονείαν.

[…] oraz że obszary północnego wybrzeża Iberii stanowią łatwiejszą drogę do Keltiki, aniżeli rejs przez Ocean; a także inne kwestie, które wypowiedział, ufając fałszywej pysze Pyteasza[155].

Przypisy:

155. To końcowy fragment zreferowanej przez Strabona krytyki poglądów Eratostenesa przez Artemidora w kwestii wybrzeża Półwyspu Iberyjskiego. Strabon miał wyobrażenie bardziej południkowego ułożenia Pirenejów i uwypuklał trudności z ich przebyciem, zwłaszcza w północnej części. Błędne poglądy „Bety" są, zdaniem Strabona, m.in. pokłosiem zawierzenia relacji Pyteasza.

→ Iberia, → Keltika, → Ocean, → Pireneje, → Słupy Heraklesa

Excerptum 35 (Strabon 3.4.4)

…καίτοι ἐμοί γε δοκεῖ δυνατὸν εἶναι καὶ συνηγορῆσαι πολλοῖς τῶν λεχθέντων καὶ εἰς ἐπανόρθωσιν ἄγειν καὶ μάλιστα εἰς ταῦτα ὅσα Πυθέας παρεκρούσατο τοὺς πιστεύσαντας αὐτῷ κατὰ ἄγνοιαν τῶν τε ἑσπερίων τόπων καὶ τῶν προσβόρρων τῶν παρὰ τὸν Ὠκεανόν. ἀλλὰ

Właściwie sądzę, że mogę się zarówno zgadzać z wieloma poglądami, które zostały wypowiedziane, jak i naprostowywać inne, zwłaszcza zaś te, którymi Pyteasz oszukał tych, którzy mu zaufali z powodu nieznajomości obszarów zachodnich i północnych, leżących nad

ταῦτα μὲν ἐάσθω, λόγον ἔχοντα ἴδιον καὶ μακρόν.

Oceanem. Trzeba to wszakże zostawić, gdyż jest to odrębne i rozległe zagadnienie.

→ Ocean

Excerptum 36 (Strabon 4.2.1 = Polyb., *Hist.* 34.10.6–7)

…ὁ δὲ Λείγηρ μεταξὺ Πικτόνων τε καὶ Ναμνιτῶν ἐκβάλλει. πρότερον δὲ Κορβιλὼν ὑπῆρχεν ἐμπόριον ἐπὶ τούτῳ τῷ ποταμῷ, περὶ ἧς εἴρηκε Πολύβιος, μνησθεὶς τῶν ὑπὸ Πυθέου μυθολογηθέντων, ὅτι Μασσαλιωτῶν μὲν τῶν συμμιζάντων Σκιπίωνι οὐδεὶς εἶχε λέγειν οὐδὲν μνήμης ἄξιον, ἐρωτηθεὶς ὑπὸ τοῦ Σκιπίωνος περὶ τῆς Βρεττανικῆς, οὐδὲ τῶν ἐκ Νάρβωνος οὐδὲ τῶν ἐκ Κορβιλῶνος, αἵπερ ἦσαν ἄρισται πόλεις τῶν ταύτῃ. Πυθέας δ' ἐθάρρησε τοσαῦτα ψεύσασθαι.

Lejger wypływa między Piktonami a Namnitami. Na początku nad tą rzeką powstało *emporion*[156] Korbilon. Polibiusz, mając w pamięci fantazje Pyteasza, mówi, że żaden z mieszkańców Massalii, pytany przez Scypiona o Brytanię, nie powiedział nic wartego zapamiętania; podobnie też nikt z Narbo czy z Korbilonu, chociaż były to najznaczniejsze miasta w regionie. A Pyteasz odważnie wszystko to wymyślił[157].

Przypisy:
156. Faktoria handlowa.
157. Kolejny przykład ironii Strabona.

→ Brytania → Korbilon, → Lejger, → Massalia, → Namnitowie, → Narbo, → Piktonowie

Excerptum 37 (Strabon 4.4.1)

Ὀσίσμιοι δ' εἰσίν, οὓς Ὠστιμίους ὀνομάζει Πυθέας, ἐπὶ τινος προπεπτωκυίας ἱκανῶς ἄκρας εἰς τὸν ὠκεανὸν οἰκοῦντες, οὐκ ἐπὶ τοσοῦτον δὲ ἐφ' ὅσον ἐκεῖνος φησι καὶ οἱ πιστεύσαντες ἐκείνῳ.

Osismiowie, których Pyteasz nazywa Ostimiami, mieszkają na przylądku wychodzącym hen w Ocean; nie tak daleko wszakże, jak twierdzi on i ci, którzy mu uwierzyli.

→ Ocean, → Osismiowie, → Ostimiowie

Excerptum 38 (Strabon 4.5.5)

Περὶ δὲ τῆς Θούλης ἔτι μᾶλλον ἀσαφὴς ἡ ἱστορία διὰ τὸν ἐκτοπισμόν· ταύτην γὰρ τῶν ὀνομαζομένων ἀρκτικωτάτην τιθέασιν. ἃ δ᾽ εἴρηκε Πυθέας περὶ τε ταύτης καὶ τῶν ἄλλων τῶν ταύτῃ τόπων ὅτι μὲν πέπλασται, φανερὸν ἐκ τῶν γνωριζομένων χωρίων· κατέψευσται γὰρ αὐτῶν τὰ πλεῖστα, ὥσπερ καὶ πρότερον εἴρηται, ὥστε δῆλός ἐστιν ἐψευσμένος μᾶλλον περὶ τῶν ἐκτετοπισμένων. πρὸς μέντοι τὰ οὐράνια καὶ τὴν μαθηματικὴν θεωρίαν ἱκανῶς ἂν δόξει κεχρῆσθαι τοῖς πράγμασι… τοῖς τῇ κατεψυγμένῃ ζώνῃ πλησιάζουσι… τὸ τῶν καρπῶν εἶναι τῶν ἡμέρων καὶ ζῴων τῶν μὲν ἀφορίαν παντελῆ, τῶν δὲ σπάνιν, κέγχρῳ δὲ καὶ ἄγριος λαχάνοις καὶ καρποῖς καὶ ῥίζαις τρέφεσθαι· παρ᾽ οἷς δὲ σῖτος καὶ μέλι γίγνεται, καὶ τὸ πόμα ἐντεῦθεν ἔχειν· τὸν δὲ σῖτον, ἐπειδὴ τοὺς ἡλίους οὐκ ἔχουσι καθαρούς, ἐν οἴκοις μεγάλοις κόπτουσι, συγκομισθέντων δεῦρο τῶν σταχύων· αἱ γὰρ ἄλως ἄχρηστοι γίνονται διὰ τὸ ἀνήλιον καὶ τοὺς ὄμβρους.

W sprawie Thule analiza jest jeszcze bardziej niejasna ze względu na odległe położenie. Umieszcza się ją jako położone najdalej na północ miejsce posiadające nazwę. Jednak to, co opowiedział o niej i o innych bliskich jej terenach Pyteasz, jest wymysłem, jak jasno wynika z charakteru znanych obszarów. A ponieważ większość z jego przekazu to fałsz, jak zostało powiedziane wcześniej, więc tym bardziej kłamał w przypadku miejsc najodleglejszych. Niemniej w kwestii spraw nieba oraz teorii matematycznej wydaje się, że postępował właściwie…[158] tym, którzy żyją w pobliżu strefy zimna… całkowicie brak uprawy szlachetnych[159] owoców i hodowli zwierząt, a pozostałe zasoby są bardzo skromne. Żywią się prosem, dzikimi warzywami, owocami i korzeniami. Mają oni zboże i miód, z których sporządzają napitek[160]. Skoro nie mają dużo słońca[161], zboże ucierają w przestronnych pomieszczeniach, gromadząc tam kłosy. Klepiska są bezużyteczne, ponieważ nie ma słońca i padają deszcze.

Przypisy:

158. Mss: lacuna.

159. W tym kontekście, jak na to wskazuje też następnie zdanie, celem Strabona jest uwypuklenie różnicy między rolnictwem zakładającym świadomy dobór nasion pozwalający na uzyskanie plonów o lepszych – z perspektywy ludzkiej – cechach, a spożywaniem roślin dziko rosnących, bez ingerencji w ich rozmnażanie (zbieractwo).

160. Miód pitny bądź/i piwo. Należy podkreślić, iż najwcześniej w literaturze greckiej specyficzna nazwa „piwo" pojawia się u Teofrasta z Eresos (IV–III w. p.n.e.) na określenie piwa egipskiego, *De causis plantarum* 6.11.2: ζῦθος.

161. W tym miejscu „słońce" jest z małej litery, gdyż dotyczy określenia pogody, a nie ciała niebieskiego. Jego brak oznacza fatalną, ponurą pogodę.

→ Thule

Excerptum 39 (Strabon 7.3.1)

…διὰ δὲ τὴν ἄγνοιαν τῶν τόπων τούτων οἱ τὰ Ῥιπαῖα Ὄρη καὶ τοὺς Ὑπερβορείους μυθοποιοῦντες λόγου ἠξίωνται, καὶ ἃ Πυθέας ὁ Μασσαλιώτης κατεψεύσατο τῆς παρωκεανίτιδος, προσχήματι χρώμενος τῇ περὶ τὰ οὐράνια καὶ τὰ μαθηματικὰ ἱστορίᾳ. ἐκεῖνοι μὲν οὖν ἐασθώσαν.

Z powodu nieznajomości tych miejsc osoby tworzące opowieści o Górach Rifejskich i Hyperborejczykach powinny być właściwie ocenione. Także Pyteasz z Massalii, który kłamał o wybrzeżu Oceanu, zasłaniając się wiedzą o sprawach nieba i metodzie matematycznej. Nie powinno się ich zatem uwzględniać.

→ Hyperborejczycy, → Massalia, → Ocean, → Rifejskie Góry

Sostratos z Fanagorii

Wymienione w tym miejscu zachowane świadectwa Sostratosa z krymskiej → Fanagorii mają w pełni unaocznić, iż nie ma on nic wspólnego z szerzej znanym geografem → Sostratosem z Nyssy. Sostratos z Fanagorii żył najprawdopodobniej w I w. p.n.e., z jego utworów znane są, tylko z tradycji pośredniej, dwa tytuły: poemat *Albo ci, którzy* (*SH* 732:᾽Ηοῖοι; lekcja u Atenajosa, 13.590a: Sosikrates) oraz elegia *Tejrezjasz* (*SH* 733: Τειρεσίας). Miejsce pochodzenia jest dowodem rozwoju greckiej kultury literackiej na Krymie (→ Tauryka).

→ Fanagoria, → Tauryka

L i t e r a t u r a : Lloyd-Jones & Parsons, 1983, ss. 352–353.

Sostratos z Nyssy

Przytaczamy całość zachowanych fragmentów mało znanego geografa z I w. p.n.e. Może ona stanowić reprezentatywny przykład charakteru zachowanych bardzo fragmentarycznie tekstów, które starożytni zaliczali do geografii, a współcześnie umieszczono by je nie tylko w ramach geografii, lecz również nauk etnograficznych.

Literatura: Bux, 1927, szp. 1200–1201; Escher-Bürkli, 1895, szp. 868; *FGrH* 23, 1A:186–188, *11–*12 addenda; R. Wagner, 1892, ss. 131–143 (znakomity komentarz, wskazujący na kompilacyjny charakter fragmentu i próbujący na tej podstawie zrekonstruować osobowość twórczą Sostratosa).

Excerptum 1 (Stob., *Flor.* IV 36, 21, Hense & Wachsmuth, 1884–1912/1958 = Pseudo-Plutarch, *De fluviis* 24.4 = GGM, ss. 637–665; BNJ 23)

γεννᾶται δ' ἐν αὐτῶι (sc. ἐν Τίγριδι)[162] βοτάνη, ἣ κριθῆι ἐστι παρόμοιος ἀγρίαι· ταύτην οἱ ἐγχώριοι θερμαίνοντες ἐν ἐλαίωι καὶ ἀλειφόμενοι οὐδέποτε νοσοῦσι μέχρι ἀνάγκης τοῦ θανάτου· καθὼς ἱστορεῖ Σώστρατος ἐν α Μυθικῆς Ἱστορίας <Συν>αγωγῆς.

Żyje w nim (tzn. w Tygrysie) roślina, całkiem podobna do dzikiego jęczmienia. Tamtejsi mieszkańcy gotują ją i maczają w oliwie[163]. Nigdy nie chorują, aż do naturalnej śmierci, jak to opowiada Sostratos w pierwszej księdze *Zbioru historii mitycznej*.

Przypisy:
162. Add. Jacoby.
163. Brak obecnie identyfikacji. Komentatorzy podkreślają raczej literacki wymiar opowieści w szerszym kontekście narracji (wyjątkowo długie życie satrapy Gauranosa) (Calderón Dorda i in., 2003, s. 261).

→ Tygrys

Excerptum 1bis (Natal. Com.[164], *Myth.* 9, 5, Genevae 1612, p. 956[165])

alii dicunt Atym fuisse eius deae (*scil.* Rheae) sacerdotem ab illa dea sacrificiis praefectum illa lege ut perpetuam castitatem servaret. sed postea promissi parum memor Sangaritidem nympham compressit, e qua Lydum, qui Lydiae

Niektórzy mówią, że Atys był kapłanem tej bogini (tzn. Rei), przez tę boginię ustanowionym nadzorcą ofiar, zobowiązanym przy tym do wiecznego zachowania czystości. Lecz później, słabo pamiętając o przysiędze, uczynił ciężarną

nomen dedit, et Tyrrhenum, a quo vocata est Thyrrhenia, suscepit, ut ait Dorotheus Corinthius in Historiis (VI). At dea irata furorem immisit Atyi, qui sibi testes execuit, violentas etiam manus iugulo illaturus, nisi dea miserta in pinum arborem sibi consecratam convertisset. Alii tamen ex Hercule et Iole Tyrrhenum et Atym praedictum esse natos maluerunt, ut scripsit Sostratus in secundo Introductionis Historiae Fabulosae.

nimfę Sangaritis; miał z niej Lydusa, który dał imię Lydii, i Tyrrenosa, od którego nazywana jest Tyrrenia[166], jak twierdzi Doroteos z Koryntu w *Historiach* (VI). Rozgniewana bogini zesłała szaleństwo na Atysa, który uciął sobie jądra; już nawet żądnymi przemocy rękoma sięgał ku gardłu, gdy litościwa bogini zmieniła go w drzewo sosny, sobie poświęcone. Inni wszakże twierdzą, że Tyrrenos i Atys są dziećmi Herkulesa i Jole, jak napisał Sostratos w drugiej księdze *Wprowadzenia do historii mitycznej*.

Przypisy:

164. Natale Conti (1520–1582, łac. Natalis Comes, fr. Noël le Comte), włoski humanista i literat, urodzony w Mediolanie. Autor niezwykle popularnego w XVI i XVIII w., wielokrotnie wydawanego podręcznika mitologii klasycznej: *Mythologiae sive Explicationis fabvlarvm libri decem*, ed. pr. Venetiis 1567 (por. Garner, 1970, ss. 264–291: w przyp. 3 odniesienia bibliograficzne o udowodnieniu, że hipotetyczne wydanie w 1551 r. nie miało miejsca, jak błędnie chociażby R. M. Iglesias Montiel i M. C. Álvarez Morán (1988)).

165. To wydanie, jak i następne, na podstawie rozszerzonej edycji z 1581 r.

166. Tzn. Etruria.

→ Lidia, → Tyrreńskie Morze

Excerptum 2 (Stob., *Flor.* III 7, 67 = Pseudo-Plutarch, *Parall. min.* 18, p. 310 A)

Σωστράτου ἐν δευτέρωι Θραικικῶν. Ἀθηναῖοι πρὸς Θρᾶικας πόλεμον ἔχοντες στρατηγὸν ἐχειροτόνησαν Κόδρον. οὗτος ἀκούσας ὅτι χρησμὸν εἰλήφασιν οἱ πολέμιοι ἐγκρατεῖς γενήσεσθαι τῆς νίκης αὐτούς, ἐὰν τοῦ στρατηγοῦ φείσωνται τῶν Ἀθηναίων, ἐν δρυτόμου σχήματι συνέβαλε μάχην μετά τινων Θραικῶν ξυλιζομένων καὶ τῶι δρεπάνωι καιρίως ἐξ αὐτῶν ἕνα πλήξας ἀνεῖλεν· οἱ δὲ λοιποὶ τὴν περίστασιν τοῦ στρατηγήματος μὴ γινώσκοντες ἀπέκτειναν τὸν Κόδρον θέλοντα. συμβαλόντες δὲ τὸν

W drugiej księdze *Zagadnień trackich* Sostratosa. Ateńczycy, tocząc wojnę z Trakami, wybrali Kodrosa na stratega. Ten, usłyszawszy o przepowiedni, iż wrogowie zwyciężą, jeśli oszczędzą stratega Ateńczyków, w przebraniu drwala poszedł do zbierających opał Traków i jednego z nich zarżnął nożem. Pozostali, nie poznawszy się na podstępie, zabili Kodrosa, który tego oczekiwał. W taki oto sposób Ateńczycy, przystąpiwszy do walki, osiągnęli zwycięstwo.

πόλεμον Ἀθηναῖοι τῆς νίκης ἐγκρατεῖς ἐγένοντο.

→ Tracja, → Trakowie

Excerptum 3 (Stob., *Flor.* IV 20, 72 = Pseudo-Plutarch, *Parall. min.* 28, p. 312 C–D)

Σωστράτου ἐν δευτέρωι Τυρρηνικῶν. Αἴολος τῶν κατὰ Τυρρηνίαν βασιλεὺς τόπων ἔσχεν ἐξ Ἀμφιθέας θυγατέρας ἕξ καὶ τὸν αὐτὸν ἀριθμὸν ἀρρένων παίδων, ὧν ὁ πρεσβύτατος Μακαρεὺς Κανάκης τῆς ἀδελφῆς ἐρασθεὶς ἐβιάσατο τὴν προειρημένην. Αἴολος δὲ περὶ τούτων μαθὼν τῆι θυγατρὶ ξίφος ἔπεμψεν· ἡ δὲ ὡς νόμον δεξαμένη τὸν σίδηρον αὑτὴν ἀνεῖλε. Μακαρεὺς δὲ τὸν γεννήσαντα προεξιλεωσάμενος ἔδραμεν εἰς τὸν θάλαμον· εὑρὼν δὲ τὴν ἀγαπωμένην αἱμορραγοῦσαν τῶι αὐτῶι ξίφει τὸν βίον περιέγραψε.

W drugiej księdze *Zagadnień tyrreńskich* Sostratosa. Ajolos, król terenów w Tyrrenii, miał z Amfiteą sześć córek i taką samą liczbę synów, z których najstarszy był Makareusz. Zapłonąwszy pożądaniem do swej siostry Kanake, zgwałcił ją. Ajolos, dowiedziawszy się o tym, posłał córce miecz, a ta – jak każe prawo – zabiła się tym żelazem. Makareusz zaś, przebłagawszy wpierw ojca, pobiegł do sypialni. Znalazłszy jednak ukochaną skąpaną we krwi, zakończył swe życie tym samym mieczem.

→ Tyrreńskie Morze

Excerptum 4 (Stob., *Flor.* IV 20, 70)

Σωστράτου ἐν β Κυνηγετικῶν. Κυάνιππος τῶι γένει Θεσσαλὸς γήμας Λευκώνην τὰ πολλὰ διὰ φιλοκύνηγον ἐνέργειαν ἐν ὕλαις διέτριβεν. ἡ δὲ νεόνυμφος ὑπολαμβάνουσα συνήθειαν αὐτὸν ἔχειν μεθ' ἑτέρας γυναικός, κατ' ἴχνος ἠκολούθησε τῶι προειρημένωι καὶ ἔν τινι κατακρυβεῖσα συνδένδρωι τὸ μέλλον ἀπεκαραδόκει. τῶν δὲ πέριξ κλάδων αἰφνιδίως σεισθέντων, οἱ στιβευταὶ κύνες <ὥρμησαν θηρίον εἶναι> δόξαντες καὶ αὐτὴν ἀλόγου ζώιου δίκην διεσπάραξαν. τῆς δὲ πράξεως αὐτόπτης γενόμενος Κυάνιππος ἑαυτὸν ἐπικατέσφαξεν.

W drugiej księdze *O polowaniu z psami* Sostratosa. Pochodzący z Tesalii Kyanippos, poślubiwszy Leukonoe, z miłości do polowania cały czas spędzał w lasach, poświęcając na to wiele sił. Świeżo po ślubie mężatka podejrzewała wszakże, że ma on romans z inną kobietą; poszła zatem śladem wyżej wspomnianego i – ukrywszy się w jakichś zaroślach – zamierzała podglądać. Nagle zatrząsnęły się wokół gałęzie, psy tropiące rzuciły się, myśląc, że to zwierzę i rozszarpały ją, jak to mają w zwyczaju bezrozumne zwierzęta. Widząc to na własne oczy, Kyanippos popełnił samobójstwo.

Excerptum 5 (Plut., *De fluviis* 2.1)

Ἰσμηνὸς ποταμός ἐστι τῆς Βοιωτίας κατὰ πόλιν Θήβας, ἐκαλεῖτο δὲ τὸ πρότερον Κάδμου ποὺς ἀπ᾽ αἰτίας τοιαύτης. Κάδμος τὸν κρηνοφύλακα δράκοντα τοξεύσας καὶ εὑρὼν ὥσπερ πεφαρμακευμένον φόνου τὸ ὕδωρ περιήρχετο τὴν χώραν ζητῶν πηγήν· γενόμενος δὲ κατὰ τὸ Κωρύκιον ἄντρον κατὰ πρόνοιαν Ἀθηνᾶς τὸν δεξιὸν πόδα βαθύτερον εἰς πηλὸν ἤρεισεν· ποταμοῦ δ᾽ ἀναδοθέντος ἐκ τοῦ τύπου ὁ ἥρως βουθυτήσας Κάδμου πόδα προσηγόρευσεν αὐτόν. μετὰ δέ τινα χρόνον Ἰσμηνός, Ἀμφίονος καὶ Νιόβης παῖς, ὑπ᾽ Ἀπόλλωνος τοξευθεὶς καὶ ἀλγηδόνι συνεχόμενος ἑαυτὸν ἔβαλεν εἰς τὸν προειρημένον ποταμόν, ὃς ἀπ᾽ αὐτοῦ Ἰσμηνὸς ὠνομάσθη· καθὼς ἱστορεῖ Σώστρατος ἐν β Περὶ ποταμῶν.

Ismenos jest rzeką Beocji płynącą pod Tebami, a nazywała się ona wcześniej *Stopą Kadmosa* z następującej przyczyny. Mianowicie Kadmos, ugodziwszy strzałą smoka strzegącego źródła i spostrzegłszy, że woda jest zatruta w wyniku tego zabójstwa[167], udał się gdzie indziej w poszukiwaniu źródła wody. Znalazłszy się zaś, z opatrzności Ateny, przy Jaskini Korykijskiej, prawą stopę zanurzył głęboko w mule. Z tego miejsca wytrysnęła rzeka, zaś heros, złożywszy ofiarę, nazwał ją *Stopą Kadmosa*. Pewien czas później Ismenos, syn Amfiona i Niobe, zraniony strzałą przez Apollona i owładnięty bólem, rzucił się do wspomnianej rzeki, która od niego została nazwana Ismenos. Tak opowiada Sostratos w drugiej księdze *O rzekach*.

Przypisy:

167. Używał bowiem strzał z zatrutymi grotami.

Excerptum 6 (Eustathius, *Schol. ad Od.* λ 538, p. 1696,50 Stallbaum, 1825–1826/1970)

Ἀχιλλέα δὲ ὅτι Πάρις ἀνεῖλε τοξεύσας καθωμίληται. Σώστρατος δὲ ἱστορεῖ Ἀλέξανδρον Ἀπόλλωνος ἐρώμενον καὶ μαθητὴν τοξείας, ὑφ᾽ οὗ τόξον ἐλεφάντινον σχόντα τοξεῦσαι Ἀχιλλέα κατὰ γαστρός.

Jest powszechnie przyjęte, że Parys zabił Achillesa, wypuszczając strzałę z łuku. Jednak Sostratos twierdzi, że Aleksander był ukochanym Apollona i jego uczniem w łucznictwie i to wypuszczona przez boga strzała z kości słoniowej ugodziła Achillesa w brzuch.

Excerptum 7 (Eustathius, *Schol. ad Od.* κ 492, p. 1665,47 Stallbaum, 1825–1826/1970)

Καλλίμαχος δὲ λέγει τὸν Τειρεσίαν ἰδόντα γυμνὴν λουομένην τὴν Ἄρτεμιν περί που τὴν Βοιωτίαν πηρωθῆναι.

Kallimach mówi, że Tejrezjasz, ujrzawszy gdzieś w Beocji kąpiącą się nagą Artemidę, został okaleczony. Sostratos zaś

Σώστρατος δὲ ἐν Τειρεσίαι—ποίημα δέ ἐστιν ἐλεγειακόν—φησὶ τὸν Τειρεσίαν θήλειαν τὴν ἀρχὴν γεννηθῆναι καὶ ἐκτραφῆναι ὑπὸ Χαρικλοῦς. καὶ ἑπτὰ ἐτῶν γενομένην ὀρειφοιτεῖν· ἐρασθῆναι δὲ αὐτῆς τὸν Ἀπόλλωνα καὶ ἐπὶ μισθῶι συνουσίας διδάξαι τὴν μουσικήν· τὴν δὲ μετὰ τὸ μαθεῖν μηκέτι ἑαυτὴν ἐπιδιδόναι τῶι Ἀπόλλωνι, κἀκεῖνον ἀνδρῶσαι αὐτήν, ἵνα πειρῶιτο ἔρωτος. καὶ αὐτὴν ἀνδρωθεῖσαν κρῖναι Δία καὶ Ἥραν, ὡς ἀνωτέρω ἐρρέθη. καὶ οὕτω πάλιν γυναικωθεῖσαν ἐρασθῆναι Κάλλωνος Ἀργείου, ἀφ᾽ οὗ σχεῖν παῖδα κατὰ χόλον Ἥρας τὰς ὄψεις διεστραμμένον· διὸ καὶ κληθῆναι Στράβωνα. μετὰ δὲ ταῦτα τοῦ ἐν Ἄργει ἀγάλματος τῆς Ἥρας καταγελῶσαν εἰς ἄνδρα μεταβληθῆναι ἀειδῆ, ὡς καὶ πίθωνα λέγεσθαι. ἐλεηθεῖσαν δὲ ὑπὸ Διὸς εἰς γυναῖκα μορφωθῆναι αὖθις ὡραίαν καὶ ἀπελθεῖν εἰς Τροιζῆνα, ὅπου ἐρασθῆναι αὐτῆς Γλύφιον ἐγχώριον ἄνδρα καὶ ἐπιθέσθαι αὐτῆι λουομένηι· τὴν δὲ ἰσχύι περιγενομένην τοῦ μείρακος πνῖξαι αὐτόν· Ποσειδῶνα δέ, οὗ παιδικὰ ἦν ὁ Γλύφιος, ἐπιτρέψαι ταῖς Μοίραις δικάσαι περὶ τούτου· καὶ αὐτὰς εἰς Τειρεσίαν αὐτὴν μεταβαλεῖν καὶ ἀφελέσθαι τὴν μαντικήν. ἣν αὖθις μαθεῖν ὑπὸ Χείρωνος, καὶ δειπνῆσαι ἐν τοῖς Θέτιδος καὶ Πηλέως γάμοις. ἔνθα ἐρίσαι περὶ κάλλους τήν τε Ἀφροδίτην καὶ τὰς Χάριτας, αἷς ὀνόματα Πασιθέη Καλὴ καὶ Εὐφροσύνη. τὸν δὲ δικάσαντα κρῖναι καλὴν τὴν Καλήν, ἣν καὶ γῆμαι τὸν Ἥφαιστον, ὅθεν τὴν μὲν Ἀφροδίτην χολωθεῖσαν μεταβαλεῖν αὐτὸν εἰς γυναῖκα χερνῆτιν γραῖαν· τὴν δὲ Καλὴν χαίτας αὐτῆι ἀγαθὰς νεῖμαι καὶ

w poemacie elegijnym *Tejrezjasz* mówi, że Tejrezjasz urodził się jako kobieta i była wychowywana przez Chariklo, a jako siedmiolatka wyruszyła w góry. Apollon, owładnięty pożądaniem, zdobył ją w zamian za naukę muzyki. Kiedy nauka już się skończyła i [Tejrezjasz – A.K.] nie chciała już dalej oddawać się Apollonowi, ten postanowił zamienić ją w mężczyznę, aby doświadczyła innej miłości. Jako mężczyzna została osądzona przez Dzeusa i Herę, jak to wyżej zostało przedstawione. Stawszy się ponownie kobietą, została pokochana przez Kallona z Argos; miała z nim syna, któremu uszkodzono wzrok z powodu gniewu Hery i stąd zwany był Strabonem, „zezowatym". Gdy jakiś czas później śmiała się z posągu Hery w Argos, została zmieniona w mężczyznę, zwanego „małpką". Zlitował się nad nią Dzeus, zmieniając w piękną kobietę. Udała się następnie do Trojdzeny, gdzie zapłonął do niej pożądaniem tamtejszy młodzieniec, Glyfios, napotkawszy ją podczas kąpieli. Ponieważ chciał ją wziąć siłą, udusiła go. Posejdon, którego synkiem był Glyfios, udał się do Mojr, by go pomściły. One to przemieniły ją w Tejrezjasza, odbierając zarazem zdolność wróżenia, której uczył się u Chejrona; uczestniczył także w uczcie weselnej Peleusa i Tetydy. Wybuchł zaś na niej spór o piękno pomiędzy Afrodytą a Charytami, których imiona to Pasitea, Kale [Piękna] i Eufrosyna. Tejrezjasz przyznał prymat piękności Kale, którą poślubił Hefajstos. Zagniewana Afrodyta zamieniła sędziego w skromną

εἰς Κρήτην ἀπαγαγεῖν, ἔνθα ἐρασθῆναι αὐτῆς Ἄραχνον, καὶ μιγέντα αὐχεῖν τῆι Ἀφροδίτηι μιγῆναι· ἐφ' ὧι τὴν δαίμονα ὀργισθεῖσαν τὸν μὲν Ἄραχνον μεταβαλεῖν εἰς γαλῆν, Τειρεσίαν δὲ εἰς μῦν, ὅθεν καὶ ὀλίγα φησὶν ἐσθίει ὡς ἐκ γραός, καὶ μαντικός ἐστι διὰ τὸν Τειρεσίαν.

staruszkę, wszakże Kale obdarowała ją pięknymi włosami i zabrała na Kretę, gdzie zapłonął do niej pożądaniem Arachnos, a śpiąc z nią, przechwalał się, że spał z Afrodytą. Zirytowana bogini zamieniła go więc w łasicę, zaś Tejrezjasza w mysz. Dlatego mówi się, że mysz je mało niczym staruszka, a wieszczy dzięki Tejrezjaszowi.

Strabon z Amasei

Jeden z najwybitniejszych geografów starożytności urodził się w pontyjskiej Amasei. Lata jego życia można ustalić jedynie w przybliżeniu, i to na podstawie analizy tekstu *Geografii*, na ok. 64 p.n.e. – krótko po 23 r. n.e. (Benedikt Niese; Pothecary, 1997). Pochodził z rodziny arystokratycznej, której przedstawiciele należeli do otoczenia króla Pontu (Dueck, 2000, ss. 5–7). Imię Strabon (Στράβων) pochodzi od przymiotnika o znaczeniu 'zezowaty'. Istnieją sugestie, że w przypadku naszego autora zachował się jedynie *cognomen* pochodzenia łacińskiego, nabyty w wyniku adopcji. Oznaczałoby to, iż Strabon był obywatelem rzymskim; brakuje jednak niezależnego źródła, które potwierdziłoby tę hipotezę. Strabon wiele podróżował po świecie śródziemnomorskim (Dueck, 2000, ss. 15–30; np. był w Atenach: Waddy, 1963), był bystrym obserwatorem lokalnych realiów społecznych i geograficznych. Rzetelność jego opisu jest bardzo często tak wielka, że współcześni archeologowie korzystają zeń przy identyfikacji miejsc do prac wykopaliskowych. Czytając jego dzieło, bez wielkiego trudu rozpoznamy, czy źródłem informacji jest książka, czy osobiste doświadczenie.

Geografia powstała w swojej ostatecznej wersji (notatki, oczywiście, musiały być sporządzane wcześniej, m.in. na bieżąco podczas podróży – ten aspekt tworzenia dzieła przez wiele lat podkreśla Aly (1957)) najprawdopodobniej w Rzymie w pierwszym dwudziestoleciu n.e. (współczesna *communis opinio*, np. już Benedikt Niese, ale *contra* Anderson (1923), Pais (1908), Syme (1995) [raczej ostatnie dziesięciolecie p.n.e.]; dyskusja dotyczy właściwie momentu, w którym dzieło nabrało swojego głównego kształtu – przegląd Lindsay (1997a, 1997b)), gdzie autor spędził wiele lat życia. Składa się z siedemnastu ksiąg. Oprócz *Geografii* Strabon napisał dzieło pt. *Pamiętniki historyczne* [*Ὑπομνήματα Ἱστορικά*] które zachowało się tylko w nielicznych fragmentach, w tym w jednym fragmencie papirusowym P. Vogliano 46 (Ambaglio, 1990; *FGrH* 91, 2A; Otto, 1889). Do nauczycieli i przyjaciół Strabona należeli przedstawiciele intelektualnej elity małoazjatyckiej o zróżnicowanych biografiach i zawodach: retorzy, filozofowie, literaci. Niewątpliwie wywarli oni duży wpływ na umysłowość naszego autora: wielostronność zainteresowań, szeroki horyzont badawczy, umiejętność syntezy i holistyczne spojrzenie na opisywaną rzeczywistość społeczno-przyrodniczą – wszystko to odczytujemy natychmiast z kart *Geografii*. Mistrzami Strabona byli: a) Aristodemos z Nyssy[168], retor i badacz poematów homerowych[169]; wnuk Posejdoniosa z Apamei, syn Menekratesa, który studiował u słynnego Arystarcha z Samotraki, największego starożytnego autorytetu w badaniach nad Homerem (*διορθωτής*). Braćmi Aristodemosa byli filozof Jazon i geograf → Sostratos; b) scholarcha Perypatu Ksenarchos z Seleucji (w Cylicji) (Falcon, 2012; Moraux, 1973: tu też dalsza

bibliografia); c) Tyrannion z Amisos (Wendel, 1948, szp. 1811–1819)[170], gramatyk, erudyta i literat; opracowywał bibliotekę Cycerona w Ancjum i przejął księgozbiór Apellikona z Teos (Lindsay, 1997a), dość barwnej, notabene, osobowości (Bugh, 1992, ss. 108–123; Dziatzko, 1884, szp. 2693–2694; Niese, 1887, ss. 574–581). Za przyjaciół Strabona uchodzili m.in.: a) Atenodoros z Tarsu, syn Sandona, filozof stoicki i autor dzieł geograficznych; b) bracia Boetos (Dobson, 1914, s. 88–90; Gercke, 1897, szp. 603–604; Huby, 1981, ss. 398–409; Moraux, 1973, ss. 143–179; Trabattoni, 2011, ss. 1–15) i Diodotos z Sydonu (m.in. nauczyciel Cycerona), filozofowie; c) Diodor z Sardis, retor i historyk. Nie należy nie doceniać tych relacji, gdyż poglądy stoickie na kwestie geograficzne (chociażby na miejsce Ziemi we wszechświecie) musiały wpłynąć na twórczość Strabona (por. Aujac, 1983).

Krates z Mallos (Κράτης ὁ Μαλλώτης, w → Cylicji), *fl.* pierwsza połowa II w. p.n.e. Filozof i uczony stoicki. Dyrektor biblioteki w Pergamonie, najsłynniejszy przedstawiciel tamtejszej szkoły gramatycznej (Mette, 1952). Ambasador królów pergamońskich w Rzymie, po wypadku złamania nogi zmuszony pozostać tam dłużej, przyczynił się do rozwoju tamtejszej kultury literackiej. Autor wielu prac z zakresu krytyki literackiej (zwł. Homera), językoznawstwa, nauk przyrodniczych, które zachowały się tylko w nielicznych fragmentach (Broggiato, 2002).

Pierwszy z poniższych fragmentów przedstawia słynne osiągnięcie Kratesa (Schlachter, 1927, s. 54): skonstruowanie globusa (modelu kuli ziemskiej) na potrzeby edukacyjne. Prawdopodobnie świat był wyobrażony z perspektywy eposu homerowego, a nie współczesnej Kratesowi wiedzy praktycznej. Zwracamy uwagę Czytelnika na wspaniałe rozważania na temat zastosowania skali w kartografii.

Drugi z fragmentów przedstawia najbardziej skrótową z możliwych, a zarazem trafną, charakterystykę geograficzną Indii: nurt Gangesu od źródeł po ujście wraz z największym ówczesnym ośrodkiem miejskim, Palibotrą. Zagadką zaś pozostaje dopływ Gangesu, Ojdanes, hydronim obecny tylko w tym miejscu.

L i t e r a t u r a : (Literatura poświęcona księgom Strabona jest niezliczona; podajemy tu najważniejsze z prac, mogące stanowić punkt wyjścia do dalszych badań i poszukiwań bibliograficznych.) Almagor, 2000, ss. 133–138; 2005, ss. 42–55; Aly, 1957; Ambaglio, 1990, ss. 377–425; Anderson, 1923, ss. 1–13; Aujac, 1983, s. 17–29; Baladié, 1980; Biffi, 1999; Biraschi i in., 1981 (cenne opracowanie bibliograficzne); Biraschi & Salmeri, 2000; Cohen-Skalli & Pérez-Martín, 2017, ss. 175–208; Dubois, 1891 (z perspektywy geografa); Dueck, 2000; Dueck i in., 2005; Lasserre, 1966–1981, 1981 (edycja krytyczna)[171]; Lindsay, 1997a, ss. 290–298, 1997b, ss. 484–507; Niese, 1878, ss. 33–45, 1883, ss. 567–602; Otto, 1889, s. 1–224; Pais, 1908, ss. 379–428; Pothecary, 1997, ss. 235–246; Syme, 1995, ss. 356–367; Waddy, 1963, s. 296–300.

P r z y p i s y :

168. W tym mieście w czasach cesarza Hadriana wzniesiono – słynną później – bibliotekę (zob. Hiesel & Strocka, 2006, ss. 81–97; Strocka i in., 2012).

169. Należy uważać, by nie popełnić pomyłki, gdyż imiennik naszego Aristodemosa, jego kuzyn, był nauczycielem Gnejusza Pompejusza Wielkiego.

170. *Suda*, *Τυραννίων*. Tyrannion też musiał mieć jakąś wiedzę geograficzną, skoro Cyceron radził się go w planach napisania rozprawy geograficznej, do czego ostatecznie raczej nie doszło (Cic., *An*. 2.6.1; *Att*. 2.7.1).

171. O tym wyjątkowym dla badań nad Strabonem i geografią antyczną wielotomowym przedsięwzięciu pisze szczegółowo Didier Marcotte (2018, ss. 227–260).

Excerptum 1 (2.5.10)

Νυνὶ μὲν οὖν ἐπιγεγράφαμεν ἐπὶ σφαιρικῆς ἐπιφανείας τὸ χωρίον, ἐν ᾧ φαμεν ἱδρῦσθαι τὴν οἰκουμένην· καὶ δεῖ τὸν ἐγγυτάτω διὰ τῶν χειροκμήτων σχημάτων μιμούμενον τὴν ἀλήθειαν ποιήσαντα σφαῖραν τὴν γῆν, καθάπερ τὴν Κρατήτειον, ἐπὶ ταύτης ἀπολαβόντα τὸ τετράπλευρον ἐντὸς τούτου τιθέναι τὸν πίνακα τῆς γεωγραφίας. ἀλλ᾽ ἐπειδὴ μεγάλης δεῖ σφαίρας, ὥστε πολλοστημόριον αὐτῆς ὑπάρχον τὸ λεχθὲν τμῆμα ἱκανὸν γενέσθαι δέξασθαι σαφῶς τὰ προσήκοντα μέρη τῆς οἰκουμένης, καὶ τὴν οἰκείαν παρασχεῖν ὄψιν τοῖς ἐπιβλέπουσι, τῷ μὲν δυναμένῳ κατασκευάσασθαι τηλικαύτην οὕτω ποιεῖν βέλτιον· ἔστω δὲ μὴ μείω δέκα ποδῶν ἔχουσα τὴν διάμετρον· τῷ δὲ μὴ δυναμένῳ τηλικαύτην ἢ μὴ πολλῷ ταύτης ἐνδεεστέραν ἐν ἐπιπέδῳ καταγραπτέον πίνακι τοὐλάχιστον ἑπτὰ ποδῶν. διοίσει γὰρ μικρόν, ἐὰν ἀντὶ τῶν κύκλων τῶν τε παραλλήλων καὶ τῶν μεσημβρινῶν, οἷς τά τε κλίματα καὶ τοὺς ἀνέμους διασαφοῦμεν καὶ τὰς ἄλλας διαφορὰς καὶ τὰς σχέσεις τῶν τῆς γῆς μερῶν πρὸς ἄλληλά τε καὶ τὰ οὐράνια, εὐθείας γράφωμεν, τῶν μὲν παραλλήλων παραλλήλους, τῶν δὲ ὀρθῶν πρὸς ἐκείνους ὀρθάς, τῆς διανοίας ῥᾳδίως μεταφέρειν δυναμένης

Natomiast teraz zajmiemy się opisem sferycznej postaci przestrzeni, na której, jak możemy powiedzieć, wznosi się świat zamieszkały. Otóż, kto chciałby jak najdokładniej oddać prawdę poprzez ręcznie wykonane modele, powinien sporządzić kulę taką, jak ta Kratesa; następnie umieścić na niej czworoboczną płaszczyznę, na którą naniesiony będzie obraz powierzchni ziemi. Odnośnie natomiast do wielkości kuli, albowiem omawiana część świata zamieszkałego – będąca tylko małą częścią całości – musi być wystarczająco duża do swobodnej obserwacji, byłoby właściwe, by zbudował ją odpowiednio dużą, jak tylko potrafi; w każdym razie nie może mieć mniej niż dziesięć stóp średnicy. Jeśli ktoś nie będzie w stanie zbudować kuli tego rozmiaru bądź troszkę mniejszej, niech naniesie obraz na płaszczyznę o [*dom*. długości] nie mniejszej niż siedem stóp[172]. Nie będzie też wielkiej różnicy, jeśli zamiast okręgów, za pomocą równoleżników i południków przedstawimy *klimata*, wiatry, inne zróżnicowania, części obszarów Ziemi oraz ich relacje względem siebie i ciał niebieskich; wyrysujemy jasno linie równoległe za równoleżniki, prostopadłe za południki. Albowiem nasz umysł łatwo jest

τὸ ὑπὸ τῆς ὄψεως ἐν ἐπιπέδῳ θεωρούμενον ἐπιφανείᾳ σχῆμα καὶ μέγεθος ἐπὶ τὴν περιφερῆ τε καὶ σφαιρικήν. ἀνάλογον δὲ καὶ περὶ τῶν λοξῶν κύκλων καὶ εὐθειῶν φαμεν. εἰ δ' οἱ μεσημβρινοὶ οἱ παρ' ἑκάστοις [διὰ] τοῦ πόλου γραφόμενοι πάντες συννεύουσιν ἐν τῇ σφαίρᾳ πρὸς ἓν σημεῖον, ἀλλ' ἐν τῷ ἐπιπέδῳ γε οὐ διοίσει πίνακι τὰς εὐθείας μικρὰς συννευούσας ποιεῖν μόνον τὰς μεσημβρινάς· οὐδὲ γὰρ πολλαχοῦ τοῦτ' ἀναγκαῖον, οὐδ' ἐκφανής ἐστιν ὥσπερ ἡ περιφέρεια οὕτω καὶ ἡ σύννευσις, μεταφερομένων τῶν γραμμῶν εἰς τὸν πίνακα τὸν ἐπίπεδον καὶ γραφομένων εὐθειῶν.

w stanie przenieść wzrokowe wyobrażenie z płaszczyzny na kulistość sfery, zachowując kształt i rozmiary. To samo możemy powiedzieć odnośnie do zakrzywionych okręgów i ich prostych odpowiedników. Jeśli bowiem południki, każdy z osobna, zostaną poprowadzone przez biegun, wszystkie zbiegają się na kuli w jednym miejscu. Na płaszczyźnie natomiast nie przeniesie się prostych tak, by tworzyły zbiegające się małe południki[173]. Zresztą ani w wielu miejscach nie wydaje się to konieczne, ani też przeniesione na płaszczyznę linie proste nie są tak łatwo zrozumiałe jak zbieżność krzywych na kuli.

Literatura: Broggiato, 2002; Janko, 1995, ss. 213–233; Kroll, 1922, szp. 1634–1642; Mette, 1952 (praca podstawowa o Kratesie); Schlachter, 1927 (dzieło wybitne).

Przypisy:

172. Semantyka zdania nie daje niezachwianej pewności odnośnie do charakteru stworzenia obrazu: *καταγράφω* może w tym okresie oznaczać nie tylko wydrapanie, ale rownież namalowanie, narysowanie itp. Siedem stóp to najprawdopodobniej odwzorowanie w skali.

173. Tzn. na płaszczyźnie nie da się odwzorować zakrzywienia południków.

Excerptum 2 (15.1.72)

(72) Ἀρτεμίδωρος δὲ τὸν Γάγγην φησὶν ἐκ τῶν Ἡμωδῶν ὀρῶν καταφερόμενον πρὸς νότον, ἐπειδὰν κατὰ τὴν Γάγγην γένηται πόλιν, ἐπιστρέφειν πρὸς ἕω μέχρι Παλιβόθρων καὶ τῆς εἰς τὴν θάλατταν ἐκβολῆς· τῶν δὲ συρρεόντων εἰς αὐτὸν * Οἰδάνην τινὰ καλεῖ· τρέφειν δὲ καὶ κροκοδείλους καὶ δελφῖνας· λέγει δὲ καὶ ἄλλα τινά, συγκεχυμένως δὲ καὶ ἀργῶς, ὧν οὐ φροντιστέον. προσθείη δ' ἄν τις τούτοις καὶ τὰ παρὰ τοῦ Δαμασκηνοῦ Νικολάου.

Artemidor twierdzi, że rzeka Ganges płynie z gór Emodów w kierunku południowym, a kiedy dopływa do miasta Ganges, kieruje się ku wschodowi, aż do Palibotry i ujścia do morza. Jeden z jego dopływów nazywa Artemidor Ojdanesem, a żyją w nim krokodyle i delfiny. Wspomina też jakieś inne, ale tak mętnie i niedbale, że nie można tego zrozumieć. Ktoś mógłby tu przedłożyć też informacje od Mikołaja z Damaszku.

→ Emody góry, → Ganges, → Ojdanes, → Palibotra

II. NAJSTARSZE GRECKIE ŹRÓDŁA DO DZIEJÓW SŁOWIAN

Herodot z Halikarnasu

Literatura poświęcona wiekopomnemu dziełu Herodota (ur. ok. 490/480 – zm. ok. 430/420 p.n.e.) jest olbrzymia, zarówno w aspekcie syntezy, jak i analizy setek poszczególnych epizodów. Niezależnie wszakże od konkretnych zagadnień badawczych każda lektura *Dziejów* musi uwzględniać ich główne cele, które miały decydujący wpływ na kompozycję tekstu: a) długotrwały konflikt między światem greckim a niegreckim (Herodot używa tu terminu: „barbarzyńskim", ale ze względu na jego późniejsze wartościowanie należy go unikać we współczesnej analizie; zob. więcej Beckwith, 2020, ss. 347–386), jego przyczyny i skutki; b) wykazanie powszechnej zmienności ludzkich losów (zwł. Stahl, 1975). Komentarz filologiczny pokazuje, jak misternie Herodot konstruuje każdy epizod, jak uważnie dobiera każde słowo (np. zapożyczenie z tradycji buddyjskiej motywu tańczącego pawia, por. Mulvaney, 1905; Warren, 1894). Nie ma tu przypadku ani swobodnie płynącej opowieści pełnej ciekawostek, lecz niezwykle szeroko zakrojona, a zarazem głęboka analiza (*ἱστορία*, 'historia' w swym pierwotnym, prymarnym znaczeniu) poczynań ludzkich, mających dalekosiężne skutki dla całych społeczeństw i państw. Równie fundamentalnym jest fakt, że te poczynania, charakter i obyczaje ludów Herodot tłumaczy warunkami klimatyczno-przyrodniczymi krain, które zamieszkują. Historyk z Halikarnasu rozpoczął swą opowieść z zamiarem podążania śladami wyprawy Dariusza jako jednego z fundamentalnych wydarzeń w dziejach – opisywanego przez siebie międzycywilizacyjnego konfliktu. Zdobyte jednak podczas wyprawy doświadczenie, zmysł krytyczny, wyjątkowa intuicja i ciekawość otaczającego świata sprawiły, że pierwotne postanowienie uległo rozszerzeniu: pojawiła się chęć, by poznać świat tak daleko, jak tylko to możliwe: prawdziwe *ἐσχατιαὶ τῆς Εὐρώπης*. Zdobyta w ten sposób wiedza nie zawsze zgadzała się z dotychczas znanymi przekazami Aristeasza i Hekatajosa; często można u Herodota spotkać mniej lub bardziej aluzyjną krytykę tego ostatniego (por. zwł. Harmatta, 1941), jak i wyrażenie szacunku dla pierwszeństwa w podróży Aristeasza, gdyż ten, mimo niewątpliwej odwagi i chęci poznania, nie posiadał chyba właściwych Herodotowi szerokich horyzontów myślenia. Niezwykle delikatnie zaznacza to Herodot, gdy pisząc o tym, co Aristeasz podaje o Issedonach, dodaje zaraz, czego się sam „naprawdę dowiedział", a zatem zweryfikował i rozszerzył dotychczasowe informacje.

Oficjalna publikacja *Dziejów* nastąpiła na początku lat dwudziestych, ale ich wcześniejsze wersje bądź fragmenty musiały być znane w Atenach już w połowie lat czterdziestych V w. p.n.e. Wskazują na to *loci similes* u Sofoklesa, które są bez wątpienia zapożyczeniami z Herodota [*Antig.* 905–912 ≈ Hdt 3.119 (jakkolwiek w tym przypadku istnieją też podejrzenia interpolacji, por. Kamerbeek, 1978, s. 158–160;

Finkelberg, 1995, s. 149–150); *Tr.* 634–639 ≈ Hdt 7.176–200 (Finkelberg, 1995)]. *Antygona*, *Ajas* i *Trachinki* stanowią grupę najstarszych utworów Sofoklesa, datowaną na lata czterdzieste V w. p.n.e. Ponieważ Herodot był w Atenach w 445 r. p.n.e., a następnie udał się do Turiów, założonych w 444 r. p.n.e. nieopodal dawnej *polis* Sybaris w południowej Italii (Arist., *Rhet*. 1409a34; por. Munson, 2006, s. 257), to właśnie na te lata należy datować zapoznanie się dramatopisarza przynajmniej z niektórymi wątkami powstających *Dziejów*.

Tekst grecki za najnowszym wydaniem: Nigel G. Wilson (1935–), *Herodoti Historiae*, Oxonii 2015 (Wilson, 2015). Tekst polski natomiast – za klasycznym przekładem Seweryna Hammera (1883–1955; Hammer, 2002); wszelkie zmiany, jeśli są konieczne ze względu na postęp badań, zaznaczamy w przypisach.

Literatura: Beckwith, 2020; Finkelberg, 1995, ss. 146–152; Harmatta, 1941; Kamerbeek, 1988 (oryginał francuski; fundamentalne opracowanie Herodota z perspektywy strukturalistycznej); Mulvaney, 1905, ss. 304–305; Munson, 2006, ss. 257–273; Stahl, 1975, ss. 1–36; Warren, 1894, ss. 476–468.

Excerptum 1 (1.15–16)

Ἄρδυος δὲ τοῦ Γύγεω μετὰ Γύγην βασιλεύσαντος μνήμην ποιήσομαι. οὗτος δὲ Πριηνέας τε εἷλε ἐς Μίλητόν τε ἐσέβαλε, ἐπὶ τούτου τε τυραννεύοντος Σαρδίων Κιμμέριοι ἐς ἠθέων ὑπὸ Σκυθέων τῶν νομάδων ἐξαναστάντες ἀπίκοντο ἐς τὴν Ἀσίην καὶ Σάρδις πλὴν τῆς ἀκροπόλιος εἷλον.

Ἄρδυος δὲ βασιλεύσαντος ἐνὸς δέοντα πεντήκοντα ἔτεα ἐξεδέξατο Σαδυάττης ὁ Ἄρδυος, καὶ ἐβασίλευσε ἔτεα δυώδεκα, Σαδυάττεω δὲ Ἀλυάττης. οὗτος δὲ Κυαξάρῃ τε τῷ Δηιόκεω ἀπογόνῳ ἐπολέμησε καὶ Μήδοισι, Κιμμερίους τε ἐκ τῆς Ἀσίης ἐξήλασε, Σμύρνην τε τὴν ἀπὸ Κολοφῶνος κτισθεῖσαν εἷλε, ἐς Κλαζομενάς τε ἐσέβαλε. ἀπὸ μέν νυν τούτων οὐκ ὡς ἤθελε ἀπήλλαξε, ἀλλὰ προσπταίσας μεγάλως. ἄλλα δὲ ἔργα ἀπεδέξατο ἐὼν ἐν τῇ ἀρχῇ ἀξιαπηγητότατα τάδε.

Teraz wspomnę o Ardysie, synu Gigesa, który po Gigesie był królem. Ten zdobył Priene i napadł na Milet, za jego też panowania[174] w Sardes przybyli do Azji Kimmeriowie, wygnani ze swych siedzib przez Scytów-koczowników – i zajęli Sardes prócz twierdzy.

Po Ardysie, który czterdzieści dziewięć lat panował, nastąpił Sadyattes, jego syn, i władał przez dwanaście lat, a po Sadyattesie Alyattes. Ten prowadził wojnę z Kyaksaresem[175], wnukiem Dejokesa, i z Medami, wypędził Kimmeriów z Azji, zdobył Smyrnę, założoną przez Kolofon, i napadł na okręg Kladzomenai[176]. Stąd jednak musiał ustąpić, i to z wielkimi stratami. Z innych przedsięwzięć, jakich za swego panowania dokonał, to najbardziej zasługuje na uwagę.

Przypisy:

174. Należy zwrócić uwagę, iż u Herodota czasownik *τυραννεύω* nie został jeszcze zawężony semantycznie do określonej formy rządów, obecnie nacechowanej pejoratywnie.

175. Huwakszatra, akad. *Ummakiszta*.

176. Hammer: Klazomen.

→ Azja, → Kimmeriowie, → Kladzomenai, → Kolofon, → Medowie, → Milet, → Priene, → Sardes, → Scytowie, → Smyrna

Excerptum 2 (1.73–74)

Ἐστρατεύετο δὲ ὁ Κροῖσος ἐπὶ τὴν Καππαδοκίην τῶνδε εἵνεκα, καὶ γῆς ἱμέρῳ προσκτήσασθαι πρὸς τὴν ἑωυτοῦ μοῖραν βουλόμενος, καὶ μάλιστα τῷ χρηστηρίῳ πίσυνος ἐὼν καὶ τείσασθαι θέλων ὑπὲρ Ἀστυάγεος Κῦρον. Ἀστυάγεα γὰρ τὸν Κυαξάρεω, ἐόντα Κροίσου μὲν γαμβρόν, Μήδων δὲ βασιλέα, Κῦρος ὁ Καμβύσεω καταστρεψάμενος εἶχε, γενόμενον γαμβρὸν Κροίσῳ ὧδε. Σκυθέων τῶν νομάδων ἴλη ἀνδρῶν στασιάσασα ὑπεξῆλθε ἐς γῆν τὴν Μηδικήν· ἐτυράννευε δὲ τὸν χρόνον τοῦτον Μήδων Κυαξάρης ὁ Φραόρτεω τοῦ Δηιόκεω, ὃς τοὺς Σκύθας τούτους τὸ μὲν πρῶτον περιεῖπε εὖ ὡς ἐόντας ἱκέτας· ὥστε δὲ περὶ πολλοῦ ποιεόμενος αὐτούς, παῖδάς σφι παρέδωκε τὴν γλῶσσάν τε ἐκμαθεῖν καὶ τὴν τέχνην τῶν τόξων. χρόνου δὲ ἐγγενομένου καὶ αἰεὶ φοιτεόντων τῶν Σκυθέων ἐπ᾽ ἄγρην καὶ αἰεί τι φερόντων, καί κοτε συνήνεικε ἐλεῖν σφεας μηδέν· νοστήσαντας δὲ αὐτοὺς κεινῇσι χερσὶ ὁ Κυαξάρης (ἦν γάρ, ὡς διέδεξε, ὀργὴν ἄκρος) τρηχέως κάρτα περιέσπε ἀεικείῃ. οἱ δὲ ταῦτα πρὸς Κυαξάρεω παθόντες, ὥστε ἀνάξια σφέων αὐτῶν πεπονθότες, ἐβούλευσαν τῶν παρὰ σφίσι διδασκομένων παίδων

Wyruszył zaś Krezus przeciw Kapadocji naprzód dlatego, że chciwy ziemi, chciał ją do swego terytorium przyłączyć, a potem głównie z tego powodu, że ufał wyroczni i zamierzał wywrzeć zemstę na Cyrusie za Astiagesa. Albowiem Astiagesa, syna Kyaksaresa, a zarazem szwagra Krezusa i króla Medów, obalił Cyrus, syn Kambizesa, i w moc swą dostał. A szwagrem Krezusa został w ten sposób. Gromada Scytów-koczowników, wznieciwszy u siebie bunt, wyszła do kraju medyjskiego. Panował wtedy nad Medami Kyaksares, syn Fraortesa, a wnuk Dejokesa. Z początku obchodził się on dobrotliwie z tymi Scytami jako z podopiecznymi, a ponieważ wielce ich sobie cenił, oddał im swoich synów, żeby wyuczyli się ich języka i sztuki strzelania z łuku. Po jakimś czasie zdarzyło się, że Scytowie, którzy zawsze, ilekroć szli na polowanie, coś z sobą przynosili, pewnego razu nic nie upolowali, a Kyaksares, widząc ich wracających z próżnymi rękami, obszedł się z nimi bardzo szorstko i nieprzystojnie (był bowiem, jak sam tego dowiódł, w wysokim stopniu porywczy). Ci więc, potraktowani w tak niegodny sposób przez Kyaksaresa,

ἕνα κατακόψαι, σκευάσαντες δὲ αὐτὸν ὥσπερ ἐώθεσαν καὶ τὰ θηρία σκευάζειν, Κυαξάρῃ δοῦναι φέροντες ὡς ἄγρην δῆθεν, δόντες δὲ τὴν ταχίστην κομίζεσθαι παρὰ Ἀλυάττεα τὸν Σαδυάττεω ἐς Σάρδις. ταῦτα καὶ ἐγένετο· καὶ γὰρ Κυαξάρης καὶ οἱ παρεόντες δαιτυμόνες τῶν κρεῶν τούτων ἐπάσαντο, καὶ οἱ Σκύθαι ταῦτα ποιήσαντες Ἀλυάττεω ἱκέται ἐγένοντο.

μετὰ δὲ ταῦτα, οὐ γὰρ δὴ ὁ Ἀλυάττης ἐξεδίδου τοὺς Σκύθας ἐξαιτέοντι Κυαξάρῃ, πόλεμος τοῖσι Λυδοῖσι καὶ τοῖσι Μήδοισι ἐγεγόνεε ἐπ᾽ ἔτεα πέντε, ἐν τοῖσι πολλάκις μὲν οἱ Μῆδοι τοὺς Λυδοὺς ἐνίκησαν, πολλάκις δὲ οἱ Λυδοὶ τοὺς Μήδους· ἐν δὲ καὶ νυκτομαχίην τινὰ ἐποιήσαντο· διαφέρουσι δέ σφι ἐπὶ ἴσης τὸν πόλεμον τῷ ἕκτῳ ἔτεϊ συμβολῆς γενομένης συνήνεικε ὥστε τῆς μάχης συνεστεώσης τὴν ἡμέρην ἐξαπίνης νύκτα γενέσθαι. τὴν δὲ μεταλλαγὴν ταύτην τῆς ἡμέρης Θαλῆς ὁ Μιλήσιος τοῖσι Ἴωσι προηγόρευσε ἔσεσθαι, οὖρον προθέμενος ἐνιαυτὸν τοῦτον ἐν τῷ δὴ καὶ ἐγένετο ἡ μεταβολή. οἱ δὲ Λυδοί τε καὶ οἱ Μῆδοι ἐπείτε εἶδον νύκτα ἀντὶ ἡμέρης γενομένην, τῆς μάχης τε ἐπαύσαντο καὶ μᾶλλόν τι ἔσπευσαν καὶ ἀμφότεροι εἰρήνην ἑωυτοῖσι γενέσθαι. οἱ δὲ συμβιβάσαντες αὐτοὺς ἦσαν οἵδε, Συέννεσίς τε ὁ Κίλιξ καὶ Λαβύνητος ὁ Βαβυλώνιος. οὗτοί σφι καὶ τὸ ὁ Κίλιξ καὶ Λαβύνητος ὁ Βαβυλώνιος. οὗτοί σφι καὶ τὸ ὅρκιον οἱ σπεύσαντες γενέσθαι ἦσαν, καὶ γάμων ἐπαλλαγὴν ἐποίησαν· Ἀλυάττεα γὰρ ἔγνωσαν δοῦναι τὴν θυγατέρα Ἀρύηνιν Ἀστυάγεϊ τῷ Κυαξάρεω παιδί· ἄνευ γὰρ ἀναγκαίης ἰσχυρῆς συμβάσιες

postanowili jednego z oddanych im do nauki chłopców zabić, przyrządzić go tak samo, jak zwykli przyrządzać dziczyznę, i podać Kyaksaresowi niby upolowaną zwierzynę, a potem jak najprędzej wynieść się do Alyattesa, syna Sadyattesa, do Sardes. Tak się też stało; bo Kyaksares i jego goście mięso to jedli, a Scytowie po tym czynie przeszli pod opiekę Alyattesa.

Następnie, ponieważ Alyattes mimo żądania Kyaksaresa nie chciał wydać mu Scytów, wybuchła pięcioletnia wojna między Lidyjczykami i Medami, w ciągu której nieraz Medowie zwyciężyli Lidyjczyków, nieraz też Lidyjczycy Medów, a wśród tego raz nawet było coś na kształt nocnej potyczki. Kiedy mianowicie przy równych szansach przedłużali wojnę, zdarzyło się w szóstym roku wrogich ich zmagań, że podczas walki dzień nagle ustąpił przed nocą. Tę przemianę dnia przepowiedział był Jończykom Tales z Miletu, a jako termin ustalił właśnie ten rok, w którym istotnie ona nastąpiła. Lidyjczycy jednak i Medowie, widząc, że z dnia zrobiła się noc, zaniechali walki i obie strony tym bardziej się pospieszyły, żeby zawrzeć pokój. Tymi zaś, którzy skłonili ich do układów, byli Syennesis z Cylicji i Labynetos z Babilonu. Zabiegali oni koło zawarcia przymierza i doprowadzili do skutku związek małżeński; postanowili mianowicie, żeby Alyattes dał za żonę Astiagesowi, synowi Kyaksaresa, córkę swą Aryenis; boć bez mocnych węzłów pokrewieństwa nie zwykły trwać mocno układy. Przymierza zawierają te ludy

{ἰσχυραὶ} οὐκ ἐθέλουσι συμμένειν. ὅρκια δὲ ποιέεται ταῦτα τὰ ἔθνεα τά πέρ τε Ἕλληνες, καὶ πρὸς τούτοισι, ἐπεὰν τοὺς βραχίονας ἐπιτάμωνται ἐς τὴν ὁμοχροίην, τὸ αἷμα ἀναλείχουσι ἀλλήλων.

tak jak Hellenowie, prócz tego nacinają skórę na ramionach i zlizują jeden drugiemu krew[177].

Przypisy:

177. O piciu krwi przez Scytów jako fundamencie rytuału zawierania przyjaźni/przysięgi pisze też ponad pięćset lat później Lukian w dialogu *Toksaris albo Przyjaźń*.

→ Babilon, → Cylicja, → Jonia, → Kapadocja, → Lidia, → Medowie, → Milet, → Sardes, → Scytowie

Excerptum 3 (1.103–106)

Φραόρτεω δὲ τελευτήσαντος ἐξεδέξατο Κυαξάρης ὁ Φραόρτεω τοῦ Δηιόκεω παῖς. οὗτος λέγεται πολλὸν ἔτι γενέσθαι ἀλκιμώτερος τῶν προγόνων· καὶ πρῶτός τε ἐλόχισε κατὰ τέλεα τοὺς ἐν τῇ Ἀσίῃ καὶ πρῶτος διέταξε χωρὶς ἑκάστους εἶναι, τούς τε αἰχμοφόρους καὶ τοὺς τοξοφόρους καὶ τοὺς ἱππέας· πρὸ τοῦ δὲ ἀναμὶξ ἦν πάντα ὁμοίως ἀναπεφυρμένα. οὗτος ὁ τοῖσι Λυδοῖσί ἐστι μαχεσάμενος ὅτε νὺξ ἡ ἡμέρη ἐγένετό σφι μαχομένοισι, καὶ ὁ τὴν Ἅλυος ποταμοῦ ἄνω Ἀσίην πᾶσαν συστήσας ἑωυτῷ. συλλέξας δὲ τοὺς ὑπ᾽ ἑωυτῷ ἀρχομένους πάντας ἐστρατεύετο ἐπὶ τὴν Νίνον, τιμωρέων τε τῷ πατρὶ καὶ τὴν πόλιν ταύτην θέλων ἐξελεῖν. καί οἱ, ὡς συμβαλὼν ἐνίκησε τοὺς Ἀσσυρίους, περικατημένῳ τὴν Νίνον ἐπῆλθε Σκυθέων στρατὸς μέγας, ἦγε δὲ αὐτοὺς βασιλεὺς ὁ Σκυθέων Μαδύης Προτοθύεω παῖς· οἳ ἐσέβαλον μὲν ἐς τὴν Ἀσίην Κιμμερίους ἐκβαλόντες ἐκ τῆς Εὐρώπης, τούτοισι δὲ ἐπισπόμενοι φεύγουσι οὕτω ἐς τὴν Μηδικὴν χώρην ἀπίκοντο. ἔστι δὲ ἀπὸ τῆς λίμνης τῆς Μαιήτιδος ἐπὶ Φᾶσιν ποταμὸν καὶ ἐς

Po śmierci Fraortesa objął rządy Kyaksares, syn Fraortesa, syna Dejokesa. Ten miał być jeszcze o wiele bardziej walecznejszy niż jego przodkowie; był on pierwszym, który ludy Azji podzielił na grupy i wyłonił z nich poszczególne formacje[178], tj. kopijników, łuczników i jeźdźców, bo przedtem było wszystko razem pomieszane. On właśnie walczył z Lidyjczykami, kiedy to podczas walki dzień w noc się zamienił, on też złączył się przymierzem z całą Azją powyżej rzeki[179] Halys. Potem zebrał wszystkie siły wojenne swoich poddanych i wyprawił się na Ninos, czy to aby pomścić swojego ojca, czy też chcąc to miasto zdobyć. I już w spotkaniu zwyciężył był Asyryjczyków i zaczął Ninos oblegać, kiedy nadciągnęło przeciw niemu wielkie wojsko Scytów, których prowadził król scytyjski Madyas, syn Prototyasa. Ci wpadli do Azji, ścigając uciekających Kimmeriów, których wypędzili z Europy, i tak przybyli aż do kraju medyjskiego.

Droga od jeziora Meotydy[180] aż do rzeki Fasis i do Kolchów wynosi dla

Κόλχους τριήκοντα ἡμερέων εὐζώνῳ ὁδός, ἐκ δὲ τῆς Κολχίδος οὐ πολλὸν ὑπερβῆναι ἐς τὴν Μηδικήν, ἀλλ᾽ ἓν τὸ διὰ μέσου ἔθνος αὐτῶν ἐστι, Σάσπειρες, τοῦτο δὲ παραμειβομένοισι εἶναι ἐν τῇ Μηδικῇ. οὐ μέντοι οἵ γε Σκύθαι ταύτῃ ἐσέβαλον, ἀλλὰ τὴν κατύπερθε ὁδὸν πολλῷ μακροτέρην ἐκτραπόμενοι, ἐν δεξιῇ ἔχοντες τὸ Καυκάσιον ὄρος. ἐνθαῦτα οἱ μὲν Μῆδοι συμβαλόντες τοῖσι Σκύθῃσι καὶ ἐσσωθέντες τῇ μάχῃ τῆς ἀρχῆς κατελύθησαν, οἱ δὲ Σκύθαι τὴν Ἀσίην πᾶσαν ἐπέσχον. ἐνθεῦτεν δὲ ἤισαν ἐπ᾽ Αἴγυπτον. καὶ ἐπείτε ἐγίνοντο ἐν τῇ Παλαιστίνῃ Συρίῃ, Ψαμμήτιχός σφεας Αἰγύπτου βασιλεὺς ἀντιάσας δώροισί τε καὶ λιτῇσι ἀποτρέπει τὸ προσωτέρω μὴ πορεύεσθαι. οἱ δὲ ἐπείτε ἀναχωρέοντες ὀπίσω ἐγίνοντο τῆς Συρίης ἐν Ἀσκάλωνι πόλι, τῶν πλεόνων Σκυθέων παρεξελθόντων ἀσινέων ὀλίγοι τινὲς αὐτῶν ὑπολειφθέντες ἐσύλησαν τῆς οὐρανίης Ἀφροδίτης τὸ ἱρόν. ἔστι δὲ τοῦτο τὸ ἱρόν, ὡς ἐγὼ πυνθανόμενος εὑρίσκω, πάντων ἀρχαιότατον ἱρῶν ὅσα ταύτης τῆς θεοῦ· καὶ γὰρ τὸ ἐν Κύπρῳ ἱρὸν ἐνθεῦτεν ἐγένετο, ὡς αὐτοὶ Κύπριοι λέγουσι, καὶ τὸ ἐν Κυθήροισι Φοίνικές εἰσι οἱ ἱδρυσάμενοι ἐκ ταύτης τῆς Συρίης ἐόντες. τοῖσι δὲ τῶν Σκυθέων συλήσασι τὸ ἱρὸν τὸ ἐν Ἀσκάλωνι καὶ τοῖσι τούτων αἰεὶ ἐκγόνοισι ἐνέσκηψε ὁ θεὸς θήλεαν νοῦσον· ὥστε ἅμα λέγουσί τε οἱ Σκύθαι διὰ τοῦτό σφεας νοσέειν, καὶ ὁρᾶν πάρεστι τοῖσι ἀπικνεομένοισι ἐς τὴν Σκυθικὴν χώρην ὡς διακέαται τοὺς καλέουσι ἐνάρεας οἱ Σκύθαι. ἐπὶ μέν νυν ὀκτὼ καὶ εἴκοσι ἔτεα ἦρχον τῆς Ἀσίης οἱ Σκύθαι, καὶ τὰ πάντα σφι ὑπό τε ὕβριος

żwawego człowieka trzydzieści dni marszu[181], a z Kolchidy niedaleko jest do Medii, bo tylko jeden lud mieszka pośrodku, Saspejrowie; kto minie ich dzierżawy, znajdzie się w Medii. Ale nie tędy wpadli Scytowie, tylko – zboczywszy – obrali wyżej położoną, o wiele dłuższą drogę, mając po prawej stronie Góry Kaukaskie. Tam spotkali się Medowie ze Scytami, zostali pokonani w bitwie i pozbawieni swej hegemonii; Scytowie zaś rozproszyli się po całej Azji.

Stąd pociągnęli na Egipt. A kiedy przybyli do Syrii Palestyńskiej, wyszedł przeciw nim Psammetych, król Egiptu, i nakłonił darami i prośbami, żeby się dalej nie posuwali. Oni więc cofnęli się z powrotem, a po przybyciu do syryjskiego miasta Askalonu większość Scytów minęła je, nie wyrządzając szkód, nieliczni tylko pozostali i ograbili świątynię niebiańskiej Afrodyty[182]. Ta świątynia, jak, badając, dowiedziałem się, jest najdawniejszą ze wszystkich świątyń owej bogini. Albowiem świątynia na Cyprze została na jej wzór założona, jak sami Cypryjczycy utrzymują, a także świątynię na Kyterze zbudowali Fenicjanie, którzy z tejże Syrii pochodzą. Otóż tych Scytów, którzy ograbili świątynię w Askalonie, i wszystkich ich potomków poraziła bogini chorobą zniewieścienia[183]. Jakoż Scytowie twierdzą, że to jest powód ich choroby, a każdy, kto przybędzie do kraju scytyjskiego, może zobaczyć, w jakim stanie znajdują się ci, których Scytowie nazywają enareami.

Blisko dwadzieścia osiem lat panowali Scytowie nad Azją i pustoszyli

καὶ ὀλιγωρίης ἀνάστατα ἦν. χωρὶς μὲν γὰρ φόρον ἔπρησσον παρ᾽ ἑκάστων τὸ ἑκάστοισι ἐπέβαλλον, χωρὶς δὲ τοῦ φόρου ἥρπαζον περιελαύνοντες τοῦτο ὅ τι ἔχοιεν ἕκαστοι. καὶ τούτων μὲν τοὺς πλεῦνας Κυαξάρης τε καὶ Μῆδοι ξεινίσαντες καὶ καταμεθύσαντες κατεφόνευσαν, καὶ οὕτω ἀνεσώσαντο τὴν ἀρχὴν Μῆδοι καὶ ἐπεκράτεον τῶν περ καὶ πρότερον, καὶ τήν τε Νίνον εἷλον (ὡς δὲ εἷλον, ἐν ἑτέροισι λόγοισι δηλώσω) καὶ τοὺς Ἀσσυρίους ὑποχειρίους ἐποιήσαντο πλὴν τῆς Βαβυλωνίης μοίρης. μετὰ δὲ ταῦτα Κυαξάρης μὲν βασιλεύσας τεσσεράκοντα ἔτεα σὺν τοῖσι Σκύθαι ἦρξαν τελευτᾷ.

wszystko z butą i lekceważeniem. Nie dość bowiem, że od każdego ludu ściągali nałożony nań haracz, jeszcze rabowali, co kto posiadał, krążąc dookoła po kraju. Większość ich w końcu wymordowali Kyaksares i Medowie, zaprosiwszy ich na ucztę i spoiwszy. W ten sposób odzyskali Medowie z powrotem hegemonię i zawładnęli ludami, które przedtem mieli w swej mocy, a nadto zdobyli Ninos (jak je zdobyli, to w innym piśmie przedstawię) i zhołdowali sobie Asyryjczyków z wyjątkiem krainy babilońskiej. Potem umarł Kyaksares po czterdziestu latach królowania, wliczając w to lata, w których rządzili Scytowie.

Przypisy:

178. Tutaj przekład Hammera istotnie zmieniony.

179. Należy pamiętać, iż Herodot wiedzę o wielkich rzekach (zwł. Scytii) mógł mieć tylko w przypadku ich dolnego biegu czy ujścia, ale już nie górnego biegu czy źródeł; co więcej, w ciągu ostatnich 2,5 tys. lat rzeki mogły zmienić bieg.

180. Hammer: Jeziora Meockiego, co jest formą literacko dopuszczalną, ale nieprecyzyjną geograficznie.

181. Przy opisie rozmiarów Scytii i odległości rozmaitych punktów topograficznych Herodot stosuje miarę „dni drogi", co dodaje informacjom wiarygodności, gdyż świadczy o praktycznym charakterze jego źródeł i osobistym doświadczeniu.

182. Obecna tu epikleza nie jest grecka, lecz należy do kultu fenickiej bogini Tanit/Astarte. Epikleza „niebiańska" odnosi się bowiem do „powszechnej obecności" bogini płodności; Rzymianie przejęli tę epiklezę w postaci Juno Caelestis (z perspektywy religioznawstwa porównawczego por. Benko, 2004, ss. 21–43).

183. Tzn. utracenie płodności. Herodot wiążąc Scytów z lewantyńską Astarte, utożsamia tę boginię ze czczoną m.in. na Krymie Afrodytą Uranią ('Niebiańską') (por. Braund, 2019a, ss. 187–255).

→ Askalon, → Asyryjczycy, → Azja, → Babilon, → Cypr, → Cypryjczycy, → Fasis, → Halys, → Kimmeriowie, → Kolchowie, → Kytera, → Lidia, → Media, → Medowie, → Meotyda, → Saspejrowie, → Scytowie

Excerptum 4 (1.125)

Ἀκούσας ταῦτα ὁ Κῦρος ἐφρόντιζε ὅτεῳ τρόπῳ σοφωτάτῳ Πέρσας ἀναπείσει ἀπίστασθαι, φροντίζων δὲ εὕρισκέ τε ταῦτα καιριώτατα εἶναι καὶ ἐποίεε δὴ ταῦτα. γράψας ἐς βυβλίον τὰ ἐβούλετο, ἁλίην τῶν Περσέων ἐποιήσατο, μετὰ δὲ ἀναπτύξας τὸ βυβλίον καὶ ἐπιλεγόμενος ἔφη Ἀστυάγεά μιν στρατηγὸν Περσέων ἀποδεικνύναι. Νῦν τε, ἔφη λέγων, ὦ Πέρσαι, προαγορεύω ὑμῖν παρεῖναι <ἐς τὴν αὔριον> ἕκαστον ἔχοντα δρέπανον. Κῦρος μὲν ταῦτα προηγόρευσε. ἔστι δὲ Περσέων συχνὰ γένεα, καὶ τὰ μὲν αὐτῶν ὁ Κῦρος συνάλισε καὶ ἀνέπεισε ἀπίστασθαι ἀπὸ Μήδων· ἔστι δὲ τάδε, ἐξ ὧν ὤλλοι πάντες ἀρτέαται Πέρσαι· Πασαργάδαι, Μαράφιοι, Μάσπιοι· τούτων Πασαργάδαι εἰσὶ ἄριστοι, ἐν τοῖσι καὶ Ἀχαιμενίδαι εἰσὶ φρήτρη, ἔνθεν οἱ βασιλέες οἱ Περσεῖδαι γεγόνασι· ἄλλοι δὲ Πέρσαι εἰσὶ οἵδε· Πανθιαλαῖοι, Δηρουσιαῖοι, Γερμάνιοι· οὗτοι μὲν πάντες ἀροτῆρές εἰσι, οἱ δὲ ἄλλοι νομάδες, Δάοι, Μάρδοι, Δροπικοί, Σαγάρτιοι.

Gdy Cyrus przyjął to do wiadomości[184], zastanawiał się, jaki byłby najroztropniejszy sposób skłonienia Persów do buntu, a zastanawiając się, doszedł do przekonania, że najstosowniejsze będzie to, co też uczynił. Napisał na karcie, co zamierzał, i urządził zebranie Persów. Potem rozwinął kartę, odczytał ją i oznajmił, że Astiages mianuje go wodzem Persów. – Teraz, Persowie, – prawił dalej – zapowiadam wam, żeby każdy zjawił się tutaj z kosą w ręku. – Tak zapowiedział Cyrus. A liczne są plemiona Persów. Niektóre z nich zgromadził Cyrus i skłonił do odpadnięcia od Medów. Były to te, od których wszyscy inni Persowie zależą, mianowicie Pasargadowie, Marafiowie i Maspiowie. Wśród nich najdzielniejsi są Pasargadowie, do nich należy też ród Achajmenidów, od którego pochodzą królowie perscy. Inne plemiona Persów są następujące: Pantialajowie, Derusjajowie i Germaniowie; ci wszyscy są rolnikami, inni zaś, jak Daowie, Mardowie, Dropikowie i Sagartiowie, prowadzą tryb życia koczowniczy.

Przypisy:

184. Tzn. propozycję przewrotu ze strony Harpagosa. Na temat psychologicznej interpretacji poczynań perskiego dostojnika przez Herodota zob. więcej J. E. van der Veen (1996, ss. 38–42). Autor traktuje emocje, w tym zwłaszcza pragnienie zemsty, jako autentyczną siłę sprawczą, którą historyk z Halikarnasu tłumaczy wiele wydarzeń, a nie jako jedynie pomocny sztafaż literacki, jak uważa Jacqueline de Romilly (1913–2010; Romilly, 1971, ss. 314–337).

→ Daowie, → Derusjajowie, → Dropikowie, → Germaniowie, → Marafiowie, → Mardowie, → Maspiowie, → Medowie, → Pantialajowie, → Pasargadowie, → Persowie, → Sagartiowie

Excerptum 5 (1.130)

Ἀστυάγης μέν νυν βασιλεύσας ἐπ᾽ ἔτεα πέντε καὶ τριήκοντα οὕτω τῆς βασιληίης κατεπαύσθη, Μῆδοι δὲ ὑπέκυψαν Πέρσῃσι διὰ τὴν τούτου πικρότητα, ἄρξαντες τῆς ἄνω Ἅλυος ποταμοῦ Ἀσίης ἐπ᾽ ἔτεα τριήκοντα καὶ ἑκατὸν δυῶν δέοντα, πάρεξ ἢ ὅσον οἱ Σκύθαι ἦρχον. ὑστέρῳ μέντοι χρόνῳ μετεμέλησέ τέ σφι ταῦτα ποιήσασι καὶ ἀπέστησαν ἀπὸ Δαρείου· ἀποστάντες δὲ ὀπίσω κατεστράφησαν μάχῃ νικηθέντες. τότε δὲ ἐπὶ Ἀστυάγεος οἱ Πέρσαι τε καὶ ὁ Κῦρος ἐπαναστάντες τοῖσι Μήδοισι ἦρχον τὸ ἀπὸ τούτου τῆς Ἀσίης. Ἀστυάγεα δὲ Κῦρος κακὸν οὐδὲν ἄλλο ποιήσας εἶχε παρ᾽ ἑωυτῷ, ἐς ὃ ἐτελεύτησε. οὕτω δὴ Κῦρος γενόμενός τε καὶ τραφεὶς ἐβασίλευσε καὶ Κροῖσον ὕστερον τούτων ἄρξαντα ἀδικίης κατεστρέψατο, ὡς εἴρηταί μοι πρότερον. τοῦτον δὲ καταστρεψάμενος οὕτω πάσης τῆς Ἀσίης ἦρξε.

Tak to Astiages po trzydziestu pięciu latach utracił władzę królewską, a Medowie poddali się Persom z powodu jego surowości; oni, co przez sto dwadzieścia osiem lat panowali nad tą częścią Azji, która leży powyżej rzeki Halys, z wyjątkiem okresu, kiedy rządzili Scytowie. W późniejszym czasie żałowali swego czynu i odpadli od Dariusza; po odpadnięciu jednak ponieśli klęskę i zostali znowu podbici. Persowie zaś, którzy wtedy za Astiagesa wraz z Cyrusem podnieśli bunt przeciw Medom, panowali odtąd nad Azją. Astiagesowi nic już więcej złego Cyrus nie robił, tylko zatrzymał go u siebie aż do śmierci. – Tak Cyrus urodził się i wychował, tak doszedł do władzy królewskiej, a później obalił Krezusa, który, jak wyżej powiedziałem, pierwszy go zaczepił[185]. Po jego obaleniu zapanował nad całą Azją.

P r z y p i s y :
[185.] Hdt 1.75 nn.

→ Azja, → Medowie, → Halys, → Persowie, → Scytowie

Excerptum 6 (1.163)

οἱ δὲ Φωκαιέες οὗτοι ναυτιλίῃσι μακρῇσι πρῶτοι Ἑλλήνων ἐχρήσαντο, καὶ τόν τε Ἀδρίην καὶ τὴν Τυρσηνίην καὶ τὴν Ἰβηρίην καὶ τὸν Ταρτησσὸν οὗτοί εἰσι οἱ καταδέξαντες. ἐναυτίλλοντο δὲ οὐ στρογγύλῃσι νηυσὶ ἀλλὰ πεντηκοντέροισι. ἀπικόμενοι δὲ ἐς τὸν Ταρτησσὸν προσφιλέες ἐγένοντο τῷ βασιλέϊ τῶν Ταρτησσίων, τῷ οὔνομα μὲν ἦν Ἀργανθώνιος, ἐτυράννευσε δὲ

Fokajczycy byli pierwszymi z Hellenów, którzy przedsiębrali dalekie podróże morskie; oni to odkryli wybrzeże Adriatyku, Tyrrenię, Iberię[186] i Tartessos. Odbywali zaś swe podróże nie na okrągłych okrętach, lecz na pięćdziesięciowiosłowcach[187]. Po przybyciu do Tartessos zaprzyjaźnili się z królem Tartesjów, który nazywał się Argantonios, władał nad Tartessos przez osiemdziesiąt lat,

Ταρτησσοῦ ὀγδώκοντα ἔτεα, ἐβίωσε δὲ <τὰ> πάντα εἴκοσι καὶ ἑκατόν. τούτῳ δὴ τῷ ἀνδρὶ προσφιλέες οἱ Φωκαιέες οὕτω δή τι ἐγένοντο, ὡς τὰ μὲν πρῶτά σφεας ἐκλιπόντας Ἰωνίην ἐκέλευε τῆς ἑωυτοῦ χώρης οἰκῆσαι ὅκου βούλονται, μετὰ δέ, ὡς τοῦτό γε οὐκ ἔπειθε τοὺς Φωκαιέας, ὁ δὲ πυθόμενος τὸν Μῆδον παρ᾽ αὐτῶν ὡς αὔξοιτο, ἐδίδου σφι χρήματα τεῖχος περιβαλέσθαι τὴν πόλιν. ἐδίδου δὲ ἀφειδέως· καὶ γὰρ καὶ ἡ περίοδος τοῦ τείχεος οὐκ ὀλίγοι στάδιοί εἰσι, τοῦτο δὲ πᾶν λίθων μεγάλων καὶ εὖ συναρμοσμένων.

a przeżył pełnych lat sto dwadzieścia. Otóż temu mężowi Fokajczycy tak bardzo przypadli do serca, że z początku zachęcał ich, aby opuścili Jonię i zamieszkali w jego kraju, gdzie zechcą, potem zaś, gdy nie mógł Fokajczyków do tego nakłonić, a dowiedział się, jak Med w ich sąsiedztwie rośnie w potęgę, dał im pieniądze, żeby swe miasto otoczyli murem. Musiał dać sporo, gdyż obwód muru wynosi niemało stadiów, a cały składa się z wielkich i dobrze spojonych głazów.

Przypisy:

186. Tu w znaczeniu terytorium znanego obecnie jako Półwysep Iberyjski (→ Słupy Heraklesa), w przeciwieństwie do bardziej w starożytności rozpowszechnionego znaczenia Iberii kaukaskiej (→ Hiszpania, → Iberia). Natomiast podobieństwo nazw wpływało na nakładanie się na siebie różnych narracji mitycznych i historycznych.

187. Stosowanie tego typu statków o małej pojemności świadczy o tym, iż przewożono głównie towary luksusowe, o dużej wartości. Sam fakt przeciwstawienia dwóch typów statków dowodzi, iż ten drugi był mniej popularny.

→ Adriatyckie Morze, → Fokajczycy, → Iberia, → Jonia, → Medowie, → Słupy Heraklesa, → Tartessos, → Tyrreńskie Morze

Excerptum 7 (1.165)

οἱ δὲ Φωκαιέες, ἐπείτε σφι Χῖοι τὰς νήσους τὰς Οἰνούσσας καλεομένας οὐκ ἐβούλοντο ὠνευμένοισι πωλέειν δειμαίνοντες μὴ αἱ μὲν ἐμπόριον γένωνται, ἡ δὲ αὐτῶν νῆσος ἀποκλησιθῇ τούτου εἵνεκα, πρὸς ταῦτα οἱ Φωκαιέες ἐστέλλοντο ἐς Κύρνον. ἐν γὰρ τῇ Κύρνῳ εἴκοσι ἔτεσι πρότερον τούτων ἐκ θεοπροπίου ἀνεστήσαντο πόλιν, τῇ οὔνομα ἦν Ἀλαλίη. Ἀργανθώνιος δὲ τηνικαῦτα ἤδη ἐτετελευτήκεε. στελλόμενοι δὲ ἐπὶ τὴν Κύρνον, πρῶτα καταπλεύσαντες ἐς τὴν Φώκαιαν κατεφόνευσαν τῶν Περσέων

Kiedy jednak Chioci nie chcieli odsprzedać tak zwanych wysp Ojnussaj targującym się o nie Fokajczykom[188] – obawiali się bowiem, żeby one nie stały się punktem handlowym, a własna ich wyspa z tego powodu nie była od handlu odcięta – Fokajczycy popłynęli na Kyrnos. Mianowicie na Kyrnos przed dwudziestoma laty stosownie do orzeczenia wyroczni założyli byli miasto, które nazywało się Alalia. Argantonios zaś już wówczas nie żył. Płynąc więc na Kyrnos, naprzód jeszcze z powrotem zawinęli do

τὴν φυλακήν, ἣ ἐφρούρεε παραδεξαμένη παρὰ Ἁρπάγου τὴν πόλιν, μετὰ δέ, ὡς τοῦτό σφι ἐξέργαστο, ἐποιήσαντο ἰσχυρὰς κατάρας τῷ ὑπολειπομένῳ ἑωυτῶν τοῦ στόλου. πρὸς δὲ ταύτῃσι καὶ μύδρον σιδήρεον κατεπόντωσαν καὶ ὤμοσαν μὴ πρὶν ἐς Φώκαιαν ἥξειν πρὶν ἢ τὸν μύδρον τοῦτον ἀναφανῆναι. στελλομένων δὲ αὐτῶν ἐπὶ τὴν Κύρνον ὑπερημίσεας τῶν ἀστῶν ἔλαβε πόθος τε καὶ οἶκτος τῆς πόλιος καὶ τῶν ἠθέων τῆς χώρης, ψευδόρκιοι δὲ γενόμενοι ἀπέπλεον ὀπίσω ἐς τὴν Φώκαιαν. οἳ δὲ αὐτῶν τὸ ὅρκιον ἐφύλασσον, ἀερθέντες ἐκ τῶν Οἰνουσσέων ἔπλεον.

Fokai, wymordowali załogę Persów, która przejęła od Harpagosa straż nad miastem, a po dokonaniu tego czynu ciężką klątwę rzucili na takich, którzy by z ich wyprawy chcieli pozostać na miejscu. Prócz tego zatopili w morzu bryłę żelaza i przysięgli, że nie wprzódy do Fokai powrócą, aż ta bryła znów się pokaże. Kiedy jednak mieli płynąć na Kyrnos, więcej niż połowę współziomków ogarnęła tęsknota i żal za miastem i zwyczajami ich kraju, więc złamali przysięgę i odpłynęli z powrotem do Fokai. Ci zaś, którzy dotrzymali przysięgi, podnieśli kotwicę i odpłynęli[189] z Ojnussaj.

Przypisy:

188. Przekład Hammera tego zdania zmieniony.

189. Hammer: odjechali.

→ Alalia, → Chioci, → Fokaja, → Fokajczycy, → Kyrnos, → Ojnussaj, → Persowie

Excerptum 8 (1.196.1–2)

ὁ μὲν σοφώτατος ὅδε κατὰ γνώμην τὴν ἡμετέρην, τῷ καὶ Ἰλλυριῶν Ἐνετοὺς πυνθάνομαι χρᾶσθαι.

Najmądrzejszy naszym zdaniem jest ten [*dom.* zwyczaj], który, jak słyszę, mają też iliryjscy Enetowie.

→ Weneci

Excerptum 9 (1.201–216)

Ὡς δὲ τῷ Κύρῳ καὶ τοῦτο τὸ ἔθνος κατέργαστο, ἐπεθύμησε Μασσαγέτας ὑπ' ἑωυτῷ ποιήσασθαι. τὸ δὲ ἔθνος τοῦτο καὶ μέγα λέγεται εἶναι καὶ ἄλκιμον, οἰκημένον δὲ πρὸς ἠῶ τε καὶ ἡλίου ἀνατολάς, πέρην τοῦ Ἀράξεω ποταμοῦ, ἀντίον δὲ Ἰσσηδόνων ἀνδρῶν. εἰσὶ δὲ οἵτινες καὶ Σκυθικὸν λέγουσι τοῦτο τὸ ἔθνος εἶναι. ὁ δὲ Ἀράξης λέγεται καὶ μέζων

Gdy zatem Cyrus i ten lud podbił, zapragnął on także Massagetów pod władzę swą dostać. Lud ten ma być wielki i silny, a mieszka ku wschodowi i wzejściu słońca, z tamtej strony rzeki Arakses i naprzeciw ludu Issedonów. Niektórzy też utrzymują, że jest to lud scytyjski.

Arakses ma być według jednych większy, według innych mniejszy od

καὶ ἐλάσσων εἶναι τοῦ Ἴστρου. νήσους δὲ ἐν αὐτῷ Λέσβῳ μεγάθεα παραπλησίας συχνάς φασι εἶναι, ἐν δὲ αὐτῇσι ἀνθρώπους οἳ σιτέονται μὲν ῥίζας τὸ θέρος ὀρύσσοντες παντοίας, καρποὺς δὲ ἀπὸ δενδρέων ἐξευρημένους σφι ἐς φορβὴν κατατίθεσθαι ὡραίους καὶ τούτους σιτέεσθαι τὴν χειμερινήν· ἄλλα δέ σφι ἐξευρῆσθαι δένδρεα καρποὺς τοιούσδε τινὰς φέροντα, τοὺς ἐπείτε ἂν ἐς τὠυτὸ συνέλθωσι κατὰ ἴλας καὶ πῦρ ἀνακαύσωνται κύκλῳ περιιζομένους ἐπιβάλλειν ἐπὶ τὸ πῦρ, ὀσφραινομένους δὲ καταγιζομένου τοῦ καρποῦ τοῦ ἐπιβαλλομένου μεθύσκεσθαι τῇ ὀδμῇ κατά περ Ἕλληνας τῷ οἴνῳ, πλεῦνος δὲ ἐπιβαλλομένου τοῦ καρποῦ μᾶλλον μεθύσκεσθαι, ἐς ὃ ἐς ὄρχησίν τε ἀνίστασθαι καὶ ἐς ἀοιδὴν ἀπικνέεσθαι. τούτων μὲν αὕτη λέγεται δίαιτα εἶναι. ὁ δὲ Ἀράξης ποταμὸς ῥέει μὲν ἐκ Ματιηνῶν, ὅθεν περ ὁ Γύνδης, τὸν ἐς τὰς διώρυχας τὰς ἑξήκοντά τε καὶ τριηκοσίας διέλαβε ὁ Κῦρος, στόμασι δὲ ἐξερεύγεται τεσσεράκοντα, τῶν τὰ πάντα πλὴν ἑνὸς ἐς ἕλεά τε καὶ τενάγεα ἐκδιδοῖ, ἐν τοῖσι ἀνθρώπους κατοικῆσθαι λέγουσι ἰχθῦς ὠμοὺς σιτεομένους, ἐσθῆτι δὲ νομίζοντας χρᾶσθαι φωκέων δέρμασι. τὸ δὲ ἓν τῶν στομάτων τοῦ Ἀράξεω ῥέει διὰ καθαροῦ ἐς τὴν Κασπίην θάλασσαν. ἡ δὲ Κασπίη θάλασσά ἐστι ἐπ᾽ ἐωυτῆς, οὐ συμμίσγουσα τῇ ἑτέρῃ θαλάσσῃ. τὴν μὲν γὰρ Ἕλληνες ναυτίλλονται πᾶσα καὶ ἡ ἔξω <Ἡρακλέων> στηλέων θάλασσα ἡ Ἀτλαντὶς καλεομένη καὶ ἡ Ἐρυθρὴ μία ἐοῦσα τυγχάνει. ἡ δὲ Κασπίη ἐστὶ ἑτέρη ἐπ᾽ ἐωυτῆς, ἐοῦσα μῆκος μὲν πλόου εἰρεσίῃ χρεωμένῳ πεντεκαίδεκα

Istru. Mówią, że znajduje się na nim wiele wysp, które są tak wielkie jak Lesbos, a na nich żyją ludzie, co w lecie wykopują i spożywają różne korzenie, natomiast owoce, jakie znajdą na drzewach, po dojrzeniu przechowują jako żywność i zjadają w porze zimowej. Mieli też odkryć inne drzewa, które dziwne jakieś rodzą owoce. Skoro mianowicie zejdą się tłumnie w jednym miejscu i zapalą sobie ogień, wtedy zasiadają dokoła, rzucają owoc na ogień, wchłaniają w siebie zapach wrzuconego i spalanego owocu i tym zapachem oszołamiają się jak Hellenowie winem; potem, rzucając więcej owoców, jeszcze bardziej się oszołamiają, aż wreszcie powstają do tańca i zaczynają śpiewać. Taki ma być sposób życia tych ludzi. Rzeka Arakses wypływa z kraju Matienów (skąd też przybywa rzeka Gyndes, którą Cyrus rozdzielił na trzysta sześćdziesiąt kanałów) i rozlewa się czterdziestu odnogami; z tych wszystkie prócz jednej gubią się w bagnach i moczarach, gdzie mają mieszkać ludzie, co zjadają surowe ryby[190] i wedle zwyczaju jako odzieżą posługują się skórami psów morskich. Jedyna pozostała odnoga Araksesu płynie przez suchy kraj do Morza Kaspijskiego. A Morze Kaspijskie jest morzem osobnym i nie łączy się z innym morzem. Bo na przykład całe morze, po którym jeżdżą Hellenowie, dalej morze leżące poza Słupami Heraklesa, tak zwane Atlantyckie, i Morze Czerwone – tworzą jedną całość.

Morze Kaspijskie zaś jest inne, samo dla siebie; długość jego wynosi dla

ἡμερέων, εὖρος δέ, τῇ εὐρυτάτη ἐστὶ αὐτὴ ἑωυτῆς, ὀκτὼ ἡμερέων. καὶ τὰ μὲν πρὸς τὴν ἑσπέρην φέροντα τῆς θαλάσσης ταύτης ὁ Καύκασις παρατείνει, ἐὸν ὀρέων καὶ πλήθεϊ μέγιστον καὶ μεγάθεϊ ὑψηλότατον. ἔθνεα δὲ ἀνθρώπων πολλὰ καὶ παντοῖα ἐν ἑωυτῷ ἔχει ὁ Καύκασις, τὰ πολλὰ πάντα ἀπ᾽ ὕλης ἀγρίης ζώοντα. ἐν τοῖσι καὶ δένδρεα φύλλα τοιῆσδε ἰδέης παρεχόμενα εἶναι λέγεται, τὰ τρίβοντάς τε καὶ παραμίσγοντας ὕδωρ ζῷα ἑωυτοῖσι ἐς τὴν ἐσθῆτα ἐγγράφειν·τὰ δὲ ζῷα οὐκ ἐκπλύνεσθαι, ἀλλὰ συγκαταγηράσκειν τῷ ἄλλῳ εἰρίῳ κατά περ ἐνυφανθέντα ἀρχήν. μῖξιν δὲ τούτων τῶν ἀνθρώπων εἶναι ἐμφανέα κατά περ τοῖσι προβάτοισι.

Τὰ μὲν δὴ πρὸς ἑσπέρην τῆς θαλάσσης ταύτης τῆς Κασπίης καλεομένης ὁ Καύκασις ἀπέργει, τὰ δὲ πρὸς ἠῶ τε καὶ ἥλιον ἀνατέλλοντα πεδίον ἐκδέκεται πλῆθος ἄπειρον ἐς ἄποψιν. τοῦ ὦν δὴ πεδίου <τούτου> τοῦ μεγάλου οὐκ ἐλαχίστην μοῖραν μετέχουσι οἱ Μασσαγέται, ἐπ᾽ οὓς ὁ Κῦρος ἔσχε προθυμίην στρατεύσασθαι· πολλά τε γάρ μιν καὶ μεγάλα τὰ ἐπαείροντα καὶ ἐποτρύνοντα ἦν, πρῶτον μὲν ἡ γένεσις, τὸ δοκέειν πλέον τι εἶναι ἀνθρώπου, δεύτερα δὲ ἡ εὐτυχίη ἡ κατὰ τοὺς πολέμους γενομένη· ὅκῃ γὰρ ἰθύσειε στρατεύεσθαι Κῦρος, ἀμήχανον ἦν ἐκεῖνο τὸ ἔθνος διαφυγεῖν. ἦν δὲ τοῦ ἀνδρὸς ἀποθανόντος γυνὴ τῶν Μασσαγετέων βασίλεια· Τόμυρίς οἱ ἦν οὔνομα. ταύτην πέμπων ὁ Κῦρος ἐμνᾶτο τῷ λόγῳ, θέλων γυναῖκα ἣν ἔχειν. ἡ δὲ Τόμυρις, συνιεῖσα οὐκ αὐτήν μιν μνώμενον ἀλλὰ τὴν Μασσαγετέων βασιληίην, ἀπείπατο τὴν

posługującego się wiosłem piętnaście dni jazdy, a szerokość, tam gdzie jest stosunkowo najszersze – osiem dni jazdy. Po stronie zachodniej tego morza ciągnie się Kaukaz, najrozleglejsze i najwyższe ze wszystkich pasm górskich. Na Kaukazie mieszka wiele rozmaitych plemion, które prawie wyłącznie żywią się dzikimi owocami leśnymi. Mają się też u nich znajdować drzewa z tego rodzaju liśćmi, że jeśli się je rozetrze i domiesza wody, można sobie tym na odzieży wymalować figury; te malowidła nie dają się później zmyć, lecz starzeją się z resztą wełny, jak gdyby były tam od początku wetkane. Obcowanie cielesne tych ludzi odbywa się podobno jawnie, jak u bydląt.

Zachodnią więc stronę Morza Kaspijskiego zamyka Kaukaz, na wschód zaś i ku wzejściu słońca przyłącza się doń rozległa, nieprzejrzana równina. Otóż tej wielkiej równiny nie najmniejszą część zajmują Massageci, na których Cyrus miał ochotę wyprawić się[191]. Bo wiele ważnych powodów pobudzało go do tego i zachęcało[192]: naprzód jego urodzenie, mianowicie przekonanie, że jest kimś więcej niż człowiekiem, a potem szczęście[193], które mu towarzyszyło w wojnach; dokądkolwiek bowiem Cyrus przedsięwziął wyprawę[194], niemożliwe było napadniętemu ludowi ujść przed niewolą.

Królową Massagetów była po śmierci męża kobieta; na imię było jej Tomyris. Do niej posłał Cyrus i pozornie zabiegał, jakoby chciał ją mieć za żonę. Ale Tomyris, która dobrze wiedziała, że zabiega

πρόσοδον. Κῦρος δὲ μετὰ τοῦτο, ὥς οἱ δόλῳ οὐ προεχώρεε, ἐλάσας ἐπὶ τὸν Ἀράξεα ἐποιέετο ἐκ τοῦ ἐμφανέος ἐπὶ τοὺς Μασσαγέτας στρατηίην, γεφύρας τε ζευγνύων ἐπὶ τοῦ ποταμοῦ διάβασιν τῷ στρατῷ καὶ πύργους ἐπὶ πλοίων τῶν διαπορθμευόντων τὸν ποταμὸν οἰκοδομεόμενος. ἔχοντι δέ οἱ τοῦτον τὸν πόνον πέμψασα ἡ Τόμυρις κήρυκα ἔλεγε τάδε· Ὦ βασιλεῦ Μήδων, παῦσαι σπεύδων τὰ σπεύδεις· οὐ γὰρ ἂν εἰδείης εἴ τοι ἐς καιρὸν ἔσται ταῦτα τελεόμενα· παυσάμενος δὲ βασίλευε τῶν σεωυτοῦ καὶ ἡμέας ἀνέχευ ὁρέων ἄρχοντας τῶν περ ἄρχομεν. οὐκ ὦν ἐθελήσεις ὑποθήκῃσι τῇσίδε χρᾶσθαι, ἀλλὰ πάντως μᾶλλον ἢ δι' ἡσυχίης εἶναι; σὺ δὲ εἰ μεγάλως προθυμέαι Μασσαγετέων πειρηθῆναι, φέρε, μόχθον μὲν τὸν ἔχεις ζευγνὺς τὸν ποταμὸν ἄφες, σὺ δὲ ἡμέων ἀναχωρησάντων ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ τριῶν ἡμερέων ὁδὸν διάβαινε ἐς τὴν ἡμετέρην. εἰ δ' ἡμέας βούλεαι ἐσδέξασθαι μᾶλλον ἐς τὴν ὑμετέρην, σὺ τὠυτὸ τοῦτο ποίεε. ταῦτα δὲ ἀκούσας ὁ Κῦρος συνεκάλεσε Περσέων τοὺς πρώτους, συναγείρας δὲ τούτους ἐς μέσον σφι προετίθεε τὸ πρῆγμα, συμβουλευόμενος ὁκότερα ποιέῃ. τῶν δὲ κατὰ τὠυτὸ αἱ γνῶμαι συνεξέπιπτον κελευόντων ἐσδέκεσθαι Τόμυρίν τε καὶ τὸν στρατὸν αὐτῆς ἐς τὴν χώρην. παρεὼν δὲ καὶ μεμφόμενος τὴν γνώμην ταύτην Κροῖσος ὁ Λυδὸς ἀπεδείκνυτο ἐναντίην τῇ προκειμένῃ γνώμῃ, λέγων τάδε· Ὦ βασιλεῦ, εἶπον μὲν καὶ πρότερόν τοι {ὅτι} ἐπεί με Ζεὺς ἔδωκέ τοι, τὸ ἂν ὁρῶ σφάλμα φέρον οἴκῳ τῷ σῷ, κατὰ δύναμιν ἀποτρέψειν. τὰ δέ μοι παθήματα ἐόντα ἀχάριτα μαθήματα

on nie o nią samą, tylko o panowanie nad Massagetami, nie zgodziła się na jego przybycie. Gdy więc Cyrusowi nie udał się podstęp, pomaszerował następnie nad Arakses i jawnie rozpoczął wyprawę przeciw Massagetom, sprzęgając mosty okrętowe na rzece dla przeprawienia wojska i budując wieże na statkach, które służyły do przejścia przez rzekę.

Kiedy Cyrus zajęty był tą robotą, wysłała Tomyris herolda i kazała mu tak powiedzieć: „Królu Medów, przestań tak gorliwie się spieszyć; nie możesz bowiem wiedzieć, czy na twój pożytek praca ta będzie skończona. Zaniechaj jej, panuj nad własnymi poddanymi, a nam pozwól panować nad naszymi krajami. Ty naturalnie nie zechcesz pójść za tą radą, lecz wszystko raczej uczynić niż zachować spokój. Jeżeli jednak tak wielką masz ochotę zmierzyć się z Massagetami, nuże, porzuć trud, jaki sobie zadajesz sprzęganiem rzeki mostami; my wycofamy się o trzy marsze dzienne od rzeki, a ty przejdź na nasz obszar. Jeżeli zaś wolisz nas przyjąć w waszym kraju, uczyń ty to samo". Cyrus, usłyszawszy to, zwołał starszyznę Persów, przedstawił zebranym sprawę i zapytał o radę, co ma robić. Ich zdania jednomyślnie tak wypadły, że radzili mu przyjąć Tomirydę i jej wojsko we własnym kraju.

Ale Lidyjczyk Krezus, który był przy tym i nie pochwalał tego poglądu, przedstawił zapatrywanie wręcz przeciwne w następujących słowach: – Już przedtem powiedziałem ci, królu, że skoro Zeus oddał mnie w twoją moc,

γέγονε. εἰ μὲν ἀθάνατος δοκέεις εἶναι καὶ στρατιῆς τοιαύτης ἄρχειν, οὐδὲν ἂν εἴη πρῆγμα γνώμας ἐμέ σοι ἀποφαίνεσθαι· εἰ δ' ἔγνωκας ὅτι ἄνθρωπος καὶ σὺ εἷς καὶ ἑτέρων τοιῶνδε ἄρχεις, ἐκεῖνο πρῶτον μάθε ὡς κύκλος τῶν ἀνθρωπηίων ἐστὶ πρηγμάτων, περιφερόμενος δὲ οὐκ ἐᾷ αἰεὶ τοὺς αὐτοὺς εὐτυχέειν. ἤδη ὧν ἔχω γνώμην περὶ τοῦ προκειμένου πρήγματος τὰ ἔμπαλιν ἢ οὗτοι. εἰ γὰρ ἐθελήσομεν ἐσδέξασθαι τοὺς πολεμίους ἐς τὴν χώρην, ὅδε τοι ἐν αὐτῷ κίνδυνος ἔνι· ἐσσωθεὶς μὲν προσαπολλύεις πᾶσαν τὴν ἀρχήν· δῆλα γὰρ δὴ ὅτι νικῶντες Μασσαγέται οὐ τὸ ὀπίσω φεύξονται ἀλλ' ἐπ' ἀρχὰς τὰς σὰς ἐλῶσι. νικῶν δὲ οὐ νικᾷς τοσοῦτον ὅσον εἰ διαβὰς ἐς τὴν ἐκείνων νικῶν Μασσαγέτας ἔποιο φεύγουσι· τοῦτο γὰρ ἀντιθήσω ἐκείνῳ, ὅτι νικήσας τοὺς ἀντιουμένους ἑλᾷς ἰθὺ τῆς ἀρχῆς τῆς Τομύριος. χωρίς τε τοῦ ἀπηγημένου αἰσχρὸν καὶ οὐκ ἀνασχετὸν Κῦρόν γε τὸν Καμβύσεω γυναικὶ εἴξαντα ὑποχωρῆσαι τῆς χώρης. νῦν ὧν μοι δοκέει διαβάντας προελθεῖν ὅσον ἂν ἐκεῖνοι ὑπεξίωσι, ἐνθεῦτεν δὲ τάδε ποιεῦντας πειρᾶσθαι ἐκείνων περιγενέσθαι. ὡς γὰρ ἐγὼ πυνθάνομαι, Μασσαγέται εἰσὶ ἀγαθῶν τε Περσικῶν ἄπειροι καὶ καλῶν μεγάλων ἀπαθέες. τούτοισι ὧν τοῖσι ἀνδράσι τῶν προβάτων ἀφειδέως πολλὰ κατακόψαντας καὶ σκευάσαντας προθεῖναι ἐν τῷ στρατοπέδῳ τῷ ἡμετέρῳ δαῖτα, πρὸς δὲ καὶ κρητῆρας ἀφειδέως οἴνου ἀκρήτου καὶ σιτία παντοῖα· ποιήσαντας δὲ ταῦτα, ὑπολιπομένους τῆς στρατιῆς τὸ φλαυρότατον, τοὺς λοιποὺς αὖτις ἐξαναχωρέειν ἐπὶ τὸν ποταμόν. ἢν γὰρ ἐγὼ γνώμης μὴ ἁμάρτω,

wedle możności będę się starał odwrócić każdą grożącą twojemu domowi szkodę, jaką zauważę. Moje cierpienia, które były tak gorzkie, stały się dla mnie nauką. Jeżeli mniemasz być nieśmiertelnym i takiemuż rozkazywać wojsku, to byłoby bezcelowe wyjawiać ci moje poglądy. Jeśliś jednak zrozumiał, że i ty jesteś człowiekiem, i nad innymi ludźmi władasz, to dowiedz się przede wszystkim, że sprawy ludzkie toczą się kołem, które w swym obrocie nie dopuszcza, żeby zawsze ci sami byli szczęśliwi. Otóż ja mam w obecnej sprawie zapatrywanie wręcz odmienne niż inni. Jeżeli bowiem chcemy nieprzyjaciół przyjąć w naszym kraju, to tkwi w tym następujące niebezpieczeństwo: W razie klęski stracisz w dodatku jeszcze całe swe państwo; boć przecie jasną jest rzeczą, że Massageci po zwycięstwie nie będą uciekali w tył, lecz ruszą na twoje satrapie. A w razie wygranej nigdy twoje zwycięstwo nie będzie tak wielkie, jak byłoby, gdybyś zwyciężył Massagetów, przeszedłszy do ich kraju, i ścigał ich uciekających; to samo bowiem przeciwstawię owemu ich sukcesowi, że i ty po zwycięstwie nad przeciwnikami pociągniesz prosto na państwo Tomirydy. A prócz tego, co powiedziałem, byłoby czymś haniebnym i nie do zniesienia, gdyby Cyrus, syn Kambizesa, ustąpił przed kobietą[195] i wycofał się z kraju. Dlatego, moim zdaniem, należy nam przeprawić się i tak daleko iść naprzód, jak oni się cofną, a potem starać się ich pokonać w następujący sposób: Jak słyszę, Massageci nie znają perskich dóbr życiowych i nie

κεῖνοι ἰδόμενοι ἀγαθὰ πολλὰ τρέψονταί τε πρὸς αὐτὰ καὶ ἡμῖν τὸ ἐνθεῦτεν λείπεται ἀπόδεξις ἔργων μεγάλων.

Γνῶμαι μὲν αὗται συνέστασαν, Κῦρος δὲ μετεὶς τὴν προτέρην γνώμην, τὴν Κροίσου δὲ ἑλόμενος προηγόρευε Τομύρι ἐξαναχωρέειν ὡς αὐτοῦ διαβησομένου ἐπ' ἐκείνην. ἡ μὲν δὴ ἐξανεχώρεε κατὰ ὑπέσχετο πρῶτα. Κῦρος δὲ Κροῖσον ἐς τὰς χεῖρας ἐσθεὶς τῷ ἑωυτοῦ παιδὶ Καμβύσῃ, τῷ περ τὴν βασιληίην ἐδίδου, καὶ πολλὰ ἐντειλάμενός οἱ τιμᾶν τε αὐτὸν καὶ εὖ ποιέειν, ἢν ἡ διάβασις ἡ ἐπὶ Μασσαγέτας μὴ ὀρθωθῇ, ταῦτα ἐντειλάμενος καὶ ἀποστείλας τούτους ἐς Πέρσας αὐτὸς διέβαινε τὸν ποταμὸν καὶ ὁ στρατὸς αὐτοῦ. ἐπείτε δὲ ἐπεραιώθη τὸν Ἀράξεα, νυκτὸς ἐπελθούσης εἶδε ὄψιν εὕδων ἐν τῶν Μασσαγετέων τῇ χώρῃ τοιήνδε· ἐδόκεε ὁ Κῦρος ἐν τῷ ὕπνῳ ὁρᾶν τῶν Ὑστάσπεος παίδων τὸν πρεσβύτατον ἔχοντα ἐπὶ τῶν ὤμων πτέρυγας καὶ τουτέων τῇ μὲν τὴν Ἀσίην, τῇ δὲ τὴν Εὐρώπην ἐπισκιάζειν. Ὑστάσπεϊ δὲ τῷ Ἀρσάμεος, ἐόντι ἀνδρὶ Ἀχαιμενίδῃ, ἦν τῶν παίδων Δαρεῖος πρεσβύτατος, ἐὼν τότε ἡλικίην ἐς εἴκοσί κου μάλιστα ἔτεα, καὶ οὗτος καταλέλειπτο ἐν Πέρσῃσι· οὐ γὰρ εἶχέ κω ἡλικίην στρατεύεσθαι. ἐπεὶ ὦν δὴ ἐξηγέρθη ὁ Κῦρος, ἐδίδου λόγον ἑωυτῷ περὶ τῆς ὄψιος. ὡς δέ οἱ ἐδόκεε μεγάλη εἶναι ἡ ὄψις, καλέσας Ὑστάσπεα καὶ ἀπολαβὼν μοῦνον εἶπε· Ὑστασπες, παῖς σὸς ἐπιβουλεύων ἐμοί τε καὶ τῇ ἐμῇ ἀρχῇ ἑάλωκε· ὡς δὲ ταῦτα ἀτρεκέως οἶδα, ἐγὼ σημανέω. ἐμεῦ θεοὶ κήδονται καί μοι πάντα προδεικνύουσι τὰ ἐπιφερόμενα· ἤδη ὧν ἐν τῇ παροιχομένῃ νυκτὶ εὕδων εἶδον τῶν

doświadczyli jeszcze wielkich uciech. Takim więc ludziom trzeba, nie szczędząc, zarżnąć wiele owiec, przyrządzić i w naszym obozie zastawić ucztę, a nadto w obfitej ilości mieszalniki z czystym winem[196] i wszelakie potrawy. Kiedy to uczynimy, zostawmy w obozie tylko najlichszą część wojska, a z resztą cofnijmy się znowu ku rzece. Bo jeżeli mnie mój sąd nie myli, oni na widok tylu przysmaków zabiorą się do nich, a nam pozostanie wtedy dokonanie wielkich czynów.

Te więc zapatrywania ścierały się z sobą. Ale Cyrus odrzucił poprzednie i wybrał radę Krezusa. Zapowiedział Tomirydzie, żeby się wycofała, bo on zamierza przeprawić się do niej przez rzekę. A ona wycofała się stosownie do pierwszego przyrzeczenia. Cyrus zaś polecił Krezusa względom swojego syna Kambizesa, któremu oddawał godność królewską, i usilnie mu przykazał, aby czcił tego męża i dobrze mu czynił, gdyby przejście do kraju Massagetów nie wypadło pomyślnie. Z tym zleceniem wysłał obu do Persji, a sam przeprawił się z wojskiem przez rzekę.

Skoro przeprawił się przez Arakses, z nadejściem nocy, śpiąc na ziemi Massagetów, miał następujące widzenie. Zdawało się Cyrusowi we śnie, że widzi najstarszego z synów Hystaspesa, mającego na ramionach skrzydła, z których jedno zacieniało Azję, drugie Europę. Najstarszym synem Hystaspesa, syna Arsamesa, Achajmenidy, był Dariusz, który wtedy liczył około dwudziestu lat i nie osiągnąwszy jeszcze wieku przepisanego dla służby wojskowej, pozostał

σῶν παίδων τὸν πρεσβύτατον ἔχοντα ἐπὶ τῶν ὤμων πτέρυγας καὶ τουτέων τῇ μὲν τὴν Ἀσίην, τῇ δὲ τὴν Εὐρώπην ἐπισκιάζειν. οὐκ ὧν ἔστι μηχανὴ ἀπὸ τῆς ὄψιος ταύτης οὐδεμία τὸ μὴ οὐ κεῖνον ἐπιβουλεύειν ἐμοί. σὺ τοίνυν τὴν ταχίστην πορεύεο ὀπίσω ἐς Πέρσας καὶ ποίεε ὅκως, ἐπεὰν ἐγὼ τάδε καταστρεψάμενος ἔλθω ἐκεῖ, ὥς μοι καταστήσεις τὸν παῖδα ἐς ἔλεγχον. Κῦρος μὲν δοκέων οἱ Δαρεῖον ἐπιβουλεύειν ἔλεγε τάδε· τῷ δὲ ὁ δαίμων προέφαινε ὡς αὐτὸς μὲν τελευτήσειν αὐτοῦ ταύτῃ μέλλοι, ἡ δὲ βασιληίη αὐτοῦ περιχωρέοι ἐς Δαρεῖον. ἀμείβεταί οἱ δὴ ὧν ὁ Ὑστάσπης τοισίδε· Ὦ βασιλεῦ, μὴ εἴη ἀνὴρ Πέρσης γεγονὼς ὅστις τοι ἐπιβουλεύει, εἰ δ' ἔστι, ἀπόλοιτο ὡς τάχιστα· ὃς ἀντὶ μὲν δούλων ἐποίησας ἐλευθέρους Πέρσας εἶναι, ἀντὶ δὲ ἄρχεσθαι ὑπ' ἄλλων ἄρχειν ἁπάντων. εἰ δέ τίς τοι ὄψις ἀπαγγέλλει παῖδα τὸν ἐμὸν νεώτερα βουλεύειν περὶ σέο, ἐγώ τοι παραδίδωμι χρᾶσθαι αὐτῷ τοῦτο ὅ τι σὺ βούλεαι. Ὑστάσπης μὲν τούτοισι ἀμειψάμενος καὶ διαβὰς τὸν Ἀράξεα ἤιε ἐς Πέρσας φυλάξων Κύρῳ τὸν παῖδα Δαρεῖον. Κῦρος δὲ προελθὼν ἀπὸ τοῦ Ἀράξεω ἡμέρης ὁδὸν ἐποίεε τὰς Κροίσου ὑποθήκας. μετὰ δὲ ταῦτα Κύρου τε καὶ Περσέων τοῦ καθαροῦ στρατοῦ ἀπελάσαντος ὀπίσω ἐπὶ τὸν Ἀράξεα, λειφθέντος δὲ τοῦ ἀχρηίου, ἐπελθοῦσα τῶν Μασσαγετέων τριτημορὶς τοῦ στρατοῦ τούς τε λειφθέντας τῆς Κύρου στρατιῆς ἐφόνευε ἀλεξομένους καὶ τὴν προκειμένην ἰδόντες δαῖτα, ὡς ἐχειρώσαντο τοὺς ἐναντίους, κλιθέντες ἐδαίνυντο, πληρωθέντες δὲ φορβῆς καὶ οἴνου ηὗδον. οἱ δὲ Πέρσαι ἐπελθόντες

w Persji. Kiedy więc Cyrus się obudził, zaczął się zastanawiać nad widzeniem sennym. Ponieważ ono zdawało mu się wielkie posiadać znaczenie, zawołał Hystaspesa, wziął go na bok i tak mu powiedział: – Hystaspesie, okazało się, że twój syn czyha na mnie i na moje panowanie[197]; wyjaśnię ci, skąd to dokładnie wiem. O mnie troszczą się bogowie i wprzód mi zwiastują każde grożące mi nieszczęście. Otóż kiedy spałem zeszłej nocy, ujrzałem najstarszego z twoich synów; miał na ramionach skrzydła, z których jedno zacieniało Azję, drugie Europę. Po tym widzeniu sennym nie ma wątpliwości, że on przeciwko mnie coś knuje. Ty zatem jak najspieszniej wybierz się w drogę powrotną do Persji i postaraj się, abyś mi twego syna stawił do śledztwa, skoro po podbiciu tych ziem tam przybędę.

To powiedział Cyrus w mniemaniu, że Dariusz przeciw niemu knuje jakieś plany. Ale bóstwo objawiało mu, że on sam ma tam zginąć, a jego panowanie ma przejść na Dariusza. Hystaspes tak mu odpowiedział: – Królu, oby nie było takiego Persa, który by czyhał na twoje życie! Jeśli jednak jest taki, niech jak najrychlej zginie! Wszak ty sprawiłeś, że Persowie zamiast być niewolnikami są wolnymi ludźmi, że zamiast być pod władzą innych panują nad wszystkimi. Jeśli zaś tobie jakieś widzenie senne zwiastuje, że mój syn knuje przeciw tobie bunt, to oddaję ci go, abyś z nim zrobił, co ci się podoba. – Hystaspes po takiej odpowiedzi przeprawił się przez Arakses i wrócił do kraju Persów, ażeby

πολλοὺς μέν σφεων ἐφόνευσαν, πολλῷ δ' ἔτι πλεῦνας ἐζώγρησαν, καὶ ἄλλους καὶ τὸν τῆς βασιλείης Τομύριος παῖδα, στρατηγέοντα Μασσαγετέων, τῷ οὔνομα ἦν Σπαργαπίσης. ἡ δὲ πυθομένη τά τε περὶ τὴν στρατιὴν γεγονότα καὶ τὰ περὶ τὸν παῖδα πέμπουσα κήρυκα παρὰ Κῦρον ἔλεγε τάδε· Ἄπληστε αἵματος Κῦρε, μηδὲν ἐπαρθῇς τῷ γεγονότι τῷδε πρήγματι, εἰ ἀμπελίνῳ καρπῷ, τῷ περ αὐτοὶ ἐμπιπλάμενοι μαίνεσθε οὕτως ὥστε κατιόντος τοῦ οἴνου ἐς τὸ σῶμα ἐπαναπλέειν ὑμῖν ἔπεα κακά, τοιούτῳ φαρμάκῳ δολώσας ἐκράτησας παιδὸς τοῦ ἐμοῦ, ἀλλ' οὐ μάχῃ κατὰ τὸ καρτερόν. νῦν ὧν μευ εὖ παραινεούσης ὑπόλαβε τὸν λόγον· ἀποδούς μοι τὸν παῖδα ἄπιθι ἐκ τῆσδε τῆς χώρης ἀζήμιος, Μασσαγετέων τριτημορίδι τοῦ στρατοῦ κατυβρίσας· εἰ δὲ ταῦτα οὐ ποιήσεις, ἥλιον ἐπόμνυμί τοι τὸν Μασσαγετέων δεσπότην, ἢ μέν σε ἐγὼ καὶ ἄπληστον ἐόντα αἵματος κορέσω. Κῦρος μὲν ἐπέων οὐδένα τούτων ἀνενειχθέντων ἐποιέετο λόγον, ὁ δὲ τῆς βασιλείης Τομύριος παῖς Σπαργαπίσης, ὡς μιν ὅ τε οἶνος ἀνῆκε καὶ ἔμαθε ἵνα ἦν κακοῦ, δεηθεὶς Κύρου ἐκ τῶν δεσμῶν λυθῆναι ἔτυχε, ὡς δὲ ἐλύθη τε τάχιστα καὶ τῶν χειρῶν ἐκράτησε, διεργάζεται ἑωυτόν. καὶ δὴ οὕτος μὲν τρόπῳ τοιούτῳ τελευτᾷ, Τόμυρις δέ, ὡς οἱ Κῦρος οὐκ ἐσήκουσε, συλλέξασα πᾶσαν τὴν ἑωυτῆς δύναμιν συνέβαλε Κύρῳ. ταύτην τὴν μάχην, ὅσαι δὴ βαρβάρων ἀνδρῶν μάχαι ἐγένοντο, κρίνω ἰσχυροτάτην γενέσθαι, καὶ δὴ καὶ πυνθάνομαι οὕτω τοῦτο γενόμενον. πρῶτα μὲν γὰρ λέγεται αὐτοὺς διαστάντας ἐς ἀλλήλους τοξεύειν, μετὰ

dla dobra Cyrusa czuwać nad swym synem Dariuszem.

Cyrus zaś posunął się naprzód o jeden dzień drogi od Araksesu i wykonał rady Krezusa. Odmaszerował bowiem następnie ze zdolnym do walki wojskiem Persów z powrotem nad Arakses, a na miejscu pozostawił tylko niezdatną jego część. Wtedy nadciągnęła trzecia część armii Massagetów i po krótkiej obronie wytłukła pozostawionych żołnierzy Cyrusa; widząc zastawioną ucztę, wszyscy zasiedli do niej po pokonaniu przeciwników i ucztowali, po czym, nasyceni jadłem i winem – posnęli. Teraz naszli ich Persowie, wielu z nich wymordowali, a jeszcze większą ich liczbę wzięli żywcem do niewoli, między innymi też syna królowej Tomirydy, wodza Massagetów, któremu na imię było Spargapises.

Tomyris na wiadomość o losie wojska i syna posłała herolda do Cyrusa i kazała mu to powiedzieć: „Niesyty krwi Cyrusie, nie wzbijaj się w dumę z powodu tego zajścia, dlatego że owocem wina – którym sami zalewając się, tak szalejecie, że w chwili, gdy wino spłynie wam do ciała, z ust waszych wychodzą złe słowa – dlatego że taką trucizną podstępnie dostałeś w moc mojego syna, a nie w walce siłą oręża. Teraz więc przyjmij słowa mojej życzliwej rady: zwróć mi syna i odejdź bezkarnie z tego kraju, aczkolwiek trzecią część wojska Massagetów okryłeś hańbą. Jeżeli tego nie uczynisz, przysięgam ci na boga słońca, pana Massagetów, że ja ciebie, choć jesteś nienasycony, krwią nasycę".

δέ, ὥς σφι τὰ βέλεα ἐξετετόξευτο, συμπεσόντας τῇσι αἰχμῇσί τε καὶ τοῖσι ἐγχειριδίοισι συνέχεσθαι. χρόνον τε δὴ ἐπὶ πολλὸν συνεστάναι μαχομένους καὶ οὐδετέρους ἐθέλειν φεύγειν· τέλος δὲ οἱ Μασσαγέται περιεγένοντο. ἥ τε δὴ πολλὴ τῆς Περσικῆς στρατιῆς αὐτοῦ ταύτῃ διεφθάρη καὶ δὴ καὶ αὐτὸς Κῦρος τελευτᾷ, βασιλεύσας τὰ πάντα ἐνὸς δέοντα τριήκοντα ἔτεα. ἀσκὸν δὲ πλήσασα αἵματος ἀνθρωπηίου Τόμυρις ἐδίζητο ἐν τοῖσι τεθνεῶσι τῶν Περσέων τὸν Κύρου νέκυν, ὡς δὲ εὗρε, ἐναπῆκε αὐτοῦ τὴν κεφαλὴν ἐς τὸν ἀσκόν· λυμαινομένη δὲ τῷ νεκρῷ ἐπέλεγε τάδε· Σὺ μὲν ἐμὲ ζῶσάν τε καὶ νικῶσάν σε μάχῃ ἀπώλεσας παῖδα τὸν ἐμὸν ἑλὼν δόλῳ· σὲ δ' ἐγώ, κατά περ ἠπείλησα, αἵματος κορέσω. τὰ μὲν δὴ κατὰ τὴν Κύρου τελευτὴν τοῦ βίου πολλῶν λόγων λεγομένων ὅδε μοι ὁ πιθανώτατος εἴρηται.

Μασσαγέται δὲ ἐσθῆτά τε ὁμοίην τῇ Σκυθικῇ φορέουσι καὶ δίαιταν ἔχουσι, ἱππόται δέ εἰσι καὶ ἄμιπποι (ἀμφοτέρων γὰρ μετέχουσι) καὶ τοξόται τε καὶ αἰχμοφόροι, σαγάρις νομίζοντες ἔχειν. χρυσῷ δὲ καὶ χαλκῷ τὰ πάντα χρέωνται· ὅσα μὲν γὰρ ἐς αἰχμὰς καὶ ἄρδις καὶ σαγάρις, χαλκῷ τὰ πάντα χρέωνται, ὅσα δὲ περὶ κεφαλὴν καὶ ζωστῆρας καὶ μασχαλιστῆρας, χρυσῷ κοσμέονται. ὡς δ' αὖτως τῶν ἵππων τὰ μὲν περὶ τὰ στέρνα χαλκέους θώρηκας περιβάλλουσι, τὰ δὲ περὶ τοὺς χαλινοὺς καὶ στόμια καὶ φάλαρα χρυσῷ. σιδήρῳ δὲ οὐδ' ἀργύρῳ χρέωνται οὐδέν· οὐδὲ γὰρ οὐδέ σφι ἔστι ἐν τῇ χώρῃ, ὁ δὲ χρυσὸς καὶ ὁ χαλκὸς ἄπλετος. νόμοισι δὲ χρέωνται τοιοισίδε· γυναῖκα μὲν γαμέει ἕκαστος, ταύτῃσι

Cyrus jednak na te powtórzone mu słowa wcale nie zwracał uwagi. A syn królowej Tomirydy, Spargapises, skoro go opuściło oszołomienie winem i poznał, w jak nieszczęśliwym znalazł się położeniu, prosił Cyrusa, aby go uwolnił z więzów. To też uzyskał, lecz gdy tylko go rozkuto i stał się panem swych rąk, odebrał sobie życie.

On więc w ten sposób skończył, a Tomyris, widząc, że Cyrus jej nie usłuchał, zebrała całą swą potęgę i wydała mu bitwę. Tę bitwę uważam za najbardziej morderczą ze wszystkich, jakie barbarzyńcy dotąd stoczyli, a dowiaduję się, że taki był jej przebieg. Naprzód mieli oni z pewnej odległości wzajemnie zarzucać się strzałami, następnie, gdy im strzał zabrakło, zderzyli się lancami i nożami i wzięli się za bary. Przez długi czas, walcząc, dotrzymywali sobie placu i żadna strona nie chciała ustąpić; w końcu jednak Massageci uzyskali przewagę. Większa część wojska perskiego poległa, a także sam Cyrus zginął po dwudziestu dziewięciu ogółem latach panowania. Tomyris napełniła bukłak krwią ludzką i szukała wśród poległych Persów zwłok Cyrusa; a znalazłszy je, wsadziła jego głowę do bukłaka, lżyła trupa i wyrzekła nadto te słowa: „Tyś mnie zniweczył, choć żyję i zwyciężyłam cię w bitwie, boś mego syna podstępem wziął do niewoli; za to ja ciebie, jak ci zagroziłam, krwią nasycę". Z wielu opowieści, jakie krążą o końcu życia Cyrusa, ta wydała mi się najbardziej prawdopodobną.

Massageci noszą taką samą odzież i wiodą ten sam tryb życia co Scytowie;

δὲ ἐπίκοινα χρέωνται. τὸ γὰρ Σκύθας φασὶ Ἕλληνες ποιέειν, οὐ Σκύθαι εἰσὶ οἱ ποιέοντες ἀλλὰ Μασσαγέται· τῆς γὰρ <ἄν> ἐπιθυμήσῃ γυναικὸς Μασσαγέτης ἀνήρ, τὸν φαρετρεῶνα ἀποκρεμάσας πρὸ τῆς ἁμάξης μίσγεται ἀδεῶς. οὖρος δὲ ἡλικίης σφι πρόκειται ἄλλος μὲν οὐδείς· ἐπεὰν δὲ γέρων γένηται κάρτα, οἱ προσήκοντές οἱ πάντες συνελθόντες θύουσί μιν καὶ ἄλλα πρόβατα ἅμα αὐτῷ, ἑψήσαντες δὲ τὰ κρέα κατευωχέονται. ταῦτα μὲν τὰ ὀλβιώτατά σφι νενόμισται, τὸν δὲ νούσῳ τελευτήσαντα οὐ κατασιτέονται ἀλλὰ γῇ κρύπτουσι, συμφορὴν ποιεύμενοι ὅτι οὐκ ἵκετο ἐς τὸ τυθῆναι. σπείρουσι δὲ οὐδέν, ἀλλ᾽ ἀπὸ κτηνέων ζώουσι καὶ ἰχθύων· οἱ δὲ ἄφθονοί σφι ἐκ τοῦ Ἀράξεω ποταμοῦ παραγίνονται. γαλακτοπόται δέ εἰσι. θεῶν δὲ μοῦνον ἥλιον σέβονται, τῷ θύουσι ἵππους. νόος δὲ οὗτος τῆς θυσίης·τῶν θεῶν τῷ ταχίστῳ πάντων τῶν θνητῶν τὸ τάχιστον δατέονται.

są konnymi i pieszymi żołnierzami (ćwiczą się bowiem w obu rodzajach walki), łucznikami i kopijnikami, mają też zwyczaj nosić dwusieczne topory. Złoto i spiż ogólnie jest u nich w użyciu: do wszystkiego bowiem, co dotyczy lanc, grotów i toporów, używają spiżu, co zaś należy do okrycia głowy, pasów i rzemieni, to zdobią złotem. Tak samo koniom dokoła piersi nakładają spiżowe pancerze, uzdy zaś, munsztuki i szory zdobią złotem. Żelaza i srebra zupełnie nie używają; bo tych metali nie ma wcale w ich kraju, a przeciwnie, złoto i spiż jest w wielkiej ilości.

Istnieją u nich następujące zwyczaje. Każdy wprawdzie żeni się, ale żon używa się wspólnie. Co bowiem Hellenowie opowiadają o Scytach, to robią nie Scytowie, lecz Massageci: mianowicie jeżeli Massageta pożąda jakiejś niewiasty, wtedy zawiesza swój kołczan na wozie i spółkuje z nią bez żenady. Specjalna granica wieku u nich nie istnieje; tylko jeżeli ktoś bardzo się zestarzeje, schodzą się wszyscy krewni, zarzynają go i wraz z nim jeszcze owce, gotują mięso i obficie nim się raczą. Taki los uchodzi u nich za najszczęśliwszy. Kto natomiast umrze wskutek choroby, tego nie spożywają, lecz chowają do ziemi, i ubolewają nad nim, że nie udało mu się być zarżniętym. Nie sieją nic, tylko żywią się mięsem bydlęcym i rybami, których im obficie dostarcza rzeka Arakses. Za napój mają mleko. Z bogów czczą tylko słońce, któremu ofiarują konie. Sens tej ofiary jest taki: najszybszemu z bogów poświęcają najszybsze ze wszystkich stworzenie.

Przypisy:

190. Te społeczności, postrzegane przez grecką etnografię jako najbardziej prymitywne, występują też pod pseudo-etnonimem Ichtyofagoi, por. np. Arrian, *Ind*. 29.8–16. Jest to określenie trybu życia, które można stosować w odniesieniu do różnych ludów, desygnując w ten sposób ich bardzo niski status cywilizacyjny.

191. Wyprawa przeciw Massagetom stała się tematem *declamatio* 3 (= Op. 14) Chorycjusza z Gazy (VI w. n.e.): Cyrus po pokonaniu Lidyjczyków kazał im się ubierać po kobiecemu i zajmować się ich sprawami. Następnie chciał ich użyć przeciw Massagetom, co już wywołało ich gorący protest; mowa jest wyrażeniem tegoż sprzeciwu i obaw przed → Scytami, znakomitymi łucznikami (zob. Penella, 2009, ss. 87–95).

192. Participium czasownika *ἐπαίρω*, który został dokładnie zbadany przez H. C. Avery'ego (Avery, 1979, ss. 1–9). Analiza wykazała, iż sugeruje on przyszłą katastrofę: postępowanie, wynikłe z zachęty prowadzi do nieszczęścia.

193. Obecny tu termin *εὐτυχίη*, przym. *εὐτυχής*, oznacza 'szczęście chwilowe', konkretne powodzenie, które może przeminąć i jest to właściwie kwestia czasu (analiza przypadków: Lateiner, 1982, ss. 97–101, zwł. ss. 98–100). Natomiast 'stan ostatecznej, nieprzemijającej szczęśliwości, błogostanu i sukcesu' to przym. *ὄλβιος*, przy czym nie musi on być wartościowany etycznie (zob. więcej Lateiner, 1982, s. 100; van der Veen, 1996, ss. 6–7, 75–76;). Z powyższej perspektywy uwidacznia się ironia Herodota w ostatnim zdaniu akapitu: Cyrus dotąd zwyciężał, lecz nie jest świadomy, że jego los się już odwrócił. *Ὄλβιοι* to 'władcy, którzy nie tracą władzy, a ich moralność nie ma znaczenia' (zob. van der Veen, 1996, s. 76).

194. Na identyczne wyrażenie przy podkreśleniu pomyślnie spełnionych zamierzeń Polikratesa (3.39.3) zwrócił uwagę Lateiner (1982, s. 99).

195. Bardzo popularny topos, aż po czasy bizantyńskie, bardzo mizoginicznej w swej istocie kultury greckiej.

196. H. R. Immerwahr zwraca w tym miejscu uwagę na drugi sen Astiagesa, w którym jego córka Mandane urodziła winorośl, symbol dobroczynnej władzy królewskiej, ocieniającą całą Azję (Immerwahr, 1956, ss. 241–280). Na asyryjskie pochodzenie semantyki obu snów (uryna i winorośl) o podobnym znaczeniu wskazuje P. Frisch (1968, ss. 9–10).

197. „Panowanie": tu dosł. 'władzę' (*ἀρχή*), co brzmi w oryginale mocniej niż w polskim tłumaczeniu. Jedynowładcy w relacji Herodota nie abdykują dobrowolnie (por. inne przykłady u van der Veen, 1996, s. 60).

→ Arakses, → Atlantyckie Morze, → Azja, → Czerwone Morze, → Gyndes, → Issedonowie, → Ister, → Kaspijskie Morze, → Kaukaz, → Lidia, → Massageci, → Matieni, → Persja, → Persowie,→ Scytowie, → Słupy Heraklesa

Excerptum 10 (2.33–34)

ὁ μὲν δὴ τοῦ Ἀμμωνίου Ἐτεάρχου λόγος ἐς τοσοῦτό μοι δεδηλώσθω, πλὴν ὅτι ἀπονοστῆσαί τε ἔφασκε τοὺς Νασαμῶνας, ὡς οἱ Κυρηναῖοι ἔλεγον, καὶ

Tyle o opowiadaniu Ammończyka Etearcha, które tu przytoczyłem; to tylko dodam, że powiedział on, iż ci Nasamonowie wrócili do domu, jak

ἐς τοὺς οὗτοι ἀπίκοντο ἀνθρώπους, γόητας εἶναι ἅπαντας. τὸν δὲ δὴ ποταμὸν τοῦτον τὸν παραρρέοντα καὶ Ἐτέαρχος συνεβάλλετο εἶναι <τὸν> Νεῖλον, καὶ δὴ καὶ ὁ λόγος οὕτω αἱρέει. ῥέει γὰρ ἐκ Λιβύης ὁ Νεῖλος καὶ μέσην τάμνων Λιβύην· καὶ ὡς ἐγὼ συμβάλλομαι τοῖσι ἐμφανέσι τὰ μὴ γινωσκόμενα τεκμαιρόμενος, τῷ Ἴστρῳ ἐκ τῶν ἴσων μέτρων ὁρμᾶται. Ἴστρος τε γὰρ ποταμὸς ἀρξάμενος ἐκ Κελτῶν καὶ Πυρήνης πόλιος ῥέει μέσην σχίζων τὴν Εὐρώπην. οἱ δὲ Κελτοί εἰσι ἔξω Ἡρακλέων στηλέων, ὁμουρέουσι δὲ Κύνησι, οἳ ἔσχατοι πρὸς δυσμέων οἰκέουσι τῶν ἐν τῇ Εὐρώπῃ κατοικημένων. τελευτᾷ δὲ ὁ Ἴστρος ἐς θάλασσαν ῥέων τὴν τοῦ Εὐξείνου πόντου διὰ πάσης Εὐρώπης, τῇ Ἰστρίην οἱ Μιλησίων οἰκέουσι ἄποικοι. ὁ μὲν δὴ Ἴστρος, ῥέει γὰρ δι᾽ οἰκεομένης, πρὸς πολλῶν γινώσκεται, περὶ δὲ τῶν τοῦ Νείλου πηγέων οὐδεὶς ἔχει λέγειν· ἀοίκητός τε γὰρ καὶ ἔρημός ἐστι ἡ Λιβύη δι᾽ ἧς ῥέει. περὶ δὲ τοῦ ῥεύματος αὐτοῦ, ἐπ᾽ ὅσον μακρότατον ἱστορεῦντα ἦν ἐξικέσθαι, εἴρηται· ἐκδιδοῖ δὲ ἐς Αἴγυπτον. ἡ δὲ Αἴγυπτος τῆς ὀρεινῆς Κιλικίης μάλιστά κῃ ἀντίη κεῖται. ἐνθεῦτεν δὲ ἐς Σινώπην τὴν ἐν τῷ Εὐξείνῳ πόντῳ πέντε ἡμερέων ἰθέα ὁδὸς εὐζώνῳ ἀνδρί· ἡ δὲ Σινώπη τῷ Ἴστρῳ ἐκδιδόντι ἐς θάλασσαν ἀντίον κεῖται. οὕτω τὸν Νεῖλον δοκέω διὰ πάσης τῆς Λιβύης διεξιόντα ἐξισοῦσθαι τῷ Ἴστρῳ. Νείλου μέν νυν πέρι τοσαῦτα εἰρήσθω.

opowiadali Kyrenejczycy, i że wszyscy ludzie, do których zaszli, byli czarodziejami. O owej zaś przepływającej obok miasta rzece zarówno Etearch przypuszczał, że jest to Nil, jak i zdrowy rozum tego dowodzi. Bo Nil płynie z Libii, którą przecina przez środek. I jak ja przypuszczam, wnioskując z wiadomego o niewiadomym, przybywa on z tych samych odległości co Ister. Ister bowiem wytryska na terytorium Keltów koło miasta Pyrene[198] i przecina w swoim biegu Europę przez środek. Keltowie zaś mają swe siedziby poza Słupami Heraklesa i sąsiadują z Kynesjami, którzy ze wszystkich ludów Europy najdalej na zachód mieszkają. A płynąc przez całą Europę, uchodzi Ister do Morza Czarnego tam, gdzie leży Istria, kolonia Milezyjczyków. Otóż Ister, ponieważ płynie przez zamieszkałą ziemię, jest wielu ludziom znany, ale o źródłach Nilu nie umie nikt nic powiedzieć: Libia bowiem, przez którą on płynie, jest niezamieszkała i pustynna. Ile przecież najdalej sięgającym wywiadem mogłem dociec, to o jego biegu powiedziałem. W końcu przybywa do Egiptu, który leży mniej więcej naprzeciw skalistej Cylicji. Stąd do Synope nad Morzem Czarnym jest dla żwawego człowieka pięć dni prostej drogi; Synope zaś leży naprzeciw ujścia Istru do morza. Tak moim zdaniem Nil, przepływając całą Libię, dorównywa w tym Istrowi.

Przypisy:

198. To samo imię nosiła ukochana Heraklesa i tym samym wpłynęła na nadanie nazwy tak miastu, jak i pasmu górskiemu: Sil. It. 3.415–441; Diodor 5.35.

→ Cylicja, → Czarne Morze, → Ister, → Istria, → Keltowie, → Kynesjowie, → Kyrenejczycy, → Libia, → Milet, → Nasamonowie, → Nil, → Pyrene, → Słupy Heraklesa, → Synope

Excerptum 11 (2.103–105)

ταῦτα δὲ ποιέων διεξήιε τὴν ἤπειρον, ἐς ὃ ἐκ τῆς Ἀσίης ἐς τὴν Εὐρώπην διαβὰς τούς τε Σκύθας κατεστρέψατο καὶ τοὺς Θρήικας. ἐς τούτους δέ μοι δοκέει καὶ προσώτατα ἀπικέσθαι ὁ Αἰγύπτιος στρατός. ἐν μὲν γὰρ τῇ τούτων χώρῃ φαίνονται σταθεῖσαι αἱ στῆλαι, τὸ δὲ προσωτέρω τούτων οὐκέτι. ἐνθεῦτεν δὲ ἐπιστρέψας ὀπίσω ἤιε, καὶ ἐπείτε ἐγίνετο ἐπὶ Φάσι ποταμῷ, οὐκ ἔχω τὸ ἐνθεῦτεν ἀτρεκέως εἰπεῖν εἴτε αὐτὸς ὁ βασιλεὺς Σέσωστρις ἀποδασάμενος τῆς ἑωυτοῦ στρατιῆς μόριον ὅσον δὴ αὐτοῦ κατέλιπε τῆς χώρης οἰκήτορας, εἴτε τῶν τινες στρατιωτέων τῇ πλάνῃ αὐτοῦ ἀχθεσθέντες περὶ Φᾶσιν ποταμὸν κατέμειναν. φαίνονται μὲν γὰρ ἐόντες οἱ Κόλχοι Αἰγύπτιοι· νοήσας δὲ πρότερον αὐτὸς ἢ ἀκούσας ἄλλων λέγω. ὡς δέ μοι ἐν φροντίδι ἐγένετο, εἰρόμην ἀμφοτέρους, καὶ μᾶλλον οἱ Κόλχοι ἐμεμνέατο τῶν Αἰγυπτίων ἢ οἱ Αἰγύπτιοι τῶν Κόλχων. νομίζειν δ' ἔφασαν οἱ Αἰγύπτιοι τῆς Σεσώστριος στρατιῆς εἶναι τοὺς Κόλχους· αὐτὸς δὲ εἴκασα τῇδε καὶ ὅτι μελάγχροές εἰσι καὶ οὐλότριχες (καὶ τοῦτο μὲν ἐς οὐδὲν ἀνήκει· εἰσὶ γὰρ καὶ ἕτεροι τοιοῦτοι), ἀλλὰ τοισίδε καὶ μᾶλλον ὅτι μοῦνοι πάντων ἀνθρώπων Κόλχοι καὶ Αἰγύπτιοι καὶ Αἰθίοπες περιτάμνονται ἀπ' ἀρχῆς τὰ αἰδοῖα. Φοίνικες δὲ καὶ Σύριοι οἱ ἐν τῇ Παλαιστίνῃ καὶ αὐτοὶ ὁμολογέουσι παρ' Αἰγυπτίων μεμαθηκέναι, Σύριοι

Takich czynów dokonując, ciągnął przez ląd stały, aż z Azji przeszedł do Europy i podbił Scytów i Traków. Ci też, jak mi się zdaje, byli najdalsi, do których dotarło wojsko egipskie. W ich bowiem kraju widać jeszcze wzniesione słupy, a dalej już się ich nie spotyka[199]. Stąd zawróciwszy, zdążał do domu. A kiedy przybył nad rzekę Fasis, nie mogę już odtąd dokładnie podać, czy sam król Sezostrys oddzielił jakąś część swego wojska i tam ją zostawił jako kolonistów, czy też niektórzy jego żołnierze, zniechęceni tułaczką, pozostali nad rzeką Fasis.

Jest bowiem widoczne, że Kolchowie są Egipcjanami[200]; a twierdzę tak, gdyż sam to przedtem zauważyłem, zanim usłyszałem od innych. Ponieważ zaś sprawa leżała mi na sercu, zapytywałem jednych i drugich, i raczej Kolchowie przypominali sobie Egipcjan niż Egipcjanie Kolchów. Egipcjanie jednak mówili, że ich zdaniem Kolchowie należeli do wojska Sezostrysa. Ja sam wnosiłem to stąd, że Kolchowie mają czarną skórę i kędzierzawe włosy (choć to niczego nie dowodzi, boć są też inni ludzie tego rodzaju), lecz jeszcze bardziej z tego, że jedyni ze wszystkich ludzi Kolchowie, Egipcjanie i Etiopowie od dawien dawna obrzezują się. Otóż Fenicjanie i mieszkający w Palestynie Syryjczycy sami nawet przyznają, że nauczyli się tego od Egipcjan, ci zaś Syryjczycy,

δὲ οἱ περὶ Θερμώδοντα ποταμὸν καὶ Παρθένιον καὶ Μάκρωνες οἱ τούτοισι ἀστυγείτονες ἐόντες ἀπὸ Κόλχων φασὶ νεωστὶ μεμαθηκέναι· οὗτοι γάρ εἰσι οἱ περιταμνόμενοι ἀνθρώπων μοῦνοι, καὶ οὗτοι Αἰγυπτίοισι φαίνονται ποιεῦντες κατὰ ταὐτά. αὐτῶν δὲ Αἰγυπτίων καὶ Αἰθιόπων οὐκ ἔχω εἰπεῖν ὁκότεροι παρὰ τῶν ἑτέρων ἐξέμαθον· ἀρχαῖον γὰρ δή τι φαίνεται ἐόν. ὡς δὲ ἐπιμισγόμενοι Αἰγύπτῳ ἐξέμαθον, μέγα μοι καὶ τόδε τεκμήριον γίνεται· Φοινίκων ὁκόσοι τῇ Ἑλλάδι ἐπιμίσγονται, οὐκέτι Αἰγυπτίους μιμέονται κατὰ τὰ αἰδοῖα, ἀλλὰ τῶν ἐπιγινομένων οὐ περιτάμνουσι τὰ αἰδοῖα. φέρε νυν καὶ ἄλλο εἴπω περὶ τῶν Κόλχων, ὡς Αἰγυπτίοισι προσφερέες εἰσί. λίνον μοῦνοι οὗτοί τε καὶ Αἰγύπτιοι ἐργάζονται κατὰ ταὐτά, καὶ ἡ ζόη πᾶσα καὶ ἡ γλῶσσα ἐμφερὴς ἐστι ἀλλήλοισι. λίνον δὲ τὸ μὲν Κολχικὸν ὑπὸ Ἑλλήνων Σαρδονικὸν κέκληται, τὸ μέντοι ἀπ' Αἰγύπτου ἀπικνεύμενον καλέεται Αἰγύπτιον.

którzy mieszkają dokoła rzeki Termodontu i Parteniosu, jak również sąsiadujący z nimi Makronowie utrzymują, że dopiero niedawno nauczyli się obrzezywania od Kolchów. Bo są to jedyni ludzie, którzy się obrzezują, a czynią to widocznie za przykładem Egipcjan. Co do samych Egipcjan i Etiopów nie potrafię orzec, którzy z nich przejęli to od drugich: bo widocznie jest to jakiś prastary zwyczaj. Że jednak Fenicjanie i Syryjczycy z Palestyny przyswoili go sobie przez stosunki z Egiptem, na to także mam ważki dowód: ilu tylko Fenicjan styka się z Helladą, nikt z nich nie naśladuje już Egipcjan i nie obrzezuje swych dzieci.

Niechżeż jeszcze co innego o Kolchach nadmienię na dowód, że są podobni do Egipcjan. Płótno oni jedynie i Egipcjanie sporządzają w ten sam sposób i cały ich tryb życia oraz język nawzajem podobne są do siebie. Płótno kolchidzkie nazywają Hellenowie sardyńskim, to zaś, które przybywa z Egiptu, nazywa się egipskim.

Przypisy:

199. Nie ulega wątpliwości, że źródłem tego stwierdzenia są pozostałości rzeźb epoki brązu (hetyckich i w szerszym znaczeniu anatolijskich), których estetyka wydawała się Grekom podobna do egipskich (zob. Rojas & Sergueenkova, 2014, ss. 135–160, zwł. ss. 154–155). O tym, czy Herodot osobiście widział relief Tarkasnawy, króla Miry, w przełęczy Karabel, co jest przedmiotem debaty, zob. Stephanie West (1992, ss. 117–120).

200. Do tego stwierdzenia powrócono tuż przed I wojną światową, gdy w okolicach Batumi odkryto czarnoskóre społeczności (zob. Lavrov, 1913). W rzeczywistości byli to potomkowie ofiar tureckiego handlu niewolnikami (zob. Beliaeva-Saczuk, 2014, ss. 244–250).

→ Azja, → Fasis, → Kolchowie, → Makronowie, → Partenios, → Scytowie, → Termodont, → Trakowie

Excerptum 12 (2.167)

εἰ μέν νυν καὶ τοῦτο παρ᾽ Αἰγυπτίων μεμαθήκασι οἱ Ἕλληνες, οὐκ ἔχω ἀτρεκέως κρῖναι, ὁρέων καὶ Θρήικας καὶ Σκύθας καὶ Πέρσας καὶ Λυδοὺς καὶ σχεδὸν πάντας τοὺς βαρβάρους ἀποτιμοτέρους τῶν ἄλλων ἡγημένους πολιητέων τοὺς τὰς τέχνας μανθάνοντας καὶ τοὺς ἐκγόνους τούτων, τοὺς δὲ ἀπαλλαγμένους τῶν χειρωναξιέων γενναίους νομιζομένους εἶναι, καὶ μάλιστα τοὺς ἐς τὸν πόλεμον ἀνειμένους. (2) μεμαθήκασι δ᾽ ὧν τοῦτο πάντες οἱ Ἕλληνες καὶ μάλιστα Λακεδαιμόνιοι, ἥκιστα δὲ Κορίνθιοι ὄνονται τοὺς χειροτέχνας.

Otóż czy i ten zwyczaj[201] przyjęli Hellenowie od Egipcjan, nie mogę z pewnością rozstrzygnąć, widząc, że także Trakowie, Scytowie, Persowie, Lidyjczycy i niemal wszyscy barbarzyńcy mniej niż innych obywateli cenią tych, co uczą się rzemiosł, oraz ich dzieci; natomiast ci, którzy trzymają się z dala od rzemiosł, uchodzą tam za szlachetnych, zwłaszcza tacy, którzy przeznaczeni są do wojny. W każdym razie skądś przejęli to Hellenowie, a przede wszystkim Lacedemończycy; najmniej zaś gardzą rękodzielnikami Koryntyjczycy.

Przypisy:

201. Tzn. dziedziczenie poświęcenia się szkoleniu wojskowemu jako głównemu zajęciu.

→ Lidyjczycy, → Persowie, → Scytowie, → Trakowie

Excerptum 13 (3.36.3)

Σὺ καὶ ἐμοὶ τολμᾷς συμβουλεύειν, ὃς χρηστῶς μὲν τὴν σεωυτοῦ πατρίδα ἐπετρόπευσας, εὖ δὲ τῷ πατρὶ τῷ ἐμῷ συνεβούλευσας, κελεύων αὐτὸν Ἀράξην ποταμὸν διαβάντα ἰέναι ἐπὶ Μασσαγέτας βουλομένων ἐκείνων διαβαίνειν ἐς τὴν ἡμετέρην, καὶ ἀπὸ μὲν σεωυτὸν ὤλεσας τῆς σεωυτοῦ πατρίδος κακῶς προστάς, ἀπὸ δὲ ὤλεσας Κῦρον πειθόμενόν σοι· ἀλλ᾽ οὔτι χαίρων, ἐπεί τοι καὶ πάλαι ἐς σὲ προφάσιός τευ ἐδεόμην ἐπιλαβέσθαι.

Ty ośmielasz się także mnie rady dawać, ty, któryś nad twą ojczyzną tak pięknie czuwał i memu ojcu tak dobrze radził, wzywając go, żeby przeprawił się przez rzekę Arakses i ruszył na Massagetów, gdy oni chcieli przejść do naszego kraju – i tak zarówno siebie zgubiłeś, boś własną ojczyznę źle rządził, jak i Cyrusa, który ciebie słuchał! Ale nie wyjdzie ci to na dobre, gdyż już od dawna pragnąłem chwycić się przeciw tobie jakiegoś pozoru[202].

Przypisy:

202. Odpowiedź Kambyzesa na słowa Krezusa, który próbował mitygować jego zbędne okrucieństwa.

→ Arakses, → Massageci

Excerptum 14 (3.93–94)

ἀπὸ Πακτυϊκῆς δὲ καὶ Ἀρμενίων καὶ τῶν προσεχέων μέχρι τοῦ πόντου τοῦ Εὐξείνου τετρακόσια τάλαντα· νομὸς τρίτος καὶ δέκατος οὗτος. ἀπὸ δὲ Σαγαρτίων καὶ Σαραγγέων καὶ Θαμαναίων καὶ Οὐτίων καὶ Μύκων καὶ τῶν ἐν τῇσι νήσοισι οἰκεόντων τῶν ἐν τῇ Ἐρυθρῇ θαλάσσῃ, ἐν τῇσι τοὺς ἀνασπάστους καλεομένους κατοικίζει βασιλεύς, ἀπὸ τούτων πάντων ἑξακόσια τάλαντα ἐγίνετο φόρος· νομὸς τέταρτος καὶ δέκατος οὗτος. Σάκαι δὲ καὶ Κάσπιοι πεντήκοντα καὶ διηκόσια ἀπαγίνεον τάλαντα. νομὸς πέμπτος καὶ δέκατος οὗτος. Πάρθοι δὲ καὶ Χοράσμιοι καὶ Σόγδοι τε καὶ Ἄρειοι τριηκόσια τάλαντα· νομὸς ἕκτος καὶ δέκατος οὗτος.

Παρικάνιοι δὲ καὶ Αἰθίοπες οἱ ἐκ τῆς Ἀσίης τετρακόσια τάλαντα ἀπαγίνεον· νομὸς ἕβδομος καὶ δέκατος οὗτος. Ματιηνοῖσι δὲ καὶ Σάσπειρσι καὶ Ἀλαροδίοισι διηκόσια ἐπετέτακτο τάλαντα· νομὸς ὄγδοος καὶ δέκατος οὗτος. Μόσχοισι δὲ καὶ Τιβαρηνοῖσι καὶ Μάκρωσι καὶ Μοσσυνοίκοισι καὶ Μαρσὶ τριηκόσια τάλαντα προείρητο· νομὸς εἶνατος καὶ δέκατος οὗτος. Ἰνδῶν δὲ πλῆθός τε πολλῷ πλεῖστόν ἐστι πάντων τῶν ἡμεῖς ἴδμεν ἀνθρώπων καὶ φόρον ἀπαγίνεον πρὸς πάντας τοὺς ἄλλους ἑξήκοντα καὶ τριηκόσια τάλαντα ψήγματος· νομὸς εἰκοστὸς οὗτος.

Od Paktyiki, Armeńczyków i ich sąsiadów aż do Morza Czarnego wpływało czterysta talentów. Była to trzynasta satrapia. Od Sagartiów, Sarangów, Tamanajów, Utiów, Myków i mieszkańców wysp Morza Czerwonego, na których król osadza tak zwanych deportowanych – od tych wszystkich wpływała danina sześciuset talentów. To była czternasta satrapia. Sakowie i Kaspiowie wpłacali dwieście pięćdziesiąt talentów. To była piętnasta satrapia. Partowie, Chorasmiowie, Sogdowie i Arejowie płacili trzysta talentów. To była szesnasta satrapia.

Parikaniowie i Etiopowie z Azji wpłacali czterysta talentów. To była siedemnasta satrapia. Na Matienów, Saspejrów i Alarodiów nałożono dwieście talentów. To była osiemnasta satrapia. Moschom, Tibarenom, Makronom, Mossynojkom i Marom nakazano płacić trzysta talentów. To była dziewiętnasta satrapia. Lud Indów jest bezsprzecznie najliczniejszy ze wszystkich znanych nam ludów i oni wpłacali wyższą niż wszyscy inni daninę, mianowicie trzysta sześćdziesiąt talentów ziaren złota. To była dwudziesta satrapia.

→ Alarodiowie, → Arejowie, → Armenia, → Azja, → Chorasmiowie, → Czarne Morze, → Czerwone Morze, → Etiopia, → Indowie, → Kaspiowie, → Makronowie, → Marowie, → Matieni, → Moschowie, → Mossynojkowie, → Mykowie, → Paktyika, → Parikaniowie, → Partowie, → Sagartiowie, → Sakowie, → Saspejrowie, → Sarangowie, → Sogdowie, → Tamanajowie, → Tibarenowie, → Utiowie

Excerptum 15 (3.114–117)

Ἀποκλινομένης δὲ μεσαμβρίης παρήκει πρὸς δύνοντα ἥλιον ἡ Αἰθιοπίη χώρη ἐσχάτη τῶν οἰκεομένων· αὕτη δὲ χρυσόν τε φέρει πολλὸν καὶ ἐλέφαντας ἀμφιλαφέας καὶ δένδρεα παντοῖα ἄγρια καὶ ἔβενον καὶ ἄνδρας μεγίστους καὶ καλλίστους καὶ μακροβιωτάτους.

Αὗται μέν νυν ἔν τε τῇ Ἀσίῃ ἐσχατιαί εἰσι καὶ ἐν τῇ Λιβύῃ· περὶ δὲ τῶν ἐν τῇ Εὐρώπῃ τῶν πρὸς ἑσπέρην ἐσχατιέων ἐγὼ μὲν οὐκ ἔχω ἀτρεκέως λέγειν· οὔτε γὰρ ἔγωγε ἐνδέκομαι Ἠριδανόν τινα καλέεσθαι πρὸς βαρβάρων ποταμὸν ἐκδιδόντα ἐς θάλασσαν τὴν πρὸς βορέην ἄνεμον, ἀπ᾽ ὅτευ τὸ ἤλεκτρον φοιτᾶν λόγος ἐστί, οὔτε νήσους οἶδα Κασσιτερίδας ἐούσας, ἐκ τῶν ὁ κασσίτερος ἡμῖν φοιτᾷ. τοῦτο μὲν γὰρ {ὁ Ἠριδανὸς} αὐτὸ κατηγορέει τὸ οὔνομα ὡς ἔστι Ἑλληνικὸν καὶ οὐ βάρβαρον, ὑπὸ ποιητέω δέ τινος ποιηθέν· τοῦτο δὲ οὐδενὸς αὐτόπτεω γενομένου δύναμαι ἀκοῦσαι, τοῦτο μελετῶν, ὅκως θάλασσά ἐστι τὰ ἐπέκεινα τῆς Εὐρώπης. ἐξ ἐσχάτης δ᾽ ὧν ὅ τε κασσίτερος ἡμῖν φοιτᾷ καὶ τὸ ἤλεκτρον. πρὸς δὲ ἄρκτου τῆς Εὐρώπης πολλῷ τι πλεῖστος χρυσὸς φαίνεται ἐών. ὅκως μὲν γινόμενος, οὐκ ἔχω οὐδὲ τοῦτο ἀτρεκέως εἶπαι, λέγεται δὲ ὑπὲκ τῶν γρυπῶν ἁρπάζειν Ἀριμασποὺς ἄνδρας μουνοφθάλμους. πείθομαι δὲ οὐδὲ τοῦτο, ὅκως μουνόφθαλμοι ἄνδρες φύονται, φύσιν ἔχοντες τὴν ἄλλην ὁμοίην τοῖσι ἄλλοισι ἀνθρώποισι. αἱ δὲ ὧν ἐσχατιαὶ οἴκασι, περικληίουσαι τὴν ἄλλην χώρην καὶ ἐντὸς ἀπέργουσαι, τὰ κάλλιστα δοκέοντα ἡμῖν εἶναι καὶ σπανιώτατα ἔχειν πάντα.

Gdzie słońce od południa skłania się ku zachodowi, tam rozciąga się Etiopia jako ostatni z tej strony kraj zamieszkałej ziemi. Wydaje ona w wielkiej ilości złoto, olbrzymie słonie, wszelakie dzikie drzewa, heban i ludzi bardzo rosłych, bardzo pięknych i najdłużej żyjących.

Te zatem są krańce świata w Azji i w Libii. O krańcach zaś Europy na zachód nie umiem nic pewnego powiedzieć. Ani bowiem osobiście nie przypuszczam, żeby barbarzyńcy nazywali Eridanem jakąś rzekę, uchodzącą do morza północnego, skąd, jak niesie wieść, bursztyn pochodzi, ani też nie wiem o istnieniu wysp Kassiteryd[203], skąd do nas cyna przybywa. Naprzód bowiem sama już nazwa Eridanos dowodzi, że jest nie barbarzyńska, lecz helleńska, stworzona przez jakiegoś poetę; po wtóre, choć usilnie się o to starałem, nie mogę dowiedzieć się od żadnego naocznego świadka, czy poza Europą na północ istnieje morze. W każdym razie z krańca ziemi przybywa do nas cyna i bursztyn.

Jest znaną rzeczą, że w północnej części Europy znajduje się bezspornie najwięcej złota. Ale jak się je uzyskuje, tego także nie potrafię dokładnie podać; opowiadają, że jednoocy ludzie, Arimaspowie, podkradają je gryfom. Nie mogę nawet w to uwierzyć, że istnieją ludzie o jednym oku, którzy poza tym mają podobny do innych ludzi wygląd. – A zatem krańce świata, które resztę ziemi otaczają i w sobie zamykają,

Ἔστι δὲ πεδίον ἐν τῇ Ἀσίῃ περικεκλιμένον ὄρεϊ πάντοθεν, διασφάγες δὲ τοῦ ὄρεος εἰσὶ πέντε· τοῦτο τὸ πεδίον ἦν μέν κοτε Χορασμίων, ἐν οὔροισι ἐὸν Χορασμίων τε αὐτῶν καὶ Ὑρκανίων καὶ Πάρθων καὶ Σαραγγέων καὶ Θαμαναίων, ἐπείτε δὲ Πέρσαι ἔχουσι τὸ κράτος, ἐστὶ τοῦ βασιλέος. ἐκ δὴ ὧν τοῦ περικληίοντος ὄρεος τούτου ῥέει ποταμὸς μέγας, οὔνομα δέ οἱ ἐστι Ἄκης. οὗτος πρότερον μὲν ἄρδεσκε διαλελαμμένος πενταχοῦ τούτων τῶν εἰρημένων τὰς χώρας, διὰ διασφάγος ἀγόμενος ἑκάστης ἑκάστοισι, ἐπείτε δὲ ὑπὸ τῷ Πέρσῃ εἰσί, πεπόνθασι τοιόνδε· τὰς διασφάγας τῶν ὀρέων ἐνδείμας ὁ βασιλεὺς πύλας ἐπ᾽ ἑκάστῃ διασφάγι ἔστησε, ἀποκεκλιμένου δὲ τοῦ ὕδατος τῆς διεξόδου τὸ πεδίον τὸ ἐντὸς τῶν ὀρέων πέλαγος γίνεται, ἐσδιδόντος μὲν τοῦ ποταμοῦ, ἔχοντος δὲ οὐδαμῇ ἐξήλυσιν. οὗτοι ὧν οἵ περ ἔμπροσθε ἐώθεσαν χρᾶσθαι τῷ ὕδατι, οὐκ ἔχοντες αὐτῷ χρᾶσθαι συμφορῇ μεγάλῃ διαχρέωνται. τὸν μὲν γὰρ χειμῶνα ὕει σφι ὁ θεὸς ὥσπερ καὶ τοῖσι ἄλλοισι ἀνθρώποισι, τοῦ δὲ θέρεος σπείροντες μελίνην καὶ σήσαμον χρηίσκονται τῷ ὕδατι. ἐπεὰν ὧν σφι μηδὲν παραδιδῶται τοῦ ὕδατος, ἐλθόντες ἐς τοὺς Πέρσας αὐτοί τε καὶ γυναῖκες, στάντες κατὰ τὰς θύρας τοῦ βασιλέος βοῶσι ὠρυόμενοι, ὁ δὲ βασιλεὺς τοῖσι δεομένοισι αὐτῶν μάλιστα ἐντέλλεται ἀνοίγειν τὰς πύλας τὰς ἐς τούτους φερούσας. ἐπεὰν δὲ διάκορος ἡ γῆ σφεων γένηται πίνουσα τὸ ὕδωρ, αὖται μὲν αἱ πύλαι ἀποκληίονται, ἄλλας δ᾽ ἐντέλλεται ἀνοίγειν ἄλλοισι τοῖσι δεομένοισι μάλιστα τῶν λοιπῶν. ὡς δ᾽ ἐγὼ οἶδα

widocznie same tylko są w posiadaniu tych rzeczy, które my uważamy za najpiękniejsze i najrzadsze.

Jest w Azji równina, zamknięta zewsząd górami, a w tych górach jest pięć rozpadlin. Równina ta należała niegdyś do Chorasmiów, leżąc na pograniczu ich własnego kraju i krajów Hyrkaniów, Partów, Sarangów i Tamanajów; odkąd jednak Persowie dzierżą panowanie, należy ona do króla. Otóż z tych zamykających ją gór wypływa wielka rzeka, która nazywa się Akes. Przedtem, dzieląc się na pięć ramion, nawadniała ona kraje wymienionych ludów, ile że przez każdą rozpadlinę do każdego z nich dopływała. Odkąd jednak są one pod władzą Persów, zaznały takiego losu. Król zamurował rozpadliny gór i zbudował śluzy przy każdej rozpadlinie. Skoro więc wodzie odcięto odpływ, równina w obrębie gór stała się morzem, gdyż rzeka stale tam wpływa, ale nigdzie nie ma wyjścia. Wskutek tego ludzie, którzy przedtem zwykli byli używać tej wody, nie mogąc z niej teraz korzystać, są w wielkiej biedzie. Bo w zimie, co prawda, zsyła im bóstwo deszcz jak innym ludziom, lecz w lecie, gdy zasieją proso i sezam, odczuwają brak wody. Skoro więc już się ich nie obdziela wodą, udają się do Persji, sami i ich żony, i stają przed bramami króla, głośno krzycząc i biadając. Wtedy król poleca otworzyć śluzy prowadzące do kraju tych, którzy najbardziej potrzebują wody. Gdy ich ziemia do syta jej się napije, znów zamyka się te śluzy, a poleca się inne otworzyć dla innych najbardziej potrzebujących.

ἀκούσας, χρήματα μεγάλα πρησσόμενος ἀνοίγει πάρεξ τοῦ φόρου. ταῦτα μὲν δὴ ἔχει οὕτω.

I jak ja dowiedziałem się ze słuchu, król otwiera śluzy, ściągając poza daniną wysokie sumy pieniężne. Tak się ta sprawa przedstawia.

Przypisy:
[203] Hammer: Kassyteryd.

→ Akes, → Arimaspowie, → Azja, → Chorasmiowie, → Eridanos, → Etiopia, → Hyrkania, → Kassiterydy, → Libia, → Partowie, → Persja, → Persowie, → Sarangowie, → Tamanajowie

Excerptum 16 (4.1–142)

Μετὰ δὲ τὴν Βαβυλῶνος αἵρεσιν ἐγένετο ἐπὶ Σκύθας αὐτοῦ Δαρείου ἔλασις. ἀνθεύσης γὰρ τῆς Ἀσίης ἀνδράσι καὶ χρημάτων μεγάλων συνιόντων ἐπεθύμησε ὁ Δαρεῖος τείσασθαι Σκύθας, ὅτι ἐκεῖνοι πρότεροι ἐσβαλόντες ἐς τὴν Μηδικὴν καὶ νικήσαντες μάχῃ τοὺς ἀντιουμένους ὑπῆρξαν ἀδικίης. τῆς γὰρ ἄνω Ἀσίης ἦρξαν, ὡς καὶ πρότερόν μοι εἴρηται, Σκύθαι ἔτεα δυῶν δέοντα τριήκοντα, {Κιμμερίους γὰρ ἐπιδιώκοντες ἐσέβαλον ἐς τὴν Ἀσίην} καταπαύσαντες τῆς ἀρχῆς Μήδους· οὗτοι γὰρ πρὶν ἢ Σκύθας ἀπικέσθαι ἦρχον τῆς Ἀσίης. τοὺς δὲ Σκύθας ἀποδημήσαντας ὀκτὼ καὶ εἴκοσι ἔτεα καὶ διὰ χρόνου τοσούτου κατιόντας ἐς τὴν σφετέρην ἐξεδέξατο οὐκ ἐλάσσων πόνος τοῦ Μηδικοῦ· εὗρον γὰρ ἀντιουμένην σφίσι στρατιὴν οὐκ ὀλίγην· αἱ γὰρ τῶν Σκυθέων γυναῖκες, ὥς σφι οἱ ἄνδρες ἀπῆσαν χρόνον πολλόν, ἐφοίτεον παρὰ τοὺς δούλους. τοὺς δὲ δούλους οἱ Σκύθαι πάντας τυφλοῦσι τοῦ γάλακτος εἵνεκεν τοῦ πίνουσι, †ποιεῦντες† ὧδε· ἐπεὰν φυσητῆρας λάβωσι ὀστεΐνους, αὐλοῖσι προσεμφερεστάτους, τούτους ἐσθέντες ἐς τῶν θηλέων

Po zajęciu Babilonu wyruszył Dariusz osobiście na wyprawę przeciw Scytom[204]. Skoro bowiem Azja obfitowała w mężów i mnóstwo napływało pieniędzy, zapragnął Dariusz zemścić się na Scytach za to, że oni wpadli byli do kraju medyjskiego, zwyciężyli w bitwie swych przeciwników i tak pierwsi[205] popełnili bezprawie. Wszak Scytowie, jak już przedtem powiedziałem, panowali nad górną Azją przez dwadzieścia osiem lat. Mianowicie w pościgu za Kimmeriami wpadli byli do Azji i wydarli panowanie Medom; bo ci przed ich przybyciem byli panami Azji. Otóż Scytów, którzy przez dwadzieścia osiem lat bawili z dala od ojczyzny i po tak długim czasie teraz do niej wracali, oczekiwał tam niemniejszy od medyjskiego znój. Zastali oni dość znaczne wojsko, które przeciw nim wyszło w pole: bo małżonki Scytów, podczas długiej nieobecności mężów, nawiązały stosunki z niewolnikami.

Scytowie oślepiają wszystkich swych niewolników – z powodu mleka kobylego, które jest ich napojem, a które uzyskują w ten sposób: biorą kościane

ἵππων τὰ ἄρθρα φυσῶσι τοῖσι στόμασι, ἄλλοι δὲ ἄλλων φυσώντων ἀμέλγουσι. φασὶ δὲ τοῦδε εἵνεκα τοῦτο ποιέειν· τὰς φλέβας τε ἐμπίμπλασθαι φυσωμένας τῆς ἵππου καὶ τὸ οὖθαρ κατίεσθαι. ἐπεὰν δὲ ἀμέλξωσι τὸ γάλα, ἐσχέαντες ἐς ξύλινα ἀγγήια κοῖλα καὶ πέριξ στήσαντες κατὰ τὰ ἀγγήια τοὺς τυφλοὺς δονέουσι τὸ γάλα, καὶ τὸ μὲν αὐτοῦ ἐπιστάμενον ἀπαρύσαντες ἡγεῦνται εἶναι τιμιώτερον, τὸ δ' ὑπιστάμενον ἧσσον τοῦ ἑτέρου. τούτων μὲν εἵνεκα ἅπαντα τὸν ἂν λάβωσι οἱ Σκύθαι ἐκτυφλοῦσι· οὐ γὰρ ἀρόται εἰσὶ ἀλλὰ νομάδες. ἐκ τούτων δὴ ὧν σφι τῶν δούλων καὶ τῶν γυναικῶν ἐπετράφη νεότης, οἳ ἐπείτε ἔμαθον τὴν σφετέρην γένεσιν, ἠντιοῦντο αὐτοῖσι κατιοῦσι ἐκ τῶν Μήδων. καὶ πρῶτα μὲν τὴν χώρην ἀπετάμοντο, τάφρον ὀρυξάμενοι εὐρέαν κατατείνουσαν ἐκ τῶν Ταυρικῶν ὀρέων ἐς τὴν Μαιῆτιν λίμνην, τῇ πέρ ἐστι μεγίστη· μετὰ δὲ πειρωμένοισι ἐσβάλλειν τοῖσι Σκύθῃσι ἀντικατιζόμενοι ἐμάχοντο. γινομένης δὲ μάχης πολλάκις καὶ οὐ δυναμένων οὐδὲν πλέον ἔχειν τῶν Σκυθέων τῇ μάχῃ, εἷς αὐτῶν ἔλεξε τάδε· Οἷα ποιεῦμεν, ἄνδρες Σκύθαι, δούλοισι τοῖσι ἡμετέροισι μαχόμενοι. αὐτοί τε <γὰρ> κτεινόμενοι ἐλάσσονες γινόμεθα καὶ ἐκείνους κτείνοντες ἐλασσόνων τὸ λοιπὸν ἄρξομεν. νῦν ὦν μοι δοκέει αἰχμὰς μὲν καὶ τόξα μετεῖναι, λαβόντα δὲ ἕκαστον τοῦ ἵππου τὴν μάστιγα ἰέναι ἅσσον αὐτῶν. μέχρι μὲν γὰρ ὥρων ἡμέας ὅπλα ἔχοντας, οἱ δὲ ἐνόμιζον ὁμοῖοί τε καὶ ἐξ ὁμοίων ἡμῖν εἶναι· ἐπεὰν δὲ ἴδωνται μάστιγας ἀντὶ ὅπλων ἔχοντας, μαθόντες ὡς εἰσὶ ἡμέτεροι δοῦλοι καὶ συγγνόντες τοῦτο

dmuchawki, całkiem podobne do piszczałek, wtykają je w części rodne klaczy, dmą w nie ustami, a gdy jeden dmie, drugi doi. Czynią to, jak mówią, z następującego powodu: żyły klaczy nabrzmiewają wskutek dęcia, a jej wymię się zwiesza[206]. Po wydojeniu wlewają mleko do drewnianych, wyżłobionych naczyń i, ustawiwszy ślepców dokoła tych naczyń, każą im mleko mieszać; co z niego osadzi się w górze, to zbierają i uważają za cenniejsze, a co zostanie na spodzie, za gorsze od wierzchniego. Z tego to powodu oślepiają Scytowie każdego, kogo wezmą do niewoli: nie są bowiem rolnikami, lecz koczownikami.

Otóż z tych niewolników i własnych ich żon zrodzona podchowała się im młódź, która, dowiedziawszy się o swym pochodzeniu, wyszła przeciw nim w pole, gdy wracali z kraju Medów. I naprzód odcięli sobie szmat ziemi, przy czym wykopali szeroki rów, który ciągnął się od Gór Taurydzkich aż do Jeziora Meockiego, tam gdzie jego wymiar jest największy. Gdy następnie Scytowie próbowali wtargnąć, rozłożyli się naprzeciwko i wszczęli z nimi walkę. Mimo nieraz staczanych bitew nie mogli Scytowie w boju osiągnąć przewagi, aż jeden z nich tak powiedział: – Cóż my robimy, Scytowie? Walcząc z naszymi niewolnikami, sami padamy i pomniejszamy naszą liczbę, a ich zabijając, będziemy w przyszłości panowali nad mniejszą ich liczbą. Sądzę więc, że trzeba nam porzucić lance i łuki; niech każdy ujmie bat koński i tak na nich idźmy. Bo jak długo widzieli nas z bronią w ręku, uważali się

οὐκ ὑπομενέουσι. ταῦτα ἀκούσαντες οἱ Σκύθαι ἐποίευν ἐπιτελέα· οἱ δ' ἐκπλαγέντες τῷ γινομένῳ τῆς μάχης τε ἐπελάθοντο καὶ ἔφευγον. οὕτως οἱ Σκύθαι τῆς τε Ἀσίης ἦρξαν καὶ ἐξελασθέντες αὖτις ὑπὸ Μήδων κατῆλθον τρόπῳ τοιούτῳ ἐς τὴν σφετέρην. τῶν δὲ εἵνεκα ὁ Δαρεῖος τείσασθαι βουλόμενος συνήγειρε ἐπ' αὐτοὺς στράτευμα.

Ὡς δὲ Σκύθαι λέγουσι, νεώτατον ἁπάντων ἐθνέων εἶναι τὸ σφέτερον, τοῦτο δὲ γενέσθαι ὧδε· ἄνδρα γενέσθαι πρῶτον ἐν τῇ γῇ ταύτῃ ἐούσῃ ἐρήμῳ τῷ οὔνομα εἶναι Ταργίταον· τοῦ δὲ Ταργιτάου τούτου τοὺς τοκέας λέγουσι εἶναι, ἐμοὶ μὲν οὐ πιστὰ λέγοντες, λέγουσι δ' ὦν, Δία τε καὶ Βορυσθένεος τοῦ ποταμοῦ θυγατέρα. γένεος μὲν τοιούτου δή τινος γενέσθαι τὸν Ταργίταον, τούτου δὲ γενέσθαι παῖδας τρεῖς, Λιπόξαϊν καὶ Ἀρπόξαϊν καὶ νεώτατον Κολάξαϊν. ἐπὶ τούτων ἀρχόντων ἐκ τοῦ οὐρανοῦ φερόμενα χρύσεα ποιήματα, ἄροτρόν τε καὶ ζυγὸν καὶ σάγαριν καὶ φιάλην, πεσεῖν ἐς τὴν Σκυθικήν, καὶ τὸν ἰδόντα πρῶτον τὸν πρεσβύτατον ἆσσον ἰέναι βουλόμενον αὐτὰ λαβεῖν, τὸν δὲ χρυσὸν ἐπιόντος καίεσθαι. ἀπαλλαχθέντος δὲ τούτου προσιέναι τὸν δεύτερον, καὶ τὸν αὖτις ταὐτὰ ποιέειν. τοὺς μὲν δὴ καιόμενον τὸν χρυσὸν ἀπώσασθαι, τρίτῳ δὲ τῷ νεωτάτῳ ἐπελθόντι κατασβῆναι, καί μιν ἐκεῖνον κομίσαι ἐς ἑωυτοῦ· καὶ τοὺς πρεσβυτέρους ἀδελφεοὺς πρὸς ταῦτα συγγνόντας τὴν βασιληίην πᾶσαν παραδοῦναι τῷ νεωτάτῳ. ἀπὸ μὲν δὴ Λιποξάϊος γεγονέναι τούτους τῶν Σκυθέων οἳ Αὐχάται {γένος} καλέονται, ἀπὸ δὲ τοῦ μέσου Ἀρποξάϊος οἵ Κατίαροί τε καὶ

za równych nam i za równo urodzonych; skoro zaś zobaczą nas zaopatrzonych zamiast broni w baty, poznają, że są naszymi niewolnikami, a zrozumiawszy to, nie dotrzymają nam placu.

Scytowie, słysząc to, rzecz wykonali. Tamci zaś, wprawieni w zamieszanie tym czynem, zapomnieli o walce i uciekli. Tak Scytowie, po rządach nad Azją i kolejnym wypędzeniu przez Medów, w powyższy sposób wrócili do ojczyzny. Z tego to powodu chciał ich Dariusz ukarać i gromadził przeciw nim wojsko.

Jak opowiadają Scytowie, lud ich jest najmłodszy ze wszystkich ludów[207] i tak miał powstać. Pierwszy człowiek w tym kraju, wówczas pustynnym, nazywał się Targitaos[208]. Rodzicami tego Targitaosa byli, jak opowiadają – w co ja wprawdzie nie wierzę, ale tak mówią – Zeus i córka rzeki Borystenes[209]. Takie więc było pochodzenie Targitaosa. A miał on trzech synów: Lipoksaisa, Arpoksaisa i najmłodszego Kolaksaisa[210]. Za ich panowania spadły z nieba złote sprzęty do kraju Scytów: pług, jarzmo, topór i czara[211]. Najpierw zobaczył to najstarszy, przystąpił bliżej i chciał je podnieść; ale gdy się zbliżył, złoto zapłonęło. On się oddalił i nadszedł drugi: złoto tak samo się zachowało. Tych więc palące się złoto odepchnęło. Lecz kiedy trzeci, najmłodszy, przybył, ogień zgasł i Kolaksais zaniósł złoto do swego domu[212]. A starsi bracia wtedy poznali się na rzeczy i oddali najmłodszemu całe królestwo.

Otóż od Lipoksaisa mają pochodzić ci Scytowie, którzy zwą się plemieniem Auchatów, od średniego brata,

Τράσπιες καλέονται, ἀπὸ δὲ τοῦ νεωτάτου αὐτῶν τοὺς βασιλέας, οἳ καλέονται Παραλάται· σύμπασι δὲ εἶναι οὔνομα Σκολότους, <Σκολό>του βασιλέος ἐπωνυμίην· Σκύθας δὲ Ἕλληνες ὠνόμασαν. γεγονέναι μέν νυν σφέας ὧδε λέγουσι οἱ Σκύθαι, ἔτεα δὲ σφίσι ἐπείτε γεγόνασι τὰ σύμπαντα λέγουσι εἶναι ἀπὸ τοῦ πρώτου βασιλέος Ταργιτάου ἐς τὴν Δαρείου διάβασιν τὴν ἐπὶ σφέας χιλίων οὐ πλέω ἀλλὰ τοσαῦτα. τὸν δὲ χρυσὸν τοῦτον τὸν ἱρὸν φυλάσσουσι οἱ βασιλέες ἐς τὰ μάλιστα καὶ θυσίῃσι μεγάλῃσι ἱλασκόμενοι μετέρχονται ἀνὰ πᾶν ἔτος. ὃς δ' ἂν ἔχων τὸν χρυσὸν τὸν ἱρὸν ἐν τῇ ὀρτῇ ὑπαίθριος κατακοιμηθῇ, οὗτος λέγεται ὑπὸ Σκυθέων οὐ διενιαυτίζειν· δίδοσθαι δέ οἱ διὰ τοῦτο ὅσα ἂν ἵππῳ ἐν ἡμέρῃ μιῇ περιελάσῃ αὐτός. τῆς δὲ χώρης ἐούσης μεγάλης τριφασίας τὰς βασιληίας τοῖσι παισὶ τοῖσι ἑωυτοῦ καταστήσασθαι Κολάξαϊν καὶ τουτέων μίαν ποιῆσαι μεγίστην, ἐν τῇ τὸν χρυσὸν φυλάσσεσθαι. τὰ δὲ κατύπερθε πρὸς βορέην {λέγουσι} ἄνεμον τῶν ὑπεροίκων τῆς χώρης οὐκ οἷά τε εἶναι ἔτι προσωτέρω οὔτε ὁρᾶν οὔτε διεξιέναι ὑπὸ πτερῶν κεχυμένων· πτερῶν γὰρ καὶ τὴν γῆν καὶ τὸν ἠέρα εἶναι πλέον, καὶ ταῦτα εἶναι τὰ ἀποκληίοντα τὴν ὄψιν.

Σκύθαι μὲν ὧδε ὑπὲρ σφέων τε αὐτῶν καὶ τῆς χώρης τῆς κατύπερθε λέγουσι, Ἑλλήνων δὲ οἱ τὸν Πόντον οἰκέοντες ὧδε. Ἡρακλέα ἐλαύνοντα τὰς Γηρυόνεω βοῦς ἀπικέσθαι ἐς γῆν ταύτην ἐοῦσαν ἐρήμην, ἤντινα νῦν Σκύθαι νέμονται. Γηρυόνεα δὲ οἰκέειν ἔξω τοῦ Πόντου, κατοικημένον τὴν Ἕλληνες λέγουσι Ἐρύθειαν νῆσον, τὴν πρὸς Γηδείροισι τοῖσι

Arpoksaisa, ci, którzy nazywają się Katiarami i Traspiami, a od najmłodszego z nich – ród królewski, zwany Paralatami[213]. Wszyscy zaś noszą wspólną nazwę Skolotów od imienia króla; Scytami nazwali ich Hellenowie. Takie pochodzenie przypisują sobie Scytowie.

Od chwili ich powstania, tj. od pierwszego króla Targitaosa, aż do wtargnięcia Dariusza do ich kraju upłynęło, jak mówią, ogółem lat nie więcej niż tysiąc, lecz właśnie tyle. Owego zaś świętego złota strzegą królowie jak najstaranniej i corocznie zbliżają się do niego wśród wielkich ofiar przebłagalnych. Który z nich zaśnie, strzegąc go pod gołym niebem podczas uroczystości, ten, jak się mówi u Scytów, nie przeżyje roku; z tego powodu daje mu się tyle ziemi, ile w jednym dniu zdoła koniem objechać. Ponieważ kraj był wielki, więc Kolaksais urządził swoim synom trzy królestwa; z tych jedno uczynił największe, w którym strzeże się owego złota. W wyższych częściach kraju, na północ od górnych sąsiadów, podobno nie można już ani dalej sięgnąć wzrokiem, ani ich przebyć wskutek sypiących się puchów śniegu; bo tych puchów pełna jest ziemia i powietrze, i one to zasłaniają widok.

Tak opowiadają Scytowie o sobie samych i o kraju położonym za nimi, a mieszkający nad Morzem Czarnym Hellenowie podają co następuje. Gdy Herakles uprowadził woły Gerionesa, przybył do tego kraju, który teraz zamieszkują Scytowie, a który wtedy był bezludną pustynią[214]. Geriones zaś

ἔξω Ἡρακλέων στηλέων ἐπὶ τῷ Ὠκεανῷ. τὸν δὲ Ὠκεανὸν λόγῳ μὲν λέγουσι ἀπὸ ἡλίου ἀνατολέων ἀρξάμενον γῆν περὶ πᾶσαν ῥέειν, ἔργῳ δὲ οὐκ ἀποδεικνῦσι. ἐνθεῦτεν τὸν Ἡρακλέα ὡς ἀπικέσθαι ἐς τὴν νῦν Σκυθικὴν χώρην καλεομένην, καταλαβεῖν γὰρ αὐτὸν χειμῶνά τε καὶ κρυμόν, ἐπειρυσάμενον τὴν λεοντέην κατυπνῶσαι, τὰς δέ οἱ ἵππους {τὰς} ἀπὸ τοῦ ἅρματος νεμομένας ἐν τούτῳ τῷ χρόνῳ ἀφανισθῆναι θείῃ τύχῃ. ὡς δ' ἐγερθῆναι τὸν Ἡρακλέα, δίζησθαι, τὰ πάντα δὲ τῆς χώρης ἐπεξελθόντα τέλος ἀπικέσθαι ἐς τὴν Ὑλαίην καλεομένην γῆν· ἐνθαῦτα δὲ αὐτὸν εὑρεῖν ἐν ἄντρῳ μιξοπάρθενόν τινα ἔχιδναν διφυέα, τῆς τὰ μὲν ἄνω ἀπὸ τῶν γλουτῶν εἶναι γυναικός, τὰ δὲ ἔνερθε ὄφιος. ἰδόντα δὲ καὶ θωμάσαντα ἐπειρέσθαι μιν εἴ κου ἴδοι ἵππους πλανωμένας· τὴν δὲ φάναι ἑωυτὴν ἔχειν καὶ οὐκ ἀποδώσειν ἐκείνῳ πρὶν ἢ οἱ μιχθῆναι· τὸν δὲ Ἡρακλέα μιχθῆναι ἐπὶ τῷ μισθῷ τούτῳ. κείνην τε δὴ ὑπερβάλλεσθαι τὴν ἀπόδοσιν τῶν ἵππων, βουλομένην ὡς πλεῖστον χρόνον συνεῖναι τῷ Ἡρακλέϊ, καὶ τὸν κομισάμενον ἐθέλειν ἀπαλλάσσεσθαι· τέλος δὲ ἀποδιδοῦσαν αὐτὴν εἰπεῖν· Ἵππους μὲν δὴ ταύτας ἀπικομένας ἐνθάδε ἔσωσά τοι ἐγώ, σῶστρα δὲ σὺ παρέσχες· ἐγὼ γὰρ ἐκ σεῦ τρεῖς παῖδας ἔχω. τούτους, ἐπεὰν γένωνται τρόφιες, ὅ τι χρὴ ποιέειν, ἐξηγέο σύ, εἴτε αὐτοῦ κατοικίζω (χώρης γὰρ τῆσδε ἔχω τὸ κράτος αὐτή) εἴτε ἀποπέμπω παρὰ σέ. τὴν μὲν δὴ ταῦτα ἐπειρωτᾶν, τὸν δὲ λέγουσι πρὸς ταῦτα εἰπεῖν· Ἐπεὰν ἀνδρωθέντας ἴδῃ τοὺς παῖδας, τάδε ποιεῦσα οὐκ ἂν ἁμαρτάνοις· τὸν μὲν ἂν ὁρᾷς αὐτῶν τόδε τὸ τόξον ὧδε

mieszkał poza Morzem i miał siedzibę na wyspie, którą Hellenowie nazywają Eryteją, w pobliżu miasta Gadejra, poza Słupami Heraklesa na Oceanie. O Oceanie opowiadają wprawdzie Hellenowie, że zaczyna się u wschodu słońca i opływa całą ziemię, ale faktycznie dowieść tego nie mogą. Z tej więc wyspy miał przybyć Herakles do kraju, zwanego dziś Scytią. Tam opadła go mroźna zima, więc owinął się w lwią skórę i zasnął. Podczas tego jednak zniknęły za boskim zrządzeniem jego konie, które pasły się wprzęgnięte do jarzma u wozu.

Po obudzeniu szukał Herakles koni po całym kraju i przybył wreszcie do zalesionej krainy, zwanej Hylaja. Tam znalazł w grocie wężową dziewicę, niby Echidnę dwukształtną, która powyżej pośladka była kobietą, poniżej zaś wężem. Zdziwiony jej widokiem, zapytał, czy widziała gdzie jego błąkające się konie, na co ona odpowiedziała, że je posiada i nie wprzód mu zwróci, aż się z nią prześpi. To też Herakles za taką cenę uczynił. Ale ona potem zwlekała z wydaniem koni, bo pragnęła jak najdłużej bohatera mieć przy sobie. Kiedy on wreszcie wyraził chęć zabrania ich i odejścia, oddała mu je z tymi słowy: – Oto są konie, ocaliłam ci je, gdy tutaj przybiegły, a ty dałeś mi zapłatę za ich ocalenie, bo mam od ciebie trzech synów. Teraz poucz mnie, co mam z nimi zrobić, gdy dorosną, czy mam ich tu osiedlić (bo tylko ja posiadam władzę nad tym krajem), czy odesłać do ciebie. – Tak ona zapytała, a Herakles, jak podają, odrzekł: – Skoro zobaczysz, że

διατεινόμενον καὶ τῷ ζωστῆρι τῷδε κατὰ τάδε ζωννύμενον, τοῦτον μὲν τῆσδε τῆς χώρης οἰκήτορα ποιεῦ· ὃς δ' ἂν τούτων τῶν ἔργων τῶν ἐντέλλομαι λείπηται, ἔκπεμπε ἐκ τῆς χώρης. καὶ ταῦτα ποιεῦσα αὐτή τε εὐφρανέαι καὶ τὰ ἐντεταλμένα ποιήσεις. τὸν μὲν δὴ εἰρύσαντα τῶν τόξων τὸ ἕτερον (δύο γὰρ δὴ φορέειν τέως Ἡρακλέα) καὶ τὸν ζωστῆρα προδέξαντα παραδοῦναι τὸ τόξον τε καὶ τὸν ζωστῆρα ἔχοντα ἐπ' ἄκρης τῆς συμβολῆς φιάλην χρυσέην, δόντα δὲ ἀπαλλάσσεσθαι, τὴν δ', ἐπεί οἱ γενομένους τοὺς παῖδας ἀνδρωθῆναι, τοῦτο μέν σφι οὐνόματα θέσθαι, τῷ μὲν Ἀγάθυρσον αὐτῶν, τῷ δ' ἑπομένῳ Γελωνόν, Σκύθην δὲ τῷ νεωτάτῳ, τοῦτο δὲ τῆς ἐπιστολῆς μεμνημένην αὐτὴν ποιῆσαι τὰ ἐντεταλμένα. καὶ δὴ δύο μέν οἱ τῶν παίδων, τόν τε Ἀγάθυρσον καὶ τὸν Γελωνόν, οὐκ οἵους τε γενομένους ἐξικέσθαι πρὸς τὸν προκείμενον ἄεθλον, οἰχεσθαι ἐκ τῆς χώρης ἐκβληθέντας ὑπὸ τῆς γειναμένης, τὸν δὲ νεώτατον αὐτῶν Σκύθην ἐπιτελέσαντα καταμεῖναι ἐν τῇ χώρῃ. καὶ ἀπὸ μὲν Σκύθεω τοῦ Ἡρακλέος γενέσθαι τοὺς αἰεὶ βασιλέας γινομένους Σκυθέων, ἀπὸ δὲ τῆς φιάλης ἔτι καὶ ἐς τόδε φιάλας ἐκ τῶν ζωστήρων φορέειν Σκύθας· †τὸ δὴ μοῦνον† μηχανήσασθαι τὴν μητέρα Σκύθῃ. ταῦτα δὲ Ἑλλήνων οἱ τὸν Πόντον οἰκέοντες λέγουσι.

Ἔστι δὲ καὶ ἄλλος λόγος ἔχων ὦδε, τῷ μάλιστα λεγομένῳ αὐτὸς πρόσκειμαι· Σκύθας τοὺς νομάδας οἰκέοντας ἐν τῇ Ἀσίῃ, πολέμῳ πιεσθέντας ὑπὸ Μασσαγετέων, οἰχεσθαι διαβάντας ποταμὸν Ἀράξην ἐπὶ γῆν τὴν Κιμμερίην (τὴν γὰρ

chłopcy dorośli na mężów, tak zrób, a nie pobłądzisz: Którego z nich ujrzysz napinającego w taki sposób ten łuk i opasującego się tak oto tym pasem – tego uczyń mieszkańcem tej krainy; który zaś nie podoła zalecanym przeze mnie dziełom, tego wyślij z kraju. Gdy tak uczynisz, sama zaznasz radości i moje spełnisz życzenie.

Potem napiął Herakles jeden ze swoich łuków (bo wtedy nosił on dwa) i pokazał jej użycie pasa; następnie wręczył jej łuk i pas, który przy spięciu u góry miał złotą czarę, i oddalił się. A kiedy synowie, których miała, dorośli na mężów, nadała im naprzód imiona, najstarszego nazywając Agatyrsosem, następnego Gelonosem, a najmłodszego Skytesem, później zaś wykonała zlecenie wedle nakazów, o których dobrze pamiętała. Otóż dwaj jej synowie, Agatyrsos i Gelonos, nie zdołali spełnić przedłożonego im zadania i dlatego, wygnani przez matkę, musieli kraj opuścić; najmłodszy jednak, Skytes, wykonał je i pozostał w kraju. I od Skytesa, syna Heraklesa, pochodzili wszyscy późniejsi królowie Scytów, a stosownie do owej czary noszą Scytowie do dzisiejszego dnia jeszcze czary u pasa. To jedynie co do Skytesa matka zarządziła. Tak opowiadają Hellenowie, którzy mieszkają nad Morzem Czarnym[215].

Istnieje jednak jeszcze inne podanie, które tak brzmi, a do którego ja najbardziej się przychylam: Scytowie, mieszkając jako koczownicy w Azji, uciskani byli wojną przez Massagetów; przeszli zatem rzekę Arakses i wywędrowali do

νῦν νέμονται Σκύθαι, αὕτη λέγεται τὸ παλαιὸν εἶναι Κιμμερίων), τοὺς δὲ Κιμμερίους ἐπιόντων Σκυθέων βουλεύεσθαι ὡς στρατοῦ ἐπιόντος μεγάλου, καὶ δὴ τὰς γνώμας σφέων κεχωρισμένας, ἐντόνους μὲν ἀμφοτέρας, ἀμείνω δὲ τὴν τῶν βασιλέων· τὴν μὲν γὰρ τοῦ δήμου φέρειν γνώμην ὡς ἀπαλλάσσεσθαι πρῆγμα εἴη, μηδὲν πρὸς πολλοὺς δεομένων κινδυνεύειν, τὴν δὲ τῶν βασιλέων διαμάχεσθαι περὶ τῆς χώρης τοῖσι ἐπιοῦσι. οὐκ ὦν δὴ ἐθέλειν πείθεσθαι οὔτε τοῖσι βασιλεῦσι τὸν δῆμον οὔτε τῷ δήμῳ τοὺς βασιλέας. τοὺς μὲν δὴ ἀπαλλάσσεσθαι βουλεύεσθαι ἀμαχητὶ τὴν χώρην παραδιδόντας τοῖσι ἐπιοῦσι, τοῖσι δὲ βασιλεῦσι δόξαι ἐν τῇ ἑωυτῶν κεῖσθαι ἀποθανόντας μηδὲ συμφεύγειν τῷ δήμῳ, λογισαμένους ὅσα τε ἀγαθὰ πεπόνθασι καὶ ὅσα φεύγοντας ἐκ τῆς πατρίδος κακὰ ἐπίδοξα καταλαμβάνειν. ὡς δὲ δόξαι σφι ταῦτα, διαστάντας καὶ ἀριθμὸν ἴσους γενομένους μάχεσθαι πρὸς ἀλλήλους· καὶ τοὺς μὲν ἀποθανόντας πάντας ὑπ' ἑωυτῶν θάψαι τὸν δῆμον τῶν Κιμμερίων παρὰ ποταμὸν Τύρην (καί σφεων ἔτι δῆλός ἐστι ὁ τάφος), θάψαντας δὲ οὕτω τὴν ἔξοδον ἐκ τῆς χώρης ποιήσασθαι, Σκύθας δὲ ἐπελθόντας λαβεῖν ἐρήμην τὴν χώρην. καὶ νῦν ἔστι μὲν ἐν τῇ Σκυθικῇ Κιμμέρια τείχεα, ἔστι δὲ πορθμήια Κιμμέρια, ἔστι δὲ καὶ χώρη οὔνομα Κιμμερίη, ἔστι δὲ Βόσπορος Κιμμέριος καλεόμενος. φαίνονται δὲ οἱ Κιμμέριοι φυγόντες ἐς τὴν Ἀσίην τοὺς Σκύθας καὶ τὴν χερσόνησον κτίσαντες, ἐν τῇ νῦν Σινώπη πόλις Ἑλλὰς οἴκισται. φανεροὶ δέ εἰσι καὶ οἱ Σκύθαι διώξαντες αὐτοὺς καὶ ἐσβαλόντες

ziemi kimmeryjskiej (bo ta, którą teraz zamieszkują, miała pierwotnie należeć do Kimmeriów). Otóż Kimmeriowie w chwili zbliżania się Scytów odbywali naradę, bo też wielka armia nadchodziła, i zdania ich były podzielone: jednego i drugiego uparcie broniono, lepsze jednak było zdanie królów. Lud bowiem sądził, że wskazane jest wyjść z kraju i przeciw mnóstwu, będąc w mniejszości, nie narażać się na niebezpieczeństwo; królowie zaś byli za rozstrzygającą walką o kraj z najeźdźcami. I ani lud nie chciał słuchać królów, ani królowie ludu. Lud więc postanowił odejść i bez walki oddać kraj przybyszom, królowie zaś zdecydowali się umrzeć i spocząć w swojej ziemi, a nie uciekać z ludem, rozważając, ile dobrego tu zaznali, ile zaś złego muszą oczekiwać, jeżeli z ojczyzny uciekną. Powziąwszy tę decyzję, rozdwoiła się partia królewska i, tworząc dwie równe co do liczby grupy, wszczęła między sobą walkę. I wszyscy oni polegli z rąk współbraci, a lud Kimmeriów pogrzebał ich nad rzeką Tyres: mogiła ich jest jeszcze widoczna. Po pogrzebie lud wyszedł z kraju, a nadchodzący Scytowie zajęli opuszczoną ziemię[216].

Teraz jeszcze są w kraju Scytów Kimmeryjskie Wały, są Kimmeryjskie Przeprawy[217], jest również okolica pod nazwą Kimmeria, jest Bosfor[218], zwany Kimmeryjskim. Wiadomo zaś, że Kimmeriowie przed Scytami uciekli do Azji i osiedlili się na półwyspie, na którym teraz leży helleńskie miasto Synope[219]. Jest też pewne, że Scytowie ich ścigali i wpadli do ziemi medyjskiej,

ἐς γῆν τὴν Μηδικήν, ἁμαρτόντες τῆς ὁδοῦ. οἱ μὲν γὰρ Κιμμέριοι αἰεὶ τὴν παρὰ θάλασσαν ἔφευγον, οἱ δὲ Σκύθαι ἐν δεξιῇ τὸν Καύκασιν ἔχοντες ἐδίωκον ἐς οὗ ἐσέβαλον ἐς γῆν τὴν Μηδικήν, ἐς μεσόγαιαν τῆς ὁδοῦ τραφθέντες. οὗτος δὲ ἄλλος ξυνὸς Ἑλλήνων τε καὶ βαρβάρων λεγόμενος λόγος εἴρηται. ἔφη δὲ Ἀριστέης ὁ Καϋστροβίου ἀνὴρ Προκοννήσιος, ποιέων ἔπεα, ἀπικέσθαι ἐς Ἰσσηδόνας φοιβόλαμπτος γενόμενος, Ἰσσηδόνων δὲ ὑπεροικέειν Ἀριμασποὺς ἄνδρας μουνοφθάλμους, ὑπὲρ δὲ τούτων τοὺς χρυσοφύλακας γρῦπας, τούτων δὲ τοὺς Ὑπερβορέους κατήκοντας ἐπὶ θάλασσαν. τούτους ὦν πάντας πλὴν Ὑπερβορέων ἀρξάντων Ἀριμασπῶν αἰεὶ τοῖσι πλησιοχώροισι ἐπιτίθεσθαι, καὶ ὑπὸ μὲν Ἀριμασπῶν ἐξωθέεσθαι ἐκ τῆς χώρης Ἰσσηδόνας, ὑπὸ δὲ Ἰσσηδόνων Σκύθας, Κιμμερίους δὲ οἰκέοντας ἐπὶ τῇ νοτίῃ θαλάσσῃ ὑπὸ Σκυθέων πιεζομένους ἐκλιπεῖν τὴν χώρην. οὕτω οὐδὲ οὗτος συμφέρεται περὶ τῆς χώρης ταύτης Σκύθῃσι.

Καὶ ὅθεν μὲν ἦν Ἀριστέης ὁ ταῦτα εἴπας, εἴρηκα· τὸν δὲ περὶ αὐτοῦ ἤκουον λόγον ἐν Προκοννήσῳ καὶ Κυζίκῳ, λέξω. Ἀριστέην γὰρ λέγουσι, ἐόντα τῶν ἀστῶν οὐδενὸς γένος ὑποδεέστερον, ἐσελθόντα ἐς κναφήιον ἐν Προκοννήσῳ ἀποθανεῖν, καὶ τὸν κναφέα κατακλείσαντα τὸ ἐργαστήριον οἴχεσθαι ἀγγελέοντα τοῖσι προσήκουσι τῷ νεκρῷ. ἐσκεδασμένου δὲ ἤδη τοῦ λόγου ἀνὰ τὴν πόλιν ὡς τεθνεὼς εἴη ὁ Ἀριστέης, ἐς ἀμφισβασίας τοῖσι λέγουσι ἀπικνέεσθαι ἄνδρα Κυζικηνὸν ἥκοντα ἐξ Ἀρτάκης πόλιος, φάντα συντυχεῖν τέ οἱ ἰόντι ἐπὶ Κυζίκου

pobłądziwszy w drodze. Kimmeriowie bowiem ciągle uciekali wzdłuż wybrzeża morskiego; a Scytowie ścigali ich, mając Kaukaz po prawej ręce, aż, skierowawszy swój marsz w środek lądu, wpadli do ziemi medyjskiej. To jest inne podanie, przekazywane zgodnie przez Hellenów i barbarzyńców.

Aristeasz[220], syn Kaystrobiosa z Prokonnesos[221], poeta epiczny, opowiada, że natchniony przez Apollona przybył do Issedonów i że za Issedonami mieszkali Arimaspowie, mężowie o jednym oku; za tymi pilnujące złota gryfy, a za tymi Hyperborejczycy[222], którzy sięgają aż do morza. Wszystkie te ludy, z wyjątkiem Hyperborejczyków, zawsze miały zaczepiać swych sąsiadów, przy czym rozpoczynali Arimaspowie; i tak przez Arimaspów wypędzeni zostali ze swego kraju Issedonowie, przez Issedonów Scytowie; Kimmeriowie zaś, którzy mieszkali nad morzem południowym, opuścili swój kraj, napierani przez Scytów. Tak więc i Aristeasz nie zgadza się ze Scytami w podaniach o tym kraju.

Skąd pochodził Aristeasz, który to w wierszach opisał, już powiedziałem. Teraz wspomnę, co o nim słyszałem z opowiadania na Prokonnesos i w Kyzikos. Oto Aristeasz, jak mówią, który żadnemu ze swoich współziomków nie ustępował w zacności rodu, wszedł raz na Prokonnesos do foluszarni[223] i tam umarł; folusznik warsztat swój zamknął i wyszedł, aby o tym donieść krewnym zmarłego. Kiedy wiadomość o śmierci Aristeasza rozeszła się już po mieście, zaprzeczył jej pewien obywatel kyzikeński,

καὶ ἐς λόγους ἀπικέσθαι. καὶ τοῦτον μὲν ἐντεταμένως ἀμφισβατέειν, τοὺς δὲ προσήκοντας τῷ νεκρῷ ἐπὶ τὸ κναφήιον παρεῖναι ἔχοντας τὰ πρόσφορα ὡς ἀναιρησομένους. ἀνοιχθέντος δὲ τοῦ οἰκήματος οὔτε τεθνεῶτα οὔτε ζῶντα φαίνεσθαι Ἀριστέην. μετὰ δὲ ἑβδόμῳ ἔτεϊ φανέντα αὐτὸν ἐς Προκόννησον ποιῆσαι τὰ ἔπεα ταῦτα τὰ νῦν ὑπ᾽Ἑλλήνων Ἀριμάσπεα καλέεται, ποιήσαντα δὲ ἀφανισθῆναι τὸ δεύτερον. ταῦτα μὲν αἱ πόλιες αὗται λέγουσι, τάδε δὲ οἶδα Μεταποντίνοισι τοῖσι ἐν Ἰταλίῃ συγκυρήσαντα μετὰ τὴν ἀφάνισιν τὴν δευτέρην Ἀριστέω ἔτεσι τεσσεράκοντα καὶ διηκοσίοισι, ὡς ἐγὼ συμβαλλόμενος <τὰ> ἐν Προκοννήσῳ τε καὶ Μεταποντίῳ εὕρισκον. Μεταποντῖνοί φασι αὐτὸν Ἀριστέην φανέντα σφι ἐς τὴν χώρην κελεῦσαι βωμὸν Ἀπόλλωνος ἱδρύσασθαι καὶ Ἀριστέω τοῦ Προκοννησίου ἐπωνυμίην ἔχοντα ἀνδριάντα παρ᾽ αὐτὸν στῆσαι· φάναι γάρ σφι τὸν Ἀπόλλωνα Ἰταλιωτέων μούνοισι δὴ ἀπικέσθαι ἐς τὴν χώρην, καὶ αὐτός οἱ ἕπεσθαι ὁ νῦν ἐὼν Ἀριστέης· τότε δέ, ὅτε εἵπετο τῷ θεῷ, εἶναι κόραξ. καὶ τὸν μὲν εἰπόντα ταῦτα ἀφανισθῆναι, σφέας δὲ Μεταποντῖνοι λέγουσι ἐς Δελφοὺς πέμψαντας τὸν θεὸν ἐπειρωτᾶν ὅ τι τὸ φάσμα τοῦ ἀνθρώπου εἴη. τὴν δὲ Πυθίην σφεας κελεύειν πείθεσθαι τῷ φάσματι, πειθομένοισι δὲ ἄμεινον συνοίσεσθαι. καὶ σφέας δεξαμένους ταῦτα ποιῆσαι ἐπιτελέα. καὶ νῦν ἕστηκε ἀνδριὰς ἐπωνυμίην ἔχων Ἀριστέω παρ᾽ αὐτῷ τῷ ἀγάλματι τοῦ Ἀπόλλωνος, πέριξ δὲ αὐτὸν δάφναι ἑστᾶσι· τὸ δὲ ἄγαλμα ἐν τῇ ἀγορῇ ἵδρυται. Ἀριστέω μέν νυν πέρι τοσαῦτα εἰρήσθω.

który przybył z miasta Artaki i twierdził, że spotkał się z nim na drodze do Kyzikos i rozmawiał. Ten więc uparcie trwał w swoim sprzeciwie, a tymczasem krewni zmarłego zjawili się w foluszarni[224], zaopatrzeni w potrzebne rzeczy, aby go pochować. Gdy jednak otwarto warsztat, nie było widać ani zmarłego, ani żywego Aristeasza. Dopiero w siedem lat później zjawił się on na Prokonnesos i ułożył ów poemat, który Hellenowie dziś nazywają arimaspejskim; a skoro go ułożył, zniknął po raz drugi.

Tak więc opowiada się w owych miastach. Następująca zaś rzecz, jak wiem, zdarzyła się Metapontynom w Italii w dwieście czterdzieści lat po drugim zniknięciu Aristeasza, o czym przekonałem się, zestawiając z sobą opowieści Prokonnesos i Metapontu. Metapontyni twierdzą, że sam Aristeasz zjawił się w ich kraju i rozkazał im wznieść ołtarz dla Apollona, a obok niego ustawić posąg, noszący nazwę Aristeasza z Prokonnesos; powiedział bowiem, że Apollo przybył do ich kraju jako jedynych spośród Italiotów, a on, który teraz jest Aristeaszem, towarzyszył mu; wówczas jednak, gdy towarzyszył bogu, był krukiem. A skoro to powiedział – zniknął. Oni sami, mówią Metapontyni, posłali do Delf i zapytali boga, co oznacza ta zjawa. Pytia[225] zaś kazała im słuchać zjawy, bo lepiej na tym wyjdą. Oni więc przyjęli tę odpowiedź i spełnili polecenie. I jeszcze dziś stoi posąg, noszący imię Aristeasza, obok samego ołtarza Apollona, a dokoła niego znajdują się drzewa wawrzynowe; ołtarz zaś wzniesiony jest na rynku. Tyle o Aristeaszu.

Τῆς δὲ γῆς τῆς πέρι ὅδε ὁ λόγος ὥρμηται λέγεσθαι, οὐδεὶς οἶδε ἀτρεκέως ὅ τι τὸ κατύπερθέ ἐστι· οὐδενὸς γὰρ δὴ αὐτόπτεω εἰδέναι φαμένου δύναμαι πυθέσθαι· οὐδὲ γὰρ οὐδὲ Ἀριστέης, τοῦ περ ὀλίγῳ πρότερον τούτων μνήμην ἐποιεύμην, οὐδὲ οὗτος προσωτέρω Ἰσσηδόνων αὐτὸς ἐν τοῖσι ἔπεσι ποιέων ἔφησε ἀπικέσθαι, ἀλλὰ τὰ κατύπερθε ἔλεγε ἀκοῇ, φὰς Ἰσσηδόνας εἶναι τοὺς ταῦτα λέγοντας. ἀλλ᾽ ὅσον μὲν ἡμεῖς {ἀτρεκέως} ἐπὶ μακρότατον οἷοί τε ἐγενόμεθα ἀκοῇ ἐξικέσθαι, πᾶν εἰρήσεται. ἀπὸ τοῦ Βορυσθενεϊτέων ἐμπορίου (τοῦτο γὰρ τῶν παραθαλασσίων μεσαίτατόν ἐστι πάσης τῆς Σκυθίης), ἀπὸ τούτου πρῶτοι Καλλιππίδαι νέμονται ἐόντες Ἕλληνες Σκύθαι, ὑπὲρ δὲ τούτων ἄλλο ἔθνος οἳ Ἀλιζῶνες καλέονται. οὗτοι δὲ καὶ οἱ Καλλιππίδαι τὰ μὲν ἄλλα κατὰ ταὐτὰ Σκύθῃσι ἐπασκέουσι, σῖτον δὲ καὶ σπείρουσι καὶ σιτέονται, καὶ κρόμμυα καὶ σκόροδα καὶ φακοὺς καὶ κέγχρους. ὑπὲρ δὲ Ἀλιζώνων οἰκέουσι Σκύθαι ἀροτῆρες, οἳ οὐκ ἐπὶ σιτήσι σπείρουσι σῖτον ἀλλ᾽ ἐπὶ πρήσι. τούτων δὲ κατύπερθε οἰκέουσι Νευροί, Νευρῶν δὲ τὸ πρὸς βορέην ἄνεμον ἔρημος ἀνθρώπων, ὅσον ἡμεῖς ἴδμεν. ταῦτα μὲν παρὰ τὸν Ὕπανιν ποταμόν ἐστι ἔθνεα πρὸς ἑσπέρης τοῦ Βορυσθένεος. ἀτὰρ διαβάντι τὸν Βορυσθένεα ἀπὸ θαλάσσης πρῶτον μὲν ἡ Ὑλαίη, ἀπὸ δὲ ταύτης ἄλλοι οἰκέουσι Σκύθαι γεωργοί, τοὺς Ἕλληνες οἱ οἰκέοντες ἐπὶ τῷ Ὑπάνι ποταμῷ καλέουσι Βορυσθενεῖτας, σφέας δὲ αὐτοὺς Ὀλβιοπολίτας. οὗτοι ὦν οἱ γεωργοὶ Σκύθαι νέμονται τὸ μὲν πρὸς τὴν ἠῶ ἐπὶ τριῶν ἡμερέων ὁδόν,

Co jest poza lądem, od którego opisu zaczęło się to opowiadanie, tego nikt dokładnie nie wie; od nikogo bowiem nie mogę się o tym dowiedzieć, kto by przyznał, że widział to na własne oczy. A nawet Aristeasz, o którym nieco wyżej wspomniałem, nawet on sam w swoim poemacie nie mówi, że posunął się dalej niż do Issedonów, o tym zaś, co poza nimi się znajduje, opowiada ze słyszenia, podając, że tych wiadomości udzielili mu Issedonowie. Otóż jak daleko mogliśmy naprawdę dotrzeć, zbierając ustne wiadomości, wszystko to opowiemy[226].

Począwszy od ośrodka handlowego Borystenitów (bo ten leży najbardziej w środku pobrzeża morskiego całej Scytii), odtąd więc mieszkają najpierw Kallipidzi[227], którzy są helleńskimi Scytami, ponad nimi zaś inny lud, który nosi nazwę Alizonów. Ci i Kallipidzi mają zresztą ten sam tryb życia co Scytowie, sieją jednak i żywią się zbożem, nadto cebulą, czosnkiem, soczewicą i prosem. Poza Alizonami mieszkają Scytowie-oracze, którzy nie dla pożywienia sieją zboże, lecz dla sprzedaży. Nad nimi mieszkają Neurowie. Kraj zaś leżący na północ od Neurów jest bezludnym stepem, o ile wiemy. Te są ludy wzdłuż rzeki Hypanis i na zachód od Borystenesu.

A jeżeli przejdzie się Borystenes, pierwszą od morza jest kraina Hylaja; jeśli się od niej dalej pójdzie w górę, mieszkają tam Scytowie-rolnicy: tych zamieszkali nad rzeką Hypanisem Hellenowie nazywają Borystenitami, siebie samych zaś Olbiopolitami. Ci więc

κατήκοντες ἐπὶ ποταμὸν τῷ οὔνομα κεῖται Παντικάπης, τὸ δὲ πρὸς βορέην ἄνεμον πλόον ἀνὰ τὸν Βορυσθένεα ἡμερέων ἕνδεκα· ἡ δὲ κατύπερθε τούτων ἔρημός ἐστι ἐπὶ πολλόν. (3) μετὰ δὲ τὴν ἔρημον Ἀνδροφάγοι οἰκέουσι, ἔθνος ἐὸν ἴδιον καὶ οὐδαμῶς Σκυθικόν. τὸ δὲ τούτων κατύπερθε ἔρημος ἤδη ἀληθέως καὶ ἔθνος ἀνθρώπων οὐδέν, ὅσον ἡμεῖς ἴδμεν. τὸ δὲ πρὸς τὴν ἠῶ τῶν γεωργῶν τούτων Σκυθέων διαβάντι τὸν Παντικάπην ποταμὸν νομάδες ἤδη Σκύθαι νέμονται, οὔτε τι σπείροντες οὐδὲν οὔτε ἀροῦντες· ψιλὴ δὲ δενδρέων ἡ πᾶσα αὕτη πλὴν τῆς Ὑλαίης. οἱ δὲ νομάδες οὗτοι τὸ πρὸς τὴν ἠῶ ἡμερέων τεσσέρων καὶ δέκα ὁδὸν νέμονται χώρην κατατείνουσαν ἐπὶ ποταμὸν Γέρρον. πέρην δὲ τοῦ Γέρρου ταῦτα δὴ τὰ καλεύμενα βασιλήιά ἐστι καὶ Σκύθαι οἱ <βασιλήιοι, ἐόντες> ἄριστοί τε καὶ πλεῖστοι καὶ τοὺς ἄλλους νομίζοντες Σκύθας δούλους σφετέρους εἶναι· κατήκουσι δὲ οὗτοι τὸ μὲν πρὸς μεσαμβρίην ἐς τὴν Ταυρικήν, τὸ δὲ πρὸς ἠῶ ἐπί τε τάφρον, τὴν δὴ οἱ ἐκ τῶν τυφλῶν γενόμενοι ὤρυξαν, καὶ ἐπὶ τῆς λίμνης τῆς Μαιήτιδος τὸ ἐμπόριον τὸ καλέεται Κρημνοί· †τὰ δὲ αὐτῶν† κατήκουσι ἐπὶ ποταμὸν Τάναϊν. τὰ δὲ κατύπερθε πρὸς βορέην ἄνεμον τῶν βασιληίων Σκυθέων οἰκέουσι Μελάγχλαινοι, ἄλλο ἔθνος καὶ οὐ Σκυθικόν. Μελαγχλαίνων δὲ τὸ κατύπερθε λίμναι καὶ ἔρημός ἐστι ἀνθρώπων, κατ᾽ ὅσον ἡμεῖς ἴδμεν. Τάναϊν δὲ ποταμὸν διαβάντι οὐκέτι Σκυθική, ἀλλ᾽ ἡ μὲν πρώτη τῶν λαξίων Σαυροματέων ἐστί, οἳ ἐκ τοῦ μυχοῦ ἀρξάμενοι τῆς Μαιήτιδος λίμνης νέμονται τὸ πρὸς

Scytowie-rolnicy zamieszkują pas ziemi na wschód, o rozciągłości trzech marszów dziennych, a sięgają aż do rzeki, która nazywa się Pantikapes; na północ zaś wynosi ten pas ziemi jedenaście dni żeglugi Borystenesem w górę. Ponad nimi jest w dal ciągnąca się pustynia. Poza pustynią mieszkają Androfagowie, lud odrębny, zupełnie niescytyjski. Ponad tymi już faktycznie jest pusto i żadnego, o ile wiemy, nie ma ludu.

Na wschód od owych Scytów-rolników, jeśli przekroczy się rzekę Pantikapes, mieszkają już Scytowie-koczownicy[228], którzy ani nie sieją, ani nie orzą; cała ta okolica z wyjątkiem Hylai jest ogołocona z drzew. Ci koczownicy zajmują ku wschodowi długie na czternaście marszów dziennych terytorium, które ciągnie się aż do rzeki Gerros.

Po drugiej stronie rzeki Gerros leży owa tak zwana ziemia królewska; tę zajmują najdzielniejsi i najliczniejsi Scytowie, którzy innych Scytów uważają za swych niewolników. Sięgają oni na południe do Taurydy, na wschód do owego rowu, który wykopali synowie ślepców, oraz do stacji handlowej Jeziora Meockiego, która nazywa się Kremnoj; niektóre części ich terytorium sięgają aż do rzeki Tanais. Wyżej na północ od królewskiej ziemi Scytów mieszkają Melanchlajnowie[229], inny, niescytyjski lud[230]. Poza Melanchlajnami są, o ile wiemy, bagna i bezludne ziemie.

Przekraczając rzekę Tanais, wchodzi się już nie do kraju scytyjskiego, lecz pierwsza część terytorium należy do Sauromatów, którzy począwszy od

βορέην ἄνεμον, ἡμερέων πεντεκαίδεκα ὁδόν, πᾶσαν ἐοῦσαν ψιλὴν καὶ ἀγρίων καὶ ἡμέρων δενδρέων· ὑπεροικέουσι δὲ τούτων δευτέρην λάξιν ἔχοντες Βουδῖνοι, γῆν νεμόμενοι πᾶσαν δασέαν ὕλῃ παντοίῃ. Βουδίνων δὲ κατύπερθε πρὸς βορῆν ἐστὶ πρώτη μὲν ἔρημος ἐπ' ἡμερέων ἑπτὰ ὁδόν, μετὰ δὲ τὴν ἔρημον ἀποκλίνοντι μᾶλλον πρὸς ἀπηλιώτην ἄνεμον νέμονται Θυσσαγέται, ἔθνος πολλὸν καὶ ἴδιον· ζῶσι δὲ ἀπὸ θήρης. συνεχέες δὲ τούτοισι ἐν τοῖσι αὐτοῖσι τόποισι κατοικημένοι εἰσὶ τοῖσι οὔνομα κεῖται Ἰύρκαι, καὶ οὗτοι ἀπὸ θήρης ζῶντες τρόπῳ τοιῷδε· λοχᾷ ἐπὶ δένδρεον ἀναβάς, τὰ δέ ἐστι πυκνὰ ἀνὰ πᾶσαν τὴν χώρην· ἵππος δὲ ἑκάστῳ δεδιδαγμένος ἐπὶ γαστέρα κεῖσθαι ταπεινότητος εἵνεκα ἑτοῖμός ἐστι καὶ κύων· ἐπεὰν δὲ ἀπίδῃ τὸ θηρίον ἀπὸ τοῦ δενδρέου, τοξεύσας καὶ ἐπιβὰς ἐπὶ τὸν ἵππον διώκει, καὶ ὁ κύων ἕρχεται. ὑπὲρ δὲ τούτων τὸ πρὸς τὴν ἠῶ ἀποκλίνοντι οἰκέουσι Σκύθαι ἄλλοι, ἀπὸ τῶν βασιληίων Σκυθέων ἀποστάντες καὶ οὕτως ἀπικόμενοι ἐς τοῦτον τὸν χῶρον. μέχρι μὲν δὴ τῆς τούτων τῶν Σκυθέων χώρης ἐστὶ ἡ καταλεχθεῖσα πᾶσα πεδιάς τε γῆ καὶ βαθύγαιος, τὸ δ' ἀπὸ τούτου λιθώδης τ' ἐστὶ καὶ τρηχέα. διεξελθόντι δὲ καὶ τῆς τρηχέης χῶρον πολλὸν οἰκέουσι ὑπώρεαν ὀρέων ὑψηλῶν ἄνθρωποι λεγόμενοι εἶναι πάντες φαλακροὶ ἐκ γενεῆς γινόμενοι, καὶ ἔρσενες καὶ θήλεαι ὁμοίως, καὶ σιμοὶ καὶ γένεια ἔχοντες μεγάλα, φωνὴν δὲ ἰδίην ἱέντες, ἐσθῆτι δὲ χρεώμενοι Σκυθικῇ, ζῶντες δὲ ἀπὸ δενδρέων. ποντικὸν μὲν οὔνομα τῷ δενδρέῳ ἀπὸ τοῦ ζώουσι, μέγαθος δὲ κατὰ συκέην μάλιστά κῃ· najdalszej zatoki Jeziora Meockiego ku północy, zamieszkują przestrzeń piętnastu marszów dziennych, ogołoconą zupełnie i z dzikich, i z owocowych drzew. Nad tymi zajmują drugą część Budynowie, ziemię w całości gęsto zalesioną wszelakimi drzewami.

Ponad Budynami na północ ciągnie się naprzód pustynia przez siedem marszów dziennych, a za pustynią, więcej ku wschodowi, mieszkają Tyssagetowie[231], liczny i odrębny lud, żyjący z łowów. Graniząc z nimi, osiedli w tych samych okolicach tak zwani Jyrkowie; także ci żyją z łowów w taki sposób. Myśliwy wyłazi na drzewo i tu siedzi na czatach; a gęsto rosną drzewa w całym tym kraju. Każdy zaś ma pod ręką konia, który nauczony jest leżeć na brzuchu, aby wydać się niepokaźnym, i psa. Skoro łowca zobaczy z drzewa dziczyznę, strzela do niej z łuku, dosiada konia i ściga ją, a pies bieży w jego ślady. Nad nimi ku wschodowi mieszkają inni Scytowie, którzy odpadli od Scytów Królewskich i przybyli w tę okolicę.

Aż do kraju tych Scytów jest cała opisana przez nas ziemia równinna i o głębokim pokładzie gleby, odtąd jednak jest ona skalista i szorstka. Jeśli się przejdzie spory kawał tej szorstkiej ziemi, napotka się ludzi mieszkających u stóp wysokich gór, o których wieść niesie, że od urodzenia wszyscy są łysi, zarówno mężczyźni, jak kobiety; mają oni perkate nosy i długie szczęki, mówią też odrębnym językiem, noszą jednak scytyjskie szaty i żywią się owocami drzew. Drzewo, którego owoc

καρπὸν δὲ φορέει κυάμῳ ἴσον, πυρῆνα δὲ ἔχει. τοῦτο ἐπεὰν γένηται πέπον, σακκέουσι ἱματίοισι, ἀπορρέει δὲ ἀπ᾽ αὐτοῦ παχὺ καὶ μέλαν, οὔνομα δὲ τῷ ἀπορρέοντί ἐστι ἄσχυ· τοῦτο καὶ λείχουσι καὶ γάλακτι συμμίσγοντες πίνουσι, καὶ ἀπὸ τῆς παχύτητος αὐτοῦ τῆς τρυγὸς παλάθας συντιθεῖσι καὶ ταύτας σιτέονται. πρόβατα γάρ σφι οὐ πολλὰ ἔστι· οὐ γάρ τι σπουδαῖαι αἱ νομαὶ αὐτόθι εἰσί. ὑπὸ δενδρέῳ δὲ ἕκαστος κατοίκηται, τὸν μὲν χειμῶνα ἐπεὰν τὸ δένδρεον περικαλύψῃ πίλῳ στεγνῷ λευκῷ, τὸ δὲ θέρος ἄνευ πίλου. τούτους οὐδεὶς ἀδικέει ἀνθρώπων (ἱροὶ γὰρ λέγονται εἶναι), οὐδέ τι ἀρήιον ὅπλον ἐκτέαται. καὶ τοῦτο μὲν τοῖσι περιοικέουσι οὗτοί εἰσί οἱ τὰς διαφορὰς διαιρέοντες, τοῦτο δέ, ὃς ἂν φεύγων καταφύγῃ ἐς τούτους, ὑπ᾽ οὐδενὸς ἀδικέεται· οὔνομα δέ σφί ἐστι Ἀργιππαῖοι. μέχρι μέν νυν τῶν φαλακρῶν τούτων πολλὴ περιφάνεια τῆς χώρης ἔστι καὶ τῶν ἔμπροσθε ἐθνέων· καὶ γὰρ Σκυθέων τινὲς ἀπικνέονται ἐς αὐτούς, τῶν οὐ χαλεπόν ἐστι πυθέσθαι, καὶ Ἑλλήνων τῶν ἐκ Βορυσθενέος τε ἐμπορίου καὶ τῶν ἄλλων Ποντικῶν ἐμπορίων. Σκυθέων δὲ οἳ ἂν ἔλθωσι ἐς αὐτούς, δι᾽ ἑπτὰ ἑρμηνέων καὶ δι᾽ ἑπτὰ γλωσσέων διαπρήσσονται. μέχρι μὲν δὴ τούτων γινώσκεται, τὸ δὲ τῶν φαλακρῶν κατύπερθε οὐδεὶς ἀτρεκέως οἶδε φράσαι· ὄρεα γὰρ ὑψηλὰ ἀποτάμνει ἄβατα καὶ οὐδείς σφεα ὑπερβαίνει· οἱ δὲ φαλακροὶ οὗτοι λέγουσι, ἐμοὶ μὲν οὐ πιστὰ λέγοντες, οἰκέειν τὰ ὄρεα αἰγίποδας ἄνδρας, ὑπερβάντι δὲ τούτους ἀνθρώπους ἄλλους οἳ τὴν ἑξάμηνον κατεύδουσι· τοῦτο δὲ οὐκ ἐνδέκομαι

spożywają, nazywa się pontikon, a wielkość ma mniej więcej drzewa figowego; wydaje ono owoc podobny do bobu, lecz zawierający w sobie pestkę. Gdy owoc dojrzeje, cedzą go przez chusty, a spływa z niego tłusta i czarna ciecz, która nazywa się aschy; tę liżą względnie piją zmieszaną z mlekiem, zaś z tłustego jej osadu wyrabiają[232] ciasto i zjadają. Bydła bowiem mają niewiele, ile że pastwiska nie bardzo są tam dobre. Każdy mieszka pod drzewem; w zimie rozpina nad nim gęste, białe okrycie z filcu, lato spędza bez okrycia filcowego. Tym ludziom nikt nie wyrządza krzywdy (uchodzą bowiem za świętych); nie posiadają też żadnej broni wojennej. Oni rozstrzygają spory swych sąsiadów; a kto zbiegnie i do nich się schroni, tego nikt nie krzywdzi. Nazywają się Argippajami[233].

Otóż aż do tych łysogłowych ma się dostateczną znajomość kraju i ludów, które mieszkają przed nimi. Bo i niektórzy ze Scytów do nich przybywają, a od tych nietrudno zasięgnąć wiadomości, i Hellenowie niektórzy z faktorii nad Borystenesem i z innych pontyjskich stacji handlowych. Scytowie zaś, którzy do nich przyjdą, załatwiają z nimi swe sprawy handlowe za pośrednictwem siedmiu tłumaczy i w siedmiu językach.

Aż do Argippajów kraj jest znany; co zaś jest poza łysogłowymi, tego nikt dokładnie nie umie powiedzieć: albowiem góry wysokie[234] i niedostępne odcinają drogę, a nikt ich nie przekracza. Łysogłowcy opowiadają – co mnie wydaje się nieprawdopodobne – że góry te zamieszkują kozionodzy ludzie, a gdy

ἀρχήν. ἀλλὰ τὸ μὲν πρὸς ἠῶ τῶν φαλακρῶν γινώσκεται ἀτρεκέως ὑπὸ Ἰσσηδόνων οἰκεομένη, τὸ μέντοι κατύπερθε πρὸς βορέην ἄνεμον οὐ γινώσκεται οὔτε τῶν φαλακρῶν οὔτε τῶν Ἰσσηδόνων, εἰ μὴ ὅσα αὐτῶν τούτων λεγόντων. νόμοισι δὲ Ἰσσηδόνες τοιοισίδε λέγονται χρᾶσθαι· ἐπεὰν ἀνδρὶ ἀποθάνῃ πατήρ, οἱ προσήκοντες πάντες προσάγουσι πρόβατα καὶ ἔπειτα ταῦτα θύσαντες καὶ κατατα μόντες τὰ κρέα κατατάμνουσι καὶ τὸν τοῦ δεκομένου τεθνεῶτα γονέα, ἀναμείξαντες δὲ πάντα τὰ κρέα δαῖτα προτίθενται. τὴν δὲ κεφαλὴν αὐτοῦ ψιλώσαντες καὶ ἐκκαθήραντες καταχρυσοῦσι καὶ ἔπειτα ἅτε ἀγάλματι χρέωνται, θυσίας μεγάλας ἐπετείους ἐπιτελέοντες. παῖς δὲ πατρὶ τοῦτο ποιέει, κατά περ Ἕλληνες τὰ γενέσια. ἄλλως δὲ δίκαιοι καὶ οὗτοι λέγονται εἶναι, ἰσοκρατέες δὲ ὁμοίως αἱ γυναῖκες τοῖσι ἀνδράσι. γινώσκονται μὲν δὴ καὶ οὗτοι, τὸ δὲ ἀπὸ τούτων τὸ κατύπερθε Ἰσσηδόνες εἰσὶ οἱ λέγοντες τοὺς μουνοφθάλμους ἀνθρώπους καὶ τοὺς χρυσοφύλακας γρῦπας εἶναι, παρὰ δὲ τούτων Σκύθαι παραλαβόντες λέγουσι· παρὰ δὲ Σκυθέων ἡμεῖς οἱ ἄλλοι νενομίκαμεν, καὶ ὀνομάζομεν αὐτοὺς Σκυθιστὶ Ἀριμασπούς· ἄριμα γὰρ ἓν καλέουσι Σκύθαι, σποῦ δὲ ὀφθαλμόν. δυσχείμερος δὲ αὕτη ἡ καταλεχθεῖσα πᾶσα χώρη οὕτω δή τί ἐστι, ἔνθα τοὺς μὲν ὀκτὼ τῶν μηνῶν ἀφόρητος οἷος γίνεται κρυμός, ἐν τοῖσι ὕδωρ ἐκχέας πηλὸν οὐ ποιήσεις, πῦρ δὲ ἀνακαίων ποιήσεις πηλόν· ἡ δὲ θάλασσα πήγνυται καὶ ὁ Βόσπορος πᾶς ὁ Κιμμέριος, καὶ ἐπὶ τοῦ κρυστάλλου οἱ ἐντὸς Τάφρης Σκύθαι κατοικημένοι

tych się minie, znajdzie się innych, którzy śpią przez sześć miesięcy. Tego już zupełnie przyjąć nie mogę. Ale co na wschód od łysogłowców leży, to według dokładnych wiadomości zamieszkują Issedonowie; co zaś powyżej jest na północ, tego się nie zna, ani poza łysogłowcami, ani poza Issedonami, chyba tyle, co oni sami opowiedzą.

Issedonowie, jak wieść niesie, mają następujące zwyczaje: Skoro komuś umrze ojciec, przyprowadzają wszyscy krewni bydło, potem je zarzynają i krają mięso, a krają też zmarłego ojca gospodarza; następnie mieszają wszystko mięso razem i zastawiają sobie z tego ucztę. Głowę zaś nieboszczyka oskubują z włosów, czyszczą i pozłacają, po czym używają niby świętego naczynia, składając w niej zmarłemu doroczne wielkie obiaty. To czyni syn ku czci ojca, podobnie jak Hellenowie obchodzą święto zmarłych. Zresztą i oni mają być ludźmi sprawiedliwymi, a ich kobiety równą z mężczyznami posiadać władzę.

I tych więc jeszcze się zna. Poza nimi zaś w górę, jak mówią Issedonowie, siedzą jednoocy ludzie i strzegące złota gryfy; od Issedonów przejęli to podanie Scytowie, a od Scytów my znów je wzięliśmy i nazywamy jednookich po scytyjsku „Arimaspami"; bo *arima* zwą Scytowie jedynkę, a *spu* oko.

Cały ten opisany przez nas kraj ma tak ostrą zimę, że przez osiem miesięcy panuje tam zupełnie nieznośne zimno; jeżeli w tym okresie wylejesz wodę na ziemię, nie zrobisz z niej błota, chyba że rozpalisz ogień. Morze i cały Bosfor

στρατεύονται καὶ τὰς ἁμάξας ἐπελαύνουσι πέρην ἐς τοὺς Σίνδους. οὕτω μὲν δὴ τοὺς ὀκτὼ μῆνας διατελέει χειμὼν ἐών, τοὺς δ' ἐπιλοίπους τέσσερας ψύχεα αὐτόθι ἔστι. κεχώρισται δὲ οὗτος ὁ χειμὼν τοὺς τρόπους πᾶσι τοῖσι ἐν ἄλλοισι χωρίοισι γινομένοισι χειμῶσι, ἐν τῷ τὴν μὲν ὡραίην οὐκ ὕει λόγου ἄξιον οὐδέν, τὸ δὲ θέρος ὕων οὐκ ἀνίει. βρονταί τε ἦμος τῇ ἄλλῃ γίνονται, τηνικαῦτα μὲν οὐ γίνονται, θέρεος δὲ ἀμφιλαφέες· ἢν δὲ χειμῶνος βροντὴ γένηται, ὡς τέρας {νενόμισται} θωμάζεται· ὥς δὲ καὶ ἢν σεισμὸς γένηται, ἤν τε θέρεος ἤν τε χειμῶνος, ἐν τῇ Σκυθικῇ τέρας νενόμισται. ἵπποι δὲ ἀνεχόμενοι φέρουσι τὸν χειμῶνα τοῦτον, ἡμίονοι δὲ οὐδὲ ὄνοι οὐκ ἀνέχονται ἀρχήν· τῇ δὲ ἄλλῃ ἵπποι μὲν ἐν κρυμῷ ἑστεῶτες ἀποσφακελίζουσι, ὄνοι δὲ καὶ ἡμίονοι ἀνέχονται. δοκέει δέ μοι καὶ τὸ γένος τῶν βοῶν τὸ κόλον διὰ ταῦτα οὐ φύειν κέρεα αὐτόθι· μαρτυρέει δέ μοι τῇ γνώμῃ καὶ Ὁμήρου ἔπος ἐν Ὀδυσσείῃ ἔχον ὧδε· καὶ Λιβύην, ὅθι τ' ἄρνες ἄφαρ κεραοὶ τελέθουσι, ὀρθῶς εἰρημένον, ἐν τοῖσι θερμοῖσι ταχὺ παραγίνεσθαι τὰ κέρεα· ἐν δὲ τοῖσι ἰσχυροῖσι ψύχεσι ἢ οὐ φύει κέρεα τὰ κτήνεα ἀρχὴν ἢ φύοντα φύει μόγις. ἐνθαῦτα μέν νυν διὰ τὰ ψύχεα γίνεται ταῦτα· θωμάζω δέ (προσθήκας γὰρ δή μοι ὁ λόγος ἐξ ἀρχῆς ἐδίζητο) ὅ τι ἐν τῇ Ἠλείῃ πάσῃ χώρῃ οὐ δυνέαται γίνεσθαι ἡμίονοι, οὔτε ψυχροῦ τοῦ χώρου ἐόντος οὔτε ἄλλου φανεροῦ αἰτίου οὐδενός. φασὶ δὲ αὐτοὶ Ἠλεῖοι ἐκ κατάρης τευ οὐ γίνεσθαι σφίσι ἡμιόνους. ἀλλ' ἐπεὰν προσίῃ ἡ ὥρη κυΐσκεσθαι τὰς ἵππους, ἐξελαύνουσι ἐς τοὺς πλησιοχώρους αὐτὰς καὶ

Kimmeryjski zamarza, a po lodzie ciągną gromadnie mieszkający w obrębie owego rowu Scytowie i przejeżdżają wozami na drugą stronę do Sindów. Tak więc trwa zima przez osiem miesięcy, ale także w pozostałych czterech jest tam zimno. Jakoż różni się ta zima swym charakterem od wszystkich zim gdzie indziej, ile że tam w porze deszczowej bynajmniej porządnie deszcz nie pada, w lecie natomiast nie przestaje lać. A podczas gdy gdzie indziej powstają grzmoty, wtedy tam nie ma żadnych, za to w lecie są bardzo częste. Jeśli zaś w zimie zagrzmi, podziwia się to jako cud. Tak samo za cud uważa się w kraju Scytów, jeżeli nastąpi trzęsienie ziemi, czy to w lecie, czy w zimie. Konie wytrwale znoszą tę zimę, zupełnie zaś nie znoszą jej muły i osły: gdzie indziej na odwrót – konie stojące na mrozie marnieją, a znoszą go osły i muły.

Zdaje mi się też, że w tym tkwi przyczyna, dlaczego okaleczały gatunek wołów nie dostaje tam rogów. Przyświadczają również mojej opinii słowa Homera w *Odysei*, które tak brzmią: „Libią też, gdzie to jagnięciu od razu wykłuwa się rożek”[235], co całkiem słusznie jest powiedziane, że w ciepłych krajach rogi szybko wyrastają; przeciwnie, gdzie panują silne zimna, tam albo w ogóle bydło nie ma rogów, albo, jeżeli je ma, są one niepokaźne.

Tam więc z powodu zimna tak się dzieje. Dziwi mnie jednak (bo w opowiadaniu swoim od początku chętnie odbiegałem od przedmiotu), że w całym kraju Elidy nie mogą rodzić się

ἔπειτά σφι ἐν τῇ τῶν πέλας ἐπιεῖσι τοὺς ὄνους, ἐς οὗ ἂν σχῶσι αἱ ἵπποι ἐν γαστρί· ἔπειτα δὲ ὀπίσω ἀπελαύνουσι. περὶ δὲ τῶν πτερῶν τῶν Σκύθαι λέγουσι ἀνάπλεον εἶναι τὸν ἠέρα, καὶ τούτων εἵνεκα οὐκ οἷά τε εἶναι οὔτε ἰδεῖν τὸ πρόσω τῆς ἠπείρου οὔτε διεξιέναι, τήνδε ἔχω περὶ αὐτῶν γνώμην· τὰ κατύπερθε ταύτης τῆς χώρης αἰεὶ νίφεται, ἐλάσσονι δὲ τοῦ θέρεος ἢ τοῦ χειμῶνος, ὥσπερ καὶ οἰκός· ἤδη ὧν ὅστις ἀγχόθεν χιόνα ἀδρὴν πίπτουσαν εἶδε, οἶδε τὸ λέγω· οἷκε γὰρ ἡ χιὼν πτεροῖσι· καὶ διὰ τὸν χειμῶνα τοῦτον ἐόντα τοιοῦτον ἀνοίκητα τὰ πρὸς βορῆν ἐστι τῆς ἠπείρου ταύτης. τὰ ὧν πτερὰ εἰκάζοντας τὴν χιόνα τοὺς Σκύθας τε καὶ τοὺς περιοίκους δοκέω λέγειν. ταῦτα μέν νυν τὰ λέγεται μακρότατα εἴρηται.

Ὑπερβορέων δὲ πέρι ἀνθρώπων οὔτε τι Σκύθαι λέγουσι οὐδὲν οὔτε τινὲς ἄλλοι τῶν ταύτῃ οἰκημένων, εἰ μὴ ἄρα Ἰσσηδόνες. ὡς δ' ἐγὼ δοκέω, οὐδ' οὗτοι λέγουσι οὐδέν· ἔλεγον γὰρ ἂν καὶ Σκύθαι, ὡς περὶ τῶν μουνοφθάλμων λέγουσι. ἀλλ' Ἡσιόδῳ μέν ἐστι περὶ Ὑπερβορέων εἰρημένα, ἔστι δὲ καὶ Ὁμήρῳ ἐν Ἐπιγόνοισι, εἰ δὴ τῷ ἐόντι γε Ὅμηρος ταῦτα τὰ ἔπεα ἐποίησε. πολλῷ δέ τι πλεῖστα περὶ αὐτῶν Δήλιοι λέγουσι, φάμενοι ἱρὰ ἐνδεδεμένα ἐν καλάμῃ πυρῶν ἐξ Ὑπερβορέων φερόμενα ἀπικνέεσθαι ἐς Σκύθας, ἀπὸ δὲ Σκυθέων ἤδη δεκομένους αἰεὶ τοὺς πλησιοχώρους ἑκάστους κομίζειν αὐτὰ τὸ πρὸς ἑσπέρης ἑκαστάτω ἐπὶ τὸν Ἀδρίην, ἐνθεῦτεν δὲ πρὸς μεσαμβρίην προπεμπόμενα πρώτους Δωδωναίους Ἑλλήνων δέκεσθαι, ἀπὸ δὲ τούτων καταβαίνειν ἐπὶ τὸν

muły, skoro przecież ani zimna nie jest ta okolica, ani żaden inny powód nie jest widoczny. Sami Elejczycy podają, że wskutek jakiejś klątwy nie rodzą się u nich muły. Lecz gdy zbliża się pora, w której klacze bywają zapładniane, pędzą je do swoich sąsiadów, a potem w sąsiednim kraju dopuszcza się do nich osły, aż klacze zajdą w ciążę; następnie z powrotem zapędzają je do domu.

Co do puchu, którego według opowiadania Scytów pełne jest powietrze, tak że nie można ani zobaczyć dalszego lądu, ani go przejść, takie jest moje mniemanie. Powyżej znanych nam okolic stale śnieg pada, mniej oczywiście w lecie niż w zimie. Kto więc widział już z bliska obficie spadający śnieg, ten wie, co mam na myśli; istotnie śnieg podobny jest do puchu i z powodu tej tak ostrej zimy nie są zamieszkane leżące na północ okolice tego kontynentu. Sądzę zatem, że Scytowie i ich sąsiedzi śnieg obrazowo nazywają „puchem". To jest moje sprawozdanie z tego, co się opowiada o najdalszych krajach.

O hyperborejskich zaś ludziach ani Scytowie nie umieją nic powiedzieć, ani inne mieszkające tam ludy – oprócz chyba Issedonów. A, jak ja sądzę, i ci nic nie wiedzą: bo w takim razie opowiadaliby o nich także Scytowie, jak opowiadają o jednookich Arimaspach. Ale Hezjod mówił o Hyperborejczykach, a również Homer w *Epigonach*, jeśli istotnie on ułożył ten poemat.

Bezsprzecznie najwięcej o nich opowiadają Delijczycy, tak mówiąc: Ich dary ofiarne, owinięte w słomę pszeniczną,

Μηλιέα κόλπον καὶ διαπορεύεσθαι ἐς Εὔβοιαν, πόλιν τε ἐςπόλιν πέμπειν μέχρι Καρύστου, τὸ δ' ἀπὸ ταύτης ἐκλείπειν Ἄνδρον· Καρυστίους γὰρ εἶναι τοὺς κομίζοντας ἐς Τῆνον, Τηνίους δὲ ἐς Δῆλον. (3) ἀπικνέεσθαι μέν νυν οὕτω ταῦτα τὰ ἱρὰ λέγουσι ἐς Δῆλον, πρῶτον δὲ τοὺς Ὑπερβορέους πέμψαι φερούσας τὰ ἱρὰ δύο κόρας, τὰς ὀνομάζουσι Δήλιοι εἶναι Ὑπερόχην τε καὶ Λαοδίκην· ἅμα δὲ αὐτῇσι ἀσφαλείης εἵνεκεν πέμψαι τοὺς Ὑπερβορέους τῶν ἀστῶν ἄνδρας πέντε πομπούς, τούτους οἳ νῦν Περφερέες καλέονται, τιμὰς μεγάλας ἐν Δήλῳ ἔχοντες. ἐπεὶ δὲ τοῖσι Ὑπερβορέοισι τοὺς ἀποπεμφθέντας ὀπίσω οὐκ ἀπονοστέειν, δεινὰ ποιευμένους εἴ σφεας αἰεὶ καταλάμψεται ἀποστέλλοντας μὴ ἀποδέκεσθαι, οὕτω δὴ φέροντας ἐς τοὺς οὔρους τὰ ἱρὰ ἐνδεδεμένα ἐν πυρῶν καλάμῃ τοῖσι πλησιοχώροισι ἐπισκήπτειν κελεύοντας προπέμπειν σφεα ἀπὸ ἑωυτῶν ἐς ἄλλο ἔθνος. καὶ ταῦτα μὲν οὕτω προπεμπόμενα ἀπικνέεσθαι λέγουσι ἐς Δῆλον· οἶδα δὲ αὐτὸς τούτοισι τοῖσι ἱροῖσι τόδε ποιεύμενον προσφερές, τὰς Θρηικίας καὶ τὰς Παιονίδας γυναῖκας, ἐπεὰν θύωσι τῇ Ἀρτέμιδι τῇ βασιληίῃ, οὐκ ἄνευ πυρῶν καλάμης ἐρδούσας τὰ ἱρά. καὶ ταῦτα μὲν δὴ ταύτας οἶδα ποιεύσας, τῇσι δὲ παρθένοισι ταύτῃσι τῇσι ἐξ Ὑπερβορέων τελευτησάσῃσι ἐν Δήλῳ κείρονται καὶ αἱ κόραι καὶ οἱ παῖδες οἱ Δηλίων· αἱ μὲν πρὸ γάμου πλόκαμον ἀποταμόμεναι καὶ περὶ ἄτρακτον εἰλίξασαι ἐπὶ τὸ σῆμα τιθεῖσι (τὸ δὲ σῆμά ἐστι ἔσω ἐς τὸ Ἀρτεμίσιον ἐσιόντι ἀριστερῆς χειρός, ἐπιπέφυκε δέ οἱ ἐλαίη), ὅσοι δὲ παῖδες τῶν Δηλίων περὶ χλόην

przybywają z kraju Hyperborejczyków do Scytów; od tych przyjmują je potem najbliżsi sąsiedzi, zawsze jedni od drugich, i dostawiają aż do najdalszego zachodu nad Morze Adriatyckie; stąd posyła się je dalej na południe i pierwsi z Hellenów przyjmują je Dodonejczycy; od nich wędrują dary w dół do Zatoki Malijskiej i przedostają się przez morze na Eubeę; tu posyła je jedno miasto do drugiego aż do Karystos; odtąd pomija się Andros, bo Karystyjczycy dostawiają je wprost do Tenos, a Tenijczycy do Delos. W ten więc sposób, jak mówią, owe dary ofiarne przybywają na Delos[236]. Z początku mieli Hyperborejczycy wysłać z darami ofiarnymi dwie dziewice, które Delijczycy oznaczają imionami Hyperoche i Laodike; razem z nimi posłali dla bezpieczeństwa pięciu swych obywateli jako towarzyszy: dziś nazywa się ich Perferami, a piastują oni na Delos wysoki urząd. Kiedy wysłani przez nich nie wracali do domu, Hyperborejczycy czuli się boleśnie dotknięci na samą myśl, że zawsze może się im tak wydarzyć, iż nie odzyskają z powrotem swych wysłańców, i dlatego owinęli dary ofiarne w słomę pszeniczną, zanieśli je do granic kraju i usilnie prosili swych sąsiadów, ażeby je od siebie dalej posłali do innego ludu; i tak, oddawane z ręki do ręki, miały dostać się na Delos. Ja sam znam zwyczaj, który wykazuje podobieństwo z tymi darami ofiarnymi; mianowicie trackie i pajońskie niewiasty, ilekroć ofiarują królowej Artemidzie, nie składają swych ofiar bez słomy pszenicznej.

τινὰ εἰλίξαντες τῶν τριχῶν προτιθεῖσι καὶ οὗτοι ἐπὶ τὸ σῆμα. αὗται μὲν δὴ ταύτην τιμὴν ἔχουσι πρὸς τῶν Δήλου οἰκητόρων, φασὶ δὲ οἱ αὐτοὶ οὗτοι καὶ τὴν Ἄργην τε καὶ τὴν Ὦπιν, ἐούσας παρθένους ἐξ Ὑπερβορέων, κατὰ τοὺς αὐτοὺς τούτους ἀνθρώπους πορευομένας ἀπικέσθαι ἐς Δῆλον ἔτι πρότερον Ὑπερόχης τε καὶ Λαοδίκης. ταύτας μέν νυν τῇ Εἰλειθυίῃ ἀποφερούσας ἀντὶ τοῦ ὠκυτόκου τὸν ἐτάξαντο φόρον ἀπικέσθαι, τὴν δὲ Ἄργην τε καὶ τὴν Ὦπιν ἅμα αὐτοῖσι τοῖσι θεοῖσι ἀπικέσθαι λέγουσι καί σφι τιμὰς ἄλλας δεδόσθαι πρὸς σφέων· καὶ γὰρ ἀγείρειν σφι τὰς γυναῖκας, ἐπονομαζούσας τὰ οὐνόματα ἐν τῷ ὕμνῳ τόν σφι Ὠλὴν ἀνὴρ Λύκιος ἐποίησε, παρὰ δὲ σφέων μαθόντας νησιώτας τε καὶ Ἴωνας ὑμνέειν Ὦπίν τε καὶ Ἄργην ὀνομάζοντάς τε καὶ ἀγείροντας (οὗτος δὲ ὁ Ὠλὴν καὶ τοὺς ἄλλους τοὺς παλαιοὺς ὕμνους ἐποίησε ἐκ Λυκίης ἐλθὼν τοὺς ἀειδομένους ἐν Δήλῳ), καὶ τῶν μηρίων καταγιζομένων ἐπὶ τῷ βωμῷ τὴν σποδὸν ταύτην ἐπὶ τὴν θήκην τὴν Ὦπιός τε καὶ Ἄργης ἀναισιμοῦσθαι ἐπιβαλλομένην. ἡ δὲ θήκη αὐτέων ἐστὶ ὄπισθε τοῦ Ἀρτεμισίου, πρὸς ἠῶ τετραμμένη, ἀγχοτάτω τοῦ Κηίων ἱστιητορίου.

Καὶ ταῦτα μὲν Ὑπερβορέων πέρι εἰρήσθω. τὸν γὰρ περὶ Ἀβάριος λόγον τοῦ λεγομένου εἶναι Ὑπερβορέου οὐ λέγω, {λέγων} ὡς τὸν ὀϊστὸν περιέφερε κατὰ πᾶσαν γῆν οὐδὲν σιτεόμενος. εἰ δὲ εἰσὶ ὑπερβόρεοί τινες ἄνθρωποι, εἰσὶ καὶ ὑπερνότιοι ἄλλοι. γελῶ δὲ ὁρέων γῆς περιόδους γράψαντας πολλοὺς ἤδη καὶ οὐδένα νόον ἐχόντως ἐξηγησάμενον, οἳ Ὠκεανόν τε ῥέοντα γράφουσι πέριξ τὴν

O tych więc wiem, że tak właśnie czynią. Ku czci zaś owych hyperborejskich dziewic, które zmarły na Delos, strzygą sobie włosy dziewice i młodzieńcy Delijczyków; pierwsze ucinają sobie przed zamążpójściem lok, owijają go dokoła wrzeciona i składają na ich grobie. Grób ten znajduje się w obrębie miejsca świątynnego Artemidy, na lewo od wejścia, a na nim zasadzone jest drzewo oliwne. A wszyscy młodzieńcy na Delos owijają lok swych włosów dokoła pewnego ziela i także składają go na grobie. Hyperborejki zatem takiej doznają czci ze strony mieszkańców Delos.

Ci właśnie opowiadają też o dwóch innych dziewicach, Arge i Opis, które od Hyperborejczyków idąc przez kraje tych samych ludów, przybyły na Delos jeszcze przed Hyperochą i Laodiką. Zjawiły się one, aby uiścić Ejlejtyi daninę, jaką same sobie nałożyły za przyspieszenie porodu Latony. A miały Arge i Opis przybyć tam równocześnie z samymi bogami, tj. Apollonem i Artemidą, i dlatego, jak mówią Delijczycy, przyznano im inne zaszczyty. I tak kobiety zbierają dla nich datki i wzywają je po imieniu w hymnie, który im ułożył Licyjczyk Olenos. Od nich nauczyli się tego zwyczaju mieszkańcy wysp i Jonowie, tak że oni również opiewają Opis i Argę, przy czym imiennie je wzywają i zbierają datki (ów Olenos, przybyły z Licji, utworzył też inne stare pieśni, które śpiewa się na Delos). Popiół ze spalonych na ołtarzu udźców zużywa się na posypanie grobu Opis i Argi. Grób ich znajduje się w tyle za świątynią Artemidy na Delos,

γῆν, ἐοῦσαν κυκλοτερέα ὡς ἀπὸ τόρνου, καὶ τὴν Ἀσίην τῇ Εὐρώπῃ <καὶ τῇ Λιβύῃ> ποιεῦνται ἴσην. ἐν ὀλίγοισι γὰρ ἐγὼ δηλώσω μέγαθός τε ἑκάστης αὐτέων καὶ οἵη τίς ἐστι ἐς γραφὴν ἑκάστη.

<Ἐν μέσῃ Ἀσίῃ> Πέρσαι οἰκέουσι κατήκοντες ἐπὶ τὴν νοτίην θάλασσαν τὴν Ἐρυθρὴν καλεομένην· τούτων δ' ὑπεροικέουσι πρὸς βορέην ἄνεμον Μῆδοι, Μήδων δὲ Σάσπειρες, Σασπείρων δὲ Κόλχοι κατήκοντες ἐπὶ τὴν βορηίην θάλασσαν, ἐς τὴν Φᾶσις ποταμὸς ἐκδιδοῖ. ταῦτα τέσσερα ἔθνεα οἰκέει ἐκ θαλάσσης ἐς θάλασσαν. ἐνθεῦτεν δὲ τὸ πρὸς ἑσπέρης ἀκταὶ διφάσιαι ἀπ' †αὐτῆς† κατατείνουσι ἐς θάλασσαν, τὰς ἐγὼ ἀπηγήσομαι. ἔνθεν μὲν ἡ ἀκτὴ ἡ ἑτέρη τὰ πρὸς βορέην ἀπὸ Φάσιος ἀρξαμένη παρατέταται ἐς θάλασσαν παρά τε τὸν Πόντον καὶ τὸν Ἑλλήσποντον μέχρι Σιγείου τοῦ Τρωικοῦ, τὰ δὲ πρὸς νότου ἡ αὐτὴ αὕτη ἀκτὴ ἀπὸ τοῦ Μυριανδικοῦ κόλπου τοῦ πρὸς Φοινίκῃ κειμένου τείνει τὰ ἐς θάλασσαν μέχρι Τριοπίου ἄκρης. οἰκέει δ' ἐν τῇ ἀκτῇ ταύτῃ ἔθνεα ἀνθρώπων τριήκοντα. αὕτη μέν νυν ἡ ἑτέρη τῶν ἀκτέων, ἡ δὲ δὴ ἑτέρη ἀπὸ Περσέων ἀρξαμένη παρατέταται ἐς τὴν Ἐρυθρὴν θάλασσαν, ἥ τε Περσικὴ καὶ ἀπὸ ταύτης ἐκδεκομένη ἡ Ἀσσυρίη καὶ ἀπὸ Ἀσσυρίης ἡ Ἀραβίη· λήγει δὲ αὕτη, οὐ λήγουσα εἰ μὴ νόμῳ, ἐς τὸν κόλπον τὸν Ἀράβιον, ἐς τὸν Δαρεῖος ἐκ τοῦ Νείλου διώρυχα ἐσήγαγε. μέχρι μέν νυν Φοινίκης ἀπὸ Περσέων χῶρος πλατὺς καὶ πολλὸς ἔστι, τὸ δ' ἀπὸ Φοινίκης παρήκει διὰ τῆσδε τῆς θαλάσσης ἡ ἀκτὴ αὕτη παρά τε Συρίην τὴν Παλαιστίνην καὶ Αἴγυπτον, ἐς τὴν τελευτᾷ· ἐν

zwrócony ku wschodowi, tuż przy gospodzie Kejczyków.

Tyle o Hyperborejczykach. Nie wspominam bowiem podania o Abarisie[237], który także miał być Hyperborejczykiem, jak on ze swoją strzałą okrążał całą ziemię, niczym się nie żywiąc. Jeżeli jednak faktycznie istnieją hyperborejscy jacyś ludzie, to istnieją też hypernotycy. Śmiech mnie zbiera, gdy widzę, jak wielu już nakreśliło obwód ziemi, a nikt rozumnie go nie objaśnił. Bo kreślą oni Ocean, jakoby on dokoła opływał ziemię, która jest zaokrąglona niby pod dłutem tokarskim, a Azję czynią równą co do wielkości Europie. Ja więc w niewielu słowach podam wielkość każdej z obu części ziemi i jak każda z nich musi być nakreślona.

Persowie mieszkają aż po morze południowe, które nazywa się Czerwonym. Nad nimi, ku północy, mieszkają Medowie, nad Medami Saspejrowie, nad Saspejrami Kolchowie, sięgając do morza północnego, do którego uchodzi rzeka Fasis.Te cztery ludy mieszkają od morza do morza.

Od nich na zachód rozciągają się dwa półwyspy od Azji do morza, które opiszę. Jeden z nich, zaczynając się w północnej części od Fasis, wybiega ku morzu wzdłuż Pontu i Hellespontu aż do trojańskiego Sigejon; w części południowej ten sam półwysep zaczyna się od Zatoki Myriandyjskiej, leżącej przy Fenicji, i ciągnie się ku morzu aż do przylądka Triopion. Na tym półwyspie mieszka trzydzieści ludów. To więc jest jeden z obu półwyspów.

τῇ ἔθνεά ἐστι τρία μοῦνα. ταῦτα μὲν ἀπὸ Περσέων τὰ πρὸς ἑσπέρης τῆς Ἀσίης ἔχοντά ἐστι, τὰ δὲ κατύπερθε Περσέων καὶ Μήδων καὶ Σασπείρων καὶ Κόλχων, τὰ πρὸς ἠῶ τε καὶ ἥλιον ἀνατέλλοντα, ἔνθεν μὲν ἡ Ἐρυθρὴ παρήκει θάλασσα, πρὸς βορέω δὲ ἡ Κασπίη τε θάλασσα καὶ ὁ Ἀράξης ποταμός, ῥέων πρὸς ἥλιον ἀνίσχοντα. μέχρι δὲ τῆς Ἰνδικῆς οἰκέεται ἡ Ἀσίη· τὸ δὲ ἀπὸ ταύτης ἔρημος ἤδη τὸ πρὸς τὴν ἠῶ, οὐδὲ ἔχει οὐδεὶς φράσαι οἷον δή τι ἐστί. τοιαύτη μὲν καὶ τοσαύτη ἡ Ἀσίη ἐστί, ἡ δὲ Λιβύη ἐν τῇ ἀκτῇ τῇ ἑτέρῃ ἐστί· ἀπὸ γὰρ Αἰγύπτου Λιβύη ἤδη ἐκδέκεται. κατὰ μέν νυν Αἴγυπτον ἡ ἀκτὴ αὕτη στεινή ἐστι· ἀπὸ γὰρ τῆσδε τῆς θαλάσσης ἐς τὴν Ἐρυθρὴν θάλασσαν δέκα μυριάδες εἰσὶ ὀργυιέων, αὗται δ' ἂν εἶεν χίλιοι στάδιοι· τὸ δὲ ἀπὸ τοῦ στεινοῦ τούτου κάρτα πλατέα τυγχάνει ἐοῦσα ἡ ἀκτὴ ἥτις Λιβύη κέκληται.

Θωμάζω ὦν τῶν διουρισάντων καὶ διελόντων Λιβύην καὶ Ἀσίην καὶ Εὐρώπην· οὐ γὰρ σμικρὰ τὰ διαφέροντα αὐτέων ἐστί· μήκεϊ μὲν γὰρ παρ' ἀμφοτέρας παρήκει ἡ Εὐρώπη, εὖρεος δὲ πέρι οὐδὲ συμβάλλειν ἀξίη φαίνεταί μοι εἶναι. Λιβύη μὲν γὰρ δηλοῖ ἑωυτὴν ἐοῦσα περίρρυτος, πλὴν ὅσον αὐτῆς πρὸς τὴν Ἀσίην οὐρίζει, Νεκῶ τοῦ Αἰγυπτίων βασιλέος πρώτου τῶν ἡμεῖς ἴδμεν καταδέξαντος, ὃς ἐπείτε τὴν διώρυχα ἐπαύσατο ὀρύσσων τὴν ἐκ τοῦ Νείλου διέχουσαν ἐς τὸν Ἀράβιον κόλπον, ἀπέπεμψε Φοίνικας ἄνδρας πλοίοισι, ἐντειλάμενος ἐς τὸ ὀπίσω δι' Ἡρακλέων στηλέων διεκπλέειν {ἕως} ἐς τὴν βορηίην θάλασσαν καὶ οὕτως ἐς Αἴγυπτον ἀπικνέεσθαι. ὁρμηθέντες ὦν

Drugi, zaczynając się od Persji, rozciąga się do Morza Czerwonego: jest to kraj Persów i kolejna po nim Asyria, a po Asyrii dalej Arabia. Kończy się ten półwysep – co prawda tylko umownie – na Zatoce Arabskiej, do której Dariusz z Nilu kazał poprowadzić kanał. Od Persji aż do Fenicji jest to przestrzeń szeroka i rozległa; od Fenicji zaś ciągnie się ten półwysep wzdłuż Morza Śródziemnego przy Syrii Palestyńskiej i Egipcie, gdzie się kończy. Mieszkają na nim tylko trzy ludy.

Te są ziemie Azji rozciągające się od Persji na zachód. A co się tyczy tych jej części, które poza Persami, Medami, Saspejrami i Kolchami zwrócone są na wschód i ku wzejściu słońca – to od południa sięga do nich Morze Czerwone, od północy zaś Morze Kaspijskie i rzeka Arakses, która płynie ku wschodowi. Aż do Indii jest Azja zamieszkana; stąd ku wschodowi jest już pustynia, i nikt nie potrafi powiedzieć, jak ona wygląda. Taka i tak wielka jest Azja.

Libia zaś należy do drugiego półwyspu: bo bezpośrednio po Egipcie następuje Libia. Otóż przy Egipcie jest ten półwysep wąski; albowiem od Morza Śródziemnego aż do Morza Czerwonego jest sto tysięcy sążni, a to wynosi mniej więcej tysiąc stadiów. Ale od tego przesmyku staje się bardzo szerokim półwysep, który się zowie Libią.

Dziwię się więc tym, którzy odgraniczają i dzielą ziemię na Libię, Azję i Europę: bo niemało one różnią się między sobą. Długa jest, co prawda, Europa jak obie inne części razem wzięte; lecz co

οἱ Φοίνικες ἐκ τῆς Ἐρυθρῆς θαλάσσης ἔπλεον τὴν νοτίην θάλασσαν· ὅκως δὲ γίνοιτο φθινόπωρον, προσίσχοντες ἂν σπείρεσκον τὴν γῆν, ἵνα ἑκάστοτε τῆς Λιβύης πλέοντες γινοίατο, καὶ μένεσκον τὸν ἄμητον· θερίσαντες δ' ἂν τὸν σῖτον ἔπλεον, ὥστε δύο ἐτέων διεξελθόντων τρίτῳ ἔτεϊ κάμψαντες Ἡρακλέας στήλας ἀπίκοντο ἐς Αἴγυπτον. καὶ ἔλεγον ἐμοὶ μὲν οὐ πιστά, ἄλλῳ δὲ δή τεῳ, ὡς περιπλώοντες τὴν Λιβύην τὸν ἥλιον ἔσχον ἐς τὰ δεξιά. οὕτω μὲν αὕτη ἐγνώσθη τὸ πρῶτον, μετὰ δὲ Καρχηδόνιοί εἰσι οἱ λέγοντες <περιπλῶσαι> ἐπεὶ Σατάσπης γε ὁ Τεάσπιος ἀνὴρ Ἀχαιμενίδης οὐ περιέπλωσε Λιβύην, ἐπ' αὐτὸ τοῦτο πεμφθείς, ἀλλὰ δείσας τό τε μῆκος τοῦ πλόου καὶ τὴν ἐρημίην ἀπῆλθε ὀπίσω, οὐδ' ἐπετέλεσε τὸν ἐπέταξέ οἱ ἡ μήτηρ ἄεθλον. θυγατέρα γὰρ Ζωπύρου τοῦ Μεγαβύξου ἐβιήσατο παρθένον· ἔπειτα μέλλοντος αὐτοῦ διὰ ταύτην τὴν αἰτίην ἀνασκολοπιεῖσθαι ὑπὸ Ξέρξεω βασιλέος ἡ μήτηρ τοῦ Σατάσπεος ἐοῦσα Δαρείου ἀδελφεὴ παραιτήσατο, φᾶσά οἱ αὐτὴ μέζω ζημίην ἐπιθήσειν ἤ περ ἐκεῖνον. Λιβύην γάρ οἱ ἀνάγκην ἔσεσθαι περιπλώειν, ἐς ὃ ἂν ἀπίκηται περιπλέων αὐτὴν ἐς τὸν Ἀράβιον κόλπον. συγχωρήσαντος δὲ Ξέρξεω ἐπὶ τούτοισι ὁ Σατάσπης ἀπικόμενος ἐς Αἴγυπτον καὶ λαβὼν νέα τε καὶ ναύτας παρὰ τούτων ἔπλεε ἐπὶ Ἡρακλέας στήλας· διεκπλώσας δὲ καὶ κάμψας τὸ ἀκρωτήριον τῆς Λιβύης τῷ οὔνομα Σολόεις ἐστί, ἔπλεε πρὸς μεσαμβρίην, περήσας δὲ θάλασσαν πολλὴν ἐν πολλοῖσι μησί, ἐπείτε τοῦ πλεῦνος αἰεὶ ἔδεε, ἀποστρέψας ὀπίσω ἀπέπλεε ἐς Αἴγυπτον. ἐκ δὲ ταύτης ἀπικόμενος παρὰ βασιλέα

do szerokości, jak dla mnie jest jasne, nie można jej nawet z nimi porównać. Dalej Libia sama już świadczy, że jest wkoło oblana morzem prócz tej części, która graniczy z Azją, a udowodnił to pierwszy, ile wiemy, Nekos, król Egiptu. Ten mianowicie, zaprzestawszy wykopu kanału, który z Nilu miał się ciągnąć do Zatoki Arabskiej, wysłał Fenicjan na okrętach z tym poleceniem, ażeby w drodze powrotnej wpłynęli przez Słupy Heraklesa na morze północne i tą drogą wrócili do Egiptu. Fenicjanie więc wyruszyli z Morza Czerwonego i płynęli przez morze południowe. Ilekroć nastała jesień, lądowali i obsiewali pola, do jakiejkolwiek w danym razie okolicy Libii dotarli, i oczekiwali tam żniw; a skoro zboże zżęli, płynęli dalej, tak że po upływie dwóch lat skręcili w trzecim roku przy Słupach Heraklesa i przybyli do Egiptu. A opowiadali oni – co mnie nie wydaje się wiarogodne, może jednak komuś innemu – że podczas swej jazdy dokoła Libii mieli słońce po prawej stronie. Tak poznano po raz pierwszy tę część ziemi.

Po nich Kartagińczycy to samo utrzymują; bo co się tyczy Sataspesa, syna Teaspisa, z rodu Achajmenidów, to on nie opłynął całej Libii, choć w tym właśnie celu został wysłany, lecz z obawy przed długą jazdą i przed pustynią zawrócił z drogi i nie spełnił pracy, jaką zleciła mu matka. Mianowicie zgwałcił on dziewicę, córkę Zopyrosa, syna Megabyzosa, a kiedy następnie z tejże przyczyny miał być ukrzyżowany przez króla Kserksesa, wstawiła się za nim matka, która była

Ξέρξεα ἔλεγε φὰς τὰ προσωτάτω ἀνθρώπους σμικροὺς παραπλέειν ἐσθῆτι φοινικηίῃ διαχρεωμένους, οἵ ὅκως σφεῖς καταγοίατο τῇ νηὶ φεύγεσκον πρὸς τὰ ὄρεα καταλείποντες τὰς πόλιας· αὐτοὶ δὲ ἀδικέειν οὐδὲν ἐσιόντες, βρωτὰ δὲ μοῦνα ἐξ αὐτέων λαμβάνειν. τοῦ δὲ μὴ περιπλῶσαι Λιβύην παντελέως αἴτιον τόδε ἔλεγε, τὸ πλοῖον τὸ πρόσω οὐ δυνατὸν ἔτι εἶναι προβαίνειν ἀλλ᾽ ἐνίσχεσθαι. Ξέρξης δέ οἱ οὐ συγγινώσκων λέγειν ἀληθέα, οὐκ ἐπιτελέσαντά γε τὸν προκείμενον ἆεθλον, ἀνεσκολόπισε, τὴν ἀρχαίην δίκην ἐπιτιμῶν. τούτου δὲ τοῦ Σατάσπεος εὐνοῦχος ἀπέδρη ἐς Σάμον, ἐπείτε ἐπύθετο τάχιστα τὸν δεσπότεα τετελευτηκότα, ἔχων χρήματα μεγάλα, τὰ Σάμιος ἀνὴρ κατέσχε, τοῦ ἐπιστάμενος τὸ οὔνομα ἑκὼν ἐπιλήθομαι.

Τῆς δὲ Ἀσίης τὰ πολλὰ ὑπὸ Δαρείου ἐξευρέθη <ὅτι περίρρυτά ἐστι·> ὃς βουλόμενος Ἰνδὸν ποταμόν, ὃς κροκοδείλους δεύτερος οὗτος ποταμῶν πάντων παρέχεται, τοῦτον τὸν ποταμὸν εἰδέναι τῇ ἐς θάλασσαν ἐκδιδοῖ, πέμπει πλοίοισι ἄλλους τε τοῖσι ἐπίστευε τὴν ἀληθείην ἐρέειν καὶ δὴ καὶ Σκύλακα ἄνδρα Καρυανδέα. (2) οἱ δὲ ὁρμηθέντες ἐκ Κασπατύρου τε πόλιος καὶ τῆς Πακτυϊκῆς γῆς ἔπλεον κατὰ ποταμὸν πρὸς ἠῶ τε καὶ ἡλίου ἀνατολὰς ἐς θάλασσαν, διὰ θαλάσσης δὲ πρὸς ἑσπέρην πλέοντες τριηκοστῷ μηνὶ ἀπικνέονται ἐς τοῦτον τὸν χῶρον ὅθεν ὁ Αἰγυπτίων βασιλεὺς τοὺς Φοίνικας τοὺς πρότερον εἶπα ἀπέστειλε περιπλώειν Λιβύην. (3) μετὰ δὲ τούτους περιπλώσαντας Ἰνδούς τε κατεστρέψατο Δαρεῖος καὶ τῇ θαλάσσῃ ταύτῃ ἐχρᾶτο. οὕτως καὶ τῆς Ἀσίης, siostrą Dariusza, oświadczając, że sama wymierzy mu większą niż Kserkses karę: będzie bowiem musiał opłynąć Libię, aż po tej okrężnej jeździe przybędzie do Zatoki Arabskiej. Kserkses zgodził się na to, a Sataspes wyruszył do Egiptu, zabrał stamtąd okręt i żeglarzy i popłynął do Słupów Heraklesa. Skoro przez nie przejechał i skręcił koło przylądka Libii, który zwie się Soloejs, żeglował dalej na południe. Przepłynąwszy jednak w wielu miesiącach wielką przestrzeń morza, gdy ciągle więcej go jeszcze musiał przepływać, zawrócił i z powrotem zawinął do Egiptu. Stąd udał się do króla Kserksesa i opowiadał, że w najdalszych okolicach trafił na niepokaźnych wzrostem ludzi, którzy nosili odzież z liści palmowych; ilekroć z okrętem przybił do lądu, uciekali oni w góry i porzucali miasta, do których wchodził, nie wyrządzając żadnej szkody, tylko zabierał stamtąd bydło. Że zaś nie opłynął całej Libii, taki podawał powód: jego statek nie mógł już naprzód się posuwać, lecz coś go zatrzymywało. Ale Kserkses, przekonany, że nie mówi on prawdy, kazał go przybić do krzyża i wymierzył mu pierwotną karę, ponieważ nie wykonał nałożonej sobie pracy. A eunuch tego Sataspesa, dowiedziawszy się o śmierci swego pana, zbiegł na Samos z wielkimi skarbami, które zatrzymał u siebie pewien Samijczyk; znam wprawdzie jego imię, ale chętnie je zapominam.

Przeważną część Azji odkrył Dariusz, który chciał się dowiedzieć, gdzie wpada do morza rzeka Indus, co to jedyna ze wszystkich rzek prócz Nilu zawiera

πλὴν τὰ πρὸς ἥλιον ἀνίσχοντα, τὰ ἄλλα ἀνεύρηται ὁμοῖα παρεχόμενα τῇ Λιβύῃ.

Ἡ δὲ δὴ Εὐρώπη πρὸς οὐδαμῶν φανερή ἐστι γινωσκομένη, οὔτε τὰ πρὸς ἥλιον ἀνατέλλοντα οὔτε τὰ πρὸς βορέην, εἰ περίρρυτός ἐστι· μήκεϊ δὲ γινώσκεται παρ᾽ ἀμφοτέρας παρήκουσα. οὐδ᾽ ἔχω συμβαλέσθαι ἐπ᾽ ὅτευ μιῇ ἐούσῃ γῇ οὐνόματα τριφάσια κεῖται, ἐπωνυμίας ἔχοντα γυναικῶν, καὶ οὐρίσματα αὐτῇ Νεῖλός τε ὁ Αἰγύπτιος ποταμὸς ἐτέθη καὶ Φᾶσις ὁ Κόλχος (οἱ δὲ Τάναϊν ποταμὸν τὸν Μαιήτην καὶ Πορθμήια τὰ Κιμμέρια λέγουσι), οὐδὲ τῶν διουρισάντων τὰ οὐνόματα πυθέσθαι, καὶ ὅθεν ἔθεντο τὰς ἐπωνυμίας. ἡ γὰρ δὴ Λιβύη μὲν ἐπὶ Λιβύης λέγεται ὑπὸ τῶν πολλῶν Ἑλλήνων ἔχειν τὸ οὔνομα γυναικὸς αὐτόχθονος, ἡ δὲ Ἀσίη ἐπὶ τῆς Προμηθέος γυναικὸς τὴν ἐπωνυμίην. καὶ τούτου μὲν μεταλαμβάνονται τοῦ οὐνόματος Λυδοί, φάμενοι ἐπὶ Ἀσίεω τοῦ Κότυος τοῦ Μάνεω κεκλῆσθαι τὴν Ἀσίην, ἀλλ᾽ οὐκ ἐπὶ τῆς Προμηθέος Ἀσίης· ἐπ᾽ ὅτευ καὶ τὴν ἐν Σάρδισι φυλὴν κεκλῆσθαι Ἀσιάδα. ἡ δὲ δὴ Εὐρώπη οὔτε εἰ περίρρυτός ἐστι γινώσκεται πρὸς οὐδαμῶν ἀνθρώπων, οὔτε ὁκόθεν τὸ οὔνομα ἔλαβε τοῦτο, οὔτε ὅστις οἱ ἦν ὁ θέμενος φαίνεται, εἰ μὴ ἀπὸ τῆς Τυρίης φήσομεν Εὐρώπης λαβεῖν τὸ οὔνομα τὴν χώρην· πρότερον δὲ ἦν ἄρα ἀνώνυμος ὥσπερ αἱ ἕτεραι. ἀλλ᾽ αὕτη γε ἐκ τῆς Ἀσίης τε φαίνεται ἐοῦσα καὶ οὐκ ἀπικομένη ἐς τὴν γῆν ταύτην ἥτις νῦν ὑπὸ Ἑλλήνων Εὐρώπη καλέεται, ἀλλ᾽ ὅσον ἐκ Φοινίκης ἐς Κρήτην, ἐκ Κρήτης δὲ ἐς Λυκίην. ταῦτα μέν νυν ἐπὶ τοσοῦτον εἰρήσθω· τοῖσι krokodyle; dlatego między innymi, którym ufał, że powiedzą prawdę, wysłał z flotą także Skylaksa z Karyandy. Ci więc ruszyli z miasta Kaspatyros i krainy paktyickiej i płynęli w dół rzeki ku wschodowi i słońca wzejściu aż do morza; potem żeglowali przez morze na zachód i w trzydziestym miesiącu przybyli na to miejsce, skąd egipski król wysłał był Fenicjan, o których przedtem mówiłem, celem opłynięcia Libii. Gdy zatem oni objechali Azję, podbił Dariusz Indów i stał się panem tego morza. W ten sposób odkryto, że także Azja, z wyjątkiem części położonych na wschód, ma podobny wygląd jak Libia.

O Europie zaś widocznie nikt nie wie, zarówno co do jej części położonych na wschód, jak i na północ, czy jest oblana morzem; to tylko się wie, że jest tak długa jak inne dwie części ziemi razem wzięte. I nie mogę odgadnąć, dlaczego ziemia, która przecież jest jedna, nosi trzy odmienne nazwy, pochodzące od imion kobiecych, i dlaczego jako granice narzuca się jej egipską rzekę Nil i kolchidzką Fasis (inni wymieniają meotycki Tanais i Cieśninę Kimmeryjską). Nie mogę się także dowiedzieć o imionach ludzi, którzy te granice ustalili, i skąd te nazwy wzięli. Otóż Libia, jak mówi większość Hellenów, ma swą nazwę od Libii, tubylczej niewiasty, Azja zaś od żony Prometeusza. Jednakowoż tę ostatnią nazwę przywłaszczają sobie też Lidyjczycy, twierdząc, że Azja została nazwana od Azjasa, syna Kotysa, syna Manesa, a nie od Azji, żony Prometeusza; że od owego Azjasa również

γὰρ νομιζομένοισι <οὐνόμασι> αὐτῶν χρησόμεθα.

Ὁ δὲ Πόντος ὁ Εὔξεινος, ἐπ᾽ ὃν ἐστρατεύετο ὁ Δαρεῖος, χωρέων πασέων παρέχεται ἔξω τοῦ Σκυθικοῦ ἔθνεα ἀμαθέστατα· οὔτε γὰρ ἔθνος τῶν ἐντὸς τοῦ Πόντου οὐδὲν ἔχομεν προβαλέσθαι σοφίης πέρι οὔτε ἄνδρα λόγιον οἴδαμεν γενόμενον, πάρεξ τοῦ Σκυθικοῦ ἔθνεος καὶ Ἀναχάρσιος. τῷ δὲ Σκυθικῷ γένεϊ ἓν μὲν τὸ μέγιστον τῶν ἀνθρωπηίων πρηγμάτων σοφώτατα πάντων ἐξεύρηται τῶν ἡμεῖς ἴδμεν, τὰ μέντοι ἄλλα οὐκ ἄγαμαι. τὸ δὲ μέγιστον οὕτω σφι ἀνεύρηται ὥστε ἀποφυγεῖν τε μηδένα ἐπελθόντα ἐπὶ σφέας, μὴ βουλομένους τε ἐξευρεθῆναι καταλαβεῖν μὴ οἷόν τε εἶναι· τοῖσι γὰρ <ἂν> μήτε ἄστεα μήτε τείχεα ᾖ ἐκτισμένα, ἀλλὰ φερέοικοι ἐόντες πάντες ἔωσι ἱπποτοξόται, ζῶντες μὴ ἀπ᾽ ἀρότου ἀλλ᾽ ἀπὸ κτηνέων, οἰκήματά τέ σφι ᾖ ἐπὶ ζευγέων, κῶς οὐκ ἂν εἴησαν οὗτοι ἄμαχοί τε καὶ ἄποροι προσμίσγειν; ἐξεύρηται δέ σφι ταῦτα τῆς τε γῆς ἐούσης ἐπιτηδέης καὶ τῶν ποταμῶν ἐόντων σφι συμμάχων· ἥ τε γὰρ γῆ ἐοῦσα πεδιὰς αὕτη ποιώδης τε καὶ εὔυδρός ἐστι, ποταμοί τε δι᾽ αὐτῆς ῥέουσι οὐ πολλῷ τεῳ ἀριθμὸν ἐλάσσονες τῶν ἐν Αἰγύπτῳ διωρύχων. ὅσοι δὲ ὀνομαστοί τέ εἰσι αὐτῶν καὶ προσπλωτοὶ ἀπὸ θαλάσσης, τούτους ὀνομανέω,Ἴστρος μὲν πεντάστομος, μετὰ δὲ Τύρης τε καἵ Ὑπανις καὶ Βορυσθένης καὶ Παντικάπης καὶ Ὑπάκυρις καὶ Γέρρος καὶ Τάναϊς· ῥέουσι δὲ οὗτοι κατὰ τάδε.Ἴστρος μὲν ἐὼν μέγιστος ποταμῶν πάντων τῶν ἡμεῖς ἴδμεν, ἴσος αἰεὶ αὐτὸς ἑωυτῷ ῥέει καὶ θέρεος καὶ χειμῶνος, πρῶτος δὲ τὸ ἀπ᾽ ἑσπέρης

dzielnica w Sardes nosi miano azyjskiej. O Europie zaś nie tylko żaden człowiek nie wie, czy jest wkoło oblana morzem, lecz także, skąd otrzymała swą nazwę; a i ten nie jest znany, kto jej nazwę nadał; chyba że przyjmiemy, iż ląd ten nazwano od Europy z Tyru: przedtem więc byłby bezimienny, podobnie jak inne części ziemi. Ale wiadomą jest rzeczą, że owa Europa pochodziła z Azji i wcale nie przybyła na ląd, który dziś Hellenowie zwą Europą; tylko z Fenicji dostała się na Kretę, a z Krety do Licji. –Tyle o tym; zresztą my będziemy się posługiwali przyjętymi ogólnie nazwami.

Wybrzeża Pontu Euksyńskiego, na które Dariusz przedsięwziął wyprawę, mieszczą w sobie najbardziej ze wszystkich ziem nieokrzesane ludy – z wyjątkiem scytyjskiego; ani bowiem wśród tych, które w obrębie Pontu mieszkają, nie możemy wymienić żadnego ludu z powodu jego rozumu, ani nie znamy uczonego męża z tej okolicy, prócz scytyjskiego ludu i Anacharsisa. Scytyjski szczep wynalazł najmądrzej w porównaniu ze wszystkimi, jakich znamy, ludźmi jedną rzecz, która jest najważniejszą z ludzkich spraw; reszty specjalnie nie podziwiam. To zaś najważniejsze odkrycie na tym polega, że nikt, wtargnąwszy do nich, nie może ujść cało i że ich samych, jeśli nie chcą, aby ich odszukano, nikt nie potrafi dosięgnąć. Ci ludzie ani miast, ani twierdz założonych nie posiadają, lecz domy swe noszą z sobą i wszyscy są konnymi łucznikami, a żyją nie z uprawy roli, lecz z hodowli bydła, i mieszkania swe mają na wozach. Czyż

τῶν ἐν τῇ Σκυθικῇ ῥέων κατὰ τοιόνδε μέγιστος γέγονε· ποταμῶν καὶ ἄλλων ἐς αὐτὸν ἐκδιδόντων. εἰσὶ δὴ οἵδε οἱ μέγαν αὐτὸν ποιεῦντες, διὰ μέν γε τῆς Σκυθικῆς χώρης πέντε μεγάλοι ῥέοντες, τόν τε Σκύθαι Πόρατα καλέουσι, Ἕλληνες δὲ Πυρετόν, καὶ ἄλλος Τιαραντὸς καὶ Ἄραρός τε καὶ Νάπαρις καὶ Ὀρδησσός. ὁ μὲν πρῶτος λεχθεὶς τῶν ποταμῶν μέγας καὶ πρὸς ἠῶ ῥέων ἀνακοινοῦται τῷ Ἴστρῳ τὸ ὕδωρ, ὁ δὲ δεύτερος λεχθεὶς Τιαραντὸς πρὸς ἑσπέρης τε μᾶλλον καὶ ἐλάσσων, ὁ δὲ δὴ Ἄραρός τε καὶ ὁ Νάπαρις καὶ ὁ Ὀρδησσὸς διὰ μέσου τούτων ῥέοντες ἐσβάλλουσι ἐς τὸν Ἴστρον. οὗτοι μὲν αὐθιγενέες Σκυθικοὶ ποταμοὶ συμπληθύουσι αὐτόν, ἐκ δὲ Ἀγαθύρσων Μάρις ποταμὸς ῥέων συμμίσγεται τῷ Ἴστρῳ. ἐκ δὲ τοῦ Αἵμου τῶν κορυφέων τρεῖς ἄλλοι <οὐ> μεγάλοι ῥέοντες πρὸς βορῆν ἄνεμον ἐσβάλλουσι ἐς αὐτόν, Ἄτλας καὶ Αὔρας καὶ Τίβισις· διὰ δὲ Θρηίκης καὶ Θρηίκων τῶν Κροβύζων ῥέοντες Ἄθρυς καὶ Νόης καὶ Ἀρτάνης ἐκδιδοῦσι ἐς τὸν Ἴστρον· ἐκ δὲ Παιόνων καὶ ὄρεος Ῥοδόπης Σκίος ποταμὸς μέσον σχίζων τὸν Αἷμον ἐκδιδοῖ ἐς αὐτόν. ἐξ Ἰλλυριῶν δὲ ῥέων πρὸς βορῆν ἄνεμον Ἄγγρος ποταμὸς ἐσβάλλει ἐς πεδίον τὸ Τριβαλλικὸν καὶ ἐς ποταμὸν Βρόγγον, ὁ δὲ Βρόγγος ἐς τὸν Ἴστρον· οὕτω ἀμφοτέρους ἐόντας μεγάλους ὁ Ἴστρος δέκεται. ἐκ δὲ τῆς κατύπερθε χώρης Ὀμβρικῶν Κάρπις ποταμὸς καὶ ἄλλος Ἅλπις πρὸς βορῆν ἄνεμον καὶ οὗτοι ῥέοντες ἐκδιδοῦσι ἐς αὐτόν. ῥέει γὰρ δὴ διὰ πάσης τῆς Εὐρώπης ὁ Ἴστρος, ἀρξάμενος ἐκ Κελτῶν, οἳ ἔσχατοι πρὸς ἡλίου δυσμέων μετὰ Κύνητας οἰκέουσι

tacy ludzie są do pokonania i czy łatwo jest wręcz z nimi walczyć?

To oni wynaleźli, ponieważ i kraj mają odpowiedni, i rzeki im w tym pomagają. Kraj bowiem jest równinny, porosły trawą i dobrze nawodniony, a przepływają go rzeki niewiele mniejsze co do liczby niż kanały w Egipcie. Które z nich są słynniejsze i spławne od morza, te wymieniam: Ister z pięciu ujściami, potem Tyres, Hypanis, Borystenes, Pantikapes, Hypakyris, Gerros i Tanais. Bieg ich jest taki:

Ister, największa ze wszystkich znanych nam rzek, płynie zawsze równy sobie w lecie i w zimie. Jest to pierwsza z rzek Scytii, która przybywa z zachodu, a dlatego stał się największym, że także inne rzeki do niego wpadają. Te, które go czynią wielkim, są następujące. Naprzód pięć płynących przez kraj scytyjski: Porata, jak ją nazywają Scytowie, albo Pyretos, jak ją mienią Hellenowie; dalej Tiarantos, Araros, Naparis i Ordessos[238]. Pierwsza z wymienionych rzek jest wielka, płynie w kierunku wschodnim i udziela Istrowi swych wód; druga wspomniana, Tiarantos, płynie więcej na zachód i jest mniejsza; Araros, Naparis i Ordessos płyną w środku między obu tymi rzekami i uchodzą również do Istru. To są krajowe rzeki scytyjskie, które go powiększają. A od Agatyrsów przybywa rzeka Maris i łączy się z Istrem.

Dalej ze szczytów gór Hajmos[239] przybywają trzy inne wielkie rzeki, które płyną w północnym kierunku i do niego wpadają: Atlas, Auras i Tibisis. Przez

τῶν ἐν τῇ Εὐρώπῃ· ῥέων δὲ διὰ πάσης τῆς Εὐρώπης ἐς τὰ πλάγια τῆς Σκυθικῆς ἐσβάλλει. τούτων ὦν τῶν καταλεχθέντων καὶ ἄλλων πολλῶν συμβαλλομένων τὸ σφέτερον ὕδωρ γίνεται ὁ Ἴστρος ποταμῶν μέγιστος, ἐπεὶ ὕδωρ γε ἓν πρὸς ἓν συμβάλλειν ὁ Νεῖλος πλήθεϊ ἀποκρατέει· ἐς γὰρ δὴ τοῦτον οὔτε ποταμὸς οὔτε κρήνη οὐδεμία ἐσδιδοῦσα ἐς πλῆθός οἱ συμβάλλεται. ἴσος δὲ αἰεὶ ῥέει ἔν τε θέρεϊ καὶ χειμῶνι ὁ Ἴστρος κατὰ τοιόνδε τι, ὡς ἐμοὶ δοκέει· τοῦ μὲν χειμῶνός ἐστι ὅσος περ ἐστί, ὀλίγῳ τε μέζων τῆς ἑωυτοῦ φύσιος γίνεται· ὕεται γὰρ ἡ γῆ αὕτη τοῦ χειμῶνος πάμπαν ὀλίγῳ, νιφετῷ δὲ τὰ πάντα χρᾶται. τοῦ δὲ θέρεος ἡ χιὼν ἡ ἐν τῷ χειμῶνι πεσοῦσα, ἐοῦσα ἀμφιλαφής, τηκομένη πάντοθεν ἐσδιδοῖ ἐς τὸν Ἴστρον. αὕτη τε δὴ ἡ χιὼν ἐσδιδοῦσα ἐς αὐτὸν συμπληθύει καὶ ὄμβροι πολλοί τε καὶ λάβροι σὺν αὐτῇ· ὕει γὰρ δὴ τὸ θέρος. ὅσῳ δὲ πλέον ἐπ᾽ ἑωυτὸν ὕδωρ ὁ ἥλιος ἐπέλκεται ἐν τῷ θέρεϊ ἢ ἐν τῷ χειμῶνι, τοσούτῳ τὰ συμμισγόμενα τῷ Ἴστρῳ πολλαπλήσιά ἐστι τοῦ θέρεος ἢ περ τοῦ χειμῶνος· ἀντιτιθέμενα δὲ ταῦτα ἀντισήκωσις γίνεται, ὥστε ἴσον μιν αἰεὶ φαίνεσθαι ἐόντα.

Εἷς μὲν δὴ τῶν ποταμῶν τοῖσι Σκύθῃσί ἐστι ὁ Ἴστρος, μετὰ δὲ τοῦτον Τύρης, ὃς ἀπὸ βορέω μὲν ἀνέμου ὁρμᾶται, ἄρχεται δὲ ῥέων ἐκ λίμνης μεγάλης ἢ οὐρίζει τήν τε Σκυθικὴν καὶ τὴν Νευρίδα γῆν. ἐπὶ δὲ τῷ στόματι αὐτοῦ κατοίκηνται Ἕλληνες, οἳ Τυρῖται καλέονται. τρίτος δὲ Ὕπανις ποταμὸς ὁρμᾶται μὲν ἐκ τῆς Σκυθικῆς, ῥέει δὲ ἐκ λίμνης μεγάλης τὴν πέριξ νέμονται ἵπποι ἄγριοι

Trację i terytorium trackich Krobyzów płyną Atrys, Noes i Artanes i uchodzą potem do Istru. Od Pajonów i z gór Rodope nadpływa rzeka Skios, która w środku przecina góry Hajmos i wlewa się do Istru. Od Ilirów przybywa płynąca w północnym kierunku rzeka Angros, która wpada na Równinę Triballijską i do rzeki Brongos, a ta do Istru – tak Ister przyjmuje obie te znaczne rzeki. Z kraju, który leży powyżej Umbrów, pochodzi rzeka Karpis i inna rzeka, Alpis; obie, płynąc w kierunku północnym, wpadają również do Istru. Płynie bowiem Ister przez całą Europę, biorąc początek w kraju Keltów, którzy po Kynetach ze wszystkich ludów Europy najdalej mieszkają na zachód; tak biegnie on przez całą Europę i, dotykając z boku ziemi scytyjskiej, wpada do morza.

Z tych wymienionych i jeszcze wielu innych dopływów, które mieszają z Istrem swe wody, staje się on największą z rzek. Bo jeśli się porówna wodę samego Istru z wodą Nilu, to masą wód przewyższa go Nil; do Nilu jednak nie wpływa żadna rzeka i żadne źródło, które by go powiększały. Że zaś Ister zawsze równie wielki jest w lecie i w zimie, dzieje się to, jak sądzę, z następującej przyczyny: W zimie jest on tak wielki, jaki jest zwyczajnie, i staje się niewiele większym od swej normalnej wysokości; bo w tym kraju w zimie tylko całkiem nieznaczny deszcz spada, natomiast bez ustanku śnieg prószy. W lecie zaś topi się śnieg, który spadł zimą w wielkiej masie, i wlewa się ze wszystkich stron do Istru. Ten więc śnieg, który do niego

λευκοί. καλέεται δὲ ἡ λίμνη αὕτη ὀρθῶς μήτηρ Ὑπάνιος. ἐκ ταύτης ὦν ἀνατέλλων ὁ Ὑπανις ποταμὸς ῥέει ἐπὶ μὲν πέντε ἡμερέων πλόον βραχὺς καὶ γλυκὺς ἔτι, ἀπὸ δὲ τούτου πρὸς θαλάσσης τεσσέρων ἡμερέων πλόον πικρὸς αἰνῶς. ἐκδιδοῖ γὰρ ἐς αὐτὸν κρήνη πικρή, οὕτω δή τι ἐοῦσα πικρή, ἣ μεγάθεϊ σμικρὴ ἐοῦσα κιρνᾷ τὸν Ὑπανιν, ἐόντα ποταμὸν ἐν ὀλίγοισι μέγαν. ἔστι δὲ ἡ κρήνη αὕτη ἐν οὔροισι χώρης τῆς τε ἀροτήρων Σκυθέων καὶ Ἀλιζώνων· οὔνομα δὲ τῇ κρήνῃ καὶ ὅθεν ῥέει τῷ χώρῳ Σκυθιστὶ μὲν Ἐξαμπαῖος, κατὰ δὲ τὴν Ἑλλήνων γλῶσσαν Ἱραὶ ὁδοί. συνάγουσι δὲ τὰ τέρματα ὅ τε Τύρης καὶ ὁ Ὑπανις κατὰ Ἀλιζῶνας· τὸ δὲ ἀπὸ τούτου ἀποστρέψας ἑκάτερος ῥέει εὐρύνων τὸ μέσον. τέταρτος δὲ Βορυσθένης ποταμός, ὅς ἐστι μέγιστός τε μετὰ Ἴστρον τούτων καὶ πολυαρκέστατος κατὰ γνώμας τὰς ἡμετέρας οὔτι μοῦνον τῶν Σκυθικῶν ποταμῶν ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων πάντων, πλὴν Νείλου τοῦ Αἰγυπτίου· τούτῳ γὰρ οὐκ οἷά τέ ἐστι συμβαλεῖν ἄλλον ποταμόν· τῶν δὲ λοιπῶν Βορυσθένης ἐστὶ πολυαρκέστατος, ὃς νομάς τε καλλίστας καὶ εὐκομιδεστάτας κτήνεσι παρέχεται ἰχθῦς τε ἀρίστους διακριδὸν καὶ πλείστους, πίνεσθαί τε ἥδιστός ἐστι, ῥέει τε καθαρὸς παρὰ θολεροῖσι, σπόρος τε παρ' αὐτὸν ἄριστος γίνεται, ποίη τε, τῇ οὐ σπείρεται ἡ χώρη, βαθυτάτη. ἅλες τε ἐπὶ τῷ στόματι αὐτοῦ αὐτόματοι πήγνυνται ἄπλετοι. κήτεά τε μεγάλα ἀνάκανθα, τὰ ἀντακαίους καλέουσι, παρέχεται ἐς ταρίχευσιν, ἄλλα τε πολλὰ θωμάσαι ἄξια. μέχρι μέν νυν Γέρρου χώρου, ἐς τὸν τεσσεράκοντα ἡμερέων πλόος ἐστί,

wpływa, powiększa go, a wraz z nim częste i gwałtowne deszcze: bo w lecie tam deszcz pada. Otóż ile więcej wody słońce w lecie do siebie przyciąga niż w zimie, tyle właśnie wynoszą liczne dopływy, których Ister otrzymuje w lecie więcej niż w zimie. Jeżeli się to nawzajem przeciwstawi, następuje wyrównanie i tak wyjaśnia się, dlaczego on zawsze jest równie wielki.

Jedną więc z rzek w kraju Scytów jest Ister. Po nim następuje Tyres; przybywa on z północy i wypływa z wielkiego jeziora, które tworzy granicę ziemi scytyjskiej i neuryjskiej. Przy jego ujściu mieszkają Hellenowie, którzy nazywają się Tyritami.

Trzecia rzeka, Hypanis, poczyna się w samej Scytii i wypływa z wielkiego jeziora, dokoła którego pasą się dzikie białe konie: jezioro to słusznie[240] zwie się „matką Hypanisu". Z niego więc wyłania się Hypanis i płynie w ciągu pięciodniowej żeglugi płytki i ze słodką jeszcze wodą; odtąd zaś ku morzu, w ciągu czterodniowej jazdy, jest mocno gorzki: wpływa bowiem do niego gorzkie źródło, i to tak gorzkie, że mimo małej swej objętości zakaża cały Hypanis, któremu niewiele rzek dorównywa wielkością. Znajduje się to źródło na granicy kraju Scytów-oraczy i Alizonów; jego nazwa, jak i miejsca, gdzie wytryska, brzmi po scytyjsku Eksampajos, tj.w helleńskim języku Święte drogi. Przy Alizonach zbliżają się w swym biegu Tyres i Hypanis; odtąd jednak odwracają się od siebie i jeden płynie w znacznej odległości od drugiego.

γινώσκεται ῥέων ἀπὸ βορέω ἀνέμου, τὸ δὲ κατύπερθε δι᾽ ὧν ῥέει ἀνθρώπων οὐδεὶς ἔχει φράσαι· φαίνεται δὲ ῥέων δι᾽ ἐρήμου ἐς τῶν γεωργῶν Σκυθέων τὴν χώρην· οὗτοι γὰρ οἱ Σκύθαι παρ᾽ αὐτὸν ἐπὶ δέκα ἡμερέων πλόον νέμονται. μούνου δὲ τούτου τοῦ ποταμοῦ καὶ Νείλου οὐκ ἔχω φράσαι τὰς πηγάς, δοκέω δέ, οὐδὲ οὐδεὶς Ἑλλήνων. ἀγχοῦ τε δὴ θαλάσσης ὁ Βορυσθένης ῥέων γίνεται καί οἱ συμμίσγεται ὁ Ὕπανις ἐς τὠυτὸ ἕλος ἐκδιδούς. τὸ δὲ μεταξὺ τῶν ποταμῶν τούτων ἐὸν ἔμβολον τῆς χώρης Ἱππόλεω ἄκρη καλέεται, ἐν δὲ αὐτῷ ἱρὸν Δήμητρος ἐνίδρυται· πέρην δὲ τοῦ ἱροῦ ἐπὶ τῷ Ὑπάνι Βορυσθενεῖται κατοίκηνται. ταῦτα μὲν τὰ ἀπὸ τούτων τῶν ποταμῶν, μετὰ δὲ τούτους πέμπτος ποταμὸς ἄλλος τῷ οὔνομα Παντικάπης· ῥέει δὲ καὶ οὗτος ἀπὸ βορέω τε καὶ ἐκ λίμνης, καὶ τὸ μεταξὺ τούτου τε καὶ τοῦ Βορυσθένεος νέμονται οἱ γεωργοὶ Σκύθαι, ἐκδιδοῖ δὲ ἐς τὴν Ὑλαίην, παραμειψάμενος δὲ ταύτην τῷ Βορυσθενείῃ συμμίσγεται. ἕκτος δὲ Ὑπάκυρις ποταμός, ὃς ὁρμᾶται μὲν ἐκ λίμνης, διὰ μέσων δὲ τῶν νομάδων Σκυθέων ῥέων ἐκδιδοῖ κατὰ Καρκινῖτιν πόλιν, ἐς δεξιὴν ἀπέργων τήν τε Ὑλαίην καὶ τὸν Ἀχιλλήιον δρόμον καλεόμενον. ἕβδομος δὲ Γέρρος ποταμὸς ἀπέσχισται μὲν ἀπὸ τοῦ Βορυσθένεος κατὰ τοῦτο τῆς χώρης ἐς ὃ γινώσκεται ὁ Βορυσθένης. ἀπέσχισται μέν νυν ἐκ τούτου τοῦ χώρου, οὔνομα δὲ ἔχει τό περ ὁ χῶρος αὐτός, Γέρρος, ῥέων δὲ ἐς θάλασσαν οὐρίζει τήν τε τῶν νομάδων χώρην καὶ τὴν τῶν βασιληίων Σκυθέων, ἐκδιδοῖ δὲ ἐς τὸν Ὑπάκυριν. ὄγδοος δὲ δὴ Τάναϊς ποταμός, ὃς ῥέει τἀνέκαθεν ἐκ λίμνης

Czwarty jest Borystenes, największa po Istrze z tych rzek i nastręczająca, moim zdaniem, największe korzyści nie tylko wśród scytyjskich, lecz także wśród wszystkich innych rzek – z wyjątkiem egipskiego Nilu. Z tym bowiem nie można żadnej innej rzeki porównać; wśród reszty zaś Borystenes jest najpożyteczniejszy, ponieważ użycza bydłu najpiękniejszych i najlepiej utrzymanych pastwisk i zawiera stanowczo najlepsze i najliczniejsze ryby; także jego woda jest bardzo przyjemna do picia, a płynie on czysty obok zamulonych rzek; dalej na jego brzegach najlepiej udają się zasiewy zboża, a tam gdzie się nie obsiewa ziemi, rośnie najbujniejsza trawa. Przy jego zaś ujściu sama z siebie osadza się sól w niezmiernej ilości. Dostarcza też on wielkich ryb bez ości, które nazywają antakajami, a nadają się one do marynowania; nadto wiele innych godnych podziwu płodów. Aż do krainy Gerros, dokąd żegluga trwa czterdzieści dni, zna się jego bieg od północy; przez jakie jednak ludy dalej płynie, tego nikt nie potrafi powiedzieć. Prawdopodobnie płynie on przez pustynię do kraju Scytów-rolników; bo ci Scytowie mieszkają po jego brzegach na przestrzeni dziesięciodniowej żeglugi. Tylko tej rzeki oraz Nilu źródeł nie mogę podać, a sądzę, że również żaden z Hellenów podać ich nie może. W swym biegu blisko morza łączy się z nim Hypanis, który wlewa się do tego samego bagna. Leżący między obiema rzekami cypel lądu nazywa się Przylądkiem Hippolaosa; na nim wznosi się świątynia

μεγάλης ὁρμώμενος, ἐκδιδοῖ δὲ ἐς μέζω ἔτι λίμνην καλεομένην Μαιῆτιν, καὶ οὐρίζει Σκύθας τε τοὺς βασιληίους καὶ Σαυρομάτας. ἐς δὲ Τάναϊν τοῦτον ἄλλος ποταμὸς ἐσβάλλει τῷ οὔνομά ἐστι Ὕργις. τοῖσι μὲν δὴ ὀνομαστοῖσι ποταμοῖσι οὕτω δή τι οἱ Σκύθαι ἐσκευάδαται, τοῖσι δὲ κτήνεσι ἡ ποίη <ἡ> ἀναφυομένη ἐν τῇ Σκυθικῇ ἐστι ἐπιχολωτάτη πασέων ποιέων τῶν ἡμεῖς ἴδμεν· ἀνοιγομένοισι δὲ τοῖσι κτήνεσι ἔστι σταθμώσασθαι ὅτι τοῦτο οὕτως ἔχει.

Τὰ μὲν δὴ μέγιστα οὕτω σφι εὔπορά ἐστι, τὰ δὲ λοιπὰ νόμαια κατὰ τάδε σφι διάκειται. θεοὺς μὲν μούνους τούσδε ἱλάσκονται, Ἱστίην μὲν μάλιστα, ἐπὶ δὲ Δία τε καὶ Γῆν, νομίζοντες τὴν Γῆν τοῦ Διὸς εἶναι γυναῖκα, μετὰ δὲ τούτους Ἀπόλλωνά τε καὶ οὐρανίην Ἀφροδίτην καὶ Ἡρακλέα καὶ Ἄρεα. τούτους μὲν πάντες Σκύθαι νενομίκασι, οἱ δὲ βασιλήιοι Σκύθαι καὶ τῷ Ποσειδέωνι θύουσι. ὀνομάζονται δὲ Σκυθιστὶ Ἱστίη μὲν Ταβιτί, Ζεὺς δὲ ὀρθότατα κατὰ γνώμην γε τὴν ἐμὴν καλεόμενος Παπαῖος, Γῆ δὲ Ἀπί, Ἀπόλλων δὲ Γοιτόσυρος, οὐρανίη δὲ Ἀφροδίτη Ἀργίμπασα, Ποσειδέων δὲ Θαγιμασάδας. ἀγάλματα δὲ καὶ βωμοὺς καὶ νηοὺς οὐ νομίζουσι ποιέειν πλὴν Ἄρεϊ· τούτῳ δὲ νομίζουσι. θυσίη δὲ ἡ αὐτὴ πᾶσι κατέστηκε περὶ πάντα τὰ ἱρὰ ὁμοίως, ἐρδομένη ὧδε· τὸ μὲν ἱρήιον αὐτὸ ἐμπεποδισμένον τοὺς ἐμπροσθίους πόδας ἕστηκε, ὁ δὲ θύων ὄπισθε τοῦ κτήνεος ἑστεὼς σπάσας τὴν ἀρχὴν τοῦ στρόφου καταβάλλει μιν, πίπτοντος δὲ τοῦ ἱρηίου ἐπικαλέει τὸν θεὸν τῷ ἂν θύῃ καὶ ἔπειτα βρόχῳ περὶ ὦν ἔβαλε τὸν αὐχένα, σκυταλίδα

Demetery; poza tą świątynią nad Hypanisem są siedziby Borystenitów. Tyle o tych rzekach.

Po nich jest inna, piąta rzeka, zwana Pantikapes. Ta także płynie z północy i z jeziora, leżące zaś między nią a Borystenesem terytorium zamieszkują Scytowie-rolnicy; wkracza do krainy Hylaja i, przepłynąwszy ją, łączy się z Borystenesem.

Szóstą rzeką jest Hypakyris, który poczyna się z jeziora, płynie przez środek obszaru Scytów-koczowników i wlewa się do morza koło miasta Karkinitis, oddzielając na prawo krainę Hylaję od tak zwanej Bieżni Achillesa.

Siódma rzeka, Gerros, odłącza się od Borystenesu w tej okolicy, aż do której bieg tegoż jest znany; odtąd więc oddziela się i nosi tę samą nazwę co ta okolica, tj. Gerros. W dalszym swym biegu ku morzu stanowi granicę między krajem Scytów-koczowników i Scytów Królewskich i uchodzi potem do Hypakyrisu.

Ósmą rzeką jest Tanais, który z dalekiej północy wypływa z wielkiego jeziora i uchodzi do innego, jeszcze większego, zwanego Meockim, to zaś tworzy granicę między Scytami Królewskimi i Sauromatami. Do Tanaisu wpada inna rzeka, nosząca nazwę Hyrgis.

To są godne wzmianki rzeki, w jakie zaopatrzony jest kraj Scytów. Trawa zaś, która w Scytii dla bydła wyrasta, jest taka, że ze wszystkich znanych nam traw najwięcej wytwarza żółci. Że tak właśnie jest, można się przekonać, jeśli się bydlę pokraje.

δὲ ἐμβαλὼν περιάγει καὶ ἀποπνίγει, οὔτε πῦρ ἀνακαύσας οὔτε καταρξάμενος οὔτ' ἐπισπείσας· ἀποπνίξας δὲ καὶ ἀποδείρας τράπεται πρὸς ἕψησιν. τῆς δὲ γῆς τῆς Σκυθικῆς αἰνῶς ἀξύλου ἐούσης ὧδέ σφι ἐς τὴν ἕψησιν τῶν κρεῶν ἐξεύρηται. ἐπεὰν ἀποδείρωσι τὰ ἱρήια, γυμνοῦσι τὰ ὀστέα τῶν κρεῶν· ἔπειτα δὲ ἐσβάλλουσι, ἢν μὲν τύχωσι ἔχοντες, <ἐς> λέβητας ἐπιχωρίους, μάλιστα Λεσβίοισι κρητῆρσι προσεικέλους, χωρὶς ἢ ὅτι πολλῷ μέζονας· ἐς τούτους ἐσβαλόντες ἕψουσι ὑποκαίοντες τὰ ὀστέα τῶν ἱρηίων· ἢν δὲ μή σφι παρῇ λέβης, οἱ δὲ ἐς τὰς γαστέρας τῶν ἱρηίων ἐμβαλόντες τὰ κρέα πάντα καὶ παραμείξαντες ὕδωρ ὑποκαίουσι τὰ ὀστέα. τὰ δὲ αἴθεται κάλλιστα, αἱ δὲ γαστέρες χωρέουσι εὐπετέως τὰ κρέα ἐψιλωμένα τῶν ὀστέων· καὶ οὕτω βοῦς τε ἑωυτὸν ἐξέψει καὶ τἆλλα ἱρήια ἑωυτὸ ἕκαστον. ἐπεὰν δὲ ἑψηθῇ τὰ κρέα, ὁ θύσας τῶν κρεῶν καὶ τῶν σπλάγχνων ἀπαρξάμενος ῥίπτει ἐς τὸ ἔμπροσθε. θύουσι δὲ καὶ τὰ ἄλλα πρόβατα καὶ ἵππους μάλιστα.

Τοῖσι μὲν δὴ ἄλλοισι τῶν θεῶν οὕτω θύουσι καὶ ταῦτα τῶν κτηνέων, τῷ δὲ Ἄρεϊ ὧδε· κατὰ νομοὺς ἑκάσταισι τῶν ἀρχέων ἐνίδρυταί σφι Ἄρεος ἱρὸν τοιόνδε· φρυγάνων φάκελοι συννενέαται ὅσον τε ἐπὶ σταδίους τρεῖς μῆκος καὶ εὖρος, ὕψος δὲ <…> ἔλασσον. ἄνω δὲ τούτου τετράγωνον ἄπεδον πεποίηται, καὶ τὰ μὲν τρία τῶν κώλων ἐστὶ ἀπότομα, κατὰ δὲ τὸ ἓν ἐπιβατόν. ἔτεος δὲ ἑκάστου ἁμάξας πεντήκοντα καὶ ἑκατὸν ἐπινέουσι φρυγάνων· ὑπονοστέει γὰρ δὴ αἰεὶ ὑπὸ τῶν χειμώνων. ἐπὶ τούτου δὴ τοῦ ὄγκου ἀκινάκης σιδήρεος ἵδρυται

Tak więc w największe korzyści obfitują Scytowie; zresztą panują u nich takie zwyczaje. Czczą tylko następujące bóstwa[241]: przede wszystkim Hestię, potem Zeusa i Ziemię, ponieważ uważają Ziemię za małżonkę Zeusa; po nich Apollona, niebiańską Afrodytę, Heraklesa i Aresa. Te bóstwa uznają wszyscy Scytowie, a [tak zwani] Królewscy Scytowie składają ofiary również Posejdonowi. Hestia nazywa się po scytyjsku Tabiti, Zeus, najsłuszniej moim zdaniem, Papajos, Ziemia Api, Apollo Gojtosyros, niebiańska Afrodyta Argimpasa, Posejdon Tagimasadas. Posągów, ołtarzy i świątyń nie godzi się u nich stawiać żadnemu z bogów oprócz Aresa: temu zwyczaj pozwala je wznosić.

Ofiarowanie odbywa się u wszystkich w ten sam sposób przy wszelkiego rodzaju ofiarach. Przebieg jego jest taki: Bydlę ofiarne stoi ze związanymi przednimi nogami; ofiarujący staje w tyle za zwierzęciem, pociąga za nasadę postronka i obala je na ziemię; w chwili gdy bydlę pada, wzywa on to bóstwo, któremu składa ofiarę; następnie zarzuca zwierzęciu stryczek na szyję, wtyka doń kij, obraca go wkoło i dusi bydlę, przy czym ani ognia nie zapala, ani nie czyni przygotowań do ofiary, ani nie składa libacji. A skoro je udusi i odrze ze skóry, zabiera się do ugotowania.

Ziemia scytyjska jest nader uboga w drzewo, przeto wynaleziono u nich taki sposób gotowania mięsa: Po odarciu bydlęcia ofiarnego ze skóry, ogołacają kości z mięsa, które wrzucają następnie do krajowego wyrobu kotłów, o ile

ἀρχαῖος ἑκάστοισι, καὶ τοῦτ' ἐστὶ τοῦ Ἄρεος τὸ ἄγαλμα. τούτῳ δὲ τῷ ἀκινάκῃ θυσίας ἐπετείους προσάγουσι προβάτων καὶ ἵππων, καὶ δὴ καὶ †τοῖσδε† ἔτι πλέω θύουσι ἢ τοῖσι ἄλλοισι θεοῖσι. ὅσους {δ'} ἂν τῶν πολεμίων ζωγρήσωσι, ἀπὸ τῶν ἑκατὸν ἀνδρῶν ἄνδρα ἕνα θύουσι τρόπῳ οὐ τῷ αὐτῷ {ᾧ} καὶ τὰ πρόβατα, ἀλλ' ἑτεροίῳ· ἐπεὰν γὰρ οἶνον ἐπισπείσωσι κατὰ τῶν κεφαλέων, ἀποσφάζουσι τοὺς ἀνθρώπους ἐς ἄγγος καὶ ἔπειτα ἀνενείκαντες ἄνω ἐπὶ τὸν ὄγκον τῶν φρυγάνων καταχέουσι τὸ αἷμα τοῦ ἀκινάκεος. ἄνω μὲν δὴ φορέουσι τοῦτο, κάτω δὲ παρὰ τὸ ἱρὸν ποιεῦσι τάδε· τῶν ἀποσφαγέντων ἀνδρῶν τοὺς δεξιοὺς ὤμους πάντας ἀποταμόντες σὺν τῇσι χερσὶ ἐς τὸν ἠέρα ἱεῖσι καὶ ἔπειτα καὶ τὰ ἄλλα ἀπέρξαντες ἱρήια ἀπαλλάσσονται· χεὶρ δὲ τῇ ἂν πέσῃ κεῖται καὶ χωρὶς ὁ νεκρός.

Θυσίαι μέν νυν αὗταί σφι κατεστέασι, ὑσὶ δὲ οὗτοι οὐδὲν νομίζουσι οὐδὲ τρέφειν ἐν τῇ χώρῃ τὸ παράπαν θέλουσι. τὰ δ' ἐς πόλεμον ἔχοντα ὧδέ σφι διάκειται· ἐπεὰν τὸν πρῶτον ἄνδρα καταβάλῃ ἀνὴρ Σκύθης, τοῦ αἵματος ἐμπίνει· ὅσους δ' ἂν φονεύσῃ ἐν τῇ μάχῃ, τούτων τὰς κεφαλὰς ἀποφέρει τῷ βασιλέϊ· ἀπενείκας μὲν γὰρ κεφαλὴν τῆς ληίης μεταλαμβάνει τὴν ἂν λάβωσι, μὴ ἐνείκας δὲ οὔ. ἀποδείρει δὲ αὐτὴν τρόπῳ τοιῷδε· περιταμὼν κύκλῳ περὶ τὰ ὦτα καὶ λαβόμενος τῆς κεφαλῆς ἐκσείει, μετὰ δὲ σαρκίσας βοὸς πλευρῇ δέψει τῇσι χερσί, ὀργάσας δὲ αὐτὸ ἄτε χειρόμακτρον ἔκτηται, ἐκ δὲ τῶν χαλινῶν τοῦ ἵππου τὸν αὐτὸς ἐλαύνει, ἐκ τούτων ἐξάπτει καὶ ἀγάλλεται· ὃς γὰρ

je posiadają (są one prawie podobne do lesbijskich mieszalników, tylko znacznie większe); do nich więc wrzucają mięso i gotują, a ogień u spodu rozniecają z kości bydląt. Jeżeli zaś nie mają pod ręką kotła, wtedy wpychają wszystko mięso do brzucha bydlęcia ofiarnego, dolewają wody i niecą u spodu ogień z kości. Palą się one doskonale, a brzuch zwierzęcia mieści w sobie łatwo ogołocone z kości mięso. I tak wół albo inne bydlę ofiarne same siebie warzą. A kiedy mięso się ugotuje, wówczas ofiarnik składa pierwociny darów z mięsa i wnętrzności, rzucając je przed siebie. Na ofiarę składają wszelakie bydlęta, głównie jednak konie.

Otóż wszystkim innym bogom w taki to sposób ofiarowują i zarzynają owe zwierzęta[242], Aresowi zaś w następujący sposób. Dla mieszkańców każdego powiatu w trzech królestwach wzniesiona jest tego rodzaju świątynia Aresa: Gromadzi się wiązki chrustu na kupę, wynoszącą wzdłuż i wszerz jakie trzy stadia; wysokość jej jest mniejsza. Ponad nią utworzona jest czworokątna równa płaszczyzna, której trzy boki są spadziste, ale od jednego boku można na nią wyjść. Co roku napiętrzą tam sto pięćdziesiąt wozów chrustu; ten bowiem stale osiada z powodu złej pogody. Na tym więc wzniesieniu w każdym powiecie osadzony jest stary żelazny miecz i to jest święty wizerunek Aresa. Temu mieczowi składają doroczne ofiary z bydła i koni, a nawet znacznie więcej ofiarują niż reszcie bogów. Mianowicie ilu nieprzyjaciół żywcem pochwycą, z tych

ἂν πλεῖστα {δέρματα} χειρόμακτρα ἔχῃ, ἀνὴρ ἄριστος οὗτος κέκριται. πολλοὶ δὲ αὐτῶν ἐκ τῶν ἀποδαρμάτων καὶ χλαίνας ἐπείνυσθαι ποιεῦσι, συρράπτοντες κατά περ βαίτας· πολλοὶ δὲ ἀνδρῶν ἐχθρῶν τὰς δεξιὰς χεῖρας νεκρῶν ἐόντων ἀποδείραντες αὐτοῖσι ὄνυξι καλύπτρας τῶν φαρετρέων ποιεῦνται· δέρμα δὲ ἀνθρώπου καὶ παχὺ καὶ λαμπρὸν ἦν ἄρα, σχεδὸν δερμάτων πάντων λαμπρότατον λευκότητι. πολλοὶ δὲ καὶ ὅλους ἄνδρας ἐκδείραντες καὶ διατείναντες ἐπὶ ξύλων ἐπ᾽ ἵππων περιφέρουσι. ταῦτα μὲν δὴ οὕτω σφι νενόμισται, αὐτὰς δὲ τὰς κεφαλάς, οὔτι πάντων ἀλλὰ τῶν ἐχθίστων, ποιεῦσι τάδε· ἀποπρίσας {ἕκαστος} πᾶν τὸ ἔνερθε τῶν ὀφρύων ἐκκαθαίρει· καὶ ἢν μὲν ᾖ πένης, ὁ δὲ ἔξωθεν ὠμοβοέην μούνην περιτείνας οὕτω χρᾶται, ἢν δὲ ᾖ πλούσιος, τὴν μὲν ὠμοβοέην περιτείνει, ἔσωθεν δὲ καταχρυσώσας οὕτω χρᾶται <ἅτε> ποτηρίῳ. ποιεῦσι δὲ τοῦτο καὶ ἐκ τῶν οἰκηίων, ἤν σφι διάφοροι γένωνται καί τις ἐπικρατήσῃ {αὐτοῦ} παρὰ τῷ βασιλέϊ· ξείνων δέ οἱ ἐλθόντων τῶν ἂν λόγον ποιῆται, τὰς κεφαλὰς ταύτας παραφέρει καὶ ἐπιλέγει ὥς οἱ ἐόντες οἰκήιοι πόλεμον προσεθήκαντο καί σφεων αὐτὸς ἐπεκράτησε· ταύτην ἀνδραγαθίην λέγουσι. ἅπαξ δὲ τοῦ ἐνιαυτοῦ ἑκάστου ὁ νομάρχης ἕκαστος ἐν τῷ ἑωυτοῦ νομῷ κίρναται κρητῆρα οἴνου, ἀπ᾽ οὗ πίνουσι τῶν Σκυθέων τοῖσι ἂν ἄνδρες πολέμιοι ἀραιρημένοι ἔωσι· τοῖσι δ᾽ ἂν μὴ κατεργασμένον ᾖ τοῦτο, οὐ γεύονται τοῦ οἴνου τούτου, ἀλλ᾽ ἠτιμωμένοι ἀποκατέαται· ὄνειδος δέ σφί ἐστι μέγιστον τοῦτο· ὅσοι δὲ ἂν αὐτῶν καὶ κάρτα πολλοὺς ἄνδρας ἀραιρηκότες

każdego setnego męża zabijają na ofiarę nie w ten sam sposób co bydło, lecz w odmienny. Pokropiwszy głowy tych ludzi winem, zarzynają ich nad naczyniem, po czym wynoszą je na kupę wiązek chrustu i wylewają krew na miecz. Podczas gdy jedni wynoszą naczynie na górę, inni u dołu, przy świętym miejscu, wszystkim zarżniętym[243] mężom odrąbują prawe ramię wraz z ręką i wyrzucają w powietrze; następnie, skoro załatwią się z resztą bydląt ofiarnych, odchodzą. Ramię zaś leży tam, gdzie upadnie, a zwłoki osobno.

Takie to u nich istnieją ofiary; świń zupełnie nie używają do ofiar i w ogóle hodować ich w kraju nie zwykli.

Co do spraw wojennych jest u nich taki zwyczaj. Skoro Scyta powali pierwszego przeciwnika, pije jego krew, głowy zaś tych wszystkich, których w bitwie uśmierci, odnosi królowi: jeżeli bowiem zaniesie głowę, ma udział w uzyskanej przez nich zdobyczy, w przeciwnym razie nic nie dostaje. A odziera ją ze skóry w taki sposób: Nacina skórę dokoła uszów, potem chwyta głowę za włosy i wytrząsa ją; dalej zeskrobuje ze skóry mięso żebrem wołowym i garbuje ją w ręku; a skoro ją zmiękczy, posługuje się nią jak ręcznikiem, zawiesza ją u uzdy konia, na którym jeździ, i jest z tego dumny. Kto bowiem ma najwięcej takich ręczników, ten uchodzi za najdzielniejszego. Wielu z nich sporządza też ze zdartych skór szaty do wdziewania, zszywając je jak kożuchy pasterskie. Wielu również z prawej ręki trupów swych wrogów ściąga skórę

ἕωσι, οὗτοι δὲ σύνδυο κύλικας ἔχοντες πίνουσι ὁμοῦ.

Μάντιες δὲ Σκυθέων εἰσὶ πολλοί, οἳ μαντεύονται ῥάβδοισι ἰτεΐνῃσι πολλῇσι ὧδε· ἐπεὰν φακέλους ῥάβδων μεγάλους ἐνείκωνται, θέντες χαμαὶ διεξειλίσσουσι αὐτούς, καὶ ἐπὶ μίαν ἑκάστην ῥάβδον θέντες θεσπίζουσι, ἅμα τε λέγοντες ταῦτα συνειλέουσι τὰς ῥάβδους ὀπίσω καὶ αὖτις κατὰ μίαν τιθεῖσι. αὕτη μέν σφι ἡ μαντικὴ πατρωίη ἐστί, οἱ δὲ ἐνάρεες οἱ ἀνδρόγυνοι τὴν Ἀφροδίτην σφίσι λέγουσι μαντικὴν δοῦναι· φιλύρης <δ'> ὧν φλοιῷ μαντεύονται· ἐπεὰν τὴν φιλύρην τρίχα σχίσῃ, διαπλέκων ἐν τοῖσι δακτύλοισι τοῖσι ἑωυτοῦ καὶ διαλύων χρᾷ. ἐπεὰν δὲ βασιλεὺς ὁ Σκυθέων κάμῃ, μεταπέμπεται τῶν μαντίων ἄνδρας τρεῖς τοὺς εὐδοκιμέοντας μάλιστα, οἳ τρόπῳ τῷ εἰρημένῳ μαντεύονται· καὶ λέγουσι οὗτοι ὡς τὸ ἐπίπαν μάλιστα τάδε, ὡς τὰς βασιληίας ἱστίας ἐπιώρκηκε ὃς καὶ ὅς, λέγοντες τῶν ἀστῶν τὸν ἂν δὴ λέγωσι. τὰς δὲ βασιληίας ἱστίας νόμος Σκύθῃσι τὰ μάλιστά ἐστι ὀμνύναι τότε ἐπεὰν τὸν μέγιστον ὅρκον ἐθέλωσι ὀμνύναι. αὐτίκα δὲ διαλελαμμένος ἄγεται οὗτος τὸν ἂν δὴ φῶσι ἐπιορκῆσαι, ἀπιγμένον δὲ ἐλέγχουσι οἱ μάντιες ὡς ἐπιορκήσας φαίνεται ἐν τῇ μαντικῇ τὰς βασιληίας ἱστίας καὶ διὰ ταῦτα ἀλγέει ὁ βασιλεύς· ὁ δὲ ἀρνέεται, οὐ φάμενος ἐπιορκῆσαι, καὶ δεινολογέεται. ἀρνεομένου δὲ τούτου ὁ βασιλεὺς μεταπέμπεται ἄλλους διπλησίους μάντιας καὶ ἢν μὲν καὶ οὗτοι ἐσορῶντες ἐς τὴν μαντικὴν καταδήσωσι ἐπιορκῆσαι, τοῦ δὲ ἰθέως τὴν κεφαλὴν ἀποτάμνουσι καὶ τὰ χρήματα αὐτοῦ διαλαγχάνουσι οἱ πρῶτοι τῶν μαντίων·

wraz z paznokciami i sporządza z niej nakrywkę kołczanu. Bo skóra ludzka jest mocna i błyszcząca, i przewyższa lśniącą białością prawie wszystkie inne skóry. Niejeden nawet z całego człowieka zdziera skórę, po czym napina ją na drewno i konno obwozi. To więc jest u nich w zwyczaju.

Z samymi zaś głowami, nie wszystkich, tylko największych swych wrogów, postępują w ten sposób: Co jest poniżej brwi, to wszystko odpiłowują i czaszkę oczyszczają; jeżeli kto jest biedny, obciąga ją tylko od zewnątrz surową skórą wołową i używa jej zamiast pucharu; jeśli zaś jest bogaty, obciąga ją również skórą wołową, wewnątrz jednak czaszkę pozłaca i posługuje się nią niby pucharem. To robią też z głowami swych krewnych, jeżeli się z nimi poróżnią i jeżeli jeden nad drugim z wyroku króla uzyska przewagę. Jeśli potem do niego przybędą goście, z którymi się liczy, wynosi przed nich te głowy i opowiada, że byli to krewni, którzy z nim zaczęli wojnę, a których on przemógł: to nazywa czynem bohaterskim.

Raz do roku każdy naczelnik powiatu miesza w swoim powiecie krater wina, z którego piją ci wszyscy Scytowie, którzy zabili nieprzyjaciół; którzy zaś tego nie dokonali, ci nie kosztują tego wina, lecz siedzą nie uczczeni na boku; a jest to dla nich największą hańbą. Ale ci, co wyjątkowo dużo wrogów uśmiercili, otrzymują dwa puchary i piją z obydwu.

U Scytów jest wielu wróżbitów, którzy z licznych różdżek wierzbowych wróżą w ten sposób: Przynoszą

ἢν δὲ οἱ ἐπελθόντες μάντιες ἀπολύσωσι, ἄλλοι πάρεισι μάντιες καὶ μάλα ἄλλοι· ἢν ὧν οἱ πλεῦνες τὸν ἄνθρωπον ἀπολύσωσι, δέδοκται τοῖσι πρώτοισι τῶν μαντίων αὐτοῖσι ἀπόλλυσθαι. ἀπολλῦσι δὲ αὐτοὺς τρόπῳ τοιῷδε· ἐπεὰν καμάρην φρυγάνων πλήσωσι καὶ ὑποζεύξωσι βοῦς, ἐμποδίσαντες τοὺς μάντιας καὶ χεῖρας ὀπίσω δήσαντες καὶ στομώσαντες κατεργνῦσι ἐς μέσα τὰ φρύγανα, ὑποπρήσαντες δὲ αὐτὰ ἀπιεῖσι φοβήσαντες τοὺς βοῦς. πολλοὶ μὲν δὴ συγκατακαίονται τοῖσι μάντισι βόες, πολλοὶ δὲ περικεκαυμένοι ἀποφεύγουσι, ἐπεὰν αὐτῶν ὁ ῥυμὸς κατακαυθῇ. κατακαίουσι δὲ τρόπῳ τῷ εἰρημένῳ καὶ δι' ἄλλας αἰτίας τοὺς μάντιας, ψευδομάντιας καλέοντες. τοὺς δ' ἂν ἀποκτείνῃ βασιλεύς, τούτων οὐδὲ τοὺς παῖδας λείπει, ἀλλὰ πάντα τὰ ἔρσενα κτείνει, τὰ δὲ θήλεα οὐκ ἀδικέει.

Ὅρκια δὲ ποιεῦνται Σκύθαι ὧδε πρὸς τοὺς ἂν ποιέωνται· ἐς κύλικα μεγάλην κεραμίνην οἶνον ἐγχέαντες αἷμα συμμίσγουσι τῶν τὸ ὅρκιον ταμνομένων, τύψαντες ὀπέατι ἢ ἐπιταμόντες μαχαίρῃ σμικρὸν τοῦ σώματος καὶ ἔπειτα ἀποβάψαντες ἐς τὴν κύλικα ἀκινάκην καὶ ὀϊστοὺς καὶ σάγαριν καὶ ἀκόντιον· ἐπεὰν δὲ ταῦτα ποιήσωσι, κατεύχονται πολλὰ καὶ ἔπειτα ἀποπίνουσι αὐτοί τε οἱ τὸ ὅρκιον ποιεύμενοι καὶ τῶν ἑπομένων οἱ πλείστου ἄξιοι.

Ταφαὶ δὲ τῶν βασιλέων ἐν Γέρροισί εἰσι, ἐς ὃ ὁ Βορυσθένης ἐστὶ προσπλωτός. ἐνθαῦτα, ἐπεάν σφι ἀποθάνῃ ὁ βασιλεύς, ὄρυγμα γῆς μέγα ὀρύσσουσι τετράγωνον, ἑτοῖμον δὲ τοῦτο ποιήσαντες ἀναλαμβάνουσι τὸν νεκρόν, wielkie wiązki rózg, kładą je na ziemi, rozwiązują, a układając jedną różdżkę za drugą – wróżą; równocześnie z wypowiadaniem wróżb znowu różdżki zbierają i z powrotem jedną za drugą układają w całość. Ten sposób wróżenia przekazali im przodkowie. Enareowie zaś, androgyni[244], twierdzą, że sztuki wieszczbiarskiej użyczyła im Afrodyta. Ci więc wróżą z kory lipowej. Mianowicie rozszczepiają korę na trzy części, nawijają sobie na palce, potem znowu odwijają i wróżą.

Skoro zaś zachoruje król Scytów, wzywa on do siebie trzech najbardziej poważanych wróżbiarzy, którzy w podany wyżej sposób wróżą. Ci z reguły mówią, że ten i ten – przy czym wymieniają jednego z obywateli – złożył fałszywą przysięgę na ognisko królewskie. A na ognisko króla mają Scytowie zwyczaj głównie wtedy przysięgać, jeżeli chcą złożyć największą przysięgę. Takiego więc, o którym wróżbici twierdzą, że popełnił krzywoprzysięstwo, zaraz się chwyta i sprowadza, a przybyłemu zarzucają wróżbiarze, że wróżby dowiodły mu, iż fałszywie przysiągł na ognisko królewskie i dlatego król chorzeje; on wypiera się i gorzko lamentuje. Wobec jego zaprzeczeń wzywa król innych wróżbiarzy w podwójnej liczbie; a skoro i ci, wglądnąwszy we wróżby, zasądzą go za krzywoprzysięstwo, od razu ścina mu się głowę i pierwsi wróżbici dzielą jego mienie między siebie. Jeżeli zaś powołani później wróżbici uwolnią go, wtedy zjawiają się inni i znów inni wróżbici. O ile więc większość ich człowieka

κατακεκηρωμένον μὲν τὸ σῶμα, τὴν δὲ νηδὺν ἀνασχισθεῖσαν καὶ καθαρθεῖσαν, πλέην κυπέρου κεκομμένου καὶ θυμιήματος καὶ σελίνου σπέρματος καὶ ἀννήσου, συνερραμμένην ὀπίσω, καὶ κομίζουσι ἐν ἁμάξῃ ἐς ἄλλο ἔθνος. οἳ δὲ ἂν παραδέξωνται κομισθέντα τὸν νεκρόν, ποιεῦσι τά περ οἱ βασιλήιοι Σκύθαι· τοῦ ὠτὸς ἀποτάμνονται, τρίχας περικείρονται, βραχίονας περιτάμνονται, μέτωπον καὶ ῥῖνα καταμύσσονται, διὰ τῆς ἀριστερῆς χειρὸς ὀϊστοὺς διαβυνέονται. ἐνθεῦτεν δὲ κομίζουσι ἐν τῇ ἁμάξῃ τοῦ βασιλέος τὸν νέκυν ἐς ἄλλο ἔθνος τῶν ἄρχουσι· οἱ δέ σφι ἕπονται ἐς τοὺς πρότερον ἦλθον. ἐπεὰν δὲ πάντας περιέλθωσι τὸν νέκυν κομίζοντες, ἔν τε Γέρροισι ἔσχατα κατοικημένοισί εἰσι τῶν ἐθνέων τῶν ἄρχουσι καὶ ἐν τῇσι ταφῇσι. καὶ ἔπειτα, ἐπεὰν θέωσι τὸν νέκυν ἐν τῇσι θήκῃσι ἐπὶ στιβάδος, παραπήξαντες αἰχμὰς ἔνθεν καὶ ἔνθεν τοῦ νεκροῦ ξύλα ὑπερτείνουσι καὶ ἔπειτα ῥιψὶ καταστεγάζουσι, ἐν δὲ τῇ λοιπῇ εὐρυχωρίῃ τῆς θήκης τῶν παλλακέων τε μίαν ἀποπνίξαντες θάπτουσι καὶ τὸν οἰνοχόον καὶ μάγειρον καὶ ἱπποκόμον καὶ διήκονον καὶ ἀγγελιηφόρον καὶ ἵππους καὶ τῶν ἄλλων ἁπάντων ἀπαρχὰς καὶ φιάλας χρυσέας· ἀργύρῳ δὲ οὐδὲν οὐδὲ χαλκῷ χρέωνται. ταῦτα δὲ ποιήσαντες χοῦσι πάντες χῶμα μέγα, ἁμιλλώμενοι καὶ προθυμεόμενοι ὡς μέγιστον ποιῆσαι. ἐνιαυτοῦ δὲ περιφερομένου αὖτις ποιεῦσι τοιόνδε· λαβόντες τῶν λοιπῶν θεραπόντων τοὺς ἐπιτηδεοτάτους (οἱ δέ εἰσι Σκύθαι ἐγγενέες· οὗτοι γὰρ θεραπεύουσι τοὺς ἂν αὐτὸς ὁ βασιλεὺς κελεύσῃ, ἀργυρώνητοι δὲ οὐκ εἰσί σφι θεράποντες), uwolni, postanowione jest, żeby pierwsi wróżbici sami śmierć ponieśli[245].

Karę śmierci wykonują na nich w ten sposób: Napełniają wóz chrustem i zaprzęgają do niego woły; potem wiążą wróżbitom nogi, związują im w tył ręce, kneblują usta i wsadzają ich w środek chrustu. Wreszcie chrust zapalają i pędzą spłoszone woły. Wiele wtedy wołów spala się razem z wróżbitami, wiele osmolonych ucieka, gdy spali się dyszel. W omówiony sposób palą wróżbitów także z innych powodów, nazywając ich „fałszywymi prorokami". Król nie oszczędza nawet synów skazańców, lecz zabija wszystkich męskich potomków, tylko niewiastom nie czyni nic złego.

Przymierza zawierają Scytowie z kimkolwiek bądź w taki sposób: Wlewają do wielkiego glinianego kielicha wino i mieszają je z krwią tych, którzy zawierają z sobą sojusz, przy czym nakłuwają szydłem lub nacinają nieznacznie nożem ciało; następnie zanurzają w kielichu miecz, strzały, topór i oszczep. Uczyniwszy to, odprawiają długą modlitwę, a potem piją z kielicha zarówno ci, którzy zawierają przymierze, jak i najbardziej poważani spośród ich drużyny.

Grzebanie królów odbywa się w kraju Gerros w tym miejscu, dokąd można Borystenesem w górę dojechać. Jeżeli u Scytów Królewskich umrze król, kopią tam w ziemi wielką czworokątną jamę. Skoro ją przygotują, biorą trupa (wprzód jednak ciało pociągają woskiem, brzuch rozcinają, oczyszczają i napełniają tłuczoną ciborą[246], wonnościami,

τούτων ὧν τῶν διηκόνων ἐπεὰν ἀποπνίξωσι πεντήκοντα καὶ ἵππους τοὺς καλλιστεύοντας πεντήκοντα, ἐξελόντες αὐτῶν τὴν κοιλίην καὶ καθήραντες ἐμπιπλᾶσι ἀχύρων καὶ συρράπτουσι· ἀψῖδος δὲ ἥμισυ ἐπὶ δύο ξύλα στήσαντες ὕπτιον καὶ τὸ ἕτερον ἥμισυ τῆς ἀψῖδος ἐπ᾽ ἕτερα δύο, καταπήξαντες τρόπῳ τοιούτῳ πολλὰ ταῦτα, ἔπειτα τῶν ἵππων κατὰ τὰ μήκεα ξύλα παχέα διελάσαντες μέχρι τῶν τραχήλων ἀναβιβάζουσι αὐτοὺς ἐπὶ τὰς ἀψῖδας· τῶν δὲ αἱ μὲν πρότεραι ἀψῖδες ὑπέχουσι τοὺς ὤμους τῶν ἵππων, αἱ δὲ ὄπισθε παρὰ τοὺς μηροὺς τὰς γαστέρας ὑπολαμβάνουσι· σκέλεα δὲ ἀμφότερα κατακρέμαται μετέωρα. χαλινοὺς δὲ καὶ στόμια ἐμβαλόντες ἐς τοὺς ἵππους κατατείνουσι ἐς τὸ πρόσθεν αὐτῶν καὶ ἔπειτα ἐκ πασσάλων δέουσι. τῶν δὲ δὴ νεηνίσκων τῶν ἀποπεπνιγμένων τῶν πεντήκοντα ἕνα ἕκαστον ἀναβιβάζουσι ἐπὶ τὸν ἵππον, ὧδε ἀναβιβάζοντες· ἐπεὰν νεκροῦ ἑκάστου παρὰ τὴν ἄκανθαν ξύλον ὀρθὸν διελάσωσι μέχρι τοῦ τραχήλου, κάτωθεν {δὲ} ὑπερέχει τοῦ ξύλου τούτου τὸ ἐς τόρμον πηγνῦσι τοῦ ἑτέρου ξύλου τοῦ διὰ τοῦ ἵππου. ἐπιστήσαντες δὲ κύκλῳ <περὶ> τὸ σῆμα ἱππέας τοιούτους ἀπελαύνουσι. οὕτω μὲν τοὺς βασιλέας θάπτουσι, τοὺς δὲ ἄλλους Σκύθας, ἐπεὰν ἀποθάνωσι, περιάγουσι οἱ ἀγχοτάτω προσήκοντες κατὰ τοὺς φίλους ἐν ἁμάξῃσι κειμένους, τῶν δὲ ἕκαστος ὑποδεκόμενος εὐωχέει τοὺς ἑπομένους καὶ τῷ νεκρῷ πάντων παρατιθεῖ τῶν καὶ τοῖσι ἄλλοισι· ἡμέρας δὲ τεσσεράκοντα οὕτω οἱ ἰδιῶται περιάγονται, ἔπειτα θάπτονται. θάψαντες δὲ οἱ Σκύθαι καθαίρονται τρόπῳ τοιῷδε· σμησάμενοι τὰς

nasieniem opichu i kopru, potem znowu go zaszywają) i transportują na wozie do innego ludu. Ci zaś, którzy przywiezione do nich zwłoki przyjmą, czynią to samo, co Scytowie Królewscy, tj. pierwsi dostawcy zwłok: odcinają sobie kawałek ucha, strzygą wkoło włosy, robią nacięcia dokoła ramion, rozdrapują sobie czoło i nos i lewą rękę przebijają strzałą. Stąd przewożą zwłoki do innego ludu swego państwa, a towarzyszą im ci, do których wprzódy przybyli. Skoro zaś ze zwłokami przejdą wszystkie ludy, znajdują się już u Gerrów, ludu mieszkającego na samej granicy ich państwa, i przy grobach. Następnie składają zwłoki do grobu na podściółce z liści i wbijają w ziemie po obu stronach zwłok lance; na nich kładą żerdzie i formują dach z rogoziny. W pozostałej, obszernej przestrzeni grobu grzebią jedną z nałożnic króla, którą wprzód duszą, dalej podczaszego, kucharza, koniucha, posługacza, gońca królewskiego i konie, nadto pierwociny wszelkich innych dostatków i złote czary; srebra i spiżu do tego celu nie używają. Po załatwieniu tych czynności sypią wszyscy wielki kopiec, współzawodnicząc z sobą i usiłując uczynić go jak największym[247].

Po upływie roku to znowu czynią: Biorą z pozostałych sług króla[248] najgorliwszych (a są to rodowici Scytowie: służą bowiem ci, którym sam król rozkaże; kupionych za pieniądze pachołków nie mają); z tych więc służących duszą pięćdziesięciu i tyleż wyjątkowej piękności koni[249]; jamy brzuszne jednych i drugich, po wyjęciu wnętrzności, czyszczą,

κεφαλὰς καὶ ἐκπλυνάμενοι ποιεῦσι περὶ τὸ σῶμα τάδε· ἐπεὰν ξύλα στήσωσι τρία ἐς ἄλληλα κεκλιμένα, περὶ ταῦτα πίλους εἰρινέους περιτείνουσι, συμφράξαντες δὲ ὡς μάλιστα λίθους ἐκ πυρὸς διαφανέας ἐσβάλλουσι ἐς σκάφην κειμένην ἐν μέσῳ τῶν ξύλων τε καὶ τῶν πίλων. ἔστι δέ σφι κάνναβις φυομένη ἐν τῇ χώρῃ πλὴν παχύτητος καὶ μεγάθεος τῷ λίνῳ ἐμφερεστάτη· ταύτῃ δὲ πολλῷ ὑπερφέρει ἡ κάνναβις. αὕτη καὶ αὐτομάτη καὶ σπειρομένη φύεται, καὶ ἐξ αὐτῆς Θρήικες μὲν καὶ εἵματα ποιεῦνται τοῖσι λινέοισι ὁμοιότατα. οὐδ' ἄν, ὅστις μὴ κάρτα τρίβων εἴη αὐτῆς, διαγνοίη λίνου ἢ καννάβιός ἐστι· ὃς δὲ μὴ εἰδέ κω τὴν καννάβιδα, λίνεον δοκήσει εἶναι τὸ εἷμα. ταύτης ὦν οἱ Σκύθαι τῆς καννάβιος τὸ σπέρμα ἐπεὰν λάβωσι, ὑποδύνουσι ὑπὸ τοὺς πίλους καὶ ἔπειτα ἐπιβάλλουσι τὸ σπέρμα ἐπὶ τοὺς διαφανέας λίθους {τῷ πυρί}· τὸ δὲ θυμιᾶται ἐπιβαλλόμενον καὶ ἀτμίδα παρέχεται τοσαύτην ὥστε Ἑλληνικὴ οὐδεμία ἄν μιν πυρίη ἀποκρατήσειε. οἱ δὲ Σκύθαι ἀγάμενοι τῇ πυρίῃ ὠρύονται· τοῦτό σφι ἀντὶ λουτροῦ ἐστι· οὐ γὰρ δὴ λούονται ὕδατι τὸ παράπαν τὸ σῶμα· αἱ δὲ γυναῖκες αὐτῶν ὕδωρ παραχέουσαι κατασώχουσι περὶ λίθον τρηχὺν τῆς κυπαρίσσου καὶ κέδρου καὶ λιβάνου ξύλου, καὶ ἔπειτα τὸ κατασωχόμενον τοῦτο παχὺ ἐὸν καταπλάσσονται πᾶν τὸ σῶμα καὶ τὸ πρόσωπον· καὶ ἅμα μὲν εὐωδίη σφεας ἀπὸ τούτου ἴσχει, ἅμα δὲ ἀπαιρέουσαι τῇ δευτέρῃ ἡμέρῃ τὴν καταπλαστὺν γίνονται καθαραὶ καὶ λαμπραί.

Ξεινικοῖσι δὲ νομαίοισι καὶ οὗτοι αἰνῶς χρᾶσθαι φεύγουσι, μήτε τεῶν

wypełniają plewą i zaszywają. Następnie połowę obręczy dzwona wozowego, odwróconą na dół krzywizną, ustawiają na dwóch palach, a drugą jej połowę na dwóch innych, i wiele tych półobręczy w taki sposób umocowują. Potem przez cielska koni przepychają wzdłuż aż do szyi grube drewna i wysadzają je na półobręcze, tak że przednie półobręcze podtrzymują łopatki koni, tylne dźwigają brzuch przy udach, obie zaś pary nóg wiszą w powietrzu. Wreszcie narzucają na konie uzdy i cugle, ściągają cugle ku przodowi i przywiązują je do kołków. A każdego z uduszonych pięćdziesięciu młodzieńców wysadzają na konia, dokonując tego tak, że poszczególne zwłoki nadziewają na prosty drąg, biegnący wzdłuż stosu pacierzowego aż do szyi; co zaś z tego drąga u dołu wystaje, to wtykają do otworu innego drąga, który przewierca konia. Ustawiwszy tego rodzaju jeźdźców dokoła mogiły, odchodzą[250].

Tak grzebią królów. Resztę zaś Scytów po śmierci kładą najbliżsi krewni na wóz i obwożą po domach przyjaciół. Z tych każdy podejmuje i ucztą ugaszcza towarzyszących, także trupowi zastawia to wszystko, co innym. Tak przez czterdzieści dni obwozi się zwyczajnych ludzi, a potem grzebie[251]. Po pogrzebie oczyszczają się Scytowie w następujący sposób: Naprzód namaszczają sobie głowę i zmywają, potem dla obmycia całego ciała tak postępują. Ustawia się trzy żerdzie ze zwróconymi ku sobie szczytami; dokoła nich rozpinają filcowe osłony, łącząc je z sobą jak najściślej; następnie do

ἄλλων, Ἑλληνικοῖσι δὲ καὶ ἥκιστα, ὡς διέδεξαν Ἀνάχαρσίς τε καὶ δεύτερα αὖτις Σκύλης. τοῦτο μὲν γὰρ Ἀνάχαρσις ἐπείτε γῆν πολλὴν θεωρήσας καὶ ἀποδεξάμενος κατ᾽ αὐτὴν σοφίην πολλὴν ἐκομίζετο ἐς ἤθεα τὰ Σκυθέων, πλέων δι᾽ Ἑλλησπόντου προσίσχει ἐς Κύζικον, καὶ εὗρε γὰρ τῇ Μητρὶ τῶν θεῶν ἀνάγοντας τοὺς Κυζικηνοὺς ὁρτὴν κάρτα μεγαλοπρεπέως, εὔξατο τῇ Μητρὶ ὁ Ἀνάχαρσις, ἢν σῶς καὶ ὑγιὴς ἀπονοστήσῃ ἐς <τὴν> ἑωυτοῦ, θύσειν τε κατὰ ταὐτὰ κατ᾽ ἃ ὥρα τοὺς Κυζικηνοὺς ποιεῦντας καὶ παννυχίδα στήσειν. ὡς δὲ ἀπίκετο ἐς τὴν Σκυθικήν, καταδὺς ἐς τὴν καλεομένην Ὑλαίην (ἡ δ᾽ ἐστὶ μὲν παρὰ τὸν Ἀχιλλήιον δρόμον, τυγχάνει δὲ πᾶσα ἐοῦσα δενδρέων παντοίων πλέη), ἐς ταύτην δὴ καταδὺς ὁ Ἀνάχαρσις τὴν ὁρτὴν ἐπετέλεε πᾶσαν τῇ θεῷ, τύμπανόν τε ἔχων καὶ ἐκδησάμενος ἀγάλματα. καὶ τῶν τις Σκυθέων καταφρασθεὶς αὐτὸν ταῦτα ποιεῦντα ἐσήμηνε τῷ βασιλέϊ Σαυλίῳ· ὁ δὲ καὶ αὐτὸς ἀπικόμενος ὡς εἶδε τὸν Ἀνάχαρσιν ποιεῦντα ταῦτα, τοξεύσας αὐτὸν ἀπέκτεινε. καὶ νῦν ἤν τις εἴρηται περὶ Ἀναχάρσιος, οὔ φασί μιν Σκύθαι γινώσκειν, διὰ τοῦτο ὅτι ἐξεδήμησέ τε ἐς τὴν Ἑλλάδα καὶ ξεινικοῖσι ἔθεσι διεχρήσατο. ὡς δ᾽ ἐγὼ ἤκουσα Τύμνεω τοῦ Ἀριαπείθεος ἐπιτρόπου, εἶναι αὐτὸν Ἰδανθύρσου τοῦ Σκυθέων βασιλέος πάτρων, παῖδα δὲ εἶναι Γνούρου τοῦ Λύκου τοῦ Σπαργαπείθεος. εἰ ὦν ταύτης ἦν τῆς οἰκίης ὁ Ἀνάχαρσις, ἴστω ὑπὸ τοῦ ἀδελφεοῦ ἀποθανών· Ἰδάνθυρσος γὰρ ἦν παῖς Σαυλίου, Σαύλιος δὲ ἦν ὁ ἀποκτείνας Ἀνάχαρσιν. καίτοι τινὰ ἤδη ἥκουσα λόγον ἄλλον ὑπὸ Πελοποννησίων

wanny, która stoi w środku między żerdziami i filcowymi zasłonami, wrzucają rozżarzone kamienie. W kraju ich rosną konopie, bardzo podobne do lnu – prócz grubości i wielkości, w czym konopie znacznie nad lnem górują. Rosną one bądź dziko, bądź zasiane. Z nich Trakowie sporządzają sobie nawet odzienie, które bardzo przypomina lniane, tak że kto dokładnie nie zna konopi, nie potrafi odróżnić, czy ono jest z lnu, czy z konopi; a kto nigdy jeszcze konopi nie widział, temu będzie się zdawało, że odzienie jest z lnu.

Tych więc konopi nasienie biorą Scytowie i wchodzą pod filcowe namioty; potem rzucają ziarna na rozżarzone kamienie: rzucane zaczynają dymić i wytwarzają taką parę, że żadna helleńska łaźnia parowa nie mogłaby jej przewyższyć. A Scytowie ryczą z zadowolenia w tej parze; to zastępuje im kąpiel, bo w ogóle nie myją ciała wodą. Ich zaś niewiasty rozcierają na szorstkim kamieniu kawałki drzewa cyprysowego, cedrowego i kadzidłowego, i dolewają wody. Tą roztartą tłustą masą smarują sobie całe ciało i twarz. Dzięki temu nie tylko nabierają one miłego zapachu, lecz zarazem na drugi dzień, po usunięciu przylepionej masy, są czyste i lśniące.

Obcych zwyczajów także Scytowie skrupulatnie unikają; nie przyjmują ich nie tylko od innych ludów, lecz przede wszystkim od Hellenów, czego dowiódł przykład Anacharsisa i po raz drugi znowu Skylesa. Naprzód o Anacharsisie. Ten, zwiedziwszy wiele krajów i wykazawszy w nich sporo

λεγόμενον, ὡς ὑπὸ τοῦ Σκυθέων βασιλέος Ἀνάχαρσις ἀποπεμφθεὶς τῆς Ἑλλάδος μαθητὴς γένοιτο, ὀπίσω τε ἀπονοστήσας φαίη πρὸς τὸν ἀποπέμψαντα Ἕλληνας πάντας ἀσχόλους εἶναι ἐς πᾶσαν σοφίην πλὴν Λακεδαιμονίων, τούτοισι δὲ εἶναι μούνοισι σωφρόνως δοῦναί τε καὶ δέξασθαι λόγον. ἀλλ᾽ οὗτος μὲν ὁ λόγος ἄλλως πέπαισται ὑπ᾽ αὐτῶν Ἑλλήνων, ὁ δ᾽ ὢν ἀνὴρ ὥσπερ πρότερον εἰρέθη διεφθάρη. οὗτος μέν νυν οὕτω δὴ ἔπρηξε διὰ ξεινικά τε νόμαια καὶ Ἑλληνικὰς ὁμιλίας. πολλοῖσι δὲ κάρτα ἔτεσι ὕστερον Σκύλης ὁ Ἀριαπείθεος ἔπαθε παραπλήσια τούτῳ. Ἀριαπείθεϊ γὰρ τῷ Σκυθέων βασιλέϊ γίνεται μετ᾽ ἄλλων παίδων Σκύλης· ἐξ Ἰστριηνῆς δὲ γυναικὸς οὗτος γίνεται καὶ οὐδαμῶς ἐγχωρίης, τὸν ἡ μήτηρ αὐτὴ γλῶσσάν τε Ἑλλάδα καὶ γράμματα ἐδίδαξε. μετὰ δὲ χρόνῳ ὕστερον Ἀριαπείθης μὲν τελευτᾷ δόλῳ ὑπὸ Σπαργαπείθεος τοῦ Ἀγαθύρσων βασιλέος, Σκύλης δὲ τήν τε βασιληίην παρέλαβε καὶ τὴν γυναῖκα τοῦ πατρός, τῇ οὔνομα ἦν Ὀποίη. ἦν δὲ αὕτη ἡ Ὀποίη ἀστή, ἐξ ἧς ἦν Ὄρικος Ἀριαπείθεϊ παῖς. βασιλεύων δὲ Σκυθέων ὁ Σκύλης διαίτῃ μὲν οὐδαμῶς ἠρέσκετο Σκυθικῇ, ἀλλὰ πολλὸν πρὸς τὰ Ἑλληνικὰ μᾶλλον τετραμμένος ἦν ἀπὸ παιδεύσιος τῆς ἐπεπαίδευτο, ἐποιεέ τε τοιοῦτον· εὖτε ἀγάγοι τὴν στρατιὴν τὴν Σκυθέων ἐς τὸ Βορυσθενεϊτέων ἄστυ (οἱ δὲ Βορυσθενεῖται οὗτοι λέγουσι σφέας αὐτοὺς εἶναι Μιλησίους), ἐς τούτους ὅκως ἔλθοι ὁ Σκύλης, τὴν μὲν στρατιὴν καταλίπεσκε ἐν τῷ προαστίῳ, αὐτὸς δὲ ὅκως ἔλθοι ἐς τὸ τεῖχος καὶ τὰς πύλας ἐγκλήισειε, τὴν στολὴν ἀποθέμενος τὴν Σκυθικὴν

mądrości, wracał do scytyjskiej ojczyzny i w przejeździe przez Hellespont wylądował w Kyzikos. Tu zastał właśnie Kyzikeńczyków obchodzących w nader uroczysty sposób święto ku czci Matki bogów. Wtedy ślubował jej Anacharsis, że jeżeli cało i zdrowo wróci do domu, będzie jej składał ofiary tak samo, jak to widział u Kyzikeńczyków, i ustanowi całonocne święto. Skoro więc przybył do Scytii, zagłębił się w tak zwanej Hylai, która leży przy „Bieżni Achillesa" i pełna jest wszelakiego rodzaju drzew. Tam skrywszy się, dopełnił Anacharsis ku czci bogini całego obrzędu, przy czym w ręku trzymał bęben i obwieszony był świętymi obrazkami. Otóż jeden ze Scytów, który go przy tej czynności podglądał, doniósł o tym królowi Sauliosowi; ten przybył osobiście i widząc, co Anacharsis wyprawia, zabił go strzałą z łuku. I jeszcze teraz, jeśli kto zapyta o Anacharsisa, mówią Scytowie, że go nie znają, właśnie dlatego, że z ich kraju wyjechał do Hellady i przyjął obce obyczaje. A jak słyszałem od Tymnesa[252], męża zaufania Ariapejtesa, był Anacharsis stryjem Idantyrsosa, króla Scytów, a synem Gnurosa, syna Lykosa, syna Spargapejtesa. Jeśli więc z tej rodziny pochodził, to właśnie został on zgładzony przez własnego brata: bo Idantyrsos był synem Sauliosa, a Saulios właśnie Anacharsisa zabił.

Słyszałem jednak inną jeszcze o tym historię, którą opowiadają Peloponezyjczycy. Wedle niej, wysłany przez króla Scytów Anacharsis stał się uczniem Hellenów, a po swym powrocie oświadczył

λάβεσκε ἂν Ἑλληνίδα ἐσθῆτα, ἔχων δ' ἂν ταύτην ἠγόραζε οὔτε δορυφόρων ἑπομένων οὔτε ἄλλου οὐδενός (τὰς δὲ πύλας ἐφύλασσον, μή τίς μιν Σκυθέων ἴδοι ἔχοντα ταύτην τὴν στολήν), καὶ τἆλλα ἐχρᾶτο διαίτῃ Ἑλληνικῇ καὶ θεοῖσι ἱρὰ ἐποίεε κατὰ νόμους τοὺς Ἑλλήνων. ὅτε δὲ διατρίψειε μῆνα ἢ πλέον τούτου, ἀπαλλάσσετο ἐνδὺς τὴν Σκυθικὴν στολήν. ταῦτα ποιέεσκε πολλάκις, καὶ οἰκία τε ἐδείματο ἐν Βορυσθένεϊ καὶ γυναῖκα ἔγημε ἐς αὐτὰ ἐπιχωρίην. ἐπείτε δὲ ἔδεέ οἱ κακῶς γενέσθαι, ἐγένετο ἀπὸ προφάσιος τοιῆσδε· ἐπεθύμησε Διονύσῳ Βακχείῳ τελεσθῆναι· μέλλοντι δέ οἱ ἐς χεῖρας ἄγεσθαι τὴν τελετὴν ἐγένετο φάσμα μέγιστον. ἦν οἱ ἐν Βορυσθενεϊτέων τῇ πόλι οἰκίης μεγάλης καὶ πολυτελέος περιβολή, τῆς καὶ ὀλίγῳ τι πρότερον τούτων μνήμην εἶχον, τὴν πέριξ λευκοῦ λίθου σφίγγες τε καὶ γρῦπες ἕστασαν· ἐς ταύτην ὁ θεὸς ἐνέσκηψε βέλος. καὶ ἡ μὲν κατεκάη πᾶσα, Σκύλης δὲ οὐδὲν τούτου εἵνεκα ἧσσον ἐπετέλεσε τὴν τελετήν. Σκύθαι δὲ τοῦ βακχεύειν πέρι Ἕλλησι ὀνειδίζουσι· οὐ γάρ φασι οἰκὸς εἶναι θεὸν ἐξευρίσκειν τοιοῦτον ὅστις μαίνεσθαι ἐνάγει ἀνθρώπους. ἐπείτε δὲ ἐτελέσθη τῷ Βακχείῳ ὁ Σκύλης, †διεπρήστευσε† τῶν τις Βορυσθενεϊτέων πρὸς τοὺς Σκύθας λέγων· Ἡμῖν γὰρ καταγελᾶτε, ὦ Σκύθαι, ὅτι βακχεύομεν καὶ ἡμέας ὁ θεὸς λαμβάνει· νῦν οὗτος ὁ δαίμων καὶ τὸν ὑμέτερον βασιλέα λελάβηκε, καὶ βακχεύει τε καὶ ὑπὸ τοῦ θεοῦ μαίνεται. εἰ δέ μοι ἀπιστέετε, ἕπεσθε, καὶ ὑμῖν ἐγὼ δέξω. εἵποντο τῶν Σκυθέων οἱ προεστεῶτες, καὶ αὐτοὺς ἀναγαγὼν ὁ Βορυσθενεΐτης

temu, co go wysłał, że „wszyscy Hellenowie zajmują się wszelkiego rodzaju umiejętnościami – z wyjątkiem Lacedemończyków; ale tylko z tymi można prowadzić rozumną rozmowę". Lecz ta opowieść jest czczym wymysłem samych Hellenów; dość że ów mąż, jak przedtem powiedziałem, został zgładzony. Tego więc taki los spotkał z powodu obcych zwyczajów i stosunków z Hellenami.

A w bardzo wiele lat później zdarzyło się coś podobnego Skylesowi, synowi Ariapejtesa. Mianowicie Ariapejtes, król Scytów, miał obok innych synów Skylesa, zrodzonego z niewiasty istriańskiej, więc bynajmniej nie krajowej; matka sama wyuczyła syna języka i pisma helleńskiego. W jakiś czas potem Ariapejtes został podstępnie zgładzony przez Spargapejtesa, króla Agatyrsów, a Skyles przejął władzę królewską wraz z żoną swego ojca, której na imię było Opoja. Ta Opoja była obywatelką scytyjską, z którą Ariapejtes miał syna Orikosa. Kiedy Skyles został królem Scytów, nie podobał mu się zupełnie scytyjski tryb życia, lecz miał on znacznie większą skłonność do helleńskich obyczajów wskutek wychowania, jakie otrzymał, i tak sobie postępował. Ilekroć prowadził wojsko scytyjskie do miasta Borystenitów (ci Borystenici twierdzą, że są Milezyjczykami), ile więc razy do nich Skyles przybywał, zostawiał swój orszak na przedmieściu, a sam wchodził do miasta, kazał zamknąć bramy, zdejmował swą szatę scytyjską i wdziewał helleńską; w tej szacie przebywał na rynku,

λάθρῃ ἐπὶ πύργον κατῖσε. ἐπείτε δὲ παρήιε σὺν τῷ θιάσῳ ὁ Σκύλης καὶ εἶδόν μιν βακχεύοντα οἱ Σκύθαι, κάρτα συμφορὴν μεγάλην ἐποιήσαντο, ἐξελθόντες δὲ ἐσήμαινον πάσῃ τῇ στρατιῇ τὰ ἴδοιεν. ὡς δὲ μετὰ ταῦτα ἐξήλαυνε ὁ Σκύλης ἐς ἤθεα τὰ ἑωυτοῦ, οἱ Σκύθαι προστησάμενοι τὸν ἀδελφεὸν αὐτοῦ Ὀκταμασάδην, γεγονότα ἐκ τῆς Τήρεω θυγατρός, ἐπανιστέατο τῷ Σκύλῃ. ὁ δὲ μαθὼν τὸ γινόμενον ἐπ᾽ ἑωυτῷ καὶ τὴν αἰτίην δι᾽ ἣν ἐποιέετο, καταφεύγει ἐς τὴν Θρηίκην. πυθόμενος δὲ ὁ Ὀκταμασάδης ταῦτα ἐστρατεύετο ἐπὶ τὴν Θρηίκην· ἐπείτε δὲ ἐπὶ τῷ Ἴστρῳ ἐγένετο, ἠντίασάν μιν οἱ Θρήικες, μελλόντων δὲ αὐτῶν συνάψειν ἔπεμψε Σιτάλκης παρὰ τὸν Ὀκταμασάδην λέγων τοιάδε· Τί δεῖ ἡμέας ἀλλήλων πειρηθῆναι; εἷς μέν μευ τῆς ἀδελφεῆς παῖς, ἔχεις δέ μευ ἀδελφεόν. σύ τε <δὴ> ἐμοὶ ἀπόδος τοῦτον καὶ ἐγὼ σοὶ τὸν σὸν Σκύλην παραδίδωμι· στρατιῇ δὲ μήτε σὺ κινδυνεύσῃς μήτ᾽ ἐγώ. ταῦτά οἱ πέμψας ὁ Σιτάλκης ἐπεκηρυκεύετο· ἦν γὰρ παρὰ τῷ Ὀκταμασάδῃ ἀδελφεὸς Σιτάλκεω πεφευγὼς τοῦτον. ὁ δὲ Ὀκταμασάδης καταινέει ταῦτα, ἐκδοὺς δὲ τὸν ἑωυτοῦ μήτρωα Σιτάλκῃ ἔλαβε τὸν ἀδελφεὸν Σκύλην. καὶ Σιτάλκης μὲν παραλαβὼν τὸν ἀδελφεὸν ἀπήγετο, Σκύλεω δὲ Ὀκταμασάδης αὐτοῦ ταύτῃ ἀπέταμε τὴν κεφαλήν. οὕτω μὲν περιστέλλουσι τὰ σφέτερα νόμαια Σκύθαι, τοῖσι δὲ παρακτωμένοισι ξεινικοὺς νόμους τοιαῦτα ἐπιτίμια διδοῦσι.

Πλῆθος δὲ τὸ Σκυθέων οὐκ οἷός τε ἐγενόμην ἀτρεκέως πυθέσθαι, ἀλλὰ διαφόρους λόγους περὶ τοῦ ἀριθμοῦ ἤκουον· καὶ γὰρ κάρτα πολλοὺς εἶναί

przy czym nie towarzyszyli mu ani kopijnicy, ani nikt inny (bram tymczasem strzeżono, aby go któryś ze Scytów w tej szacie nie zobaczył); w ogóle wiódł tryb życia helleński i składał ofiary bogom wedle obrządku Hellenów. Zabawiwszy tam miesiąc lub dłużej, wdziewał znowu scytyjski strój i oddalał się. Czynił to często, a nawet wybudował sobie w Borystenesie dom, do którego wprowadził tubylczą małżonkę.

Miało go jednak spotkać nieszczęście; jakoż przyszło z następującej przyczyny. Zapragnął być wtajemniczony w kult Dionizosa Bakchicznego, a kiedy miał przyjąć święcenia, zdarzył się bardzo wielki cud. Posiadał on w mieście Borystenitów wspaniały i nader obszerny dom, o którym nieco wyżej wspomniałem; dokoła niego stały wykonane z białego kamienia sfinksy i gryfy[253]. W dom ten uderzył piorun, tak że cały spłonął[254]. Skyles niemniej[255] dokonał swych święceń. Scytowie zaś biorą Hellenom za złe kult bakchiczny; twierdzą bowiem, że nieprzystojną jest rzeczą wymyślać sobie boga, który ludzi doprowadza do szału. Gdy więc Skyles wtajemniczony został w kult Bakchosa, jeden z Borystenitów prześliznął się przez straże do Scytów i tak powiedział: – Z nas szydzicie, Scytowie, że obchodzimy orgie bakchiczne i że bóg nas ogarnia; teraz to bóstwo ogarnęło także waszego króla, więc obchodzi te same orgie i pod wpływem boga szaleje. Jeżeli nie wierzycie, chodźcie ze mną, a ja wam pokażę. – Wtedy poszli za nim naczelnicy Scytów, a Borystenita

σφεας καὶ ὀλίγους ὡς Σκύθας εἶναι. τοσόνδε μέντοι ἀπέφαινόν μοι ἐς ὄψιν· ἔστι μεταξὺ Βορυσθένεός τε ποταμοῦ καὶ Ὑπάνιος χῶρος, οὔνομα δέ οἱ ἐστι Ἐξαμπαῖος, τοῦ καὶ ὀλίγῳ τι πρότερον τούτων μνήμην εἶχον, φάμενος ἐν αὐτῷ κρήνην ὕδατος πικροῦ εἶναι ἀπ' ἧς τὸ ὕδωρ ἀπορρέον τὸν Ὑπανιν ἄποτον ποιέειν. ἐν τούτῳ τῷ χώρῳ κεῖται χαλκήιον, μεγάθεϊ καὶ ἐξαπλήσιον τοῦ ἐπὶ στόματι τοῦ Πόντου κρητῆρος, τὸν Παυσανίης ὁ Κλεομβρότου ἀνέθηκε. ὃς δὲ μὴ εἶδέ κω τοῦτον, ὧδε δηλώσω· ἑξακοσίους ἀμφορέας εὐπετέως χωρέει τὸ ἐν Σκύθῃσι χαλκήιον, πάχος δὲ τὸ Σκυθικὸν τοῦτο χαλκήιόν ἐστι δακτύλων ἕξ. τοῦτο ὦν ἔλεγον οἱ ἐπιχώριοι ἀπὸ ἀρδίων γενέσθαι. βουλόμενον γὰρ τὸν σφέτερον βασιλέα, τῷ οὔνομα εἶναι Ἀριάνταν, {τοῦτον} εἰδέναι τὸ πλῆθος τὸ Σκυθέων κελεύειν μὲν πάντας Σκύθας ἄρδιν ἕκαστον μίαν {ἀπὸ τοῦ ὀϊστοῦ} κομίσαι· ὃς δ' ἂν μὴ κομίσῃ, θάνατον ἀπείλεε. κομισθῆναί τε δὴ χρῆμα πολλὸν ἀρδίων καί οἱ δόξαι ἐξ αὐτέων μνημόσυνον ποιήσαντι λιπέσθαι· ἐκ τουτέων δή μιν τὸ χαλκήιον ποιῆσαι τοῦτο καὶ ἀναθεῖναι ἐς τὸν Ἐξαμπαῖον τοῦτον. ταῦτα δὴ περὶ τοῦ πλήθεος τοῦ Σκυθέων ἤκουον. θωμάσια δὲ ἡ χώρη αὕτη οὐκ ἔχει, χωρὶς ἢ ὅτι ποταμούς τε πολλῷ μεγίστους καὶ ἀριθμὸν πλείστους. <…> τὸ δὲ ἀποθωμάσαι ἄξιον καὶ πάρεξ τῶν ποταμῶν καὶ τοῦ μεγάθεος τοῦ πεδίου παρέχεται, εἰρήσεται· ἴχνος Ἡρακλέος φαίνουσι ἐν πέτρῃ ἐνεόν, τὸ οἷκε μὲν βήματι ἀνδρός, ἔστι δὲ τὸ μέγαθος δίπηχυ, παρὰ τὸν Τύρην ποταμόν. τοῦτο μέν νυν τοιοῦτόν ἐστι, wyprowadził ich po kryjomu na wieżę i kazał im usiąść. A kiedy przechodził Skyles z orgiastyczną gromadą i Scytowie ujrzeli go ogarniętego szałem bakchicznym, wzięli sobie to bardzo do serca; wyszedłszy zaś z miasta, oznajmili całemu wojsku, co widzieli.

Gdy potem Skyles wracał do swych siedzib, Scytowie postawili na czele jego brata Oktamasadesa, zrodzonego z córki Teresa, i podnieśli bunt przeciw Skylesowi. On, zauważywszy, co przeciw niemu się gotuje i z jakiej przyczyny, uciekł do Tracji. Dowiedziawszy się o tym Oktamasades wyruszył zbrojnie[256] przeciw Tracji; a skoro przybył nad Ister, zaszli mu drogę Trakowie. Miało już przyjść do bitwy, kiedy Sitalkes wysłał do Oktamasadesa gońca i kazał mu tak powiedzieć: „Po co mamy wzajemnie mierzyć się w boju? Ty jesteś synem mojej siostry i masz u siebie mojego brata. Wydaj mi go, a ja wydam ci twojego brata, Skylesa. W rozprawę zaś orężną nie wdawajmy się, ani ty, ani ja". Taką propozycję uczynił mu Sitalkes przez herolda; mianowicie u Oktamasadesa bawił Sitalkesa brat, który przed nim był uciekł. Oktamasades na to przystał; wydał Sitalkesowi swego wuja i otrzymał za to swego brata Skylesa. Skoro Sitalkes dostał w swe ręce brata, uprowadził go z sobą, Skylesowi zaś kazał Oktamasades na miejscu uciąć głowę. Tak strzegą Scytowie swoich zwyczajów i taką wymierzają karę tym, którzy przyjmują obce obrządki[257].

Jak wielka jest liczba Scytów, nie mogłem się dokładnie dowiedzieć, lecz

ἀναβήσομαι δὲ ἐς τὸν κατ᾽ ἀρχὰς ἤια λέξων λόγον.

Παρασκευαζομένου Δαρείου ἐπὶ τοὺς Σκύθας καὶ περιπέμποντος ἀγγέλους ἐπιτάξοντας τοῖσι μὲν πεζὸν στρατόν, τοῖσι δὲ νέας παρέχειν, τοῖσι δὲ ζεύγνυσθαι τὸν Θρηίκιον Βόσπορον, Ἀρτάβανος ὁ Ὑστάσπεος, ἀδελφεὸς ἐὼν Δαρείου, ἐχρήιζε μηδαμῶς αὐτὸν στρατιὴν ἐπὶ Σκύθας ποιέεσθαι, καταλέγων τῶν Σκυθέων τὴν ἀπορίην. ἀλλ᾽ οὐ γὰρ ἔπειθε συμβουλεύων οἱ χρηστά, ὁ μὲν ἐπέπαυτο, ὁ δέ, ἐπειδή οἱ τὰ πάντα παρεσκεύαστο, ἐξήλαυνε τὸν στρατὸν ἐκ Σούσων. ἐνθαῦτα τῶν Περσέων Οἰόβαζος ἐδεήθη Δαρείου τριῶν ἐόντων οἱ παίδων καὶ πάντων στρατευομένων ἕνα αὐτῷ καταλειφθῆναι. ὁ δέ οἱ ἔφη ὡς φίλῳ ἐόντι καὶ μετρίων δεομένῳ πάντας τοὺς παῖδας καταλείψειν. ὁ μὲν δὴ Οἰόβαζος περιχαρὴς ἦν, ἐλπίζων τοὺς υἱέας στρατηίης ἀπολελύσθαι, ὁ δὲ κελεύει τοὺς ἐπὶ τούτων ἐπεστεῶτας ἀποκτεῖναι πάντας τοὺς Οἰοβάζου παῖδας. καὶ οὗτοι μὲν ἀποσφαγέντες αὐτοῦ ταύτῃ ἐλείποντο· Δαρεῖος δὲ ἐπείτε πορευόμενος ἐκ Σούσων ἀπίκετο τῆς Καλχηδονίης ἐπὶ τὸν Βόσπορον, ἵνα ἔζευκτο ἡ γέφυρα, ἐνθεῦτεν ἐσβὰς ἐς νέα ἔπλεε ἐπὶ τὰς Κυανέας καλεομένας, τὰς πρότερον πλαγκτὰς Ἕλληνές φασι εἶναι, ἑζόμενος δὲ ἐπὶ ῥίῳ ἐθηεῖτο τὸν Πόντον, ἐόντα ἀξιοθέητον· πελαγέων γὰρ ἁπάντων πέφυκε θωμασιώτατος, τοῦ τὸ μὲν μῆκος στάδιοί εἰσι ἑκατὸν καὶ χίλιοι καὶ μύριοι, τὸ δὲ εὖρος, τῇ εὐρύτατος αὐτὸς ἑωυτοῦ, στάδιοι τριηκόσιοι καὶ τρισχίλιοι. τούτου τοῦ πελάγεος τὸ στόμα ἐστὶ εὖρος τέσσερες στάδιοι, μῆκος δὲ τοῦ

słyszałem o tym całkiem sprzeczne opowieści, że jest ich bardzo wielu, albo że nieliczni są ci, którzy są właściwymi Scytami. Tyle jednak krajowcy pokazali mi na oczy[258]: Oto znajduje się między rzeką Borystenesem a Hypanisem miejscowość nosząca nazwę Eksampajos, o której już nieco przedtem wspomniałem, mówiąc, że jest tam źródło gorzkiej wody, która wpływając do Hypanisu sprawia, iż ten nie nadaje się do picia. W miejscowości tej stoi spiżowy kocioł sześciokrotnie większy od mieszalnika przy ujściu Pontu – który poświęcił Pauzaniasz, syn Kleombrotosa. Kto mieszalnika jeszcze nie widział, temu rzecz tak wyjaśnię: ów kocioł scytyjski obejmuje z łatwością sześćset amfor, a grubość jego wynosi sześć palców. Otóż sporządzony on jest, jak mówili krajowcy, z grotów strzał. Mianowicie ich król, imieniem Ariantas, chciał się podobno dowiedzieć o liczbie Scytów i wydał rozkaz, żeby każdy Scyta przyniósł jeden grot; kto by go nie przyniósł, temu groził śmiercią. Zniesiono tedy wielką masę grotów od strzał, a on postanowił stworzyć z nich pomnik i przekazać go potomności. Z tych więc grotów kazał zrobić ów spiżowy kocioł i ofiarował go do Eksampajos. To słyszałem o liczebności Scytów.

Osobliwościami kraj ten nie może się poszczycić, chyba o tyle, że posiada bezsprzecznie największe i najliczniejsze rzeki. Co zaś jeszcze uwagi godnego przedstawia prócz rzek i rozległości równin, to wymienię. Otóż krajowcy pokazują ślad stopy Heraklesa, wyciśnięty

στόματος, ὁ αὐχήν, τὸ δὴ Βόσπορος κέκληται, κατ᾽ ὃ δὴ ἔζευκτο ἡ γέφυρα, ἐπὶ σταδίους εἴκοσι καὶ ἑκατόν ἐστι· τείνει δ᾽ ἐς τὴν Προποντίδα ὁ Βόσπορος. ἡ δὲ Προποντίς, ἐοῦσα εὖρος μὲν σταδίων πεντακοσίων, μῆκος δὲ τετρακοσίων καὶ χιλίων, καταδιδοῖ ἐς τὸν Ἑλλήσποντον, ἐόντα <τὰ> στεινότατα μὲν ἑπτὰ σταδίων, μῆκος δὲ τετρακοσίων. ἐκδιδοῖ δὲ ὁ Ἑλλήσποντος ἐς χάσμα πελάγεος τὸ δὴ Αἰγαῖον καλέεται. μεμέτρηται δὲ ταῦτα ὧδε· νηῦς ἐπίπαν μάλιστά κῃ κατανύει ἐν μακρημερίῃ ὀργυιὰς ἑπτακισμυρίας, νυκτὸς δὲ ἑξακισμυρίας. ἤδη ὧν ἐς μὲν Φᾶσιν ἀπὸ τοῦ στόματος (τοῦτο γάρ ἐστι <τὸ> τοῦ Πόντου μακρότατον) ἡμερέων ἐννέα πλόος ἐστὶ καὶ νυκτῶν ὀκτώ· αὗται ἕνδεκα μυριάδες καὶ ἑκατὸν ὀργυιέων γίνονται, ἐκ δὲ τῶν ὀργυιέων τουτέων στάδιοι ἑκατὸν καὶ χίλιοι καὶ μύριοι εἰσί. ἐς δὲ Θεμισκύρην τὴν ἐπὶ Θερμώδοντι ποταμῷ ἐκ τῆς Σινδικῆς (κατὰ τοῦτο γάρ ἐστι <τὸ> τοῦ Πόντος εὐρύτατον) τριῶν τε ἡμερέων καὶ δύο νυκτῶν πλόος· αὗται δὲ τρεῖς μυριάδες καὶ τριήκοντα ὀργυιέων γίνονται, στάδιοι δὲ τριηκόσιοι καὶ τρισχίλιοι. ὁ μέν νυν Πόντος οὗτος καὶ Βόσπορός τε καὶ Ἑλλήσποντος οὕτω τέ μοι μεμετρέαται καὶ κατὰ τὰ εἰρημένα πεφύκασι, παρέχεται δὲ καὶ λίμνην ὁ Πόντος ἐκδιδοῦσαν ἐς αὐτὸν οὐ πολλῷ τεῳ ἐλάσσω ἑωυτοῦ, ἥ Μαιῆτίς τε καλέεται καὶ μήτηρ τοῦ Πόντου. ὁ δὲ Δαρεῖος ὡς ἐθεήσατο τὸν Πόντον, ἔπλεε ὀπίσω ἐπὶ τὴν γέφυραν, τῆς ἀρχιτέκτων ἐγένετο Μανδροκλέης Σάμιος· θεησάμενος δὲ καὶ τὸν Βόσπορον στήλας ἔστησε δύο ἐπ᾽ αὐτῷ λίθου λευκοῦ, ἐνταμὼν γράμματα ἐς μὲν τὴν

na skale przy rzece Tyres; podobny on jest do odcisku stopy ludzkiej, ale wielkość jego wynosi dwa łokcie. Tak się ta sprawa przedstawia; ja zaś teraz wrócę do rozpoczętego opowiadania historycznego.

Podczas gdy Dariusz gotował się do wojny przeciw Scytom i rozsyłał gońców, którzy jednym mieli nakazać dostawę wojska pieszego, drugim okrętów, a jeszcze innym połączenie mostem Bosforu Trackiego – radził mu Artabanos, syn Hystaspesa, a jego brat, aby w żadnym wypadku nie przedsiębrał wyprawy na Scytów, przedstawiając ich niedostępność. Ale mimo pożytecznych rad nie zdołał go przekonać i prób zaniechał. Dariusz zaś, po dokonaniu wszystkich przygotowań, ruszył z armią z Suz.

Wtedy jeden z Persów, Ojobazos, prosił Dariusza, ażeby mu zostawił jednego z trzech synów, których posiadał, a którzy wszyscy ciągnęli na wojnę. Ten odrzekł, że jemu, jako swemu przyjacielowi, który o rzecz drobną go prosi, pozostawi wszystkich synów. Ojobazos więc bardzo był ucieszony, bo spodziewał się, że synowie zostaną zwolnieni ze służby wojskowej. Król jednak rozkazał wyznaczonym do tego pachołkom, żeby wszystkich synów Ojobazosa zabili. Tak ci, zamordowani, pozostali na miejscu.

Skoro Dariusz, wyruszywszy z Suz, przybył na terytorium Kalchedonu nad Bosforem, gdzie rozbity był most łyżwowy, wsiadł na okręt i popłynął do tak zwanych Skał Kyanejskich, które dawniej, jak utrzymują Hellenowie, błąkały się po morzu. Tam, siedząc

Ἀσσύρια, ἐς δὲ τὴν Ἑλληνικά, ἔθνεα πάντα ὅσα περ ἦγε· ἦγε δὲ πάντα τῶν ἦρχε· τούτων μυριάδες ἐξηριθμήθησαν, χωρὶς τοῦ ναυτικοῦ, ἑβδομήκοντα σὺν ἱππεῦσι, νέες δὲ ἑξακόσιαι συνελέχθησαν. τῇσι μέν νυν στήλῃσι ταύτῃσι Βυζάντιοι κομίσαντες ἐς τὴν πόλιν ὕστερον τούτων ἐχρήσαντο πρὸς τὸν βωμὸν τῆς Ὀρθωσίης Ἀρτέμιδος, χωρὶς ἑνὸς λίθου· οὗτος δὲ κατελείφθη παρὰ τοῦ Διονύσου τὸν νηὸν ἐν Βυζαντίῳ γραμμάτων Ἀσσυρίων πλέος. τοῦ δὲ Βοσπόρου ὁ χῶρος τὸν ἔζευξε βασιλεὺς Δαρεῖος, ὡς ἐμοὶ δοκέειν συμβαλλομένῳ, μέσον ἐστὶ Βυζαντίου τε καὶ τοῦ ἐπὶ στόματι ἱροῦ.

Δαρεῖος δὲ μετὰ ταῦτα ἡσθεὶς τῇ σχεδίῃ τὸν ἀρχιτέκτονα αὐτῆς Μανδροκλέα τὸν Σάμιον ἐδωρήσατο πᾶσι δέκα. ἀπ᾽ ὧν δὴ Μανδροκλέης ἀπαρχήν, ζῷα γραψάμενος πᾶσαν τὴν ζεῦξιν τοῦ Βοσπόρου καὶ βασιλέα τε Δαρεῖον ἐν προεδρίῃ κατήμενον καὶ τὸν στρατὸν αὐτοῦ διαβαίνοντα, ταῦτα γραψάμενος ἀνέθηκε ἐς τὸ Ἥραιον, ἐπιγράψας τάδε· Βόσπορον ἰχθυόεντα γεφυρώσας ἀνέθηκε Μανδροκλέης Ἥρῃ μνημόσυνον σχεδίης, αὐτῷ μὲν στέφανον περιθείς, Σαμίοισι δὲ κῦδος, Δαρείου βασιλέος ἐκτελέσας κατὰ νοῦν. ταῦτα μέν νυν τοῦ ζεύξαντος τὴν γέφυραν μνημόσυνα ἐγένετο, Δαρεῖος δὲ δωρησάμενος Μανδροκλέα διέβαινε ἐς τὴν Εὐρώπην, τοῖσι Ἴωσι παραγγείλας πλέειν ἐς τὸν Πόντον μέχρι Ἴστρου ποταμοῦ, ἐπεὰν δὲ ἀπίκωνται ἐς τὸν Ἴστρον, ἐνθαῦτα αὐτὸν περιμένειν, ζευγνύντας τὸν ποταμόν· τὸ γὰρ δὴ ναυτικὸν ἦγον Ἰωνές τε καὶ Αἰολέες καὶ Ἑλλησπόντιοι. ὁ μὲν δὴ ναυτικὸς στρατὸς <τὰς> Κυανέας

na przylądku, obserwował Pont, który istotnie godny jest widzenia. Ze wszystkich bowiem mórz najcudowniej on jest ukształtowany. Jego długość wynosi jedenaście tysięcy sto stadiów, a szerokość, tam gdzie stosunkowo jest najszerszy, trzy tysiące trzysta stadiów. Ujście tego morza ma tylko szerokość czterech stadiów, ale długość ujścia, tj. cieśnina morska, która nazywa się Bosfor, gdzie właśnie był rozbity most, wynosi sto dwadzieścia stadiów; ciągnie się Bosfor aż do Propontydy. Propontyda[259] zaś, która ma szerokość pięciuset, a długość tysiąca czterystu stadiów, uchodzi do Hellespontu, wąskiego na siedem stadiów, a długiego na stadiów czterysta. Wpływa Hellespont do otwartego morza, które nazywa się Egejskim.

Wymierzyłem to w następujący sposób. Okręt przebywa na ogół w ciągu długiego dnia mniej więcej siedemdziesiąt tysięcy sążni, w ciągu nocy – sześćdziesiąt tysięcy sążni. Otóż od ujścia Pontu[260] aż do Fasis (bo to jest największa jego długość) trwa żegluga dziewięć dni i osiem nocy; wynosi to milion sto dziesięć tysięcy sążni, a te sążnie dają w wyniku jedenaście tysięcy sto stadiów. Do Temiskyry, leżącej nad rzeką Termodontem, z Sindyjskiego terytorium (tu mianowicie jest największa szerokość Pontu) żegluje się przez trzy dni i dwie noce; to wynosi trzysta trzydzieści tysięcy sążni albo trzy tysiące trzysta stadiów. A więc Pont, Bosfor i Hellespont tak wymierzyłem i taki, jaki podałem, jest ich wygląd. Pont zawiera także jezioro, które do niego się wlewa, a niewiele jest

διεκπλώσας ἔπλεε ἰθὺ τοῦ Ἴστρου, ἀναπλώσας δὲ ἀνὰ ποταμὸν δυῶν ἡμερέων πλόον ἀπὸ θαλάσσης τοῦ ποταμοῦ τὸν αὐχένα, ἐκ τοῦ σχίζεται τὰ στόματα τοῦ Ἴστρου, ἐζεύγνυε. Δαρεῖος δὲ ὡς διέβη τὸν Βόσπορον κατὰ τὴν σχεδίην, ἐπορεύετο διὰ τῆς Θρηίκης, ἀπικόμενος δὲ ἐπὶ Τεάρου ποταμοῦ τὰς πηγὰς ἐστρατοπεδεύσατο ἡμέρας τρεῖς. ὁ δὲ Τέαρος λέγεται ὑπὸ τῶν περιοίκων εἶναι ποταμῶν ἄριστος τά τε ἄλλα <τὰ> ἐς ἄκεσιν φέροντα καὶ δὴ καὶ ἀνδράσι καὶ ἵπποισι ψώρην ἀκέασθαι. εἰσὶ δὲ αὐτοῦ αἱ πηγαὶ δυῶν δέουσαι τεσσεράκοντα, ἐκ πέτρης τῆς αὐτῆς ῥέουσαι· καὶ αἱ μὲν αὐτέων εἰσὶ ψυχραί, αἱ δὲ θερμαί. ὁδὸς δ᾽ ἐπ᾽ αὐτάς ἐστι ἴση ἐξ Ἡραίου τε πόλιος τῆς παρὰ Περίνθῳ καὶ ἐξ Ἀπολλωνίης τῆς ἐν τῷ Εὐξείνῳ πόντῳ, δυῶν ἡμερέων ἑκατέρη. ἐκδιδοῖ δὲ ὁ Τέαρος οὗτος ἐς τὸν Κοντάδεσδον ποταμόν, ὁ δὲ Κοντάδεσδος ἐς τὸν Ἀγριάνην, ὁ δὲ Ἀγριάνης ἐς τὸν Ἔβρον, ὁ δὲ ἐς θάλασσαν τὴν παρ᾽ Αἶνῳ πόλι. ἐπὶ τοῦτον ὦν τὸν ποταμὸν ἀπικόμενος ὁ Δαρεῖος ὡς ἐστρατοπεδεύσατο, ἡσθεὶς τῷ ποταμῷ στήλην ἔστησε καὶ ἐνθαῦτα, γράμματα ἐγγράψας λέγοντα τάδε· Τεάρου ποταμοῦ κεφαλαὶ ὕδωρ ἄριστόν τε καὶ κάλλιστον παρέχονται πάντων ποταμῶν· καὶ ἐπ᾽ αὐτὰς ἀπίκετο ἐλαύνων ἐπὶ Σκύθας στρατὸν ἀνὴρ ἄριστός τε καὶ κάλλιστος πάντων ἀνθρώπων, Δαρεῖος ὁ Ὑστάσπεος, Περσέων τε καὶ πάσης τῆς ἠπείρου βασιλεύς. ταῦτα δὴ ἐνθαῦτα ἐνεγράφη. Δαρεῖος δὲ ἐνθεῦτεν ὁρμηθεὶς ἀπίκετο ἐπ᾽ ἄλλον ποταμὸν τῷ οὔνομα Ἀρτησκός ἐστι, ὃς διὰ Ὀδρυσέων ῥέει. ἐπὶ τοῦτον δὴ τὸν

mniejsze od niego samego; nazywa się Meockim i Matką Pontu[261].

Gdy Dariusz obejrzał Pont, popłynął z powrotem ku mostowi, którego budowniczym był Mandroklees z Samos; oglądnąwszy też Bosfor, kazał przy nim wznieść dwa słupy z białego kamienia i wyryć na obu napis, po jednej stronie w asyryjskim, po drugiej w helleńskim piśmie, z nazwami wszystkich ludów, które z sobą wiódł; a wiódł wszystkie, nad którymi panował. Te obliczano, prócz załogi okrętowej, na siedemset tysięcy ludzi wraz z jazdą; a okrętów było zebranych sześćset. Byzantiowie przenieśli później te słupy do swego miasta i użyli ich do ołtarza Ortosyjskiej Artemidy, oprócz jednego kamienia, który pozostawiono przy świątyni Dionizosa w Byzantion; był on pokryty pismem asyryjskim. Miejsce zaś Bosforu, gdzie król Dariusz kazał przerzucić most, znajduje się wedle mojego przypuszczenia w środku między Byzantion a świątynią leżącą przy ujściu.

Następnie Dariusz, uradowany mostem, obdarował budowniczego Mandrokleesa z Samos wszystkimi możliwymi skarbami. Z pierwocin tych darów kazał Mandroklees sporządzić obraz, który przedstawiał całe rzucanie pomostu na Bosforze, króla Dariusza siedzącego na tronie i pochód jego wojska przez most; i obraz ten ofiarował do świątyni Hery, dodawszy następujący napis: „Bosfor[262] od ryb się rojący gdy mostem połączył Mandroklees, / Herze poświęcił on w dań taką pamiątkę tych dni. / Sobie samemu pozyskał on

ποταμὸν ἀπικόμενος ἐποίησε τοιόνδε· ἀποδέξας χωρίον τῇ στρατιῇ ἐκέλευε πάντα ἄνδρα λίθον ἕνα παρεξιόντα τιθέναι ἐς τὸ ἀποδεδεγμένον τοῦτο χωρίον. ὡς δὲ ταῦτα ἡ στρατιὴ ἐπετέλεσε, ἐνθαῦτα κολωνοὺς μεγάλους τῶν λίθων καταλιπὼν ἀπήλαυνε τὴν στρατιήν. πρὶν δὲ ἀπικέσθαι ἐπὶ τὸν Ἴστρον, πρώτους αἱρέει Γέτας τοὺς ἀθανατίζοντας. οἱ μὲν γὰρ δὴ τὸν Σαλμυδησσὸν ἔχοντες Θρήικες καὶ ὑπὲρ Ἀπολλωνίης τε καὶ Μεσαμβρίης πόλιος οἰκημένοι, καλεύμενοι δὲ Σκυρμιάδαι καὶ Νιψαῖοι, ἀμαχητὶ σφέας αὐτοὺς παρέδοσαν Δαρείῳ· οἱ δὲ Γέται πρὸς ἀγνωμοσύνην τραπόμενοι αὐτίκα ἐδουλώθησαν, Θρηίκων ἐόντες ἀνδρηιότατοι καὶ δικαιότατοι. ἀθανατίζουσι δὲ τόνδε τὸν τρόπον· οὔτε ἀποθνῄσκειν ἑωυτοὺς νομίζουσι ἰέναι τε τὸν ἀπολλύμενον παρὰ Σάλμοξιν δαίμονα. οἱ δὲ αὐτῶν τὸν αὐτὸν τοῦτον ὀνομάζουσι Γεβελέϊζιν. διὰ πεντετηρίδος δὲ τὸν πάλῳ λαχόντα αἰεὶ σφέων αὐτῶν ἀποπέμπουσι ἄγγελον παρὰ τὸν Σάλμοξιν, ἐντελλόμενοι τῶν ἂν ἑκάστοτε δέωνται. πέμπουσι δὲ ὧδε· οἱ μὲν αὐτῶν <ἐπὶ τούτῳ> ταχθέντες ἀκόντια τρία ἔχουσι, ἄλλοι δὲ διαλαβόντες τοῦ ἀποπεμπομένου παρὰ τὸν Σάλμοξιν τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας, ἀνακινήσαντες αὐτὸν μετέωρον ῥίπτουσι ἐς τὰς λόγχας. ἢν μὲν δὴ ἀποθάνῃ ἀναπαρείς, τοῖσι δὲ ἵλεος ὁ θεὸς δοκέει εἶναι· ἢν δὲ μὴ ἀποθάνῃ, αἰτιῶνται αὐτὸν τὸν ἄγγελον, φάμενοί μιν ἄνδρα κακὸν εἶναι, αἰτιησάμενοι δὲ τοῦτον ἄλλον ἀποπέμπουσι· ἐντέλλονται δὲ ἔτι ζῶντι. οὗτοι οἱ αὐτοὶ Θρήικες καὶ πρὸς βροντήν τε καὶ ἀστραπὴν τοξεύοντες ἄνω πρὸς τὸν οὐρανὸν

wieniec, Samijcom zaś sławę, / Bowiem wypełnił tak myśl króla Dariusza, jak chciał".

To więc był pomnik tego męża, który przerzucił most.

A Dariusz, obdarowawszy Mandrokleesa, przeszedł do Europy i rozkazał Jonom popłynąć ku Pontowi aż do rzeki Istru; po przybyciu nad Ister mieli rzekę połączyć mostem i jego tam oczekiwać. Otóż flota wojenna przepłynęła między Skałami Kyanejskimi i płynęła[263] w prostym kierunku do Istru, potem, przemieszczając się[264] rzeką w górę, odbyła drogę dwudniową od morza i tu rozbiła most na wąskim miejscu rzeki, gdzie ujścia Istru się dzielą[265]. Dariusz zaś, przeszedłszy po moście przez Bosfor, ciągnął przez Trację i przybył do źródeł rzeki Tearos, gdzie obozował przez trzy dni.

Tearos, jak utrzymują okoliczni mieszkańcy, jest wyjątkowo dobrą rzeką, zarówno pod względem wszelkich innych sił leczniczych, jak specjalnie dlatego, że ludziom i koniom leczy świerzb. Źródeł jego jest trzydzieści osiem, a wszystkie wypływają z tej samej skały; jedne z nich są zimne, drugie ciepłe. Droga do nich jest równie daleka z miasta Herajon[266] koło Peryntu i z Apollonii nad Pontem Euksyńskim: z każdego miejsca wynosi dwa marsze dzienne. Wpływa Tearos do rzeki Kontadesdos, ta do Agrianesu, Agrianes do Hebrosu, który wpada do morza koło miasta Ajnos.

Kiedy więc Dariusz przybył nad tę rzekę i rozłożył się obozem, bardzo mu się rzeka spodobała i tam także wzniósł

ἀπειλέουσι τῷ θεῷ, οὐδένα ἄλλον θεὸν νομίζοντες εἶναι εἰ μὴ τὸν σφέτερον. ὡς δὲ ἐγὼ πυνθάνομαι τῶν τὸν Ἑλλήσποντον καὶ Πόντον οἰκεόντων Ἑλλήνων, τὸν Σάλμοξιν τοῦτον ἐόντα ἄνθρωπον δουλεῦσαι ἐν Σάμῳ, δουλεῦσαι δὲ Πυθαγόρῃ τῷ Μνησάρχου ἐνθεῦτεν δὲ αὐτὸν γενόμενον ἐλεύθερον χρήματα κτήσασθαι συχνά, κτησάμενον δὲ ἀπελθεῖν ἐς τὴν ἑωυτοῦ· ἅτε δὲ κακοβίων τε ἐόντων τῶν Θρηίκων καὶ ὑπαφρονεστέρων, τὸν Σάλμοξιν τοῦτον ἐπιστάμενον δίαιτάν τε Ἰάδα καὶ ἤθεα βαθύτερα ἢ κατὰ Θρήικας, οἷα Ἕλλησί τε ὁμιλήσαντα καὶ Ἑλλήνων οὐ τῷ ἀσθενεστάτῳ σοφιστῇ Πυθαγόρῃ, κατασκευάσασθαι ἀνδρεῶνα, ἐς τὸν πανδοκεύοντα τῶν ἀστῶν τοὺς πρώτους καὶ εὐωχέοντα ἀναδιδάσκειν ὡς οὔτε αὐτὸς οὔτε οἱ συμπόται αὐτοῦ οἱ ἐκ τούτων αἰεὶ γινόμενοι ἀποθανέονται, ἀλλ᾽ ἥξουσι ἐς χῶρον τοιοῦτον ἵνα αἰεὶ περιεόντες ἕξουσι τὰ πάντα ἀγαθά. ἐν ᾧ δὲ ἐποίεε τὰ καταλεχθέντα καὶ ἔλεγε ταῦτα, ἐν τούτῳ κατάγαιον οἴκημα ἐποιέετο. ὡς δέ οἱ παντελέως εἶχε τὸ οἴκημα, ἐκ μὲν τῶν Θρηίκων ἠφανίσθη, καταβὰς δὲ κάτω ἐς τὸ κατάγαιον οἴκημα διαιτᾶτο ἐπ᾽ ἔτεα τρία. οἱ δέ μιν ἐπόθεόν τε καὶ ἐπένθεον ὡς τεθνεῶτα· τετάρτῳ δὲ ἔτεϊ ἐφάνη τοῖσι Θρήιξι, καὶ οὕτω πιθανά σφι ἐγένετο τὰ ἔλεγε ὁ Σάλμοξις. ταῦτά φασί μιν ποιῆσαι. ἐγὼ δὲ περὶ μὲν τούτου καὶ τοῦ καταγαίου οἰκήματος οὔτε ἀπιστέω οὔτε ὦν πιστεύω τι λίην, δοκέω δὲ πολλοῖσι ἔτεσι πρότερον τὸν Σάλμοξιν τοῦτον γενέσθαι Πυθαγόρεω. εἴτε δὲ ἐγένετό τις Σάλμοξις ἄνθρωπος, εἴτ᾽ ἐστὶ δαίμων τις Γέτῃσι οὗτος ἐπιχώριος, kolumnę z następującym napisem: „Źródła rzeki Tearos dostarczają najlepszej i najpiękniejszej wody ze wszystkich rzek, i do nich dotarł z wojskiem w swym pochodzie przeciw Scytom mąż najlepszy i najpiękniejszy ze wszystkich ludzi, Dariusz, syn Hystaspesa, król Persów i całego kontynentu". To zostało tam wyryte.

Stąd wyruszywszy, przybył Dariusz nad inną rzekę, zwaną Arteskos, która płynie przez kraj Odrysów. Gdy doszedł do tej rzeki, uczynił co następuje: Wskazał wojsku pewne miejsce i polecił, żeby każdy mąż, przechodząc, złożył na nim jeden kamień. Wojsko spełniło rozkaz: Dariusz pozostawił tu wielkie stosy kamieni i pociągnął dalej.

Zanim przybył nad Ister, podbił przede wszystkim Getów, którzy wierzą w nieśmiertelność dusz. Albowiem Trakowie, zamieszkujący Salmydessos, i ci, którzy mają swe siedziby powyżej miasta Apollonii i Mesembrii, a nazywają się Skyrmiadami i Nipsajami, poddali się bez walki Dariuszowi; Getowie natomiast uparcie się bronili, lecz zaraz zostali ujarzmieni, chociaż są najmężniejsi i najsprawiedliwsi wśród Traków.

Ich wiara w nieśmiertelność tak się przedstawia: Wierzą, że nie umierają, tylko, rozstając się z życiem, idą do boga Salmoksisa. Tegoż samego niektórzy z nich nazywają Gebeleizis. Co pięć lat jednego ze swoich, wybranego losem, wysyłają w poselstwie do Salmoksisa i zlecają mu każdorazowe swe życzenia. Czynią to w ten sposób: Jedni z nich, wyznaczeni do tego, trzymają

χαιρέτω. οὗτοι μὲν δὴ τρόπῳ τοιούτῳ χρεώμενοι ὡς ἐχειρώθησαν ὑπὸ Περσέων, εἵποντο τῷ ἄλλῳ στρατῷ.

Δαρεῖος δὲ ὡς ἀπίκετο καὶ ὁ πεζὸς ἅμ᾽ αὐτῷ στρατὸς ἐπὶ τὸν Ἴστρον, ἐνθαῦτα διαβάντων πάντων {Δαρεῖος} ἐκέλευσε τούς <τε> Ἴωνας τὴν σχεδίην λύσαντας ἕπεσθαι κατ᾽ ἤπειρον ἑωυτῷ καὶ τὸν ἐκ τῶν νεῶν στρατόν. μελλόντων δὲ τῶν Ἰώνων λύειν καὶ ποιέειν τὰ κελευόμενα Κώης ὁ Ἐρξάνδρου, στρατηγὸς ἐὼν Μυτιληναίων, ἔλεξε Δαρείῳ τάδε, πυθόμενος πρότερον εἴ οἱ φίλον εἴη γνώμην ἀποδέκεσθαι παρὰ τοῦ βουλομένου ἀποδείκνυσθαι· Ὦ βασιλεῦ, ἐπὶ γῆν γὰρ μέλλεις στρατεύεσθαι τῆς οὔτε ἀρηρομένον φανήσεται οὐδὲν οὔτε πόλις οἰκεομένη· σύ νυν γέφυραν ταύτην ἔα κατὰ χώρην ἑστάναι, φυλάκους αὐτῆς λιπὼν τούτους οἵ πέρ μιν ἔζευξαν. καὶ ἤν τε κατὰ νόον πρήξωμεν εὑρόντες Σκύθας, ἔστι ἄποδος ἡμῖν, ἤν τε καὶ μή σφεας εὑρεῖν δυνώμεθα, ἥ γε ἄποδος ἡμῖν ἀσφαλής· οὐ γὰρ ἔδεισά κω μὴ ἐσσωθέωμεν ὑπὸ Σκυθέων μάχῃ, ἀλλὰ μᾶλλον μὴ οὐ δυνάμενοί σφεας εὑρεῖν πάθωμέν τι ἀλώμενοι. καὶ τάδε λέγειν φαίη τις ἄν με ἐμεωυτοῦ εἵνεκεν, ὡς καταμένω· ἐγὼ δὲ γνώμην μὲν τὴν εὕρισκον ἀρίστην σοί, βασιλεῦ, ἐς μέσον φέρω, αὐτὸς μέντοι ἕψομαί τοι καὶ οὐκ ἂν λειφθείην. κάρτα τε ἥσθη τῇ γνώμῃ Δαρεῖος καί μιν ἀμείψατο τοισίδε· Ξεῖνε Λέσβιε, σωθέντος ἐμεῦ ὀπίσω ἐς οἶκον τὸν ἐμὸν ἐπιφάνηθί μοι πάντως, ἵνα σε ἀντὶ χρηστῆς συμβουλίης χρηστοῖσι ἔργοισι ἀμείψωμαι. ταῦτα εἴπας καὶ ἀπάψας ἅμματα ἑξήκοντα ἐν ἱμάντι, καλέσας ἐς λόγους τοὺς Ἰώνων

trzy pociski, drudzy chwytają takiego, który ma być wysłany do Salmoksisa, za ręce i nogi i ciskają w powietrze, tak żeby spadł na ostrza lanc. Jeżeli na nie się nadzieje i umrze, wtedy sądzą, że bóg jest dla nich łaskawy; jeżeli zaś nie umrze, przypisują winę samemu posłowi, twierdząc, że jest złym człowiekiem. Po zrzuceniu nań winy, wysyłają innego, któremu dają zlecenia, gdy jeszcze żyje. Ciż sami Trakowie strzelają nawet z łuku w górę do nieba, gdy grzmi i błyska się, i grożą bogu, sądząc, że prócz ich boga nie ma żadnego innego.

Jak słyszałem od Hellenów, mieszkających nad Hellespontem i nad Pontem, był ów Salmoksis człowiekiem, który żył w stanie niewolniczym na Samos, mianowicie był niewolnikiem Pitagorasa, syna Mnesarchosa. Następnie został wyzwolony i zdobył wiele pieniędzy, z którymi wrócił do swojej ojczyzny. Ponieważ zaś Trakowie żyli nędznie i umysłowo stali dość nisko, więc Salmoksis, który znał joński tryb życia i posiadał wyższą kulturę duchową, niżby tego można po Traku się spodziewać (wszak obcował on z Hellenami i z największym wśród nich mędrcem, Pitagorasem), urządził sobie salę dla mężczyzn, w której podejmował i ugaszczał starszyznę ze swych współziomków i przy tym nauczał, że ani on sam, ani jego goście, ani nikt z ich potomnych – nie umrą, lecz dostaną się na takie miejsce, gdzie będą żyć wiecznie w posiadaniu wszystkich dóbr. Czyniąc to, o czym wspomniałem, i tak nauczając, kazał sobie równocześnie wybudować pod

τυράννους ἔλεγε τάδε· Ἄνδρες Ἴωνες, ἡ μὲν πρότερον γνώμη ἀποδεχθεῖσα ἐς τὴν γέφυραν μετείσθω μοι, ἔχοντες δὲ τὸν ἱμάντα τόνδε ποιέετε τάδε· ἐπεάν με ἴδητε τάχιστα πορευόμενον ἐπὶ Σκύθας, ἀπὸ τούτου ἀρξάμενοι τοῦ χρόνου λύετε ἅμμα ἓν ἑκάστης ἡμέρης· ἢν δὲ ἐν τούτῳ τῷ χρόνῳ μὴ παρέω ἀλλὰ διεξέλθωσι ὑμῖν αἱ ἡμέραι τῶν ἁμμάτων, ἀποπλέετε ἐς τὴν ὑμετέρην αὐτῶν. μέχρι δὲ τούτου, ἐπείτε οὕτω μετέδοξε, φυλάσσετε τὴν σχεδίην, πᾶσαν προθυμίην σωτηρίης τε καὶ φυλακῆς παρεχόμενοι. ταῦτα δὲ ποιεῦντες ἐμοὶ μεγάλως χαριεῖσθε. Δαρεῖος μὲν ταῦτα εἶπας ἐς τὸ πρόσω ἠπείγετο.

Τῆς δὲ Σκυθικῆς γῆς ἡ Θρηίκη τὸ ἐς θάλασσαν πρόκειται. κόλπου δὲ ἀγομένου τῆς γῆς ταύτης ἡ Σκυθική τε ἐκδέκεται καὶ ὁ Ἴστρος ἐκδιδοῖ ἐς αὐτόν, πρὸς εὖρον ἄνεμον τὸ στόμα τετραμμένος. τὸ δὲ ἀπὸ Ἴστρου ἔρχομαι σημανέων τὸ πρὸς θάλασσαν αὐτῆς τῆς Σκυθικῆς χώρης ἐς μέτρησιν. ἀπὸ Ἴστρου αὕτη ἤδη <ἡ> ἀρχαίη Σκυθίη ἐστί, πρὸς μεσαμβρίην τε καὶ νότον ἄνεμον κειμένη, μέχρι πόλιος Καρκινίτιδος καλεομένης. τὸ δὲ ἀπὸ ταύτης τὴν μὲν ἐπὶ θάλασσαν τὴν αὐτὴν φέρουσαν, ἐοῦσαν ὀρεινήν τε χώρην καὶ προκειμένην τὸ ἐς Πόντον, νέμεται τὸ Ταυρικὸν ἔθνος μέχρι χερσονήσου τῆς τρηχέης καλεομένης· αὕτη δὲ ἐς θάλασσαν τὴν πρὸς ἀπηλιώτην ἄνεμον κατήκει. ἔστι γὰρ τῆς Σκυθικῆς τὰ δύο μέρεα τῶν οὔρων ἐς θάλασσαν φέροντα, τήν τε πρὸς μεσαμβρίην καὶ τὴν πρὸς τὴν ἠῶ, κατά περ τῆς Ἀττικῆς χώρης· καὶ παραπλήσια ταύτῃ καὶ οἱ Ταῦροι νέμονται τῆς Σκυθικῆς, ὡς εἰ τῆς Ἀττικῆς ἄλλο ἔθνος

ziemią mieszkanie, a kiedy ono było już zupełnie gotowe, znikł z oczu Traków; oto zszedł do tej podziemnej komnaty i przebywał tam przez trzy lata. A Trakowie tęsknili za nim i opłakiwali go jak zmarłego. Lecz w czwartym roku znowu ukazał się Trakom i tak uwierzyli oni w to, czego Salmoksis nauczał. To on, jak opowiadają, uczynił.

Ja, co się tyczy tego człowieka i podziemnego mieszkania, ani nie jestem wprost niedowiarkiem, ani też zbytnio nie wierzę; sądzę jednak, że ów Salmoksis żył o wiele lat wcześniej niż Pitagoras. Czy więc istniał jakiś człowiek Salmoksis, czy też jest to jakieś krajowe bóstwo Getów – dość o tym! Getowie tedy, którzy w ten sposób żyją, pokonani przez Persów, poszli za resztą armii.

Skoro Dariusz wraz z wojskiem lądowym przybył nad Ister i wszyscy przeprawili się przez tę rzekę, rozkazał król Jonom, żeby zerwali most i szli za nim lądem wraz z załogą okrętową. Jonowie właśnie zamierzali zniszczyć most i wypełnić rozkaz, gdy Koes, syn Erksandra, wódz Mitylenejczyków, tak przemówił do Dariusza, zapytawszy go wprzód, czy będzie mu miło usłyszeć opinię z ust tego, który chciałby ją objawić: – Królu, masz zamiar ruszyć zbrojnie[267] na kraj, w którym nie będzie widać ani zaoranej ziemi, ani zamieszkałego miasta. Zostaw więc ten most na swoim miejscu, niech stoi, a jako strażników jego pozostaw tych, którzy go zbudowali. Jeżeli bowiem odnajdziemy Scytów i po myśli nam rzecz pójdzie, będziemy mieli odwrót; jeśli zaś nawet nie zdołamy ich

καὶ μὴ Ἀθηναῖοι νεμοίατο τὸν γουνὸν τὸν Σουνιακόν, μᾶλλον ἐς τὸν πόντον {τὴν ἄκρην} ἀνέχοντα, τὸν ἀπὸ Θορικοῦ μέχρι Ἀναφλύστου δήμου. λέγω δὲ ὡς εἶναι ταῦτα σμικρὰ μεγάλοισι συμβαλεῖν. τοιοῦτον ἡ Ταυρική ἐστι. ὃς δὲ τῆς Ἀττικῆς ταῦτα μὴ παραπέπλωκε, ἐγὼ δὲ ἄλλως δηλώσω· ὡς εἰ τῆς Ἰηπυγίης ἄλλο ἔθνος καὶ μὴ Ἰήπυγες ἀρξάμενοι ἐκ Βρεντεσίου λιμένος ἀποταμοίατο μέχρι Τάραντος καὶ νεμοίατο τὴν ἄκρην. Δύο δὲ λέγων ταῦτα πολλὰ ἔχω παρόμοια τοῖσι ἄλλοισι οἷκε ἡ Ταυρική. τὸ δ' ἀπὸ τῆς Ταυρικῆς ἤδη Σκύθαι τὰ κατύπερθε τῶν Ταύρων καὶ τὰ πρὸς θαλάσσης τῆς ἠοίης νέμονται, τοῦ τε Βοσπόρου τοῦ Κιμμερίου τὰ πρὸς ἑσπέρης καὶ τῆς λίμνης τῆς Μαιήτιδος μέχρι Ταναΐδος ποταμοῦ, ὃς ἐκδιδοῖ ἐς μυχὸν τῆς λίμνης ταύτης. ἤδη ὦν ἀπὸ μὲν Ἴστρου τὰ κατύπερθε ἐς τὴν μεσόγαιαν φέροντα ἀποκληίεται ἡ Σκυθικὴ ὑπὸ πρώτων Ἀγαθύρσων, μετὰ δὲ Νευρῶν, ἔπειτα δὲ Ἀνδροφάγων, τελευταίων δὲ Μελαγχλαίνων. ἔστι ὦν τῆς Σκυθικῆς ὡς ἐούσης τετραγώνου, τῶν δύο μερέων κατηκόντων ἐς θάλασσαν, πάντῃ ἴσον τό τε ἐς τὴν μεσόγαιαν φέρον καὶ τὸ παρὰ τὴν θάλασσαν. ἀπὸ γὰρ Ἴστρου ἐπὶ Βορυσθένεα δέκα ἡμερέων ὁδός, ἀπὸ Βορυσθένεός τε ἐπὶ τὴν λίμνην τὴν Μαιῆτιν ἑτέρων δέκα· καὶ τὸ ἀπὸ θαλάσσης ἐς μεσόγαιαν ἐς τοὺς Μελαγχλαίνους τοὺς κατύπερθε Σκυθέων οἰκημένους εἴκοσι ἡμερέων ὁδός. ἡ δὲ ὁδὸς ἡ ἡμερησίη ἀνὰ διηκόσια στάδια συμβέβληταί μοι. οὕτως ἂν εἴη τῆς Σκυθικῆς τὰ ἐπικάρσια τετρακισχιλίων σταδίων καὶ τὰ ὄρθια τὰ ἐς τὴν μεσόγαιαν

odszukać, to w każdym razie odwrót będzie nam zabezpieczony. Wszak nie boję się wcale, żeby nas Scytowie mieli w walce pokonać, lecz raczej tego się lękam, że możemy ich nie odnaleźć i błąkając się ponieść jakąś szkodę. Mógłby ktoś powiedzieć, że przemawiam tak ze względu na siebie, aby tu pozostać; ale ja, królu, przedkładam tylko zapatrywanie, które uznałem za najbardziej dla ciebie korzystne: sam jednak pójdę za tobą i nie chciałbym być pozostawiony. – Bardzo ucieszyła ta rada Dariusza, i tak mu odrzekł: – Gościu lesbijski, gdy cało do domu powrócę, zjaw się u mnie bezwarunkowo, abym ci za dobrą radę odpłacił dobrymi czynami.

Rzekłszy to, zawiązał sześćdziesiąt węzłów na rzemieniu, następnie wezwał do siebie na rozmowę książąt jońskich i tak się odezwał: – Mężowie z Jonii, wyrzeczonego przedtem postanowienia co do mostu zaniechałem. Weźcie ten rzemień i tak uczyńcie: Skoro tylko zobaczycie mnie wyruszającego na Scytów, od tej chwili począwszy rozwiązujcie codziennie jeden węzeł. Jeżeli zaś w przeciągu tego czasu nie zjawię się, lecz upłyną wam dnie oznaczone węzłami, odpłyńcie do waszej ojczyzny. Aż dotąd jednak, ponieważ w ten sposób zdanie zmieniłem, strzeżcie mostu i dołóżcie wszelkich starań, aby go ocalić i upilnować. Jeżeli to uczynicie, oddacie mi wielką przysługę. – Po tych słowach Dariusz bezzwłocznie wybrał się w dalszy pochód.

Przed scytyjską ziemią więcej ku morzu wysunięta jest Tracja. Po tym kraju,

φέροντα ἑτέρων τοσούτων σταδίων. ἡ μέν νυν γῆ αὕτη ἐστὶ μέγαθος τοσαύτη.

Οἱ δὲ Σκύθαι δόντες σφίσι λόγον ὡς οὐκ οἷοί τέ εἰσι τὸν Δαρείου στρατὸν ἰθυμαχίῃ διώσασθαι μοῦνοι, ἔπεμπον ἐς τοὺς πλησιοχώρους ἀγγέλους· τῶν δὲ καὶ δὴ οἱ βασιλέες συνελθόντες ἐβουλεύοντο ὡς στρατοῦ ἐπελαύνοντος μεγάλου. ἦσαν δὲ οἱ συνελθόντες βασιλέες Ταύρων καὶ Ἀγαθύρσων καὶ Νευρῶν καὶ Ἀνδροφάγων καὶ Μελαγχλαίνων καὶ Γελωνῶν καὶ Βουδίνων καὶ Σαυροματέων. τούτων Ταῦροι μὲν νόμοισι τοιοισίδε χρέωνται· θύουσι μὲν τῇ Παρθένῳ τούς τε ναυηγοὺς καὶ τοὺς ἂν λάβωσι Ἑλλήνων ἐπαναχθέντες τρόπῳ τοιῷδε· καταρξάμενοι ῥοπάλῳ παίουσι τὴν κεφαλήν. οἱ μὲν δὴ λέγουσι ὡς τὸ σῶμα ἀπὸ τοῦ κρημνοῦ ὠθέουσι κάτω (ἐπὶ γὰρ κρημνοῦ ἵδρυται τὸ ἱρόν), τὴν δὲ κεφαλὴν ἀνασταυροῦσι, οἱ δὲ κατὰ μὲν τὴν κεφαλὴν ὁμολογέουσι, τὸ μέντοι σῶμα οὐκ ὠθέεσθαι ἀπὸ τοῦ κρημνοῦ λέγουσι ἀλλὰ γῇ κρύπτεσθαι. τὴν δὲ δαίμονα ταύτην τῇ θύουσι λέγουσι αὐτοὶ Ταῦροι Ἰφιγένειαν τὴν Ἀγαμέμνονος εἶναι. πολεμίους δὲ ἄνδρας τοὺς ἂν χειρώσωνται ποιεῦσι τάδε· ἀποταμὼν ἕκαστος κεφαλὴν ἀποφέρεται ἐς τὰ οἰκία, ἔπειτα ἐπὶ ξύλου μεγάλου ἀναπείρας ἱστᾷ ὑπὲρ τῆς οἰκίης ὑπερέχουσαν πολλόν, μάλιστα δὲ ὑπὲρ τῆς καπνοδόκης· φασὶ δὲ τούτους φυλάκους τῆς οἰκίης πάσης ὑπεραιωρέεσθαι. ζῶσι δὲ ἀπὸ ληίης τε καὶ πολέμου. Ἀγάθυρσοι δὲ ἁβρότατοι ἄνδρες εἰσὶ καὶ χρυσοφόροι τὰ μάλιστα, ἐπίκοινον δὲ τῶν γυναικῶν τὴν μῖξιν ποιεῦνται, ἵνα κασίγνητοί τε ἀλλήλων ἔωσι καὶ οἰκήιοι ἐόντες

który tworzy zatokę, następuje z kolei Scytia, i do niej wpływa Ister, zwracając się swym ujściem na południowy wschód. Poczynającą się od Istru część właściwej Scytii, nadmorską, chcę oznaczyć co do wymiaru. Otóż począwszy od Istru jest to już dawna Scytia, leżąca ku południowi, a sięgająca aż do miasta zwanego Karkinitis. Stąd obszar, ciągnący się wzdłuż tego samego morza, obszar górzysty i wysunięty ku Pontowi, zamieszkuje lud taurydzki aż do tak zwanego Chersonezu Skalistego, który sięga do morza wschodniego. Granice bowiem Scytii tworzy z dwóch stron morze, od południa i od wschodu, podobnie jak Attyki; i Taurowie mieszkają tak samo w Scytii, jak gdyby w Attyce inny lud, a nie Ateńczycy zamieszkiwali przylądek Sunion, który bardziej wybiega ku morzu, tj. od toryckiej aż do anaflystyjskiej dzielnicy. Mówię to tylko, o ile wolno tę małą rzecz porównać z wielką. Taki jest wygląd krainy taurydzkiej. Jeśli zaś kto mimo tej części Attyki nie żeglował, inaczej mu to wyjaśnię. Sprawa ma się podobnie, jak gdyby inny lud, a nie Japygowie, odciął dla siebie kawałek Japygii od brundyzyjskiego portu aż do Tarentu i zamieszkał ten przylądek. Wymieniając te dwa odcinki, mam na myśli wiele innych podobnych, z którymi można porównać ziemię taurydzką[268].

Od ziemi taurydzkiej począwszy zamieszkują Scytowie kraj, który leży ponad Taurami, i obszary ciągnące się do morza wschodniego, tj. na zachód od Bosforu Kimmeryjskiego i Jeziora

πάντες μήτε φθόνῳ μήτ᾽ ἔχθεϊ χρέωνται ἐς ἀλλήλους. τὰ δὲ ἄλλα νόμαια Θρήιξι προσκεχωρήκασι. Νευροὶ δὲ νόμοισι μὲν χρέωνται Σκυθικοῖσι, γενεῇ δὲ μιῇ σφεας πρότερον τῆς Δαρείου στρατηλασίης κατέλαβε ἐκλιπεῖν τὴν χώρην πᾶσαν ὑπὸ ὀφίων. ὄφιας γάρ σφι πολλοὺς μὲν ἡ χώρη ἀνέφαινε, οἱ δὲ πλεῦνες ἄνωθέν σφι ἐκ τῶν ἐρήμων ἐπέπεσον, ἐς οὗ πιεζόμενοι οἴκησαν μετὰ Βουδίνων τὴν ἐωυτῶν ἐκλιπόντες. κινδυνεύουσι δὲ οἱ ἄνθρωποι οὗτοι γόητες εἶναι. λέγονται γὰρ ὑπὸ Σκυθέων καὶ Ἑλλήνων τῶν ἐν τῇ Σκυθικῇ κατοικημένων ὡς ἔτεος ἑκάστου ἅπαξ τῶν Νευρῶν ἕκαστος λύκος γίνεται ἡμέρας ὀλίγας καὶ αὖτις ὀπίσω ἐς τὠυτὸ κατίσταται. ἐμὲ μέν νυν ταῦτα λέγοντες οὐ πείθουσι, λέγουσι δὲ οὐδὲν ἧσσον, καὶ ὀμνῦσι δὲ λέγοντες. Ἀνδροφάγοι δὲ ἀγριώτατα πάντων ἀνθρώπων ἔχουσι ἤθεα, οὔτε δίκην νομίζοντες οὔτε νόμῳ οὐδενὶ χρεώμενοι. νομάδες δέ εἰσι, ἐσθῆτά τε φορέουσι τῇ Σκυθικῇ ὁμοίην, γλῶσσαν δὲ ἰδίην <ἔχουσι>, ἀνθρωποφαγέουσι δὲ μοῦνοι τούτων. Μελάγχλαινοι δὲ εἵματα μὲν μέλανα φορέουσι πάντες, ἐπ᾽ ὧν καὶ †τὰς ἐπωνυμίας† ἔχουσι, νόμοισι δὲ Σκυθικοῖσι χρέωνται. Βουδῖνοι δέ, ἔθνος ἐὸν μέγα καὶ πολλόν, γλαυκόν τε πᾶν ἰσχυρῶς ἐστι καὶ πυρρόν. πόλις δὲ ἐν αὐτοῖσι πεπόλισται ξυλίνη, οὔνομα δὲ τῇ πόλι ἐστὶ Γελωνός. τοῦ δὲ τείχεος μέγαθος κῶλον ἕκαστον τριήκοντα σταδίων ἐστί, ὑψηλὸν δὲ καὶ πᾶν ξύλινον, καὶ <αἱ> οἰκίαι αὐτῶν ξύλιναι καὶ τὰ ἱρά. ἔστι γὰρ δὴ αὐτόθι Ἑλληνικῶν θεῶν ἱρὰ Ἑλληνικῶς κατεσκευασμένα ἀγάλμασί τε καὶ βωμοῖσι καὶ νηοῖσι ξυλίνοισι, καὶ

Meockiego aż do rzeki Tanais, która uchodzi do najdalszej zatoki tegoż jeziora. A od Istru aż do Tanais w górę, ku wnętrzu lądu, odgraniczona jest Scytia naprzód od Agatyrsów, następnie od Neurów, potem od Androfagów, wreszcie od Melanchlajnów.

Ponieważ Scytia tworzy jakby kwadrat, którego dwa boki sięgają do morza, więc wzdłuż i wszerz równa jest ta jej część, która ciągnie się w kraj śródziemny, i ta, która ciągnie się wzdłuż morza. Istotnie od Istru do Borystenesu jest dziesięć marszów dziennych, od Borystenesu do Jeziora Meockiego drugich dziesięć; od morza zaś w głąb lądu aż do Melanchlajnów, którzy mieszkają ponad Scytami, wynosi droga dwadzieścia marszów dziennych. A marsz dzienny obliczam na dwieście stadiów. Wedle tego ukośne linie kwadratu Scytii wynosiłyby cztery tysiące stadiów, a proste, ciągnące się w głąb lądu, tyleż stadiów. Taka jest zatem wielkość tego kraju.

Scytowie, zdając sobie sprawę, że nie zdołają sami w otwartym boju odeprzeć wojsk Dariusza, wysłali posłów do swych sąsiadów. Tych więc królowie zeszli się i odbywali naradę, ponieważ nadciąga tak wielka armia. A do zgromadzonych należeli królowie Taurów, Agatyrsów, Neurów, Androfagów, Melanchlajnów, Gelonów, Budynów i Sauromatów.

Z tych Taurowie mają takie zwyczaje: Składają na ofiarę dziewiczej bogini rozbitków okrętowych oraz wszystkich zagnanych do nich i pojmanych Hellenów w następujący sposób: po dopełnieniu

τῷ Διονύσῳ τριετηρίδας ἀνάγουσι καὶ βακχεύουσι. εἰσὶ γὰρ οἱ Γελωνοὶ τὸ ἀρχαῖον Ἕλληνες, ἐκ τῶν δὲ ἐμπορίων ἐξαναστάντες οἴκησαν ἐν τοῖσι Βουδίνοισι· καὶ γλώσσῃ τὰ μὲν Σκυθικῇ, τὰ δὲ Ἑλληνικῇ χρέωνται. Βουδῖνοι δὲ οὐ τῇ αὐτῇ γλώσσῃ χρέωνται καὶ Γελωνοί, οὐδὲ δίαιτα ἡ αὐτή· οἱ μὲν γὰρ Βουδῖνοι ἐόντες αὐτόχθονες νομάδες τέ εἰσι καὶ φθειροτραγέουσι μοῦνοι τῶν ταύτῃ, Γελωνοὶ δὲ γῆς τε ἐργάται καὶ σιτοφάγοι καὶ κήπους ἐκτημένοι, οὐδὲν τὴν ἰδέην ὁμοῖοι οὐδὲ τὸ χρῶμα. ὑπὸ μέντοι Ἑλλήνων καλέονται καὶ οἱ Βουδῖνοι Γελωνοί, οὐκ ὀρθῶς καλεόμενοι. ἡ δὲ χώρή σφεων πᾶσά ἐστι δασέα ἴδῃσι παντοίῃσι· ἐν δὲ τῇ ἴδῃ τῇ πλείστῃ ἔστι λίμνη μεγάλη τε καὶ πολλὴ καὶ ἕλος καὶ κάλαμος περὶ αὐτήν. ἐν δὲ ταύτῃ ἐνύδριες ἁλίσκονται καὶ κάστορες καὶ ἄλλα θηρία τετραγωνοπρόσωπα, τῶν τὰ δέρματα παρὰ τὰς σισύρνας παραρράπτεται, καὶ οἱ ὄρχιες αὐτοῖσί εἰσι χρήσιμοι ἐς ὑστερέων ἄκεσιν. Σαυροματέων δὲ πέρι ὧδε λέγεται. ὅτε Ἕλληνες Ἀμαζόσι ἐμαχέσαντο (τὰς δὲ Ἀμαζόνας καλέουσι οἱ Σκύθαι Οἰόρπατα, δύναται δὲ τὸ οὔνομα τοῦτο κατὰ Ἑλλάδα γλῶσσαν ἀνδροκτόνοι· οἰὸρ γὰρ καλέουσι ἄνδρα, τὸ δὲ πατὰ κτείνειν), τότε λόγος τοὺς Ἕλληνας νικήσαντας τῇ ἐπὶ Θερμώδοντι μάχῃ ἀποπλέειν ἄγοντας τρισὶ πλοίοισι τῶν Ἀμαζόνων ὅσας ἐδυνέατο ζωγρῆσαι, τὰς δὲ ἐν τῷ πελάγεϊ ἐπιθεμένας ἐκκόψαι τοὺς ἄνδρας. πλοῖα δὲ οὐ γινώσκειν αὐτὰς οὐδὲ πηδαλίοισι χρᾶσθαι οὐδὲ ἱστίοισι οὐδὲ εἰρεσίῃ· ἀλλ' ἐπεὶ ἐξέκοψαν τοὺς ἄνδρας, ἐφέροντο κατὰ κῦμα καὶ ἄνεμον· καὶ ἀπικνέονται τῆς

wstępnych obrządków rozbijają im głowę maczugą. Niektórzy twierdzą, że strącają oni ciało na dół ze stromej skały (bo na niej wybudowana jest świątynia), a głowę wbijają na pal; inni znów co do głowy są zgodni, tylko ciała, jak mówią, nie zrzuca się ze skały, lecz grzebie się je w ziemi. Bóstwem, któremu te ofiary składają, ma być, jak utrzymują sami Taurowie, Ifigenia, córka Agamemnona. A z nieprzyjaciółmi, których dostaną w swą moc, tak postępują: Każdy ucina wrogowi głowę i zanosi do domu; potem wtyka na wielki drąg i umieszcza wysoko sterczącą ponad dachem, przeważnie nad kominem. Twierdzą, że są to strażnicy całego ich domu, którzy bujają w powietrzu. Żyją zaś Taurowie z łupu i z wojny.

Agatyrsowie są ludźmi żyjącymi najwykwintniej i noszą na sobie najwięcej złotych ozdób. Kobiety są u nich wspólne, aby wszyscy między sobą byli braćmi i krewnymi i nie żywili nawzajem ani zazdrości, ani wrogości. W innych swych zwyczajach zbliżają się do Traków.

Neurowie mają scytyjskie zwyczaje. Na jedno pokolenie przed wyprawą Dariusza spotkało ich to nieszczęście, że musieli cały swój kraj opuścić z powodu węży. Mnóstwo ich wylęgło się w ich własnym kraju, a jeszcze więcej wtargnęło z wyżej położonych pustynnych okolic, tak że wreszcie, udręczeni tą plagą, opuścili ojczyznę i zamieszkali u Budynów[269]. Ci Neurowie wydają się być czarodziejami. Opowiadają bowiem Scytowie i zamieszkali w Scytii Hellenowie, że stale raz do roku każdy z Neurów na kilka dni

λίμνης τῆς Μαιήτιδος ἐπὶ Κρημνούς. οἱ δὲ Κρημνοί εἰσι γῆς τῆς Σκυθέων τῶν ἐλευθέρων. ἐνθαῦτα ἀποβᾶσαι ἀπὸ τῶν πλοίων αἱ Ἀμαζόνες ὁδοιπόρεον ἐς τὴν οἰκεομένην. ἐντυχοῦσαι δὲ πρώτῳ ἱπποφορβίῳ τοῦτο διήρπασαν καὶ ἐπὶ τούτων ἱππαζόμεναι ἐληίζοντο τὰ τῶν Σκυθέων. οἱ δὲ Σκύθαι οὐκ εἶχον συμβαλέσθαι τὸ πρῆγμα· οὔτε γὰρ φωνὴν οὔτε ἐσθῆτα οὔτε τὸ ἔθνος ἐγίνωσκον, ἀλλ' ἐν θώματι ἦσαν ὁκόθεν ἔλθοιεν, ἐδόκεον δ' αὐτὰς εἶναι ἄνδρας τὴν πρώτην ἡλικίην ἔχοντας, μάχην τε δὴ πρὸς αὐτὰς ἐποιεῦντο. ἐκ δὲ τῆς μάχης τῶν νεκρῶν ἐκράτησαν οἱ Σκύθαι καὶ οὕτως ἔγνωσαν ἐούσας γυναῖκας. βουλευομένοισι ὧν αὐτοῖσι ἔδοξε κτείνειν μὲν οὐδενὶ τρόπῳ ἔτι αὐτάς, ἐωυτῶν δὲ τοὺς νεωτάτους ἀποπέμψαι ἐς αὐτάς, πλῆθος εἰκάσαντας ὅσαι περ ἐκεῖναι ἦσαν· τούτους δὲ στρατοπεδεύεσθαι πλησίον ἐκεινέων καὶ ποιέειν τά περ ἂν καὶ ἐκεῖναι ποιέωσι· ἢν δὲ αὐτοὺς διώκωσι, μάχεσθαι μὲν μή, ὑποφεύγειν δέ· ἐπεὰν δὲ παύσωνται, ἐλθόντας αὖτις πλησίον στρατοπεδεύεσθαι. ταῦτα ἐβουλεύσαντο οἱ Σκύθαι βουλόμενοι ἐξ αὐτέων παῖδας ἐκγενέσθαι. ἀποπεμφθέντες δὲ οἱ νεηνίσκοι ἐποίεον τὰ ἐντεταλμένα. ἐπεὶ δὲ ἔμαθον αὐτοὺς αἱ Ἀμαζόνες ἐπ' οὐδεμιῇ δηλήσι ἀπιγμένους, ἔων χαίρειν· προσεχώρεον δὲ πλησιαιτέρω τὸ στρατόπεδον τῷ στρατοπέδῳ ἐπ' ἡμέρῃ ἑκάστῃ. εἶχον δὲ οὐδὲν οἱ νεηνίσκοι, ὥσπερ οὐδὲ αἱ Ἀμαζόνες, εἰ μὴ τὰ ὅπλα καὶ τοὺς ἵππους· ἀλλὰ ζόην ἔζωον τὴν αὐτὴν ἐκείνῃσι, θηρεύοντές τε καὶ ληιζόμενοι. ἐποίευν δὲ αἱ Ἀμαζόνες ἐς τὴν μεσαμβρίην τοιόνδε· ἐγίνοντο

staje się wilkiem, a potem znowu przybiera dawną postać. Ja wprawdzie w te ich baśnie nie wierzę, niemniej tak oni utrzymują i na to przysięgają.

Androfagowie posiadają najdziksze wśród wszystkich ludów obyczaje, bo ani naturalnych praw nie uznają, ani nie mają żadnego ustanowionego prawa. Są koczownikami i noszą odzież podobną do scytyjskiej; język jednak mają odrębny i są wśród tych ludów jedynymi, którzy spożywają mięso ludzkie.

Melanchlajnowie noszą wszyscy czarne szaty, od których też posiadają swą nazwę. Zwyczaje ich są scytyjskie.

Budynowie tworzą wielki i liczny lud, mają wszyscy bardzo niebieskie oczy i ognistego koloru włosy. W ich kraju istnieje miasto zbudowane z drzewa. Nazwa miasta brzmi Gelonos, a jego mur z każdego boku długi jest na trzydzieści stadiów; jest przy tym wysoki i cały z drzewa. Drewniane są też ich mieszkania i świątynie. Są tam faktycznie świątynie helleńskich bogów, po helleńsku zaopatrzone w drewniane posągi, ołtarze i kaplice; obchodzą też na cześć Dionizosa co trzeci rok uroczystość i święcą bakchanalie. Są bowiem Gelonowie co do pochodzenia Hellenami, którzy, wypędzeni ze swoich punktów handlowych, osiedlili się u Budynów; posługują się bądź scytyjskim, bądź helleńskim językiem.

Budynowie nie mówią tym samym językiem co Gelonowie, a także ich tryb życia nie jest ten sam. Budynowie bowiem, lud tubylczy, są koczownikami i jedyni z tamtejszych ludów żywią się

σποράδες κατὰ μίαν τε καὶ δύο, πρόσω δὴ ἀπ᾽ ἀλληλέων ἐς εὐμαρείην ἀποσκιδνάμεναι. μαθόντες δὲ καὶ οἱ Σκύθαι ἐποίευν τὠυτὸ τοῦτο. καί τις μουνωθείσῃ τινὶ αὐτέων ἐνεχρίμπτετο, καὶ ἡ Ἀμαζὼν οὐκ ἀπωθέετο ἀλλὰ περιεῖδε χρήσασθαι. καὶ φωνῆσαι μὲν οὐκ εἶχε (οὐ γὰρ συνίεσαν ἀλλήλων), τῇ δὲ χειρὶ ἔφραζε ἐς τὴν ὑστεραίην ἐλθεῖν ἐς τὠυτὸ χωρίον καὶ ἕτερον ἄγειν, σημαίνουσα δύο γενέσθαι καὶ αὐτὴ ἑτέρην ἄξειν. ὁ δὲ νεηνίσκος ἐπεὶ ἀπῆλθε, ἔλεξε ταῦτα πρὸς τοὺς λοιπούς· τῇ δὲ δευτεραίῃ ἦλθε ἐς τὸ χωρίον αὐτός τε οὗτος καὶ ἕτερον ἦγε, καὶ τὴν Ἀμαζόνα εὗρε δευτέρην αὐτὴν ὑπομένουσαν. οἱ δὲ λοιποὶ νεηνίσκοι ὡς ἐπύθοντο ταῦτα, καὶ αὐτοὶ ἐκτιλώσαντο τὰς λοιπὰς τῶν Ἀμαζόνων. μετὰ δὲ συμμείξαντες τὰ στρατόπεδα οἴκεον ὁμοῦ, γυναῖκα ἔχων ἕκαστος ταύτην τῇ τὸ πρῶτον συνεμίχθη. τὴν δὲ φωνὴν τὴν μὲν τῶν γυναικῶν οἱ ἄνδρες οὐκ ἐδυνέατο μαθεῖν, τὴν δὲ τῶν ἀνδρῶν αἱ γυναῖκες συνέλαβον. ἐπεὶ δὲ συνῆκαν ἀλλήλων, ἔλεξαν πρὸς τὰς Ἀμαζόνας τάδε οἱ ἄνδρες Ἡμῖν εἰσὶ μὲν τοκέες, εἰσὶ δὲ καὶ κτήσιες. νῦν ὦν μηκέτι πλεῦνα χρόνον ζόην τοιήνδε ἔχωμεν, ἀλλ᾽ ἀπελθόντες ἐς τὸ πλῆθος διαιτώμεθα· γυναῖκας δὲ ἕξομεν ὑμέας καὶ οὐδαμὰς ἄλλας. αἱ δὲ πρὸς ταῦτα ἔλεξαν τάδε· Ἡμεῖς οὐκ ἂν δυναίμεθα οἰκέειν μετὰ τῶν ὑμετέρων γυναικῶν· οὐ γὰρ τὰ αὐτὰ νόμαια ἡμῖν τε κἀκείνῃσί ἐστι. ἡμεῖς μὲν τοξεύομέν τε καὶ ἀκοντίζομεν καὶ ἱππαζόμεθα, ἔργα δὲ γυναικήια οὐκ ἐμάθομεν· αἱ δὲ ὑμέτεραι γυναῖκες τούτων μὲν οὐδὲν τῶν ἡμεῖς κατελέξαμεν ποιεῦσι, ἔργα δὲ γυναικήια ἐργάζονται

szyszkami sosnowymi; Gelonowie natomiast uprawiają ziemię, jedzą chleb i mają ogrody, a nie są do Budynów podobni ani wyglądem, ani barwą skóry. Hellenowie[270] wprawdzie także Budynów nazywają Gelonami, ale całkiem niesłusznie. Cały ich kraj jest gęsto zalesiony wszelakimi drzewami, a w najrozleglejszym lesie znajduje się wielkie i obszerne jezioro, dokoła którego ciągną się porosłe trzciną moczary. W tym jeziorze łowi się wydry i bobry, i inne zwierzęta o czworokątnym pysku, których skórą obszywają swoje futra; także stroje bobrowe[271] przydają się im do leczenia chorób macicy.

O Sauromatach taka krąży wieść. Kiedy Hellenowie prowadzili wojnę z Amazonkami (Amazonki nazywają Scytowie Ojorpata, co znaczy „mężobójczynie", bo *ojor* nazywa się u nich „mąż"[272], a *pata* zabijać), wtedy wedle podania Hellenowie, odniósłszy zwycięstwo w bitwie nad Termodontem, odpłynęli na trzech okrętach z wszystkimi Amazonkami, jakie zdołali żywcem pochwycić; te jednak na pełnym morzu rzuciły się na mężów i wymordowały ich. Ale ponieważ nie znały się na okrętach i nie umiały posługiwać się ani sterem, ani żaglem, ani wiosłem, więc po wycięciu mężczyzn gnane były falą i wiatrem, aż dostały się do Kremnoj nad Jeziorem Meockim. Kremnoj należy do ziemi wolnych Scytów. Tu wysiadły Amazonki z okrętów i ruszyły pieszo do zamieszkałego kraju. Napotkawszy pierwsze stado koni, porwały je, dosiadły i łupiły dobytek Scytów.

μένουσαι ἐν τῇσι ἁμάξῃσι, οὔτ᾽ ἐπὶ θήρην ἰοῦσαι οὔτε ἄλλῃ οὐδαμῇ. οὐκ ἂν ὧν δυναίμεθα ἐκείνῃσι συμφέρεσθαι. ἀλλ᾽ εἰ βούλεσθε γυναῖκας ἔχειν ἡμέας καὶ δοκέειν εἶναι δικαιότατοι, ἐλθόντες παρὰ τοὺς τοκέας ἀπολάχετε τῶν κτημάτων τὸ μέρος, καὶ ἔπειτα ἐλθόντες οἰκέωμεν ἐπ᾽ ἡμέων αὐτῶν. ἐπίθοντο καὶ ἐποίησαν ταῦτα οἱ νεηνίσκοι. ἐπείτε δὲ ἀπολαχόντες τῶν κτημάτων τὸ ἐπιβάλλον ἦλθον ὀπίσω παρὰ τὰς Ἀμαζόνας, ἔλεξαν αἱ γυναῖκες πρὸς αὐτοὺς τάδε· Ἡμέας ἔχει φόβος τε καὶ δέος, ὅκως χρὴ οἰκέειν ἐν τῷδε τῷ χώρῳ τοῦτο μὲν ὑμέας ἀποστερησάσας πατέρων, τοῦτο δὲ τὴν γῆν τὴν ὑμετέρην δηλησαμένας πολλά. (3) ἀλλ᾽ ἐπείτε ἀξιοῦτε ἡμέας γυναῖκας ἔχειν, τάδε ποιέετε ἄλλα ἡμῖν φέρετε ἐξαναστέωμεν ἐκ τῆς γῆς τῆσδε καὶ περήσαντες Τάναϊν ποταμὸν οἰκέωμεν. ἐπίθοντο καὶ ταῦτα οἱ νεηνίσκοι. διαβάντες δὲ τὸν Τάναϊν ὁδοιπόρεον πρὸς ἥλιον ἀνίσχοντα τριῶν μὲν ἡμερέων ἀπὸ τοῦ Τανάϊδος ὁδόν, τριῶν δὲ ἀπὸ τῆς λίμνης τῆς Μαιήτιδος πρὸς βορέην ἄνεμον. ἀπικόμενοι δὲ ἐς τοῦτον τὸν χῶρον ἐν τῷ νῦν κατοίκηνται, οἴκησαν τοῦτον. καὶ διαίτῃ ἀπὸ τούτου χρέωνται τῇ παλαιῇ τῶν Σαυροματέων αἱ γυναῖκες, καὶ ἐπὶ θήρην ἐπ᾽ ἵππων ἐκφοιτῶσαι ἅμα τοῖσι ἀνδράσι καὶ χωρὶς τῶν ἀνδρῶν, καὶ ἐς πόλεμον φοιτῶσαι καὶ στολὴν τὴν αὐτὴν τοῖσι ἀνδράσι φορέουσαι. φωνῇ δὲ οἱ Σαυρομάται νομίζουσι Σκυθικῇ, σολοικίζοντες αὐτῇ ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου, ἐπεὶ οὐ χρηστῶς ἐξέμαθον αὐτὴν αἱ Ἀμαζόνες. τὰ περὶ γάμων δὲ ὧδέ σφι διάκειται· οὐ γαμέεται παρθένος οὐδεμία πρὶν ἂν τῶν πολεμίων

Scytowie zaś nie umieli sobie sprawy wyjaśnić, bo nie znali ani ich języka, ani odzieży, ani ludu, i byli zdziwieni, skąd one przybyły. Myśleli, że są to mężczyźni w kwiecie wieku, i wdali się z nimi w walkę. Dopiero po trupach na pobojowisku poznali, że są to niewiasty. Naradzili się więc między sobą i postanowili więcej ich bezwarunkowo nie zabijać, lecz wysłać na nie najmłodszych spośród siebie junaków w równej im liczbie, o ile to mogli wywnioskować. Ci mieli w pobliżu Amazonek obozować i czynić to samo, co one będą czyniły: gdyby ich ścigały, nie mieli z nimi walczyć, lecz uciekać; a skoro przestaną ścigać, mieli się znów zbliżyć i założyć obóz. To uradzili Scytowie z zamiarem otrzymania od nich dzieci.

Wysłani młodzieńcy wykonali zlecenia. Gdy Amazonki zauważyły, że oni nie przybyli we wrogich zamiarach, dały im spokój; i tak co dzień bliżej przysuwał się obóz do obozu. Nic zaś innego nie mieli młodzieńcy, podobnie jak Amazonki, oprócz swej broni i swoich koni; żyli więc w ten sam sposób co one – z łowów i z plądrowania.

Około południa Amazonki zwyczajnie rozpraszały się, pojedynczo lub we dwójkę, i oddalały się od siebie, aby się załatwić. Gdy Scytowie to zauważyli, czynili to samo. I któryś z nich przyczepił się do jednej z osamotnionych, a Amazonka nie odepchnęła go od siebie, lecz zgodziła się na stosunek. Mówić wprawdzie nie mogła (bo wzajemnie się nie rozumieli), ale ręką wskazała mu, żeby nazajutrz przyszedł na to samo

ἄνδρα ἀποκτείνῃ. αἱ δέ τινες αὐτέων καὶ τελευτῶσι γηραιαὶ πρὶν γήμασθαι, οὐ δυνάμεναι τὸν νόμον ἐκπλῆσαι.

Ἐπὶ τούτων ὦν τῶν καταλεχθέντων ἐθνέων τοὺς βασιλέας ἁλισμένους ἀπικόμενοι τῶν Σκυθέων οἱ ἄγγελοι ἔλεγον ἐκδιδάσκοντες ὡς ὁ Πέρσης, ἐπειδή οἱ τὰ ἐν τῇ ἠπείρῳ τῇ ἑτέρῃ πάντα κατέστραπται, γέφυραν ζεύξας ἐπὶ τῷ αὐχένι τοῦ Βοσπόρου διαβέβηκε ἐς τήνδε τὴν ἤπειρον, διαβὰς δὲ καὶ καταστρεψάμενος Θρήικας γεφυροῖ ποταμὸν Ἴστρον, βουλόμενος καὶ τάδε πάντα ὑπ᾽ ἑωυτῷ ποιήσασθαι. Ὑμεῖς ὦν μηδενὶ τρόπῳ ἐκ τοῦ μέσου κατήμενοι περιίδητε ἡμέας διαφθαρέντας, ἀλλὰ τὠυτὸ νοήσαντες ἀντιάζωμεν τὸν ἐπιόντα. οὐκ ὦν ποιήσετε ταῦτα; ἡμεῖς μὲν πιεζόμενοι ἢ ἐκλείψομεν τὴν χώρην ἢ μένοντες ὁμολογίῃ χρησόμεθα. τί γὰρ πάθωμεν μὴ βουλομένων ὑμέων τιμωρέειν; ὑμῖν δὲ οὐδὲν ἐπὶ τούτῳ ἔσται ἐλαφρότερον· ἥκει γὰρ ὁ Πέρσης οὐδέν τι μᾶλλον ἐπ᾽ ἡμέας ἢ οὐ καὶ ἐπ᾽ ὑμέας, οὐδέ οἱ καταχρήσει ἡμέας καταστρεψαμένῳ ὑμέων ἀπέχεσθαι. μέγα δὲ ὑμῖν λόγων τῶνδε μαρτύριον ἐρέομεν· εἰ γὰρ ἐπ᾽ ἡμέας μούνους ἐστρατηλάτεε ὁ Πέρσης τείσασθαι τῆς πρόσθε δουλοσύνης βουλόμενος, χρῆν αὐτὸν πάντων τῶν ἄλλων ἀπεχόμενον ἰέναι οὕτω ἐπὶ τὴν ἡμετέρην, καὶ ἂν ἐδήλου πᾶσι ὡς ἐπὶ Σκύθας ἐλαύνει καὶ οὐκ ἐπὶ τοὺς ἄλλους. νῦν δὲ ἐπείτε τάχιστα διέβη <ἐς> τήνδε τὴν ἤπειρον, τοὺς αἰεὶ ἐμποδὼν γινομένους ἡμεροῦται πάντας. τούς τε δὴ ἄλλους ἔχει ὑπ᾽ ἑωυτῷ Θρήικας καὶ δὴ καὶ τοὺς ἡμῖν ἐόντας πλησιοχώρους Γέτας. ταῦτα Σκυθέων ἐπαγγελλομένων ἐβουλεύοντο οἱ βασιλέες

miejsce i innego z sobą przywiódł, przy czym dawała do zrozumienia, że ma ich być dwóch, a ona jeszcze drugą przyprowadzi. Młodzieniec, odszedłszy, opowiedział to wszystkim innym; następnego dnia przybył na to miejsce on sam i drugi, którego przywiódł; zastał też Amazonkę, czekającą nań z drugą. Skoro reszta młodych o tym się dowiedziała, także i oni obłaskawili sobie resztę Amazonek.

Następnie połączyli obozy i razem zamieszkali, a każdy miał tę za żonę, z którą po raz pierwszy miał stosunek. Mężowie, co prawda, języka niewiast nie mogli się wyuczyć, ale niewiasty przyswoiły sobie język mężów. Kiedy się już nawzajem rozumieli, tak odezwali się mężowie do Amazonek: – My posiadamy rodziców, posiadamy też majątek. Teraz więc nie chcemy już dłużej wieść takiego życia, tylko wrócić do naszego ludu i tam przebywać; was będziemy mieli za żony, a nie inne. – One na to tak odrzekły: – My byśmy nie mogły żyć z waszymi kobietami, bo nie mamy tych samych co one zwyczajów. My strzelamy z łuku, rzucamy pociski i jeździmy konno; wasze zaś kobiety nie czynią nic z tego, cośmy wymieniły, tylko wykonują roboty kobiece, przesiadując na wozach, a nie wychodzą ani na polowanie, ani nigdzie indziej. Nie mogłybyśmy więc z nimi się pogodzić. Ale jeżeli chcecie mieć nas za żony i okazać się całkiem sprawiedliwymi, to idźcie do waszych rodziców i każcie sobie przydzielić waszą część majątku; potem przyjdźcie tu, abyśmy osiedli na własnym.

οἱ ἀπὸ τῶν ἐθνέων ἥκοντες, καί σφεων ἐσχίσθησαν αἱ γνῶμαι. ὁ μὲν Γελωνὸς καὶ ὁ Βουδῖνος καὶ ὁ Σαυρομάτης κατὰ τὠυτὸ γενόμενοι ὑπεδέκοντο Σκύθῃσι τιμωρήσειν, ὁ δὲ Ἀγάθυρσος καὶ Νευρὸς καὶ Ἀνδροφάγος καὶ οἱ τῶν Μελαγχλαίνων καὶ Ταύρων τάδε Σκύθῃσι ὑπεκρίναντο· Εἰ μὲν μὴ ὑμεῖς ἔατε οἱ πρότερον ἀδικήσαντες Πέρσας καὶ ἄρξαντες πολέμου, τούτων δεόμενοι τῶν νῦν δέεσθε λέγειν τε ἂν ἐφαίνεσθε ἡμῖν ὀρθά, καὶ ἡμεῖς ὑπακούσαντες τὠυτὸ ἂν ὑμῖν ἐπρήσσομεν. νῦν δὲ ὑμεῖς τε ἐς τὴν ἐκείνων ἐσβαλόντες γῆν ἄνευ ἡμέων ἐπεκρατέετε Περσέων ὅσον χρόνον ὑμῖν ὁ θεὸς παρεδίδου, καὶ ἐκεῖνοι, ἐπεί σφεας ὡυτὸς θεὸς ἐγείρει, τὴν ὁμοίην ὑμῖν ἀποδιδοῦσι. ἡμεῖς δὲ οὔτε τι τότε ἠδικήσαμεν τοὺς ἄνδρας τούτους οὐδὲν οὔτε νῦν πρότεροι πειρησόμεθα ἀδικέειν. ἢν μέντοι ἐπίῃ καὶ ἐπὶ τὴν ἡμετέρην ἄρξῃ τε ἀδικέων, καὶ ἡμεῖς ἀπωσόμεθα. μέχρι δὲ τοῦτο ἴδωμεν, μενέομεν παρ' ἡμῖν αὐτοῖσι· ἥκειν γὰρ δοκέομεν οὐκ ἐπ' ἡμέας Πέρσας, ἀλλ' ἐπὶ τοὺς αἰτίους τῆς ἀδικίης γενομένους.

Ταῦτα ὡς ἀπενειχθέντα ἐπύθοντο οἱ Σκύθαι, ἐβουλεύοντο ἰθυμαχίην μὲν μηδεμίαν ποιέεσθαι ἐκ τοῦ ἐμφανέος, ὅτε δή σφι οὗτοί γε σύμμαχοι οὐ προσεγίνοντο, ὑπεξιόντες δὲ καὶ ὑπεξελαύνοντες τά <τε> φρέατα τὰ παρεξίοιεν αὐτοὶ καὶ τὰς κρήνας συγχοῦν, τὴν ποίην τε ἐκ τῆς γῆς ἐκτρίβειν, διχοῦ σφέας διελόντες. καὶ πρὸς μὲν τὴν μίαν τῶν μοιρέων, τῆς ἐβασίλευε Σκώπασις, προσχωρέειν Σαυρομάτας· τούτους μὲν δὴ <ἡμέρης ὁδῷ προέχοντας> ὑπάγειν, ἢν ἐπὶ τοῦτο τράπηται ὁ Πέρσης, ἰθὺ Τανάϊδος

Młodzieńcy usłuchali i tak uczynili. A kiedy otrzymali z majątku przypadającą na nich część, wrócili do Amazonek. Wtedy niewiasty tak do nich powiedziały: – Zbiera nas obawa i trwoga, jak mamy mieszkać w tym kraju, skoro i was pozbawiłyśmy ojców, i waszej ziemi wyrządziłyśmy wiele szkody. Skoro jednak pragniecie nas mieć za żony, więc razem z nami to uczyńcie: nuże, wyjdźmy z tej ziemi, przeprawmy się przez rzekę Tanais i tam zamieszkamy. – I w tym także usłuchali ich młodzi.

Przeszli tedy przez Tanais i odbyli drogę trzydniową na wschód od tej rzeki, a potem również trzydniową od Jeziora Meockiego na północ. Skoro zaś przybyli na to miejsce, gdzie jeszcze teraz mieszkają, założyli tam swoje siedziby. I odtąd kobiety Sauromatów zachowują dawny swój tryb życia, wyjeżdżając konno na łowy wraz z mężami lub bez mężów oraz wyruszając na wojnę i nosząc te same szaty co mężczyźni.

Sauromaci posługują się językiem scytyjskim, którym jednak od dawien dawna czysto nie mówią, ponieważ Amazonki dobrze się go nie wyuczyły. Co do zaślubin taki u nich panuje zwyczaj. Żadna dziewica nie wyjdzie wprzód za mąż, aż zabije któregoś z nieprzyjaciół. Niektóre z nich nawet umierają jako staruszki, nie wyszedłszy za mąż, ponieważ nie mogły zadośćuczynić prawu.

Do zgromadzonych więc królów tych ludów, które tu wyliczyłem, przybyli delegaci Scytów i pouczyli ich, mówiąc, jak król Persów, podbiwszy wszystko

ποταμοῦ παρὰ τὴν Μαιῆτιν λίμνην ὑποφεύγοντας, ἀπελαύνοντός τε τοῦ Πέρσεω ἐπιόντας διώκειν. αὕτη μέν σφι μία ἦν μοῖρα {τῆς βασιληίης}, τεταγμένη ταύτην τὴν ὁδὸν ἥ περ εἴρηται. τὰς δὲ δύο τῶν βασιληίων, τήν τε μεγάλην τῆς ἦρχε Ἰδάνθυρσος καὶ τὴν τρίτην τῆς ἐβασίλευε Τάξακις, συνελθούσας ἐς τὠυτὸ καὶ Γελωνῶν τε καὶ Βουδίνων προσγενομένων, ἡμέρης καὶ τούτους ὁδῷ προέχοντας τῶν Περσέων ὑπεξάγειν, ὑπιόντας τε καὶ ποιεῦντας τὰ βεβουλευμένα. πρῶτα μέν νυν ὑπάγειν σφέας ἰθὺ τῶν χωρέων τῶν ἀπειπαμένων τὴν σφετέρην συμμαχίην, ἵνα καὶ τούτους ἐκπολεμώσωσι· εἰ γὰρ μὴ ἑκόντες γε ὑπέδυσαν τὸν πόλεμον τὸν πρὸς Πέρσας, ἀλλ᾽ ἀέκοντας ἐκπολεμῶσαι· μετὰ δὲ τοῦτο ὑποστρέφειν ἐς τὴν σφετέρην καὶ ἐπιχειρέειν, ἢν δὴ βουλευομένοισι δοκέῃ. ταῦτα οἱ Σκύθαι βουλευσάμενοι ὑπηντίαζον τὴν Δαρείου στρατιήν, προδρόμους ἀποστείλαντες τῶν ἱππέων τοὺς ἀρίστους. τὰς δὲ ἁμάξας, ἐν τῇσί σφι διαιτᾶτο τὰ τέκνα τε καὶ αἱ γυναῖκες πάσας καὶ τὰ πρόβατα πάντα, πλὴν ὅσα σφι ἐς φορβὴν ἱκανὰ ἦν, τοσαῦτα ὑπολιπόμενοι, τὰ ἄλλα ἅμα τῇσι ἁμάξῃσι προέπεμψαν, ἐντειλάμενοι αἰεὶ τὸ πρὸς βορέω ἐλαύνειν. ταῦτα μὲν δὴ προεκομίζετο, τῶν δὲ Σκυθέων οἱ πρόδρομοι ὡς εὗρον τοὺς Πέρσας ὅσον τε τριῶν ἡμερέων ὁδὸν ἀπέχοντας ἀπὸ τοῦ Ἴστρου, οὗτοι μὲν τούτους εὑρόντες ἡμέρης ὁδῷ προέχοντες ἐστρατοπεδεύοντο τὰ ἐκ τῆς γῆς φυόμενα λεαίνοντες. οἱ δὲ Πέρσαι ὡς εἶδον ἐπιφανεῖσαν τῶν Σκυθέων τὴν ἵππον, ἐπήισαν κατὰ στίβον αἰεὶ ὑπαγόντων. καὶ ἔπειτα (πρὸς γὰρ τὴν μίαν τῶν

na drugim kontynencie, przerzucił most nad cieśniną Bosforu i przeszedł na ten kontynent; jak potem, ujarzmiwszy Traków, łączy mostem rzekę Ister, chcąc także te wszystkie ziemie pod swoją władzę zagarnąć. „Wy zatem nie powinniście w żaden sposób usuwać się na bok i obojętnie patrzeć na naszą zagładę, lecz, uznawszy sprawę za wspólną, wyjdźmy razem przeciw najeźdźcy. Jeżeli tego nie uczynicie, to my pod naciskiem wroga albo kraj opuścimy, albo tu zostaniemy i wdamy się z nim w układy. Bo cóż mamy robić, skoro wy nie zechcecie nam pomóc? Ale wam potem bynajmniej lżej nie będzie. Pers bowiem nie przybył raczej przeciw nam niż przeciw wam; i nie będzie was oszczędzać, zadowalając się tym, że nas podbił. Przytoczymy wam na to główny dowód. Gdyby istotnie Pers jedynie przeciw nam był w pole wyruszył, aby wywrzeć zemstę za poprzednią niewolę, to powinien był od wszystkich innych ludów trzymać się z dala i prosto na nasz kraj podążyć; wtedy dla wszystkich byłoby jawne, że ciągnie przeciw Scytom, a nie przeciw innym. Tymczasem on, skoro tylko przeszedł na ten kontynent, poskramia wszystkich, jakich po drodze napotka; i zarówno resztę Traków ma już pod swoją władzą, jak też sąsiadujących z nami Getów".

Wobec tego sprawozdania Scytów odbywali naradę królowie, którzy przybyli od swych ludów, i zdania ich były podzielone. Władcy Gelonów, Budynów i Sauromatów zgodnie podjęli się udzielić Scytom pomocy; ale królowie

μοιρέων ἴθυσαν) οἱ Πέρσαι ἐδίωκον πρὸς ἠῶ τε καὶ ἰθὺ Τανάϊδος. διαβάντων δὲ τούτων τὸν Τάναϊν ποταμὸν οἱ Πέρσαι ἐπιδιαβάντες ἐδίωκον, ἐς ὃ τῶν Σαυροματέων τὴν χώρην διεξελθόντες ἀπίκοντο ἐς τὴν τῶν Βουδίνων. ὅσον μὲν δὴ χρόνον οἱ Πέρσαι ἦισαν διὰ τῆς Σκυθικῆς καὶ τῆς Σαυρομάτιδος χώρης, οἱ δὲ εἶχον οὐδὲν σίνεσθαι, ἅτε τῆς χώρης ἐούσης χέρσου· ἐπείτε δὲ ἐς τὴν τῶν Βουδίνων χώρην ἐσέβαλλον, ἐνθαῦτα δὴ ἐντυχόντες τῷ ξυλίνῳ τείχεϊ, ἐκλελοιπότων τῶν Βουδίνων καὶ κεκενωμένου τοῦ τείχεος πάντων, ἐνέπρησαν αὐτό. τοῦτο δὲ ποιήσαντες εἵποντο αἰεὶ τὸ πρόσω κατὰ στίβον, ἐς ὃ διεξελθόντες ταύτην ἐς τὴν ἔρημον ἀπίκοντο. ἡ δὲ ἔρημος αὕτη ὑπὸ οὐδαμῶν νέμεται ἀνδρῶν, κεῖται δὲ ὑπὲρ τῆς Βουδίνων χώρης, ἐοῦσα πλῆθος ἑπτὰ ἡμερέων ὁδοῦ. ὑπὲρ δὲ τῆς ἐρήμου Θυσσαγέται οἰκέουσι, ποταμοὶ δὲ ἐξ αὐτῶν τέσσερες μεγάλοι ῥέοντες διὰ Μαιητέων ἐκδιδοῦσι ἐς τὴν λίμνην τὴν καλεομένην Μαιῆτιν, τοῖσι οὐνόματα κεῖται τάδε, Λύκος, Ὄαρος, Τάναϊς, Ὕργις. ἐπεὶ ὦν ὁ Δαρεῖος ἦλθε ἐς τὴν ἔρημον, παυσάμενος τοῦ δρόμου ἵδρυσε τὴν στρατιὴν ἐπὶ ποταμῷ Ὀάρῳ. τοῦτο δὲ ποιήσας ὀκτὼ τείχεα ἐτείχεε μεγάλα, ἴσον ἀπ᾽ ἀλλήλων ἀπέχοντα, σταδίους ὡς ἑξήκοντα μάλιστά κῃ, τῶν ἔτι ἐς ἐμὲ τὰ ἐρείπια σόα ἦν. ἐν ᾧ δὲ οὗτος πρὸς ταῦτα ἐτράπετο, οἱ διωκόμενοι Σκύθαι περιελθόντες τὰ κατύπερθε ὑπέστρεφον ἐς τὴν Σκυθικήν. ἀφανισθέντων δὲ τούτων τὸ παράπαν, ὡς οὐκέτι ἐφαντάζοντό σφι, οὕτω δὴ ὁ Δαρεῖος τείχεα μὲν ἐκεῖνα ἡμίεργα μετῆκε, αὐτὸς δὲ ὑποστρέψας ἤιε πρὸς

Agatyrsów, Neurów, Androfagów, Melanchlajnów i Taurów – taką dali Scytom odpowiedź: „Gdybyście wy Persów wprzód nie byli skrzywdzili i wojny pierwsi nie zaczęli, to prośba, z jaką się teraz do nas zwracacie, wydawałaby się nam słuszną i my byśmy was usłuchali, i wspólnie z wami działali. Wy jednakowoż wpadliście bez nas do ich kraju i dopóty mieliście władzę nad Persami, dopóki bóg wam pozwolił, a oni, w chwili gdy ich ten sam bóg zachęca, płacą wam pięknym za nadobne. My zaś ani wtedy nie wyrządziliśmy żadnej krzywdy tym ludziom, ani teraz nie będziemy próbowali pierwsi ich zaczepiać. Jeżeli jednak Pers także na nasz kraj ruszy i zacznie nas krzywdzić, wtedy i my tego nie ścierpimy. Zanim to nastąpi, zostaniemy w domu; sądzimy bowiem, że Persowie przybyli nie przeciw nam, lecz przeciw tym, którzy winni są bezprawia".

Gdy ta odpowiedź doszła do wiadomości Scytów, postanowili nie wdawać się w żaden regularny i otwarty bój, ponieważ tamci nie przystąpili do nich jako sprzymierzeńcy, lecz powoli i skrycie schodzić wrogowi z drogi i wymijać go, studnie, mimo których będzie przechodził, i źródła zasypywać, trawę z gruntu wyniszczać i podzielić się na dwie grupy bojowe. Do jednej z nich, której przewodził król Skopasis, mieli przyłączyć się Sauromaci, a miała ona, w razie gdyby Pers w tę stronę się zwrócił, po cichu cofać się prosto ku rzece Tanais, wzdłuż Jeziora Meockiego; gdyby zaś zawracał, mieli go zaczepiać i ścigać. To była jedna grupa z kraju Scytów

ἑσπέρην, δοκέων τούτους τε πάντας τοὺς Σκύθας εἶναι καὶ πρὸς ἑσπερήν σφεας φεύγειν. ἐλαύνων δὲ τὴν ταχίστην τὸν στρατὸν ὡς ἐς τὴν Σκυθικὴν ἀπίκετο, ἐνέκυρσε ἀμφοτέρῃσι τῇσι μοίρῃσι τῶν Σκυθέων, ἐντυχὼν δὲ ἐδίωκε ὑπεκφέροντας ἡμέρης ὁδῷ. καὶ οὐ γὰρ ἀνίει ἐπιὼν ὁ Δαρεῖος, οἱ Σκύθαι κατὰ τὰ βεβουλευμένα ὑπέφευγον ἐς τῶν ἀπειπαμένων τὴν σφετέρην συμμαχίην, πρώτην δὲ ἐς τῶν Μελαγχλαίνων τὴν γῆν. ὡς δὲ ἐσβαλόντες τούτους ἐτάραξαν οἵ τε Σκύθαι καὶ οἱ Πέρσαι, κατηγέοντο οἱ Σκύθαι ἐς τῶν Ἀνδροφάγων τοὺς χώρους, ταραχθέντων δὲ καὶ τούτων ὑπῆγον ἐπὶ τὴν Νευρίδα, ταρασσομένων δὲ καὶ τούτων ἤισαν ὑποφεύγοντες οἱ Σκύθαι ἐς τοὺς Ἀγαθύρσους. Ἀγάθυρσοι δὲ ὁρῶντες καὶ τοὺς ὁμούρους φεύγοντας ὑπὸ Σκυθέων καὶ τεταραγμένους, πρὶν ἤ σφι ἐμβαλεῖν τοὺς Σκύθας πέμψαντες κήρυκα ἀπηγόρευον Σκύθῃσι μὴ ἐπιβαίνειν τῶν σφετέρων οὔρων, προλέγοντες ὡς εἰ πειρήσονται ἐσβαλόντες, σφίσι πρῶτα διαμαχήσονται. Ἀγάθυρσοι μέν <νυν> προείπαντες ταῦτα ἐβοήθεον ἐπὶ τοὺς οὔρους, ἐρύκειν ἐν νόῳ ἔχοντες τοὺς ἐπιόντας· Μελάγχλαινοι δὲ καὶ Ἀνδροφάγοι καὶ Νευροὶ ἐσβαλόντων τῶν Περσέων ἅμα Σκύθῃσι οὔτε πρὸς ἀλκὴν ἐτράποντο ἐπιλαθόμενοί τε τῆς ἀπειλῆς ἔφευγον αἰεὶ τὸ πρὸς βορέω ἐς τὴν ἔρημον τεταραγμένοι. οἱ δὲ Σκύθαι ἐς μὲν τοὺς Ἀγαθύρσους οὐκέτι ἀπείπαντας ἀπικνέοντο, οἱ δὲ ἐκ τῆς Νευρίδος χώρης ἐς τὴν σφετέρην κατηγέοντο τοῖσι Πέρσῃσι. ὡς δὲ πολλὸν τοῦτο ἐγίνετο καὶ οὐκ ἐπαύετο, πέμψας Δαρεῖος ἱππέα παρὰ τὸν Σκυθέων βασιλέα Ἰδάνθυρσον

Królewskich, której zlecono wyżej podaną drogę. Dwie pozostałe części państwa Scytów Królewskich, tj. wielka, nad którą panował Idantyrsos, i trzecia, której królem był Taksakis, miały się razem połączyć, a z nimi Gelonowie i Budynowie. Ta grupa, podobnie jak pierwsza, trzymając się odległości jednego marszu dziennego od Persów, miała nieznacznie przed nimi ustępować i czynić, co postanowiono. I tak mieli oni naprzód prosto wycofywać się do kraju tych, którzy odmówili im pomocy, aby ich także do wojny wciągnąć; boć jeżeli dobrowolnie nie podjęli się wojny przeciw Persom, niechby ją prowadzili wbrew swej woli. Następnie zaś mieli zawrócić do swego własnego kraju i atakować wroga, gdyby to uważali za wskazane.

Z tym postanowieniem wyruszyli Scytowie naprzeciw armii Dariusza i wysłali jako forpoczty najlepszych swych jeźdźców. Wozy zaś, na których przebywały ich dzieci i wszystkie ich żony, jako też całe bydło, z wyjątkiem takiej ilości, jaka wystarczała do ich wyżywienia – bo tyle tylko zatrzymali – wyprawili naprzód i wydali rozkaz, żeby to wszystko bez przerwy ciągnęło ku północy. To więc transportowano naprzód[273].

Straże przednie Scytów znalazły Persów w odległości około trzech marszów dziennych od Istru. Zastawszy ich tam, założyli obóz przed nimi na dzień drogi i niweczyli wszystkie plony. Skoro Persowie zauważyli pojawienie się scytyjskiej jazdy, posuwali się naprzód ich śladem, bo oni stale cofali się w tył. Następnie, ponieważ natrafili właśnie

ἔλεγε τάδε· Δαιμόνιε ἀνδρῶν, τί φεύγεις αἰεί, ἐξεόν τοι τῶνδε τὰ ἕτερα ποιέειν; εἰ μὲν γὰρ ἀξιόχρεος δοκέεις εἶναι σεωυτῷ τοῖσι ἐμοῖσι πρήγμασι ἀντιωθῆναι, σὺ δὲ στάς τε καὶ παυσάμενος πλάνης μάχεσθαι· εἰ δὲ συγγινώσκεαι εἶναι ἥσσων, σὺ δὲ καὶ οὕτω παυσάμενος τοῦ δρόμου δεσπότῃ τῷ σῷ δῶρα φέρων γῆν τε καὶ ὕδωρ ἐλθὲ ἐς λόγους. πρὸς ταῦτα ὁ Σκυθέων βασιλεὺς Ἰδάνθυρσος ἔλεγε τάδε· Οὕτω τὸ ἐμὸν ἔχει, ὦ Πέρσα· ἐγὼ οὐδένα κω ἀνθρώπων δείσας ἔφυγον οὔτε πρότερον οὔτε νῦν σὲ φεύγω· οὐδέ τι νεώτερόν εἰμι ποιήσας νῦν ἢ καὶ ἐν εἰρήνῃ ἐώθεα ποιέειν. ὅ τι δὲ οὐκ αὐτίκα μάχομαί τοι, ἐγὼ καὶ τοῦτο σημανέω· ἡμῖν οὔτε ἄστεα οὔτε γῆ πεφυτευμένη ἔστι, τῶν πέρι δείσαντες μὴ ἁλῷ ἢ καρῇ ταχύτερον ἂν ὑμῖν συμμίσγοιμεν ἐς μάχην· εἰ δὲ δέοι πάντως ἐς τοῦτο κατὰ τάχος ἀπικνέεσθαι, τυγχάνουσι ἡμῖν ἐόντες τάφοι πατρώιοι. φέρετε, τούτους ἀνευρόντες συγχέειν πειρᾶσθε αὐτούς, καὶ γνώσεσθε τότε εἴτε ὑμῖν μαχησόμεθα περὶ τῶν τάφων εἴτε καὶ οὐ μαχησόμεθα. πρότερον δέ, ἢν μὴ ἡμέας λόγος αἱρῇ, οὐ συμμείξομέν τοι. ἀμφὶ μὲν μάχῃ τοσαῦτα εἰρήσθω, δεσπότας δὲ ἐμοὺς ἐγὼ Δία τε νομίζω τὸν ἐμὸν πρόγονον καὶ Ἱστίην τὴν Σκυθέων βασίλειαν μούνους εἶναι. σοὶ δὲ ἀντὶ μὲν δώρων γῆς τε καὶ ὕδατος δῶρα πέμψω τοιαῦτα οἷα σοὶ πρέπει ἐλθεῖν, ἀντὶ δὲ τοῦ ὅτι δεσπότης ἔφησας εἶναι ἐμός, κλαίειν λέγω. τοῦτό ἐστι ἡ ἀπὸ Σκυθέων ῥῆσις. ὁ μὲν δὴ κῆρυξ οἰχώκεε ἀγγελέων ταῦτα Δαρείῳ, οἱ δὲ Σκυθέων βασιλέες ἀκούσαντες τῆς δουλοσύνης τὸ οὔνομα ὀργῆς ἐπλήσθησαν. τὴν μὲν δὴ μετὰ

na jedną grupę bojową, ścigali ją w kierunku na wschód i ku Tanaisowi. A gdy ci przeprawili się przez rzekę Tanais, również Persowie ją przeszli i rzucili się w pościg, aż przez kraj Sauromatów przybyli do Budynów.

Dopóki więc Persowie ciągnęli przez kraj Scytów i Sauromatów, nie mieli nic do niszczenia, ponieważ ziemia była nie uprawiona. Skoro jednak wpadli do kraju Budynów i natknęli się tam na drewnianą twierdzę, która była opuszczona przez Budynów i całkiem pusta – spalili ją. Tego dokonawszy, szli ciągle dalej śladem Scytów, aż przez kraj Budynów przybyli na pustynię. Na tej pustyni nie mieszkają żadni ludzie, a leży ona ponad krajem Budynów, ciągnąc się przez siedem dni drogi. Powyżej pustyni osiedli Tyssagetowie[274]; z ich kraju wypływają cztery wielkie rzeki, które przez terytorium Meotów uchodzą do tak zwanego Jeziora Meockiego i takie noszą imiona: Lykos, Oaros, Tanais i Syrgis.

Skoro więc Dariusz przybył na pustynię, zatrzymał się w biegu i usadowił wojsko nad rzeką Oaros. Uczyniwszy to, kazał założyć osiem wielkich twierdz, w równej od siebie odległości sześćdziesięciu mniej więcej stadiów: ich ruiny dotrwały do moich jeszcze czasów. Podczas gdy on był tym zajęty, ścigani Scytowie obeszli w koło górne okolice i wrócili do Scytii. Gdy więc oni całkiem zniknęli i nie było ich już widać, wtedy Dariusz porzucił swe niedokończone twierdze, a sam zawrócił i poszedł na zachód, sądząc, że to jest cała armia scytyjska, która na zachód ucieka.

Σαυροματέων μοῖραν ταχθεῖσαν, τῆς ἦρχε Σκώπασις, πέμπουσι Ἴωσι κελεύοντες ἐς λόγους ἀπικέσθαι, τούτοισι οἳ τὸν Ἴστρον ἐζευγμένον ἐφρούρεον· αὐτῶν δὲ τοῖσι ὑπολειπομένοισι ἔδοξε πλανᾶν μὲν μηκέτι Πέρσας, σῖτα δὲ ἑκάστοτε ἀναιρεομένοισι ἐπιτίθεσθαι. νωμῶντες ὦν σῖτα ἀναιρεομένους τοὺς Δαρείου ἐποίευν τὰ βεβουλευμένα. ἡ μὲν δὴ ἵππος τὴν ἵππον αἰεὶ τρέπεσκε ἡ τῶν Σκυθέων, οἱ δὲ τῶν Περσέων ἱππόται φεύγοντες ἐσέπιπτον ἐς τὸν πεζόν, ὁ δὲ πεζὸς ἂν ἐπεκούρεε· οἱ δὲ Σκύθαι ἐσαράξαντες τὴν ἵππον ὑπέστρεφον, τὸν πεζὸν φοβεόμενοι. ἐποιέοντο δὲ καὶ τὰς νύκτας παραπλησίας προσβολὰς οἱ Σκύθαι. τὸ δὲ τοῖσι Πέρσῃσί τε ἦν σύμμαχον καὶ τοῖσι Σκύθῃσι ἀντίξοον ἐπιτιθεμένοισι τῷ Δαρείου στρατοπέδῳ, θῶμα μέγιστον ἐρέω, τῶν τε ὄνων ἡ φωνὴ καὶ τῶν ἡμιόνων τὸ εἶδος. οὔτε γὰρ ὄνον οὔτε ἡμίονον γῆ ἡ Σκυθικὴ φέρει, ὡς καὶ πρότερόν μοι δεδήλωται· οὐδὲ ἔστι ἐν τῇ Σκυθικῇ πάσῃ χώρῃ τὸ παράπαν οὔτε ὄνος οὔτε ἡμίονος διὰ τὰ ψύχεα. ὑβρίζοντες ὦν οἱ ὄνοι ἐτάρασσον τὴν ἵππον τῶν Σκυθέων. πολλάκις δὲ ἐπελαυνόντων ἐπὶ τοὺς Πέρσας μεταξὺ ὅκως ἀκούσειαν οἱ ἵπποι τῶν ὄνων τῆς φωνῆς, ἐταράσσοντό τε ὑποστρεφόμενοι καὶ ἐν θώματι ἔσκον, ὀρθὰ ἱστάντες τὰ ὦτα, ἅτε οὔτε ἀκούσαντες πρότερον φωνῆς τοιαύτης οὔτε ἰδόντες τὸ εἶδος. ταῦτα μέν νυν ἐπὶ σμικρόν τι ἐφέροντο τοῦ πολέμου. οἱ δὲ Σκύθαι ὅκως τοὺς Πέρσας ἴδοιεν τεθορυβημένους, ἵνα παραμένοιέν τε ἐπὶ πλέω χρόνον ἐν τῇ Σκυθικῇ, καὶ παραμένοντες ἀνιῴατο τῶν πάντων ἐπιδευέες ἐόντες, ἐποίεον

Gdy w możliwie najszybszym pochodzie przybył z wojskiem do Scytii, natknął się na połączone dwa inne oddziały Scytów. Spotkawszy je, ścigał cofających się w oddaleniu jednodniowego marszu. A ponieważ Dariusz w pościgu nie ustawał, Scytowie wedle poprzedniego postanowienia uciekali na terytorium tych, którzy odmówili im przymierza, i to naprzód do ziemi Melanchlajnów. Wtargnięcie Scytów i Persów wprawiło ich w popłoch; następnie Scytowie wskazali wrogowi drogę do kraju Androfagów; a gdy i tych wystraszyli, wnieśli taki sam zamęt do kraju Neurów, stąd zaś uciekli chyłkiem do Agatyrsów. Agatyrsowie, widząc sąsiadów swych uciekających w popłochu przed Scytami, zanim ci jeszcze do nich wpadli, wysłali herolda i zakazali im wkraczać w granice swego kraju, zapowiadając, że jeżeli spróbują wtargnąć, naprzód z nimi będą musieli walczyć. Po tej zapowiedzi ruszyli Agatyrsowie na obronę swych granic, zamierzając powstrzymać najeźdźców. A Melanchlajnowie, Androfagowie i Neurowie, po wtargnięciu do nich Persów wraz ze Scytami, nie stawiali oporu, lecz zapominając o swych groźbach uciekali w nieładzie, ciągle w kierunku północnym na pustynię. Scytowie więc nie przybyli już do Agatyrsów, którzy im tego zabronili, tylko z kraju Neurów zwabili Persów do własnego.

Gdy to często się powtarzało, a końca nie było widać, wysłał Dariusz jeźdźca do króla Scytów Idantyrsosa i kazał mu tak powiedzieć: – Dziwaczny człowieku,

τοιάδε· ὅκως τῶν προβάτων τῶν σφετέρων αὐτῶν καταλίποιεν μετὰ τῶν νομέων, αὐτοὶ ἂν ὑπεξήλαυνον ἐς ἄλλον χῶρον· οἱ δὲ ἂν Πέρσαι ἐπελθόντες λάβεσκον τὰ πρόβατα καὶ λαβόντες ἐπῄροντο ἂν τῷ πεποιημένῳ. πολλάκις δὲ τοιούτου γενομένου τέλος Δαρεῖός τε ἐν ἀπορίῃσι εἴχετο καὶ οἱ Σκυθέων βασιλέες μαθόντες τοῦτο ἔπεμπον κήρυκα δῶρα Δαρείῳ φέροντα ὄρνιθά τε καὶ μῦν καὶ βάτραχον καὶ ὀϊστοὺς πέντε. Πέρσαι δὲ τὸν φέροντα τὰ δῶρα ἐπειρώτεον τὸν νόον τῶν διδομένων· ὁ δὲ οὐδὲν ἔφη οἱ ἐπεστάλθαι ἄλλο ἢ δόντα τὴν ταχίστην ἀπαλλάσσεσθαι· αὐτοὺς δὲ τοὺς Πέρσας ἐκέλευε, εἰ σοφοί εἰσι, γνῶναι τὸ θέλει τὰ δῶρα λέγειν. ταῦτα ἀκούσαντες οἱ Πέρσαι ἐβουλεύοντο. Δαρείου μέν νυν ἡ γνώμη ἦν Σκύθας ἑωυτῷ διδόναι σφέας τε αὐτοὺς καὶ γῆν τε καὶ ὕδωρ, εἰκάζων τῇδε, ὡς μῦς μὲν ἐν γῇ γίνεται καρπὸν τὸν αὐτὸν ἀνθρώπῳ σιτεόμενος, βάτραχος δὲ ἐν ὕδατι, ὄρνις δὲ μάλιστα οἶκε ἵππῳ, τοὺς δὲ ὀϊστοὺς ὡς τὴν ἑωυτῶν ἀλκὴν παραδιδοῦσι. αὕτη μὲν Δαρείῳ ἀπεδέδεκτο ἡ γνώμη, συνεστήκεε δὲ ταύτῃ τῇ γνώμῃ ἡ Γωβρύεω, τῶν ἀνδρῶν τῶν ἑπτὰ ἑνὸς τῶν τὸν μάγον κατελόντων, εἰκάζοντος τὰ δῶρα λέγειν. Ἢν μὴ ὄρνιθες γενόμενοι ἀναπτῆσθε ἐς τὸν οὐρανόν, ὦ Πέρσαι, ἢ μύες γενόμενοι κατὰ τῆς γῆς καταδύητε, ἢ βάτραχοι γενόμενοι ἐς τὰς λίμνας ἐσπηδήσητε, οὐκ ἀπονοστήσετε ὀπίσω ὑπὸ τῶνδε τῶν τοξευμάτων βαλλόμενοι. Πέρσαι μὲν δὴ τὰ δῶρα εἴκαζον, ἡ δὲ Σκυθέων μία μοῖρα ἡ ταχθεῖσα πρότερον μὲν παρὰ τὴν Μαιῆτιν λίμνην φρουρέειν, τότε δὲ ἐπὶ τὸν Ἴστρον Ἰωσι

dlaczego stale uciekasz, skoro możesz jedno z dwojga uczynić? Jeżeli bowiem wydaje ci się, że masz dość siły, żeby przeciwstawić się mojej potędze, to zatrzymaj się, przestań się błąkać i stocz ze mną walkę; jeśli zaś czujesz się słabszym, to i w tym wypadku zaniechaj gonitwy i wdaj się ze mną w rozmowę, przynosząc w darze twojemu panu ziemię i wodę.

Na to król Scytów Idantyrsos taką dał odpowiedź: – Ze mną tak się ma sprawa, Persie! Ja ani przedtem nigdy nie uciekałem z obawy przed jakimkolwiek człowiekiem, ani teraz przed tobą nie uciekam; nie czynię też obecnie nic innego, jak tylko to, co zwykłem czynić podczas pokoju. Że zaś nie od razu z tobą się biję, także to ci wyjaśnię. My Scytowie nie mamy ani miast, ani uprawnej ziemi, żeby zbyt spieszno nam było wdawać się z wami w walkę w obawie, że miasta nam zajmiecie, a pola spustoszycie. Gdyby jednak koniecznie jak najprędzej miało dojść do walki, to posiadamy przecież groby[275] naszych ojców: nuże więc, odszukajcie je i spróbujcie zburzyć; wtedy poznacie, czy będziemy z wami o groby walczyć, czy nie. Ale wprzód, gdy nie mamy słusznej po temu przyczyny, nie będziemy się z tobą bić. Tyle co do walki. Za jedynych zaś moich panów uważam Zeusa, mojego przodka, i Hestię[276], królową Scytów. Tobie jednak zamiast ziemi i wody poślę takie dary, jakie ci się należą; a za to, żeś mienił się moim panem, jeszcze mi odpokutujesz. [To jest zwyczajne powiedzenie Scytów].

ἐς λόγους ἐλθεῖν, ὡς ἀπίκετο ἐπὶ τὴν γέφυραν, ἔλεγε τάδε· Ἄνδρες Ἴωνες, ἐλευθερίην ὑμῖν ἤκομεν φέροντες, ἢν πέρ γε ἐθέλητε ἐσακούειν. πυνθανόμεθα γὰρ Δαρεῖον ἐντείλασθαι ὑμῖν ἑξήκοντα ἡμέρας μούνας φρουρήσαντας τὴν γέφυραν, αὐτοῦ μὴ παραγενομένου ἐν τούτῳ τῷ χρόνῳ, ἀπαλλάσσεσθαι ἐς τὴν ὑμετέρην. νῦν ὦν ὑμεῖς τάδε ποιεῦντες ἐκτὸς μὲν ἔσεσθε πρὸς ἐκείνου αἰτίης, ἐκτὸς δὲ πρὸς ἡμέων· τὰς προκειμένας ἡμέρας παραμείναντες τὸ ἀπὸ τούτου ἀπαλλάσσεσθε. οὗτοι μέν νυν ὑποδεξαμένων Ἰώνων ποιήσειν ταῦτα ὀπίσω τὴν ταχίστην ἠπείγοντο, Πέρσῃσι δὲ μετὰ τὰ δῶρα ἐλθόντα Δαρείῳ ἀντετάχθησαν οἱ ὑπολειφθέντες Σκύθαι πεζῷ καὶ ἵπποισι ὡς συμβαλέοντες. τεταγμένοισι δὲ τοῖσι Σκύθῃσι λαγὸς ἐς τὸ μέσον διήιξε· τῶν δὲ ὡς ἕκαστοι ὥρων τὸν λαγὸν ἐδίωκον. ταραχθέντων δὲ τῶν Σκυθέων καὶ βοῇ χρεωμένων εἴρετο ὁ Δαρεῖος τῶν ἀντιπολέμων τὸν θόρυβον· πυθόμενος δέ σφεας τὸν λαγὸν διώκοντας εἶπε ἄρα πρὸς τούς περ ἐώθεε καὶ τὰ ἄλλα λέγειν· Οὗτοι ὦνδρες ἡμέων πολλὸν καταφρονέουσι, καί μοι νῦν φαίνεται Γωβρύης εἶπαι περὶ τῶν Σκυθικῶν δώρων ὀρθῶς. ὡς ὧν οὕτως ἤδη δοκεόντων καὶ αὐτῷ μοι ἔχειν, βουλῆς ἀγαθῆς δεῖ ὅκως ἀσφαλέως ἡ κομιδὴ ἡμῖν ἔσται τὸ ὀπίσω. πρὸς ταῦτα Γωβρύης εἶπε· Ὦ βασιλεῦ, ἐγὼ σχεδὸν μὲν καὶ λόγῳ ἠπιστάμην τούτων τῶν ἀνδρῶν τὴν ἀπορίην, ἐλθὼν δὲ μᾶλλον ἐξέμαθον, ὁρῶν αὐτοὺς ἐμπαίζοντας ἡμῖν. νῦν ὦν μοι δοκέει, ἐπεὰν τάχιστα νὺξ ἐπέλθῃ, ἐκκαύσαντας τὰ πυρὰ ὡς ἐώθαμεν καὶ ἄλλοτε ποιέειν, τῶν στρατιωτέων τοὺς ἀσθενεστάτους ἐς τὰς

Herold więc poszedł, aby to zameldować Dariuszowi. A królowie Scytów, usłyszawszy słowo „niewola", pełni byli gniewu. Przeto ową grupę bojową, do której przyłączeni byli Sauromaci, a której przewodził Skopasis, wysłali nad Ister z poleceniem, żeby wdała się w układy z Jonami, którzy pilnowali przerzuconego przez Ister mostu; reszta zaś Scytów postanowiła nie zwodzić już dłużej Persów, lecz napadać na nich, ilekroć będą furażowali. Czatowali zatem na furażerów Dariusza i wykonywali powziętą uchwałę. Wtedy jazda Scytów stale zmuszała do ucieczki jazdę Persów; a perscy jeźdźcy, uciekając, wpadali na piechotę, która śpieszyła im z pomocą. Scytowie zaś, odrzuciwszy jazdę, zawracali z obawy przed pieszymi. I w nocy Scytowie tak samo napadali.

Co jednak Persom sprzyjało, a przeszkadzało Scytom w zaczepianiu obozu Dariusza, to właśnie wymienię, jako rzecz najbardziej uwagi godną: głos osłów i wygląd mułów. Ani bowiem osła, ani muła nie rodzi ziemia scytyjska, jak to już przedtem zaznaczyłem; i w ogóle w całym kraju scytyjskim nie ma ani osła, ani muła z powodu zimna. Osły więc, swawolnie rycząc, wprawiały w popłoch jazdę Scytów; i podczas napadu na Persów nieraz konie, usłyszawszy krzyk osłów, płoszyły się, zawracały i zdziwione strzygły uszami, boć nigdy przedtem nie słyszały takiego krzyku ani nie widziały tych zwierząt. Tę więc korzyść, co prawda na krótko, mieli Persowie w wojnie. Ilekroć zaś Scytowie zauważyli wśród Persów niepokój, tak się

ταλαιπωρίας ἐξαπατήσαντας καὶ τοὺς ὄνους πάντας καταδήσαντας ἀπαλλάσσεσθαι, πρὶν ἢ καὶ ἐπὶ τὸν Ἴστρον ἰθῦσαι Σκύθας λύσοντας τὴν γέφυραν, ἢ καί τι Ἴωσι δόξαι, τὸ ἡμέας οἷόν τε ἔσται ἐξεργάσασθαι. Γωβρύης μὲν ταῦτα συνεβούλευε, μετὰ δὲ νύξ τε ἐγένετο καὶ Δαρεῖος ἐχρᾶτο τῇ γνώμῃ ταύτῃ· τοὺς μὲν καματηροὺς τῶν ἀνδρῶν καὶ τῶν ἦν ἐλάχιστος ἀπολλυμένων λόγος, καὶ τοὺς ὄνους πάντας καταδήσας κατέλιπε αὐτοῦ ταύτῃ ἐν τῷ στρατοπέδῳ· κατέλιπε δὲ τούς τε ὄνους καὶ τοὺς ἀσθενέας τῆς στρατιῆς τῶνδε εἵνεκεν, ἵνα οἱ μὲν ὄνοι βοὴν παρέχωνται· οἱ δὲ ἄνθρωποι ἀσθενείης μὲν εἵνεκεν κατελείποντο, προφάσιος δὲ <ἐπὶ> τῆσδε δηλαδή, <ὡς> αὐτὸς μὲν σὺν τῷ καθαρῷ τοῦ στρατοῦ ἐπιθήσεσθαι μέλλοι τοῖσι Σκύθῃσι, οὗτοι δὲ τὸ στρατόπεδον τοῦτον τὸν χρόνον ῥυοίατο. ταῦτα τοῖσι ὑπολειπομένοισι ὑποθέμενος ὁ Δαρεῖος καὶ πυρὰ ἐκκαύσας τὴν ταχίστην ἠπείγετο ἐπὶ τὸν Ἴστρον. οἱ δὲ ὄνοι ἐρημωθέντες τοῦ ὁμίλου οὕτω δὴ μᾶλλον πολλῷ ἴεσαν τῆς φωνῆς, ἀκούσαντες δὲ οἱ Σκύθαι τῶν ὄνων πάγχυ κατὰ χώρην ἤλπιζον τοὺς Πέρσας εἶναι. ἡμέρης δὲ γενομένης γνόντες οἱ ὑπολειφθέντες ὡς προδεδομένοι εἶεν ὑπὸ Δαρείου, χεῖράς τε προετείνοντο τοῖσι Σκύθῃσι καὶ ἔλεγον τὰ κατήκοντα· οἱ δὲ ὡς ἤκουσαν ταῦτα, τὴν ταχίστην συστραφέντες, αἵ τε δύο μοῖραι τῶν Σκυθέων καὶ ἡ μία Σαυρομάται <τε> καὶ Βουδῖνοι καὶ Γελωνοί, ἐδίωκον τοὺς Πέρσας ἰθὺ τοῦ Ἴστρου. ἅτε δὲ τοῦ Περσικοῦ μὲν τοῦ πολλοῦ ἐόντος πεζοῦ στρατοῦ καὶ τὰς ὁδοὺς οὐκ ἐπισταμένου ὥστε οὐ

urządzali, chcąc, żeby oni dłuższy jeszcze czas pozostali w Scytii i skutkiem tego trapieni byli zupełnym niedostatkiem. Zostawiali nieco własnego bydła wraz z pasterzami, a sami nieznacznie oddalali się na inne miejsce. Wtedy nadchodzili Persowie, chwytali bydło, a zabrawszy je, dumni byli z takiego czynu.

To częściej się zdarzało. Wreszcie jednak Dariusz znalazł się w kłopotliwej sytuacji. Gdy zauważyli to królowie Scytów, wysłali herolda, który Dariuszowi zaniósł w darze ptaka, mysz, żabę i pięć strzał. Persowie zapytali, co znaczą te dary; ten zaś powiedział, że nie ma żadnego innego zlecenia, jak tylko je oddać i jak najszybciej odejść: sami Persowie, jeżeli są rozumni, mają odgadnąć. Persowie, usłyszawszy to, odbyli naradę.

Otóż Dariusz był tego zdania, że Scytowie wydają mu siebie samych oraz ziemię i wodę, a wnioskował w ten sposób: mysz żyje w ziemi i żywi się tym samym plonem co człowiek, żaba zaś w wodzie, a ptak najbardziej przypomina konia; wreszcie strzały wydają oni niby własną swą siłę. Takie zdanie wyraził Dariusz. Temu przeciwne było mniemanie Gobryasa, jednego z siedmiu mężów, którzy sprzątnęli maga. Przypuszczał on, że takie jest znaczenie darów: – Persowie, jeżeli nie staniecie się ptakami i nie wzlecicie ku niebu, albo zmienieni w myszy nie skryjecie się pod ziemię, albo w postaci żab nie wskoczycie do bagien – to nie wrócicie do domu, rażeni tymi strzałami. – Tak wyjaśniali Persowie owe dary.

Tymczasem jedna grupa bojowa Scytów, której przedtem nakazano trzymać

τετμημένων τῶν ὁδῶν, τοῦ δὲ Σκυθικοῦ ἱππότεω καὶ τὰ σύντομα τῆς ὁδοῦ ἐπισταμένου, ἁμαρτόντες ἀλλήλων, ἔφθησαν πολλῷ οἱ Σκύθαι τοὺς Πέρσας ἐπὶ τὴν γέφυραν ἀπικόμενοι. μαθόντες δὲ τοὺς Πέρσας οὔκω ἀπιγμένους ἔλεγον πρὸς τοὺς Ἴωνας ἐόντας ἐν τῇσι νηυσί· Ἄνδρες Ἴωνες, αἵ τε ἡμέραι ὑμῖν τοῦ ἀριθμοῦ διοίχηνται καὶ οὐ ποιέετε δίκαια ἔτι παραμένοντες. ἀλλ᾽ εἰ πρότερον δειμαίνοντες ἐμένετε, νῦν λύσαντες τὸν πόρον τὴν ταχίστην ἄπιτε χαίροντες ἐλεύθεροι, θεοῖσί τε καὶ Σκύθῃσι εἰδότες χάριν. τὸν δὲ πρότερον ὑμέων ἐόντα δεσπότην ἡμεῖς παραστησόμεθα οὕτως ὥστε ἐπὶ μηδαμοὺς ἔτι ἀνθρώπους αὐτὸν στρατεύσασθαι. πρὸς ταῦτα Ἴωνες ἐβουλεύοντο. Μιλτιάδεω μὲν τοῦ Ἀθηναίου, στρατηγέοντος καὶ τυραννεύοντος Χερσονησιτέων τῶν ἐν Ἑλλησπόντῳ, ἦν γνώμη πείθεσθαι Σκύθῃσι καὶ ἐλευθεροῦν Ἰωνίην, Ἱστιαίου δὲ τοῦ Μιλησίου ἐναντίη ταύτῃ, λέγοντος ὡς νῦν μὲν διὰ Δαρεῖον ἕκαστος αὐτῶν τυραννεύει πόλιος, τῆς Δαρείου δὲ δυνάμιος καταιρεθείσης οὔτε αὐτὸς Μιλησίων οἷός τε ἔσεσθαι ἄρχειν οὔτε ἄλλον οὐδένα οὐδαμῶν· βουλήσεσθαι γὰρ ἑκάστην τῶν πολίων δημοκρατέεσθαι μᾶλλον ἢ τυραννεύεσθαι. Ἱστιαίου δὲ γνώμην ταύτην ἀποδεικνυμένου αὐτίκα πάντες ἦσαν τετραμμένοι πρὸς ταύτην τὴν γνώμην, πρότερον τὴν Μιλτιάδεω αἱρεόμενοι. ἦσαν δὲ οὗτοι οἱ διαφέροντές τε τὴν ψῆφον καὶ ἐόντες λόγου <πολλοῦ> πρὸς βασιλέος, Ἑλλησποντίων μὲν τύραννοι Δάφνις τε Ἀβυδηνὸς καὶ Ἱππόκλος Λαμψακηνὸς καὶ Ἡρόφαντος Παριηνὸς καὶ Μητρόδωρος

straż przy Jeziorze Meockim, teraz zaś nad Istrem wejść w porozumienie z Jonami, doszedłszy do mostu, powiedziała im co następuje: – Jonowie, przybyliśmy niosąc wam wolność, jeśli tylko zechcecie nas usłuchać. Bo dowiedzieliśmy się, że Dariusz polecił wam tylko przez sześćdziesiąt dni strzec mostu, a gdyby nie zjawił się w tym czasie, odejść do waszej ojczyzny. Teraz więc, jeżeli następującą rzecz zrobicie, będziecie wolni od winy, tak w stosunku do niego, jak i do nas: odczekajcie wyznaczoną liczbę dni, a potem oddalcie się. – Jonowie przyrzekli to uczynić, a Scytowie jak najszybciej podążyli z powrotem.

Po wręczeniu owych darów Dariuszowi ustawili się pozostali Scytowie naprzeciw Persów w szyku bojowym z piechotą i jazdą, jakby do walki. Gdy tak stali, oto nagle zając środkiem obu wojsk przebiegł: każdy ze Scytów, co zająca zobaczył, zaczął go ścigać. Kiedy więc pomieszały się szeregi scytyjskie i powstał krzyk, zapytał się Dariusz o przyczynę tumultu wśród nieprzyjaciół; a skoro się dowiedział, że oni ścigają zająca, tak odezwał się do tych, z którymi w ogóle zwykł był rozmawiać: – Ci ludzie bardzo nas sobie lekceważą, i jest mi teraz jasne, że Gobryas słusznie się wypowiedział o darach scytyjskich. Ponieważ więc i mnie się już wydaje, że tak właśnie przedstawia się sprawa z darami, trzeba nam dobrej rady, jak mamy nasz odwrót bezpiecznie wykonać. – Na to Gobryas: – Królu, ja mniej więcej już z opowiadania znałem nieuchwytność tych ludzi, a kiedy tu przybyłem, jeszcze

Προκοννήσιος καὶ Ἀρισταγόρης Κυζικηνὸς καὶ Ἀρίστων Βυζάντιος· οὗτοι μὲν ἦσαν οἱ ἐξ Ἑλλησπόντου, ἀπ᾽ Ἰωνίης δὲ Στράττις τε Χῖος καὶ Αἰάκης Σάμιος καὶ Λαοδάμας Φωκαιεὺς καὶ Ἱστιαῖος Μιλήσιος, τοῦ ἦν γνώμη ἡ προκειμένη ἐναντίη τῇ Μιλτιάδεω. Αἰολέων δὲ παρῆν λόγιμος μοῦνος Ἀρισταγόρης Κυμαῖος. οὗτοι ὦν ἐπείτε τὴν Ἱστιαίου αἱρέοντο γνώμην, ἔδοξέ σφι πρὸς ταύτῃ τάδε ἔργα τε καὶ ἔπεα προσθεῖναι, τῆς μὲν γεφύρης λύειν τὰ κατὰ τοὺς Σκύθας ἐόντα, λύειν δὲ ὅσον τόξευμα ἐξικνέεται, ἵνα καὶ ποιέειν τι δοκέωσι ποιεῦντες μηδὲν καὶ οἱ Σκύθαι μὴ πειρῶτο βιώμενοι †καὶ βουλόμενοι† διαβῆναι τὸν Ἴστρον κατὰ τὴν γέφυραν, εἰπεῖν τε λύοντας τῆς γεφύρης τὸ ἐς τὴν Σκυθικὴν ἔχον ὡς πάντα ποιήσουσι τὰ Σκύθῃσί ἐστι ἐν ἡδονῇ. (2) ταῦτα μὲν προσέθηκαν τῇ γνώμῃ, μετὰ δὲ ἐκ πάντων ὑπεκρίνατο Ἱστιαῖος τάδε λέγων· Ἄνδρες Σκύθαι, χρηστὰ ἥκετε φέροντες καὶ ἐς καιρὸν ἐπείγεσθε· καὶ τά τε ἀπ᾽ ὑμέων ἡμῖν χρηστῶς ὁδοῦται καὶ τὰ ἀπ᾽ ἡμέων ἐς ὑμέας ἐπιτηδέως ὑπηρετέεται. ὡς γὰρ ὁρᾶτε, καὶ λύομεν τὸν πόρον καὶ προθυμίην πᾶσαν ἕξομεν, θέλοντες εἶναι ἐλεύθεροι. ἐν ᾧ δὲ ἡμεῖς τάδε λύομεν, ὑμέας καιρός ἐστι δίζησθαι ἐκείνους, εὑρόντας δὲ ὑπέρ τε ἡμέων καὶ ὑμέων αὐτῶν τείσασθαι οὕτως ὡς κείνους πρέπει. Σκύθαι μὲν τὸ δεύτερον Ἴωσι πιστεύσαντες λέγειν ἀληθέα ὑπέστρεφον ἐπὶ ζήτησιν τῶν Περσέων καὶ ἡμάρτανον πάσης τῆς ἐκείνων διεξόδου. αἴτιοι δὲ τούτου αὐτοὶ οἱ Σκύθαι ἐγένοντο, τὰς νομὰς τῶν ἵππων τὰς ταύτῃ διαφθείραντες καὶ τὰ ὕδατα συγχώσαντες. εἰ γὰρ ταῦτα μὴ ἐποίησαν,

lepiej to poznałem, widząc, że oni z nas drwią. Teraz więc radzę, żebyśmy zaraz z nastaniem nocy zapalili ognie, jak zresztą zwyczajnie to czynimy, oszukali najsłabszych w znoszeniu trudów wojennych żołnierzy, wszystkie osły uwiązali – i stąd odeszli, zanim Scytowie skierują się nad Ister, aby zerwać most, albo też Jonowie powezmą decyzję, która mogłaby nas zgubić. – Taka była rada Gobryasa.

Potem nastała noc, i Dariusz poszedł za tą radą. Wycieńczonych ludzi i takich, na których stracie najmniej mu zależało, tudzież wszystkie uwiązane osły, zostawił na miejscu w obozie. A zostawił osły, prócz słabych żołnierzy, w tym celu, żeby one wznosiły krzyk; ludzi zaś z powodu ich słabości, lecz oczywiście pod tym pozorem, że sam zamierza z głównymi siłami uderzyć na Scytów, a oni mają tymczasem strzec obozu. Tę wskazówkę dał Dariusz pozostającym, po czym kazał zapalić ognie i co prędzej pospieszył nad Ister. Osły, opuszczone przez rzeszą wojska, o wiele głośniejsze wydawały ryki, a Scytowie, słysząc je, całkiem byli przekonani, że Persowie są jeszcze na dawnym miejscu.

Z nastaniem dnia opuszczeni żołnierze zrozumieli, że Dariusz ich zdradził; wyciągając więc ręce ku Scytom, mówili to, co odpowiadało obecnemu ich położeniu. Na tę wiadomość Scytowie co prędzej skupili wszystkie swe siły, tj. oba łączne oddziały Scytów i grupę bojową wraz z Sauromatami, Budynami i Gelonami, i ścigali Persów w prostej linii ku Istrowi. Ponieważ jednak wojsko perskie

παρεῖχε ἄν σφι, εἰ ἐβούλοντο, εὐπετέως ἐξευρεῖν τοὺς Πέρσας· νῦν δὲ τά σφι ἐδόκεε ἄριστα βεβουλεῦσθαι, κατὰ ταῦτα ἐσφάλησαν.

Σκύθαι μέν νυν τῆς σφετέρης χώρης τῇ χιλός τε τοῖσι ἵπποισι καὶ ὕδατα ἦν, ταύτῃ διεξιόντες ἐδίζηντο τοὺς ἀντιπολέμους, δοκέοντες καὶ ἐκείνους διὰ τοιούτων τὴν ἀπόδρησιν ποιέεσθαι· οἱ δὲ δὴ Πέρσαι τὸν πρότερον ἑωυτῶν γενόμενον στίβον, τοῦτον φυλάσσοντες ἤισαν καὶ οὕτω μόγις εὗρον τὸν πόρον. οἷα δὲ νυκτός τε ἀπικόμενοι καὶ λελυμένης τῆς γεφύρης ἐντυχόντες ἐς πᾶσαν ἀρρωδίην ἀπίκατο μή σφεας οἱ Ἴωνες ἔωσι ἀπολελοιπότες. ἦν δὲ περὶ Δαρεῖον ἀνὴρ Αἰγύπτιος φωνέων μέγιστον ἀνθρώπων· τοῦτον τὸν ἄνδρα καταστάντα ἐπὶ τοῦ χείλεος τοῦ Ἴστρου ἐκέλευε Δαρεῖος καλέειν Ἱστιαῖον Μιλήσιον. ὁ μὲν δὴ ἐποίεε ταῦτα, Ἱστιαῖος δὲ ἐπακούσας τῷ πρώτῳ κελεύσματι τάς τε νέας ἁπάσας παρεῖχε διαπορθμεύειν τὴν στρατιὴν καὶ τὴν γέφυραν ἔζευξε.

Πέρσαι μὲν ὧν οὕτω ἐκφεύγουσι, Σκύθαι δὲ διζήμενοι καὶ τὸ δεύτερον ἥμαρτον τῶν Περσέων, καὶ τοῦτο μέν, ὡς ἐόντας Ἴωνας ἐλευθέρους, κακίστους τε καὶ ἀνανδροτάτους κρίνουσι εἶναι ἁπάντων ἀνθρώπων, τοῦτο δέ, ὡς δούλων Ἰώνων τὸν λόγον ποιεύμενοι, ἀνδράποδα φιλοδέσποτά φασι εἶναι καὶ ἄδρηστα μάλιστα. ταῦτα μὲν δὴ Σκύθῃσι ἐς Ἴωνας ἀπέρριπται.

składało się przeważnie z piechoty i nie znało drogi, jako że utorowanych dróg nie było, Scytowie zaś byli jeźdźcami i znali najkrótsze przejścia, więc nawzajem się rozminęli, i Scytowie o wiele wcześniej niż Persowie przybyli do mostu. Tu dowiedziawszy się, że Persowie jeszcze nie nadeszli, tak powiedzieli do Jonów, znajdujących się na okrętach: – Jonowie, liczba waszych dni upłynęła; robicie więc źle, bawiąc tu dotychczas. Jeśliście przedtem z obawy trwali na stanowisku, to teraz zerwijcie most i co rychlej odpłyńcie, ciesząc się swą wolnością i poczuwając się do wdzięczności wobec bogów i Scytów. Waszego zaś dawniejszego pana my tak poskromimy, że już się on przeciw żadnemu ludowi w pole nie wyprawi[277].

Nad tym naradzali się Jonowie. Miltiades z Aten, który był wodzem i władcą mieszkających nad Hellespontem Chersonezytów, radził usłuchać Scytów i Jonię oswobodzić. Ale Histiajos z Miletu był tej opinii przeciwny, mówiąc, że teraz dzięki Dariuszowi każdy z nich włada w swoim mieście; a po obaleniu potęgi Dariusza ani on sam nad Miletem, ani nikt inny nad żadnym miastem nie będzie mógł panować: bo każde z nich będzie wolało rządzić się demokratycznie niż być pod samowładcą. Gdy Histiajos to zdanie wypowiedział, zaraz wszyscy się do niego przychylili, choć przedtem pochwalali radę Miltiadesa.

Z tych, którzy oddawali swój głos i cieszyli się poważaniem króla, byli władcami Hellespontyjczyków: Dafnis

z Abydos, Hippoklos z Lampsakos, Herofantos z Parion, Metrodoros z Prokonnesos, Aristagoras z Kyzikos, Ariston z Byzantion; to byli władcy z Hellespontu. Z Jonii byli: Strattis z Chios, Ajakes z Samos, Laodamas z Fokai i Histiajos z Miletu, który przedłożył opinię przeciwną Miltiadesowej. Z Eolów obecny był jedyny mąż poważany, Kymejczyk Aristagoras.

Skoro więc ci przyjęli opinię Histiajosa, uchwalili ponadto uczynić i powiedzieć, co następuje: zerwać tę część mostu, która była od strony Scytów, ale zerwać ją tylko na odległość strzały z łuku, aby wydawało się, że coś robią, choć nic nie robili, i aby Scytowie nie próbowali przemocą przejść przez Ister po moście; a zrywając tę część mostu, oświadczyć Scytom, że wszystko uczynią, co jest po ich myśli. Te warunki dodali do opinii Histiajosa. Następnie w imieniu wszystkich odpowiedział on Scytom co następuje: – Scytowie, przynieśliście nam pożyteczną radę i pospieszyliście z nią w porę. I jak wy nam wskazaliście dobrą drogę, tak i my wam chętnie się przysłużymy. Jak bowiem widzicie, most zrywamy i okażemy wszelką gotowość, aby odzyskać wolność. Podczas gdy my zajęci jesteśmy zrywaniem tego mostu, wy macie stosowną chwilę, żeby szukać Persów, a po odszukaniu zemścić się na nich za nas i za was samych, tak jak się im to należy.

Scytowie po raz drugi uwierzyli Jonom i zawrócili, żeby odszukać Persów, lecz omylili się co do całej drogi, jaką wrogowie przeszli. W tym zaś zawinili

sami, ponieważ zniszczyli tamtejsze pastwiska dla koni i zasypali wodę. Wszak gdyby tego nie byli zrobili, byłoby dla nich łatwą rzeczą, o ile by chcieli, odszukać Persów; teraz zaś zawiódł ich ten właśnie plan, który wydawał się im najlepiej obmyślany. Otóż Scytowie ciągnęli przez tę część swego kraju, gdzie była jeszcze pasza dla koni i woda, i na tej drodze szukali nieprzyjaciół, sądząc, że oni tamtędy dokonują swego odwrotu; tymczasem Persowie trzymali się dokładnie dawniejszego śladu odbytej drogi, aż z biedą wreszcie odnaleźli miejsce przeprawy. Ponieważ jednak przybyli tam nocą i natrafili na zerwany most, popadli w ostateczną trwogę, czy ich Jonowie nie porzucili.

Przypisy:

204. Nadal nie ma absolutnej pewności odnośnie do dokładnej datacji tego epokowego wydarzenia, które miało miejsce ok. 520–512 r. p.n.e. Za datą najwcześniejszą (519) opowiadał się Jack M. Balcer (1972, ss. 99–132), który potem się z tego wycofał (1984, s. 474). Tradycja antyczna, poświadczona epigraficznie, podaje rok 513/12 (Burstein, 1984, ss. 153–162; przegląd literatury problemu: Gardiner-Garden, 1987a, s. 326–350). Rozpoczęcie opisu Scytii zdaniem o wyprawie Dariusza daje asumpt do przypuszczenia, iż to ona zainspirowała Herodota do tej narracji, a nawet do podjęcia własnej wędrówki jej śladami (por. Harmatta, 1941, s. 36: „Das alles spricht dafür, daß die Skizzenhaftigkeit der Periegese Skythiens bei Herodot nur die Folge derjenigen Funktion ist, die dieser Teil in der Schilderung des persischen Feldzuges in Skythien erfüllt"; Neïkhardt, 1982, s. 63). Zdaniem B. A. Rybakova (Rybakov, 1979, ss. 63–89) Herodot wędrował śladami perskiej wyprawy, na co wskazują: a) kierunek opisu obiektów geograficznych, zgodny z kierunkiem wyprawy, b) zainteresowanie relacjami scytyjsko-perskimi oraz w mniejszym wymiarze wewnątrzscytyjskimi, przy prawie całkowitym braku spojrzenia na greckie kolonie wybrzeża i ich relacje z interiorem, c) liczne sformułowania świadczące o osobistym oglądzie.

205. Fakt, iż Scytowie zaczęli konflikt, czyni ich odpowiedzialnymi moralnie za wynikłe z tego faktu następstwa oraz tłumaczy ewentualny stosunek do nich bogów. Dla Herodota wskazanie pierwszej przyczyny jakiegoś procesu tłumaczy jego dalszy przebieg i wyznacza ocenę etyczną (por. Wikarjak, 1959, ss. 271–282).

206. W trzecim tysiącleciu p.n.e. Sumerowie postępowali mądrzej: przed pyskiem matki stawiali cielę.

[207.] W tej frazie uwidacznia się idea Herodota, iż społeczeństwa i cywilizacje rodzą się, rozwijają, a wreszcie starzeją na wzór organizmu ludzkiego. O ile Scytowie mieliby być cywilizacją najmłodszą, to Egipcjanie reprezentowali najstarszą (Hdt 2.2). Należy o tym założeniu pamiętać, gdyż wpływa on na etnograficzny opis ludów Europy południowo-wschodniej u Herodota. Cykliczność przemian cywilizacyjnych, podobnych światu przyrody, zyskała bardzo dużą popularność i trwała również w tradycji bizantyńskiej, mimo że popadała w konflikt zarówno z ideą rzymskiej *aeternitas*, jak i z chrześcijańskim rozumieniem czasowości (por. Bartelink, 1983, ss. 342–354; 1970, ss. 91–98; Berthold, 1988, ss. 38–51; Brovia, 2019, ss. 185–202; Ivánka, 1957, ss. 17–31; Kochanek, 2007, ss. 233–237, 2023, s. 25–31 – lekko zmodyfikowany artykuł poprzedni; Kroymann, 1961, ss. 82–86; Leonardis, 2019, ss. 3–14).

[208.] Staroirań. **darga- tavah-*: 'ten, którego siła jest niezmienna' (zob. Mayrhofer, 2006, s. 17).

[209.] Borystenes był dla Herodota najważniejszą rzeką Scytii: to ona służy mu za punkt odniesienia innych punktów geograficznych i to o niej i jej dorzeczu podaje najwięcej informacji tak w zakresie geografii fizycznej, jak i kultury (mitu, ludów, itp.).

[210.] Staroirań. **xšaia*: 'panowanie' (zob. Mayrhofer, 2006, ss. 10–11). West (1985, s. 12) zdaje się sugerować, iż ten schemat trzech synów ma głębszą genezę, gdyż zna go wiele ludów zarówno indoeuropejskiego kręgu cywilizacyjnego, jak i Bliskiego Wschodu. Oczywiście pozostaje problem momentu jego wyartykułowania i stopnia ingerencji Herodota.

[211.] Ph.-E. Legrand (1949, s. 50): symbolizm trzech warstw społecznych cywilizacji irańskiej, tj. rolników, wojowników i kapłanów, co potwierdzałoby powyżej wspomnianą intuicję Westa. Ale przeciw V. I. Abaev (1971, ss. 10–13), który sugeruje istnienie strefy przejściowej: „Такие термины, как названия ярма и некоторых его частей, бороны, колоса, серпа, овса, урожая, ступы, несомненно ведут к европейским языкам и чужды остальному иранскому миру. Создаётся определённое впечатление, что область соседства скифов с европейцами была той зоной, где североиранские кочевники переходили на осёдлость и земледелие. Этот вывод отлично согласуется с показаниями Геродота, который помещает скифов-пахарей на западе скифского мира" (Abaev, 1971, s. 13). → Oracze.

[212.] Na terenie zamieszkałym przez Scytów złoto nie występowało naturalnie, musiało więc być importowane z odległych stron. Złoto było podstawą bogactwa społeczeństw scytyjskich, przede wszystkim jako środek wymiany ułatwiający handel w całej Eurazji.

[213.] Staroirań. **paradhāta*: 'stojący na czele; ci, którzy powstali pierwsi' (zob. Mayrhofer, 2006, s. 15); epitet obecny w Aweście.

[214.] Tradycja mitologiczna łączy Heraklesa z ziemiami dalekiej Północy w kontekście jabłek Hesperyd, Geriona i wędrówek po Europie. Krańce zachodnie kontynentu (Gerion/Iberia) nakładają się tu na wschodnie (Kaukaz Prometeusza / Iberia), a wiąże je Ister, którego źródła, jak czytamy wcześniej u tegoż Herodota, znajdują się w Pirenejach. Ponieważ Eridanos miał być dopływem/odnogą Istru, to identyfikowano go z inną wielką rzeką Zachodu – Rodanem bądź m.in. z Padem (Ferekydes). Ta druga interpretacja przybliżyła Heraklesa i Hyperborejczyków Etruskom, o czym możemy się przekonać w przedstawieniach sztuki etruskiej. Jest to szczególnie cenne w przypadku zabytków datowanych na przełom VI/V w. p.n.e., a zatem wcześniejszych od zachowanych źródeł pisanych, związanych z percepcją wielkich rzek na północ od Alp (Mastrocinque, 1993, ss. 49–61).

215. Pierwsza z wersji („Targitaos") stanowi przekształcony przekaz elity scytyjskiej, przeznaczony dla Herodota, zaś druga – to próba zawłaszczenia tradycji miejscowej przez greckich kolonistów i jej włączenia we własny świat wyobrażeń i wartości (zob. Lincoln, 2014, ss. 19–34).

216. Powyższy epizod w wymiarze oceny etycznej (sympatia dla elity kimmeryjskiej) wpisuje się w ogólny obraz postrzegania wartości życia u Herodota, zakładającego m.in. godną śmierć (zob. Shapiro, 1996, ss. 348–364, zwł. s. 359).

217. Hammer: jest Cieśnina Kimmeryjska. Tłumaczenie to wydaje się nieadekwatne i utrudnia zrozumienie całego kontekstu geograficznego. Otóż 1) tłumaczenie 'cieśnina', jakkolwiek semantycznie dopuszczalne, nie ma sensu, gdyż o cieśninie Bosporu wspomina się kilka słów dalej; 2) *πορθμηία* są tu w *pluralis* i więcej sensu ma odniesienie do przepraw przez dolny bieg wielkich rzek wpadających do Morza Czarnego (zob. więcej hasło w Leksykonie).

218. Hammer: Bospor.

219. Powyższa fraza jest argumentem przeciw wczesnemu, tzn. w pierwszej poł. VIII w. p.n.e., założeniu Synope.

220. Hammer: Aristeas.

221. Hammer: Prokonnezu.

222. Hammer: Hiperborejczycy.

223. Hammer: wałkowni.

224. Hammer: wałkowni.

225. Hammer: Pitia.

226. Bardzo ważny fragment, wskazujący na dwa aspekty: po pierwsze, poświadcza ustne źródła Herodota, uzyskane podczas podróży; po drugie, jak wskazał Harmatta (1941, ss. 37, 56 nn.), dowodzi zmiany postępowania historyka, który – zaczynając od relacji śladów perskiej wyprawy – przeszedł do badań interioru tak daleko, jak tylko to możliwe, nie mając już za przewodnika ani Aristeasza, ani Hekatajosa (dla którego Aristeasz też był podstawowym źródłem), chociaż z tym drugim często się nie zgadzał.

227. Hammer: Kallipidowie.

228. Należy zwrócić uwagę na ten bardzo ważny fragment: Herodot poświadcza istnienie różnych sposobów produkcji u Scytów, a tym samym zróżnicowany, a nie jednorodny charakter ich społeczności, podobnie jak miało to miejsce w całym kompleksie kulturowym Azji Środkowej aż po epokę wczesnonowożytną (por. w szerokim wymiarze komparatystycznym Beckwith, 2020, ss. 347–379).

229. Informacje o Melanchlajnach u Herodota za niewiarygodne uważa Plutarch z Cheronei (998A).

230. Zdaniem Harmatty to polemika z Hekatajosem, który Melanchlajnów uważał za Scytów (zob. Harmatta, 1941, s. 41).

231. Hammer: Tyssageci.

232. Hammer: mieszą.

233. Hammer: Argipajami.

234. Interesujące, że owych gór dalekiej Północy Herodot nie nazywa Górami Rifejskimi, ani w ogóle nie podaje tego określenia; zwrócił na to uwagę Harmatta (1941, ss. 57–58). Jest to bowiem inne pasmo górskie, którego nie zna Hekatajos łączący Góry Rifejskie z Hyperborejczykami.

235. *Od*. 4.85. W przekładzie Roberta Chodkowskiego (Homer, 2020) ten wers brzmi: „w Libii, gdzie się jagnięta od razu rodzą z rogami"; w tym miejscu Menelaos wylicza kraje, które odwiedził w trakcie powrotu spod Troi.

[236.] Biancucci, 1973, s. 207–220; Bruneau, 1970, ss. 38–48; Nilsson, 1913, s. 313 (ikonografia); Nock, 1929, s. 126; Picard, 1946, ss. 98–109; Replat & Picard, 1924, ss. 247–263; Ruck, 1983, s. 177–207, 1986, ss. 225–257 (przedruk z 1983); Sale, 1961, ss. 75–89; Santerre, 1958, ss. 93–96, 165–173; Seltman, 1928, ss. 155–159; Tréheux, 1953, ss. 758–774.

[237.] Tradycja podaje, że Scyta Abaris miał m.in. sprzedać Trojanom *palladion*, wykonany z kości Pelopsa; zob. Clem. Alex., *Protr*. 47.6 (Dionisios z Miletu); Firmicus Maternus, *De errore prof*. 15.1–2.

[238.] Łac. → Ordessus.

[239.] Łac. Haemus, → Hemus.

[240.] Słowo, które dobitnie wskazuje na osobistą ocenę przez Herodota i jego pobyt w okolicy (zob. Rybakov, 1979, s. 72).

[241.] Por. Neĭkhardt, 1982, ss. 185–213.

[242.] Przekład Hammera lekko zmieniony.

[243.] Hammer: zarzezanym.

[244.] Słusznie zauważono tu praktyki szamańskie, których podobieństwa współczesne mogą badać etnografowie Azji Środkowej i Syberii (por. Neĭkhardt, 1982, s. 210); chociaż poglądy Grakova o „przeżytkach matriarchatu" są zbyt śmiałe (por. Grakov, 1947, ss. 100–121).

[245.] Za *ethnographic fantasy* uważa powyższy epizod John Dillery, podkreślając, iż jego konstrukcja narracyjna zależy od osobistych poglądów Herodota na sztukę wróżebną i komisje chresmologów w świecie greckim (Dillery, 2005, ss. 167–231, tu ss. 214–215). Warto też zwrócić uwagę, iż procedura ta dotyczy tylko horyzontu autorytetu królewskiego. Hartog (1988, ss. 131–132) podkreśla natomiast, iż wymusza ona wręcz jednomyślność i absolutnie nie służy ustaleniu prawdy, co zapewnieniu spokoju społecznego.

[246.] Hammer: cyborą.

[247.] Wiarygodność powyższego opisu potwierdziło odkrycie w 1949 r. kurhanu w Pazyryku (Ałtaj), datowanego na V w. p.n.e. Znaleziono w nim m.in. szczątki pary królewskiej i rytualnego wozu, przykrytego drogocennym kobiercem, zawierającym rozwinięty przekaz ideologiczny (motywy lwów, byków, koni o plecionych ogonach) (por. Rudenko, 1953, 2000, ss. 54–72).

[248.] 'Słudzy króla', czyli członkowie komitatusu (słow. drużyna, germ. **druhtiz*, łac. *comitatus*), ważnej instytucji społecznej ludów centralnej Eurazji aż po epokę wczesnonowożytną (por. Beckwith, 2020, ss. 40–55). Wynagrodzenie komitatusu było kwestią najwyższej wagi dla ośrodka władzy, stąd kluczowa rola cyrkulacji złota i handlu w życiu społeczności.

[249.] Por. Plut., *De superstitione* 171 b–c: „Οὐκ ἄμεινον οὖν ἦν Γαλάταις ἐκείνοις καὶ Σκύθαις τὸ παράπαν μήτ' ἔννοιαν ἔχειν θεῶν μήτε φαντασίαν μήθ' ἱστορίαν ἢ θεοὺς εἶναι νομίζειν χαίροντας ἀνθρώπων σφαττομένων αἵματι καὶ τελεωτάτην θυσίαν καὶ ἱερουργίαν ταύτην νομίζοντας" [„Nieprawdaż, czyż nie lepiej by było dla owych Galatów czy Scytów całkiem nie mieć pojęcia ani wyobrażenia o bogach, nigdy o nich nie słyszeć, niż myśleć, że bogom sprawia przyjemność krew mordowanych ludzi i uważać, że to najdoskonalsza ofiara i święty obrzęd" – tłumaczyła Z. Abramowiczówna; zob. Plutarch, 1977, s. 126]. W oczach intelektualistów greckich – niezależnie od stanu faktycznego – doszło do kontaminacji dwóch wątków: a) obrazu Scyty jako idealnego barbarzyńcy strefy stepu oraz b) ofiary z człowieka jako aktu radykalnie obcego kulturze greckiej.

[250.] Badania archeologiczne kurhanu z IV w. p.n.e. w Czortomłyku potwierdziły istnienie rytuału tego typu: trzy zagłębienia wypełnione kośćmi dwunastu koni (Rolle i in., 1998; Taylor, 2003, ss. 413–415 (recenzja); por. Hartog, 1982, ss. 147–153).

[251.] Powszechnie przyjmuje się wiarygodność tych danych: Angeliki Petropoulou (1990, s. 99–113) wskazała na podobieństwa w zwyczajach mongolskich mimo odmiennych technik mumifikacyjnych. Natomiast Łukasz Olędzki (2007, ss. 41–52) podkreśla ją z bardziej ogólnej perspektywy socjologii religii.

[252.] Tymnes był Grekiem, prawdopodobnie z Olbii, który służył scytyjskiemu władcy za pośrednika w relacjach z greckimi koloniami; było to powszechne zjawisko, por. np. Heraklidesa z Maronei, znanego z VII ks. *Anabasis* Ksenofonta (zob. Vinogradov, 1980, ss. 63–100, tu s. 76).

[253.] Prawdopodobna aluzja do motywów zwierzęcych w sztuce Wielkiego Stepu.

[254.] W oryg. *ἐς ταύτην ὁ θεὸς ἐνέσκηψε βέλος* ('bóg uderzył weń piorunem'), frazę powyższą zastosował Józef Flawiusz przy opisie zniszczenia Sodomy (A.J. 1.203).

[255.] Hammer: jednak niemniej przeto.

[256.] Hammer: zbrojno.

[257.] Powyższe losy Anacharsisa i Skylesa pokazują, że zbyt gwałtowne i odgórne wprowadzanie greckich norm kulturowych kończyło się często porażką, ale zarazem poświadczają wzajemne, naturalne przenikanie się obu kultur na pograniczu kolonizacyjnym. Problemem nie jest zatem sam kontakt z grecką kulturą, lecz tempo asymilacji.

[258.] Jeden z dowodów na obecność Herodota w części opisywanych obszarów: o ograniczeniach poznawczych autopsji (Herodot zobaczył to, co mu chciano pokazać; por. Neïkhardt, 1982, ss. 214–230).

[259.] Hammer: Propontis.

[260.] Pontu Euksyńskiego, tzn. Morza Czarnego.

[261.] „Matka Pontu", tzn. „Temarunda" Pliniusza (*NH* 6.20), to bardzo znany problem rozumienia najwcześniejszej nazwy Morza Azowskiego. Szczegółowe omówienie z perspektywy źródłowej i językoznawczej, zob. Testimonia Ł1 → Meotyda.

[262.] Hammer: Bospor.

[263.] Hammer: jechała.

[264.] Hammer: jadąc.

[265.] Bardzo ważne zdanie, pozwalające zdefiniować „dzień żeglugi" jako miarę odległości, a nie czasu – stosowaną przez Herodota – na ok. 36 km (zob. Rybakov, 1979, ss. 28–29).

[266.] Hammer: z Herajopolis.

[267.] Hammer: zbrojno.

[268.] Porównanie wybrzeży Italii (gdzie sam Herodot też bywał) z wybrzeżem krymskim świadczy o podróży morskiej Herodota na tym odcinku czarnomorskim (zob. Rybakov, 1979, ss. 77–78).

[269.] Rybakov (1979, ss. 189–192): pod wężami kryją się Prabałtowie (znak totemiczny) ze swoim kultem żmij, a opowieść powyższa przedstawia ich uderzenie na sąsiednich Neurów po przejściu na lewy brzeg Prypeci.

[270.] Zdaniem J. Harmatty pod tymi Hellenami kryje się Hekatajos, którego błędne wyobrażenia Herodot prostuje dzięki doświadczeniu zdobytemu w podróży po regionie (zob. Harmatta, 1941, ss. 39–40).

[271.] W rzeczywistości chodzi tu o *castoreum*, tzn. podskórną wydzielinę gruczołów, która ma właściwości odkażające i przeciwzapalne (zawiera kwas salicylowy).

[272.] Por. łac. *vir*, aw. *vîra*, staroang. *wer*, goc. *wair*, praind. **wîr/wîro-*.

[273.] Podobny, rzetelny obraz wędrówki koczowników przedstawia Strabon (7.3.17): „Τῶν δὲ νομάδων αἱ σκηναὶ πιλωταὶ πεπήγασιν ἐπὶ ταῖς ἁμάξαις, ἐν αἷς διαιτῶνται· περὶ δὲ τὰς σκηνὰς τὰ βοσκήματα, ἀφ' ὧν τρέφονται καὶ γάλατι καὶ τυρῷ καὶ κρέασι· ἀκολουθοῦσι δὲ ταῖς νομαῖς μεταλαμβάνοντες τόποις ἀεὶ τοὺς ἔχοντας πόαν, χειμῶνος μὲν ἐν τοῖς ἕλεσι τοῖς περὶ τὴν Μαιῶτιν, θέρους δὲ καὶ ἐν τοῖς πέδιοις" [„Filcowe namioty nomadów rozpięte są na wozach, w których ci spędzają życie; wokół namiotów zaś pasą się stada bydła, będące źródłem pożywienia: mleka, sera i mięsa. Gromadzą się na pastwiskach, zmieniając miejsce pobytu tak, by zawsze mieć świeżą trawę: zimą przebywając na mokradłach nad → Meotydą, a latem na równinach"].

[274.] Hammer: Tyssageci.

[275.] Kurhany.

[276.] Bogini Tabiti.

[277.] Według słusznego spostrzeżenia Simona Hornblowera (2013, s. 16) powyższe słowa Scytów powinny być postrzegane jako jeszcze jedna aluzja Herodota (oprócz np. 3.80), iż przemiany demokratyczne Klejstenesa i reakcja nań *poleis* azjatyckich mają głębsze i starsze podglebie. Są więc anachronizmem i to ironicznym, skoro pomóc w tym miał Miltiades, tyran Chersonezu. Według Tukidydesa (2.97.6) żaden lud nie pokona Scytów, jeśli ci są zjednoczeni (*ὁμογνωμονοῦσι*).

→ Abydos, → Adriatyckie Morze, → Agatyrsowie, → Agrianes, → Ajnos, → Alizonowie, → Alpis, → Amazonki, → Androfagowie, → Andros, → Angros, → Apollonia, → Arabia, → Arabska Zatoka, → Arakses, → Araros, → Argippajowie, → Arimaspowie, → Artaka, → Artanes, → Arteskos, → Asyria, → Atlas, → Atrys, → Auchatowie, → Auras, → Azja, → Babilon, → Bieżnia Achillesa, → Borystenes, → Borystenida, → Bosfor Kimmeryjski, → Bosfor Tracki, → Brongos, → Budynowie, → Byzantion, → Chersonez Skalisty, → Chios, → Czarne Morze, → Czerwone Morze, → Delfy, → Delos, → Dodona, → Egejskie Morze, → Eksampajos, → Elida, → Eryteja, → Eubea, → Euksyński Pont, → Fasis, → Fenicja, → Fokaja, → Gadejra, → Gelonos, → Gerros, → Getowie, → Hebros, → Hellespont, → Hemus, → Herajon, → Hippolaosa Przylądek, → Hylaja, → Hypakyris, → Hypanis, → Hyperborejczycy, → Hyrgis, → Ilirowie, → Indie, → Indus, → Issedonowie, → Ister, → Japygowie, → Jonia, → Jyrkowie, → Kalchedon, → Kallipidzi, → Karkinitis, → Karpis, → Karystos, → Kaspatyros, → Kaspijskie Morze, → Katiarowie, → Kaukaz, → Keltowie, → Keos, → Kimmeria, → Kimmeriowie, → Kimmeryjskie Przeprawy, → Kimmeryjskie Wały, → Kolchowie, → Kontadesdos, → Kremnoj, → Kreta, → Krobyzowie, → Kyme, → Kyanejskie Skały, → Kynetowie, → Kyzikos, → Lampsakos, → Libia, → Licja, → Lidia, → Lykos, → Malijska Zatoka, → Maris, → Massageci, → Medowie, → Melanchlajnowie, → Meockie Jezioro, → Meotowie, → Mesembria, → Metapont, → Milet, → Myriandyjska Zatoka, → Naparis, → Neurowie, → Nil, → Nipsajowie, → Noes, → Oaros, → Ocean, → Odrysowie, → Olbiopolis, → Oracze, → Ordessus, → Pajonowie, → Paktyika, → Pantikapes, → Paralaci, → Persja, → Persowie, → Perynt, → Pont, → Prokonnesos, → Propontyda, → Rodope, → Rolnicy, → Salmydessos, → Samos, → Sardes, → Saspejrowie, → Sauromaci, → Scytia, → Scytowie, → Sigejon, → Sindowie, → Skios, → Skyrmiadowie, → Słupy Heraklesa, → Sunion, → Suza, → Synope, → Syrgis, → Syria Palestyńska, → Śródziemne Morze, → Tanais, → Tarent, → Taurowie, → Tauryckie Góry, → Tearos, → Temiskyra, → Tenos, → Termodont, → Tiarantos, → Tibisis, → Tracja, → Trakowie, → Triballijska Równina, → Triopion, → Tyr, → Tyres, → Tyssagetowie, → Umbrowie

Excerptum 17 (5.9)

Τὸ δὲ πρὸς βορέω ἔτι τῆς χώρης ταύτης οὐδεὶς ἔχει φράσαι τὸ ἀτρεκές, οἵτινές εἰσι ἄνθρωποι οἰκέοντες αὐτήν, ἀλλὰ τὰ πέρην ἤδη τοῦ Ἴστρου ἔρημος χώρη φαίνεται ἐοῦσα καὶ ἄπειρος. μούνους δὲ δύναμαι πυθέσθαι οἰκέοντας πέρην τοῦ Ἴστρου ἀνθρώπους τοῖσι οὔνομα εἶναι Σιγύννας, ἐσθῆτι δὲ χρεωμένους Μηδικῇ. τοὺς δὲ ἵππους αὐτῶν εἶναι λασίους ἅπαν τὸ σῶμα, καὶ ἐπὶ πέντε δακτύλους τὸ βάθος τῶν τριχῶν, σμικροὺς δὲ καὶ σιμοὺς καὶ ἀδυνάτους ἄνδρας φέρειν, ζευγνυμένους δὲ ὑπ' ἅρματα εἶναι ὀξυτάτους· ἁρματηλατέειν δὴ πρὸς ταῦτα τοὺς ἐπιχωρίους. κατήκειν δὲ τούτων τοὺς οὔρους ἀγχοῦ Ἐνετῶν τῶν ἐν τῷ Ἀδρίῃ. εἶναι δὲ Μήδων σφέας ἀποίκους λέγουσι· ὅκως δὲ οὗτοι Μήδων ἄποικοι γεγόνασι, ἐγὼ μὲν οὐκ ἔχω ἐπιφράσασθαι, γένοιτο δ' ἂν πᾶν ἐν τῷ μακρῷ χρόνῳ. **σιγύννας δ' ὧν καλέουσι Λίγυες οἱ ἄνω ὑπὲρ Μασσαλίης οἰκέοντες τοὺς καπήλους, Κύπριοι δὲ τὰ δόρατα.**

Co się tyczy obszaru dalej na północ od tego kraju, nikt nie umie dokładnie powiedzieć, jacy tam ludzie mieszkają, bo już z drugiej strony Istru kraj wygląda na niezmierzoną pustynię. Tylko o jednym ludzie poza Istrem mogłem się dowiedzieć: są to Sigynnowie, którzy noszą szaty medyjskie. Ich konie pokryte są podobno na całym ciele kudłami, długimi na pięć palców, są jednak małe, z perkatym nosem, i niezdolne nosić mężów; ale zaprzężone do wozu są bardzo rącze i dlatego krajowcy jeżdżą na wozach. Granice Sigynnów mają sięgać w pobliże Enetów nad Adriatykiem. Mówią oni, że są kolonistami Medów; lecz jak od Medów w roli osadników tu przybyli, nie mogę sobie wyjaśnić, choć wszystko jest możliwe w tak długim czasie. „Sigynnami" nazywają Ligurowie[278], którzy mieszkają na północ od Massalii, kramarzy, Cypryjczycy zaś — włócznie[279].

Przypisy:

278. Hammer: Ligyes; obecność Ligurów w armii Kserksesa (Hdt 7.72) jest czystą fantazją.

279. Hornblower (2013, s. 101): włócznie (a raczej ich groty) jako symboliczne/umowne (?) jednostki wymiany, por. Lycoph., *Alex.* 555 *σίγυμνος* jako 'włócznia' w kontekście cypryjskim. Czytając najnowszy (2013) komentarz do ks. V, można zobaczyć, jak wielką trudność stanowi powyższy akapit mimo stuleci badań. Jakież to zadziwiające, że Herodot wspomina tak ważny ośrodek, jak Massalia tylko jeden jedyny raz i to w kontekście irańskich kolonistów nad Adriatykiem!

→ Adriatyckie Morze, → Cypryjczycy, → Ligurowie, → Massalia, → Medowie, → Sigynnowie, → Weneci

Excerptum 18 (7.20)

ἀπὸ γὰρ Αἰγύπτου ἁλώσιος ἐπὶ μὲν τέσσερα ἔτεα πλήρεα παραρτέετο στρατιήν τε καὶ τὰ πρόσφορα τῇ στρατιῇ, πέμπτῳ δὲ ἔτεϊ ἀνομένῳ ἐστρατηλάτεε χειρὶ μεγάλῃ πλήθεος. **στόλων γὰρ τῶν ἡμεῖς ἴδμεν πολλῷ δὴ μέγιστος οὗτος ἐγένετο, ὥστε μήτε τὸν Δαρείου τὸν ἐπὶ Σκύθας παρὰ τοῦτον μηδένα φαίνεσθαι μήτε τὸν Σκυθικόν, ὅτε Σκύθαι Κιμμερίους διώκοντες ἐς τὴν Μηδικὴν χώρην ἐσβαλόντες σχεδὸν πάντα τὰ ἄνω τῆς Ἀσίης καταστρεψάμενοι ἐνέμοντο, τῶν εἵνεκεν ὕστερον Δαρεῖος ἐτιμωρέετο, μήτε κατὰ τὰ λεγόμενα τὸν Ἀτρειδέων ἐς Ἴλιον μήτε τὸν Μυσῶν τε καὶ Τευκρῶν τὸν πρὸ τῶν Τρωικῶν γενόμενον, οἳ διαβάντες ἐς τὴν Εὐρώπην κατὰ Βόσπορον τούς τε Θρήικας κατεστρέψαντο πάντας καὶ ἐπὶ τὸν Ἰόνιον πόντον κατέβησαν μέχρι τε Πηνειοῦ ποταμοῦ τὸ πρὸς μεσαμβρίης ἤλασαν.

Bo odkąd zajął Egipt, przez cztery pełne lata szykował wojsko i to, co dla wojska było potrzebne, a w ciągu piątego roku wyruszył w pole z potężnym zastępem ludu. Wszak z wypraw, jakie znamy, bezsprzecznie ta była największa, tak że ani wyprawa Dariusza na Scytów w porównaniu z nią nie wydaje się czymś znacznym, ani scytyjska, kiedy to Scytowie w pościgu za Kimmeriami wpadli do Medii i niemal całą górną Azję podbili i wzięli w posiadanie, wskutek czego później Dariusz chciał się na nich zemścić; ani wedle podania wyprawa Atrydów przeciw Ilion, ani Myzów i Teukrów przed wojną trojańską, którzy przez Bosfor przeprawili się do Europy, podbili wszystkich Traków, zeszli w dół nad Morze Jońskie i dotarli na południe aż do rzeki Penejos.

→ Azja, → Bosfor Tracki, → Ilion, → Jońskie Morze, → Kimmeriowie, → Myzowie, → Penejos, → Scytowie, → Trakowie

Excerptum 19 (9.71.1)

Ἠρίστευσε δὲ τῶν βαρβάρων πεζὸς μὲν ὁ Περσέων, ἵππος δὲ ἡ Σακέων, ἀνὴρ δὲ λέγεται Μαρδόνιος·

Odznaczyła [w bitwie pod Platejami] się wśród barbarzyńców piechota Persów, jazda Saków, a jako dzielny mąż miał się wyróżnić Mardonios.

→ Persowie, → Sakowie

Ptolemeusz z Aleksandrii

Ptolemeusz (ur. ok. 100 r. – zm. ok. 170 r.) należy do największych uczonych Zachodu. Jego syntezy z zakresu astronomii[280], geografii i matematyki[281] zdeterminowały obraz świata na blisko półtora tysiąca lat. Nawet jeśli znaleźlibyśmy badaczy o większej błyskotliwości i odwadze myśli: Eratostenesa z Cyreny, Hipparcha z Nikai, Arystarcha z Samos, to zasługą uczonego z Aleksandrii jest stworzenie syntez całej ówczesnej wiedzy, które zachowały się niemal w całości do dzisiaj. Obecnie, mimo zdezaktualizowania się założeń astronomicznych, dzieła Ptolemeusza pozostają źródłem wiedzy z zakresu faktografii geograficznej (topo- i onomastyki); nigdy też nie zostanie mu zapomniana zasługa stworzenia siatki współrzędnych geograficznych, tak oczywistej we współczesnej kartografii, zarówno na poziomie amatorskim (każde korzystanie z mapy podczas podróży!), jak i naukowym. Jak na postać tak zasłużoną wiemy o Ptolemeuszu bardzo niewiele, w zasadzie źródłem informacji pozostają jego dzieła. Imię Klaudiusz wskazuje, iż jeden z jego przodków był niewolnikiem/wyzwoleńcem jakiegoś Klaudiusza. Nawet jeśli jego rodzina pochodziła z położonej na południu Ptolemais Hermeiou, to całe życie zawodowe sam Ptolemeusz spędził w Aleksandrii przy Egipcie. Był on więc genialnym uczonym gabinetowym, nie odwiedził choćby małego ułamka opisywanej Ziemi.

Największa synteza geograficzna czasów przednowożytnych, *Podręcznik geografii* (*Γεωγραφικὴ ὑφήγησις*) powstała najprawdopodobniej w latach pięćdziesiątych II wieku. Zawiera ponad 6300 toponimów z obszaru trzech kontynentów (Europy, Azji i Afryki)[282]. Dodatkowo, w rozdziałach wstępnych, Ptolemeusz omawia swe źródła (zwł. Marinosa z Tyru [ok. 80 r. – 130 r.], odpowiedzialnego przede wszystkim za zebranie materiału i wstępną pracę nad siatką koordynatów; zasób źródłowy był wszakże bardzo obszerny, należały doń: a) literatura periegetyczna, w tym periplusy, b) naukowe opracowania astronomiczno-geograficzne, c) dokumentacja aparatu administracyjnego, d) mapy) oraz metodę kartograficzną (zastosowanie znanych z astronomii koordynatów długości i szerokości; Defaux, 2017). W tym miejscu należy zwrócić uwagę na fakt, iż współrzędne Ptolemeusza nie są tożsame ze współczesnymi, zwłaszcza w przestrzeni nadczarnomorskiej. Aby wyjaśnić źródło błędu, przypomnijmy, iż źródłami informacji o odległościach były: a) długość równika i związane z tą wartością koordynaty astronomiczne oraz b) pomiary podczas podróży w terenie. Przyjęta przez Ptolemeusza zbyt niska wartość długości równika (tzn. najdłuższego równoleżnika) sprawiła, iż dane astronomiczne nie zgadzały się z pomiarami naziemnymi oraz spowodowała spłaszczenie i rozciągnięcie mapy (dla Morza Czarnego: Shcheglov, 2020). Jest to bardzo ważna kwestia, albowiem podaje

w wątpliwość ustalenia badaczy, którzy proponują identyfikacje jedynie na podstawie współrzędnych. Podobny problem – nieadekwatności danych – pojawia się w przypadku Azji Środkowej. Zdaniem Claude'a Rapina jest on wynikiem a) kompilacji źródeł różnej proweniencji zarówno chronologicznej, jak i gatunkowej oraz b) błędu orientacyjnego podstawowego źródła Ptolemeusza do tego obszaru: mapy z wczesnego okresu seleukidzkiego; stąd wszelką analizę należy poprzedzić rotacją mapy o 45 i 180 stopni w zależności od konkretnego obszaru Azji Środkowej.

Tekst grecki podajemy za najnowszym, przełomowym wydaniem Alfreda Stückelbergera i Gerda Graßhoffa, *Ptolemaios. Handbuch der Geographie* w dwóch tomach, opublikowanym w Bazylei w 2006 r. (Stückelberger & Graßhoff, 2006). Wydanie to zostało oparte na pięciu rękopisach, tzw. *codices primarii*, przy czym zachowały się łącznie 53 rękopisy (Burri, 2009; Stückelberger & Mittenhuber, 2009). W liczbie powyższych pięciu rękopisów uwzględniono odnaleziony w 1927 r. w Stambule Constantinopolitanus Seragliensis GI 57 (K, s. XIII abeunte; Fuchs & Oltrogge, 2009), niedostępny wcześniejszym znamienitym wydawcom, Carlowi Friedrichowi Augustowi Nobbe (1843–1845) oraz Karlowi Müllerowi (1883–1901, razem z C. Th. Fischerem; wydanie częściowe). Należy też zaznaczyć, iż dołączone tłumaczenie niemieckie jest rzetelne, dosłowne, zaś autorzy mają konserwatywne podejście do identyfikacji i podają jedynie te współczesne odpowiedniki, które mają powszechne uznanie w nauce. Asterysk (*) oznacza przynależność do tzw. znaczących miast zamieszczonych w ks. 8.3–28. Jest to włączony przez Ptolemeusza do *Geografii*, zmieniony zwłaszcza w zakresie koordynatów, spis miast istotnych dla obliczeń astronomicznych, przy których podana była ich szerokość geograficzna. Powstał on znacznie wcześniej i sięga co najmniej czasów Hipparcha, o czym świadczy chociażby fakt, iż wartości położenia nie są podawane w stopniach, lecz w czasie (w godzinach) trwania najdłuższego dnia w roku (im dłużej trwa dzień, tym bliżej równika się znajdujemy, a miejsca o tej samej długości trwania leżą na tej samej szerokości). *Kanon znaczących miast* (*Κανὼν πόλεων ἐπισήμων*) zachował się także niezależnie i można śledzić zmiany wprowadzone przez Ptolemeusza (edycja: Stückelberger, Mittenhuber, & Koch, 2009).

Odrębnym zagadnieniem są obecne w części tradycji rękopiśmiennej mapy. Na wspomniane wyżej 53 rękopisy posiada je zaledwie 16. Najcenniejsze (tzn. najbliższe postaci pierwotnej) to Constantinopolis Seragliensis oraz Vaticanus Urbinas Graecus 82, oba datowane na ok. 1300 r. W tradycji kartograficznej wyróżnia się dwie redakcje, 1) bliższa wersji Ptolemeusza, z 26 mapami regionalnymi i 1 mapą świata, 2) modyfikacja późnośredniowieczna z 64 mapami regionalnymi i mapą świata. W redakcji pierwszej mamy 10 map Europy, 12 Azji i 4 Afryki, przy czym są to mapy o różnej skali, dla Europy największej, a najmniejszej dla Afryki, czego powód jest prozaicznej natury, tzn. ilości danych dla konkretnego obszaru (Mittenhuber, 2009). Należy pamiętać, iż w tradycji rękopiśmiennej bardzo rzadko autor map jest tożsamy

z autorem tekstu. Stąd badane mapy stanowią odrębne zagadnienie badawcze, a różnic w stosunku do danych tekstowych nie można sprowadzić do błędów interpretacyjnych bądź *lapsus calami*. Kartografia posiada własne tradycje graficzne i wizualne, sposoby przenoszenia i umieszczania informacji w odrębnej formie (Burri, 2009; Kochanek, 2023, ss. 87–142 [Hyperborejczycy na mapach]). Czasami mapy przekazują obraz odmienny od znanej nam wersji tekstowej, który okazuje się bliższy stanowi obiektywnemu, gdyż autor map postępuje zgodnie z własną wiedzą bądź inną (często też starszą od opracowywanego dzieła) tradycją, poprawiając *bona fide* wersję tekstową. Z taką sytuacją mamy też do czynienia w przypadku map *Geografii*, gdyż np. konsekwentnie, zgodnie z prawdą, przekazują one dwa odrębne ujścia rzek Anas i Baetis, podczas gdy tekst podaje jedno (Mittenhuber, 2009, ss. 79–81).

Editio princeps oryginału greckiego zostało sporządzone przez Erazma z Rotterdamu i ukazało się w 1533 r., w Bazylei. Natomiast wcześniej ukazało się drukiem tłumaczenie łacińskie pióra Jacopa Angela w Vicenzy w roku 1475. Kolejny druk tego tłumaczenia miał miejsce w Rzymie w 1478 r. i to egzemplarzem tego wydania dysponował Krzysztof Kolumb. Dane Ptolemeusza, odnośnie do wielkości równika znacznie zaniżone, przekonały Genueńczyka, iż istnieje możliwość dotarcia do Indii drogą przez Atlantyk (Stückelberger, 1987).

Literatura: Burri, 2009, ss. 10–20, 2013; Defaux, 2017; Fuchs & Oltrogge, 2009, ss. 26–33; Kochanek, 2023; Mittenhuber, 2009, ss. 34–108; Rapin, 1998, ss. 201–225; Shcheglov, 2020, ss. 31–51; Stückelberger, 1987, ss. 331–340; Stückelberger & Mittenhuber, 2009, ss. 21–25; Stückelberger, Mittenhuber, & Koch, 2009, ss. 134–215.

Przypisy:

280. *Tetrabiblos* (in. *Apotelesmatica*).

281. *Syntaksis matematika* (arab. *Almagest*).

282. Śledząc komentarze w partii leksykograficznej, Czytelnik przekona się, jak wiele toponimów pozostaje jeszcze zagadką.

Excerptum 1 (2.3.31–33)

(31) Νῆσοι δὲ παράκεινται τῇ Ἀλουίωνος νήσῳ.					(31) Przy wyspie Albion leżą następujące wyspy:		
κατὰ μὲν τὴν Ὀρκάδα ἄκραν·					u przylądka Orkas:		
Σκιτὶς[283] νῆσος	λβ°	γο′	ξ°	Lδ′	wyspa Skitis	32° 40′	60° 45′
Δοῦμνα* νῆσος	λ°		ξα°	(γ′)	wyspa Dumna	30°	61°(20′)
ὑπὲρ ἣν αἱ Ὀρκάδες, περὶ τριάκοντα τὸν ἀριθμόν,					na północ od niej Orkady, w liczbie około trzydziestu,		
ὧν τὸ μεταξὺ ἐπέχει μοίρας	λ°		ξα°	γο′	ich środek ma współrzędne	30°	61° 40′

(32) Καὶ ἔτι ὑπὲρ αὐτὰς ἡ Θούλη*, ἧς τὰ μὲν δυσμικώτατα ἐπέχει μοίρας	κθ°		ξγ°		(32) A jeszcze na północ od nich Thule, jej kraniec zachodni ma współrzędne	29°		63°	
τὰ δὲ ἀνατολικώτατα	λα°	γο′	ξγ°		kraniec wschodni	31°	40′	63°	
τὰ δὲ ἀρκτικώτατα	λ°	γ′	ξγ°	δ′	kraniec północny	30°	20′	63°	15′
τὰ δὲ νοτιώτατα	λ°	γ′	ξβ°	γο′	kraniec południowy	30°	20′	62°	40′
τὰ δὲ μεταξύ	λ°	γ′	ξγ°		środek	30°	20′	63°	
(33) Κατὰ δὲ τοὺς Τρινοουάντας νῆσοί εἰσιν αἵδε·					(33) U Trinowantów leżą następujące wyspy:				
Τανάτις[284] νῆσος	κγ°		νδ°	γ′	wyspa Tanatis	23°		54°	20′
Κώουννος (Κωούηννος) νῆσος	κδ°		νδ°	L′	wyspa Kounnos (Kowennos)	24°		54°	30′
ὑπὸ δὲ τὸν Μέγαν Λιμένα νῆσος Οὔηκτις*, ἧς τὸ μέσον ἐπέχει μοίρας	ιθ°		νβ°	γ′	na południe od Wielkiego Portu wyspa Wektis, której środek ma współrzędne	19°	20′	52°	20′

P r z y p i s y :

283. Sic X: Ὤκιτις vel Ὤκητις Ω.

284. Τολιάτις vel Τολιάπις codd.

→ Albion, → Dumna, → Kounnos, → Kowennos, → Orkady, → Orkas, → Skitis, → Tanatis, → Thule, → Trinowantowie, → Wektis, → Wielki Port

Excerptum 2 (2.11.2–4, 6–7, 14–21, 28, 31–35)

(2) Κιμβρικῆς Χερσονήσου· ἡ μετὰ τὸν Ἄλβιν ἐξοχή	λβ°		νς°	Lγ′	(2) Z Przylądka Cymbryjskiego: przylądek na północ od Albis	32°		56°	50′
ἡ ἐφεξῆς ἐξοχή	λε°		νη°	γ′	następny przylądek	35°		58°	20′
(3) †Ἡ ἔτι ἐφεξῆς καὶ ἀρκτικωτάτη	λη° (λε°	γο′ γο′)	νη°	ς′ (γ′)	(3) Jeszcze dalszy i najdalej na północ położony przylądek	38° (35°	40′ 40′)	58°	10′
τὸ ἀνατολικώτατον αὐτῆς	μ° (μδ°)	δ′	νθ°	L′	najdalej na wschód położony przylądek Półwyspu	40° (44°)	15′	59°	30′
ἡ μετὰ τὴν ἐξοχὴν πρώτη ἐξοχή	λθ°	γ′	νη°	δ’ †[285]	pierwszy przylądek po przylądku	39°	20′	58°	15′

ἡ ὑπὸ ταύτην ἐφεξῆς	λζ°		νζ°		następny przylądek na południe od poprzedniego	37°		57°	
(4) Ἡ πρὸς ἀνατολὰς ἐπιστροφή	λε°		νς°		(4) Zwrot ku wschodowi	35°		56°	
Χαλούσου (Λαχούσου) ποταμοῦ ἐκβολαί	λζ°		νς°		ujście rzeki Chalusus (Lachusus)	37°		56°	
Συήβου[286] ποταμοῦ ἐκβολαί	λθ°	L′	νς°		ujście rzeki Swebos	39°	30′	56°	
Οὐιαδούα[287] (Οὐίλδου) ποταμοῦ ἐκβολαί	μβ°	ς′ (L′)	νς°		ujście rzeki Wiaduas (Wildus)	42°	10′ (30′)	56°	
Οὐιστούλα ποταμοῦ ἐκβολαί	με°		νς°		ujście rzeki Wistula	45°		56°	
ἡ κεφαλὴ τοῦ ποταμοῦ	μδ°		νβ°	L′	źródło rzeki	44°		52°	30′
ἡ ἀπὸ δυσμῶν αὐτῆς καὶ ἐπὶ τὸν Ἄλβιν φέρουσα	μ°	ς′	νβ°	γο′ (L′)	źródło jej zachodniego nurtu[309], które kieruje się ku Albis	40°	10′	52°	40′ (30′)

(6) Τὴν δὲ ἀνατολικὴν πλευρὰν ὁρίζει ἥ τε ἀπὸ τῆς εἰρημένης ἐπιστροφῆς πρὸς τὰ ὑπερκείμενα Σαρματικὰ ὄρη διάστασις,

(6) Wschodnią stronę[310] ogranicza linia wyżej wspomnianego zwrotu[311], aż po położony bardziej na północ dział[312] Gór Sarmackich,

ὧν τὸ μὲν νότιον πέρας[288] ἐπέχει μοίρας	μβ°	L′	μη°	L′
τὸ δὲ βόρειον[289]	μγ°	L′	ν°	L′

których południowy kraniec ma współrzędne 42° 30′ 48° 30′
północny 43° 30′ 50° 30′

καὶ ἡ μετὰ τὰ ὄρη ἐπὶ τὴν εἰρημένην κεφαλὴν τοῦ Οὐιστούλα (Ἰουστούλα) ποταμοῦ, καὶ ἔτι αὐτὸς ὁ ποταμὸς ἕως θαλάσσης.

następnie[313] ku górom, aż po wspomniane źródło rzeki Wistuli (Justuli); a dalej sama ta rzeka ku morzu.

(7) Τῶν δὲ διεζωκότων τὴν Γερμανίαν ὀρέων ὀνομαστότατά ἐστι τά τε εἰρημένα καὶ ἰδίως καλούμενα Σαρματικά·
καὶ τὰ ὁμώνυμα τοῖς Ἀλπίοις καὶ ὄντα[290] ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν τοῦ Δανουβίου,

(7) Z gór opasujących Germanię najbardziej znane są te, wcześniej wspomniane, ściślej zwane Sarmackimi:
i na północ od źródła Dunaju leżą te, które noszą tę samą nazwę, co Alpy[314],

ὧν τὰ ἄκρα ἐπέχει μοίρας	κθ°		μζ°	
καὶ	λγ°		μη°	L′

ich szczyty mają współrzędne 29° 47°
i 33° 48° 30′

καὶ τὰ καλούμενα Ἄβνοβα[291],

i tzw. Abnoba,

ὧν τὰ ἄκρα ἐπέχει			
μοίρας	λα°	μθ°	
καὶ	λα°	νβ°	
καὶ τὸ Μηλίβοκον,			
οὗ τὰ πέρατα ἐπέχει			
μοίρας	λγ°	νβ°	L′
καὶ	λζ°	νβ°	L′

ὑφ᾽ ὅ[292] ἐστιν ἡ Σημανοῦς (Σήμανος) ὕλη·
καὶ τὸ Ἀσκιβούργιον[293],

οὗ τὰ πέρατα ἐπέχει			
μοίρας	λθ°	νδ°	
καὶ	μδ°	νβ°	L′

καὶ ἔτι τὰ καλούμενα Σούδητα ὄρη,

ὧν τὰ ἄκρα ἐπέχει			
μοίρας	λδ° (λα°)	ν°	
καὶ	μ°	ν°	

ὑφ᾽ ἅ ἐστιν ἡ Γαβρήτα ὕλη· ὧν μεταξὺ καὶ τῶν Σαρματικῶν ὀρέων ἔστιν ὁ Ὀρκύνιος δρυμός.
(14) Εἶτα Σιδηνοὶ (Εἰλινοὶ) μέχρι τοῦ Οὐιαδούα[294] (Οὐαδούα) ποταμοῦ, καὶ μετ᾽ αὐτοὺς Ῥουτίκλειοι μέχρι τοῦ Οὐιστούλα (Οὐιοστούλα) ποταμοῦ.
(15) Τῶν δὲ ἐντὸς καὶ μεσογείων ἐθνῶν μέγιστα μέν ἐστι τό τε τῶν Συήβων τῶν Ἀγγειλῶν, οἵ εἰσιν ἀνατολικώτεροι τῶν Λαγγοβάρδων ἀνατείνοντες πρὸς τὰς ἄρκτους μέχρι τῶν μέσων τοῦ Ἄλβιος ποταμοῦ, καὶ τὸ τῶν Συήβων τῶν Σεμνόνων, οἵτινες διήκουσι μετὰ τὸν Ἄλβιν (ποταμὸν) ἀπὸ τοῦ εἰρημένου μέρους πρὸς ἀνατολὰς μέχρι τοῦ Συήβου ποταμοῦ, καὶ τὸ τῶν Βουργουντῶν[295] τὰ ἐφεξῆς καὶ μέχρι τοῦ Οὐιστούλα (Ἰουστούλα) ποταμὸν κατεχόντων.
(16) Ἐλάττονα δὲ ἔθνη νέμονται καὶ μεταξὺ κεῖνται Καύχων μὲν τῶν Μικρῶν καὶ τῶν Συήβων Βουσάκτεροι (Βούκτεροι) οἱ Μείζους, ὑφ᾽ οὓς Χαῖμαι, Καύχων δὲ τῶν Μειζόνων καὶ τῶν Συήβων Ἀνγριουάριοι[296]

których szczyty mają			
współrzędne	31°	49°	
i	31°	52°	
Melibokon[315],			
którego którego krańce mają współrzędne	33°	52°	30′
i	37°	52°	30′

Na południe od nich rozpościera się Las Semanus (Semanos):
i Askiburgion,

którego krańce mają			
współrzędne	39°	54°	
i	44°	52°	30′

i jeszcze tzw. Góry Sudetów,

których szczyty mają			
współrzędne	34° (31°)	50°	
i	40°	50°	

Na południe od nich leży Las Gabreta[316]; między nimi[317] i Górami Sarmackimi leży Las Hercyński[318].
(14) Następnie Sidenowie (Eilinowie) aż po rzekę Wiaduas (Waduas), a po nich Rutikleioi[319] aż po rzekę Wistula (Wiostula).

(15) Spośród ludów wnętrza terytorium największym są Swebowie Angilijscy, którzy będąc bardziej południowymi spośród Langobardów, w kierunku północnym rozciągają się aż po średni bieg rzeki Albis; następnie lud Swebów Semnonów, którzy mieszkają za (rzeką) Albis od wspomnianego jej biegu, po rzekę Swebos w kierunku wschodnim; wreszcie lud Burgundów, zamieszkujących tereny aż po rzekę Wistula (Justula).

(16) Mniejsze ludy zamieszkują: między Małymi Chaukami i Swebami[320] Wielcy Bruktowie, na południe od nich Chemowie[321], między Wielkimi Chaukami i Swebami[322] Angriwariowie; (17) następnie

(Ἀγριουάριοι), (17) εἶτα Λακκοβάρδοι, ὑφ᾽ οὓς Δουλγούμνιοι, Σαξόνων δὲ καὶ τῶν Συήβων Τευτονόαροι καὶ Οὐίρουνοι, Φαροδινῶν[297] δὲ καὶ Συήβων Τεύτονες καὶ Αὔαρποι, Ῥουτικλείων δὲ καὶ Βουργουντῶν Αἰλουαίωνες (Ἐλουαίωνες).
(18) Πάλιν ὑπὸ μὲν τοὺς Σέμνονας οἰκοῦσι Σιλίγγαι[298], ὑπὸ δὲ τοὺς Βουργούντας Λοῦγοι[299] οἱ Ὀμαννοί (Ἰόμαννοι), ὑφ᾽ οὓς Λοῦγοι οἱ Διδοῦνοι[300] (Ἰδοῦνοι) μέχρι τοῦ Ἀσκιβουργίου ὄρους.

(19) Ὑπὸ δὲ τοὺς Σιλίγγας Καλούκωνες ἐφ᾽ ἑκάτερα τοῦ Ἄλβιος ποταμοῦ, ὑφ᾽ οὓς Χαιρούσικοι καὶ Καμαυοὶ[301] (Κάνμανοι) μέχρι τοῦ Μηλιβόκου ὄρους.
(20) Ὧν πρὸς ἀνατολὰς περὶ τὸν Ἄλβιν ποταμὸν Βαινοχαῖμαι (Βαγινοχαῖμαι), ὑπὲρ οὓς Βατίνοι, καὶ ἔτι ὑπὲρ τούτους ὑπὸ τῷ Ἀσκιβουργίῳ[302] ὄρει Κορκοντοὶ καὶ Λοῦγοι[303] οἱ Βοῦροι μέχρι τῆς κεφαλῆς τοῦ Οὐιστούλα (Ἰστούλα) ποταμοῦ.
(21) Ὑπὸ δὲ τούτους πρῶτοι Σίδονες, εἶτα Κόγνοι (Κόρνοι), εἶτα Οὐισβούργιοι ὑπὲρ τὸν Ὀρκύνιον δρυμόν.

(28) Καλισία	μγ°	Lδ′	νβ°	Lγ′

(31) Νῆσοι δὲ ὑπέρκεινται τῆς Γερμανίας· κατὰ μὲν τὰς τοῦ Ἄλβιος ἐκβολὰς αἱ καλούμεναι Σαξόνων τρεῖς,
ὧν τὸ μεταξὺ ἐπέχει
μοίρας λα°[304] νζ° γο′
(32) Ὑπὲρ δὲ τὴν Κιμβρικὴν Χερσόνησον ἄλλαι τρεῖς νῆσοι Ἀλοκίαι καλούμεναι,
ὧν τὸ μεταξὺ ἐπέχει
μοίρας λζ° νθ° γ′
(33) Ἀπ᾽ ἀνατολῶν δὲ τῆς Κιμβρικῆς Χερσονήσου τέσσαρες νῆσοι αἱ καλούμεναι Σκανδίαι, τρεῖς μὲν μικραί,
ὧν ἡ μέση ἐπέχει
μοίρας μα° L′ νη°

Langobardowie[323], na południe od nich Dulgumniowie, zaś między Sasami a Swebami[324] Teutonoarowie i Wirunowie[325]; między Farodinami i Swebami[326] Teutoni i Awarpowie, między Rutikleioi zaś i Burgundami Helwekonowie.
(18) Dalej na południe od Semnonów[327] mieszkają Silingowie, a na południe od Burgundów Lugiowie Omanowie (Jomannowie)[328]; na południe od nich Lugiowie Didunowie (Idunowie, aż po góry Askiburgion.
(19) Na południe od Silingów Kalukonowie po obu stronach rzeki Albis; na południe od nich Cheruskowie i Chamawowie (Chanmanowie) aż po góry Melibokon.
(20) Na wschód od nich, nad rzeką Albis Bajnochajmowie (Baginochajmowie)[329]; na północ od nich Batinowie, a jeszcze dalej na północ od nich, u stóp góry Askiburgion, Korkontowie i Lugiowie Burowie aż do źródeł rzeki Wistula (Istula).
(21) Na południe od nich pierwsi Sidonowie, następnie Kotynowie, następnie Wisburgiowie na północ od Lasu Hercyńskiego.

(28) Kalisia	43°	45′	52°	50′

(31) Wyspy, które leżą na północ od Germanii:
u ujścia rzeki Albis tzw. trzy wyspy Saksonów,
ich środek ma współrzędne 31° 57° 40′
(32) Na północ od Przylądka Cymbryjskiego trzy inne wyspy, zwane Alokiai,
ich środek ma współrzędne 37° 59° 20′
(33) Na wschód od Przylądka Cymbryjskiego cztery wyspy, zwane Skandie, trzy z nich są małe[330],
średnia z nich ma współrzędne 41° 30′ 58°

(34) Μία δὲ μεγίστη καὶ ἀνατολικωτάτη κατὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Οὐιστούλα ποταμοῦ,

ἧς τὸ μὲν δυτικώτατον πέρας[305] ἐπέχει μοίρας	μγ°		νη°	
τὸ δ᾽ ἀνατολικώτατον	μς°		νη°	
τὸ δ᾽ ἀρκτικώτατον[306]	μδ°	L′[307]	νη°	L′
τὸ δὲ μεσημβρινόν	με°		νζ°	γο′

(35) Καλεῖται δὲ ἰδίως καὶ αὐτὴ Σκανδία*, καὶ κατέχουσιν αὐτῆς τὰ μὲν δυτικὰ Χαιδεινοί, τὰ δ᾽ ἀνατολικὰ Φαυόναι καὶ Φιραῖσοι, τὰ δὲ ἀρκτικὰ Φίννοι[308], τὰ δὲ μεσημβρινὰ Γοῦται (Οὔται) καὶ Δαυκίωνες, τὰ δὲ μέσα Λευῶνοι.

(34) Natomiast jedna, największa i położona najbardziej na wschodzie, leży u ujścia rzeki Wistula,

jej zachodni kraniec ma współrzędne	43°		58°	
wschodni	46°		58°	
północny	44°	30′	58°	30′
południowy	45°		57°	40′

(35) Nosi ona, co szczególne, nazwę Skandia*, jej zachodnie obszary zamieszkują Chajdejnowie, wschodnie Fawonowie i Firajsiowie, północne Finnowie, południowe Gutowie (Utowie) i Daukionowie, a środkowe Lewonowie.

Przypisy:

285. Locus desperatus.
286. Sic X: Σουήβου et similia Ω, sed infra 2.11.13, 2.11.15.
287. Coniecit Müller: Οὐιάδου Ω: Οὐιάδος Ut Kt, cf. 2.11.14.
288. νότιον τοῦ ὄρους μέρος X.
289. τοῦ ὄρους add. X.
290. Sic X: om. Ω.
291. Αὔνοβα VRA.
292. Correxit Wilberg: ἅ codd.
293. Ἀσβικούργιον KVRA.
294. Coniecit Müller: Ἰαδούα Ω.
295. Βουγουντῶν Ω.
296. Ἀνγριγουάριοι Ω.
297. Correxit Müller: Φαραδίνων codd.
298. Sic X: Λίγγαι Ω, sed infra 2.11.19 Εἴλιγγας et similia.
299. Sic X: Λοῦτοι et similia Ω.
300. Sic Wilberg, Müller: Λουγιδιδοῦνοι et similia Ω.
301. Sic Ω, sed infra 2.11.23 Καμανούς
302. Sic X: Ἀσκιβουρίῳ Ω sed supra 2.11.18 Ἀσκιβουργίου.
303. Sic X: Λοῦτοι et similia Ω.
304. λς° X, fortasse pro λ° ς′.
305. Sic X: om. Ω.
306. τῆς Σκανδίας add. X.
307. μδ° R.
308. Sic X: τὰ δὲ ἀρκτικὰ Φίννοι om. Ω.
309. Nurt zachodni to Wisła, wschodni to San lub Bug.
310. Dom. „Germanii”.
311. Dom. „Dunaju”.

312. Podobne zastosowanie terminu, Hdt 7.129: „διάστασις τῶν ὀρέων".
313. Dom. „linia ta biegnie".
314. Dzis. Schwarzwald. Niżej wspomniana Abnoba to u Ptolemeusza nie Schwarzwald, jak w większości innych źródeł, lecz Odenwald (pasmo wyżynno-górskie w widłach Neckaru i Menu, najwyższy szczyt: Katzenbuckel 626 m n.p.m.).
315. Stückelberger, Graßhoff: Thüringer Wald, Herz bądź Sudety. Możliwe, że oba pasma, Melibokon i Askiburgion, są tożsame z Sudetami.
316. Dzis. Las Czeski.
317. Tzn. Sudetami.
318. Stückelberger, Graßhoff: jakkolwiek w większości innych źródeł jest to ogólne określenie na górzyste obszary leśne Germanii, to u Ptolmeusza, jak wynika z powyższego, zostało zawężone do Kotliny Czeskiej.
319. Stückelberger, Graßhoff: Rugiowie?
320. Dom. „Angilijskimi".
321. Stückelberger, Graßhoff: prawdopodobnie tożsami z Chamawowiami (2.11.19).
322. Dom. „Angilijskimi".
323. Stückelberger, Graßhoff: fałszywy dublet?
324. Dom. „Swebami Semnonami".
325. Stückelberger, Graßhoff: pod Wirunami i Awarpami należy zapewne widzieć Warinów.
326. Dom. „Swebami Semnonami".
327. Dom. „Swebów Semnonów".
328. Stückelberger, Graßhoff: zapewne tożsami z L. Manimijskimi (Tac., *Germ.* 43, → Manimowie).
329. Stückelberger, Graßhoff: B. jak i Teuriochajmowie (2.11.23) to nie etnonimy, lecz źle zrozumiane toponimy, por. Tac., *Germ.* 28 (*Boihaemi nomen*).
330. Trzy „mniejsze" wyspy to dzis. wyspy duńskie, a czwarta to południowo-zachodnie wybrzeże dzis. Szwecji, por. szerzej → Skandynawia.

→ Abnoba, → Albis, → Alokiai, → Alpy, → Angriwariowie, → Askiburgion, → Awarpowie, → Batinowie, → Bruktowie, → Burgundowie, → Chajdejnowie, → Chalusus, → Chamawowie, → Chaukowie, → Chemowie, → Cheruskowie, → Cymbryjski Przylądek, → Daukionowie, → Dulgumniowie, → Dunaj, → Farodinowie, → Fawonowie, → Finnowie, → Firajsjowie, → Gabreta Las, → Germania, → Gutowie, → Helwekonowie, → Hercyński Las, → Kalisia, → Kalukonowie, → Korkontowie, → Kotynowie, → Langobardowie, → Lewonowie, → Lugiowie Burowie, → Lugiowie Didunowie, → Lugiowie Omanowie, → Melibokon, → Rutikleioi, → Saksonowie, → Sarmackie Góry, → Semanus Las, → Semnoni, → Sidenowie, → Sidonowie, → Silingowie, → Skandia, → Sudety, → Swebowie Angilijscy, → Swebowie, → Swebos, → Teutoni, → Teutonoarowie, → Wiaduas, → Wirunowie, → Wisburgiowie, → Wistula

Excerptum 3 (3.5–7)

Κεφ. ε′
Σαρματίας τῆς ἐν Εὐρώπῃ θέσις
[Εὐρώπης πίναξ η′]
(1) Ἡ ἐν Εὐρώπῃ Σαρματία περιορίζεται ἀπὸ μὲν ἄρκτων τῷ τε Σαρματικῷ Ὠκεανῷ κατὰ τὸν Οὐενεδικὸν κόλπον καὶ μέρει[331] τῆς ἀγνώστου γῆς κατὰ περιγραφὴν τοιαύτην·
(2) Μετὰ τὰς τοῦ Οὐιστούλα ποταμοῦ ἐκβολάς,

αἳ ἐπέχουσι μοίρας	με°		νς°[332]		
Χρόνου[333] ποταμοῦ ἐκβολαί	ν°		νς°		
Ῥούβωνος (Ῥούδωνος) ποταμοῦ ἐκβολαί	νγ°		νζ°		
Τουρούντου ποταμοῦ ἐκβολαί	νς°		νη°	L′	
Χεσίνου[334] (Χερσύνου) ποταμοῦ ἐκβολαί	νη°	L′	νθ°	L′	

(3) Ἡ κατὰ τὸν διὰ Θούλης παράλληλον τῆς παραλίου θέσις, τουτέστι τὸ τέλος τῆς θαλάττης
τῆς ἐγνωσμένης ξβ° ξγ°

(4) Τὸ δὲ κατὰ τὸν[335] μεσημβρινὸν πέρας τῆς Σαρματίας τὸν[336] διὰ τῶν πηγῶν τοῦ Τανάιδος ποταμοῦ

ἐπέχει μοίρας	ξδ°		ξγ°		
καὶ	ξδ°		νη°[337]		

(5) Ἀπὸ δὲ δυσμῶν τῷ τε Οὐιστούλᾳ ποταμῷ καὶ τῇ μεταξὺ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ καὶ τῶν Σαρματικῶν ὀρέων γραμμῇ[338] καὶ αὐτοῖς τοῖς ὄρεσιν, ὧν ἡ θέσις εἴρηται.
(6) Ἀπὸ δὲ μεσημβρίας τοῖς τε Ἰάζυξι τοῖς Μετανάσταις ἀπὸ τοῦ νοτίου τῶν Σαρματικῶν ὀρέων πέρατος,

ὃ ἐπέχει μοίρας	μβ°	L′	μη°	L′[339]	

μέχρι τῆς ἀρχῆς τοῦ Καρπάτου ὄρους,

ὃ ἔχει θέσιν	μς°[340]		μη°	L′	

3.5.
Sarmacja Europejska
[Europy mapa 8.]
(1) Sarmacja Europejska od północy graniczy z Oceanem Sarmackim wzdłuż Zatoki Weneckiej oraz części ziemi nieznanej, zgodnie z poniższym opisem:

(2) Na wschód od ujścia rzeki Wistula,

które mają współrzędne	45°		56°		
ujście rzeki Chronos	50°		56°		
ujście rzeki Rubon[384]	53°		57°		
ujście rzeki Turuntos	56°		58°	30′	
ujście rzeki Chesinos	58°	30′	59°	30′	

(3) Równoleżnik przechodzący przez wybrzeże Thule, tzn. kres znanego morza 62° 63°

(4) Południk wyznaczający granicę Sarmacji wzdłuż źródeł rzeki Tanais[385]

ma współrzędne	64°		63°		
i	64°		58°		

(5) Od zachodu[386] rzeką Wistulą i linią między jej źródłem a Górami Sarmackimi i samymi Górami, o których mowa powyżej[387].
(6) Od południa[388] Jazygami Wędrownymi, południowym skłonem Gór Sarmackich,

który ma współrzędne	42°	30′	48°	30′	

aż po początek Gór Karpackich

który ma położenie	46°		48°	30′	

καὶ τῇ συνεχεῖ Δακίᾳ παρὰ τὸν αὐτὸν παράλληλον μέχρι τῶν Βορυσθένους τοῦ ποταμοῦ ἐκβολῶν, καὶ τῇ ἐντεῦθεν τοῦ Πόντου παραλίᾳ μέχρι τοῦ Καρκινίτου ποταμοῦ.

(7) Ἧς παραλίου ἡ θέσις ἔχει οὕτως·

Βορυσθένους ποταμοῦ ἐκβολαί	νζ°	L′	μη°	L′
Ὑπάνιος[341] (Ὑπένιος) ποταμοῦ ἐκβολαί	νη°		μη°	L′
Ἄλσος Ἑκάτης ἄκρον	νη°	L′	μζ°	Lδ′
ὁ Ἰσθμὸς τοῦ Ἀχιλλέως Δρόμου	νθ°		μζ°γο′[342]	

(8) Τὸ δυτικὸν ἄκρον τοῦ Ἀχιλλέως Δρόμου, ὃ καλεῖται

Ἱερὸν ἄκρον	νζ°	Lγ′	μζ°	L′
τὸ ἀνατολικόν, ὃ καλεῖται Μισαρὶς (Μυσαρὶς) ἄκρα	νθ°	Lδ′	μζ°	L′
Κεφαλόνησος (Κεφαλόννησος)[343]	νθ°	Lδ′	μζ°	Lγ′
Καλὸς λιμήν	νθ°	L′	μη°	
Ταμυράκη*	νθ°	γ′	μη°	L′
Καρκινίτου ποταμοῦ ἐκβολαί	νθ°	γο′	μη°	L′

(9) Μεθ᾽ ἃς τοῦ διορίζοντος Ἰσθμοῦ τὴν Ταυρικὴν Χερσόνησον τὸ μὲν πρὸς τῷ Καρκινίτῃ κόλπῳ

ἐπέχει μοίρας	ξ°	γ′	μη°	γ′
τὸ δὲ πρὸς τῇ Βύκῃ λίμνῃ πέρας	ξ°	L′	μη°	L′

(10) Ἀπὸ δὲ ἀνατολῶν περιέχεται τῷ τε ἀπὸ τοῦ Καρκινίτου ποταμοῦ ἰσθμῷ καὶ τῇ Βύκῃ λίμνῃ καὶ τῇ μέχρι τοῦ Τανάιδος ποταμοῦ τῆς Μαιώτιδος λίμνης πλευρᾷ καὶ αὐτῷ τῷ Τανάιδι ποταμῷ καὶ ἔτι τῷ ἀπὸ τῶν πηγῶν τοῦ Τανάιδος ποταμοῦ ἐπὶ τὴν ἄγνωστον γῆν μεσημβρινῷ μέχρι τοῦ εἰρημένου πέρατος.

(11) Περιγράφεται δὲ καὶ αὕτη ἡ πλευρὰ τόνδε τὸν τρόπον· μετὰ τὸν ἰσθμὸν τὸν πρὸς τῷ Καρκινίτῃ ποταμῷ Μαιώτιδος λίμνης·

i przez równoleżnik przechodzący wzdłuż terytorum Dacji aż do ujścia rzeki Borystenes oraz wybrzeżem Morza[389] aż po rzekę Karkinitis.

(7) Wybrzeże to ma położenie:

ujście rzeki Borystenes	57°	30′	48°	30′
ujście rzeki Hypanis	58°		48°	30′
Przylądek Gaj Hekate	58°	30′	47°	45′
Przesmyk Bieżni Achillesa	59°		47°	40′

(8) Zachodni przylądek Bieżni Achillesa, zwany

przylądkiem Hieros[390]	57°	50′	47°	30′
południowy, zwany przylądkiem Mysaris	59°	45′	47°	30′
Kefalonesos	59°	45′	47°	50′
Kalos Limen[391]	59°	30′	48°	
Tamyrake	59°	20′	48°	30′
ujście rzeki Karkinitis	59°	40′	48°	30′

(9) Za nim leży Przesmyk przecinający Chersonez Taurydzki;

nad Zatoką Karkinicką ma on współrzędne	60°	20′	48°	20′
zaś przy krańcu nad jeziorem Byke[392]	60°	30′	48°	30′

(10) Od południa jest ona objęta rzeką Karkinitis, przesmykiem i jeziorem Byke; od tej strony Jeziora Meockiego, która rozciąga się aż po rzekę Tanais, samą rzeką Tanais i wreszcie tym południkiem, który przechodzi od źródeł rzeki Tanais aż po wspomniany[393] kres nieznanej ziemi.

(11) Obrys zaś tej strony wygląda następująco: na północ od Przesmyku po rzekę Karkinitis nad Jeziorem Meockim:

Νέον Τεῖχος	ξ°	L′	μη°	γο′	Nowy Mur	60°	30′	48°	40′
Πασιάκου ποταμοῦ ἐκβολαί	ξ°	γ′	μη°	Lγ′	ujście rzeki Pasiakes	60°	20′	48°	50′
(12) Λείανον (Λίανον) πόλις	ξ°		μθ°δ′		(12) Miasto Lejanon	60°		49°	15′
Βύκου ποταμοῦ ἐκβολαί	ξ°	γ′	μθ°	L′	ujście rzeki Bykes	60°	20′	49°	30′
Ἄκρα πόλις	ξ°	L′	μθ°γο′[344]		miasto Akra	60°	30′	49°	40′
Γέρρου ποταμοῦ ἐκβολαί	ξα°		μθ°	Lγ′	ujście rzeki Gerros	61°		49°	50′
Κνήμη (Κνήμοι) πόλις	ξβ°	L′	μθ°	Lδ′	miasto Kneme	62°	30′	49°	45′
(13) Ἄγαρον ἄκρον	ξγ°		μθ°	γο′	(13) przylądek Agaron	63°		49°	40′
Ἀγάρου ποταμοῦ ἐκβολαί	ξβ°	L′	ν°	L′[345]	ujście rzeki Agaros	62°	30′	50°	30′
Ἄλσος, Ἀλίευμα θεοῦ	ξβ°	γο′	να°	δ′	gaj Łowiska Boga	62°	40′	51°	15′
Λύκου ποταμοῦ ἐκβολαί	ξγ°		να°	L′	ujście rzeki Lykos	63°		51°	30′
Ὑγρεῖς (Ὑγρὶς) πόλις	ξγ°	L′	νβ°	L′	miasto Hygreis	63°	30′	52°	30′
Πορίτου ποταμοῦ ἐκβολαί	ξδ°	L′	νγ°		ujście rzeki Poritos	64°	30′	53°	
Καροία κώμη	ξε°		νγ°	L′[346]	wieś Karoja	65°		53°	30′
(14) Τὸ δυτικὸν στόμα τοῦ Τανάιδος ποταμοῦ	ξς°	γ′	νδ°	ς′	(14) Zachodnie ujście[394] rzeki Tanais[395]	66°	20′	54°	10′
τὸ ἀνατολικὸν στόμα	ξζ°		νδ°	L′[347]	ujście wschodnie	67°		54°	30′
ἡ ἐπιστροφὴ τοῦ ποταμοῦ	οβ°	L′	νς°		zwrot rzeki	72°	30′	56°	
ἡ πηγὴ τοῦ ποταμοῦ	ξδ°		νη°		źródło rzeki	64°		58°	
μεθ᾽ ἣν τὸ εἰρημένον πέρας ἐπὶ τὴν ἄγνωστον γῆν,					po niej wspomniany kraniec aż po ziemię nieznaną,				
ὃ ἐπέχει μοίρας	ξδ°		ξγ°[348]		który ma współrzędne	64°		63°	
(15) Καὶ ἑτέροις δὲ ὄρεσι διέζωσται ἡ Σαρματία, ὧν ὀνομάζεται·					(15) Sarmacja przecięta jest także innymi górami, z których znane są:				
ἥ τε Πεύκη ὄρος[349]	να°		να°		góry Peuke	51°		51°	
καὶ τὰ Ἀμάδοκα ὄρη	νθ°		να°		góry Amadoka	59°		51°	
καὶ τὸ Βώδινον ὄρος	νη°		νε°		góra Bodinon	58°		55°	
καὶ τὸ Ἀλαῦνον ὄρος	ξβ°	L′[350]	νε°[351]		góra Alaunon	62°	30′	55°	
καὶ ὁ Καρπάτης ὄρος, ὡς εἴρηται[352]	μς°		μη°	L′	góry Karpackie, jak wspomniano[396]	46°		48°	30′
καὶ τὰ Οὐενεδικὰ ὄρη	μζ°	L′	νε°		góry Weneckie	47°	30′	55°	

καὶ τὰ Ῥίπαια (Ῥίπεα),
ὧν τὸ μέσον ξγ° νζ° L′[353]
(16) Τοῦ δὲ Βορυσθένους ποταμοῦ τὸ μὲν κατὰ τὴν Ἀμάδοκα λίμνην
ἐπέχει μοίρας νγ° L′ ν° γ′[354]
(νς° L′)
ἡ δὲ πηγὴ ἡ ἀρκτικωτάτη τοῦ
Βορυσθένους ποταμοῦ νβ° νγ°
(17) Καὶ τῶν ὑπὸ τὸν Βορυσθένην δὲ ποταμῶν ὁ μὲν Τύρας (Πύρας) ποταμὸς αὐτὸς ὁρίζει τὰ μέρη τῆς Δακίας καὶ τῆς Σαρματίας ἀπὸ ἐπιστροφῆς,
ἧς θέσις νγ° μη° L′[355]
μέχρι τοῦ πέρατος, οὗ
θέσις μθ° L′ μη° L′
(18) Ὁ δὲ Ἀξιάκης ποταμὸς καὶ αὐτὸς διαρρεῖ τὴν Σαρματίαν μικρὸν ὑπὲρ τὴν Δακίαν μέχρι τοῦ Καρπάτου ὄρους.
(19) Κατέχει δὲ τὴν Σαρματίαν ἔθνη μέγιστα· οἵ τε Οὐενέδαι παρ' ὅλον τὸν Οὐενεδικὸν κόλπον, καὶ ὑπὲρ τὴν Δακίαν Πευκῖνοί τε καὶ Βαστέρναι[356], καὶ παρ' ὅλην τὴν πλευρὰν τῆς Μαιώτιδος Ἰάζυγες καὶ Ῥωξολανοὶ[357] καὶ ἐνδοτέρω τούτων οἵ τε Ἀμαξόβιοι καὶ οἱ Ἀλαῦνοι Σκύθαι.
(20) Ἐλάττονα δὲ ἔθνη νέμεται τὴν Σαρματίαν· παρὰ μὲν τὸν Οὐιστούλαν ποταμὸν ὑπὸ τοὺς Οὐενέδας Γύθωνες, εἶτα Φίννοι, εἶτα Σούλανες[358] (Σούλωνες)[359], ὑφ' οὓς Φρουγουνδίωνες, εἶτα Αὐαρινοὶ παρὰ τὴν κεφαλὴν τοῦ Οὐιστούλα ποταμοῦ, ὑφ' οὓς Ὄμβρωνες, εἶτα Ἀναρτοφράκτοι, εἶτα Βουργίωνες, εἶτα Ἀρσιῆται (Ἀρσυῆται)[360], εἶτα Σαβόκοι, εἶτα Πιενγῖται καὶ Βίεσσοι παρὰ τὸν Καρπάτην τὸ[361] ὄρος.
(21) Τῶν δὲ εἰρημένων εἰσὶν ἀνατολικώτεροι ὑπὸ μὲν τοὺς Οὐενέδας πάλιν Γαλίνδαι καὶ Σουδινοὶ (Σουδιναὶ) καὶ Σταυάνοι μέχρι τῶν Ἀλαύνων, ὑφ' οὓς Ἰγυλλίωνες, εἶτα Κοιστοβῶκοι καὶ Τρανσμοντᾶνοι[362] μέχρι τῶν Πευκίνων ὀρέων.

góry Rifejskie, których
środek 63° 57° 30′
(16) Miejsce, w którym ramię rzeki Borystenes wpada do jeziora Amadoka
ma współrzędne 53° 30′ 50° 20′
(56° 30′)
położone najbardziej na północ ujście
rzeki Borystenes 52° 53°
(17) Zaś poniżej nurtów Borystenesu sama rzeka Tyras oddziela części Dacji i Sarmacji, jej położenie
od zwrotu 53° 48° 30′
aż do krańca, którego
położenie 49° 30′ 48° 30′
(18) Sama rzeka Aksiakes przepływa przez Sarmację nieco powyżej Dacji aż po góry Karpackie.
(19) Największe ludy zamieszkujące Sarmację: Wenedowie wzdłuż całej Zatoki Weneckiej, powyżej Dacji Peucynowie i Bastarnowie, wzdłuż całego boku Meotydy Jazygowie i Roksolanowie, a dalej od nich, w głębi interioru, Hamaksobiowie i Scytowie Alaunowie.
(20) Mniejsze ludy zamieszkujące Sarmację: nad rzeką Wistulą poniżej Wenedów Gytoni, następnie Fennowie, Sulanowie; poniżej nich Frugundioni, następnie Awarinowie przy źródłach rzeki Wistula; poniżej nich Ombroni, następnie Anartofrakci, Burgioni, Arsieci, Sabokowie, Piengici i Biessowie pod górami Karpackimi.

(21) Najdalej na wschód od wyżej wymienionych, jeszcze dalej poniżej Wenedów Galindowie i Sudinowie i Stawani aż do Alaunów; poniżej nich Igyllioni, następnie Koistobokowie i Transmontanowie[397] aż po góry Peuke.

(22) Πάλιν δὲ τὴν μὲν ἐφεξῆς τῷ Οὐενεδικῷ κόλπῳ παρωκεανῖτιν κατέχουσιν Οὐέλται, ὑπὲρ οὓς Ὅσιοι (Σόσσιοι), εἶτα Κάρβωνες ἀρκτικώτατοι· ὧν ἀνατολικώτεροι Καρεῶται καὶ Σάλοι[363], ὑφ' οὓς Ἀγάθυρσοι[364], εἶτα Ἄορσοι καὶ Παγυρῖται, ὑφ' οὓς Σαύαροι[365] καὶ Βοροῦσκοι μέχρι τῶν Ῥιπαίων ὀρέων.
(23) Εἶτα Ἄκιβοι (Ἄβικοι) καὶ Νάσκοι, ὑφ' οὓς Οὐιβίωνες (Οὐίβωνες) καὶ Ἴδραι, καὶ ὑπὸ τοὺς Οὐιβίωνας[366] (Οὐίβωνας) μέχρι τῶν Ἀλαύνων Στοῦρνοι· μεταξὺ δὲ τῶν Ἀλαύνων καὶ τῶν Ἀμαξοβίων Καρύονες (Καρίωνες)[367] καὶ Σαργάτιοι.
(24) Καὶ παρὰ τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ Τανάιδος ποταμοῦ Ὄφλωνες καὶ Ταναῖται, ὑφ' οὓς Ὄσιλοι (Ὄσυλοι) μέχρι τῶν Ῥωξολανῶν (Ροξολανῶν)· μεταξὺ δὲ τῶν Ἀμαξοβίων καὶ τῶν Ῥωξολανῶν[368] (Ροξολανῶν) Ῥευκανάλοι[369] (Λευκέλανοι) καὶ Ἐξωβυγῖται (Ἐξοβυγίται)· καὶ πάλιν μεταξὺ Πευκίνων καὶ Βαστερνῶν Καρπιανοί, ὑπὲρ οὓς Γηουινοί, εἶτα Βωδινοί.
(25) Μεταξὺ δὲ Βαστερνῶν καὶ Ῥωξολανῶν (Ροξολανῶν) Χοῦνοι, καὶ ὑπὸ[370] τὰ ἴδια ὄρη Ἀμαδόκοι καὶ Ναύαροι· παρὰ μὲν τὴν Βύκην λίμνην Τορεκκάδαι, παρὰ δὲ τὸν Ἀχιλλέως Δρόμον οἱ Ταυροσκύθαι· ὑπὸ δὲ τοὺς Βαστέρνας πρὸς τῇ Δακίᾳ Τάγροι, καὶ ὑπ' αὐτοὺς Τυραγγεῖται (Τυραγγέται).
(26) Ὑπὸ[371] δὲ τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ Τανάιδος ποταμοῦ ἵδρυνται

οἵ τε Ἀλεξάνδρου βωμοί	ξγ°(ξς°)		νζ°	
καὶ οἱ Καίσαρος βωμοί	ξη°		νς°	L′
καὶ μεταξὺ τῶν στομάτων ἐστὶ Ταναΐς πόλις	ξζ°		νδ°γο′[372]	

(27) Πόλεις δέ εἰσι μεσόγειοι ἐν ταῖς ποταμίαις παρὰ[373] μὲν τὸν Καρκινίτην ποταμόν·

Κάρκινα (Καρκινέα) πόλις	νθ°	L′	μη° (μθ°	Lδ′ Lδ′)
Τόροκκα (Τουρόκκα)	νη°	L′	μθ°	

(22) Dalej terytorium wzdłuż oceanicznego[398] wybrzeża Zatoki Weneckiej zajmują Weltowie, nad nimi Hosiowie, następnie Karboni już całkiem na północy; najdalej na wschód od nich Kareoci i Salowie, poniżej których Agatyrsowie, następnie Aorsowie i Pagyrici, poniżej nich Sawarowie i Boruskowie aż po góry Rifejskie.
(23) Następnie Akibowie i Naskowie, poniżej których Wibioni i Idrowie; a poniżej Wibionów aż do Alaunów Sturnowie; pomiędzy zaś Alaunami i Hamaksobiami Karyonowie i Sargatiowie.

(24) Zaś przy zwrocie rzeki Tanais Oflonowie i Tanaici, poniżej których Osilowie aż do Roksolanów; pomiędzy zaś Hamaksobiami i Roksolanami Reukanalowie i Eksobygici; a dalej, pomiędzy Peucynami i Bastarnami Karpianowie, nad którymi Gewinowie, następnie Bodinowie.

(25) Zaś pomiędzy Bastarnami i Roksolanami Chunowie, a poniżej gór o tej samej nazwie Amadokowie i Nawarowie; nad jeziorem Byke Torekkadowie, nad Bieżnią Achillesa Tauroscyci; poniżej Bastarnów w kierunku Dacji Tagrowie, a poniżej nich Tyrangeci.
(26) Poniżej zwrotu rzeki Tanais wznoszą się

ołtarze Aleksandra[399]	63°(66°)		57°	
ołtarze Cesarza	68°		56°	30′
a pomiędzy odnogami ujścia leży miasto Tanais	67°		54°	40′

(27) Miasta w interiorze, leżące w widłach rzek; nad rzeką Karkinitis:

miasto Karkina	59°	30′	48° (49°	45′ 45′)
Torokka	58°	30′	49°	

Πασιρίς (Παγυρίς)	νη°	L′	μθ°	L′ (γ′)	Pasiris	58°	30′	49°	30′ (20′)
Ἔρκαβον	νη°	L′	μθ°	δ′	Erkabon	58°	30′	49°	15′
Τράκανα (Τράβανα)	νη°	L′	μθ°	Lδ′	Trakana	58°	30′	49°	45′
Ναύαρον*[374] (Ναύβαρον* Χερσόνησος)	νη°	L′	ν°		Nawaron	58°	30′	50°	
(28) Περὶ δὲ τὸν Βορυσθένην ποταμόν·					(28) Nad rzeką Borystenes:				
Ἀζαγάριον (Ἀζαργάριον)	νς°	(L′)	ν°	γο′	Azagarion	56°	(30′)	50°	40′
Ἀμαδόκα	νς°		ν°	L′	Amadoka	56°		50°	30′
Σάρον	νς°		ν°	δ′ (Lδ′)[375]	Saron	56°		50° (45′)	15′
Σέριμον	νζ°		ν°		Serimon	57°		50°	
Μητρόπολις	νς°	L′	μθ°	L′	Metropolis	56°	30′	49°	30′
Ὀλβία* ἡ καὶ Βορυσθενίς*	νζ°		μθ°		Olbia tzn. Borystenes	57°		49°	
(29) Ὑπὲρ δὲ τὸν Ἀξιάκην ποταμόν·					(29) Powyżej rzeki Aksiakes:				
Ὀρδησσός	νζ°		μη°	L′	Ordessos	57°		48°	30′
καὶ πρὸς τῇ ἐκτροπῇ τοῦ Βορυσθένους ποταμοῦ·					i nad odnogą rzeki Borystenes:				
Λήινον πόλις	νδ°		ν°	δ′	miasto Lejnon	54°		50°	15′
Σάρβακον	νε°		ν°		Sarbakon	55°		50°	
Νίοσσον	νς°		μθ°	γο′	Niosson	56°		49°	40′
(30) Ὑπὲρ δὲ τὸν Τύραν ποταμὸν πρὸς τῇ Δακίᾳ·					(30) Powyżej rzeki Tyras w kierunku Dacji:				
Καρρόδουνον	μθ°	L′	μη°	γο′	Karrodunon	49°	30′	48°	40′
Μαιτώνιον	να°		μη°	L′	Majtonion	51°		48°	30′
Κληπίδαυα	νβ°	L′	μη°	γο′	Klepidawa	52°	30′	48°	40′
Οὐιβανταύαριον (Οὐιβαντάυριον)	νγ°	L′	μη°	γο′	Wibantawarion	53°	30′	48°	40′
Ἤρακτον	νγ° (νε°	Lγ′ L′)	μη°	γο′	Erakton	53° (55°	50′ 30′)	48°	40′
(31) Νῆσος δὲ παράκειται ταῖς ἐκβολαῖς τοῦ Τανάιδος ποταμοῦ					(31) Wyspa leżąca w ujściu rzeki Tanais:				
Ἀλωπεκία ἡ καὶ Ταναΐς νῆσος	ξς°	L′	νγ°	L′	Alopekia, tzn. wyspa Tanais	66°	30′	53°	30′

Κεφ. ϛ′
Ταυρικῆς Χερσονήσου θέσις
[Εὐρώπης πίναξ η′]
(1) Ἡ Ταυρικὴ Χερσόνησος περιορίζεται κυκληδὸν τῷ τε διήκοντι ἰσθμῷ ἀπὸ τοῦ Καρκινίτου κόλπου μέχρι τῆς Βύκης λίμνης καὶ ταῖς τοῦ τε Πόντου καὶ τοῦ Κιμμερίου Βοσπόρου καὶ τῆς λίμνης τῆς Μαιώτιδος κατὰ μέρη παραλίοις κατὰ περιγραφὰς ἐχούσας οὕτως·
(2) Μετὰ τὸν πρὸς τῷ Καρκινίτῃ ποταμῷ ἰσθμὸν ἐν τῷ Πόντῳ·

Εὐπατορία πόλις	ξ°	Lδ′	μζ°	γο′
Δανδάκη	ξ°	Lδ′	μζ°	γ′
Συμβόλων λιμήν	ξα°		μζ°	δ′
Παρθένιον ἄκρον	ξ°	γο′	μζ°	
Χερσόνησος	ξα°		μζ°	
Κτενοῦς λιμήν	ξα°	δ′	μζ°	ιβ′ (ϛ′)
Κριοῦ Μέτωπον ἄκρον	ξβ°		μς°	γο′
Χάραξ	ξβ°	(γ′)	μς°	Lγ′
Λάγυρα	ξβ°	L′	μζ°	
(3) Κόραξ ἄκρον	ξγ°		μζ°	
Ἰστριανοῦ ποταμοῦ ἐκβολαί	ξγ°	L′	μζ°	ϛ′
Θεοδοσία*	ξγ°	γ′	μζ°	γ′
Νύμφαιον	ξγ°	Lδ′	μζ°	L′
(4) Κιμμερίου Βοσπόρου·				
Τυρικτάκη	ξγ°	L′ (Lγ′)	μζ°	γο′
Παντικάπαια*	ξδ°		μζ°	Lγιβ′
Μυρμήκιον ἄκρον	ξδ°		μη°	L′ (ϛ′)
Μαιώτιδος λίμνης·				
Παρθένιον	ξγ°	L′ (Lδ′)	μη°	L′ (δ′)
Ζήνωνος Χερσόνησος	ξγ°		μη°	Lδ′
Ἡράκλειον	ξβ°		μη°	L′

(5) Πόλεις δέ εἰσι μεσόγειοι ἐν τῇ Ταυρικῇ Χερσονήσῳ αἵδε·

3.6.
Chersonez Taurydzki
[Europy mapa 8.]
(1) Chersonez Taurydzki jest dookoła ograniczony przesmykiem, który ciągnie się od zatoki Karkinickiej aż do jeziora Byke, oraz wybrzeżami Pontu i Bosporu Kimmeryjskiego, a także brzegami Jeziora Meockiego, zgodnie z opisem poszczególnych obszarów:
(2) Na południe od przesmyku nad Zatoką Karkinicką, nad Pontem:

miasto Eupatoria	60°	45′	47°	40′
Dandake	60°	45′	47°	20′
port Symbolon	61°		47°	15′
przylądek Partenion	60°	40′	47°	
Chersonez	61°		47°	
port Ktenus	61°	15′	47°	05′ (10′)
przylądek Kriu Metopon	62°		46°	40′
Charaks	62°	(20′)	46°	50′
Lagyra	62°	30′	47°	
(3) przylądek Koraks[400]	63°		47°	
ujście rzeki Istrianos	63°	30′	47°	10′
Teodozja	63°	20′	47°	20′
Nymfajon	63°	45′	47°	30′
(4) Bosporu Kimmeryjskiego:				
Tyriktake	63°	30′	47°	40′
Pantikapaja	64°		47°	55′
przylądek Myrmekion[401]	64°		48°	30′ (10′)
Jeziora Meockiego:				
Partenion	63°	30′ (45′)	48°	30′ (15′)
Chersonez Zenona	63°		48°	45′
Heraklejon	62°		48°	30′

(5) Miasta w interiorze Chersonezu Taurydzkiego są następujące:

Τάφρος	ξ°	γο′	μη°	δ′
Ταρῶνα	ξβ°	γ′	μη°	δ′
Ποστιγία (Ποστίγιρα)	ξγ°		μη°	δ′
Παρόστα	ξα°	L′ (γ′)	μη°	ς′[376]
Κιμμέριον	ξβ°		μη°	
Πορτάκρα (Ποστάκρα)	ξα°	Lγ′	μζ°	γο′
Βοιῶν	ξβ°	Lγ′	μζ°	Lδ′
(6) Ἰλούρατον	ξγ°	γ′	μζ°	Lγιβ′ (Lδ′)
Σατάρχη[377]	ξα°	δ′	μζ°	γο′
Βαδάτιον	ξα°	L′	μζ°	L′
Κύταιον	ξβ°	δ′	μζ°	L′
Ταζός	ξβ°	γο′	μζ°	L′
Ἄργωδα	ξα°	Lδ′	μζ°	δ′[378]
Τάβανα	ξβ°	γ′ (Lγ′)	μζ°	δ′

Κεφ. ζ′
Ἰαζύγων Μεταναστῶν θέσις
[Εὐρώπης πίναξ θ′]

(1) Ἰάζυγες οἱ Μετανάσται ὁρίζονται ἀπὸ μὲν ἄρκτων Σαρματίας τῆς ἐν Εὐρώπῃ τῷ εἰρημένῳ μέρει ἀπὸ τοῦ νοτίου τῶν Σαρματικῶν ὀρέων ἕως τοῦ Καρπάτου ὄρους, ἀπὸ δὲ δύσεως καὶ μεσημβρίας τῷ τε εἰρημένῳ μέρει τῆς Γερμανίας τῷ ἀπὸ τῶν Σαρματικῶν ὀρέων ἐπὶ τὴν κατὰ Κάρπιν[379] τοῦ Δανουβίου ποταμοῦ ἐπιστροφὴν καὶ τῷ ἐντεῦθεν μέρει τοῦ Δανουβίου ποταμοῦ τῷ μέχρι τῆς ἐκτροπῆς Τιβίσκου τοῦ ποταμοῦ, ὅστις φέρεται πρὸς ἄρκτους, οὗ ἡ θέσις τῆς ἐκτροπῆς

ἐπέχει μοίρας	μς°	μδ°	δ′

ἀπὸ δὲ ἀνατολῶν Δακίᾳ κατ᾽ αὐτὸν τὸν Τίβισκον ποταμόν, ὃς ἐπιστρέψας πρὸς ἀνατολὰς ὑπὸ τὸν Καρπάτην τὸ ὄρος λήγει, ἀφ᾽ οὗ καὶ φέρεται·

οὗ ἡ θέσις ἐπέχει[380]	μς°	μη°	L′

Tafros	60°	40′	48°	15′
Tarona	62°	20′	48°	15′
Postigia (Postigira)	63°		48°	15′
Parosta	61°	30′ (20′)	48°	10′
Kimmerion	62°		48°	
Portakra (Postakra)	61°	50′	47°	40′
Bojon	62°	50′	47°	45′
(6) Iluraton	63°	20′	47°	55′ (45′)
Satarche	61°	15′	47°	40′
Badation	61°	30′	47°	30′
Kytajon	62°	15′	47°	30′
Tazos	62°	40′	47°	30′
Argoda	61°	45′	47°	15′
Tabana	62°	20′ (50′)	47°	15′

3.7.
Terytorium Jazygów Wędrownych
[Europy mapa 9.]

(1) Jazygowie Wędrowni od północy graniczą ze znaną już częścią Sarmacji Europejskiej, z południowym skłonem gór Sarmackich aż po góry Karpackie; od zachodu i południa znaną już częścią Germanii od gór Sarmackich ze zwrotem rzeki Danubios przy Karpis i od tamtej części rzeki Danubios aż do miejsca, gdzie wpada rzeka Tibiskos, płynąca z północy[402]; położenie jej ujścia:

ma współrzędne	46°	44°	15′

od wschodu[403] Dacja i sama rzeka Tibiskos, która kierując się na wschód[404], kończy się tam, gdzie zaczyna, w górach Karpackich:

ich położenie ma współrzędne	46°	48°	30′

(2) Πόλεις δέ εἰσιν ἐν τοῖς Ἰάζυξι τοῖς Μετανάσταις·

Οὔσκενον (Οὐέσκενον)	μγ°	δ′	μη°	γ′
Βόρμανον*[381]	μγ°	γο′	μη°	δ′
Ἀβίητα	μγ°	γο′	μη°	
Τρισσόν	μδ°	ϛ′	μζ°	Lδ′ (Lγ′)
Πάρκα	μγ°	L′	μζ°	γο′
Κάνδανον	μδ°		μζ°	γ′[382]
Πέσσιον (Πέσιον)[383]	μδ°	γο′	μζ°	
Πάρτισκον	με°		μς°	γο′

(2) Miasta na terytoriach Jazygów Wędrownych:

Uskenon (Weskenon)	43°	15′	48°	20′
Bormanon	43°	40′	48°	15′
Abieta	43°	40′	48°	
Trisson	44°	10′	47°	45′ (50′)
Parka	43°	30′	47°	40′
Kandanon	44°		47°	20′
Pession	44°	40′	47°	
Partiskon	45°		46°	40′

P r z y p i s y :

331. Sic Ω: μέχρι XA.
332. Lineam exhibet Ω: om. X et codd. sec. nn.
333. Sic codd. plur.: Χρόνος ex Σύνος corr. X1.
334. Χεσήνου KX1.
335. Corr. Graßhoff, τὸ codd.
336. Corr. Graßhoff, τὸ codd.
337. Lineam om. X.
338. Sic codd. plur.: Γερμανίας et codd. sec. nn.
339. Lineam om. X et codd. sec. nn.
340. νς° falso KVL.
341. Sic VRA: Ὑπαίνιος UKO.
342. νζ° falso pro μζ° X.
343. Item K.
344. Sic UUtKX: μθ° L′ codd. plur.
345. Sic codd. plur.: ν° RRt, ν° γο′ A.
346. νγ° K.
347. νδ° K.
348. Hanc prioremque lineam om. et ὄρη Σαρματίας τῆς ἐν Εὐρώπῃ inserit X.
349. οὗ θέσις add. XA.
350. νη° falso X.
351. Lineam om. V.
352. ὡς εἴρηται om. X.
353. νζ° KN.
354. νγ° falso K.
355. νη° falso X.
356. Sic UKX: Βαστάρναι VRA.
357. Sic Ω: Ῥοζαλάνοι hic X, sed infra 3.5.24sq. recte Ῥοξολανῶν.
358. Sic Ω: Βούλανες A.

359. Item BEZ.
360. Item KEZ.
361. τὸ om. UVRA, exhibent KXEZ.
362. Sic U: Τρανομοντᾶνοι codd. plur.
363. ὑπὸ τούτους καὶ Γέλωνες καὶ Ἱππόποδες καὶ Μελάγχλαινοι hic inserunt O et alii codd. sec. pauci.
364. Ἀγαθοῦρσοι U et codd. sec. nn.
365. Σάβαροι K.
366. Sic K: Ἰβίωνας hic falso, sed Οὐιβίωνες supra recte UVRA.
367. Item K.
368. μεταξὺ…Ῥωξολανῶν om. V.
369. Sic UKV: Ῥακανάλοι R, Ῥακαλάνοι A.
370. Sic XA: ὑπὲρ codd. plur.
371. Ἐπὶ X.
372. Corr. Stückelberger, Graßhoff sec. 5.9.16: νδ° L′ hic codd.
373. Sic RVXA: περὶ UK.
374. Sic Wilberg, cf. supra 3.5.25 Ναύαροι et infra 8.10.3 Ναύβαρον codd.
375. ν δ° falso UKVA.
376. μη° Lγιβ′ falso X.
377. Σαρτάχη RA.
378. μζ° L′ VR et codd. sec. pauci.
379. τὴν κατὰ Κάρπιν X: τὴν Κάρπιν codd. sec. nn., τὸν Καρπάτον U, τὸν Καρπάτην codd. plur.
380. ἐπέχει exhibet X: om. codd. plur.
381. Sic UtKX et infra 8.11.3: Γόρμανον codd. pl.
382. Lineam priori anteponit X.
383. Item K.
384. Stückelberger, Graßhoff: dzis. Niemen.
385. Rybakov, 1979, s. 28: powyższe dane długości geograficznej odpowiadają źródłom Dońca, a nie Donu. Nie jest to błąd, lecz odmienne postrzeganie tych rzek; współczesne rozumienie nurtu górnego Donu pojawia się dopiero w XIV w.
386. Dom. „Sarmacja jest ograniczona".
387. Cf. 2.11.6.
388. Dom. „Sarmacja jest ograniczona".
389. Dom. „Czarnego".
390. Dosł. „Święty".
391. Dosł. „Piękny Port".
392. Stückelberger, Graßhoff: dzis. Sywasz.
393. Cf. 3.5.4.
394. Termin „στόμα" podobnie jak „ἐκβολαί" oznacza ujście, ale podkreśla jego znaczną szerokość, rozległość.
395. Dzis. „martwy Don".
396. Cf. 3.5.6.

397. Należy zwrócić uwagę, iż to wyrażenie można tłumaczyć także jako „Koistobokowie po drugiej stronie gór", → Transmontanowie.
398. Bałtyk jest przecież jedynie zatoką → Oceanu.
399. Cf. → Jaksartes.
400. Gr. 'Kruk'.
401. Gr. 'Mrówczy'.
402. Dosł. „na północ"; geografia grecka opisywała rzeki od ujścia do źródeł, przeciwnie do obecnego zwyczaju.
403. Dom. „ogranicza ich".
404. Z naszej perspektywy: „na zachód", zob. wyżej.

→ Abieta, → Agaron, → Agaros, → Agatyrsowie, → Akibowie, → Akra, → Aksiakes, → Alaunon góra, → Alaunowie, → Alopekia, → Amadoka, → Amadoka góry, → Amadoka jezioro, → Amadokowie, → Anartofrakci, → Aorsowie, → Argoda, → Arsieci, → Awarinowie, → Azagarion, → Badation, → Bastarnowie, → Biessowie, → Bieżnia Achillesa, → Bodinon góra, → Bodinowie, → Bojon, → Bormanon, → Boruskowie, → Borystenes, → Bospor Kimmeryjski, → Burgiones, → Byke jezioro, → Bykes, → Charaks, → Chersonez, → Chersonez Taurydzki, → Chersonez Zenona, → Chesinos, → Chronos, → Chunowie, → Czarne Morze, → Dacja, → Dandake, → Danubios, → Eksobygici, → Erakton, → Erkabon, → Eupatoria, → Fennowie, → Frugundioni, → Galindowie, → Germania, → Gerros, → Gewinowie, → Gytoni, → Hamaksobiowie, → Hekate Gaj, → Heraklejon, → Hieros, → Hosiowie, → Hygreis, → Hypanis, → Idrowie, → Igyllioni, → Iluraton, → Istrianos, → Jazygowie, → Kalos Limen, → Kandanon, → Karboni, → Kareoci, → Karkina, → Karkinicka Zatoka, → Karkinitis, → Karoja, → Karpackie góry, → Karpianowie, → Karpis, → Karrodunon, → Karyonowie, → Kefalonesos, → Kimmerion, → Klepidawa, → Koistobokowie, → Koraks, → Kriu Metopon, → Ktenus, → Kytajon, → Lagyra, → Lejanon, → Lejnon, → Lykos, → Łowiska Boga, → Majtonion, → Meockie Jezioro, → Metropolis, → Myrmekion, → Mysaris, → Naskowie, → Nawaron, → Nawarowie, → Niosson, → Nowy Mur, → Nymfajon, → Ocean, → Oflonowie, → Olbia, → Ombroni, → Ordessos, → Osilowie, → Pagyrici, → Pantikapaja, → Parka, → Parosta, → Partenion, → Partiskon, → Pasiakes, → Pasiris, → Pession, → Peucynowie, → Peuke, → Piengici, → Pont, → Poritos, → Portakra, → Postigia, → Reukanalowie, → Rifejskie góry, → Roksolanowie, → Rubon, → Sabokowie, → Salowie, → Sarbakon, → Sargatiowie, → Sarmacja Europejska, → Sarmackie góry, → Saron, → Satarche, → Sawarowie, → Scytowie, → Serimon, → Stawani, → Sturnowie, → Sudinowie, → Sulanowie, → Symbolon, → Tabana, → Tafros, → Tagrowie, → Tamyrake, → Tanaici, → Tanais, → Tarona, → Tauroscyci, → Tazos, → Teodozja, → Thule, → Tibiskos, → Torekkadowie, → Torokka, → Trakana, → Transmontanowie, → Trisson, → Turuntos, → Tyrangeci, → Tyras, → Tyriktake, → Uskenon, → Weltowie, → Wenecka Zatoka, → Weneckie góry, → Wenedowie, → Wibantawarion, → Wibiowie, → Wistula

Excerptum 4 (5.9–12)

Κεφ. θ′
Σαρματίας τῆς ἐν Ἀσίᾳ θέσις
[Ἀσίας πίναξ β′]
(1) Ἡ ἐν Ἀσίᾳ Σαρματία περιορίζεται ἀπὸ μὲν ἄρκτων ἀγνώστῳ γῇ, ἀπὸ δὲ δύσεως τῇ ἐν Εὐρώπῃ Σαρματίᾳ ἕως τῶν πηγῶν τοῦ Τανάιδος ποταμοῦ, καὶ αὐτῷ τῷ Τανάιδι ποταμῷ ἕως τῶν ἐκβολῶν αὐτοῦ εἰς τὴν Μαιῶτιν λίμνην, καὶ τῆς Μαιώτιδος λίμνης τῷ ἀπὸ τοῦ Τανάιδος ἀνατολικῷ μέρει μέχρι τοῦ Βοσπόρου τοῦ Κιμμερίου, οὗ μέρους ἡ θέσις ἔχει οὕτως·
(2) Μετὰ τὰς τοῦ Τανάιδος ποταμοῦ ἐκβολάς·

Πανιαρδίς	ξζ° (ξθ°	L′ γο′)	νγ°	L′	Paniardis	67° (69°	30′ 40′)	53°	30′
Μαρουβίου ποταμοῦ ἐκβολαί	ξη°		νγ°		ujście rzeki Marubios	68°		53°	
Παταρούη	ξη°		νβ°	L′	Patarue	68°		52°	30′
(3) Ῥομβίτου Μεγάλου ποταμοῦ ἐκβολαί	ξη°	L′	νβ°		(3) ujście rzeki Rombites Wielki	68°	30′	52°	
Θεοφανίου ποταμοῦ ἐκβολαί	ξη°	L′	να°	γο′	ujście rzeki Teofanios	68°	30′	51°	40′
Ἄζαρα πόλις	ξη°	L′	να°	γ′	miasto Azara	68°	30′	51°	20′
(4) Ῥομβίτου Μικροῦ ποταμοῦ ἐκβολαί	ξθ°		ν°	L′	(4) ujście rzeki Rombites Mały	69°		50°	30′
Ἀζαραβῖτις[405] (Ἀραβίτις) ταινία	ξη°		ν°		mierzeja Azarabitis	68°		50°	
Τυράμβη*[406]	ξθ°	γο′	μθ°	Lγ′	Tyrambe	69°	40′	49°	50′
Ἀττικίτου ποταμοῦ ἐκβολαί	ο°		μθ°	γ′	ujście rzeki Attikites	70°		49°	20′
Γέρουσα (Γέρουα) πόλις	ο°		μθ°		miasto Gerusa	70°		49°	
Ψάθιος ποταμοῦ ἐκβολαί	ξθ°	L′	μη°	Lδ′	ujście rzeki Psatis	69°	30′	48°	45′
Μαπήτα[407]	ξθ°		μη°	L′	Mapeta	69°		48°	30′
(5) Οὐαρδάνου ποταμοῦ ἐκβολαί	ξη°		μη°	γ′	(5) ujście rzeki Wardanes	68°		48°	20′
Κιμμέριον ἄκρον	ξς°	L′ (γ′)[408]	μη°	L′	przylądek Kimmerion	66°	30′ (20′)	48°	30′

5.9.
Sarmacja Azjatycka
[Azji mapa 2.]
(1) Sarmacja Azjatycka graniczy od północy z nieznaną ziemią, od zachodu z Sarmacją Europejską aż po źródła rzeki Tanais i z samą rzeką Tanais aż po jej ujście do Jeziora Meockiego, i wschodnim wybrzeżem Jeziora Meockiego od Tanais aż po Bospor Kimmeryjski, którego części mają następujące położenie:

(2) Za ujściem rzeki Tanais:

Ἀπάτουρος[409]	ξς°	γ′ (L′)	μη°	δ′	Apaturos	66° (30′)	20′	48°	15′
Ἀχίλλειον ἐπὶ τοῦ στόματος	ξδ°	L′	μη°	L′	Achillejon przy ujściu	64°	30′	48°	30′
(6) Καὶ ἐν τῷ Βοσπόρῳ τῷ Κιμμερικῷ·					(6) A na Bosporze Kimmeryjskim:				
Φαναγορία	ξδ°	L′	μζ°	Lγ′	Fanagoria	64°	30′	47°	50′
Κοροκονδάμη	ξδ°	δ′	μζ°	L′	Korokondame	64°	15′	47°	30′
(7) Ἀπὸ δὲ μεσημβρίας τῷ τε ἐντεῦθεν μέρει τοῦ Εὐξείνου Πόντου μέχρι Κόρακος ποταμοῦ, ἔτι τε Κολχίδι καὶ Ἰβηρίᾳ καὶ Ἀλβανίᾳ[410] μέχρι τῆς Ὑρκανίας τῆς καὶ Κασπίας θαλάσσης, ἧς πλευρᾶς ἡ περιγραφὴ ἔχει οὕτως·					(7) Zaś od południa[445] z biorącą stąd początek częścią Morza Gościnnego aż po rzekę Koraks, następnie z Kolchidą, Iberią i Albanią, aż do Morza Hyrkańskiego tzn. Kaspijskiego; opis tej części jest następujący:				
(8) Μετὰ τὴν Κοροκονδάμην ἐν τῷ Πόντῳ πάλιν·					(8) Za Korokondame dalej w rejonie Pontu:				
Ἑρμώνασσα*	ξε°		μζ°	L′	Hermonassa	65°		47°	30′
Σινδικὸς λιμήν	ξε°	L′	μζ°	Lγ′	port Sindikos	65°	30′	47°	50′
Σίνδα κώμη	ξς°		μη°		wieś Sinda	66°		48°	
Βάτα λιμήν	ξς°	L′	μζ°	γο′	port Bata	66°	30′	47°	40′
Βάτα κώμη	ξς°	γ′	μζ°	L′	wieś Bata	66°	20′	47°	30′
Ψύχρου ποταμοῦ ἐκβολαί	ξς°	γο′	μζ°	L′	ujście rzeki Psychros[446]	66°	40′	47°	30′
Ἀχαία κώμη	ξζ°		μζ°	L′	wieś Achaja	67°		47°	30′
(9) Κερκετίδος κόλπος	ξζ°	L′	μζ°	γ′	(9) Zatoka Kerketów	67°	30′	47°	20′
Λαζὸς πόλις (ποταμός)[411]	ξη°		μζ°	L′	miasto Lazos	68°		47°	30′
Τορετικὴ ἄκρα	ξη°		μζ°		przylądek Toretike	68°		47°	
Ἄμψαλις πόλις	ξη°	L′	μζ°	δ′[412]	miasto Ampsalis	68°	30′	47°	15′
Βούρκα ποταμοῦ ἐκβολαί	ξθ°		μζ°	δ′	ujście rzeki Burkas	69°		47°	15′
Οἰνανθεία* (Οἰνανθία*)	ξθ°	γο′	μζ°	δ′	Ojnanteja	69°	40′	47°	15′
(10) Θεσσύριος ποταμοῦ ἐκβολαί	ξθ°	γο′	μζ°	(γ′)	(10) ujście rzeki Tessyris	69°	40′	47°	(20′)
Καρτερὸν Τεῖχος	ο°		μς°	Lγ′	Karteron Teichos	70°		46°	50′
Κόρακος ποταμοῦ ἐκβολαί	ο°	L′	μζ°		ujście rzeki Koraks	70°	30′	47°	
τὸ ἐντεῦθεν ἐπὶ τὴν πλευρὰν τῆς Κολχίδος πέρας	οε°		μζ° (μζ°)	L′	kraniec zaczynającego się od tego miejsca boku Kolchidy	75°		47°	30′

(11) Τὸ ἐφεξῆς ἐπὶ τὸ τέλος τῆς Ἰβηρίας, ἐν ᾧ καὶ αἱ Σαρματικαὶ Πύλαι	οζ°		μζ°		(11) Dalej, aż po kraniec Iberii, gdzie znajdują się też Bramy Sarmackie	77°		47°	
τὸ ἐντεῦθεν ἐπὶ τὴν Ἀλβανίαν μέχρι τῆς Ὑρκανίας θαλάσσης πέρας, ἐφ᾽ οὗ Σοάνα ποταμοῦ ἐκβολαί	πς°		μζ°		stamtąd, wzdłuż Albanii aż po kraniec nad Morzem Hyrkańskim, gdzie ujście rzeki Soanas	86°		47°	
(12) Ἀπὸ δὲ ἀνατολῶν τῷ ἐντεῦθεν μέρει τῆς Ὑρκανίας θαλάσσης, ἐν ᾧ μετὰ τὴν τοῦ Σοάνα ποταμοῦ ἐκβολήν,					(12) Od południa[447] z przylegającą częścią Morza Hyrkańskiego, gdzie znajduje się też wyżej wspomniane ujście rzeki Soanas,				
ἧς ἡ θέσις εἴρηται	πς°		μζ°		którego położenie	86°		47°	
Ἀλόντα ποταμοῦ ἐκβολαί	πς°	L′	μζ°	γο′	ujście rzeki Alontas	86°	30′	47°	40′
Οὔδωνος ποταμοῦ ἐκβολαί	πζ°		μη°	γο′ (γ′)	ujście rzeki Udon	87°		48°	40′ (20′)
Ῥᾶ ποταμοῦ ἐκβολαί	πζ°	L′	μη°	Lγ′	ujście rzeki Rha	87°	30′	48°	50′
καὶ τῇ Σκυθίᾳ παρὰ τὸν Ῥᾶ ποταμὸν μέχρι ἐπιστροφῆς, ἧς ἡ θέσις ἐπέχει μοίρας	πε°		νδ°		i Scytią wzdłuż rzeki Rha aż do zwrotu, którego położenie ma współrzędne	85°		54°	
καὶ παρὰ τὸν ἐντεῦθεν μεσημβρινὸν μέχρι τῆς ἀγνώστου γῆς.					a stamtąd też południkiem aż po nieznaną ziemię.				
(13) Ἔστι δὲ καὶ ἑτέρα τοῦ Ῥᾶ ποταμοῦ ἐπιστροφὴ πλησιάζουσα τῇ τοῦ Τανάιδος ποταμοῦ, ἧς ἡ θέσις ἐπέχει μοίρας	οδ°		νς°		(13) Istnieje też drugi zwrot rzeki Rha, bliski rzece Tanais, którego położenie ma współrzędne	74°		56°	
ὑπὲρ ἣν συμβάλλουσι δύο ποταμοὶ ῥέοντες ἀπὸ τῶν Ὑπερβορείων ὀρέων, καὶ ἡ μὲν τῆς συμβολῆς θέσις ἐπέχει μοίρας	οθ°		νη°	L′	nad nim zaś łączą się dwie rzeki, płynące z Gór Hyperborejskich, a położenie połączenia ma współrzędne	79°		58°	30′
αἱ δὲ πηγαὶ τοῦ μὲν δυτικωτέρου αὐτῶν ἐπέχουσι μοίρας	ο°		ξα°		źródła bardziej zachodniego z nich mają współrzędne	70°		61°	
τοῦ δὲ ἀνατολικωτέρου	ϙ°		ξα°		a wschodniego	90°		61°	

(14) Διέζωκε δὲ καὶ ἕτερα ὄρη τὴν Σαρματίαν καὶ ὀνομάζεται τά τε Ἱππικὰ καὶ τὰ Κεραύνια, καὶ ὁ Κόραξ ὄρος, εἰς ὃ περαιοῦται τὰ διὰ τῆς Κολχίδος (Κολχίτιδος), καὶ τῆς Ἰβηρίας ἀνιόντα ὄρη, καλούμενα δὲ Καυκάσια, καὶ ἔτι ἡ ὑπὲρ τὴν Ἰβηρίαν[413] αὐτῶν ἐπιστροφή, Καύκασος καὶ αὐτὴ καλουμένη.

(14) Także inne góry opasują Sarmację; nazywają się Hippickie, Keraunijskie i góra Koraks, gdzie przenikają góry, zwane Kaukaskimi, które przechodzą przez Kolchidę i Iberię; zaś dalej ma miejsce ich zwrot nad Iberią, sam też zwany Kaukazem.

(15) Τὰ μὲν οὖν τῶν Ἱππικῶν ὀρέων ἄκρα

ἐπέχει μοίρας	οδ°		νδ°	
καὶ	πα°(οθ°)		νβ°	
τὰ δὲ τῶν Κεραυνίων	πβ°	L′	μθ°	L′
καὶ	πδ°		νβ°	
τὰ δὲ τοῦ Κόρακος	ξθ°		μη°	
καὶ	οε°		μη°	
τὰ δὲ τοῦ Καυκάσου	οε°		μζ°	
καὶ	πε°		μη°	
ἐπέχουσι δὲ καὶ αἱ μὲν Ἀλεξάνδρου Στῆλαι μοίρας	π°		να°	L′
[αἱ δὲ Σαρματικαὶ Πύλαι	πα°		μη°L′][414]	
Ἀλβάνιαι δὲ Πύλαι	π°		μζ°	

(15) Krańce gór Hippickich

mają współrzędne	74°		54°	
i	81°(79°)		52°	
a Keraunijskich	82°	30′	49°	30′
i	84°		52°	
a góry Koraks	69°		48°	
i	75°		48°	
a Kaukazu	75°		47°	
i	85°		48°	
Stele Aleksandra				
mają zaś współrzędne	80°		51°	30′
[zaś Bramy Sarmackie	81°		48°	30′][448]
Bramy Albańskie	80°		47°	

(16) Κατανέμονται δὲ τὴν Σαρματίαν ἐν μὲν τοῖς πρὸς τῇ ἀγνώστῳ τῇ κλίμασιν οἱ Ὑπερβόρειοι Σαρμάται, ὑπὸ δὲ τούτους οἵ τε Βασιλικοὶ Σαρμάται καὶ Μοδόκαι (Μοδάκαι) ἔθνος καὶ Ἱπποφάγοι Σαρμάται, καὶ ἔτι ὑπὸ τούτους Ζακάται καὶ Σουαρδηνοὶ καὶ Ἀσαῖοι· εἶτα παρὰ μὲν τὴν βόρειον τοῦ Τανάιδος ποταμοῦ ἐπιστροφὴν Περιέρβιδοι (Περιέρβιοι), μέγα ἔθνος, παρὰ δὲ τὴν νότιον Ἰαξαμάται ἔθνος.

(16) Na obszarach przylegających do nieznanej ziemi zamieszkują Sarmację Hyperborejczycy Sarmaci, pod nimi Sarmaci Królewscy, lud Modoków (Modaków) i Hippofagowie Sarmaci, a jeszcze pod nimi Zakatowie, Suardenowie i Asajowie. Następnie nad północnym zwrotem rzeki Tanais – Perierbidowie (Perierbiowie), wielki lud; nad południowym lud Jaksamatów.

Πόλεις δέ·				
Ἑξάπολις	οβ°		νε°	γο′
Ναύαρις* (Ναυβαρίς*)	ο°		νε°	
Τάναϊς*	ξζ°		νδ°	γο′ (γ′)

Natomiast miasta:				
Heksapolis[449]	72°		55°	40′
Nawaris	70°		55°	
Tanais	67°		54°	40′ (20′)

(17) Ὑπὸ δὲ τοὺς Σουαρδηνοὺς Χαινίδες, καὶ ἀπ᾽ ἀνατολῶν τοῦ Ῥᾶ ποταμοῦ Φθειροφάγοι καὶ Ματῆροι καὶ ἡ Νησιῶτις χώρα· εἶτα ὑπὸ μὲν τοὺς Ἰαξαμάτας[415] Σιρακηνοί· μεταξὺ δὲ τῆς Μαιώτιδος λίμνης καὶ τῶν Ἱππικῶν ὀρέων μετὰ τοὺς Σιρακηνοὺς Ψήσσιοι, εἶτα οἱ Θάται Μαιῶται[416] (Θεταμεῶται), ὑφ᾽ οὓς Τυράμβαι, εἶτα Ἀστουρικανοί.
(18) Εἶτα μέχρι τοῦ Κόρακος ὄρους Ἄριχοι (Ἀρχικοὶ) καὶ Ζιγχοί (Σίγχοι), ὑπὲρ[417] δὲ τὰ εἰρημένα τοῦ Κόρακος ὄρη Κοναψηνοὶ (Καναψηνοὶ) καὶ Μέτειβοι καὶ Ἀγορῖται.

(19) Μεταξὺ δὲ τοῦ Ῥᾶ ποταμοῦ καὶ τῶν Ἱππικῶν ὀρέων ὑπὸ μὲν τοὺς Σιρακηνοὺς ἡ Μιθριδάτου χώρα, ὑφ᾽ ἣν οἱ Μελάγχλαινοι, εἶτα Σαποθρῆναι (Σαπροθῆναι), ὑφ᾽ οὓς Σκυμνῖται, εἶτα Ἀμαζόνες.
(20) Καὶ μεταξὺ μὲν τῶν Ἱππικῶν ὀρέων καὶ τῶν Κεραυνίων ὀρέων Σουρανοὶ (Σουρομανοὶ) καὶ Σακανοί.
(21) Μεταξὺ δὲ τῶν Κεραυνίων ὀρέων καὶ τοῦ Ῥᾶ ποταμοῦ Ὀριναῖοι[418] καὶ Οὐάλοι καὶ Σέρβοι.
(22) Μεταξὺ δὲ τοῦ Καυκάσου ὄρους καὶ τῶν Κεραυνίων Τοῦσκοι καὶ Δίδουροι.
(23) Καὶ παρὰ τὴν Κασπίαν θάλασσαν Οὔδαι καὶ Ὀλόνδαι καὶ Ἰσόνδαι καὶ Γέρροι.
(24) Ὑπὸ δὲ τὰς ὀρεινὰς ῥάχεις Βοσποροανοὶ μὲν ἐφ᾽ ἑκατέρᾳ τοῦ Κιμμερίου Βοσπόρου.
(25) Παρὰ δὲ τὸν Πόντον Ἀχαιοὶ καὶ Κερκῆται (Κερκεῖται) καὶ Ἡνίοχοι καὶ Σουανοκόλχοι, ὑπὲρ δὲ τὴν Ἀλβανίαν Σαναραῖοι.
(26) Πόλεις δὲ ὀνομάζονται καὶ κῶμαι· Παρὰ μὲν τὸν Μικρότερον Ῥομβίτην·

Ἀζάραβα	ο°	ν°	L′

(27) Παρὰ δὲ τὸν Ψάθιν ποταμόν·

Αὐχίς	οβ°	γο′	μθ° (μθ°)	γο′

(17) Poniżej Suardenów Chajnidowie, a na wschód od rzeki Rha Fthejrofagowie, Matieni i ziemia Nesiotis[450]; następnie, poniżej Jaksamatów, Sirakenowie; zaś między Jeziorem Meockim i górami Hippickimi, za Sirakenami, Psessjowie; dalej Tatowie meoccy, pod nimi Tyrambowie, dalej Asturikanowie.

(18) Dalej, aż do góry Koraks Arichowie (Archikowie) i Zinchowie (Sinchowie); zaś powyżej wspomnianej góry Koraks Konapsenowie (Kanapsenowie), Metejbowie i Agorici.
(19) Pomiędzy zaś rzeką Rha i górami Hippickimi, poniżej Sirakenów ziemia Mitrydatesa[451]; poniżej niej Melanchlajnowie, dalej Sapotrenowie (Saprotenowie), poniżej których Skymnici, dalej Amazonki.
(20) A pomiędzy górami Hippickimi i Keraunijskimi Suranowie (Suromanowie) i Sakanowie.
(21) Między zaś górami Keraunijskimi i rzeką Rha Orinajowie, Walowie i Serbowie.
(22) Między zaś górą Kaukazu i górami Keraunijskimi Tuskowie i Didurowie.
(23) A nad Morzem Kaspijskim Udowie, Olondowie, Isondowie i Gerrowie.
(24) U stóp górskich grzbietów Bosporanowie po obu stronach Bosporu Kimmeryjskiego.
(25) Nad Pontem Achajowie, Kerketowie (Kerkeitowie), Heniochowie i Suanokolchowie, a powyżej Albanii Sanarajowie.
(26) Miasta i wsie noszą zaś nazwy: Nad Rombitesem Małym:

Azaraba	70°	50°	30′

(27) Nad rzeką Psatis:

Auchis	72°	40′	49° (49°)	40′

(28) Παρὰ δὲ τὸν Οὐαρδάνην ποταμόν·

Σκόπελος	ξη°		μη°	
Σούρουβα	οβ°		μη°	γ′
Κορουσία	ογ°	γο′	μη°	L′
Ἐβριάπα	οε°	γ′	μη°	L′
Σεράκα	οζ°		μη°	γο′
			(μζ°	γο′)

(29) Καὶ παρὰ μὲν τὸν Βοῦρκαν ποταμόν·

Κουκοῦνδα (Κουκάνδα)	ο°	μζ°	Lδ′
			(L′)

(30) Παρὰ δὲ τὸν Θέσσυριν[419] ποταμόν·

Βατραχή	οα°	μζ°	L′

(31) Παρὰ δὲ τὸν Κόρακα ποταμόν·

Ναάνα	ογ°	L′	μζ°Lδ′[420]

(32) Ἐν δὲ ταῖς ὀρειναῖς ῥάχεσι πόλεις·

Ἀβουνίς	ογ°		μη°
Νασουνία	οδ°		μη°
Ἁλμία	οε°		μη°

Κεφ. ι′

Κολχίδος θέσις

[Ἀσίας πίναξ γ′]

(1) Ἡ Κολχὶς περιορίζεται ἀπὸ μὲν ἄρκτων τῷ εἰρημένῳ[421] μέρει τῆς Σαρματίας, ἀπὸ δὲ δύσεως τῷ ἀπὸ Κόρακος ποταμοῦ μέχρι τοῦ κατὰ Φάσιν μυχοῦ μέρει τοῦ Εὐξείνου Πόντου, κατὰ περιγραφὴν τοιαύτην·

(2) Μετὰ τὰς τοῦ Κόρακος ποταμοῦ ἐκβολάς	ο°	L′	μζ°[422]	
Διοσκουριὰς* ἡ καὶ Σεβαστόπολις*[423]	οα°	ϛ′	μς°	Lδ′
Ἵππου ποταμοῦ ἐκβολαί	οα°		μς°	L′
Κυανέου ποταμοῦ ἐκβολαί	οα°	L′	μς°	ϛ′
Σιγάνεον	οα°	L′	με°Lδ′[424]	
Νεάπολις	οα°	L′	με°γο′[425]	
Αἰὰ πόλις	οβ°		με°	L′
Χαριούστου ποταμοῦ ἐκβολαί	οβ°		με°	δ′
				(L′)

(28) Nad rzeką Wardanes:

Skopelos	68°		48°	
Suruba	72°		48°	20′
Korusia	73°	40′	48°	30′
Ebriapa	75°	20′	48°	30′
Seraka	77°		48°	40′
			(47°	40′)

(29) I nad rzeką Burkas:

Kukunda (Kukanda)	70°		47°	45′
				(40′)

(30) Nad rzeką Tessyris:

Batrache	71°		47°	30′

(31) Nad rzeką Koraks:

Naana	73°	30′	47°	45′

(32) Miasta u stóp grzbietów górskich:

Abunis	73°		48°	
Nasunia	74°		48°	
Halmia	75°		48°	

5.10.

Kolchida

[Azji mapa 3.]

(1) Kolchida graniczy od północy ze znaną częścią Sarmacji, zaś od zachodu z tą częścią Morza Gościnnego, która rozciąga się od rzeki Koraks, aż do zatoki Fasis według poniższego opisu:

(2) Za ujściem rzeki Koraks	70°	30′	47°	
Dioskurias, tzn. Sebastopolis	71°	10′	46°	45′
ujście rzeki Hippos	71°		46°	30′
ujście rzeki Kyaneos	71°	30′	46°	10′
Siganeon	71°	30′	45°	45′
Neapolis	71°	30′	45°	40′
miasto Aja	72°		45°	30′
ujście rzeki Chariustos	72°		45°	15′
				(30′)

Φάσιος ποταμοῦ
ἐκβολαί οβ° L′ με°
Φάσις* πόλις οβ° L′ μδ°Lδ′
(3) Ἀπὸ δὲ μεσημβρίας τῷ ἐντεῦθεν Καππαδοκικῷ Πόντῳ[426] παρὰ τὴν ἐκτεθειμένην γραμμήν, καὶ τῷ ἑξῆς μέρει τῆς Μεγάλης Ἀρμενίας διὰ τῆς αὐτῆς γραμμῆς μέχρι πέρατος,
οὗ ἡ θέσις ἐπέχει
μοίρας[427] οδ° μδ° γο′
(4) Ἀπὸ δὲ ἀνατολῶν Ἰβηρίᾳ κατὰ τὴν ἐπιζευγνύουσαν τὰ ἐκτεθειμένα πέρατα διὰ τῶν Καυκασίων ὀρέων γραμμὴν
ἕως οε° μζ° L′
(5) Κατέχουσι δὲ τὰ μὲν ἐπὶ θαλάττῃ τῆς Κολχίδος Λᾶζαι[428], τὰ δ' ὑπερκείμενα Μάνραλοι[429] καὶ οἱ κατὰ τὴν Ἐκρηκτικὴν[430] χώραν.
(6) Μεσόγειοι δ' ἐν αὐτῇ λέγονται πόλεις καὶ κῶμαι·

Μεχλεσσός	οδ°	L′	μς°	Lδ′
Μαδία	οδ°	δ′	μς°	δ′
Σαράκη	ογ°		με°	
Σούριον	ογ°	γ′	μδ°	γο′
Ζαδρίς	οδ°		μδ°	γο′

Κεφ. ια′
Ἰβηρίας θέσις
[Ἀσίας πίναξ γ′]
(1) Ἡ Ἰβηρία περιορίζεται ἀπὸ μὲν ἄρκτων τῷ ἐκτεθειμένῳ τῆς Σαρματίας μέρει, ἀπὸ δὲ δύσεως Κολχίδι παρὰ τὴν εἰρημένην γραμμήν, ἀπὸ δὲ μεσημβρίας μέρει τῆς Μεγάλης Ἀρμενίας τῷ ἀπὸ τοῦ πρὸς τῇ Κολχίδι ὁρίου μέχρι πέρατος,
οὗ ἡ θέσις ἐπέχει
μοίρας οϛ° μδ° γο′
ἀπὸ δὲ ἀνατολῶν Ἀλβανίᾳ κατὰ τὴν ἐπιζευγνύουσαν τὰ ἐκτεθειμένα πέρατα γραμμὴν
ἕως οζ° μζ°[431]

ujście rzeki Fasis 72° 30′ 45°
miasto Fasis 72° 30′ 44° 45′
(3) Od południa[452] z zaczynającym się w tym miejscu Pontem Kapadockim wzdłuż wyznaczonej linii[453]; a następnie częścią Wielkiej Armenii wzdłuż tej samej linii aż do końca,
którego położenie ma
współrzędne 74° 44° 40′

(4) Od wschodu[454] z Iberią wzdłuż linii łączącej krańce Gór Kaukaskich
aż do 75° 47° 30′
(5) Nadmorskie tereny Kolchidy zamieszkują Lazowie, położone w głębi Manralowie oraz mieszkańcy ziemi Ekrektike.

(6) Znane są miasta i wsie jej[455] interioru:

Mechlessos	74°	30′	46°	45′
Madia	74°	15′	46°	15′
Sarake	73°		45°	
Surion	73°	20′	44°	40′
Zadris	74°		44°	40′

5.11.
Iberia
[Azji mapa 3.]
(1) Iberia graniczy od północy z przedstawioną już częścią Sarmacji, od zachodu z Kolchidą wzdłuż wspomnianej linii, zaś od południa częścią Wielkiej Armenii, od granicy z Kolchidą, aż do końca,

którego położenie ma
współrzędne 76° 44° 40′

od wschodu[456] z Albanią wzdłuż linii łączącej przedstawione już krańce
aż do 77° 47°

(2) Εἰσὶ δὲ ἐν αὐτῇ πόλεις καὶ κῶμαι αἵδε·

Λούβιον κώμη	οε°	γο′	μς°	Lγ′
Ἄγιννα	οε°		μς°	L′
Οὐάσαιδα[432]	ος°		μς°	γ′
Οὐάρικα	οε°	γ′	μς°	
Σοῦρα	οε°		με°	γ′
(3) Ἀρτάνισσα*	οε°	γο′	μς°	
Μεσχῆτα[433]	οδ°	γο′	με°	
Ζάλισσα	ος°		μδ°	γο′
Ἀρμάκτικα*	οε°		μδ°	Lδ′ (L′)

Κεφ. ιβ′
Ἀλβανίας θέσις
[Ἀσίας πίναξ γ′]

(1) Ἡ Ἀλβανία περιορίζεται ἀπὸ μὲν ἄρκτων τῷ ἐκτεθειμένῳ μέρει τῆς Σαρματίας, ἀπὸ δὲ δυσμῶν Ἰβηρίᾳ κατὰ τὴν ἀφωρισμένην γραμμήν, ἀπὸ δὲ μεσημβρίας Ἀρμενίας τῆς Μεγάλης μέρει τῷ ἀπὸ τοῦ πρὸς τῇ Ἰβηρίᾳ πέρατος μέχρι τῆς Ὑρκανίας θαλάσσης κατὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Κύρου ποταμοῦ,

αἳ ἐπέχουσι μοίρας	οθ°	γο′	μδ°	L′

ἀπὸ δὲ ἀνατολῶν τῷ ἐντεῦθεν μέχρι Σοάνα τοῦ ποταμοῦ τῆς Ὑρκανίας θαλάσσης μέρει κατὰ περιγραφὴν τοιαύτην·

(2) Μετὰ τὴν τοῦ Σοάνα ποταμοῦ ἐκβολήν

(ἡ ἐπέχει)	πς°		μζ°	
Τέλαιβα (Τέλεβα) πόλις	πε°		μς° (μζ°)	γο′
Γέρρου ποταμοῦ ἐκβολαί	πδ°	L′	μς°	L′
Γέλδα πόλις	πγ°		μς°	ς′[434]
Κασίου[435] ποταμοῦ ἐκβολαί	πβ°	L′	μς°	
Ἄλβανα* πόλις	πα°	γο′	με°	Lγ′

(2) Znajdują się zaś w niej następujące miasta i wsie:

wieś Lubion	75°	40′	46°	50′
Aginna	75°		46°	30′
Wasaida	76°		46°	20′
Warika	75°	20′	46°	
Sura	75°		45°	20′
(3) Artanissa	75°	40′	46°	
Mescheta	74°	40′	45°	
Zalissa	76°		44°	40′
Armaktika	75°		44°	45′ (30′)

5.12.
Albania
[Azji mapa 3.]

(1) Albania graniczy od północy z przedstawioną częścią Sarmacji, od zachodu z Iberią według wyznaczonej linii, zaś od południa z częścią Wielkiej Armenii, zaczynającą się od krańca Iberii, aż do Morza Hyrkańskiego przy ujściu rzeki Kyros,

które ma współrzędne	79°	40′	44°	30′

od wschodu z rozpoczynającą się w tym miejscu częścią Morza Hyrkańskiego aż do rzeki Soanas, według następującego opisu:

(2) Za ujściem rzeki Soanas

	86°		47°	
miasto Telaiba (Teleba)	85°		46°	40′
ujście rzeki Gerros	84°	30′	46°	30′
miasto Gelda	83°		46°	10′
ujście rzeki Kasios	82°	30′	46°	
miasto Albana	81°	40′	45°	50′

Ἀλβανοῦ ποταμοῦ ἐκβολαί	π° (πα°)	L′	με°	L′	ujście rzeki Albanos	80° (81°)	30′	45°	30′
Γάγγαρα*[436] πόλις	οθ°	L′	με°		miasto Gangara	79°	30′	45°	
μεθ᾽ ἣν αἱ τοῦ Κύρου ποταμοῦ[437] ἐκβολαί	οθ°	γο′	μδ°	L′	za nią ujście rzeki Kyros	79°	40′	44°	30′
(3) Πόλεις δέ εἰσιν ἐν τῇ Ἀλβανίᾳ καὶ κῶμαι· Μεταξὺ μὲν τῆς Ἰβηρίας καὶ τοῦ ποταμοῦ τοῦ ἀπὸ τοῦ Καυκάσου εἰς τὸν Κῦρον ἐμβάλλοντος, ὃς παρ᾽ ὅλην τήν τε Ἰβηρίαν καὶ τὴν Ἀλβανίαν ῥεῖ, διορίζων τὴν Ἀρμενίαν ἀπ᾽ αὐτῶν·					(3) W Albanii leżą następujące miasta i wsie: Pomiędzy Iberią i rzeką[457], co wypływa z Kaukazu i wpada do rzeki Kyros, która przepływa przez całą Iberię i Albanię, oddzielając od nich Armenię:				
Τάγωδα	οζ°	L′	μς°	Lγ′	Tagoda	77°	30′	46°	50′
Βακχία	οζ°		μς°	L′	Bakchia	77°		46°	30′
Σανούα	οζ°	γο′	μς°	γο′	Sanua	77°	40′	46°	40′
Δηγλάνη	οζ°	γ′	με°	Lδ′	Deglane	77°	20′	45°	45′
Νίγα[438]	οζ°	γ′	με°	δ′	Niga	77°	20′	45°	15′
(4) Μεταξὺ δὲ τοῦ εἰρημένου ποταμοῦ καὶ τοῦ Ἀλβανοῦ ποταμοῦ, ὃς καὶ αὐτὸς ἀπὸ τοῦ Καυκάσου ῥεῖ·					(4) Pomiędzy wspomnianą rzeką i rzeką Albanos, która sama wypływa z Kaukazu:				
Μόσηγα	οθ°		μς°	Lγιβ′ (μζ°	Mosega	79°		46° (47° | 55′ 40′)
Σαμουνίς	οθ°		μς°	γο′[439]	Samunis	79°		46°	40′
Ἰόβουλα	οη°		μς°	γ′	Jobula	78°		46°	20′
Ἰούνα	οθ°		μς°		Juna	79°		46°	
Ἐμβολαία (Ἑβλαια)	οη° (ς′)	L′	με°	γο′	Embolaja	78° (10′)	30′	45°	40′
(5) Ἀδιάβλα (Ἀδιάβδα)	οθ°		με°	L′	(5) Adiabla (Adiabda)	79°		45°	30′
Ἀβλιάνα (Ἀβλίαμα)	οη°		με°	δ′	Abliana (Abliama)	78°		45°	15′
Μαμεχία (Μαμαιχία)[440]	οθ°	Lδ′	με°	γο′	Mamechia (Mamajchia)	79°	45′	45°	40′
Ὄσικα[441]	οζ°	L′	μδ°	Lδ′ (με°	Osika	77°	30′	44° (45° | 45′ 30′)
Σιόδα	οη°	δ′	μδ°	γο′[442]	Sioda	78°	15′	44°	40′
Βαρούκα	οθ°	γ′	μδ°	γο′	Baruka	79°	20′	44°	40′
(6) Ἐπέχουσι δὲ καὶ αἱ Ἀλβάνιαι Πύλαι μοίρας,					(6) Bramy Albańskie mają współrzędne,				
ὡς εἴρηται	π°		μζ°		na	80°		47°	

Μεταξὺ δὲ τοῦ Ἀλβανοῦ καὶ τοῦ Κασίου ποταμοῦ·					Pomiędzy rzekami Albanos i Kasios:			
Χαβάλα	π°		μς°	Lδ′ (μζ°)	Chabala	80°	46° (47°)	45′
Χόβωτα[443]	π°	L′	μς°	Lδ′	Chobota	80° 30′	46°	45′
Βοζιάτα (Βοζιάγα)	π°		μς°	γ′	Boziata (Boziaga)	80°	46°	20′
Μισία	πα°		μς°	γ′	Misia	81°	46°	20′
Χαδάχα	πα°		μς°		Chadacha	81°	46°	
Ἄλαμος (Ἄλουνος)	πβ°		μς°	δ′	Alamos (Alunos)	82°	46°	15′
(7) Μεταξὺ δὲ τοῦ Κασίου ποταμοῦ καὶ τοῦ Γέρρου ποταμοῦ·					(7) Pomiędzy rzekami Kasios i Gerros:			
Θίαυνα[444]	πβ°	δ′	μς°	γο′	Tiauna	82° 15′	46°	40′
Θαβιλάκα	πβ°	Lδ′	μς°	Lγ′	Tabilaka	82° 45′	46°	50′
Μεταξὺ δὲ τοῦ Γέρρου ποταμοῦ καὶ τοῦ Σοάνα ποταμοῦ·					Pomiędzy rzekami Gerros i Soanas:			
Θιλβίς	πδ°	δ′	μς°	Lγ′	Tilbis	84° 15′	46°	50′
(8) Νῆσοι δὲ παράκεινται τῇ Ἀλβανίᾳ δύο ἐλώδεις,					(8) W Albanii leżą dwie bagniste wyspy,			
ὧν τὰ μεταξὺ ἐπέχει μοίρας	πζ°	L′	με°		których punkt środkowy ma współrzędne	87° 30′	45°	

Przypisy:

405. Sic corr. post Müller: Ἀζαβίτις VR, Ἀξαβῖτις UK, Ἀξαβῆτις A.
406. Sic UtKtRXA: Κυράμβη UKV, sed cf. 8.18.6.
407. Sic UKXA: Μάπιτα VR
408. ξη° L′ falso R.
409. Sic XA: Ἀπάτουργος Ω.
410. Sic A: Κόρακος ποταμοῦ παραλίῳ· καὶ ἐντεῦθεν γραμμῇ Κολχίδος καὶ Ἰβηρίας καὶ Ἀλβανίας ΩX.
411. Sic corr. post Müller: Ταζός codd.
412. Lineam om. K.
413. Sic A: Ὑρκανίαν ΩX.
414. Del. Graßhoff.
415. Hic Ἰαμαξάτας, sed supra recte Ἰαξαμάται UKVR (lapsus calami qui metathesis inscribitur, Kotłowska).
416. Sic coni. Müller: Θαμεῶται K: Θαιμεῶται U: Θεμαιῶται VR.
417. ὑπὸ XA.
418. Sic Ὀρινέοι Ω.
419. Sic corr. Wilberg sec. 5.9.10: Θέσσαριν codd.
420. Sic K et tabb.: μζ° Lγ′ U, μζ° δ′ VRXA.

421. Sic X: om. Ω.
422. Sic NO et alii codd. sec. nn.: lineam om. codd. prim.; vide supra 5.9.10.
423. ἡ καὶ Σεβαστόπολις om. KX.
424. Sic UKXA: με° Lγ′VR.
425. Sic ΩX: Νεάπολις - Κυάνεος - Σιγάνεον ordinat A.
426. Sic X: Πόντῳ hic om., sed infra 5.13.2 habent UK, κόλπῳ VRA.
427. Sic A: οὗ θέσις ΩX.
428. Sic A: Ζᾶλαι ΩX.
429. Μάρραλοι V.
430. Sic KX: Ἑκρητικήν UVRA.
431. ἕως…μζ° om. XA.
432. Οὐάσεδα VR.
433. Sic coni. Müller: Μεστλῆτα codd.
434. μς° L′ Ut A.
435. Sic hic et infra X: Καισόυ Ω.
436. Sic XA: Γαίταρα Ω.
437. καὶ Ἀράξου add. X.
438. Νήγα A.
439. μζ° falso pro μς° X.
440. Καμεχία A.
441. Ὄσιμα VR.
442. μα° falso pro μδ° X.
443. Sic X: Χοβάτα Ω.
444. Θίαννα V.
445. Dom. „Sarmacja Azjatycka graniczy".
446. Dosł. „Zimnej".
447. Dom. „Sarmacja Azjatycka graniczy".
448. Biorąc pod uwagę wcześniejszą wzmiankę (5.9.11), ten wpis jest jej błędnym powtórzeniem.
449. Stückelberger, Graßhoff: prawdop. przeniesienie toponimu → Eksampajos.
450. Stückelberger, Graßhoff: translit. Neositis (lapsus calami?, Kotłowska).
451. Mitrydates VI Eupator.
452. Dom. „Kolchida graniczy".
453. Cf. 5.6.1-3.
454. Dom. „Kolchida graniczy".
455. Tzn. Kolchidy.
456. Dom. „Iberia graniczy".
457. Stückelberger, Graßhoff: Alazonios, dzis. Alazani; Plin., *NH* 6.29 (Ocazane).

→ Abliama, → Abliana, → Abunis, → Achaja, → Achajowie, → Achillejon, → Adiabda, → Adiabla, → Aginna, → Agorici, → Aja, → Alamos, → Alazonios, → Albana, → Albania, → Albanos, → Alontas, → Alunos, → Amazonki, → Ampsalis, → Apaturos, → Archikowie, → Arichowie, → Armaktika, → Armenia Wielka, → Artanissa, → Asajowie, → Asturikanowie, → Attikites, → Auchis, → Azara, → Azaraba, → Azarabitis, → Bakchia, → Baruka, → Bata, → Batrache, → Bospor Kimmeryjski, → Bosporanowie,

→ Boziaga, → Boziata, → Bramy Albańskie, → Bramy Sarmackie, → Burkas, → Chabala, → Chadacha, → Chariustos, → Chobota, → Deglane, → Didurowie, → Dioskurias, → Ebriapa, → Ekrektike, → Embolaja, → Fanagoria, → Fasis, → Fthejrofagowie, → Gangara, → Gelda, → Gerros, → Gerrowie, → Gerusa, → Gościnne Morze, → Halmia, → Heksapolis, → Heniochowie, → Hermonassa, → Hippickie Góry, → Hippofagowie, → Hippos, → Hyperborejczycy, → Hyperborejskie Góry, → Hyrkańskie Morze, → Iberia, → Isondowie, → Jaksamaci, → Jobula, → Juna, → Kanapsenowie, → Karteron Teichos, → Kasios, → Kaspijskie Morze, → Kaukaskie Góry, → Kaukaz, → Keraunijskie Góry, → Kerkeitowie, → Kerketowie, → Kimmerion, → Kolchida, → Konapsenowie, → Koraks, → Korokondame, → Korusia, → Kukanda, → Kukunda, → Kyaneos, → Kyros, → Lazos, → Lazowie, → Lubion, → Madia, → Mamajchia, → Mamechia, → Manralowie, → Mapeta, → Marubios, → Matieni, → Mechlessos, → Melanchlajnowie, → Meockie Jezioro, → Mescheta, → Metejbowie, → Misia, → Modakowie, → Modokowie, → Mosega, → Naana, → Nasunia, → Nawaris, → Neapolis, → Nesiotis, → Niga, → Ojnanteja, → Olondowie, → Orinajowie, → Osika, → Paniardis, → Patarue, → Perierbidowie, → Perierbiowie, → Pont, → Pont Kapadocki, → Psatis, → Psessjowie, → Psychros, → Rha, → Rombites Mały, → Rombites Wielki, → Sakanowie, → Samunis, → Sanarajowie, → Sanua, → Sapotrenowie, → Saprotenowie, → Sarake, → Sarmaci, → Sarmacja, → Sarmacja Azjatycka, → Sarmacja Europejska, → Scytia, → Sebastopolis, → Seraka, → Serbowie, → Siganeon, → Sinchowie, → Sinda, → Sindikos, → Sioda, → Sirakenowie, → Skopelos, → Skymnici, → Soanas, → Suardenowie, → Suanokolchowie, → Sura, → Suranowie, → Surion, → Suromanowie, → Suruba, → Tabilaka, → Tagoda, → Tanais, → Tatowie, → Telaiba, → Teleba, → Teofanios, → Tessyris, → Tiauna, → Tilbis, → Toretike, → Tuskowie, → Tyrambe, → Tyrambowie, → Udon, → Udowie, → Walowie, → Wardanes, → Warika, → Wasaida, → Zadris, → Zakatowie, → Zalissa, → Zinchowie

Excerptum 5 (6.9–15)

Κεφ. θ′
Ὑρκανίας θέσις
[Ἀσίας πίναξ ζ′]
(1) Ἡ Ὑρκανία περιορίζεται ἀπὸ μὲν ἄρκτων μέρει τῆς Ὑρκανίας θαλάσσης τῷ ἀπὸ τοῦ πρὸς τῇ Μηδίᾳ[458] πέρατος μέχρι τῶν ἐκβολῶν Ὤξου (Ὄξου) τοῦ ποταμοῦ,

αἳ ἐπέχουσιν μοίρας	ρ°		μγ°	
(2) Ἐν ᾧ τμήματι κεῖνται·				
Σαραμάννη πόλις[459]	ϙδ°	Lδ′[460]	μ°	L′
Μαξήρα ποταμοῦ ἐκβολαί	ϙζ°	γ′	μα°	L′
αἱ πηγαὶ τοῦ ποταμοῦ	ϙη°		λη°	γο′
Σοκάνδα[461] ποταμοῦ ἐκβολαί				
(Σοκάνδα πόλις)	ϙζ°	L′[462]	μβ°	
καὶ ἐξῆς αἱ τοῦ[463] Ὤξου (Ὄξου)				
ποταμοῦ ἐκβολαί	ρ°[464]		μγ°[465]	
αἱ πηγαὶ τοῦ ποταμοῦ	ριθ°	L′	λθ°[466]	

6.9
Hyrkania
[Azji mapa 7.]
(1) Hyrkania graniczy od północy z częścią Morza Hyrkańskiego: od punktu granicznego z Medią aż do ujścia rzeki Oksos,

które ma współrzędne	100°		43°	
(2) W tej części leżą:				
miasto Saramanne	94°	45′	40°	30′
ujście rzeki Maksera	97°	20′	41°	30′
źródła rzeki	98°		38°	40′
ujście rzeki Sokanda				
(miasto Sokanda)	97°	30′	42°	
i dalej ujście rzeki				
Oksos	100°		43°	
źródła rzeki	119°	30′	39°	

(3) Ἀπὸ δὲ δύσεως τῷ ἐκτεθειμένῳ μέρει τῆς Μηδίας ἕως τοῦ Κορωνοῦ ὄρους.
(4) Ἀπὸ δὲ μεσημβρίας Παρθίᾳ κατὰ τὴν ἐκτεθειμένην αὐτῆς διὰ τοῦ Κορωνοῦ πλευράν, ἀπὸ δὲ ἀνατολῶν Μαργιανῇ διὰ τῆς ἐπιζευγνυούσης τὰ εἰρημένα πέρατα ὀρεινῆς.
(5) Κατανέμονται δὲ τῆς Ὑρκανίας τὰ μὲν ἐπὶ θαλάσσῃ Μαξῆραι (Ἀμαρῆξαι) καὶ Ἀσταουηνοί[467] (Ἀσταβηνοί), καὶ ὑπὸ μὲν τοὺς Μαξήρας Χρίνδοι·[468] μεθ' οὓς ἡ Ἀρσῖτις πρόσκειται[469] τῷ Κορωνῷ, ὑπὸ δὲ τοὺς Ἀσταουηνοὺς[470] (Ἀσταβηνοὺς) ἡ Σιρακηνή[471].
(6) Πόλεις δὲ ἐν αὐτῇ μεσόγειοι φέρονται·

Βαράγγη	ϙθ°[472]		μβ°	
Ἄδραψα	ϙη°	L′	μα°	L′
Κασάπη	ϙθ°	L′	μ°	γ′
Ἀβαρβίνα	ϙζ°	L′	μ°	L′[473]
Σόρβα	ϙη°		μ°	L′
(7) Σίνικα[474]	ρ°		μ°	L′[475]
Ἀμαροῦσα*[476] (Ἀμαρόθα*)	ϙε°		μ°[477]	
Ὑρκανία* μητρόπολις	ϙη°	L′[478]	μ°	
Σάκη (Σάλη)	ϙδ°	δ′	λθ°	L′
Ἄσμουρνα[479]	ϙζ°	L′	λθ°	L′[480]
Μαίσοκα[481] (Μέσοκα)	ϙθ°		λθ°	L′

(8) Καὶ νῆσος κατ' αὐτὴν πελαγία καλουμένη

Τάλκα[482]	ϙε°		μγ°	ιβ′[483]

Κεφ. ι′
Μαργιανῆς θέσις
[Ἀσίας πίναξ ζ′]
(1) Ἡ Μαργιανὴ περιορίζεται ἀπὸ μὲν δύσεως Ὑρκανίᾳ κατὰ τὴν ἐκτεθειμένην πλευράν, ἀπὸ δὲ ἄρκτων μέρει Σκυθίας τῷ ἀπὸ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ὤξου ποταμοῦ μέχρι τοῦ πρὸς τῇ Βακτριανῇ αὐτοῦ τμήματος,

(3) Od zachodu[626] z wyżej określoną częścią Medii aż do gór Koronos.
(4) Od południa[627] z Partią zgodnie z wyżej określoną linią wzdłuż grzbietu Koronos; zaś od wschodu z Margianą wzdłuż linii łączącej wyżej omówione granice górzystego obszaru.
(5) Tereny nadmorskie Hyrkanii zamieszkują zaś Makserowie (Amakserowie) i Astawenowie (Astabenowie), zaś pod Makserami Chrindowie; za którymi, pod Koronos, leży Arsitis; pod Astawenami (Astabenami) zaś, Sirakene.

(6) Miasta leżące w jej[628] interiorze:

Barange	99°		42°	
Adrapsa	98°	30′	41°	30′
Kasape	99°	30′	40°	20′
Abarbina	97°	30′	40°	30′
Sorba	98°		40°	30′
(7) Sinika	100°		40°	30′
Amarusa (Amarota)	95°		40°	
główne miasto Hyrkania	98°	30′	40°	
Sake (Sale)	94°	15′	39°	30′
Asmurna	97°	30′	39°	30′
Majsoka (Mesoka)	99°		39°	30′

(8) Na jej[629] obszarze morskim leży też wyspa, zwana

Talka	95°		43°	05′

6.10
Margiana
[Azji mapa 7.]
(1) Margiana graniczy od zachodu z Hyrkanią wzdłuż wyżej przedstawionej linii terenu, od północy zaś z częścią Scytii: od ujścia rzeki Oksos aż po część graniczącą z Baktrią,

οὗ ἡ θέσις ἐπέχει
μοίρας ργ° μδ°
ἀπὸ δὲ μεσημβρίας Ἀρείας μέρει κατὰ παράλληλον γραμμὴν τὴν ἀπὸ τοῦ πρὸς τῇ Ὑρκανίᾳ καὶ τῇ Παρθίᾳ ὄρίου διὰ τῶν Σαρίφων ὀρῶν μέχρι πέρατος,

która ma współrzędne 103° 44°
zaś od południa[630] z częścią Arii wzdłuż równoleżnika, łączącego punkty graniczne od górzystych obszarów Hyrkanii i Partii przez góry Sarifa aż do punktu granicznego,

οὗ ἡ θέσις ἐπέχει
μοίρας ρθ° λθ°
ἀπὸ δὲ ἀνατολῶν Βακτριανῇ κατὰ τὴν ἐπιζευγνύουσαν τὰ εἰρημένα πέρατα ὀρεινήν.
Διαρρεῖ[484] δὲ τὴν χώραν ποταμὸς ἀξιόλογος·
ὁ Μάργος[485],
οὗ αἱ μὲν πηγαὶ ἐπέχουσι μοίρας ρε° λθ°
ἡ δὲ πρὸς τὸν Ὦξον συναφὴ μοίρας ρβ° γο′ μγ° L′
(2) Καὶ κατέχουσιν αὐτῆς τὰ μὲν πρὸς τῷ Ὦξῳ ποταμῷ Δερβίκκαι, τὰ δὲ ὑπὸ τούτους Μασσαγέται, μεθ' οὓς Πάρνοι καὶ Δᾶαι, ὑφ' οὓς ἥ τε Ἔρημος αὐτῆς καὶ ἀνατολικώτεροι αὐτῆς Τάπουροι.
(3) Πόλεις δέ εἰσιν αὐτῆς αἵδε·

który ma współrzędne 109° 39°
zaś od wschodu[631] z Baktrią wzdłuż linii przechodzącej przez tereny górzyste i łączącej wspomniane wyżej punkty graniczne. Przepływa przez tę ziemię ważna rzeka:
Margos,
której źródła mają współrzędne 105° 39°
zaś ujście do Oksosu ma współrzędne 102° 40′ 43° 30′
(2) Tereny jej[632] nad rzeką Oksos zamieszkują Derbikkowie, zaś te pod nimi Massageci, za którymi Parnowie i Dahowie, pod którymi leży jej Pustynia, a najdalej na wschód Tapurowie.
(3) Miasta jej zaś są następujące:

Ἀριάκα	ργ°		μγ°	L′[486]
Σήνα[487]	ρβ°	L′	μβ°	γ′
Ἀράθα	ργ°	L′	μβ°	L′
Ἀργαδίνα	ρα°	γ′	μα°	γο′
Ἰασόνιον	ργ°	L′	μα°	L′[488]

Ariaka	103°		43°	30′
Sena	102°	30′	42°	20′
Arata	103°	30′	42°	30′
Argadina	101°	20′	41°	40′
Jasonion	103°	30′	41°	30′

(4) Παρ' αὐτῷ δὲ συνάπτει τῷ ποταμῷ τῷ Μάργῳ ποταμὸς ἄλλος ῥέων ἀπὸ τῶν Σαρίφων ὀρῶν,

οὗ αἱ πηγαί	ργ°[489]		λθ°[490]	
Ῥῆα	ρβ°		μ°	L′[491]
Ἀντιόχεια Μαργιανή*	ρς°		μ°γο′[492]	
Γουριανή	ρδ°		μ°	ς′[493]
Νισαία*[494]	ρε°	δ′	λθ°	ς′[495]

(4) Niedaleko niego[633] do rzeki Margos wpływa inna rzeka, płynąca z Gór Sarifa,

której źródła:	103°		39°	
Rea	102°		40°	30′
Antiochia Margiane	106°		40°	40′
Guriane	104°		40°	10′
Nisaja	105°	15′	39°	10′

Κεφ. ια′
Βακτριανῆς θέσις
[Ἀσίας πίναξ ζ′]
(1) Ἡ Βακτριανὴ περιορίζεται ἀπὸ μὲν δύσεως Μαργιανῇ κατὰ τὴν ἐκτεθειμένην πλευράν, ἀπὸ δὲ ἄρκτων καὶ ἀνατολῶν Σογδιανοῖς[496] παρὰ τὸ λοιπὸν τοῦ Ὄξου ποταμοῦ[497] μέρος,
ἀπὸ δὲ μεσημβρίας[498] μέρει τῆς Ἀρείας τῷ ἀπὸ τοῦ πρὸς τῇ Μαργιανῇ πέρατος μέχρι πέρατος[499],
οὗ ἡ θέσις ἐπέχει
μοίρας ρια° λθ°
καὶ Παροπανισάδαις κατὰ τὴν ἐντεῦθεν προσεκβαλλομένην παράλληλον γραμμὴν διὰ τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ Παροπανίσου ὄρους μέχρι τῶν Ὄξου πηγῶν,
αἳ ἐπέχουσι μοίρας ριθ° L′ λθ°
(2) Διαρρέουσι δὲ τὴν Βακτριανὴν[500] ποταμοὶ συμβάλλοντες τῷ Ὄξῳ ποταμῷ· ὅ τε Ὦχος ποταμός,
οὗ αἱ πηγαὶ ἐπέχουσι
μοίρας ρι° λθ°
καὶ ὁ Δαργομάνης[501] (Δαργαμανής),
οὗ αἱ πηγαὶ ἐπέχουσι
μοίρας ριϛ° L′ λϛ°γο′[502]
καὶ ὁ Ζαριάσπης[503],
οὗ αἱ πηγαὶ ἐπέχουσι
μοίρας ριγ° λθ°
καὶ ὁ Ἀρτάμης[504],
οὗ αἱ πηγαὶ ἐπέχουσι
μοίρας ριδ° λθ°[505]
καὶ ὁ Δάργοιδος[506],
οὗ αἱ πηγαὶ ἐπέχουσι
μοίρας ριϛ° λθ°
οὗτος μὲν συμβάλλει τῷ Ὄξῳ
κατὰ θέσιν ἐπέχουσαν
μοίρας ριϛ° L′ μδ°[507]
(3) Τῶν δὲ λοιπῶν ὁ μὲν Ἀρτάμης[508] (Ἀργαμίς) καὶ ὁ Ζαριάσπης συμμίξαντες πρότερον ἀλλήλοις

6.11
Baktria
[Azji mapa 7.]
(1) Baktria graniczy od zachodu z Margianą wzdłuż wyżej przedstawionej linii terenu; zaś od północy i wschodu z Sogdyjczykami przy pozostałym biegu rzeki Oksos; zaś od południa z tą częścią Arii, która rozciąga się od granicy z Margianą aż do punktu granicznego,

którego położenie ma
współrzędne 111° 39°
oraz z Paropanisadami wzdłuż równoleżnika poprowadzonego od już wspomnianego punktu, przez zwrot gór Paropanisos, aż po źródła Oksosu,
którego współrzędne 119° 30′ 39°
(2) Przez Baktrię płyną zaś rzeki, wpadające do rzeki Oksos; rzeka Ochos,

której źródła mają
współrzędne 110° 39°
i Dargomanes (Dargamanes),
której źródła mają
współrzędne 116° 30′ 36° 40′
i Zariaspes,
której źródła mają
współrzędne 113° 39°
i Artames,
której źródła mają
współrzędne 114° 39°
i Dargojdos,
której źródła mają
współrzędne 116° 39°
ona to wpada do Oksosu
w miejscu, które ma
współrzędne 116° 30′ 44°

(3) Z pozostałych Artames (Argamis) i Zariaspes, wcześniej łącząc się ze sobą

κατὰ θέσιν ἐπέχουσαν μοίρας	ριγ°		μ°	
συμβάλλουσιν εἰς τὸν Ὦξον κατὰ θέσιν[509] ἐπέχουσαν μοίρας	ριβ°	L′	μδ°	

(4) Ὁ δὲ Δαργομάνης (Δοργομανίς) καὶ ὁ Ὦχος καὶ αὐτοὶ πρότερον συμμίξαντες ἀλλήλοις

κατὰ θέσιν ἐπέχουσαν μοίρας	ρθ°		μ°	ς′
ἐκβάλλουσιν εἰς τὸν Ὦξον ἐπὶ μέρους ἐπέχοντος μοίρας	ρθ°		μδ°	γ′

(5) Τοῦ δὲ Παροπανίσου τοῦ ὄρους θέσις

τὸ δυτικὸν μέρος	ρια°	L′	λθ°	
καὶ <τὸ ἀνατολικόν>[510]	ριθ°	L′	λθ°	

(6) Κατέχουσι δὲ τῆς Βακτριανῆς τὰ μὲν ἀρκτικὰ (ἀρκτικώτερα) καὶ πρὸς τῷ Ὦξῳ ποταμῷ Σαλατέραι[511] (Σαλατάραι) καὶ Ζαριάσπαι· τούτων δὲ ἀπὸ μεσημβρίας ὑπὸ μὲν τοὺς Σαλατέρας (Σαλατάρας) Χόμαροι, ὑφ' οὓς Κῶμοι, εἶτα Ἀκινάκαι, εἶτα Τάμβυζοι.[512] ὑπὸ δὲ τοὺς Ζαριάσπας Τόχαροι μέγα ἔθνος, ὑφ' οὓς Μαρυκαῖοι[513] (Μαρουκαῖοι) καὶ Σκόρδαι[514] καὶ Οὔαρνοι (Θάρνοι), καὶ ἔτι ὑπὸ τούτους Σαβάδιοι (Αὐάδιοι)[515], καὶ ἔτι ὑπὸ τοὺς Σαβαδίους [καὶ][516] Ὀρείσιτοι[517] (Ὄρσιτοι) καὶ Ἀμαρεῖς[518] (Ἀμαρισποί).

(7) Πόλεις δέ εἰσι τῆς Βακτριανῆς πρὸς μὲν τῷ Ὦξῳ ποταμῷ αἵδε·

Χαρράχαρτα* (Κατραχάρτα*)[519]	ρι°[520]		μδ°	ς′[521]
Ζαριάσπα*[522]	ριε°		μδ°[523]	
Χοάνα	ριζ°[524]		μβ°	
Σουράγανα (Ζοραχάνα)[525]	ριζ°	L′	μ°	L′
Φρατρούα (Φράτρου)	ριθ°[526]		λθ°	γ′

(8) Πρὸς δὲ ταῖς ἄλλαις ποταμίαις·

Ἀλικόδρα[527]	ρζ°	L′	μγ°	L′

w miejscu, które ma współrzędne 113° 40°
wpadają zaś do Oksosu w miejscu, które ma współrzędne 112° 30′ 44°

(4) Natomiast same Dargomanes (Dorgomanis) i Oksos, wcześniej łącząc się ze sobą

w miejscu, które ma współrzędne 109° 40° 10′
wpadają do Oksosu w miejscu, które ma współrzędne 109° 44° 20′

(5) Położenie góry Paropanisos

część zachodnia	111°	30′	39°
i <wschodnia>	119°	30′	39°

(6) Salaterowie (Salatarowie) i Zariaspowie zamieszkują tereny północne (położone bardziej na północ) i nad Oksosem. Na południe od tych terenów, pod Salaterami (Salatarami) Chomarowie, pod którymi Komowie, dalej Akinakowie i Tambyzowie; zaś pod Zariaspami wielki lud Tocharów, pod którymi Marykajowie (Marukajowie), Skordowie i Warnowie (Tarnowie); a jeszcze pod nimi Sabadiowie (Awadiowie) i dalej, pod Sabadiami, Orejsici (Orsici) i Amarowie (Amarispowie).

(7) Miasta Baktrii, leżące nad rzeką Oksos, są następujące:

Charracharta (Katracharta)	110°		44°	10′
Zariaspa	115°		44°	
Choana	117°		42°	
Suragana (Zorachana)	117°	30′	40°	30′
Fratrua (Fratru)	119°		39°	20′

(8) Nad innymi rzekami:

Alikodra	107°	30′	43°	30′

Χόμαρα (Κόμαρα)	ρϛ°	L′	μβ°	L′[528]	Chomara (Komara)	106°	30′	42°	30′
Κουριάνδρα (Κοριάνδρα)	ρθ°	L′	μβ°	ϛ′[529]	Kuriandra (Koriandra)	109°	30′	42°	10′
Καυαρίς	ρια°	γ′[530]	μγ°		Kawaris	111°	20′	43°	
Ἀστακάνα	ριβ°		μβ°γο′[531]		Astakana	112°		42°	40′
Ἐβουσμουάνασσα[532] (Τουμουάνασσα)	ρη°	γ′	μα°	ϛ′[533]	Ebusmuanassa (Tumuanassa)	108°	20′	41°	10′
Μεναπία	ριγ°		μα°	γ′	Menapia	113°		41°	20′
Εὐκρατιδία	ριε°		μβ°		Eukratidia	115°		42°	
(9) Βάκτρα* βασίλειον	ριϛ°		μα°[534]		(9) Baktra, siedziba królewska	116°		41°	
Ἐστόβαρα (Ὀστοβάρα)	ρθ°	L′	λθ°	γο′	Estobara (Ostobara)	109°	30′	39°	40′
Μαρακάνδα*	ριβ°		λθ°	δ′[535]	Marakanda	112°		39°	15′
Μαρακόδρα	ριε°γο′[536]		λθ°	γο′	Marakodra	115°	40′	39°	40′

Κεφ. ιβ′
Σογδιανῶν θέσις
[Ἀσίας πίναξ ζ′]

(1) Οἱ Σογδιανοὶ[537] περιορίζονται ἀπὸ μὲν δύσεως Σκυθίας μέρει τῷ ἀπὸ τοῦ πρὸς τῇ Βακτριανῇ καὶ τῇ Μαργιανῇ[538] τμήματος τοῦ Ὤξου (Ὄξου) ποταμοῦ διὰ τῶν Ὠξείων (Οὐξίων) ὀρῶν[539] μέχρι τμήματος τοῦ Ἰαξάρτου ποταμοῦ,

ὃ ἐπέχει μοίρας	ρι°		μθ°		który ma współrzędne	110°		49°	

ἀπὸ δὲ ἄρκτων ὁμοίως μέρει Σκυθίας παρὰ τὸ ἐντεῦθεν τοῦ Ἰαξάρτου ποταμοῦ τμῆμα μέχρι[540] τοῦ τῆς ἐπιστροφῆς αὐτοῦ πέρατος,

οὗ ἡ θέσις ἐπέχει μοίρας	ρκ°		μη°	L′	którego położenie ma współrzędne	120°		48°	30′

ἀπὸ δὲ ἀνατολῶν Σάκαις παρά τε τὴν ἐντεῦθεν τοῦ Ἰαξάρτου μέχρι τῶν πηγῶν ἐπιστροφήν,

αἵτινες ἐπέχουσι μοίρας	ρκε°		μγ°		które mają współrzędne	125°		43°	

καὶ τὴν ἀπὸ τούτων προσεκβαλλομένην γραμμὴν μέχρι πέρατος,

οὗ ἡ θέσις ἐπέχει μοίρας	ρκε°		λη°	L′	którego położenie ma współrzędne	125°		38°	30′

6.12.
Kraj Sogdyjczyków
[Azji mapa 7.]

(1) Sogdyjczycy graniczą od zachodu z częścią Scytii, wzdłuż częściowego biegu rzeki Oksos z Baktrią i Margianą, przez Góry Okseja aż do częściowego biegu rzeki Jaksartes,

który ma współrzędne	110°		49°					

zaś od północy[634] podobnie z częścią Scytii wzdłuż znanego już, częściowego biegu rzeki Jaksartes, aż do krańca jego zwrotu,

którego położenie ma współrzędne	120°		48°	30′				

zaś od wschodu[635] z Sakami wzdłuż biegu Jaksartesu, od znanego już zwrotu aż do źródeł,

które mają współrzędne	125°		43°					

i dalej, od tego miejsca poprowadzoną linią aż do krańca,

którego położenie ma współrzędne	125°		38°	30′				

ἀπὸ δὲ μεσημβρίας[541] καὶ ἔτι δύσεως τῇ τε Βακτριανῇ παρὰ τὸ ἐκτεθειμένον τοῦ Ὄξου τμῆμα, καὶ τοῖς ἰδίως καλουμένοις Καυκασίοις ὄρεσι κατὰ τὴν ἐπιζευγνύουσαν γραμμὴν τό τε εἰρημένον πέρας καὶ τὰς τοῦ Ὄξου πηγάς.

(2) Διατείνει δὲ ὄρη μεταξύ πως τῶν δύο ποταμῶν τὰ καλούμενα Σόγδια (Σούγδια),

ὧν τὰ πέρατα	ρια°	μζ°	
καὶ	ρκβ°	μς°	L′

(3) Ἀφ’ ὧν ποταμοὶ διαρρέουσι συμβάλλοντες ἐκείνοις πλείους ἀνώνυμοι, ὧν εἷς ποιεῖ τὴν Ὠξειανὴν λίμνην,

ἧς τὸ μέσον ἐπέχει			
μοίρας	ρια°	με°	

καὶ ἄλλοι δὲ δύο ἀπὸ τῆς αὐτῆς ὀρεινῆς, ἀφ’ ἧς καὶ ὁ Ἰαξάρτης, φερόμενοι—καλεῖται δὲ ἡ ὀρεινὴ Κωμηδών—συμβάλλουσι αὐτῷ·[542]

ὀνομάζεται δὲ ὁ μὲν ἕτερος αὐτῶν Δύμος (Δῆμος),

οὗ αἱ μὲν πηγαὶ ἐπέ-			
χουσι μοίρας	ρκδ°	μγ°	
ἡ δὲ πρὸς τὸν Ἰαξάρτην συναφὴ			
ἐπέχει μοίρας	ρκγ°	μζ°	

ὁ δὲ ἕτερος Βασκάτις[543],

οὗ αἱ μὲν πηγαὶ ἐπέ-			
χουσι μοίρας	ρκγ°	μγ°	
ἡ δὲ πρὸς τὸν Ἰαξάρ-			
την συναφή	ρκα°	μζ°	L′

(4) Κατέχουσι δὲ τῆς χώρας τὰ μὲν πρὸς τοῖς Ὠξείοις (Οὐξίοις) ὄρεσι Πασίκαι[544], τὰ δὲ πρὸς τῷ ἀρκτικῷ τμήματι τοῦ Ἰαξάρτου Ἰάτιοι καὶ Τάχοροι, ὑφ’ οὓς Αὔγαλοι (Αὐταλοι), εἶτα παρὰ[545] τὰ Σόγδια ὄρη Ὀξυδράγκαι (Ὀξυδράκαι) καὶ Δρυβάκται καὶ Κάνδαροι· ὑπὸ δὲ τὰ ὄρη Μαρδυηνοί, καὶ παρὰ τὸν Ὄξον (Ὄξον ποταμὸν) Ὠξειανοὶ (Ὀξιανοὶ) καὶ Χοράσμιοι·[546] τὰ δὲ τούτων ἀνατολικώτερα Δρεψιανοὶ μὲν ἐπιζευγνύοντες ἀμφοτέρους τοὺς

zaś od południa i dalej od zachodu z Baktrią wzdłuż znanego wyżej, częściowego biegu Oksosu; i z Górami o tej samej nazwie, Kaukaskimi, wzdłuż linii łączącej wspomniany kraniec i źródła Oksosu[636].

(2) Między dwiema rzekami rozpościerają się góry zwane Sogdyjskimi (Sugdyjskimi),

których krańce	111°	47°	
i	122°	46°	30′

(3) Wypływają z nich liczne rzeki, pozbawione nazw, które wpadają do tamtych[637]; jedna z nich tworzy jezioro Oksejane,

którego środek ma			
współrzędne	111°	45°	

także dwie inne rzeki wypływają z tych samych gór, tak jak i Jaksartes – zwą się te góry Górami Komedów – i łączą się z nim:

jedna z nich nazywa się Dymos (Demos),

której źródła mają			
współrzędne	124°	43°	
a miejsce wpłynięcia do Jaksartesu			
ma współrzędne	123°	47°	

druga zaś to Baskatis,

której źródła mają			
współrzędne	123°	43°	
a miejsce wpłynięcia			
do Jaksartesu	121°	47°	30′

(4) Tereny pod górami Okseia (Uksia) zajmują Pasikowie, a te nad północnym biegiem Jaksartesu, Jatiowie i Tachorowie, pod którymi Augalowie (Autalowie); dalej, pod Górami Sogdyjskimi Oksydrankowie (Oksydrakowie), Drybaktowie i Kandarowie; poniżej gór Mardyenowie, a nad Oksosem (rzeką) Oksejanowie (Oksianowie) i Chorasmiowie; terytoria położone na wschód od nich Drepsianowie, łączący obie rzeki, zaś na wschód

ποταμούς, ἔτι δὲ τούτων ἀνατολικώτεροι Ἀνιέσεις (Ἀνίσσεις)[547] μὲν παρὰ τὸν Ἰαξάρτην, Κιρροδαιεῖς[548] (Κιρράδαι) δὲ παρὰ τὸν Ὦξον, καὶ μεταξὺ τοῦ τε Καυκασίου ὄρους καὶ τοῦ Ἰμάου ἡ καλουμένη Οὐανδάβανδα.

(5) Ὀρειναὶ δέ εἰσι πόλεις τῶν Σογδιανῶν·[549]

Παρὰ τὸν Ἰαξάρτην·				
Κυρέσχατα	ρκβ°		μγ°γο′[550]	
Παρὰ δὲ τὸν Ὦξον·				
Ὠξείανα*	ριζ°	L′[551]	μδ°	γο′
Μαροῦκα*	ριζ°	δ′	μγ°γο′[552]	
Χολβισίνα[553] (Χομβισίνα)	ριζ°γο′[554]		μδ°[555]	

(6) Μεταξὺ δὲ καὶ ἀνωτέρω (ἀπωτέρω) τῶν ποταμῶν·

Τριβάκτρα[556] (Τρυβάκτα)	ριβ°	δ′	με°	L′
Ἀλεξάνδρεια Ὠξειανή	ριγ°		μδ°	γο′
Ἰνδικομορδάνα	ριε°		μδ°	γο′
Δρέψα* μητρόπολις	ρκ°		με°	
Ἀλεξάνδρεια Ἐσχάτη*	ρκβ°		μα°	

Κεφ. ιγ′

Σακῶν θέσις

[Ἀσίας πίναξ ζ′]

(1) Οἱ Σάκαι περιορίζονται ἀπὸ μὲν δύσεως Σογδιανοῖς κατὰ τὴν ἐκτεθειμένην αὐτῶν ἀνατολικὴν[557] πλευράν, ἀπὸ δὲ ἄρκτων Σκυθίᾳ κατὰ παράλληλον γραμμὴν τὴν ἀπὸ τῆς τοῦ Ἰαξάρτου ποταμοῦ ἐπιστροφῆς μέχρι πέρατος,

οὗ ἡ θέσις ἐπέχει		
μοίρας	ρλ°	μθ°

ἀπὸ δὲ ἀνατολῶν ὁμοίως Σκυθίᾳ παρὰ τὰς ἐντεῦθεν ἐκβαλλομένας γραμμὰς διά τε τοῦ ἐφεξῆς ὄρους, ὃ καλεῖται Ἀσκατάγκας (Ἀσκατάκας), μέχρι τοῦ κατὰ τὸ Ἰμάον ὄρος ὁρμητηρίου τῶν εἰς τὴν Σήραν[558] ἐμπορευομένων,

od nich Aniesowie (Anissowie) nad Jaksartesem, a Kirrodajowie (Kirradowie) nad Oksosem; zaś pomiędzy Górami Kaukaskimi oraz Górami Imaon tzw. Wandabanda.

(5) Oto są górskie miasta Sogdyjczyków:

Nad Jaksartesem:				
Kyreschata	122°		43°	40′
Nad Oksosem:				
Oksejana	117°	30′	44°	40′
Maruka	117°	15′	43°	40′
Cholbisina (Chombisina)	117°	40′	44°	

(6) Między rzekami i poniżej nich:

Tribaktra (Trybakta)	112°	15′	45°	30′
Aleksandria Oksejane	113°		44°	40′
Indikomordana	115°		44°	40′
główne miasto Drepsa	120°		45°	
Aleksandria Eschate	122°		41°	

6.13.

Kraj Saków

[Azji mapa 7.]

(1) Sakowie graniczą od zachodu z Sogdyjczykami wzdłuż wcześniej przedstawionej wschodniej części ich ziem; zaś od północy ze Scytią wzdłuż równoleżnika poprowadzonego od zwrotu rzeki Jaksartes aż do krańca,

którego położenie ma współrzędne	130°	49°

od wschodu[638] także ze Scytią, według linii poprowadzonych od znanego już punktu, przez górę zwaną Askatankas (Askatakas), aż do faktorii w Górach Imaon[639], gdzie handluje się z Serami[640],

ὃ ἐπέχει μοίρας ρμ° μγ°
καὶ διὰ τοῦ πρὸς ἄρκτους ἀνιόντος Ἰμάου ὄρους μέχρι πέρατος[559],
ὃ ἐπέχει μοίρας ρμε° λε°
ἀπὸ δὲ μεσημβρίας αὐτῷ τῷ Ἰμάῳ ὄρει κατὰ τὴν ἐπιζευγνύουσαν τὰ ἐκκείμενα πέρατα γραμμήν.
[Ἡ τῶν Σακῶν χώρα νομάδων ἐστί· πόλεις δὲ οὐκ ἔχουσι, δρυμοὺς δὲ καὶ σπήλαια οἰκοῦσιν][560].
(2)Ἔστι δ' ἐν τοῖς Σάκαις ἥ τε εἰρημένη τῶν Κωμηδῶν[561] ὀρεινή, ἧς ἡ μὲν ἀνάβασις ἀπὸ τῶν Σογδιανῶν
ἐπέχει μοίρας ρκε° μγ°
τὰ δὲ πρὸς τῇ φάραγγι

τῶν Κωμηδῶν μοίρας ρλ° λθ°
καὶ ὁ καλούμενος Λίθινος Πύργος
ἐπέχει μοίρας ρλε° μγ°
(3) Καλοῦνται δὲ αὐτῶν οἱ μὲν παρὰ τὸν Ἰαξάρτην Καράται καὶ Κόμαροι, οἱ δὲ ὑπὲρ τὴν ὀρεινὴν πᾶσαν Κωμῆδαι, οἱ δὲ παρὰ τὸν Ἀσκατάγκαν Μασσαγέται, οἱ δὲ μεταξὺ Γριναῖοι[562] Σκύθαι[563] καὶ Τοόρναι, ὑφ' οὓς παρὰ τὸ Ἰμάον ὄρος Βύλται (Βύλσται)[564].

Κεφ. ιδ′

Σκυθίας τῆς ἐντὸς Ἰμάου ὄρους θέσις
[Ἀσίας πίναξ ζ′]

(1)Ἡ ἐντὸς Ἰμάου ὄρους Σκυθία περιορίζεται ἀπὸ μὲν δύσεως Σαρματίᾳ τῇ ἐν Ἀσίᾳ[565] κατὰ τὴν ἐκτεθειμένην πλευράν, ἀπὸ δὲ ἄρκτων ἀγνώστῳ γῇ, ἀπὸ δὲ ἀνατολῶν τῷ πρὸς τὰς ἄρκτους ἀνιόντι Ἰμάῳ ὄρει κατὰ μεσημβρινήν πως γραμμὴν τὴν ἀπὸ τοῦ εἰρημένου ὁρμητηρίου
μέχρι τῆς ἀγνώστου
γῆς ρμ° ξγ°

a która ma współrzędne 140° 43°
i dalej, ku północnemu skłonowi Gór Imaon aż do krańca,
który ma współrzędne 145° 35°
od południa[641] zaś z samymi górami Imaon wzdłuż linii łączącej przedstawione już punkty.
[Ziemia Saków należy do koczowników; nie mają miast, lecz mieszkają w lasach i pieczarach.]

(2) W kraju Saków leży górzysty teren Komedów, którego skłon od strony Sogdyjczyków
ma współrzędne 125° 43°
a w stronę wąwozu Komedów współrzędne 130° 39°
i tzw. Kamienna Wieża
ma współrzędne 135° 43°
(3) Ci z nich, którzy mieszkają nad Jaksartesem, nazywają się Karatowie i Komarowie; ci za całym tym obszarem górskim Komedowie; ci pod Askatankas Massageci; a ci pomiędzy Grinajowie Scytowie i Toornowie; pod którymi, pod Górami Imaon, Byltowie (Bylstowie).

6.14

Scytia z tej strony Gór Imaon
[Azji mapa 7.]

(1) Scytia z tej strony gór Imaon graniczy od zachodu z Sarmacją Azjatycką wzdłuż przedstawionej już linii granicznej; zaś od północy z nieznaną ziemią; od wschodu z górami Imaon, skłaniającymi się ku północy, które biegną w przybliżeniu wzdłuż południka, od wspomnianej faktorii

aż do nieznanej ziemi 140° 63°

ἀπὸ δὲ μεσημβρίας καὶ ἔτι ἀνατολῶν Σάκαις μὲν καὶ Σογδιανοῖς[566] καὶ Μαργιανῇ κατὰ τὰς ἐκτεθειμένας αὐτῶν γραμμὰς μέχρι τῶν τοῦ Ὤξου ποταμοῦ εἰς τὴν Ὑρκανίαν θάλασσαν ἐκβολῶν, ἔτι δὲ τῷ ἐντεῦθεν μέχρι τοῦ Ῥᾶ ποταμοῦ μέρει τῆς Ὑρκανίας θαλάσσης κατὰ περιγραφὴν τοιαύτην·

(2) Μετὰ τὰς τοῦ Ῥᾶ ποταμοῦ ἐκβολάς, αἳ ἐπέχουσι[567] μοίρας πζ° L′ μη° Lγ′

ἡ δὲ ἐπιστροφὴ αὐτοῦ, ἐν ᾗ τὸ ὅριον

τῆς τε Σαρματίας καὶ τῆς Σκυθίας	πε°		νδ°[568]	
Ῥυμμοῦ (Δρυμοῦ) ποταμοῦ ἐκβολαί	ϙα°		μη°	δ′
Δάικος ποταμοῦ ἐκβολαί	ϙδ°		μη°	δ′[569]
Ἰαξάρτου ποταμοῦ ἐκβολαί	ϙζ°		μη°[570]	
Ἰάστου ποταμοῦ ἐκβολαί	ρ°		μζ°	γ′
Πολυτιμήτου ποταμοῦ ἐκβολαί	ργ°		με°	L′
Ἀσπαβώτα* πόλις	ρβ°		μδ°	

μεθ᾽ ἣν αἱ τοῦ Ὤξου ποταμοῦ ἐκβολαί[571].

(3) Ὄρη δὲ ὀνομάζεται τῆς ἐντὸς Ἰμάου ὄρους Σκυθίας· τά τε ἀνατολικώτερα τῶν Ὑπερβορείων καὶ τὰ[572] καλούμενα Ἀλανά,

ὧν τὰ πέρατα ἐπέχει μοίρας	ρε°		νθ°	L′
καὶ	ριη°		νθ°	L′

(4) Καὶ τὰ Ῥυμμικά,

ὧν τὰ πέρατα ἐπέχει μοίρας	ϙ°		νδ°	
καὶ	ϙθ°		νζ°	ϛ′[573]

ἀφ᾽ ὧν ῥέουσιν ὅ τε Ῥύμμος καὶ ἄλλοι τινὲς εἰς τὸν Ῥᾶ ποταμὸν ἐμβάλλοντες καὶ[574] συμβάλλοντες[575] τῷ Δάικι ποταμῷ.

(5) Καὶ τὸ Νόροσσον (Ὀροσσόν)[576] ὄρος,

zaś od południa i jeszcze dalej od wschodu z Sakami, Sogdyjczykami i Margianą wzdłuż przedstawionych już ich linii aż do ujścia rzeki Oksos do Morza Hyrkańskiego; a stąd, od części Morza Hyrkańskiego aż do rzeki Rha, wzdłuż wytyczonej linii:

(2) Za ujściem rzeki Rha,

które ma współrzędne zwrot jej, w miejscu, którym przebiega granica	87°	30′	48°	50′
między Sarmacją a Scytią	85°		54°	
ujście rzeki Rymmos (Drymos)	91°		48°	15′
ujście rzeki Daiks	94°		48°	15′
ujście rzeki Jaksartes	97°		48°	
ujście rzeki Jastos	100°		47°	20′
ujście rzeki Polytimetos	103°		45°	30′
miasto Aspabota	102°		44°	

za którym ujścia rzeki Oksos.

(3) W Scytii z tej strony gór Imaon znane są góry: wschodnie pasmo Hyperborejskich i tzw. Alańskie,

których krańce mają współrzędne	105°		59°	30′
i	118°		59°	30′

(4) I Góry Rymmika,

których krańce mają współrzędne	90°		54°	
i	99°		57°	10′

z których wypływają Rymmos i jakieś inne, wpadające do rzeki Rha i łączące się z rzeką Daiks.

(5) I góra Norosson (Orosson),

οὗ τὰ πέρατα ἐπέχει
μοίρας ϙζ° νγ°[577]
καὶ ρς° νβ° L′
ἀπὸ δὲ τούτου ῥεῖ ὅ τε Δάιξ (ποταμὸς) καὶ ἄλλοι τινὲς συμβάλλοντες τῷ Ἰαξάρτῃ ποταμῷ[578].
(6) Καὶ τὰ καλούμενα Ἀσπίσια[579] ὄρη,
ὧν τὰ πέρατα ἐπέχουσι μοίρας ρια° νε° L′
καὶ ριζ° νβ° L′
καὶ ἀπὸ τούτων δέ τινες ῥέουσι ποταμοὶ[580] εἰς τὸν Ἰαξάρτην ποταμόν.
(7) Καὶ τὰ καλούμενα ὄρη[581] Τάπουρα (Τάπουραι)[582],
ὧν τὰ πέρατα ἐπέχει
μοίρας ρκ° νς°
καὶ ρκε° μθ°
ἀφ' ὧν πάλιν εἰς τὸν Ἰαξάρτην ῥέουσί τινες ποταμοί.
(8) Πρὸς δὲ τούτοις ἐν βάθει τῆς ποταμίας
τά τε Σύηβα ὄρη[583],
ὧν τὰ πέρατα ἐπέχει
μοίρας ρκα° νη°
καὶ ρλβ° ξβ°
καὶ τὰ καλούμενα Ἀνάραια[584] ὄρη,
ὧν τὰ πέρατα ἐπέχει
μοίρας ρλ° νς°
καὶ ρλζ° ν°
μεθ' ἅ ἐστιν ἡ πρὸς τὰς ἄρκτους ἀνατεταμένη τοῦ Ἰμάου ἐπιστροφή.
(9) Κατανέμονται δὲ ταύτης τῆς Σκυθίας τὴν μὲν πρὸς ἄρκτους[585] πᾶσαν ἐγγὺς τῆς ἀγνώστου <γῆς>[586] οἱ κοινῶς καλούμενοι Ἀλανοὶ[587] Σκύθαι καὶ οἱ Σουοβηνοὶ[588] (Σουβηνοὶ) καὶ Ἀλανορσοί[589] (Ἀγανορσοί), τὴν δὲ ὑπὸ τούτους Σαιτιανοὶ (Σετιανοὶ) καὶ Μασσαῖοι καὶ Σύηβοι καὶ παρὰ τὸ Ἰμάον (ὄρος) Τεκτοσάκες[590], ἔτι δὲ παρὰ μὲν τὰς ἀνατολικωτέρας τοῦ Ῥᾶ (ποταμοῦ) πηγὰς Ῥόβοσκοι[591], ὑφ' οὓς Ἀσμανοί[592].

której krańce mają
współrzędne 97° 53°
i 106° 52° 30′
z niej to wypływa (rzeka) Daiks i jakieś inne, wpadające do rzeki Jaksartes.

(6) I tzw. Góry Aspisia,
których krańce mają
współrzędne 111° 55° 30′
i 117° 52° 30′
zaś z nich pewne rzeki płyną do rzeki Jaksartes.
(7) I tzw. Góry Tapura (Tapury),

których krańce mają
współrzędne 120° 56°
i 125° 49°
z których także pewne rzeki płyną do Jaksartesu.
(8) Blisko nich, w dorzeczu

Góry Syeba,
których krańce mają
współrzędne 121° 58°
i 132° 62°
i tzw. Góry Anaraja,
których krańce mają
współrzędne 130° 56°
i 137° 50°
za którymi leży, skłaniająca się ku północy, część Imaon.
(9) Cały zaś północny obszar Scytii, graniczący z nieznaną ziemią, zamieszkują Scytowie, zwani powszechnie Alanami, Suobenowie (Subenowie) i Alanorsowie (Aganorsowie); a teren pod nimi Sajtianowie (Setianowie), Massajowie i Syebowie, przy Górach Imaon Tektosakowie; zaś teren u wschodnich źródeł rzeki Rha[642], Roboskowie, pod nimi Asmanowie.

(10) Εἶτα Πανιάρδοι (Πανιορδοί), ὑφ' οὓς ἤδη πρὸς τῷ ποταμῷ ἥ τε Κανοδιψὰς[593] (Κοναδιψὰς) χώρα, καὶ ὑπ' αὐτὴν Κόραξοι[594], εἶτα Ὄργασοι, μεθ' οὓς μέχρι θαλάσσης Ῥύμμοι[595], ὧν πρὸς ἀνατολὰς Ἀσιῶται, εἶτα Ἄορσοι, μεθ' οὓς Ἰαξάρται μέγα ἔθνος[596] παρὰ τὸν ὁμώνυμον ποταμὸν μέχρι[597] τῆς πρὸς τοῖς Ταπούροις ὄρεσιν ἐπιστροφῆς· πάλιν δὲ ὑπὸ μὲν τοὺς Σαιτιανοὺς (Αἰτιανοὺς) Μολογηνοί, ὑφ' οὓς μέχρι τῶν Ῥυμμικῶν[598] ὀρῶν Σαμνῖται (Σαμμίται).
(11) Ὑπὸ δὲ τοὺς Μασσαίους[599] καὶ τὰ Ἀλανὰ ὄρη Ζαράται[600] (Ζαρίται) καὶ Σάσονες, καὶ ἀνατολικώτεροι μὲν τῶν Ῥυμμικῶν ὀρῶν Τυβιάκαι, μεθ' οὓς ὑπὸ τοὺς Ζαράτας[601] (Ζαρίτας) Ταβιηνοὶ[602] (Ταβιανοὶ) καὶ Ἰάσται καὶ Μαχαιτηγοὶ[603] (Μαχετιγοι) παρὰ τὸ Νόροσσον (Ὀροσσὸν) τὸ ὄρος, ὑφ' οὓς[604] Νοροσβεῖς (Ὀροσβεῖς) καὶ Νόροσσοι, καὶ ὑπὸ τούτους οἱ Καχάγαι (Καχάσαι) Σκύθαι παρὰ τοὺς Ἰαξάρτας.
(12) Εἰσὶ δὲ καὶ τῶν Ἀσπισίων ὀρῶν δυσμικώτεροι μὲν Ἀσπίσιοι Σκύθαι, ἀνατολικώτεροι δὲ οἱ Γαλακτοφάγοι Σκύθαι[605], ὁμοίως δὲ καὶ τῶν μὲν Ταπούρων ὀρῶν καὶ τῶν Συήβων Σκυθῶν ἀνατολικώτεροι κατανέμονται Ταπουραῖοι[606].
(13) Τῶν δὲ Ἀναραίων (Ἀναρέων) ὀρῶν καὶ τοῦ Ἀσκατάγκα (Ἀσκατάκα) ὄρους ὑπέρκεινται οἱ ὁμώνυμοι Σκύθαι, Ἀναραῖοι[607] μὲν ὑπὸ τοὺς Ἀλανόρσους (Ἀγανόρσους)[608], Ἀσκατάγκαι (Ἀσκατάκαι) δὲ ἀνατολικώτεροι τῶν Ταπούρων (Ταπουραίων) καὶ μέχρι τοῦ Ἰμάου ὄρους.
(14) Τὴν δὲ μεταξὺ τῶν Ὠξείων[609] ὀρῶν καὶ τοῦ πρὸς ταῖς ἐκβολαῖς τμήματος[610] τοῦ Ἰαξάρτου καὶ τῆς μεταξὺ τῶν δύο ποταμῶν παραλίας κατέχουσιν Ἀριάκαι μὲν παρὰ τὸν Ἰαξάρτην, ὑπὸ τούτους δὲ Ναμάσται[611], εἶτα Σαγαραῦκαι, καὶ παρὰ τὸν Ὦξον ποταμὸν Ῥίβιοι[612] (Ριβαῖοι), ἐν οἷς πόλις

(10) Dalej Paniardowie (Paniordowie), pod którymi, już nad rzeką[643], ziemia Kanodipsas (Konadipsas); pod nią Koraksowie, dalej Orgasowie, za którymi, aż do morza, Rymmowie, a na wschód od nich Asiotowie; dalej Aorsowie, za którymi wielki lud Jaksartów wzdłuż rzeki o tej samej nazwie, aż do zwrotu w Górach Tapura; następnie, pod Sajtianami (Ajtianami) Mologenowie, pod którymi aż po Góry Rymmika Samnici (Sammici).
(11) Pod Massajami i Górami Alańskimi Zaratowie (Zaritowie), Sasonowie i na wschód od Gór Rymmika Tybiakowie, za którymi, pod Zaratami (Zaritami) Tabienowie (Tabianowie), Jastowie i Machajtegowie (Machetigowie) w pobliżu góry Norosson, pod którymi Norosbejowie (Orosbejowie) i Norossowie, a pod nimi Kachagowie (Kachasowie) Scytowie przy Jaksartach.
(12) Na zachód od Gór Aspisja są Aspisjowie Scytowie, zaś na wschód Galaktofagowie[644] Scytowie; podobnie Tapurajowie mieszkają na wschód od Gór Tapura i Syebów Scytów.

(13) Na północ od Gór Anaraja (Anarea) i góry Askatankas (Askatakas) mieszkają Scytowie o tej samej nazwie; z jednej strony Anarajowie pod Alanorsami (Aganorsami), z drugiej Askatankowie (Askatakowie) na wschód od Gór Tapura (Tapuraja) i aż do gór Imaon.
(14) Obszar pomiędzy Górami Okseja i częścią Jaksartesu przy ujściu oraz obszar wybrzeża pomiędzy obiema rzekami zamieszkują Ariakowie nad Jaksartesem, a pod nimi Namastowie, dalej Sagaraukowie, a nad rzeką Oksos Ribiowie (Ribajowie); u których miasto

Δαύαβα*[613] ρδ° με°

Κεφ. ιε′

Σκυθίας τῆς ἐκτὸς Ἰμάου ὄρους θέσις

[Ἀσίας πίναξ η′]

(1) Ἡ ἐκτὸς Ἰμάου ὄρους Σκυθία περιορίζεται ἀπὸ μὲν δύσεως τῇ τε ἐντὸς Σκυθίᾳ καὶ Σάκαις παρ᾽ ὅλην τὴν πρὸς ἄρκτους ἐκτροπὴν τῶν ὀρῶν, ἀπὸ δὲ ἄρκτων τῇ ἀγνώστῳ γῇ, ἀπὸ δὲ ἀνατολῶν Σηρικῇ κατ᾽ εὐθείαν γραμμήν,

ἧς τὰ πέρατα ἐπέχει

μοίρας ρν° ξγ°

καὶ ρξ° λε°

ἀπὸ δὲ μεσημβρίας μέρει τῆς ἐκτὸς[614] Ἰάγγου ποταμοῦ Ἰνδικῆς κατὰ τὴν ἐπιζευγνύουσαν τὰ ἐκτεθειμένα πέρατα κατὰ παράλληλον γραμμήν.

(2) Κεῖται δὲ ἐν τούτῳ τῷ τμήματι·

τό τε τῶν Αὐζακίων[615] ὀρῶν δυτικὸν μέρος,

οὗ τὰ πέρατα[616] ἐπέχει

μοίρας ρμθ° μθ°

[καὶ ρξε° νδ°][617]

καὶ τὸ τῶν καλουμένων Κασίων δυτικόν,

οὗ τὰ πέρατα[618] ἐπέχει

μοίρας ρνβ° μα°

[καὶ ρξβ° μδ°][619]

καὶ τὸ τῶν Ἡμωδῶν ὁμοίως δυτικόν,

οὗ τὰ πέρατα ἐπέχει

μοίρας ρνγ° λς°

[καὶ ρξε° λς°][620]

καὶ πρὸς τοῖς Αὐζακίοις ἡ πηγὴ τοῦ Οἰχάρδου ποταμοῦ,

ἣ[621] ἐπέχει μοίρας ρνγ° να°

(3) Κατέχουσι δὲ ταύτης τῆς Σκυθίας τὰ μὲν ἀρκτικὰ Ἄβιοι Σκύθαι, τὰ δὲ ὑπὸ τούτους Ἱπποφάγοι Σκύθαι· μεθ᾽ οὓς ἡ Αὐζακίτις[622] ἐκτέταται χώρα, καὶ ὑπὸ ταύτην ἔτι παρὰ τὸ εἰρημένον ὁρμητήριον ἡ Κασία χώρα, ὑφ᾽ ἣν Χάται (Χαῖται) Σκύθαι, εἶτα ἡ Ἀχάσα (Ἀνχάσα) χώρα, καὶ ὑπ᾽

Dawaba 104° 45°

6.15

Scytia z tamtej strony Gór Imaon

[Azji mapa 8.]

(1) Scytia za Górami Imaon graniczy od zachodu ze Scytią z tej strony[645] i z Sakami wzdłuż całego skłonu gór ku północy; zaś od północy z nieznaną ziemią, a od wschodu z Serami[646] według wyznaczonej linii,

której krańce mają

współrzędne 150° 63°

i 160° 35°

zaś od południa z częścią Indii z tamtej strony Gangesu wzdłuż równoleżnika łączącego wyżej przedstawione krańce[647].

(2) Zaś w tym regionie leży:

zachodnia część Gór Auzakia,

których krańce mają

współrzędne 149° 49°

[i 165° 54°]

i zachodnia część tzw. Gór Kasia,

których krańce mają

współrzędne 152° 41°

[i 162° 44°]

i, podobnie, zachodnia część Emodów,

których krańce mają

współrzędne 153° 36°

[i 165° 36°]

i źródło rzeki Ojchardes przy Górach Auzakia,

które ma współrzędne 153° 51°

(3) Abiowie Scytowie zamieszkują północne rejony tej Scytii, a te pod nimi Hippofagowie Scytowie; za którymi rozpościera się ziemia Auzakitis, a dalej pod nią, przy wspomnianej już faktorii[648], ziemia Kasia; pod nią Chatowie (Chajtowie) Scytowie, dalej ziemia Achasa (Anchasa), a pod

αὐτὴν παρὰ τὰ Ἠμωδὰ ὄρη Χαυραναῖοι[623] Σκύθαι.

(4) Πόλεις δέ εἰσιν ἐν τούτῳ τῷ τμήματι·

Αὐζακία*	ρμδ°[624]	μθ°	γο′
Ἰσσηδὼν* (Ἡσσηδὼν*)			
Σκυθική	ρν°	μη°	L′
Χαύρανα	ρν°	λζ°	δ′
Σοῖτα[625]	ρμε°	λε°	γ′

nią, przy Górach Emoda Chauranajowie Scytowie.

(4) Zaś w tym regionie są miasta:

Auzakia	144°	49°	40′
Issedon (Essedon)			
Scytyjski[649]	150°	48°	30′
Chaurana	150°	37°	15′
Sojta	145°	35°	20′

P r z y p i s y :

458. Hic et infra Μηδεία pro Μηδία X.
459. Sic XA, Σαραγμαννή UK, Σαραμάνη VR.
460. ϙδ° δ′ VA.
461. Σωκανάα RA.
462. ϙζ° γ′ RA.
463. καὶ ἑξῆς αἱ τοῦ om. RXA.
464. ρ° L′ A.
465. Sic R et tabb.: μγ° ιβ′ UVA, om. K.
466. Lineam om. UKV.
467. Sic KV: Ἀσταουινοί U, Ἀσταουνοί R.
468. Χρῆνδοι VRA.
469. χώρα add. X.
470. Sic K: Ἀσταουινούς U, Ἀστακηνούς VR.
471. Ὀσιρακηνοί VR, Σιχρακηνή A.
472. ϙβ° falso V.
473. Sic VR: ϙζ°/μ° ϛ′ UKA.
474. Σινάκα A.
475. Sic VRA: λθ° γο′ UK.
476. Sic K: Ἀμαρούστα U, Ἀμαρούα VRA.
477. Sic VRA: ϙϛ°/ λθ° Lγιβ′ UK.
478. ϙη° Lγ′ A.
479. Ἄσμουρα A.
480. ϙη° δ′/ λθ° VR, ϙη° δ′/ λθ° Lδ′ A.
481. Μαύσοκα A.
482. τὰ Χαλκᾶ A.
483. με° A.
484. ἐπέχει UK.
485. Μάρδος VRA.
486. μϛ° L′ UK.
487. Sic KX: Σηινα U, Σίνα VRA.
488. μ° Lγ′ A.
489. ρϛ° A.

490. Παρ'… om. X.
491. μ° Lγ′ A.
492. αὕτη κεῖται μεταξὺ τῶν δύο ἀρχῶν τοῦ Μάργου schol. add. Ω.
493. μ° VRA.
494. Sic X: Νίγαια Ω; cf. Ammian., 23.6.54: Nisea.
495. Sic A: μα° ϛ′ falso UKR, μθ° L′ V.
496. Σογδιανῆς A.
497. Om. Ω.
498. τῷ δὲ λοιπῷ add. VRXA.
499. μέχρι πέρατος om. A.
500. Sic Ω: χώραν pro Βακτριανήν X.
501. Δαργαμανίς UK, sed cf. infra 6.11.4, 6.18.2.
502. ριδ° L′/λϛ° γ′ A.
503. Ζαρίασπις A.
504. Sic Vat. gr. 178: Ἀτάρμης ΩX (sed cf. infra 6.11.3), Ἄρταμις A; cf. Amm. 23.6.57: Artamis.
505. Duas lineas om. X.
506. Δάργιδος A.
507. μα° V, μγ° A.
508. Sic VR: Ἀρτράμης U, Ἄρταμις KA.
509. Sic ΩA: μέρος X.
510. Suppl. Nobbe.
511. Sic hic et similiter infra UK: Σαλετέτραι V, Σαλετέραι R.
512. Τάβύζοι R.
513. Μαρικαῖοι VR.
514. Σκόρναι U.
515. Αὐαδίαι A.
516. ἔτι ὑπὸ τοὺς Σαβαδίους καὶ om. XA; καὶ del. Wilberg.
517. Ὄρσιπποι VRA.
518. Ἀμαρίσπιοι VR.
519. Χατραχάρτα A.
520. ριε° V.
521. Sic UK: μδ° L′ R, μδ° V.
522. Sic X: Ζαρίσπα UKR, Χάρισπα A; lineam om. V.
523. ριγ°/μγ° A.
524. ριγ° A.
525. Σουρογάνα A.
526. ριη° A.
527. Ἁλιχόδρα A.
528. μγ° L′ VRA.
529. μβ° L′ VRA.
530. ρια° L′ R.
531. Sic VR: μβ° γ′ UK, μγ° γ′ A.
532. Τοσμουάνασσα VRA.

533. μα ° γ′ VA, μα ° L′ R.
534. μ A.
535. ριβ° L′/λθ° Lδ′ A.
536. ρλε° V.
537. Hic et infra Σουγδιανοί A.
538. καὶ τῇ Μαργιανῇ om. VR.
539. γραμμῇ add. Ω.
540. ἄχρι UK.
541. ἀνατολῶν καὶ μεσημβρίας A.
542. καλεῖται δὲ ἡ ὀρεινὴ Κωμηδών post συμβάλλουσι αὐτῷ transp. X.
543. Βασκάτης V.
544. Πάσκαι A.
545. περὶ VR.
546. καὶ παρὰ τὸν Ὦξον (Ὄξον ποταμὸν) Ὠξειανοὶ (Ὀξιανοὶ) καὶ Χοράσμιοι om. VR.
547. Ἀριστεῖς VRA.
548. Κιρρῶδαι VR.
549. τῶν Σογδιανῶν om. VR.
550. Κορεσχάτα ρκε°/μς° γ′ A.
551. Sic VRA: ριζ° ϛ′ UK.
552. ριϛ° Lδ′/μγ° γ′ A.
553. Χολβησίνα VRA.
554. ρη° γο′ U, ρκ° γ′ K, ριζ° γ′ A.
555. μγ° δ′ UK, μδ° δ′ A.
556. Τρυβάκτρα A.
557. αὐτῶν ἀνατολικὴν om. X.
558. Sic X: Σῆρα UKRA, Σύρα V.
559. οὗ ἡ θέσις add. X.
560. Hic inserit U, ante καὶ διὰ τοῦ πρὸς ἄρκτους transp. K; om. codd. cet., exhibent UtKtRt.
561. Κομηδῶν UKXA et similiter UtKt, sed cf. 6.12.3.
562. Γρυναῖοι UK.
563. Om. X.
564. Βίλται VR.
565. τῇ ἐν Ἀσίᾳ om. VR
566. Sic VRXA: Σογδιανοί U, Σογδιανῇ K.
567. αἳ ἐπέχουσι om. K.
568. Duas lineas transponit ad finem paragraphi R.
569. μη° Lδ′ A.
570. μζ° V; αἱ πηγαὶ τούτου ρκε°/μγ° add. R ex 6.12.1.
571. ρ°/μγ° add. R ex 6.9.1.
572. τῶν Ὑπερβορείων om. et τὰ καὶ substituunt UK.
573. νζ° L′ A.
574. Sic X: om. Ω, ἐκβάλλοντες καὶ A.
575. Om. X.

576. Νόροσον hic et infra R.
577. νγ° L′ A.
578. Om. Ω.
579. Ἀσπάδια V, Ἀσπασία R.
580. Sic X: om. ΩA.
581. ὄρη hic et infra om. X.
582. Σάπουρα A.
583. ὄρη om. UKX.
584. Ἀνάρεα VRA.
585. Sic XA: ἄρκτον Ω.
586. Suppl. O.
587. Ἀλβανοί VA.
588. Σουσοβηνοί A.
589. Ἀγαθύρσοι A.
590. Τεκτοχισάκες VR.
591. Ῥόβασκοι A.
592. Ἀζανοί A.
593. Κοναψίδας A.
594. Κόρασφοι A.
595. Sic X: Ἐρύμμοι UKV, Ἐρήμμοι R.
596. μέγα ἔθνος om. X.
597. Om. VR.
598. Νουμικῶν VR.
599. Σαμαίους VR, sed cf. 6.14.9.
600. Ζαρέται hic et similiter infra A.
601. Corr. Stückelberger, Graßhoff: Ζαραίτας UK, Ζαρέτας VRA.
602. Ταβήινοι A (lapsus calami qui metathesis inscribitur, Kotłowska).
603. Μαχαγενοί A.
604. ὂν X.
605. Σκύθαι om. UKX.
606. Ταπούρεοι et infra similiter A.
607. Ἀνάρεοι A.
608. Ἀγαθύρσους A.
609. Ὀζίων VR, Ταπουρέρων A.
610. κλίματος A.
611. Ἀναβάσται VR, Νομᾶσται A.
612. Ῥικίοι K.
613. Δαύαδα VR, Δαῦβαι A.
614. ἐντὸς R.
615. Αὐξακίων hic et similiter infra A.
616. Sic hic et infra X: πέρας Ω, τὸ μέρος A.
617. Lineam ex 6.16.2 suppl. ΩXA.
618. τὸ μέσον VR.

619. Lineam ex 6.16.2 suppl. ΩX; om. A.
620. Lineam ex 6.16.2 suppl. ΩXA.
621. Sic X: om. Ω et similiter A.
622. Αὐξακίτις A.
623. Χαύρανοι VR: Χάραυνοι A.
624. ρνδ° VA.
625. Σάτα K.
626. Dom. „Hyrkania graniczy".
627. Dom. „Hyrkania graniczy".
628. Tzn. Hyrkanii.
629. Tzn. Hyrkanii.
630. Dom. „Margiana graniczy".
631. Dom. „Margiana graniczy".
632. Tzn. Margiany.
633. Tzn. Jasonion.
634. Dom. „Sogdyjczycy graniczą".
635. Dom. „Sogdyjczycy graniczą".
636. Cf. 6.11.1.
637. Tzn. do Oksosu i Jaksartesu.
638. Dom. „Sakowie graniczą".
639. Najprawdopodobniej dzis. Kaszgar.
640. Serike, czyli środkowe Chiny, cf. 6.16.
641. Dom. „Sakowie graniczą".
642. Cf. 5.9.13.
643. Dom. „Rha".
644. Dosł. „Spożywający mleko".
645. Dom. „Gór Imaon".
646. Dosł. „Serike", zob. wyżej.
647. Cf. 6.13.1.
648. Cf. 6.13.1.
649. W odróżnieniu do Issedonu Seryjskiego, cf. 6.16.7.

→ Abarbina, → Abiowie, → Achasa, → Adrapse, → Aganorsowie, → Ajtianowie, → Akinakowie, → Alanorsowie, → Alanowie, → Alańskie Góry, → Aleksandria Eschate, → Aleksandria Oksejane, → Alikodra, → Amakserowie, → Amarota, → Amarowie, → Amarusa, → Anaraja Góry, → Anarajowie, → Anarea, → Anchasa, → Aniesowie, → Anissowie, → Antiochia Margiane, → Aorsowie, → Arata, → Argadina, → Argamis, → Aria, → Ariaka, → Ariakowie, → Arsitis, → Artames, → Asiotowie, → Askatakas, → Askatakowie, → Askatankas, → Askatankowie, → Asmanowie, → Asmurna, → Aspabota, → Aspisia Góry, → Aspisjowie, → Astabenowie, → Astakana, → Astawenowie, → Augalowie, → Autalowie, → Auzakia, → Auzakia Góry, → Auzakitis, → Awadiowie, → Baktra, → Baktria, → Barange, → Baskatis, → Bylstowie, → Byltowie, → Chajtowie, → Charracharta, → Chatowie, → Chaurana, → Chauranajowie, → Choana, → Cholbisina, → Chomara, → Chomarowie, → Chombisina, → Chorasmiowie, → Chrindowie, → Dahowie, → Daiks, → Dargamanes, → Dargojdos, → Dargomanes,

→ Dawaba, → Demos, → Derbikkowie, → Dorgomanis, → Drepsa, → Drepsianowie, → Drybaktowie, → Drymos, → Dymos, → Ebusmuanassa, → Emody Góry, → Essedon Scytyjski, → Estobara, → Eukratidia, → Fratru, → Fratrua, → Galaktofagowie, → Ganges, → Grinajowie, → Guriane, → Hippofagowie, → Hyperborejskie Góry, → Hyrkania, → Hyrkańskie Morze, → Imaon Góry, → Indie, → Indikomordana, → Issedon Scytyjski, → Jaksartes, → Jaksartowie, → Jasonion, → Jastos, → Jastowie, → Jatiowie, → Kachagowie, → Kachasowie, → Kamienna Wieża, → Kandarowie, → Kanodipsas, → Karatowie, → Kasape, → Kasia, → Kasia Góry, → Katracharta, → Kaukaskie Góry, → Kawaris, → Kirradowie, → Kirrodajowie, → Komara, → Komarowie, → Komedowie, → Komedów Góry, → Komowie, → Konadipsas, → Koraksowie, → Koriandra, → Koronos, → Kuriandra, → Kyreschata, → Machajtegowie, → Machetigowie, → Majsoka, → Maksera, → Makserowie, → Marakanda, → Marakodra, → Mardyenowie, → Margiana, → Margos, → Maruka, → Marukajowie, → Marykajowie, → Massageci, → Massajowie, → Media, → Menapia, → Mesoka, → Mologenowie, → Namastowie, → Nisaja, → Norosbejowie, → Norosson, → Norossowie, → Ochos, → Ojchardes, → Okseja Góry, → Oksejana, → Oksejane jezioro, → Oksejanowie, → Oksianowie, → Oksos¸ → Oksydrakowie, → Oksydrankowie, → Orejsici, → Orgasowie, → Orosbejowie, → Orsici, → Ostobara, → Paniardowie, → Paniordowie, → Parnowie, → Paropanisadzi, → Paropanisos, → Partia, → Pasikowie, → Polytimetos, → Rea, → Rha, → Ribajowie, → Ribiowie, → Roboskowie, → Rymmika Góry, → Rymmos, → Rymmowie, → Sabadiowie, → Sagaraukowie, → Sajtianowie, → Sake, → Sakowie, → Salatarowie, → Salaterowie, → Sale, → Sammici, → Samnici, → Saramanne, → Sarifa, → Sarmacja Azjatycka, → Sasonowie, → Scytia, → Scytowie, → Sena, → Serowie, → Setianowie, → Sinika, → Sirakene, → Skordowie, → Sogdyjczycy, → Sogdyjskie Góry, → Sojta, → Sokanda, → Sorba, → Subenowie, → Suobenowie, → Suragana, → Syeba Góry, → Syebowie, → Tabianowie, → Tabienowie, → Tachorowie, → Talka, → Tambyzowie, → Tapura, → Tapuraja, → Tapurajowie, → Tapury Góry, → Tarnowie, → Tektosakowie, → Toornowie, → Tribaktra, → Trybakta, → Tumuanassa, → Tybiakowie, → Uksia, → Wandabanda, → Warnowie, → Zaratowie, → Zariaspa, → Zariaspes, → Zariaspowie, → Zaritowie, → Zorachana

LEKSYKON TERMINÓW ETNICZNYCH I GEOGRAFICZNYCH

Leksykon haseł, nawet niezidentyfikowanych, uwidacznia najlepiej bogactwo i różnorodność antycznej wiedzy geograficznej na temat Eurazji oraz wielość problemów wciąż oczekujących na rozwiązanie.

Hasła nowe zaznaczone zostały tłustym drukiem, natomiast hasła poprzedzone graficzną strzałką wraz z oznaczeniem (Testimonia Ł1) albo odsyłają do hasła z leksykonu tomu łacińskiego pt. *Testimonia najdawniejszych dziejów Słowian. Seria łacińska. Tom 1: Starożytność. Pisarze najdawniejsi* (Kotłowska i in, 2016), albo stanowią jego uzupełnienie. W niniejszym tomie rozszerzono w stosunku do tomu łacińskiego informacje bio- i bibliograficzne, starając się wskazać dzieła egzemplaryczne w historii nauki oraz szczególnie wartościowe do dalszej lektury. Współczesna terminologia geograficzna podawana jest według *Geografii fizycznej świata* Jerzego Makowskiego (Makowski, 2018).

Abantowie (gr. *Ἄβαντες*), najstarsze plemię greckie, które zasiedliło → Eubeę, z głównymi ośrodkami w Chalkis i Eretrii. Poświadczone już w tradycji epickiej (*Il.* 2.536 nn., 4.464), szybko stało się przedmiotem badań mitograficznych, chociaż nie należy wątpić w jego istnienie: wiązano ich z Atenami, Argos czy Chios. Tradycja źródłowa jest bardzo bogata i zasługuje na nową syntezę.

Literatura: Bursian, 1856; Dondorff, 1860; Toepffer, 1889 (najważniejsze, wciąż bardzo aktualne dzieło), 1894a, szp. 13–15.

Abarbina (gr. *Ἀβαρβίνα*, Ptolem., *Geogr.* 6.9.6), miasto w → Hyrkanii, w dorzeczu rz. → Maksera; niezidentyfikowane.

Literatura: Tomaschek, 1894a, szp. 16.

Abieta (gr. *Ἀβίητα*, Ptolem., *Geogr.* 3.7.2), miejscowość → Jazygów, położona między → Dunajem a rz. → Tibiskos; niezidentyfikowana. Należy zwrócić uwagę na kompleksową próbę identyfikacji wszystkich ośrodków Jazygów z listy Ptolemeusza, dokonaną przez wybitnego geografa Alberta Forbigera (1798–1878) w trzecim tomie *Handbuch der alten Geographie*, pt. *Europa* (Forbiger, 1848, s. 1111). Niestety, obecne

tam identyfikacje nie zostały uznane, gdyż bazują w większości na zewnętrznym podobieństwie nazw.

Literatura: Tomaschek, 1894c, szp. 97.

Abiowie (gr. *Ἄβιοι*, Ptolem., *Geogr.*), wzmiankowani już w *Iliadzie* (13.6) jako „najsprawiedliwsi z ludzi"; lud północnej → Scytii obok „spożywających mleko" → Hippemolgów. Późniejsza tradycja etno- i geograficzna nie zmienia zasadniczo tej koncepcji, umieszczając A. na wschód od → Hyrkańskiego Morza [por. Curtius Rufus 7.6 (niezależność A. po śmierci Cyrusa); Arrian, *An.* 4.1.1 (poselstwo A. do Aleksandra), Strabon 1.1.6, 7.3, 12.3.26; Ammianus Marcell. 23.25]. Bardzo ważne w badaniach nad A. jest, stosunkowo obszerne jak na ten leksykon, hasło Stefana z Bizancjum (A 8 Billerbeck, 2006–2017).

Literatura: Kuklina, 1969, ss. 120–130; Toepffer, 1894b, szp. 100.

Abliama, Abliana (gr. *Ἀβλιάνα*, *Ἀβλίαμα*, Ptolem., *Geogr.* 5.12.5), miejscowość w → Albanii; niezidentyfikowana.

Literatura: Tomaschek, 1894e, szp. 104.

→ Abnoba (Testimonia Ł1)

Abunis (gr. *Ἄβουνίς*, Ptolem., *Geogr.* 5.9.32), miejscowość na północnym → Kaukazie, niezidentyfikowana; zdaniem Tomaschka nazwa należy do tego samego pola semantycznego, co czerkaskie *unnah*, *wunnach* ('dom', 'mieszkanie').

Literatura: Tomaschek, 1894f, szp. 127.

→ Abzowie (Testimonia Ł1)

Achaja → Achajowie, → Kerketowie

→ Achajowie (Testimonia Ł1)

Achasa (gr. Ἀχάσα, Ἀνχάσα, Ptolem., *Geogr.* 6.15.3), terytorium leżące na wschód od Hindukuszu i na południe od Kunlun, a zatem najprawdopodobniej na południowych skłonach Karakorum.

Literatura: Tomaschek, 1894g, szp. 210–211.

Achillejon, świątynia położona przy ujściu rz. → Totordanes, w okolicach dzis. wsi Buzuk.

Adiabda, **Adiabla** (gr. *Ἀδιάβλα*, *Ἀδιάβδα*, Ptolem., *Geogr.* 5.12.5), miejscowość w → Albanii; dzis. wieś Aliabad w północnym Azerbejdżanie, ok. 15 km od m. Zaqatala (Murav'ev, 1983).

L i t e r a t u r a : Murav'ev, 1983, ss. 163–167; Tomaschek, 1894h, szp. 360.

Adrapsa (gr. *Ἄδραψα*, Ptolem., *Geogr.* 6.9.6), miasto w → Hyrkanii, blisko ujścia rz. → Maksera; niezidentyfikowane. Nazwa bez wątpienia jest irańska, por. sanskrycka *drapsa*, 'kropla', 'łza' (Drapsaca w → Baktrii, → Drepsa). Stückelberger & Graßhoff (2006) w swej edycji sugerują tłumaczenie 'Fahne', wszakże bez wyjaśnienia.

L i t e r a t u r a : Tomaschek, 1894i, szp. 405.

→ Adriatyckie Morze (Testimonia Ł1)

→ Afryka (Testimonia Ł1)

→ Agamatowie (Testimonia Ł1)

Aganorsowie → Alanorsowie

Agaron (gr. *Ἄγαρον*, Ptolem., *Geogr.* 3.5.13), przylądek nad rz. → Agaros. W koncepcji B. A. Rybakova (Rybakov, 1979, ss. 55–59) byłaby to Obitoczna kosa (→ Lykos, → Oaros).

L i t e r a t u r a : Rybakov, 1979.

Agaros (gr. *Ἄγαρος*, Ptolem., *Geogr.* 3.5.13), rzeka na północnym wybrzeżu → Meotydy, nad którą mieszkał sarmacki (→ Sarmaci) lud Agarów; Diodor (20.24.3) wspomina króla Agarosa. Prawdopodobnie dzis. Berda (125 km dł.) z ujściem w pobliżu Bierdiańska. Ale por. → Oaros.

L i t e r a t u r a : Tomaschek,1894j, szp. 735; 1894k, szp. 735.

→ Agatyrsowie (Testimonia Ł1).

L i t e r a t u r a : Grakov, 1971, s. 14; Rybakov, 1979, ss. 93–99, 125–126, 213–215.

Aginna (gr. *Ἄγιννα*, Ptolem., *Geogr.*, 5.11.2), miasto w → Iberii, którego nazwa oryginalna brzmiała Dzaghina. Znane z okolicznych kopalń ołowiu i srebra.

L i t e r a t u r a : Tomaschek, 1894l, szp. 816.

Agorici → Epagerryci

Agrianes (gr. *Ἀγριάνης*), rzeka w → Tracji, dopływ Hebrosu (dzis. Marica). Brak pewnej identyfikacji, ale być może dzis. Ergene (→ Tearos).

Literatura: Hirschfeld, 1894a, szp. 891–892.

Aibura (gr. *Αἴβουρα*; łac. *Aipora*), ośrodek na północy terytorium Turdetanów (García-Bellido & Blázquez, 2001, mapa na s. 36). Odmianki toponimu (Stefan z Bizancjum, *s.v.*) to m.in. *Αἰβυροβισιγγυσία* w → Luzytanii (być może Eburobrittium, por. Hübner, 1894a). Termin najprawdopodobniej pochodzenia punickiego (por. materiał inskrypcyjny u Sauren, 2005, ss. 281–282).

Literatura: García-Bellido & Blázquez, 2001, ss. 43, 193 (analiza językoznawcza), 207; Hübner, 1894a, szp. 940; Sauren, 2005, ss. 279–286.

→ Aja (Testimonia Ł1)

Ajnos (gr. *Αἶνος*, Ptolem., *Geogr.* 3.11.2), miasto w Tracji, dzis. Enez. Nie mylić z wyspą Ajnos na Morzu Czerwonym (→ Arabskie Morze, Ptolem., *Geogr.* 6.7.43).

Literatura: Müller, 1894, szp. 1028–1029.

Ajtaleja (gr. *Αἰθαλεία*; łac. *Ilva*, Pseudo-Arist., *Mirab.* 105; Apollon. Rhod. 4. 650–653; Plin., *NH* 3.81; Mela 2.122; Seneca, *ep*. 2.3), wyspa na → Tyrreńskim Morzu, dzis. Elba. Grecka nazwa ('płonąca', 'pokryta sadzą', 'brunatna') nawiązuje do obecnych i wydobywanych na wyspie rud żelaza, najważniejszego źródła jej bogactwa będącego przedmiotem eksportu. Natomiast forma łacińska pochodzi z języka liguryjskiego, por. *Liguri Ilvates*.

Literatura: Philipp, 1914b, szp. 1090–1091.

Ajtianowie → Sajtianowie

Akes (gr. *Ἄκης*) → Akesinus

→ Akesinus (Testimonia Ł1)

Akibowie (gr. *Ἄκιβοι*, Ptolem., *Geogr.* 3.5.10), najprawdopodobniej *lapsus calami* w postaci metatezy: powinno być *Ἄβικοι*, lud sarmacki (→ Sarmaci), którego nazwa pokrewna jest etnonimowi → Abiów, mieszkający nad dolnym → Borystenesem.

Literatura: Tomaschek, 1894d, szp. 98.

Akinakowie (gr. *Ἀκινάκαι*, Ptolem., *Geogr.* 6.11.6), bliżej nieznany lud irański z południowej → Baktrii.

L i t e r a t u r a : Tomaschek, 1894m, szp. 1168.

Akra → Akrai

→ Aksantos (Testimonia Ł1)

Alalia (gr. *Ἀλαλίη*, *Ἀλερία*, Ptolem., *Geogr.* 3.2.5; Mela 2.122), kolonia → Fokai na wschodnim wybrzeżu Korsyki (→ Kyrnos); rzymska i dzis. Aleria.

L i t e r a t u r a : Hansen & Nielsen, 2004, nr 1; Hulsen, 1894b, szp. 1366–1367.

Alamos (gr. *Ἄλαμος*, Ptolem., *Geogr.* 5.12.6), miejscowość u wybrzeża → Hyrkańskiego Morza. W języku → Udinów (→ Utiowie) *alamos* oznacza ‘drzewo granatu’. Stückelberger & Graßhoff (2006): dzis. Zalam, wioska w północno-środkowym Azerbejdżanie.

L i t e r a t u r a : Tomaschek, 1894n, szp. 1281.

Alanorsowie (gr. *Ἀλάνορσοι*, Ptolem., *Geogr.* 6.14.9), nazwa wskazuje na mieszany charakter tego sarmackiego ludu (→ Sarmaci), złożonego z → Alanów i → Aorsów. Taka sytuacja społeczna nie była niczym niezwyczajnym wśród ludów koczowniczych Eurazji aż po późną nowożytność. Najprawdopodobniej A. zamieszkiwali tereny na północ od → Hyrkańskiego Morza.

L i t e r a t u r a : Tomaschek, 1894p, szp. 1285.

→ Alanowie (Testimonia Ł1). Z kulturą alańsko-osetyńską związana jest też niezwykle złożona, acz pasjonująca kwestia: geneza mitu arturiańskiego (Colarusso, 1984; Littleton & Malcor, 2000).

L i t e r a t u r a : Colarusso, 1984, ss. 1–28; 2002; Littleton & Malcor, 1994/2000.

Alańskie Góry (gr. *Ἀλανὰ ὄρη*, Ptolem., *Geogr.* 6.14.3, 6.14.11), pasmo górskie w → Scytii, na północny wschód od → Hyrkańskiego Morza. Czyżby dzis. Mugodżary?

L i t e r a t u r a : Tomaschek, 1894o, szp. 1281.

Alarodiowie (gr. *Ἀλαρόδιοι*), plemię → Kaukazu, bliżej nieznane. Etnonim ten został użyty w nowożytnym językoznawstwie na określenie hipotetycznej rodziny językowej → Kissowie. Obecność Alarodiów w armii Kserksesa: Hdt 7.79.

L i t e r a t u r a : A. Baumgartner, 1894, szp. 1292.

Alaunon (gr. *Ἀλαῦνον ὄρος*, Ptolem., *Geogr.* 3.5.15), pasmo górskie w interiorze → Sarmacji. Szukając identyfikacji, wskazuje się na Wałdaj, ale to czysta probabilistyka, biorąc pod uwagę fakt, iż geografia antyczna bardzo słabo orientuje się w środkowej i północnej Eurazji.

Literatura: Tomaschek, 1894r, szp. 1298.

Alaunowie (gr. *Ἀλαῦνοι*, Ptolem., *Geogr.* 3.5.19), plemię scytyjskie (→ Scytowie) mieszkające u podnóża gór → Alaunon. Część badaczy (wcześniejszy wydawca Ptolemeusza Karl Müller, z wahaniem Wilhelm Tomaschek) sugeruje tu konieksturę: *Ἀλανοί* (→ Alanowie).

Literatura: Tomaschek, 1894q, szp. 1298.

Alazonios (gr. *Ἀλαζόνιος*, Ptolem., *Geogr.* 5.12.3; *Olaxanes*, Plin., *NH* 6.29), dopływ rz. → Cyrus, dzis. Alazani (dł. 351 km), przecinający Gruzję i Azerbejdżan. W niektórych źródłach (Plut., *Pomp*. 35; Cassius Dio 37.3) występuje pod hydronimem Abas.

Literatura: Tomaschek, 1894b, szp. 18; 1894s, szp. 1299.

Albana (gr. *Ἄλβανα*, Ptolem., *Geogr.* 5.12.2), miasto na północ od ujścia rz. → Albanus. Stückelberger & Graßhoff (2006) w swej edycji proponują identyfikację z dzis. wsią Alvan w Azerbejdżanie irańskim.

Literatura: Tomaschek, 1894t, szp. 1302.

→ Albania (Testimonia Ł1)

Albanos → Albanus

→ Albanus (Testimonia Ł1)

Albion (gr. *Ἀλουίων*) → Brytania

Albis (gr. Ἄλβις) → Łaba

Aleksandria Eschate (gr. *Ἀλεξάνδρεια ἐσχάτη*, Ptolem., *Geogr.* 6.12.6; App., *Syr*. 57; Arrian, *An.* 4.1.3; Plin., *NH* 6.49), dzis. Chodżent nad → Jaksartesem, ważny ośrodek miejski w dzis. Tadżykistanie. Największy rozkwit Chodżentu przypadł na X–XI w.

Literatura: Bosworth, 1986a, ss. 45–46; Tomaschek, 1894x, szp. 1389.

Aleksandria Oksejane (gr. *Ἀλεξάνδρεια Ὠξειανή*, Ptolem., *Geogr.* 6.12.6), miasto nad → Oksosem, którego należy szukać w Pamirze; brak pewnej identyfikacji: Pejkend

(dawne „miasto kupców" w rejonie Buchary), Qarshi ([pers. Nakhshab/Nasaf] w południowym Uzbekistanie?) czy Termez (Rapin, 1998).

Literatura: Rapin, 1998, ss. 201–225; Tomaschek, 1894v, szp. 1389.

Alikodra (gr. *Ἀλικόδρα*, Ptolem., *Geogr.* 6.11.8), niezidentyfikowany ośrodek miejski w → Baktrii.

Literatura: Tomaschek, 1894x, szp. 1482.

Alizonowie (gr. *Ἀλιζῶνες*, *Ἀλιζῶνες*), plemię znane już u Homera (*Il.* 2.856–857); za tą tradycją epicką podąża większość historyków i komentatorów epoki klasycznej i hellenistycznej: Efor z Kyme, który utożsamia ich z → Amazonkami z okolic Kyme (fragm. 87), Hellanikos (fragm. 172), Schol. Aesch. Septem (728), zaś Strabon utożsamia ich z → Chalybami, niewątpliwie błędnie. Z tej perspektywy należy uwypuklić stanowisko Herodota, który postrzega ich jako lud scytyjski (4.17; 52; → Scytowie). Rybakov (1979, ss. 123–125, 187) uważa A. razem z → Kallipidami za resztki → Kimmeriów bądź ogólnie przedscytyjski substrat koczowniczy.

Literatura: Hirschfeld, 1894c, szp. 1708–1709; Lazova, 1980, ss. 323–324; Neïkhardt, 1982, ss. 101–103; Ruge[650], 1912, szp. 2273; Rybakov, 1979.

→ Alkowie, Aświnowie (Testimonia Ł1). To 'jeźdźcy', 'posiadacze koni', w onomastyce chińskiej: *Wu-sun*.

Literatura: Beckwith, 2020, ss. 401–402 (perspektywa językoznawcza); Walker, 2015.

Alokiai (gr. *Ἀλοκίαι νῆσοι*, Ptolem., *Geogr.* 2.16), wyspy na północ od Przylądka → Cymbryjskiego.

Literatura: Ihm, 1894, szp. 1594; Wenskus, 1973, ss. 189–190.

Alontas (gr. *Ἀλόντας*, Ptolem., *Geogr.* 5.9.12), rzeka w → Sarmacji, na północ od → Kaukazu, wpadająca do → Hyrkańskiego Morza; dzis. rz. Terek (623 km dł.), zwana w dawnej tradycji gruzińskiej Lomeki.

Literatura: Tomaschek, 1894y, szp. 1595.

→ Alopeke (Testimonia Ł1)

Alopekia → Alopeke

---

[650] Walther Ruge (1865–1943), filolog klasyczny z Tybingi i Lipska, chociaż jego największą pasją naukową była geografia historyczna, stąd przedmiot dysertacji: *Quaestiones Strabonianae* wydanej w 1888 r. w Lipsku. W latach 1911–1930 był dyrektorem gimnazjum w Budziszynie.

Alpis (gr. *Ἄλπις*, Hdt 4.49; łac. *Aenus*), prawy dopływ → Dunaju, dzis. rz. Inn, 517 km dł.

→ Alpy (Testimonia Ł1)

Alunos → Alamos

Amadoka góra → Imadochowie

Amadoka jezioro → Imadochowie

Amadoka osada → Imadochowie

Amadokowie → Imadochowie

Amakserowie → **Makserowie**

→ Amardowie (Testimonia Ł1)

Amarispowie → **Amarowie**

Amarota → **Amarusa**

Amarowie (gr. *Ἀμαρεῖς*, odm. *Ἀμαρίσποι*, Ptolem., *Geogr.* 6.11.6), lud w → Baktrii, na północnych zboczach → Paropanisos.

Literatura: Tomaschek, 1894z, szp. 1740.

Amarusa (gr. *Ἀμαροῦσα*, Ptolem., *Geogr.* 6.9.7, 8.23.4, *hapax legom.*), miasto w → Hyrkanii; pojawiająca się czasem identyfikacja z dzis. m. Amol u podnóża gór → Ariobarzanes, gdzie mieszkali → Amardowie, to prawdopodobne przypuszczenie.

Literatura: Tomaschek, 1894za, szp. 1741–1742; Bosworth i in., 1989, szp. 980–982.

→ Amazonki (Testimonia Ł1)

Ampsalis (gr. *Ἄμψαλις*, Ptolem., *Geogr.* 5.9.9), miasto w → Sarmacji Azjatyckiej, między krajem → Toretików na północy a rz. → Burkas. Znany jest nam mistrz toreutyki imieniem Ampsalos (Treister, 1997). Natomiast w jednej z inskrypcji bosporańskich (→ Bospor Kimmeryjski) pojawia się imię w wersji *Ὀμψάλακος* (SEG 57 [2007], nr 740 = AGRW ID # 22889 = Copenhagen Inv. 1301): „ἡ θίασος περὶ ἠρείαν Νομήνιον

ἐνάστησαν Ὀμψαλ[άκ]ου [μν]ήμης χάρειν" [„Społeczność kultowa (zgromadzona) wokół kapłana Numeniosa wystawiła (ten) pomnik ku pamięci Ompsalakosa"].

L i t e r a t u r a : Tomaschek, 1894zb, szp. 1980; Treister, 1997, ss. 35–100.

Anaraja Góry (gr. *Ἀνάρεα ὄρη*, Ptolem., *Geogr.* 6.14.8, *hapax legom.*), zachodnia część Tienszan.

L i t e r a t u r a : Tomaschek, 1894zc, szp. 2063.

Anarajowie (gr. *Ἀνάρεοι*, *Ἀνάρειοι*, Ptolem., *Geogr.* 6.14.13, *hapax legom.*), 'nie-Ariowie' zamieszkujący Góry → Anaraja. Nazwa jest ewidentnie zewnętrzna, wyrażająca opozycję wobec irańskich → Ariaków i → Jaksartów.

L i t e r a t u r a : Tomaschek, 1894zc, szp. 2063.

Anarea → Anaraja Góry

Anartofrakci (gr. *Ἀναρτοφράκτοι*, Ptolem., *Geogr.* 3.5.20), lud celtycki (→ Celtowie) z południowo-wschodniego pogranicza → Hercyńskiego Lasu; tożsamy z Anartami (Caes., *BG* 6.25).

L i t e r a t u r a : Tomaschek, 1894zd, szp. 2063–2064.

Anas (gr. *Ἄνας*, Strabon 3.139–140, 3.142, 148, 3.162; łac. *Anas, ae*, Mela 2.87, 3.3.6; Plin., *NH* 3.6, 4.116–117; *Itin. Ant*. 431.8, 446.10]), jedna z największych rzek → Hiszpanii (818 km). Wypływa z gór nieopodal Laminium (dzis. Fuenllana, prow. Ciudad Real), następnie kieruje się na południowy zachód przy Emerita Augusta (dzis. Mérida, prow. Badajoz), wyznaczając granicę między Betyką a → Luzytanią. Informacje Pliniusza dotyczące jej źródeł są błędne. Dzisiejsza nazwa Gwadiana pochodzi z czasów arabskich: < *Wādī Yāna/Āna* (Seybold, 2002).

L i t e r a t u r a : Hübner, 1894b, szp. 2064; Seybold, 2002, s. 21 (artykuł przedrukowany bez zmian z pierwszej edycji EI).

Anchasa → Achasa

Androfagowie → Antropofagowie

Andros (gr. *Ἄνδρος*), druga pod względem obszaru wyspa → Cyklad (380 km^2). Najwyższy punkt: 994 m. Niewielkie złoża żelaza, boksytu i manganu.

L i t e r a t u r a : Hirschfeld, 1894d, szp. 2169–2171.

Angriwariowie → Cheruskowie

Angros (gr. *Ἄγγρος*), rzeka znana jedynie z Herodota (4.49). Przy uwzględnieniu, że → Brongos to dzis. Morawa, to z kontekstu epizodu można spróbować zaryzykować hipotezę, że pod rz. Angros kryje się dzis. rz. Ibar, dł. 276 km.

Literatura: Tomaschek, 1894ze, szp. 2193.

Aniesowie (gr. *Ἀνιέσεις*, Ptolem., *Geogr.* 6.12.4, *hapax legom.*), lud wschodniej → Sogdiany; umieszczany nad górnym Zerawszanem (877 km dł., trzecia rz. Azji Środkowej) bądź bardziej na południe wśród wzgórz Karategin w dzis. północno-wschodnim Tadżykistanie.

Literatura: Tomaschek, 1894zf, szp. 2209.

Anissowie → Aniesowie

→ Antemus (Testimonia Ł1)

Antiochia Margiane (gr. *Ἀντιόχεια Μαργιανή*, Ptolem., *Geogr.* 6.10.4), stolica perskiej satrapii → Margiana; dzis. Merw (Mary) w Turkmenistanie (→ Dahowie). Izydor z Charaksu 14: „Ἀ. ἡ ἔνυδρος".

Literatura: Tomaschek, 1894zh, szp. 2445.

→ Antropofagowie (Testimonia Ł1).

Literatura: Rybakov, 1979, ss. 149–152, 189: „Prabałtowie", ale jedynym kryterium jest hipotetyczna lokalizacja osadnictwa na północ od późniejszego Kijowa, przy ujściu Irpienia i Teterewa.

→ Aorsowie (Testimonia Ł1). Odmianki etnonimu: Arsoae (*Tabula Peutingeriana*) i Arzoae (Plin., *NH*. 6.38; *codd.* Abzoae, → Abzowie).

Literatura: Tomaschek, 1895i, szp. 1290.

Aparnowie (gr. *Ἄπαρνοι*, Ptolem., *Geogr.* 6.10.2; Strabon 11.7.1, 11.9.2, part. **Aparna*), najpotężniejsze z plemion → Dahów, apogeum swojego rozwoju i ekspansji osiągnęło w połowie III w. p.n.e. Zamieszkiwało terytorium na północny wschód od → Hyrkanii i Partii, geograficzno-historycznych krain Iranu, w dorzeczach Sumbaru i Atraku. Kraj Aparnów znany był w źródłach partyjskich jako Abrēnag (gr. *Ἀβρηναχ*), jego późniejszą formą był Abaršahr (Eilers, 1954/1988; Markwart, 1931; Sprengling 1940; przeciwnie Lecoq, 1987). Wszystkie te terminy, łącznie z nazwą plemienia, ostatecznie wywodzą się ze staroiran. **uparanaika*, tzn. 'górny'. Pojęcie to nabrało też znaczenia metaforycznego: 'odległy'. W źródłach klasycznych informacje o ludzie Aparnów podają jedynie Ptolemeusz i Strabon. Rozważana jest też czasami wzmianka u Justyna

(41.1.10), gdzie obok terminu *†Sparnos* (Seel & Ruehl, 1935/1972), występują inne lekcje: *Sparthanos*, *Hypartanos*, *Apartanos* (Lecoq, 1987; Wolski, 1969, s. 206). Apartanowie, według Wilhelma Tomaschka (1894), są odmianką etnonimu → Apartajów. Inną ewentualnością jest analiza *Sparnos* w kontekście *Sparioi/Parioi* Strabona (11.9.3; Olbrycht, 2019), innego odłamu Dahów.

Literatura: Eilers[651], 1954/1988, ss. 267–374; Lecoq, 1987, s. 151; Markwart[652], 1901, 1931; Olbrycht, 2019, ss. 161–165; Sprengling[653], 1940, ss. 341–429; Tomaschek, 1894zi, szp. 2669; 1894zj, szp. 2670; Wolski, 1969, ss. 188–254.

→ Apartajowie (Testimonia Ł1)

→ Apasiakowie (Testimonia Ł1)

→ Apaturos (Testimonia Ł1). O położeniu A. Strabon (11.2.10): „Εἰσπλεύσαντι δ' εἰς τὴν Κοροκονδαμῖτιν ἥ τε Φαναγόρειά ἐστι πόλις ἀξιόλογος καὶ Κῆποι καὶ Ἑρμώνασσα καὶ τὸ Ἀπάτουρον τὸ τῆς Ἀφροδίτης ἱερόν. ὧν ἡ Φαναγόρεια καὶ οἱ Κῆποι κατὰ τὴν λεχθεῖσαν νῆσον ἵδρυνται εἰσπλέοντι ἐν ἀριστερᾷ, αἱ δὲ λοιπαὶ πόλεις ἐν δεξιᾷ πέραν Ὑπάνιος ἐν τῇ Σινδικῇ" [„Wpływającemu do → Korokondamitis ukazuje się znamienite miasto → Fanagoria, → Kepoi, → Hermonassa oraz Apaturon, świątynia Afrodyty. Z tych Fanagoria i Kepoi na wspomnianej wyspie wznoszą się po lewej stronie wpływającego, a pozostałe miasta po prawej stronie, za → Hypanisem w → Sindike"]. A. stanowiło ważne centrum kultowe (*hieron*) miejscowej bogini, którą Grecy utożsamili z Afrodytą. O jego dużej popularności świadczy relatywnie dużo źródeł, w tym epigraficznych. Należało do Fanagorii i nie miało charakteru osadniczego, a jego dokładne położenie pozostaje nieznane (Braund, 2019a, ss. 187–255).

Literatura: Braund, 2019a.

→ Apollonia (Testimonia Ł1)

Arabia (gr. *Ἀραβία*), w geografii i historiografii klasycznej funkcjonuje jako termin geograficzno-etnograficzny. Oznacza pas pustyń od wschodniego ramienia delty → Nilu, aż po dolinę → Eufratu; od zachodu i północy ograniczony nurtami Jordanu i Orontesu. Obejmował zatem półwyspy Arabski i Synaj, pustynie Negew i Syryjską

[651] Wilhelm Eilers (1906–1989), wybitny iranista, szczególnie zasłużony w badaniu onomastyki (zob. R. Schmitt, 1998, ss. 271–273).

[652] Josef Markwart (1864–1930), jeden z najwybitniejszych iranistów i turkologów wszechczasów, o wyjątkowej erudycji, błyskotliwej intuicji i przenikliwości. Jego dorobek, zwłaszcza z zakresu geografii historycznej, jest wciąż aktualny i jeszcze długo pozostanie niezastąpiony (zob. Minorsky, 1930, ss. 897–902; R. Schmitt, 2000/2014). Rüdiger Schmitt (1939–), wybitny iranista i indoeuropeista.

[653] Abbott, 1960, ss. 54–55.

oraz Dżazirę. Specyficzne warunki przyrodnicze wykształciły nomadyczną (z gr. *nomades*) kulturę Beduinów, przez etnografię klasyczną uważaną jako tożsamą z Arabami. U Ptolemeusza podział A. wygląda następująco: Arabia Szczęśliwa (Półwysep Arabski; później zwłaszcza południowo-zachodnia jego część: późniejszy Jemen), Arabia Pustynna (Dżazira, Pustynia Syryjska), Arabia Skalista (Synaj, Negew). Obecność Arabów w armii Kserksesa: Hdt 7.69, 7.86-87.

Arabia Szczęśliwa → Arabia

→ Arabska Zatoka (Testimonia Ł1)

→ Arabskie Morze (Testimonia Ł1). W III w. p.n.e. wyprawy Filona, Timostenesa z Rodos i Pitagorasa (autor dzieła *O portach*, zachowanego we fragmentach) zbadały akwen, ale dopiero Diodor z Samos (II w. p.n.e.) przekroczył cieśninę Bab al-Mandab (arab. 'Wrota Łez').

→ Arakses (Testimonia Ł1)

Araros (gr. *Ἄραρός*, Hdt 4.48), lewy dopływ → Dunaju, być może dzis. Jałomica, dł. 417 km (Tomaschek, 1985a), lub Seret, dł. 726 km (Herrmann, 1936g), którego identyfikacja z *Ἴέρασος* (Ptolem., *Geogr.* 3.8.4) jest pewna; hydronim irański. Nie mylić z Ararem galijskim, dzis. Saône.

Literatura: Herrmann, 1936g, szp. 762; Tomaschek, 1895a, szp. 380.

Arata (gr. *Ἀράθα*, Ptolem., *Geogr.* 6.10.3, *hapax legom.*), miasto w → Margianie, niezidentyfikowane.

Literatura: Tomaschek, 1895b, szp. 382.

Archikowie → Arichowie

Arejowie, mieszkańcy krainy → Aria

Argadina (gr. *Ἀργαδίνα*, Ptolem., *Geogr.* 6.10.3, *hapax legom.*), miasto w → Margianie, niezidentyfikowane.

Literatura: Tomaschek, 1895d, szp. 684.

Argamis → **Artames**

Argippajowie → Aremfejowie

Argoda (gr. *Ἄργωδα*, Ptolem., *Geogr.* 3.6.5, *hapax legom.*), miasto w → Tauryce; pojawiająca się identyfikacja (m.in. hiszpański *DGE*) z dzis. Symferopolem pozostaje swobodnym przypuszczeniem.

Literatura: Tomaschek, 1895e, szp. 723.

→ Aria (Testimonia Ł1). Obecność Ariów w armii Kserksesa: Hdt 7.66.

Ariaka (gr. *Ἀριάκα*, Ptolem., *Geogr.* 6.10.3, *hapax legom.*), miasto w → Margianie, niezidentyfikowane.

Literatura: Tomaschek, 1895f, szp. 811.

Ariakowie (gr. *Ἀριάκαι*, Ptolem., *Geogr.* 6.14.14, 11.25.2, *hapax legom.*), lud mieszkający w → Ariace, nad dolnym → Jaksartesem. Etnonim irański będący odmianką terminu „Ariowie".

Literatura: Tomaschek, 1895g, szp. 811–812.

→ Arichowie (Testimonia Ł1)

→ Arimaspowie (Testimonia Ł1)

→ Ariobarzanes (Testimonia Ł1). Mojżesz z Chorenu (2.53) zna Elburs pod nazwą Patiżahar.

Armaktika (gr. *Ἀρμάκτικα*, Ptolem., *Geogr.* 5.11.3, 8.19.6, *hapax legom.*; gruz. *Artag*), twierdza mająca zabezpieczać Bramę Alanów (→ Bramy Kaspijskie); zdobyta przez Pompejusza w 65 r. p.n.e. (Cassius Dio, 17.1.3). Dzis. Tsitsamuri (Stückelberger & Graßhoff, 2006).

→ Armenia (Testimonia Ł1). Obecność Armeńczyków w armii Kserksesa: Hdt 7.73.

Armenia Wielka (gr. *Ἀρμενία Μεγάλη*), termin geograficzno-historyczny występujący w źródłach w dwóch znaczeniach: a) rdzenne ziemie osadnictwa armeńskiego w dorzeczu rz. → Arakses i w trójkącie jezior Sewan, Wan i Urmia; b) państwo armeńskie w granicach podczas rządów Tigranesa II Wielkiego (95–55 p.n.e.). Pojęcie b) jest szersze terytorialnie od a).

Arsieci (*Ἀρσιῆται*, odm. *Ἀρσυῆται*, Ptolem., *Geogr.* 3.5.20, *hapax legom.*), lud mieszkający w środkowych → Karpatach, w → Dacji, na południe od → Anartofraktów

i → Burgionów. Karol Stojanowski (1937) zaproponował hipotezę nie do zaakceptowania, iż A. należeli do → Tocharów.

Literatura: Stojanowski, 1937, ss. 180–182, 341; Tomaschek, 1895h, szp. 1277.

Arsitis (gr. *Ἀρσῖτις*, Ptolem., *Geogr.* 6.9.5, *hapax legom.*), kraina historyczno-geograficzna w → Hyrkanii.

Literatura: Streck, 1903, szp. 142.

Artaka (gr. *Ἀρτάκη*, Hdt 4.14, 6.33), miasto nad → Hellespontem, 8 km na zachód od → Kyzikos, dzis. Erdek (Turcja); kolonia Miletu. Nie mylić z Artaką w → Bitynii (Ptolem., *Geogr.* 5.1.5).

Literatura: Hirschfeld, 1895, szp. 1303–1304; Hansen & Nielsen, 2004, nr 736.

Artames (gr. *Ἀρτάμης*, Ptolem., *Geogr.* 6.11.2–3), rzeka w → Baktrii, dopływ → Oksosu; dzis. Khulm w Afganistanie, 230 km dł., jakkolwiek Claude Rapin (1998, s. 214) proponuje Taszkurgame. Nazwa związana jest z fundamentalnym w kulturze irańskiej pojęciem *arta* i odnosi się do 'czystości' oraz 'świętości' rzeki.

Literatura: Rapin, 1998, ss. 201–225; Tomaschek, 1895j, szp. 1305.

Artanes (gr. *Ἀρτάνης*, Hdt 4.49), rzeka w → Tracji, prawy dopływ → Dunaju; dzis. Osem (→ Asamus) bądź Łom. Wzmiankuje ją też Nikefor (*Historiae* 75, Mango, 1990).

Literatura: Tomaschek, 1895k, szp. 1305.

Artanissa (gr. *Ἀρτάνισσα*, Ptolem., *Geogr.* 5.11.3, 8.19.5, *hapax legom.*), miasto w → Iberii; Wilhelm Tomaschek utożsamia je z bizantyjskim τὸ κάστρον τὸ Ἀρδανούτξιν (DAI 46), co oznacza dzis. Ardanudż na wschód od Artwinu, obecnie już po tureckiej stronie granicy (jego średniowieczne dzieje por. Evans, 2016). Natomiast wydawcy Ptolemeusza (Stückelberger & Graßhoff, 2006) podają dzis. Urbnisi na przedmieściach Gori.

Literatura: Evans, 2016, ss. 345–364; Tomaschek, 1895l, szp. 1305–1306.

Arteskos (gr. *Ἀρτησκός*, *codd. Ἀρτισκός*), rzeka w → Tracji, dopływ → Hebrosu, wzmiankowana jedynie u Herodota (4.92); niezidentyfikowana. Propozycja Hirschfelda (1896), że to dzis. Arda (299 km dł.), nie przyjęła się.

Literatura: Hirschfeld, 1896, szp. 1458.

Asajowie (gr. *Ἀσαῖοι*, Ptolem., *Geogr.* 5.9.16, *hapax legom.*), lud sarmacki (→ Sarmaci), być może część → Alanów. Etnonim jednak wydaje się bliski językom ugrofińskim, np.

rzeka Ob w języku Ostiaków to As, chociaż Marquart (1914, s. 182) łączy ten hydronim z Alanami i właśnie z Asajami. Istnieje hipoteza, że dubletem Asajów są → Massajowie.

Literatura: Marquart, 1914; Tomaschek, 1896a, szp. 1514.

→ Asiakes (Testimonia Ł1)

Asiotowie (gr. *Ἀσιῶται*, Ptolem., *Geogr.* 6.14.10), lud sarmacki (→ Sarmaci) znad północnego wybrzeża → Czarnego Morza. Prawdopodobnie tożsami z nimi są *Astocae*/*Astacae* Pliniusza (*NH* 6.50), ale wymagałoby to poprawki lekcji na *Asiotae*.

Literatura: Tomaschek, 1896b, szp. 1606.

Askalon (gr. *Ἀσκαλών*, Ptolem., *Geogr.* 5.16.2; hebr. *Tel Ashqelon*), pradawny ośrodek miejski w Palestynie. Już w połowie III tys. p.n.e. ważne regionalne centrum wymiany handlowej, m.in. z Egiptem. W XII w. p.n.e. zajęty przez Filistynów, jeden z tzw. Ludów Morza, stał się częścią filistyńskiego związku miast, tzw. Pentapolis. Później pod nominalną władzą asyryjską, perską, macedońską i rzymską, zachował A. swą wewnętrzną autonomię. Jednocześnie trwało przekształcanie instytucji i ich dostosowywanie do grecko-rzymskiego typu miejskiego, co się dokonało ostatecznie przed końcem III w. p.n.e.

Literatura: Garfinkel & Dag, 2008; Master, 2003, ss. 47–64; Stager, 1996, ss. 61–74; Tadmor, 1996, ss. 86–192; *The Leon Levy Expedition to Ashkelon*, 2008–2019 (najważniejsze publikacje raportów archeologicznych).

Askatakas → Askatankas

Askatakowie → Askatankowie

Askatankas (gr. *Ἀσκατάγκας*, Ptolem., *Geogr.* 5.13.1, 5.13.3; łac. *Ascanimia mons*, Ammianus Marcell. 23.6.60), pasmo górskie w kraju → Saków, rozciągające się na linii północny zachód – południowy wschód; prawdopodobnie jeden z grzbietów północno-wschodniego Pamiru u wejścia do Kotliny Fergańskiej. Od nazwy oronimu pochodzi określenie ich mieszkańców: *Ἀσκατάγκαι* (Ptolem., *Geogr.* 6.14.13); terminologia irańska.

Literatura: Tomaschek, 1896c, szp. 1614–1615.

Askatankowie → Askatankas

Askiburgion, pasmo górskie, rozciągające się od → Sudetów wschodnich (Góry Złote) po Bieszczady). → Kotynowie.

Literatura: Šmejkalová & Blažek, 2020, ss. 218–239.

Asmanowie (gr. *Ἀσμανοί*, Ptolem., *Geogr.* 6.14.9, *hapax legom.*), lud sarmacki (→ Sarmaci) znad zakola rzeki → Rha.

Literatura: Tomaschek, 1896d, szp. 1702.

Asmurna (gr. *Ἄσμουρνα*, Ptolem., *Geogr.* 6.9.7), miasto w → Hyrkanii, niezidentyfikowane. Ammianus Marcell. (23.6.52): jedna z *lectiones deteriores*: Azmorna, ale w edycji Seyfartha (1978): Asmurna.

Literatura: Tomaschek, 1896e, szp. 1703.

Aspabota (gr. *Ἀσπάβωτα*, Ptolem., *Geogr.* 6.14.2; 8.23.15, *hapax legom.*), miasto na południowo-wschodnim wybrzeżu → Hyrkańskiego Morza; niezidentyfikowane. Por. średnioperski wyższy tytuł wojskowy: *spāhbed* (odmiana: *spahbod*, *spahbad*).

Literatura: Bosworth, 1978, ss. 207–208; Chaumont, 1987, ss. 825–826; Tomaschek, 1896f, szp. 1709.

Aspisia Góry (gr. *Ἀσπίσια ὄρη*, Ptolem., *Geogr.* 6.14.6, *hapax legom.*), pasmo górskie, przez które płynie górny → Jaksartes i jego dopływy, zwłaszcza Czirczk; najprawdopodobniej przedgórze Tienszanu nad dzis. Taszkientem. Od nazwy oronimu pochodzi określenie ich mieszkańców należących do → Scytów: *Ἀσπίσιοι* (Ptolem., *Geogr.* 6.14.12, *hapax legom.*).

Literatura: Tomaschek, 1896g, szp. 1736–1737.

Aspisjowie → Aspisia Góry

Astabenowie → Astawenowie

Astakana (gr. *Ἀστακάνα*, Ptolem., *Geogr.* 6.11.8, *hapax legom.*), miasto w → Baktrii; być może tożsame z fortecą Asztichan na zachód od Samarkandy (→ Marakanda) nad Zarafszanem.

Literatura: Tomaschek, 1896i, szp. 1773; Treidler, 1962, szp. 381–382.

Astawenowie (gr. *Ἀσταουηνοί*, *Ἀσταβηνοί*, Ptolem., *Geogr.* 6.9.5, 6.17.3), lud mieszkający w → Hyrkanii, w pobliżu → Hyrkańskiego Morza, choć nie na samym wybrzeżu; ich umieszczenie w → Arei jest dubletem. Izydor z Charaksu (11) pisze o krainie Astawene w północnym Chorasanie, w dorzeczu Gorganu. Średniowieczna geografia arabska i perska zna ją jako Astavâ/Ustuvâ.

Literatura: Tomaschek, 1896j, szp. 1779.

Asturikanowie (gr. *Ἀστουρικανοί*, Ptolem., *Geogr.* 5.9.17), lud mieszkający w interiorze na wschód od → Meotydy, a na północ od → Kaukazu. Być może tożsamy z *Ἀσπουργιανοί* Strabona (11.2.11, 12.3.29), Aspurgiani (*Tabula Peutingeriana*), ludem → meockim, siedzącym między → Gorgippą a → Fanagorią (→ Sindowie).

Literatura: Tomaschek, 1896h, szp. 1738.

→ Asyranowie (Testimonia Ł1)

Asyria → Asyryjczycy

→ Asyryjczycy (Testimonia Ł1). Obecność Asyryjczyków w armii Kserksesa: Hdt 7.63.

Atlantyckie Morze (gr. *τὸ Ἀτλαντικόν*), żegluga na przybrzeżne europejskie i afrykańskie wody Atlantyku nie była czymś wyjątkowym. Zdarzali się jednak żeglarze, którzy zapuszczali się daleko na południe lub północ. Tak np. Eutymenes z → Massalii (druga połowa VI w. p.n.e.) po przekroczeniu → Słupów Heraklesa popłynął do dzis. Bretanii, a następnie zawrócił na południe i dotarł aż po wybrzeże dzis. Senegalu (Serena Bianchetti, Ch. Mourre). Natomiast za największego żeglarza A.M. można uznać Pyteasza z → Massalii, który w latach czterdziestych/trzydziestych IV w. p.n.e., płynąc najpierw wzdłuż brzegów → Hiszpanii, następnie przez Zatokę Biskajską dotarł do → Brytanii. Trasa ta nie budzi kontrowersji badaczy, jednak później Pyteasz skierował się na północ, aż do → Thule, której identyfikacja pozostaje niepewna. Informacje, które podaje (m.in. „brak nocy", „zastygłe morze"), odpowiadają podbiegunowym szerokościom geograficznym (67o N), a zatem zarówno Islandii, jak i północno-środkowemu wybrzeżu → Skandynawii.

Atlas (gr. *Ἄτλας*, Hdt 4.49), rzeka, prawy dopływ → Dunaju; niezidentyfikowana. Jednak Wilhelm Tomaschek (1896l) uważa, iż pobliska obecność → Agatyrsów sugeruje błąd opisu u Herodota i pod A. może ukrywać się dzis. Aluta (Olt).

Literatura: Tomaschek, 1896l, szp. 2119.

Atrys (gr. *Ἄθρυς*, Hdt 4.49; łac. *Ieterus*, Plin., *NH* 3.149; *Iatrum*, Geograf z Rawenny 4.8), rzeka w → Tracji. Prawy dopływ → Dunaju; dzis. Jantra (dł. 285 km); por. „Ἰατρὸς […] ποταμός" (Theoph. Simokatta 7.14.7). Hydronim A. pojawia się też w słowniku etymologicznym Oriona (Lentz, 1870, s. 287; Sturz, 1820, s. 111).

Literatura: Lentz, 1870; Sturz, 1820; Tomaschek, 1896k, szp. 2072.

→ Attakorowie (Testimonia Ł1)

Attazjowie → **Augalowie**

Attikites (gr. *Ἀττικίτης*, Ptolem., *Geogr.* 5.9.4; *Ἀντικείτης*, Strabon 11.2), teren w pobliżu ujścia rz. → Hypanis do → Meotydy. Termin pochodzenia czerkieskiego, por. Addike, Adyga (→ Kerketowie).

Literatura: Tomaschek, 1894zg, szp. 2424–2425.

Auchatowie → Auchetowie

→ Auchetowie (Testimonia Ł1)

Auchis (gr. *Αὐχίς*, Ptolem., *Geogr.* 5.9.27, *hapax legom.*), miejscowość należąca do → Auchetów, których przynależność do → Kerketów jest sporna (za Tomaschek, 1896l, przeciwko Pekkanen, 1968), nad rz. → Psatis.

Literatura: Tomaschek, 1896l, szp. 2268–2269.

Augalowie (gr. *Αὔγαλοι*, *Αὔταλοι*, Ptolem., *Geogr.* 6.12.4), północno-zachodni odłam → Apasiaków; *Ἀττάσιοι* u Strabona (11.8.8) i *Αὐγάσιοι* u Stefana z Bizancjum jako plemię → Massagetów – odmianka ze Strabona.

Literatura: Tomaschek, 1896m, szp. 2299.

Augazjowie → **Augalowie**

Auras (gr. *Αὔρας*, Hdt 4.49, *hapax legom.*), rzeka, prawy dopływ → Dunaju; jej identyfikacja nie jest pewna, gdyż podejrzewa się błędny opis Herodota.

Literatura: Tomaschek, 1896n, szp. 2425.

Autalowie → **Augalowie**

Auzakia (gr. *Αὐζακία*, Ptolem., *Geogr.* 6.15.4), miasto w Górach → Auzakia, na północ od Kaszgaru, w krainie Auzakitis (Ptolem., *Geogr.* 6.15.3), w dorzeczu rz. → Ojchardes.

Literatura: Tomaschek, 1896o, szp. 2623.

Auzakia Góry (gr. *Αὐζακία ὄρη*, Ptolem., *Geogr.* 6.16.2–4), pasmo górskie w → Scytii za górami → Imavus, część południowych grzbietów dzis. Tienszanu, być może pasmo Kakšaal bądź Köktun (te dwa ostatnie mogą być także utożsamiane z górami → Kasia).

Literatura: Tomaschek, 1896o, szp. 2623.

Auzakitis → **Auzakia**

Awadiowie → Sabadiowie

Awarinowie (gr. *Αὐαρινοί*, Ptolem., *Geogr.* 3.5.20, *hapax legom.*), grecka postać zapisu etnonimu → Warinnowie.

Literatura: Tomaschek, 1896p, szp. 2266.

Awarpowie (gr. *Αὔαρποι*, Ptolem., *Geogr.* 2.11.16, *hapax legom.*), lud w → Germanii; najprawdopodobniej zepsuta postać etnonimu → Awarinowie.

Literatura: Ihm, 1896, szp. 2267.

Azagarion (gr. *Ἀζαγάριον*, Ptolem., *Geogr.* 3.5.28, *hapax legom.*), miejscowość nad → Borystenesem; niezidentyfikowana.

Literatura: Tomaschek, 1896q, szp. 2637.

Azara (gr. *Ἄζαρα*, Ptolem., *Geogr.* 5.9.3), miasto nad wsch. wybrzeżem → Meotydy, przy ujściu → Rombitesu Wielkiego (tu błąd Wilhelma Tomaschka, który podaje Rombites Mały). Nie mylić z m. Azara nad rz. → Arakses (Strabon, 11.14.3).

Literatura: Tomaschek, 1896r, szp. 2641.

Azaraba (gr. *Ἀζάραβα*, Ptolem., *Geogr.* 5.9.26, *hapax legom.*), miasto nad wschodnim wybrzeżem → Meotydy, przy ujściu → Rombitesu Małego.

Literatura: Tomaschek, 1896r, szp. 2641.

Azarabitis (gr. *Ἀζαραβῖτις*, Ptolem., *Geogr.* 5.9.4), mierzeja przy ujściu → Rombitesu Małego. → Azja.

Literatura: Odnośnie do podróży Skylaksa: Głombiowski, 2005.

→ Azja (Testimonia Ł1)

Babilon (gr. *Βαβυλών*), 'Brama bogów'. Prastary ośrodek miejski Mezopotamii utracił swoją pozycję polityczną wraz z podbojem perskim (539 r. p.n.e.), ale zachował ważne znaczenie centrum kulturowego, naukowego i gospodarczego na całym Bliskim Wschodzie aż po epokę Partów. Od epoki hellenistycznej literatura grecka często i z lubością podkreślała schyłek B. w związku z rozwojem urządzonej na sposób grecki Seleucji nad Tygrysem. Jakkolwiek zmniejszenie znaczenia B. i jego prowincjonalizacja nie ulegają dyskusji, to są one przesadzone i nie były bezpośrednio związane z rozwojem *polis* Seleucji. W B. obecna była, również w okresie partyjskim, prężna diaspora grecka, reprezentowana m.in. przez filozofa stoickiego Diogenesa z Babilonii (ca 240–152 r. p.n.e; Strabon 16.1.16). Z drugiej strony, lokalne elity zapoznawały się

z kulturą grecką i podejmowały m.in. próby przekazania Zachodowi własnej tradycji historycznej, por. zwłaszcza *Babyloniaka* Berossosa (właśc. Bel-re'ušunu) z Babilonu. Literatura orientalistyczna jest oczywiście nieprzebrana, poniżej wykaz najważniejszych prac dotyczących relacji ze światem greckim. Źródła chińskie określają południowo-zachodnią część państwa → Partów mianem Tiaozhi, a zatem obejmując tym terminem także Babilonię.

Literatura: Kuhrt, 1990, ss. 121–130; Monerie, 2012, ss. 345–365; 2014; Unger, 1928, ss. 330–369; Verbrugghe & Wickersham, 2001.

Badation (gr. *Βαδάτιον*, Ptolem., *Geogr.* 3.6.6, *hapax legom.*), miejscowość → Satarchów na północnym wschodzie → Tauryki.

Literatura: Tomaschek, 1896t, szp. 2726.

Bakchia (gr. *Βακχία*, Ptolem., *Geogr.* 5.12.3), miejscowość w zachodniej części → Albanii. Mojżesz z Chorenu zna toponim *Biχ* lub *Beχ*. U wydawców Ptolemeusza (Stückelberger & Graßhoff, 2006) Bakur(r)tsikhe w Gruzji.

Literatura: Tomaschek, 1896u, szp. 2784.

Baktra (gr. *Βάκτρα*, Ptolem., *Geogr.* 6.119), stolica → Baktrii, nad rz. Balch; hell. Zariaspa (*Ζαρίασπα*, *Ζαριάσπη*, Ptolem., *Geogr.* 6.11.7; Strabon, 11.8.9, 11.11.2; Polyb., *Hist.* 10.49.15; Charax, *fragm.* 51; Stefan z Bizancjum, 6, lemma 11), późn. Balch na zachód od dzis. Mazar-i-Sharif. Obecność obu toponimów u Ptolemeusza dowodzi, iż korzystał on w tym przypadku z odmiennych chronologicznie źródeł i odróżniał Baktrę, dodatkowo określoną jako 'stolica' / 'rezydencja *królewska', od pobliskiej Zariaspy. We wczesnym średniowieczu przeżyła ponowny rozkwit, który skończył się definitywnie w czasach mongolskich. Należy jednak zaznaczyć odmienne stanowisko Rapina (Rapin, 1998, s. 214): Dilbedijn bądź Toprak-kala? Jedna z tych dwóch lokalizacji determinuje też położenie → Charracharty w oazie Taszkurgane.

Literatura: Rapin, 1998, ss. 201–225; Tomaschek, 1896v, szp. 2804–2805; Treidler, 1967c, szp. 2326–2328.

→ Baktria (Testimonia Ł1). Obecność Baktrów w armii Kserksesa: Hdt 7.64, 7.86; udział Baktrów w bitwie pod Platejami po stronie perskiej: Hdt 9.21. W drugiej połowie II tys. p.n.e. odnotowujemy rozkwit kultury miejskiej zwanej Kompleksem Archeologicznym Baktria-Margiana (BMAC), z głównym ośrodkiem w dzis. Gonur-depe, w starej delcie rz. Murghab. Ludność tej kultury nie należała do indo-irańskiej grupy językowej, natomiast indo-irańscy nomadzi kultury andronowskiej przejęli od ludności BMAC słownictwo związane z używaniem i przechowywaniem wody, zwierzętami, kulturą ubioru, a nade wszystko z fundamentalnym dla Indo-Irańczyków

rytuałem Soma/Haoma. Nie można jednak, na stan obecny, powiedzieć nic pewnego o przynależności językowej ludności BMAC.

Literatura: Lubotsky, 2020, ss. 5–11; Shaked, 2004.

→ Baktrowie (Testimonia Ł1)

Barange (gr. *Βαράγγη*, Ptolem., *Geogr.* 6.9.6, *hapax legom.*), miejscowość w północnej → Hyrkanii, na wybrzeżu u podstawy Półwyspu Czeleken (jeszcze za czasów Wilhelma Tomaschka, jak i w starożytności – wyspy).

Literatura: Tomaschek, 1896w, szp. 2852.

Baruka (gr. *Βαρούκα*, Ptolem., *Geogr.* 5.12.5, *hapax legom.*), miejscowość nieopodal dzis. → Gangary w południowo-wschodniej → Albanii.

Literatura: Tomaschek, 1897a, szp. 34.

→ Basilia (Testimonia Ł1)

Baskatis (gr. *Βασκάτις*, Ptolem., *Geogr.* 6.12.3, *hapax legom.*), dopływ górnego → Jaksartesu, rz. niezidentyfikowana.

Literatura: Tomaschek, 1897b, szp. 103.

→ Bastarnowie (Testimonia Ł1)

Bata → Hieros

Batinowie (gr. *Βατεινοί*, Ptolem., *Geogr.* 2.11.20, *hapax legom.*), znane tylko z Ptolemeusza plemię południowo-wschodniej → Germanii, lokowane w przybliżeniu w Kotlinie Czeskiej.

Literatura: Ihm, 1897a, szp. 140.

Batrache (gr. *Βατραχή*, Ptolem., *Geogr.* 5.5.30, *hapax legom.*), miejscowość nad górnym biegiem rz. → Tessyris.

Literatura: Tomaschek, 1897c, szp. 144.

Belerion (gr. *Βελέριον*, Diodor 5.21.3; *Βολέριον*, Ptolem., *Geogr.* 2.3.3), przylądek w → Brytanii, dzis. Land's End w Kornwalii. Ptolemeusz podaje także współczesną sobie nazwę łacińską: *Antivestaeum*.

Literatura: Hübner, 1894c, szp. 2561.

Biessowie (gr. *Βίεσσοι*, Ptolem., *Geogr.* 3.5.20), plemię → Daków mieszkające w → Karpatach. Prawopodobnie odmianka etnonimu *Bessi* (Tomaschek, 1893/1975, T. 1, ss. 106 nn.). Poprawka *Bessi* umieszczona w *HA*, *Marc*. 22.1 przez Karla Müllenhoffa nie przyjęła się, por. np. obowiązującą edycję Hohla (1965).

Literatura: Tomaschek, 1893/1975; Paetsch, 1897a, szp. 464–465.

→ Bieżnia Achillesa (Testimonia Ł1). Por. Lycoph., *Alex*. 193.

→ Bitynia (Testimonia Ł1)

Bodinon (gr. *Βώδινον*, Ptolem., *Geogr.* 3.5.15), niezidentyfikowane, najprawdopodobniej fikcyjne pasmo górskie w krainie → Bodinów.

Bodinowie (gr. *Βωδινοί*, Ptolem., *Geogr.* 3.5.24), → Budynowie.

Literatura: Tomaschek, 1897d, szp. 592–593.

Bojon (gr. *Βοιῶν*, Ptolem., *Geogr.* 3.6.5, *hapax legom.*), poświadczona tylko u Ptolemeusza miejscowość w → Tauryce, między → Pantikapajon a → Teodozją.

Literatura: Tomaschek, 1897e, szp. 635.

Borgys → Burkas

Bormanon (gr. *Βόρμανον*, Ptolem., *Geogr.* 3.7.2; 8.11.3, *hapax legom.*), miejscowość → Jazygów między → Dunajem a → Tibiskos; niezidentyfikowana.

Literatura: Tomaschek, 1897g, szp. 732–733.

Boruskowie (gr. *Βορυῦσκοι*, Ptolem., *Geogr.* 3.5.22, *hapax legom.*), lud mieszkający w → Sarmacji Europejskiej, najbliższy Górom → Rifejskim. Dawniejsi badacze (Johann K. Zeuss, Karl Müllenhoff, wydawca Ptolemeusza Karl Müller) sugerowali, iż to odmianka etnonimu → Robosków. Wilhelm Tomaschek zwraca uwagę na irański charakter etnonimu (imiona własne *Βόρασκος*, *Βωράκος*, *Βωρόψαζος*; hydronim → Borystenes), co oczywiście nie jest niczym zaskakującym.

Literatura: Tomaschek, 1897h, szp. 736.

→ Borystenes (Testimonia Ł1)

→ Borystenida (Testimonia Ł1)

→ Bosfor Kimmeryjski (Testimonia Ł1).

Literatura: Braund, 2019b, ss. 241–261 (nowa publikacja inskrypcji z 347/46 r. p.n.e. obrazującej stosunki ateńsko-bosporańskie; Bosfor pojawił się w polityce Aten w związku z ekspansją perską, ale stał się kwestią strategiczną dopiero w drugiej połowie V w. p.n.e. ze względu na zapotrzebowanie na zboże); Zavoĭkin, 2013.

→ Bosfor Tracki (Testimonia Ł1)

→ Bospor Kimmeryjski (Testimonia Ł1)

Bosporanowie → Bospor Kimmeryjski

Boziaga → **Boziata**

Boziata (gr. *Βοζιάτα*, Ptolem., *Geogr.* 5.9.6, *hapax legom.*), miejscowość w → Albanii. Lekcja '*Μοζιάτα*', na którą powołuje się Wilhelm Tomaschek, podając arm. termin *mozi* ('cielę'), nie została uwzględniona przez najnowszych wydawców Ptolemeusza (Stückelberger & Graßhoff, 2006) nawet w aparacie krytycznym; podana jest natomiast odmianka *Βοζιάγα*. Stückelberger & Graßhoff (2006) utożsamiają B. z dzis. wsią Vardanly, ok. 15 km na zachód od m. Kabali, w pobliżu miasteczka Karimili.

Literatura: Tomaschek, 1897i, szp. 800.

Bramy Albańskie (gr. *Ἀλβάνιαι Πύλαι*, Ptolem., *Geogr.* 5.9.15, 5.12.6), przełęcz kaukaska, co do identyfikacji której nie ma zgody. Stückelberger & Graßhoff (2006) utożsamiają ją z Derbentem (→ Bramy Kaspijskie), ale Wilhelm Tomaschek proponuje rejon położony bardziej na zachód, zamieszkały obecnie przez ludność lezgińską, który możemy definiować jako linię gór Malkamud – Qosunkar.

Literatura: Tomaschek, 1894u, szp. 1305.

→ Bramy Kaspijskie (Testimonia Ł1)

Bramy Sarmackie → Bramy Kaspijskie

Brongos (gr. *Βρόγγος*, Hdt 4.49), znany tylko z Herodota hydronim, dopływ → Dunaju. Powszechnie utożsamiany z dzis. Morawą (Margus → Marus; Tomaschek, 1893/1975, T. 2, ss. 2, 94). Jako homonim występuje imię własne u Nonnosa (*Dion.* 17.40, 26.221).

Literatura: Paetsch, 1897b, szp. 889; Tomaschek, 1893/1975.

Bruktowie, → Cheruskowie

→ Brytania (Testimonia Ł1).

Literatura: Birch, 1885–1887, ss. 161–180 (na ss. 177–180 dodatek pióra Martina Clarenciusa Gertza [1844–1929]).

Brytańskie Morze (gr. *Βρεττανικὸς Ὠκεανός*, Ptolem., *Geogr.* 2.3.4, 2.8.2, 2.91; łac. *Britannicum mare*, Mela 3.48; *Brittanicus oceanus*, Mela 1.15; Plin., *NH* 4.109), w najszerszym ujęciu dzis. Cieśnina La Manche i wody → Atlantyckiego Morza przy wybrzeżu Bretanii, jakkolwiek u części autorów dominuje zawężenie do wschodniej części: między ujściami Sekwany i → Renu.

Literatura: Hübner, 1897, szp. 879–880.

→ Budynowie (Testimonia Ł1).

Literatura: Neĭkhardt, 1982, ss. 120–131.

→ Bukes (Testimonia Ł1)

Burgioni (gr. *Βουργίωνες*, Ptolem., *Geogr.* 3.5.20, *hapax legom.*), lud → Sarmacji Europejskiej zamieszkujący rejon źródeł → Wisły. Hipotezę traktowania B. jako odmianki etnonimu → Burgundowie należy traktować jako prawdopodobną.

Literatura: Ihm, 1897b, szp. 1063.

→ Burgundowie (Testimonia Ł1)

Burkas (gr. *Βοῦρκας*, Ptolem., *Geogr.* 5.9.9, 5.9.29), dzis. rz. Mzymta, dł. 89 km, uchodząca do → Czarnego Morza na wybrzeżu Krasnodarskiego Kraju. Pseudo-Arrian (V/VI w. *Periplus Pont. Eux.* 18)[654] zna ją pod nazwą *Borgys*: „ὁ δὲ Βόργυς τοῦ Ἀβάσκου".

Literatura: Tomaschek, 1897f, szp. 732.

→ Burowie (Testimonia Ł1)

Byke jezioro → Bukes

Bykes → Bukes (Testimonia Ł1)

[654] Należy zwrócić uwagę na niedawną publikację: Porucznik (2013).

Bylstowie, Byltowie (gr. *Βῦλται*, Ptolem., *Geogr.* 6.13.3), lud mieszkający w krainie → Saków, przy zakolu → Indusu. Warto zwrócić uwagę na lud Balti w południowo-zachodnim Tybecie, w ramach dzis. północnego Pakistanu i ind. Ladakhu.

Literatura: Tomaschek, 1897j, szp. 1106–1107.

Byzantion → Konstantynopol

→ Celtowie (Testimonia Ł1).

Literatura: Cunliffe, 2018/2024: uaktualniona publikacja rozwijająca „hipotezę atlantycką"; należy podkreślić, iż cywilizacja celtycka pokazana została z perspektywy kultury materialnej, a źródła pisane, a przez to faktografia historyczna czy np. mitologia, stanowią element pomocniczy.

Camalodunum → Brytania

→ Celtyka (Testimonia Ł1). Słusznie Erwin Rohde (1876, s. 211) definiował pierwotne rozumienie C. jako Europy północno-zachodniej bez ostro zarysowanych granic na północnym wschodzie, co wynikało z ograniczeń greckiej wiedzy geograficznej.

Literatura: Rohde, 1876.

Chabala (gr. *Χαβάλα*, Ptolem., *Geogr.* 5.12.6; Plin. 6.29), miasto w → Albanii, obecnie pozostałości Cuxur Qabala, ok. 10 km na południowy zachód od dzis. m. Qabala.

Literatura: Tomaschek, 1899a, szp. 2016.

Chadacha (gr. *Χαδάχα*, Ptolem., *Geogr.* 5.12.6, *hapax legom.*), miejscowość we wschodniej części → Albanii. Tomaschek (1899b, szp. 2022) podaje kilka toponimów: Katach, Katechi, Katich, ale Stückelberger & Graßhoff (2006) proponują miejscowość Khalkhal ok. 20 km na zachód od m. Qabala.

Literatura: Tomaschek, 1899b, szp. 2022.

Chajdejnowie (gr. *Χαιδεινοί*, Ptolem., *Geogr.* 2.11.35), lud w → Skandii; wydawca Ptolemeusza Karl Müller proponuje poprawkę *Χαλεινοί*, *Χαλινοί,* łącząc go z ludem *Hallin* Jordanesa.

Literatura: Ihm, 1899a, szp. 2022.

Chajtowie → Chatowie

Chalusus → Helzjowie

→ Chalybowie (Testimonia Ł1). Obecność Chalybów w armii Kserksesa: Hdt 7.76 (ale to uzupełnienie lakuny); Aesch., *Septem* 727–728 (Page, 1972): „ξένος δὲ κλήρους ἐπινωμᾶι / Χάλυβος Σκυθῶν ἄποικος" [„obcy przybył od Scytów Chalybów, by dokonać podziału ziemi"].

Chamawowie → Chemowie, → Cheruskowie

Charaks (gr. *Χάραξ*, Ptolem., *Geogr.* 3.6.2), popularny toponim, dosł. 'obóz warowny, otoczony palisadą', poświadczony w kilkunastu przypadkach na szeroko rozumianym obszarze Eurazji. W tym przypadku należy widzieć w nim miejsce umocnione, → Kriumetopon bądź dzis. Liwadię (Tomaschek, 1899c, 1899d). Najbardziej znanym Ch. jest m. Spasinu Charaks w Suzjanie (Ptolem., *Geogr.* 6.3.3; Plin., *NH* 6.31), rozsławiony m.in. przez pochodzącego stamtąd geografa Izydora. Należy przy tym zwrócić uwagę na dominującą opinię o utożsamieniu Izydora ze wspomnianym przez Pliniusza Dionizjuszem z Charaksu (Schoff, 1914).

Literatura: Chaumont, 1984, ss. 63–107; Kramer, 2003, ss. 120–130; R. Schmitt, 2007, ss. 125–127; Schoff, 1914 (mimo upływu czasu publikacja nadal zachowuje swą wartość; rozprawa klasyczna); Tomaschek, 1899c, szp. 2121, 1899d, szp. 2122.

Charinda → Chrindowie

Chariustos (gr. *Χαρίουστος*, Ptolem., *Geogr.* 5.10.2), stare ramię rz. → Fasis; dzis. Khobistsqali, 5 km na północ od ujścia Fasis. U Arriana znany jako Charieis (*Perip.* 10.1: acc. *Χαρίεντα*; istnieje przekład polski Witolda Klingera [1875–1962]; Klinger, 1948), u Pliniusza (*NH* 6.14): Charien.

Literatura: Tomaschek, 1899e, szp. 2139.

Charracharta (gr. *Χαρράχαρτα*, *Κατραχάρτα*, Ptolem., *Geogr.* 6.11.7; łac. *Chatracharta*, Ammianus Marcell. 23.6.58), miasto w północno-zachodniej → Baktrii, przy ujściu rz. → Ochos do → Oksosu; brak pewnej identyfikacji, ale → Baktra.

Literatura: Tomaschek, 1899f, szp. 2106.

Chatowie (gr. *Χάται*, *Χαῖται*, Ptolem., *Geogr.* 6.15.3, *hapax leg.*), plemię → Scytów zamieszkujące doliny na południe od gór → Kasia, tzn. dzis. północno-zachodnią Kotlinę Kaszgarską (Tarymską).

Literatura: Tomaschek, 1899g, szp. 2203.

→ Chaukowie (Testimonia Ł1)

Chaurana (*Χαῦρανα*, Ptolem., *Geogr.* 6.15.4; Ammianus Marcell. 23.6.63), miejscowość na północ od → Imavus i na południe od gór → Kasia, w paśmie gór → Emody. W Ch. mieszkał lud scytyjski (→ Scytowie), *Χαυραναῖοι* (Ptolem., *Geogr.* 6.15.3-4), na wschód od → Chatów (czyżby bliżej dzis. rejonu Aksu?; uwagi Tomaschka, który przesuwał tę krainę zbyt daleko na południe, blisko Ladakhu, wydają się za radykalne).

Literatura: Tomaschek, 1899g, szp. 2203.

Chauranajowie → Chaurana

Chemowie (gr. *Χαῖμαι*, Ptolem., *Geogr.* 2.11.16; *Καμανοί*, Ptolem., *Geogr.* 2.11.19, 2.11.23; łac. *Chamavi*, Tac., *Ann.* 13.55; Ammianus Marcell. 17.8.5), skrócona odmianka formy Chamawowie, ludu germańskiego (→ Germanowie) znad dolnego → Renu. Ich historia polityczna związana jest z → Cheruskami.

Literatura: Ihm, 1899b, szp. 2107–2108.

→ Chersonez (Testimonia Ł1). Najnowsze badania przyrodnicze rzuciły wiele światła na warunki naturalne, z którymi spotkali się Grecy zakładający *polis* (pod koniec VI w. p.n.e., Stojanov, 2007; Zolotarev, 1996). Klimat półwyspu Heraklijskiego był nieco chłodniejszy i bardziej deszczowy od średniej śródziemnomorskiej. Duże zmiany w gospodarowaniu społeczności *polis* nastały w połowie IV w. p.n.e., gdy w wyniku ekspansji rolnictwa (m.in. podział chory na kilkaset regularnych działek; Carter i in., 2000) pasterstwo straciło swą dominującą pozycję. Zmiany te były związane z nastaniem nowego sześćsetletniego cyklu optimum klimatycznego: nastały łagodne, z właściwą ilością opadów, warunki do uprawy ziemi mniejszym niż wcześniej kosztem (Lisetskii i in., 2013, 2017). Należy też zwrócić uwagę na fakt, iż w późnym okresie rzymskim zbiegły się niekorzystne tendencje: wysuszenie gleby eksploatacją oraz zmiana cyklu.

Literatura: Carter i in., 2000, ss. 707–741; Lisetskii i in. 2013, ss. 504–514; 2017, ss. 1859–1875; Stojanov, 2007, ss. 125–144; Zolotarev, 1996, ss. 311–317.

Chersonez Skalisty (gr. *Χερσόνησος τῆς τρηχέης*, Hdt 4.99), wschodnia część → Krymu, w rejonie → Bosforu Kimmeryjskiego. Rybakov (1979, s. 76) proponuje przylądek Meganon.

Literatura: Brandis, 1899, szp. 2254-2261 (zwł. szp. 2255); Rybakov, 1979.

Chersonez Taurydzki → Chersonez

Chersonez Zenona (gr. *Ζήνωνος Χερσόνησος*, Ptolem., *Geogr.* 3.6.4), dzis. przylądek Ziuk, 17 km na zachód od → Pantikapajon.

Literatura: Maslennikov, 1998 (badania archeologiczne przylądka).

→ Cheruskowie (Testimonia Ł1).

Literatura: Schmitzer, 2007, ss. 399–417.

Chesinos (gr. *Χέσυνος*, Ptolem., *Geogr.* 3.5.2), rzeka na wschód od ujścia → Wisły; nie ma konsensu w kwestii identyfikacji, chociaż najczęściej pojawia się Dźwina (łot. Daugawa), co jest w pełni zrozumiałe, rozpatrując logikę kierunku wpisu Ptolemeusza. Wilhelm Tomaschek akceptuje ten fakt, ale proponuje także rozważenie rz. Lielupe (u niego znana jako Aa).

Literatura: Tomaschek, 1899, szp. 2273–2274.

Chioci, Chios (gr. *Χίος*, Ptolem., *Geogr.* 5.2.30), duża wyspa (842 km^2) na północnym wschodzie → Egejskiego Morza. Osadnictwo poświadczone od czasów neolitu; pod władzą perską w l. 549–479 p.n.e. W I tys. p.n.e. ważny ośrodek gospodarczy (zwł. słynne wina chiockie), samodzielny politycznie bądź o dużym stopniu autonomii (epoka perska i rzymska).

Literatura: Bürchner, 1899, szp. 2286–2297; Hansen & Nielsen, 2004, nr 840, ss. 1064–1069 (bogata i aktualna bibliografia).

Choana (gr. *Χοάνα*, Ptolem., *Geogr.* 6.11.7), miasto w → Baktrii, prawdopodobnie należy go szukać w rejonie dzis. Kunduzu, w północno-wschodnim Afganistanie. Znajdziemy jeszcze dwie Ch.: w → Medii i w → Partii; ich wpisy u Ptolemeusza są uważane za dublety (6.2.14; 6.5.3).

Literatura: Tomaschek, 1899i, szp. 2353.

Chobota (gr. *Χόβωτα*, Ptolem., *Geogr.* 5.12.6), miejscowość w → Albanii, na południe od → Chabali (Wilhelm Tomaschek) bądź w okolicach dzis. Xaçmas (wydawcy Ptolemeusza, Stückelberger & Graßhoff, 2006).

Literatura: Tomaschek, 1899j, szp. 2355.

Cholbisina (gr. *Χολβισίνα*, *Χομβισίνα*, Ptolem., *Geogr.* 6.12.5, *hapax legom.*), miasto we wschodniej → Sogdianie, niezidentyfikowane. Należy go szukać w dorzeczu rz. Achsu, dopływu rz. Pang (Pandż), dzis. Hulbuk (Rapin, 1998, ss. 204, 215).

Literatura: Tomaschek, 1899k, szp. 2368.

Chomara → Chomarowie

→ Chomarowie (Testimonia Ł1)

Chombisina → **Cholbisina**

Chorasmiowie (gr. *Χοράσμιοι*). Obecność Chorasmiów w armii Kserksesa: Hdt 7.66.

Chrindowie (gr. *Χρίνδοι*, *Χρῆνδοι*, Ptolem., *Geogr.* 6.9.5, *hapax legom.*), lud → Hyrkanii, mieszkający na południe od → Makserów, nad graniczną rz. Charinda (*Χαρίνδα*, Ptolem., *Geogr.* 6.2.2, → Media), którą należy identyfikować z jedną z wielu rzek pomiędzy Amardos (dzis. Sefir Rud) a → Maksera (dzis. Gorgan). Istnieją propozycje powiązania tego ludu z toponimami *Awesty* (Sachau, 1873).

Literatura: Sachau, 1873, ss. 147–148; Tomaschek, 1899l, szp. 2447; Weissbach, 1899, szp. 2143.

→ Chronos (Testimonia Ł1)

Chunowie (gr. *Χοῦνοι*, Ptolem., *Geogr.* 3.5.25), lud mieszkający w → Sarmacji Europejskiej, sąsiadujący z → Bastarnami i → Roksolanami. Zdaniem Maenchen-Helfena (1978, ss. 307–309) lokalizacja Ch. na obszarze dzis. południowo-wschodniej Ukrainy jest wynikiem kontaminacji informacji o a) ich sąsiedztwie z Roksolanami z b) wcześniejszą, zaczerpniętą z tradycji, lokalizacją tych ostatnich daleko na wschodzie. W rzeczywistości Ptolemeusz dowiedział się o Ch., kiedy Roksolanowie przesunęli się na zachód, nad → Dniestr, a i wiedza Rzymian o tym obszarze się zwiększyła, co nastąpiło na pocz. II w. n.e. A zatem, czy podobieństwo etnonimu z Hunami jest jedynie przypadkowe? Maenchen-Helfen podkreśla złożoność problemu: jakkolwiek z pewnością nie istnieje tożsamościowy i polityczny związek pomiędzy Chunami a Hunami z połowy IV w. n.e., to źródła zdają się sugerować obecność ludów pochodzenia ałtajskiego nad M. Czarnym przed IV w. (Maenchen-Helfen, 1978, ss. 310–313) i być może do tych kilku wzmianek należy zaliczyć także Ch. Wspominają o nich też późne scholia in Dionysium Periegetem (167, 5–7): „οἱ δὲ τὰ βορειότερα τῆς νήσου κατὰ τὸν Πτολεμαῖον Ἀλανοὶ, Ἀμαξόβιοι, Χοῦνοι".

Literatura: Maenchen-Helfen, 1978; Tomaschek, 1899n, szp. 2526.

Cyklady (gr. *Κυκλάδες*), centralny archipelag → Egejskiego Morza, liczący ponad 200 wysp, z których największą jest Naksos. Cyklady już w późnym neolicie wytworzyły

własną, zaawansowaną, zindywidualizowaną kulturę materialną, której rozkwit przypadł na epokę brązu. Zagadnienie to ma swoją bardzo obszerną literaturę.

Literatura: Roussos, 2017.

→ Cylicja (Testimonia Ł1). Obecność (*Κίλικες*) Cylicyjczyków w armii Kserksesa: Hdt 7.90–91. W ostatnim dziesięcioleciu miały miejsce nowe badania archeologiczne równiny nad rz. Pyramos (dzis. Ceyhan). Poniżej najnowsze sprawozdania z perspektywy geografii historycznej.

Literatura: Novák i in., 2017, ss. 150–186 (obecnie opracowanie fundamentalne z bogatą literaturą przedmiotu); Salmeri & D'Agata, 2011; materiały z warsztatu „Political Boundaries and Cultural Contacts during the Iron Age in South-East Anatolia: Cilicia, Amuq and the Kara Su Valley", który odbył się w czerwcu 2018 r. w Asconie, zostały opublikowane w „Studi Micenei ed Egeo-Anatolici" n.s. 5 w 2019 r.

→ Cymbrowie (Testimonia Ł1)

Cymbryjski Przylądek → Cymbrowie

Cypr (gr. *Κύπρος*, łac. *Cyprus*), w drugim tysiącleciu p.n.e. termin Alaszija miał znaczenie polityczne (królestwo i, prawdopodobnie, jego stolica) oraz geograficzne (obszar wyspy). W pierwszym tysiącleciu, po załamaniu dotychczasowego ładu politycznego, pozostało jedynie to drugie znaczenie, poświadczone w nielicznych źródłach w języku fenickim. Wzrost polityczno-gospodarczy Kition jako najważniejszego ośrodka spowodował przeniesienie tego toponimu na określenie wyspy i jej mieszkańców w sensie geograficznym w tradycji grecko-rzymskiej. Inne ważne ośrodki pierwszego tysiąclecia p.n.e. to: Amatous, Kourion, Pafos, Salamis, Soloi. Wyspa została zajęta przez → Persję ok. 525 r. p.n.e. (Watkin, 1987). Obecność Cypryjczyków (*Κύπριοι*) w armii Kserksesa: Hdt 7.90.

Literatura: Amadasi Guzzo & Zamora, 2018, ss. 77–97; Watkin, 1987, ss. 154–163.

Cypryjczycy, → **Cypr**

→ Cyrus (Testimonia Ł1)

→ Czarne Morze (Testimonia Ł1). Zachował się anonimowy *Periodos dla Nikomedesa*, hellenistyczny (II w. p.n.e.) opis geografii Morza Czarnego i → Śródziemnego. W literaturze występuje on pod określeniem Pseudo-Skymnos w wyniku mylnego przypisania utworu Skymnosowi z Chios przez uczonych osiemnastowiecznych (Lucas

Holstenius, Isaac Vossius). Aubrey Diller przedstawił hipotezę, iż autorem *Periodosu* jest Pauzaniasz z Damaszku.

Literatura: Apel, 1910; Bittner, 1998; Burstein, 1976; Nawotka, 1997; Saprykin, 1997. Pseudo-Skymnos: Diller, 1955, ss. 268–279; Hunter, 2006, ss. 123–140; Marcotte, 2000 (edycja krytyczna).

Czerwone Morze → Arabskie Morze

→ Dacja (Testimonia Ł1)

Dadikowie (gr. *Δαδίκαι*), lud irański z północnego wschodu państwa Achemenidów (VII satrapia, Hdt 3.91); obecność D. w armii Kserksesa: Hdt 7.66. Prawdopodobnie tożsami z ludem Darada, opisywanym w puranach (Tucci, 1977, s. 11), z odmianką w postaci → Derbikowie (tam też o etnonimie Dardowie). Stefan z Bizancjum (*s.v.*, „ἔθνος Περσικόν" i Herodian (*Καθολικὴ προσῳδία*, Lenz, 1867, T. 3.1, s. 69) wspominają Dadików, powołując się na Herodota.

Literatura: Tomaschek, 1901a, szp. 1978; Tucci, 1977, ss. 9–103.

→ Dahowie (Testimonia Ł1)

Daiks → Kaspijskie Morze, → Rifejskie Góry

→ Dakowie (Testimonia Ł1).

Literatura: Pârvan, 1911; 1926 (obie prace, jakkolwiek obecnie przestarzałe, należą do klasyki archeologii rumuńskiej i wywarły duży wpływ na kształtowanie się wyobrażeń o najstarszej historii Kotliny Karpackiej w tamtejszym społeczeństwie).

→ Dandaka (Testimonia Ł1)

Dandake → Dandaka

Danubios → Dunaj

Daowie → Dahowie

Dargamanes → **Dargomanes**

Dargojdos (gr. *Δάργοιδος*, Ptolem., *Geogr.* 6.11.2, *hapax legom.*), rzeka w → Baktrii, dzis. rz. Chulm (Khulm/Kholm, Tashqurghan; 230 km) w północnym Afganistanie; dawniej dopływ → Oksosu; hydronim irański.

Literatura: Tomaschek, 1901d, szp. 2215.

Dargomanes (gr. *Δαργομάνης*, *Δαργαμανής*, *Δοργομανίς*, *Γορδομανίς*, Ptolem., *Geogr.* 6.11.2, 4, 6.18.2; łac. *Dargomanes*, Ammianus Marcell. 23.6.17), rzeka w → Baktrii, wraz z rz. → Ochos wpływa do → Oksosu; hydronim irański. Brak pewnej identyfikacji, gdyż identyfikacja Ochosu z dzis. Tedżenem (pewna według innych źródeł) jest sprzeczna z powyższym opisem Ptolemeusza. Można przyjąć, iż pod hydronimami Oksos i Ochos kryją się także dopływy obu wielkich rzek.

Literatura: Tomaschek, 1901c, szp. 2215.

Daukionowie (gr. *Δαυκιώνες*, Ptolem., *Geogr.* 2.11.35, *hapax legom.*), lud w południowej → Skandynawii; bliżej nieznany.

Literatura: Ihm, 1901, szp. 2230.

Dawaba (gr. *Δαύαβα*, Ptolem., *Geogr.* 6.14.14, 8.23.16, *hapax legom.*), miejscowość na wschodnim wybrzeżu → Hyrkańskiego Morza, w okolicy dzis. portu Turkmenbaszy (dawn. Krasnowodsk). Toponim irański: *-aba*, por. *ap* (bóg imieniem Apam Napat, ‘dziecko wód’), nowoper. *ab*, *abe*, ‘woda’.

Literatura: Tomaschek, 1901e, szp. 2230.

Deglane (gr. *Δηγλάνη*, Ptolem., *Geogr.* 5.12.3, *hapax legom.*), miejscowość w → Albanii, blisko dolnego nurtu rz. → Alazani; dzis. wieś Degna (Kichik i Beyuk Dakchna) nad rz. Ajriczaji.

Literatura: Tomaschek, 1901f, szp. 2378.

Delfy (gr. *Δελφοί*), najważniejszy ośrodek religijny Grecji, położona w Fokidzie wyrocznia boga Apollona, bardzo ważny czynnik łączący w podzielonym politycznie świecie greckim. Wyrocznia największym autorytetem cieszyła się w okresie archaicznym i klasycznym, gdy miała także wpływ na wiele decyzji politycznych (np. w procesie kolonizacyjnym) oraz służyła jako neutralne miejsce spotkań i rozmów dyplomatycznych. Jej autorytet uznawały także państwa Bliskiego Wschodu i Azji Mniejszej (Rosenberger, 2003).

Literatura: Fontenrose, 1978; 1980; Hiller von Gaertringen, Philippson & Pomtow, 1901, szp. 2517–2700; Parke & Wormell, 1956; Rosenberger, 2003, ss. 25–57; Roux, 1971. Literatura na temat Delf jest nieprzebrana, nadal nie ma konsensu odnośnie do wielu kwestii. Powyżej zamieszczono prace klasyczne. Ponieważ badania archeologiczne prowadzi Szkoła Francuska

w Atenach, to jej publikacje zawierają bardzo obszerny materiał epigraficzny (np. tomy *Corpus des inscriptions de Delphes*).

→ Delos (Testimonia Ł1). W tradycji mitologicznej funkcjonowało też określenie Ortygia, tzn. Wyspa Przepiórcza.

Literatura: Bürchner & von Schoeffer, 1901, szp. 2459–2502.

Demos → Dymos

Derbikkowie → Derbikowie

→ Derbikowie (Testimonia Ł1). Z etnonimem tym wiążą się także → Dadikowie czy *Daedalae* (Curtius Rufus) zamieszkujący obszar dzis. północno-wschodniego Pakistanu, w dolinach między Kaszmirem a Hindukuszem. Stąd powstało nowożytne określenie Dardowie, stosowane w językoznawstwie, ale mające znaczenie geograficzne, a nie etniczne. Obecnie stosowane coraz rzadziej na określenie indo-irańskich języków regionu.

Literatura: Tucci, 1977, ss. 9–103.

Derusjajowie (gr. *Δηρουσιαῖοι*, Hdt 1.125), jeden z rolniczych ludów → Persów. Cytowani u Stefana z Bizancjum jako *Δηρούσιοι*.

Literatura: Weissbach, 1905a, szp. 248.

Didurowie (gr. *Δίδουροι*, Ptolem., *Geogr.* 5.9.22; łac. *Diduri*, Plin., *NH* 6.29), lud środkowego → Kaukazu (por. gruz. *didi*, 'wielki'). Źródła arabskie znają lud *el-Dûdanija*, podobnie D. wspomina średniowieczna tradycja gruzińska.

Literatura: Tomaschek, 1905b, szp. 436–437.

→ Dioskorias (Testimonia Ł1)

Dioskurias → Dioskorias

Dodona (gr. *Δωδώνη*), wyrocznia Dzeusa i Dione w Epirze; najstarsza wyrocznia w Grecji, druga pod względem autorytetu po → Delfach.

Literatura: Cook, 1902, ss. 5–28; Dieterle, 2007; Kern, 1905, szp. 1257–1264; Lhôte, 2006; Nesselrath, 1999, ss. 1–14.

Dorgomanis → Dargomanes

Drepsa (gr. *Δρέψα*, Ptolem., *Geogr.* 6.12.6, 8.23.13; łac. *Drepsa*, Ammianus Marcell. 23.6.59), miasto w → Sogdianie, na północny-wschód od górnego → Oksosu, przez który w tym przypadku należy rozumieć górny bieg rz. Pang, a zatem w dzis. Badachszanie (ta kraina geograficzno-historyczna jest obecnie podzielona między Afganistan i Tadżykistan). Wyjątkowo Claude Rapin (1998, s. 202) zdecydowanie proponuje dzis. Kunduz, co jednak nie jest pewne. Bardzo prawdopodobne, że należy D. utożsamić z położoną już w → Baktri Darapsą (Herodian, *Καθολικὴ προσῳδία*, Lenz, 1867, T. 3.1, s. 251: „Δάραψα πόλις Βακτρίας, ὡς Στράβων"; Stefan z Bizancjum 4.16: „Δάραψα· πόλις Βακτρίας, ὡς Στράβων. τὸ ἐθνικὸν Δαραψηνός καὶ Δαραψιανός") / Drapsaką (Arrian, *An.* 3.29.1: „Ἀλέξανδρος δὲ ἐς Δράψακα ἀφικόμενος…") w dorzeczu rz. Andarab, gdyż Ptolemeusz przesunął górny Oksos bardziej na południe, niż ma to miejsce w rzeczywistości. Mieszkańcy okolicy Drepsy to *Δρεψιανοί* (Ptolem., *Geogr.* 6.12.4), których umieszczenie między → Ochosem a → Oksosem odzwierciedla skomplikowane stosunki dorzeczy Amu Darii, Andarabu, Wachszu i Pang, gdy dany hydronim może mieć różne identyfikacje współczesne.

L i t e r a t u r a : Tomaschek, 1901b, szp. 2152, 1905c, szp. 1698–1699; Rapin, 1998, ss. 201–225.

Drepsianowie → Drepsa

Dropikowie (gr. *Δροπικοί*, Hdt 1.125, *hapax legom.*), jeden z koczowniczych ludów → Persów.

L i t e r a t u r a : Weissbach, 1905b, szp. 1721.

Drybaktowie (gr. *Δρυβάκται*, Ptolem., *Geogr.* 6.12.4, *hapax legom.*), lud → południowo-zachodniej Sogdiany, na północnym skłonie → Sogdyjskich Gór.

L i t e r a t u r a : Tomaschek, 1905d, szp. 1744.

Drymos → Rymmos

Dulgumniowie (gr. *Δουλγούμνιοι*, Ptolem., *Geogr.* 2.11.17), lud → Germanii mieszkający na południe od → Langobardów. Forma „Dulgumniowie" jest grecką odmianką terminu „Dulgubnii", poświadczonego przez Tacyta (*Germ.* 34.1): „Angrivarios et Chamavos a tergo Dulgubnii et Chasuarii cludunt aliaeque gentes haud perinde memorate, a fronte Frisii excipiunt" (Warmington, w: Tacitus, 2006, s. 183: D. nad rz. Leine i Aller).

L i t e r a t u r a : Ihm, 1905, szp. 1784.

→ Dumna (Testimonia Ł1)

→ Dunaj (Testimonia Ł1)

Dymos (gr. *Δῆμος*, *Δύμος*, Ptolem., *Geogr.* 6.12.3; łac. *Dymus*, Ammianus Marcell. 23.6.59), zachodni dopływ górnego → Jaksartesu, obok mniej znanej → Baskatis; dzis. Kara Daria (180 km)?

Literatura: Tomaschek, 1905a, szp. 153.

Ebriapa (gr. *Ἐβριάπα*, Ptolem., *Geogr.* 5.9.28, *hapax legom.*), miasto w pobliżu rz. → Wardanes; okolice dzis. m. Kurčanskij, nieopodal Primorsko-Ahtarska.

Literatura: Kiessling, 1905a, szp. 1898–1899.

Ebusmuanassa (gr. *Ἐβουσμουάνασσα*, *Τουμουάνασσα*, Ptolem., *Geogr.* 6.11.8, *hapax legom.*), miasto nad anonimową rzeką w → Baktrii; niezidentyfikowane.

Egejskie Morze (gr. *Αἰγαῖον πέλαγος*), wschodnia część → Śródziemnego Morza, pomiędzy wybrzeżami Bałkanów, Azji Mniejszej i Krety; doskonale rozwinięta linia brzegowa, archipelagi → Cykladów i → Sporadów, Dodekanezu i Wysp Sarońskich, pow. 190 tys. km^2, najgłębiej 2530 m p.p.m. Powyższe zdefiniowanie akwenu jest już znane z historiografii oraz dramatu V w. p.n.e. (Aesch., *Ag.* 664; Soph., *Ajax* 461; Eurip., *Troad.* 1103). Hipotezy odnośnie do pochodzenia terminu: od a) Ajgeusa (*Αἰγεύς*), ojca Tezeusza, b) m. Ajgaj (*Αἴγαι*) na → Eubei, c) skały *Αἴξ* ('Koza'), położonej między wyspami Tenos i → Chios.

Literatura: Hirschfeld, 1894b, szp. 947–948; Röscher, 1886, T. 1, szp. 145–146; J. Schmidt, 1894, szp. 944.

Ekrektike (gr. *Ἐκρητικὴ χώρα*, Ptolem., *Geogr.* 5.10.5, *hapax*; łac. *Cegritice*, Plin., *NH* 6.14, *mss.*), terytorium w → Kolchidzie, wnętrze kraju na północny wschód od rz. → Fasis (tzn. terytorium Lazyki poza samym wybrzeżem), dzis. Egrisi.

Literatura: Kiessling, 1905b, szp. 2216.

→ Eksampajos (Testimonia Ł1). Michaił Iłłarionowicz Artamonow opowiada się za identyfikacją z rz. Siniuchą.

Literatura: Artamonov, 1949.

Eksobygici (gr. *Ἐξωβυγῖται*, *Ἐξοβυγίται*, Ptolem., *Geogr.* 3.5.24, *hapax legom.*), plemię → Sarmatów, mieszkające w interiorze między dolnym biegiem rzek → Borystenes i → Tanais.

Literatura: Kiessling, 1905d, szp. 1686.

Elida (gr. *Ἦλις*), kraina historyczno-geograficzna na północnym zachodzie Peloponezu; w dorzeczu Penejosu rozciąga się równina przydatna do wypasu zwierząt i uprawy. Na północnym wschodzie osłania E. g. Erymantos, czwarty pod względem wysokości szczyt półwyspu (2224 m n.p.m.). U południowych granic E., nad dolnym Alfejosem, w krainie Pisatis, leży Olimpia.

Literatura: Philippson & Swoboda, 1905, szp. 2368–2433.

Ellopia (gr. *Ἐλλοπία*, *Ἐλλοπίη*), ten mało stosowany choronim ma zasadniczo dwa znaczenia: a) pradawne określenie terytorium północnej → Eubei oraz b) niezidentyfikowane miejsce w Dolopii, tzn. krainy historyczno-geograficznej położonej na północ od Etolii.

Literatura: Philippson, 1905, szp. 2437–2438.

Embolaja (gr. *Ἐμβολαία*, *Ἔβλαια*, Ptolem., *Geogr.* 5.12.4), miasto w → Albanii nad rz. → Cyrus, dzis. Jewlach (Yevlax) w środkowym Azerbejdżanie.

Emody góry (gr. *Ἠμωδὸν ὄρος*, *Ἤμωδα ὄρη*; łac. *Haemodes*, Mela 3.68), oronim stosowany na duże pasma górskie → Azji, na wschód od gór Paropanisus (→ Paropanisadzi), podobnie jak oronim → Imavus. Źródła łacińskie pozwalają na sugestię, iż pasmo → Imavus, było podrzędne względem Emodów, zwłaszcza Pliniusz (*NH* 6.64): „Imaus mons promunturium Emodorum montium", co pozwala E. identyfikować z Himalajami. Oba terminy, E. oraz Imavus są zepsutą formą lokalnego określenia Himalajów, jako 'Gór Śnieżnych', czego też był doskonale świadomy Pliniusz (*NH* 6.64): „Imaus, incolarum lingua nivosum significante". O znaczeniu tych gór dla geografii antycznej świadczy fakt, iż Ptolemeusz podzielił → Scytię (a więc środkową i wschodnią część Wielkiego Stepu) na tę „z tej strony" (6.14) i „z tamtej strony" (6.15) gór E., a zatem na stepy Turkiestanu Zachodniego (dawniej w granicach ZSRR) oraz na zachodni Xinjang. Wyobrażenia klasycznej geografii załamywały się na północnej granicy stepu, przy strefie tajgi i tundry przechodziły w czystą już mitologię o dużym stopniu teoretycznej idealizacji.

Literatura: Kiessling, 1905c, szp. 2502–2504.

Eolskie Wyspy (gr. *Αἰόλου νῆσοι*), dzis. Liparyjskie Wyspy (Isole Lipari), chociaż nazwa antyczna również jest stosowana (Isole Eolie). Archipelag pochodzenia wulkanicznego położony kilkadziesiąt km od północnego wybrzeża → Sycylii. Składa się nań kilkanaście wysp o łącznej powierzchni 114,7 km^2. Siedem wysp większych to: Didyme (Διδύμη; Salina), Erikodes (Ἐρικώδης; Alicudi), Euonymos (Εὐώνυμος; Panarea), Fojnikodes (Φοινικώδης; Philicudi), Hiera (Ἱέρα; Vulcano), Lipara (Λιπάρα; Lipari, największa o pow. 37,5 km^2), Strongyle (Στρογγύλη; Stromboli). Wyspy

stały się miejscem intensywnego osadnictwa od czasu neolitu i rozwijała się na nich w pełni grecka, a następnie także rzymska cywilizacja śródziemnomorska. Na Lipari funkcjonuje Muzeum Archeologiczne o bogatych zbiorach.

→ Epagerryci (Testimonia Ł1)

Erakton (gr. *Ἤρακτον*, Ptolem., *Geogr.* 3.5.15, *hapax legom.*), miasto → Sarmatów nad rz. → Tyras, ok. 150 km od ujścia; okolice dzis. m. Dubosary (Dubăsari) przy granicy ukraińsko-mołdawskiej.

Literatura: Kiessling, 1907e, szp. 327.

Eridanos (gr. *Ἠριδανός*, *e.g.* Hes., *Theog.* 338; Hdt 3.115; łac. Plin., *NH* 37.32), tajemnicza, mityczna, potężna rzeka północnego zachodu → Europy, wypływająca z → Pirenejów (Dionizjusz Periegetes, 288–289); dopływ/odnoga górnego → Istru. Później, w miarę poszerzania grecko-rzymskiej perspektywy geograficznej, wielokrotnie identyfikowana z różnymi rzekami, zwł. Rodanem (Aesch., *fragm.* 73, Nauck, 1889) czy Padem (Ferekydes, *FgrHist.* 3, F 74), a nawet zaczynająca się z połączenia obydwu powyższych (Apollon. Rhod. 4.627nn.). Etymologia hydronimu niepewna – Hjalmar Frisk: od *ἠρίον*, 'Erdhügel, Grabhügel' (*GEW*, ss. 643–644: tam starsza literatura, ale ostatnio Robert Beekes, 2010, s. 525: negatywnie).

Literatura: Escher-Bürkli[655], 1907, szp. 446–448; Mastrocinque, 1993, ss. 49–61; Röscher, 1886, T. 1, szp. 1308–1309.

Erkabon (gr., Ptolem., *Geogr.* 3.5.27, *hapax legom.*), miasto → Sarmatów nad rz. → Karkinitis. Prawdopodobnie należy go szukać w górę biegu rzeki, na wschód od Chersonu, w rejonie Kachowki.

Literatura: Kiessling, 1907f, szp. 470.

Eryteja → Słupy Heraklesa

Erythia → Eryteja

Essedon Scytyjski → Issedon Scytyjski

→ Estiowie (Testimonia Ł1).

Literatura: W zakresie prób rekonstrukcji – zawsze zresztą dyskusyjnych – religii Bałtów na uwagę zasługują klasyczne prace Haraldsa Biezaisa (1909–1995) (Biezais, 1955; 1961; 1976).

[655] Jakob Escher-Bürkli (1864–1939), filolog klasyczny z Zürichu, autor setek niewielkich artykułów i haseł encyklopedycznych, przeważnie z zakresu geografii historycznej i mitologii.

Estobara (gr. *Ἐστόβαρα*, Ptolem., *Geogr.* 6.11.9, *hapax legom.*), miasto w → Baktrii; nazwa jest irańska.

Literatura: Kiessling, 1907g, szp. 693.

Etna (gr. *Αἴτνη*; łac. *Aetna*), czynny wulkan leżący na → Sycylii, wys. 3357 m (dane z lipca 2021 r.; trwa aktywność wulkaniczna). Od połowy II tys. p.n.e. poświadczono ponad dwieście erupcji. W tradycji epickiej obdarzona epitetem *παιπαλόεσσα*, 'stroma' (fragm. 150.25 Merkelbach & West, 1967). W *Fedonie* (111 D–E) erupcje E. są podane jako przykład podziemnej cyrkulacji ciepła, obejmującej całą planetę. Wrzucanie prezentów do wnętrza wulkanu: Paus. 3.23.9; śmierć Empedoklesa z Akragas: Diogenes Laertios 8.69.

Literatura: Hülsen, 1894a, szp. 1111–1113.

Etiopia (gr. *Αἰθιοπία*), Etiopowie (*Αἰθίοπες*), tzn. 'ludzie o twarzach spalonych [*dom.* Słońcem]' (mimo panującego konsensusu w objaśnianiu etymologii [por. Beekes, 2010, s. 36: z lekką rezerwą i sugestią pregreckiego pochodzenia]), to ciemnoskórzy mieszkańcy krańców Ziemi (Etiopowie „wschodni" i Etiopowie „zachodni"). Nazwa wywodzi się z bardzo dawnego przekonania o wędrówce Słońca ze wschodu na zachód po nieboskłonie, a następnie niewidocznego dla ludzi (tzn. w nocy) powrotu z zachodu na wschód. Dwukrotnie zatem w ciągu doby Słońce jest bardzo blisko powierzchni i stąd tamtejsza ludność zyskała ciemną karnację. W miarę rozwoju wiedzy geograficznej, w czasach najprawdopodobniej przełomu I tysiąclecia p.n.e. doszło u Greków do konkretyzacji części ludności „granicznej" (Albin Lesky). W tym przypadku ich ziemia, Etiopia, w późniejszej tradycji oznacza ogólnie obszary na południe od Sahelu. Znaczące, że Ptolemeusz (4.7–8) określa na koniec opisu → Libii, iż południowe granice Etiopii to już „ziemia nieznana" (4.8.5). Trudniejszą kwestią jest próba identyfikacji Etiopów „wschodnich", czasami utożsamianych z drawidyjską ludnością irańskiego Beludżystanu czy → Indii. Niewątpliwie jest to już późniejsza racjonalizacja dawnego mitu, który z pewnością nie wskazywał na konkretny etnos, dający się powiązać historycznie. Bardziej szczegółowe związki wydają się zatem niemożliwe i prowadzą raczej na manowce (tak np. Antoni Śmieszek). Nazwa E. na określenie dawnej Abisynii, tzn. państwa rządzonego przez cesarza (*nyguse negest*), a od 1974 r. przez rząd w Addis Abebie, zaczęła się upowszechniać dopiero pod koniec XIX w. Jeszcze w 1923 r. do Ligi Narodów wstąpiła Abisynia.

Literatura: Lesky, 1959, ss. 27–38; Pietschmann[656], 1894, szp. 1095–1102; Śmieszek, 1926 (nazwa Etopowie jest zmienioną formą terminu elamickiego i oznacza drawidyjskich mieszkańców Anszanu [sic!]).

---

[656] Richard Pietschmann (1851–1923), urodzony w Szczecinie bibliotekarz i orientalista, znalazca bardzo ważnego, zaginionego rękopisu z pocz. XVII w., historii Peru pióra don Felipe De Ayala. Z innych publikacji:

Eubea (gr. *Εὔβοια*), druga po → Krecie pod względem wielkości wyspa na → Egejskim Morzu (3684 km^2). Od lądu stałego (Beocji) oddziela ją wąska Cieśnina Euripos (najwęższy punkt: 40 m). W okresie archaicznym odegrała bardzo ważną rolę w procesie kolonizacji → Śródziemnego Morza oraz rozwoju alfabetu i struktur *poleis* greckich (najważniejsze ośrodki: Chalkis [Hansen & Nielsen, 2004, nr 365] i Eretria [Hansen & Nielsen, 2004, nr 370]). Lefkandi na E. pozostaje najważniejszym stanowiskiem archeologicznym okresu geometrycznego, które w czasie swego odkrycia zrewolucjonizowało obraz epoki (seria „Lefkandi" wydawana w Atenach i Londynie). Od początku XIII w. do 1470 r. pod rządami Wenecji, co skutkowało wytworzeniem się lokalnej specyfiki kulturowej, a włoska nazwa wyspy, Negroponte, utrzymała się do XIX w.

Literatura: Bakhuizen, 1988, ss. 15–42; Keller, 1985; Koder, 1973. Istnieje czasopismo poświęcone historii wyspy: „Archeion Euboikon Meleton"; ukazało się też kilkanaście tomów archeologicznej serii „Eretria. Fouilles et recherches".

Eukratidia (gr. *Εὐκραδιδία*, Ptolem., *Geogr.* 6.11.8), miasto nad anonimową rz. w → Baktrii; nazwa pochodzi od Eukratidesa, jednego z władców → Baktrii w latach siedemdziesiątych II w. p.n.e.; okolice dzis. m. Sebergan? Stefan z Bizancjum (5.158): „Εὐκρατιδία· πόλις Βάκτρων, παρὰ τὸν Εὐκρατίδαν. Στράβων ια." (= Herodian, *Καθολικὴ προσῳδία*, Lentz, 1867, T. 3.1, s. 288). Jeżeli zostanie powszechnie zaakceptowana hipoteza identyfikacji E. ze słynnym stanowiskiem archeologicznym Aï Khanum na pograniczu północnego Afganistanu (Rapin, 1998, s. 202), to byłoby to jedno z największych osiągnięć geografii historycznej ostatniego półwiecza.

Literatura: Kiessling, 1907h, szp. 1058–1059; Rapin, 1998, s. 201–225.

Euksyński Pont → Czarne Morze

→ Eupatoria (Testimonia Ł1)

→ Fanagoria (Testimonia Ł1)

Farodinowie (gr. *Φαροδινοί*, Ptolem., *Geogr.* 2.11.13 i 2.11.17, *hapax legom.*), lud → Germanii, mieszkający pomiędzy rzekami → Chalusus i → Swebos. Johann K. Zeuss utożsamia ich ze Suardones/Suarines Tacyta (*Germ.* 40.1).

Literatura: Ihm, 1909a, szp. 1999.

→ Fasis (Testimonia Ł1). W *Fedonie* (109–110, Burnet, 1900/1967; dialog powstał krótko po 385 r. p.n.e. [Bostock, 1986, s. 4; Sedley & Long, 2011, s. ix–x]) Platon naucza

doktorat *Hermes Trismegistos in ägyptischen, griechischen und orientalischen Überlieferungen* czy *Geschichte der Phönizier* (Pietschmann, 1889; por. Leyh, 1926, ss. 213–235).

o wielkości Ziemi. Co istotne, rzeka Fasis została tu wspomniana jako symboliczna granica wschodnia regionu śródziemnomorskiego, której zachodnim odpowiednikiem są → Słupy Heraklesa[657]. Wskazanie skrajnych punktów obszaru znanego Grekom ma uwypuklić wielkie rozmiary całości kuli ziemskiej[658]. Jeden z rozmówców Sokratesa, wspomniany we fragmencie Simiasz z Teb (Hobein, 1927, szp. 144–155), to uczeń pitagorejczyka Filolaosa. Tłumaczenie poniższe jest pióra Władysława Witwickiego (1878–1948) ze wskazanymi zmianami (Platon, 1999):

„Ἔτι τοίνυν, ἔφη, πάμμεγά τι εἶναι αὐτό, καὶ ἡμᾶς οἰκεῖν τοὺς μέχρι Ἡρακλείων στηλῶν ἀπὸ Φάσιδος ἐν σμικρῷ τινι μορίῳ, ὥσπερ περὶ τέλμα μύρμηκας ἢ βατράχους περὶ τὴν θάλατταν οἰκοῦντας, καὶ ἄλλους ἄλλοθι πολλοὺς ἐν πολλοῖσι[659] τοιούτοις τόποις οἰκεῖν. εἶναι γὰρ πανταχῇ περὶ τὴν γῆν πολλὰ κοῖλα καὶ παντοδαπὰ καὶ τὰς ἰδέας καὶ τὰ μεγέθη, εἰς ἃ συνερρυηκέναι[660] τό τε ὕδωρ καὶ τὴν ὁμίχλην, καὶ τὸν ἀέρα· αὐτὴν δὲ τὴν γῆν καθαρὰν ἐν καθαρῷ κεῖσθαι τῷ οὐρανῷ ἐν ᾧπέρ ἐστι τὰ ἄστρα, ὃν δὴ αἰθέρα ὀνομάζειν τοὺς πολλοὺς τῶν περὶ τὰ τοιαῦτα εἰωθότων λέγειν· οὗ δὴ ὑποστάθμην ταῦτα εἶναι καὶ συρρεῖν[661] ἀεὶ εἰς τὰ κοῖλα τῆς γῆς. ἡμᾶς οὖν οἰκοῦντας ἐν τοῖς κοίλοις αὐτῆς λεληθέναι καὶ οἴεσθαι ἄνω ἐπὶ τῆς ς οἰκεῖν, ὥσπερ ἄν εἴ τις ἐν μέσῳ τῷ πυθμένι τοῦ πελάγους οἰκῶν οἴοιτό τε ἐπὶ τῆς θαλάττης οἰκεῖν καὶ διὰ τοῦ ὕδατος ὁρῶν τὸν ἥλιον καὶ τὰ ἄλλα ἄστρα τὴν θάλατταν ἡγοῖτο οὐρανὸν εἶναι, διὰ δὲ βραδυτῆτά τε καὶ ἀσθένειαν μηδεπώποτε ἐπὶ τὰ ἄκρα τῆς θαλάττης ἀφιγμένος μηδὲ ἑωρακὼς εἴη, ἐκδὺς καὶ ἀνακύψας ἐκ τῆς θαλάττης εἰς τὸν ἐνθάδε τόπον, ὅσῳ καθαρώτερος καὶ καλλίων τυγχάνει ὢν τοῦ παρὰ σφίσι[662], μηδὲ ἄλλου ἀκηκοὼς εἴη τοῦ ἑωρακότος. ταὐτὸν δὴ τοῦτο καὶ ἡμᾶς πεπονθέναι· οἰκοῦντας γὰρ ἔν τινι κοίλῳ τῆς γῆς οἴεσθαι ἐπάνω αὐτῆς οἰκεῖν, καὶ τὸν ἀέρα οὐρανὸν καλεῖν, ὡς διὰ ἐπάνω αὐτῆς οἰκεῖν, καὶ τὸν ἀέρα οὐρανὸν καλεῖν, ὡς διὰ τούτου οὐρανοῦ ὄντος τὰ ἄστρα

---

[657] Opis powierzchni Ziemi, mający uzmysłowić odbiorcy względność jego osobistej perspektywy, jest dopiero przygotowaniem, wstępem do najważniejszego mitu o przyszłym bytowaniu dusz. Komentarze do *Fedona* są w tym punkcie wyjątkowo zgodne, nie zwracają też niestety należytej uwagi na dwa obecne w nim toponimy (por. Brill, 2013, ss. 64–73; Burger, 1984, s. 194–195 [najlepszy z komentarzy z perspektywy geograficznej]; Dorter, 1982, ss. 162–175; Ross Romero, 2016, ss. 84, 127, 155; P. Stern, 1993, s. 167). O neoplatońskiej interpretacji tegoż fragmentu, bez znaczenia dla realnej wiedzy geograficznej por. Gertz (2011, ss. 178–184).

[658] Jest to jeden z argumentów za rozumieniem tego fragmentu jako realistycznego opisu Ziemi z perspektywy wszechświata. Późniejsi komentatorzy antyczni pozostający na gruncie realizmu albo go akceptowali (np. Proklos, Damaskios; por. Steel, 2012, ss. 174–196), widzieli w nim opis „innej ziemi, innego świata" (np. Plut., *De facie* 934F–935A), albo odrzucali jako błędny (np. Arystoteles). Byli też tacy, którzy uważali go jedynie za mit filozoficzny, metaforę (np. Numenios z Apamei [Tarrant, 2015, ss. 134–153]; Simplicius, *In De c.* 646.1-0-13 [tak też znakomita większość współczesnych komentatorów, por. przyp. wyżej]).

[659] Wohlrab, Schanz: πολλοῖς.

[660] Wohlrab, Schanz: ξυνερρυηκέναι.

[661] Wohlrab, Schanz: ξυρρεῖν.

[662] Wohlrab: σφισιν.

χωροῦντα· τὸ δὲ εἶναι ταὐτόν[663], ὑπ᾽ ἀσθενείας καὶ βραδυτῆτος οὐχ οἵους τε εἶναι ἡμᾶς διεξελθεῖν ἐπ᾽ ἔσχατον τὸν ἀέρα· ἐπεί, εἴ τις αὐτοῦ ἐπ᾽ ἄκρα ἔλθοι ἢ πτηνὸς γενόμενος ἀνάπτοιτο, κατιδεῖν <ἄν>[664] ἀνακύψαντα, ὥσπερ ἐνθάδε οἱ ἐκ τῆς θαλάττης ἰχθύες ἀνακύπτοντες ὁρῶσι τὰ ἐνθάδε, οὕτως ἄν τινα καὶ τὰ ἐκεῖ κατιδεῖν, καὶ εἰ ἡ φύσις ἱκανὴ εἴη ἀνασχέσθαι[665] θεωροῦσα, γνῶναι ἂν ὅτι ἐκεῖνός ἐστιν ὁ ἀληθῶς οὐρανὸς καὶ τὸ ἀληθινὸν[666] φῶς (110) καὶ ἡ ὡς ἀληθῶς γῆ. ἥδε μὲν γὰρ ἡ γῆ καὶ οἱ λίθοι καὶ ἅπας ὁ τόπος ὁ ἐνθάδε διεφθαρμένα ἐστὶν καὶ καταβεβρωμένα, ὥσπερ τὰ ἐν τῇ θαλάττῃ ὑπὸ τῆς ἅλμης, καὶ οὔτε φύεται ἄξιον λόγου οὐδὲν[667] ἐν τῇ θαλάττῃ, οὔτε τέλειον ὡς ἔπος εἰπεῖν οὐδέν ἐστι, σήραγγες δὲ καὶ ἄμμος καὶ πηλὸς ἀμήχανος καὶ βόρβοροί εἰσιν, ὅπου ἂν καὶ [ἡ][668] γῆ ᾖ, καὶ πρὸς τὰ παρ᾽ ἡμῖν κάλλη κρίνεσθαι οὐδ᾽ ὁπωστιοῦν ἄξια. ἐκεῖνα δὲ αὖ τῶν παρ᾽ ἡμῖν πολὺ ἂν ἔτι πλέον φανείη διαφέρειν· εἰ γὰρ δὴ[669] καὶ μῦθον λέγειν καλόν, ἄξιον ἀκοῦσαι, ὦ Σιμμία, οἷα τυγχάνει τὰ ἐπὶ τῆς γῆς ὑπὸ τῷ οὐρανῷ ὄντα". [„– A oprócz tego – powiada – to jest niezmiernie wielkie wszystko i my[670] zamieszkujemy, od rzeki Fasis[671] aż po Słupy Heraklesa[672], tylko małą jakąś cząstkę; niby wokoło stawu[673] mrówki albo żaby, tam my naokoło morza[674] mieszkamy; a inne liczne ludy gdzie indziej w wielu takich okolicach mieszkają. Bo wszędzie naokoło ziemi jest wiele różnorakich kotlin różniących się wyglądem i wielkością, do których spływają wody i mgły, i wiatry. Ziemia zaś sama czysta jest i w czystym niebie leży, w którym są gwiazdy, a eterem je nazywa wielu, którzy zwykli mówić o tych rzeczach. Wszystko, co tu, to są męty i osady z eteru, który ustawicznie spływa do zaklęsłości ziemi. My w tych zaklęsłościach mieszkamy, więc nie widzimy tego i zdaje się nam, że mieszkamy na wierzchu, na ziemi, zupełnie jakby ktoś na środku dna morskiego siedział, a sądziłby, że na powierzchni morza mieszka i poprzez wodę by słońce i inne gwiazdy oglądał, a myślałby, że morze to już niebo; a dla ociężałości i niemocy swojej nigdy by się na powierzchnię morza nie dostawał i nie spoglądał, wypłynąwszy i wynurzywszy się z toni na świat tutaj, o ile też on jest czystszy i piękniejszy od tamtego świata u nich, aniby od żadnego świadka naocznego o tym nie słyszał. Otóż zupełnie

---

663 Schanz post Rückert: < εἶναι ταὐτόν >.
664 Schanz: sine <>.
665 Wohlrab, Schanz: ἀνέχεσθαι.
666 Wohlrab, Schanz: ἀληθῶς.
667 Wohlrab, Schanz: οὐδὲν ἄξιον λόγου,
668 Schanz: sine [].
669 Wohlrab, Schanz: δεῖ.
670 Tzn. wszyscy ludzie dotąd poznanych obszarów Ziemi.
671 Witwicki: Fazis.
672 Podobnie zdefiniowana oś wschód – zachód: Eurip., *Hyppol.* 3–4 (Morze Czarne – Atlas); Fasis jako „τέρμων", granica Europy: Aesch., *fragm*. 191 Radt; Procop., *De bellis* 8.2.28–29. Arrian (*Perip.* 19), który też zna tę teorię, uważa jednak, że granicą była rz. → Tanais.
673 Witwicki: bajury.
674 Tzn. → Śródziemnego Morza.

to samo jest i z nami. Mieszkamy w pewnej zaklęsłości ziemi, a zdaje się nam, że na jej powierzchni mieszkamy i powietrze nazywamy niebem, jak gdyby rzeczywiście po tym niebie gwiazdy chodziły. A to jest ta sama sprawa: przez słabość i ociężałość naszą nie jesteśmy w stanie przedrzeć się krańców powietrza. A dopiero gdyby ktoś jego granic doszedł alboby tam na skrzydłach wzleciał, zobaczyłby, gdyby głowę z niego wynurzył, tak jak tutaj ryby, które z morza głowy wychylają, widzą to, co tu, tak samo ten ktoś zobaczyłby to, co tam, i jeżeliby natura człowieka zdolna była znieść to oglądanie, poznałby że tam jest niebo prawdziwe i światło prawdziwe, i prawdziwa ziemia. Bo ta ziemia tutaj i kamienie, i całe to miejsce tu zepsute jest i przeżarte jak to, co w głębi morza sól przeżarła. Toż nawet nie rośnie w morzu nic godnego wzmianki ani doskonałego tam nic nie ma, żeby się tak wyrazić, tylko rozpadliny i otchłanie, piasek, muł i błota moc nieprzebrana, jeżeli gdzieś tam jeszcze jest i ziemia; rzeczy zgoła nic niewarte, jeżeli je z naszymi pięknościami porównać. A jeszcze bez porównania bardziej różne wydałyby się tamte rzeczy w górze w porównaniu do naszych. A jeśli trzeba i przypowieść ładną powiedzieć, to warto posłuchać, Simiaszu, jak to jest tam na ziemi, pod niebem"].

Literatura: Dan, 2016, ss. 245–277.

Fawonowie (gr. *Φανόναι*, Ptolem., *Geogr.* 2.11.35, *hapax legom.*), lud mieszkający we wschodniej → Skandynawii.

Literatura: Ihm, 1909b, szp. 2073.

Febol (gr. †*Φεβόλ*), wyspa na wschodnim wybrzeżu → Libii, wzmiankowana jedynie w *De mundo* 3 (393b Bekker); zapis jest zepsuty w rękopisie. O rozmaitych, radykalnie odmiennych interpretacjach por. przypis *ad loc.* tłumaczenia.

Fenicja (gr. *Φοινίκη*, Ptolem., *Geogr.* 5.15.4), kraina historyczno-geograficzna obejmująca terytorium dzis. Libanu aż po góry Karmel w północnym Izraelu. Luźny związek miast zorientowanych na ekspansję śródziemnomorską rozwinął się w pierwszej połowie I tys. p.n.e., na bazie głębokich przemian społecznych po kryzysie końca II tys. p.n.e. Największy rozkwit cywilizacji F. miał miejsce w IX–VIII w. p.n.e., a najważniejsze ośrodki to Tyr, Sydon, Byblos i Arwad. Grecy nawiązali z F. rozległe związki kulturalno-gospodarcze (np. *emporion* Al Mina u ujścia Orontesu), natomiast w VII w. p.n.e. rozpoczęli z Fenicjanami rywalizację na płaszczyźnie kolonizacyjnej i politycznej, zwłaszcza w zachodniej części → Śródziemnego Morza (Italia, Sycylia). Obecność Fenicjan (*Φοίνικες*) w armii Kserksesa: Hdt 7.89 (pod nimi kryją się też mieszkańcy interioru Syrii, → Syria Palestyńska).

Literatura: Attridge & Oden, 1981; Baumgartner, 1981; Pastor Borgoñon, 1988–1990, ss. 37–142; Sullivan, 2018, ss. 67–79; Winter, 2009, ss. 597–639.

→ Fennowie (Testimonia Ł1)

→ Filyrowie (Testimonia Ł1)

Finnowie → Fennowie

Firajsjowie (gr. *Φιραῖσοι*, Ptolem., *Geogr.* 2.11.35, *hapax legom.*), lud mieszkający we wschodniej → Skandynawii.

Literatura: Ihm, 1909c, szp. 2365

Fokaja (gr. *Φώκαια*, Ptolem., *Geogr.* 5.2.6), *polis* w → Jonii; w VII–VI w. p.n.e. ważny ośrodek handlowy na skalę śródziemnomorską, którego pieniądz monetarny stał się międzynarodowym standardem. *Metropolis* wielu miast, m.in. → Massalii, → Alalii, Lampsakos. F. została opuszczona i zniszczona w wyniku najazdu perskiego (→ Persja) w 546 r. p.n.e.

Literatura: Bodenstedt, 1977–1978; Graf, 1985; Hansen & Nielsen, 204, nr 859; Özyigit, 1994, ss. 77–109.

Fokajczycy → **Fokaja**

Fratru → **Fratrua**

Fratrua (gr. *Φρατρούα*, *Φράτρου*, Ptolem., *Geogr.* 6.11.7, *hapax legom.*), miasto w → Baktrii.

Frugundioni (gr. *Φρουγουνδίωνες*, Ptolem., *Geogr.* 3.5.20, *hapax legom.*), lud znad górnej → Wisły, w → Sarmacji Europejskiej. Nie ma konsensu w rozumieniu etnonimu: a) odmianka *Βουργουνδίωνες* (Karl Müllenhoff, Eduard von Wietersheim); b) odmianka *Οὐρουγοῦνδοι* (Zosimosa, Johann K. Zeuss).

Literatura: Ihm, 1910a, szp. 122.

→ Frygowie (Testimonia Ł1). Obecność Frygów w armii Kserksesa: Hdt 7.73; udział Frygów w bitwie pod Platejami po stronie perskiej: Hdt 9.32.

Fthejrofagowie → Fthyrofagowie

→ Fthyrofagowie (Testimonia Ł1)

Gabreta Las (gr. *Γαβρῆτα ὕλη*, Ptolem., *Geogr.* 2.11, passim; Strabon 7.292), obszar leśny w → Germanii; dominuje przekonanie, iż należy go utożsamiać z dzis. Lasem Czeskim; nazwa pochodzenia celtyckiego.

Literatura: Ihm, 1910c, szp. 432.

Gadejra → Gades

→ Gades (Testimonia Ł1)

Galacka Zatoka (gr. *Γαλατικὸς κόλπος*, *De mundo* 3), dzis. Zatoka Biskajska.

Galackie Morze (gr. *τὸ Γαλατικὸν πέλαγος*, *De mundo* 3; *Γαλλικὸς πόντος*, *Γαλλικὴ θάλασσα*, Ptolem., *Geogr.* 2.10,2, 8.5.2), w zależności od źródła przestrzeń wód przybrzeżnych południowej Galii (dzis. Zatoka Lwia i/bądź M. Liguryjskie). Granicę zachodnią wyznacza Przylądek Pirenejski (*Promunturium Pyrenaei*, Liv. 26.19.11). Ze względu na wpływowy ośrodek miejski, → Massalię, część Galackiego M. zwana też bywa Zatoką Massalską.

Galaktofagowie → **Hippemolgowie**

→ Galia (Testimonia Ł1)

Galijski Ocean (łac. *Galicus Oceanus*, Plin., *NH* 1.4), apelatywne określenie tej części wód → Oceanu, która obmywa północno-zachodnią → Europę.

Galindowie (gr. *Γαλινδαί*, Ptolem., *Geogr.* 3.5.21, *hapax legom.*), plemię ludności bałtyjskiej por. → Weneci.

Literatura: Kiessling, 1910b, szp. 606–607; Okulicz, 1981, ss. 151–167.

→ Gandara (Testimonia Ł1). Obecność Gandariów (*Γανδάριοι*) w armii Kserksesa: Hdt 7.66.

Literatura: Salomon, 2020, ss. 3–69: Buddyjska inskrypcja dedykacyjna z Gandary (I w. n.e.), wystawiona przez Helaguptę, kierownika karawan, którego ojciec i syn noszą greckie imię Demetrios, zaś kobiety w rodzinie noszą imiona indyjskie bądź irańskie.

→ Gandarowie (Testimonia Ł1)

Gangara (gr. *Γάγγαρα*, Ptolem., *Geogr.* 5.12.2; 8.19.7), miasto w → Albanii, ważny ośrodek polityczny i port; jakkolwiek znakomita większość badaczy (w tym wydawcy

Ptolemeusza, Stückelberger & Graßhoff, 2006) utożsamia G. z dzis. Baku, to zdaniem Emila Kiesslinga port pierwotnie leżał przynajmniej kilkanaście km na południe, mniej więcej w rejonie dzis. Alat (por. *Gangaridae*, Val. Flaccus 6.67).

Literatura: Kiessling, 1910c, szp. 702.

→ Ganges (Testimonia Ł1). Zagadnienie historyczności poczynań Menandra, znanego m.in. ze Strabona (11.11.1), w dolinie Gangesu, udowodnienie militarnej obecności Greków w Pataliputrze w pierwszej połowie II w. p.n.e. (→ Indie).

Literatura: Wojtilla, 2000, ss. 495–504.

Gelda (gr. *Γέλδα*, Ptolem., *Geogr.* 5.12.2, *hapax legom.*), port w → Albanii nad → Hyrkańskim Morzem, położony na północ od rz. → Kasios, a więc należy go szukać na wybrzeżu w pobliżu Derbentu (→ Bramy Kaspijskie; wydawcy Ptolemeusza, Stückelberger & Graßhoff [2006]: Gägäli).

Literatura: Kiessling, 1910d, szp. 984.

→ Gelonion (Testimonia Ł1). B. A. Rybakov (1979, ss. 152–156) traktuje jako oczywistą identyfikację G. z Bielskim Gorodiszczem nad Worsklą (35 km od Połtawy). Byłoby to *emporion* zamieszkałe przez ludność scytyjską (Gelonowie, kultura bondarichińska), greckich kupców i ludność lokalną, osiadłą (→ Budynowie, kultura juchnowska).

Literatura: Rybakov, 1979.

Gelonos → Gelonion

→ Germania (Testimonia Ł1)

→ Germaniowie (Testimonia Ł1)

→ Gerros (Testimonia Ł1). Rybakov (1979, ss. 46–50) także akceptuje identyfikację z rz. Mołoczną, a Herodot pomylił się, pisząc, że wpada on do rz. → Hypakyris, biorąc hydronim *Gerros* za słowo pospolite: 'dopływ', 'kręty potok', w które obfituje Hypakyris, a nie nazwę własną.

Literatura: Rybakov, 1979.

Gerrowie → Gerros

Gerusa (*Γέρουσα*, *Γέρουα*, Ptolem., *Geogr.* 5.9.4, *hapax legom.*), miasto na północnym wybrzeżu Półwyspu Tamańskiego, między rz. → Attikites i → Psatis, być może w okolicy dzis. m. Peresup.

Literatura: Kiessling, 1910e, szp. 1285–1286.

→ Getowie (Testimonia Ł1)

Gewinowie (gr. *Ηουινοί*, Ptolem., *Geogr.* 3.5.24, *hapax legom.*), plemię mieszkające w → Sarmacji Europejskiej.

Literatura: Kiessling, 1910f, szp. 1352.

Gościnne Morze → Czarne Morze

Grinajowie (gr. *Ιρινᾶιοι*, Ptolem., *Geogr.* 6.13.3, *hapax legom.*), plemię → Scytów w rejonie → Askatankas, tzn. dzis. Pamiru; irańskojęzyczni pasterze z Gór Vahan, przy nagłym zwrocie ku północy rz. Pang. Karl Müller utożsamia ich z Chrinni Jordanesa (*Get*. 5: *montes Chrinorum*), a Karl Müllenhoff z Frynoi Dionizjusza Periegetesa z Aleksandrii (*descr.* 752), lecz ta ostatnia kwestia jest już nieaktualna ze względu na inną lekcję etnonimu przyjętą w najnowszej edycji krytycznej Kaia Brodersena: „καὶ Τόχαροι Φροῦροί τε καὶ ἔθνεα βάρβαρα Σηρῶν" (wydanie Lightfoot, 2014, bez zmian).

Literatura: Brodersen, 1994; Kiessling, 1912a, szp. 1880; Lightfoot, 2014; Tomaschek, 1899l, szp. 2450.

Guriane (gr. *Γουριανή*, Ptolem., *Geogr.* 6.10.4, *hapax legom.*), miasto na pograniczu → Arei i → Margiany; dzis. Ghorjan (Ghurian) w środkowo-zachodnim Afganistanie, nad rz. Heri.

Literatura: Kiessling, 1912b, szp. 1945–1946.

Gutowie (gr. *Γοῦται*, lect. *Οὔται*, Ptolem., *Geogr.* 2.11.35), lud mieszkający w południowej → Skandynawii (Gotlandia), por. Procop. (*De bellis* 2.15): *Γαυτοί*, Jordanes (*Get.* 3.22): *Gauthigoth*.

Literatura: Ihm, 1910d, szp. 879.

Gyndes (gr. *Γύνδης*, Hdt 1.189, 1.202, 5.52), dzis. rz. Dijala (445 km dł.), lewy dopływ → Tygrysu; hydronim poświadczony już w III tys. p.n.e. jako *Durul*, średnioak. *Turnat*, irań. *Sirwan*.

Literatura: Bagg, 2014–2016, ss. 206–207; Streck, 1912, szp. 2091–2092.

Gytoni → Gotonowie (Testimonia Ł1)

Halmia (*Ἁλμία*, Ptolem., *Geogr.* 5.9.32, *hapax legom.*), miasto na północnych zboczach środkowego → Kaukazu, na południe od → Ebriapy i rz. → Wardanes, jeszcze w granicach → Sarmacji Azjatyckiej; niezidentyfikowane.

→ Halys (Testimonia Ł1)

→ Hamaksobiowie (Testimonia Ł1)

Hebros (gr. *Ἕβρος*, Ptolem., *Geogr.* 3.11.2, 3.11.7), dzis. rz. Marica (bułg.) / Evros (ngr.) / Meriç (tur.), dł. 480 km, wypływająca z Gór Riła, przecinająca równoleżnikowo południową → Trację, a w dolnym swym biegu skręcając raptownie na południe w okolicach Hadrianopola, uchodzi do → Egejskiego Morza, stanowiąc zarazem granicę między Grecją a Turcją. Najwcześniejsza o niej wzmianka w tradycji greckiej to poemat do rzeki (*Ἔβρε*…) autorstwa Alkajosa (fragm. 45 Campbell, 2002 [wcześniej fragm. 109 Bergk, 1882]).

Literatura: Oberhummer[675], 1912, szp. 2588–2589.

Hekate Gaj (gr. *Ἑκάτης ἄλσος*, Ptolem., *Geogr.* 3.5.7), obszar kultowy na terenach leśnych na północny wschód od → Bieżni Achillesa. Bliższa lokalizacja oraz wyjaśnienie pierwotnego sensu obecnej tu *interpretatio graeca* nie jest pewna, por. Ammianus Marcell. (22.8.40): „religiosus per eas terras Triviae lucus".

Literatura: Kiessling, 1912d, szp. 2783–2784.

Heksapolis → Eksampajos

→ Hellespont (Testimonia Ł1)

→ Helwekonowie (Testimonia Ł1)

→ Helzjowie (Testimonia Ł1)

→ Hemus (Testimonia Ł1)

→ Heniochowie (Testimonia Ł1)

---

[675] Eugen Oberhummer (1859–1944), profesor geografii historycznej w Monachium i Wiedniu. Jego koncepcje geografii politycznej były bliskie ideologii nazistowskiej i zostały przez nią przejęte. Sam uczony zaś sympatyzował z niemieckimi środowiskami skrajnych nacjonalistów jeszcze przed powstaniem ruchu nazistowskiego.

Herajon (gr. *Ἥραιον*, Hdt 4.90), miasto położone na północnym wybrzeżu → Propontydy nieopodal (ok. 20 km) → Perintu; tożsame z Ἡ. τεῖχος (dem 3.4). Kolonia → Samos bądź → Perintu, który sam był kolonią Samijczyków.

Literatura: Hansen & Nielsen, 2004, nr 676; Loukoupoulu, 1989.

Heraklejon (gr. *Ἡράκλειον*, Ptolem., *Geogr.* 3.6.4), miasto nad → Bosforem Kimmeryjskim, w pobliżu → Pantikapajon, a według Strabona (11.2.6.) także w pobliżu wsi Myrmekion, czyli 'Mrówczej': „ἔχων ἐν τῇ περαίᾳ κώμην τὸ Μυρμήκιον (πλησίον δ'ἐστὶ τοῦ Ἡρακλείου) καὶ τὸ Παρθένιον". Nie mylić z → Herakleum.

Literatura: Kiessling, 1912e, szp. 500.

→ Herakleum (Testimonia Ł1)

→ Hercyński Las (Testimonia Ł1)

→ Hermonassa (Testimonia Ł1)

→ Hieros (Testimonia Ł1)

→ Hillewionowie (Testimonia Ł1)

Hippemolgowie (gr. *Ἱππημολγοί*), plemię → Scytów, których grecka nazwa 'ci, którzy doją klacze', 'ci, którzy piją mleko końskie' nawiązuje do nomadycznego (por. gr. *νομάδες*) trybu życia, a nie stanowi nazwy własnej (Ivantchik, 2005, ss. 19–33). Jakkolwiek określenie to nie pozwala *per se* na uściślenia geograficzne, a tym bardziej etniczne, to fakt wczesnego pojawienia się go w literaturze gr. sugeruje ludność koczowniczą/nomadyczną stepu Europy południowo-wschodniej sprzed rozszerzenia greckich horyzontów geograficznych na Azję Środkową (→ Azja). Wariantem tej nazwy są *Γαλακτοφάγοι* (Ptolem., *Geogr.* 6.14.12; Strabon 1.1.6, 7.3, 7.4.6, 12.3.26–27), por. → Abiowie. Warto przy tym zauważyć „wędrówkę" tych dwóch ostatnich terminów coraz bardziej na wschód.

Literatura: Herrmann, 1918, szp. 1153–1154; Ivantchik, 2005; Kotłowska, 2015, ss. 297–302; Kiessling, 1910a, szp. 514–515.

Hippickie Góry (gr. *Ἱππικὰ ὄρη*, Ptolem., *Geogr.* 5.9), pasmo górskie na południu → Sarmacji Europejskiej. Możliwe są dwie hipotezy a) środkowa część północnego → Kaukazu, b) wzgórza Jergeni, leżące między Manyczem, Wołgą (→ Rha) a Donem (→ Tanais). Ta ostatnia wydaje się mniej prawdopodobna, gdyż wysokość wzgórz nie

przekracza 200 m n.p.m., ale niewykluczona, gdyż podczas transmisji informacji mogło dojść do ich amplifikacji.

Literatura: Kiessling, 1913a, szp. 1715–1717.

Hippofagowie (gr. *Ἱπποφάγοι*, Ptolem., *Geogr.* 6.15.3), plemię → Scytów, których grecka nazwa 'ci, którzy jedzą konie', nawiązuje, choć w oczywiście zepsuty sposób, do nomadycznego trybu życia, a nie stanowi nazwy własnej. Przemierzali oni równiny na północ od Tienszanu (→ Azakia, → Auzakitis), z pewnością obszar dzis. południowo-wschodniego Kazachstanu i pogranicza Xinjangu, m.in. Siedmiorzecza, nie można przy tym dokładnie określić, jak daleko sięgali na północ. Należy uważać, albowiem u Ptolemeusza (6.4.3) termin ten pojawia się jako dublet przy przedstawianiu ludów Persydy (Farsu, a nie → Persji w szerszym, późniejszym znaczeniu); akceptuje jego autentyczność Emil Kiessling, co jest błędne. Został on opatrzony w najnowszej edycji *crux philologorum* z sugestią koniektury na Hippoboskoi, tzn. 'pasterze koni'. Termin ten nie pojawia się często, a jeśli już, to w tekstach późniejszych, np. *Anonyma Tactica Byzantina* (87.6.1).

Literatura: Kiessling, 1913c, szp. 1912.

Hippolaosa Przylądek (gr. *Ἱπολάου ἄκρα*, Hdt. 4.53; Dio Chr., *or.* 36), przylądek na południowy wschód od → Olbii, u ujścia limanu → Borystenesu.

Literatura: Kiessling, 1913b, szp. 1861.

Hippos (gr. *Ἵππος*, Ptolem., *Geogr.* 5.10.2), rzeka w → Kolchidzie; dzis. Techuri (101 km) bądź Kodori (jak chcą najnowsi wydawcy Ptolemeusza, Stückelberger & Graßhoff [2006]; należy jednak zwrócić uwagę, iż wiele źródeł [np. Plin., *NH* 6.13, Strabon 11.2.17: „[…] Φᾶσις, μέγας ποταμὸς ἐξ Ἀρμενίας τὰς ἀρχὰς ἔχων, δεχόμενος τόν τε Γλαῦκον καὶ τὸν Ἵππον ἐκ τῶν πλησίον ὀρῶν ἐκπίπτοντας". 11.3.4: „[…] ἐν δὲ τοῖς πεδίοις καὶ ἄλλους προσλαμβάνει [*scil.* Φᾶσις] ποταμούς, ὧν ἐστιν ὅ τε Γλαῦκος καὶ ὁ Ἵππος".] uważa H. za dopływ → Fasis, co jednoznacznie wyklucza Kodori), która częściej jest też utożsamiana z rz. → Koraks, por. → Antemus. Warto zauważyć, iż istnieje hydronim *Ἵππις* (Procop. *De bellis* 8.1.6, 8.8.1–2), a Stefan z Bizancjum (lemma 1.86, Billerbeck, 2006–2017) podkreśla jej związek z mityczną krainą → Aja: „…ἣν περιρρέουσι δύο ποταμοί, Ἵππος καὶ Κυάνεος, ποιοῦντες αὐτὴν χερρόνησον" [„…którą oblewają dwie rzeki, Hippos i → Kyaneos, czyniąc z niej półwysep"].

Literatura: Kiessling, 1913d, szp. 1915–1918 (jeden z najlepszych artykułów geograficznych tego autora, pokazujący skomplikowany, wykluczający się wzajemnie zespół źródeł odnośnie do identyfikacji rz. Hippos).

→ Hiszpania (Testimonia Ł1). Fragment opisu Hiszpanii pióra Artemidora z Efezu, znajdujący się na papirusie ogłoszonym publicznie w 2006 r., jest prawdopodobnie fałszywy. Wątpliwości są tak znaczne, że na tę chwilę źródło to nie może być uwzględnione w badaniach nad geografią historyczną półwyspu. Dyskusja naukowa trwa. Natomiast w kontekście pochodzenia nazwy Hiszpanii pojawiła się nowa, wiarygodna hipoteza: fen./pun. *'ispn*, 'wyspa/półwysep/wybrzeże (*'i)* północy (*spn*)' (Cunchillos, 2000; por. Sauren, 2005).

Literatura: Bredesen & Elsner, 2009; Canfora, 2007; 2008; Condello, 2011, ss. 161–256; Cunchillos, 2000, ss. 217–225; Gallazzi, Kramer & Settis, 2008 (edycja krytyczna); Janko, 2009, ss. 403–410 (fundamentalny artykuł recenzyjny); Kinzelbach, 2009; B. Kramer, 2001, ss. 115–120; Sauren, 2005, ss. 279–286; Valerio, 2012, ss. 371–384.

Hosiowie (gr. *Ὅσιοι*, *Σόσσιοι*, Ptolem., *Geogr.* 3.5.22, *hapax legom.*), lud w → Sarmacji Europejskiej, nad → Wenecką Zatoką.

Literatura: Malten[676], 1913, szp. 2492.

Histria → Istria

Hygreis (gr. *Ὑγρεῖς*, *Ὑγρίς*, Ptolem., *Geogr.* 3.5.13, *hapax legom.*), miasto na wybrzeżu → Meotydy. Podobieństwo z hydronimem → Hyrgis (popularna w języku greckim metateza) sugeruje błędne przeniesienie położenia bądź dublet, lecz Kiessling próbuje umiejscowić je nad limanem Miusskim w Zatoce Taganroskiej.

Literatura: Kiessling, 1914c, szp. 451–453.

Hylaja → Bieżnia Achillesa

Hypakyris → Hypakares (Testimonia Ł1). Rybakov (1979, ss. 46–50) sugeruje, iż dla Herodota H. to rz. Konka.

Literatura: Rybakov, 1979.

→ Hypanis (Testimonia Ł1). Rybakov (1979, ss. 31–36) sugeruje, iż dla Herodota H. to Tykicz Górny z Siniuchą i dopiero od jej ujścia także dolny Boh.

Literatura: Rybakov, 1979.

→ Hyperborejczycy (Testimonia Ł1). Paus. (5.7.7–9, Hitzig, 1896–1907): „εἶναι δὲ ἀνθρώπους οἳ ὑπὲρ τὸν ἄνεμον οἰκοῦσι τὸν Βορέαν. πρῶτος μὲν ἐν ὕμνῳ τῷ ἐς

[676] Ludolf Malten (1879–1969), filolog klasyczny z Królewca, Wrocławia i Getyngi. Jego głównym przedmiotem zainteresowań badawczych była historia religii klasycznych i mitologii, a najważniejszym dziełem – wydana w Berlinie *Kyrene. Sagengeschichtliche und historische Untersuchungen* (Malten, 1911).

Ἀχαιίαν ἐποίησεν Ὠλὴν Λύκιος ἀφικέσθαι τὴν Ἀχαιίαν ἐς Δῆλον ἐκ τῶν Ὑπερβορέων τούτων· ἔπειτα δὲ ᾠδήν Μελάνωπος Κυμαῖος ἐς Ὦπιν καὶ Ἑκαέργην ᾖσεν, ὡς ἐκ τῶν Ὑπερβορέων καὶ αὗται πρότερον ἔτι τῆς Ἀξαιίας ἀφίκοντο ἐς Δῆλον· Ἀριστέας δὲ ὁ Προκοννησίος – μνήμην γὰρ ἐποιήσατο Ὑπερβορέων καὶ οὗτος – τάχα τι καὶ πλέον περὶ αὐτῶν πεπυσμένος ἂν εἴη παρὰ Ἰσσηδόνων, ἐς οὓς ἀφικέσθαι φησὶν ἐν τοῖς ἔπεσιν." [„Są zaś ludzie, żyjący ponad powiewem Boreasza[677]. Olen z Lykii był pierwszym, który w hymnie do Achai rzekł, iż Achaja przybyła na Delos od tychże Hyperborejczyków. Następnie Melanopos z Kyme opiewał Opis i Hekaerge, jakoby przybyły one na Delos jeszcze przed Achają. Aristeasz z Prokonnesos zaś (i on także wspominał o Hyperborejczykach) dowiedział się o nich znacznie więcej najprawdopodobniej wówczas, gdy przebywał u Issedonów, o czym informuje w swym dziele"]. Pind. (*Pyth.*10.28–29, Müller): „ναυσὶ δ'οὔτε πεζὸς ἰὼν ἄν εὕροις / ἐς Ὑπερβορέων ἀγῶνα θαυμαστὰν ὁδόν" [„czy podróżujesz statkami, czy pieszo, nie znajdziesz czarownej drogi do Hyperborejczyków krainy"]. → Delos, → Issedonowie.

Literatura: Anttila, 2014; Khokhorovski, 2020, ss. 72–78; Crusius, 1879, szp. 2805–2835; Gagné, 2021; García Valdés & Pérez Jiménez, 2014, ss. 297–312; Kochanek, 2023; Macurdy, 1920, ss. 137–141 (troszkę kontrowersyjny, ale inspirujący tekst); Piquero Rodríguez, 2012, ss. 112–121, 2018, ss. 20–30; Sandin, 2014, ss. 208–213; Votsis, 2016, ss. 42–43; Schroeder, 1905, ss. 71–75; Voisin, 2020, ss. 221–235 (analiza poświadczeń samobóstwa u Hyperborejczyków, rozumianego jako syntezy wyobrażeń utopijnych z mistyką orficko-pitagorejską); Votsis, 2016, ss. 42–43.

Wyjątkowo cenna praca P. Kochanka (2023) pt. *Hyperborejczycy w historii historiografii Europy północno-zachodniej i Skandynawii między końcem XVI a początkiem XX wieku. Studium historyczno-geograficzne* przedstawia sobą niezwykle wysoki poziom erudycji. Akcenty zostały w niej położone przede wszystkim na funkcjonowanie H. w ramach wczesnonowożytnych idei politycznych oraz przełożenia tychże na wyobrażenia geograficzne (zaopatrzona jest też w obszerną bibliografię). Natomiast szczególnie cenne – zwłaszcza w kontekście lokalizacji siedzib H. w źródłach antycznych – są partie poświęcone średniowiecznej i wczesnonowożytnej kartografii, ukazujące znaczenie map jako źródła historycznego (ss. 87–146). Autor wykazał m.in., iż na tym polu zachodzi istotna cezura przełomu XVI/XVII w.: wiedzę antykwaryczną i teoretyczną zaczęło wypierać praktyczne doświadczenie pierwszych odkrywców Dalekiej Północy.

Hyperborejskie Góry (gr. *Ὑπεβορεία ὄρη*, Ptolem., *Geogr.* 5.9.13, *hapax legom.*), pasmo górskie oddzielające północne rejony → Azji i → Europy. U Ptolemeusza oznacza 'północną część' Gór → Rifejskich Gór bądź jest z nimi w całości tożsame; zdaniem Emila Kiesslinga – pomysł Marinosa z Tyru, który się nie przyjął, por. → Hyperborejczycy.

Literatura: Kiessling, 1914b, szp. 280.

---

[677] Tzn. wiatru północnego, zimnego i niebezpiecznego dla ludzi; stąd Hyperborejczycy to tyle, co 'Nadpółnocni' (por. Kochanek, 2023, ss. 53–55).

Hyrgis (gr. *Ὕργις*, Hdt 4.57, *hapax legom.*), niezidentyfikowana rzeka w → Scytii (jakkolwiek Albert Herrmann sugeruje Doniec), zachodni dopływ rz. → Tanais. Najprawdopodobniej tożsamy z Syrgis (gr. *Σύργις*, Hdt 4.123), jak stwierdził już Heinrich Stein (1892–1908, T. II[3], s. 110). B. A. Rybakov (1979, ss. 54–55) skłania się ku rzece Czyr (317 km), prawemu dopływowi Donu.

Literatura: Herrmann, 1932e, szp. 1549; Kiessling, 1914c, szp. 451–453; Rybakov, 1979; H. Stein, 1892–1908.

→ Hyrkania (Testimonia Ł1). Obecność Hyrkanów w armii Kserskesa: Hdt 7.62.

→ Hyrkańska Zatoka (Testimonia Ł1)

Hyrkańskie Morze → Hyrkańska Zatoka

Iberia → Hiszpania

→ Iberia (Testimonia Ł1)

Idrowie (gr. *Ἴδραι*, Ptolem., *Geogr.*, 3.5.23, *hapax legom.*), lud mieszkający w → Sarmacji Europejskiej.

Ierne → Juwerna

Igyllioni (gr. *Ἰγυλλίωνες*, Ptolem., *Geogr.*, 3.5.21, *hapax legom.*), lud mieszkający w → Sarmacji Europejskiej.

→ Iktis (Testimonia Ł1)

Ilion → Troada

Ilirowie → Illyrikum

→ Illyrikum (Testimonia Ł1)

Iluraton (gr. *Ἰλούρατον*, Ptolem., *Geogr.*, 3.6.6, *hapax legom.*), miejscowość na → Chersonezie Taurydzkim. Wydawcy Ptolemeusza (Stückelberger & Graßhoff, 2006) utożsamiają ją z dzis. Iwaniwką u podstawy półwyspu.

Imaon Góry → Imavus

→ Imavus (Testimonia Ł1)

→ Imityowie (Testimonia Ł1)

→ Indie (Testimonia Ł1). Subkontynent w okresie hellenistycznym i rzymskim pełnił bardzo ważną rolę w handlu międzykontynentalnym. Świat grecko-rzymski importował na masową skalę przede wszystkim przyprawy korzenne (zwł. pieprz, mirra, kadzidło, cynamon, kasja, nard), natomiast jako towary luksusowe: papużki, figurki z kości słoniowej, jedwab (jako etap pośredni z Chin). Cywilizacja indyjska wykazywała zainteresowanie zachodnią myślą techniczną, ceramiką, szkłem i winem. Już na początku IV w. p.n.e. pojawiły się pierwsze geograficzne opisy Indii (Ktezjasz z Knidos, lekarz Artakserksesa II). Wraz z wyprawą Aleksandra oraz ekspansją cywilizacji helleńskiej na Wschód liczba relacji opisujących tamtejsze realia znacznie się zwiększyła. Do najważniejszych należą, zachowane we fragmentach, dzieła Megastenesa, Nearchosa, Onesikritosa. Pierwszym Grekiem, który dopłynął z → Czerwonego Morza na subkontynent, był Eudoksos z Kyzikos (druga połowa II w. p.n.e.). Odkrycie przezeń systemu monsunów zrewolucjonizowało żeglugę, skracając jej czas i zwiększając bezpieczeństwo.

Interesującym zjawiskiem jest też późniejsza recepcja kultury klasycznej na subkontynencie, nawet w okresie panowania Wielkich Mogołów, np. w postaci dzieł sztuki (Michael Vickers). Do najwybitniejszych polskich badaczy dawnych Indii należą Eugeniusz Słuszkiewicz (1901–1981; literatura, mitologia, religia) i Maria Krzysztof Byrski (1937–; literatura, teatr).

L i t e r a t u r a : Auboyer, 1968 (praca popularna, ale może służyć jako wprowadzenie; o jej wartości niech świadczy fakt, że niedawno została wznowiona: London 2002); Bang, 2008; Byrski, 1985 (Tłum.), 2017; Cobb, 2018 (najnowsza, reprezentatywna synteza); De Beauvoir Priaulx, 1860, ss. 309–321; Drews, 1973; Drexhage, 1988; Hinüber, 2010, s. 261–266; Karttunen, 1997; McLaughlin, 2010; 2014; J. Miller, 1969; Parker, 2008; Schwarz, 1994–1995, ss. 439–465; Seland, 2007; Słuszkiewicz, 1947, 1949, 1980; Suresh, 2004; Tomber, 2008; Turner, 1989; Vickers, 2013, ss. 255–264; Warmington 1928/1974; Young, 2001.

K t e z j a s z z K n i d o s : Brown, 1978, ss. 1–19; Dorati, 1995, ss. 33–52; Eck, 1990, ss. 409–434; Gardiner-Garden, 1987; Karttunen, 1980, ss. 197–205; König, 1972; Lenfant, 2004 (edycja krytyczna); Tuplin, 2004, ss. 305–347.

M e g a s t e n e s : Bosworth, 1996, s. 113–127; Breloer, 1934, ss. 130–163; Brinkhaus & Wiesehöfer, 2015; Finot, 1992; Goyal, 2000; Zambrini, 1982, ss. 71–149, 1985, ss. 781–853.

P e r i p l u s M a r i s E r y t h r a e i : Boussac & Salles, 2005; Casson, 1989; Możdzioch, 2010, ss. 63–67; Sidebotham, 1986.

Indikomordana (gr. *Ἰνδικομορδάνα*, Ptolem., *Geogr.* 6.12.6, *hapax legom.*), miasto w → Sogdianie, między → Jaksartesem a → Oksosem; niezidentyfikowane. Claude Rapin proponuje Aïrtam (?), stanowisko 18 km na wschód od Termezu.

Literatura: Rapin, 1998, ss. 201–225.

→ Indowie (Testimonia Ł1). Opis obyczajów: Hdt 3.98–106; obecność Indów w armii Kserksesa: Hdt 7.65, 7.86; udział w bitwie pod Platejami po stronie perskiej: Hdt 9.31.

Indus (gr. *Ἰνδός*), *Rygweda* wspomina 'krainę siedmiu rzek', Sapta-sindhu; pięć z nich płynie do dziś (stąd dzis. Pendżab, 'kraina pięciu rzek'): Indus, Dźhelam, Ćenab, Raw i Satledź, a dwie zaniknęły jeszcze w odległej starożytności: Saraswati i Drasadwati. → Persowie przyjęli to pojęcie, określając mianem *Hindhu* cały kraj i rzekę graniczną, położoną najbardziej na zachód ze wszystkich. Termin ten stał się podstawą gr. → Indie oraz *Indos*. Należy pamiętać, iż to właśnie głównie poprzez wspólnoty żyjące nad Indusem świat grecko-rzymski postrzegał całą cywilizację subkontynentu, niesłychanie przecież zróżnicowaną tak wówczas, jak i obecnie.

Literatura: Wecker[678], 1916b, szp. 1369–1373.

Indyjska Zatoka (gr. *Ἰνδικὸς κόλπος*), terminem tym geografia antyczna określała różne akweny przybrzeżne subkontynentu, stąd możliwe są nieporozumienia interpretacyjne: a) Zatoka Kaczska, b) Zatoka Kambrajska, c) Zatok Bengalska (tzn. *Γαγγητικὸς κόλπος* Ptolemeusza, np. 7.1.16; tak Otto Wecker).

Literatura: Wecker, 1916a, szp. 1368.

Isondowie (gr. *Ἰσόνδαι*, Ptolem., *Geogr.* 5.9.23, *hapax legom.*), plemię zamieszkujące terytorium pomiędzy → Kaspijskim Morzem a → Kaukazem. Zdaniem Alberta Herrmanna siedziało nad rz. → Soanas, co jest nadużyciem interpretacyjnym, gdyż nasze jedyne źródło nie daje podstaw ku tak dokładnej lokalizacji. Wydawcy Ptolemeusza (Stückelberger & Graßhoff, 2006, s. 539, przyp. 172) uważają ten etnonim za zepsutą formę nazwy etnosu Swanów.

Literatura: Herrmann, 1916a, szp. 2227.

→ Issedonowie (Testimonia Ł1)

---

[678] Otto Wecker (1882–1965), wybitny indolog, najbardziej znane prace to *Christus und Buddha* opublikowana w Münster (Wecker, 1910) i wydana w Getyndze *Der Gebrauch der Kasus in der älteren Upanisad-Literatur* (Wecker, 1905).

Issedon Scytyjski (gr. *Ἰσσηδὼν* [*Ἡσσηδὼν*] *Σκυθική*, Ptolem., *Geogr.* 6.15.4, 8.24.3), miasto położone najprawdopodobniej w Kotlinie Kaszgarskiej, niezidentyfikowane; por. położony bardziej na wschód (rejon Aksu, Turfanu czy jeszcze odleglejszego Dunhunangu?) *Ἰσσηδὼν Σηρική* (Ptolem., *Geogr.* 6.16.7). Można przypuszczać, iż obie lokalizacje to w rzeczywistości faktorie na Jedwabnym Szlaku.

Literatura: Herrmann, 1916b, szp. 2235–2246.

→ Ister (Testimonia Ł1)

Istria (gr. *Ἴστρίη*, Hdt 2.33.4; *Ἴστρος*, Ptolem., *Geogr.* 3.10.8; łac. *Histropolis*, Mela 2.2.22; *Histros*, Ammianus Marcell. 22.8.43 [po łac. 'aspiracja']), kolonia → Miletu (657 r. p.n.e.) u ujścia → Dunaju (trzeba pamiętać, iż dzis. geografia delty Dunaju nie odpowiada realiom antycznym); dzis. wioska rumuńska Istria. W ostatnim stuleciu dzięki rozległym pracom archeologicznym uzyskano imponującą liczbę informacji źródłowych, w tym epigraficznych, pozwalających na daleko idącą rekonstrukcję *polis*.

Literatura: Alexandrescu & Schuller 1990; Hansen & Nielsen, 2004, nr 685; Vulić, 1916, szp. 2268–2269. Ponadto: *IHistriae* (1983) czy setki artykułów szczegółowych, m.in. w czasopiśmie „Dacia".

Istrianos (gr. *Ἰστριανός*, Ptolem., *Geogr.* 3.6.3, *hapax legom.*), rzeka płynąca na → Taurydzkim Chersonezie, niezidentyfikowana.

Jaksamaci (gr. *Ἰαξαμάται*, Ptolem., *Geogr.* 5.9.16–17), lud irański mieszkający nad → Meotydą, nad dolnym biegiem rz. → Tanais. Ich ściślejsze przyporządkowanie (→ Meoci, → Sauromaci, → Scytowie) było dyskutowane przez geografów i historyków greckich. Etnonim ten miał też odmianki (por. Harmatta, 1941, ss. 52–54). Poniżej przedstawiono znakomitą większość fragmentów odnoszących się do J., pozwalającą na zrozumienie zagadnienia.

Pseudo-Skymnos (878–880, Diller, 1952 ≈ *Periplus Ponti Eux.* 45): „…εἶτα Μαιωτῶν γένος Ἰαζαματῶν λεγόμενον, ὡς Δημήτριος εἴρηκεν, ὡς Ἔφορος δὲ Σαυροματῶν ἔθνος" [„…następnie lud Meotów, zwany Jadzamatami, jak mówi Demetrios[679] [85 F 1 Jacoby]; Efor zaś [70 F 2a Jacoby], że Sauromatów"].

Hecat. (F 216 Jacoby): „Ἰξιβάται· ἔθνος πρὸς τῶι Πόντωι προσεχὲς τῆι Σινδικῆι. Ἑκαταῖος Ἀσίαι" [„Iksibaci: lud nad → Pontem, przyległy → Sindice. Hekatajos w Azji"].

Polyaen. (*Strategem.* 8.55, Melber & Woelfflin, 1887): „…τοὺς καλουμένους Ἰξομάτας…" [„… tzw. Iksomatów…"].

[679] Demetrios z Kallatis, III–II w. p.n.e.

Stefan z Bizancjum (9.3. Billerbeck, 2006–2017): „Ἰαζαβάται· ἔθνος Μαιωτῶν, οὓς Σαυρομάτας φησὶν Ἔφορος” [„Jadzabaci: lud Meotów, których Efor nazywa Sauramatami”] (9.71 = Hecat., F 216 Jacoby).

Literatura: Diller, 1952, ss. 165–176; Harmatta, 1941; Herrmann, 1914c, szp. 1179–1180; Melber & Woelfflin, 1887.

→ Jaksartes (Testimonia Ł1)

Jaksartowie (gr. *Ἰαξάρται*, Ptolem., *Geogr.* 6.14.10–11, *hapax legom.*), wielki lud mieszkający nad środkowym i górnym biegiem rz. → Jaksartes.

Literatura: Herrmann, 1914d, szp. 1180–1189.

Japygowie (gr. *Ἰάπυγες*, *Ἰήπυγες*, *Ἰαπύγιοι*), lud mieszkający w epoce żelaza (pierwsza połowa I tys. p.n.e.) w południowej Italii (dzis. Apulia), dzielił się na trzy plemiona: Dauniów (*Δαύνιοι*, Daunii), Peucetiów (*Πευκέτιοι*, Peucetii, odm. *Ποίδικλοι*, Poediculi) i Messapiów (*Μεσσάπιοι*, Messapii). J. byli ludem indoeuropejskim, przybyłym z Bałkanów Zachodnich. Mówili językiem messapijskim, bliskim językom iliryjskim, lecz jego dokładne miejsce w rodzinie inoeuropejskiej jest dyskutowane (por. wiele prac Joachima Matzingera). Zachowały się inskrypcje w języku messapijskim, zapisane w różnych wariantach alfabetu greckiego. W drugiej połowie I tys., po podboju przez Rzym, nastąpiła pełna romanizacja J.

Literatura: Philipp, 1914a, szp. 727–745.

Jasonion (gr. *Ἰασόνιον*, Ptolem., *Geogr.* 6.10.3–4; Ammianus Marcell. 23.6.54), miasto w → Margianie; niezidentyfikowane, ale pojawiła się ciekawa hipoteza Bernarda (1997, ss. 143–150), iż nazwa pochodzi od staroiran. **yazana*, ‘miejsce składania ofiar’, a zatem byłoby to dawne sanktuarium (Yaz-depe, Erk-kale?).

Literatura: Bernard, 1997, ss. 131–216; Weissbach, 1914a, szp. 782.

Jastos (gr. *Ἴαστος*, Ptolem., *Geogr.* 6.14.2, *hapax legom.*), rzeka w → Scytii z tej strony gór → Imavus, na wschód od → Hyrkańskiego Morza, a zatem na obszarach dzis. północno-zachodniego Kazachstanu; dzis. rz. Emba?

Literatura: Herrmann, 1914b, szp. 1178–1179.

Jastowie (gr. *Ἰάσται*, Ptolem., *Geogr.* 6.14.11, *hapax legom.*), lud scytyjski (→ Scytowie), mieszkający nad górnym biegiem rz. → Jastos w pobliżu gór → Norosson.

Literatura: Herrmann, 1914a, szp. 1178.

Jatiowie (gr. *Ἰάτιοι*, Ptolem., *Geogr.* 6.12.4, *hapax legom.*), lud mieszkający nad górnym biegiem rz. → Jaksartes.

Literatura: Weissbach, 1914b, szp. 800.

→ Jazygowie (Testimonia Ł1)

Jobula (gr. *Ἰόβουλα*, Ptolem., *Geogr.* 5.12.4, *hapax legom.*), miasto w → Albanii, pomiędzy rzekami → Alazanios a → Albanos; dzis. Alibejli.

→ Jonia (Testimonia Ł1)

Jońskie Morze (gr. *Ἰόνιον πέλαγος*, Ptolem., *Geogr.* 3.1.14–16), zakres terytorialny tego akwenu był rozumiany szerzej niż obecnie, por. → Adriatyckie Morze. W przypadku Herodota (7.20) pod M. Jońskim kryje się M. Ikaryjskie (*Ἰκάριον πέλαγος*, m.in. Ptolem., *Geogr.* 5.2.7).

Literatura: Bürchner, 1914, szp. 977–978, 1916, szp. 1896–1897.

Juna (gr. *Ἰούνα*, Ptolem., *Geogr.* 5.12.4, *hapax legom.*), miasto w → Albanii, pomiędzy rzekami → Alazanios a → Albanos; dzis. Dżunut. Zarówno powyższe Alibejli (→ Jobula), jak i Dżunut leżą w okolicach dzis. m. Qakh w północno-zachodnim Azerbejdżanie.

Jura (gr. *Ἰουρασσὸς ὄρος*, Ptolem., *Geogr.* 2.9.5, 2.9.20), masyw górski na pograniczu dzisiejszej Francji i Szwajcarii, ciągnący się łukiem z północnego wschodu od rz. Aare na południowy zachód po Jezioro Genewskie i dolinę Rodanu, równoległy do Alp, leżący na północny zachód od nich. Łańcuch ma ok. 250 km długości i do 70 km szerokości. W dawniejszej geografii zaliczano do niego również góry rozciągające się między Renem a Dunajem i Menem, czyli Schwäbische Alb. To łagodne i zalesione góry, których wysokość wzrasta w kierunku południowym, aż do położonego ok. 17 km. na północny zachód od Genewy francuskiego szczytu Crêt de la Neige 1723 m. n.p.m., przy średniej wysokości ok. 745 m. Od zalesienia pochodzi ich nazwa, wywodząca się z języków celtyckich. Góry przecięte są dolinami rzek wykorzystywanymi jako szlaki komunikacyjne. Zbudowane są z wapieni mezozoicznych, stąd występują w nich formy krasowe, a nazwa tych gór dała nazwę krajobrazowi zwanemu jurajskim (np. w Polsce w Jurze Krakowsko-Częstochowskiej) oraz jednemu z okresów mezozoicznych. Gospodarka rolnicza na przedgórzu nosi charakter winiarski, wyżej pola i winnice przechodzą w pastwiska, a następnie w lasy. Góry te znane były Juliuszowi Cezarowi, który wyznaczał na *monte Iura altissimo* granicę między Helwetami a Sekwanami (Caes., *BG* 1.2.3, c.f. 1.6.1, 1.8.1; Strabon, 4.3.4, 4.6.11). Na przełomie

er rejon ten został wcielony do państwa rzymskiego, jakkolwiek nie w ramach pojedynczej prowincji, i nie tworzył wyodrębnionej całości kulturowej.

Literatura: Galon, 1965, ss. 458, 467; Keune, 1918, szp. 1144–1146; Knapp, Borel, & Attinger, 1904, s. 672; Meyers Konversations-Lexikon, 1885–1892, t. 9, s. 325; Pietkiewicz, 1965, ss. 264–265, 283.

Osadnictwo celtyckie w Jurze: Curdy 1991; Schwab, 1990; Wamier, 1975.

→ Juwerna (Testimonia Ł1)

Jyrkowie → Turkai

Kabajon (gr. *Κάβαιον,* Strabon 1.4.5; *Ιάβαιον*, Ptolem., *Geogr.* 2.8.1; łac. *Gabaeum*), jeden z zachodnich przylądków w Bretanii, być może Pointe du Raz lub Pointe de St. Matthieu.

Literatura: Ihm, 1910b, szp. 411.

Kachagowie (gr. *Καχάγαι*, odm. *Καχάσσαι*, Ptolem., *Geogr.* 6.14.11, *hapax legom.*), lud scytyjski (→ Scytowie) na lewym brzegu → Jaksartesu, blisko → Jaksartów. Próby utożsamienia K. z etnonimami z pism zoroastriańskich czy chińskich przez Alberta Herrmanna wydają się nie do udowodnienia.

Literatura: Herrmann, 1919a, szp. 1456.

Kachasowie → Kachagowie

Kalchedon (gr. *Χαλκηδών*, *Καλχηδών*), miasto w → Bitynii, kolonia Megary (tradycyjna data 685 r. p.n.e.). *Polis* założono na przylądku Kadiköy. Od IV w. K., zdominowany przez rozkwitający → Konstantynopol, stał się jego przedmieściem, a obecnie leży w ramach miasta. Literatura na temat Kalchedonu jest bardzo obszerna, zwłaszcza dla okresu bizantyńskiego, kiedy już całkowicie zatriumfowała w użyciu odmianka toponimu: Chalcedon. Dysponujemy obszernym zespołem źródeł literackich, epigraficznych i archeologicznych.

Literatura: Hansen & Nielsen, 2004, nr 743; Merle, 1916; Ruge, 1919, szp. 1555–1559.

→ Kaledonia (Testimonia Ł1).

Literatura: Birch, 1885–1887, ss. 161–180 (na ss. 177–180 dodatek pióra M. Cl. Gertza).

Kalisia (gr. *Καλίσια*, Ptolem., *Geogr.* 2.11.28), miejscowość w → Germanii; dawniej utożsamiana chętnie z Kaliszem (np. Maximilian Ihm). Obecnie unika się podawania precyzyjnej lokalizacji.

Literatura: Ihm, 1897c, szp. 1356.

→ Kallichoros (Testimonia Ł1)

→ Kallipidzi (Testimonia Ł1). Zdaniem Michaiła Iłłarionowicza Artamonowa jest to lud scytyjski, z tym że zhellenizowany (→ Scytowie); → Alizonowie (hipoteza B. A. Rybakova).

Literatura: Artamonov, 1949, s. 129.

→ Kalos Limen (Testimonia Ł1)

Kalukonowie (gr. *Καλούκωνες*, Ptolem., *Geogr.* 2.11.19, 2.12.3, *hapax legom.*), lud → Germanii, mieszkający nad górnym biegiem rz. → Albis. Jego obecność w centralnej Recji (Ptolem., *Geogr.* 2.12.3) wydaje się dubletem.

Kamienna Wieża (gr. *Λίθινος Πύργος*, Ptolem., *Geogr.* 1.12.9, 6.13.2), stacja handlowa → Saków na drodze do Chin, tradycyjnie identyfikowana z dzis. Taszkurganem; zdaniem Claude'a Rapina (1998, s. 218) to Daraut-kurgan w paśmie Wachsz.

Literatura: Kubitschek, 1935, szp. 232–233; Rapin, 1998, ss. 201–225.

Kanapsenowie → Konapsenowie

Kandanon (gr. *Κάνδανον*, Ptolem 3.7.2), miejscowość w kraju → Jazygów; w tym samym kontekście poświadczona w *Notitia episcopatuum ecclesiae Constantinopolitanae* (10, col. 2; Darrouzès, 1981): κβ′ ὁ Κανδάνων. Błędna odmianka: *Κάνδακον*.

Literatura: Darrouzès, 1981; Herrmann, 1919c, szp. 1859.

Kandarowie (gr. *Κάνδαροι*, Ptolem., *Geogr.* 6.12.4, *hapax legom.*), mieszkańcy Kandy, tzn. → Marakandy, błędnie umieszczonej przez Ptolemeusza w → Baktrii. Pogląd Alberta Herrmanna, wiążący z nimi lud Gandari (→ Gandarowie; Pliniusz, Mela), a zatem także z północną → Gandarą (dzis. środkowy Afganistan), jest nieuzasadniony.

Literatura: Herrmann, 1919d, szp. 1860.

Kanobskie ujście (gr. *Κανωβικὸν στόμα*, Hdt 2.17; *Ἡρακλεωτικὸν στόμα*, Ptolem., *Geogr.* 3.5.10), ujście wysuniętego najbardziej na zachód z siedmiu odgałęzień delty → Nilu (Ptolem., *Geogr.* 3.5.10). Znajdowało się nad nim miasto, którego egipską

nazwę Grecy oddawali jako *Κανωπός*, *Κανωβός* (nieopodal dzis. Abukiru; Bonnet, 1952, ss. 368–369). Z późniejszą Aleksandrią ramię to połączone było kanałem. Duże zmiany środowiskowe sprawiły, iż obecnie badania archeologiczne mają głównie charakter podwodny, a w ostatnim dziesięcioleciu ukazało się wiele publikacji pod auspicjami Oxford Centre for Maritime Archaeology.

Literatura: Bonnet, 1952; Kees, 1919, szp. 1869–1870.

Kanodipsas (gr. *Κανοδιψάς*, *Κοναδιψάς*, Ptolem., *Geogr.* 6.14.10), terytorium leżące nad dolnym brzegiem rz. → Rha. Najprawdopodobniej powiązany jest z nim etnonim → Konapsenowie.

Literatura: Herrmann, 1922b, szp. 1308.

Kantion (gr. *Κάντιον*, Diodor 5.21.3; łac. *Cantium promonturium*, Caes., *BG* 5.13.1, 14.1, 22.1), przylądek w → Brytanii, w pobliżu dzis. Dover; być może South Foreland, chociaż u Cezara to nie tylko punkt geograficzny, ale i okoliczne terytorium. Miejsce desantu wojsk Juliusza Cezara. Znany jako *Cantia*, *Canthia* w źródłach wczesnośredniowiecznych. Por. dzis. termin historyczno-geograficzny „Kent".

Literatura: Hübner, 1899, szp. 1498–1499.

Kapadocja → Kappadokowie

→ Kappadokowie (Testimonia Ł1)

→ Karambis (Testimonia Ł1)

Karatowie (gr. *Καράται*, Ptolem., *Geogr.* 6.13.3, *hapax legom.*), plemię → Saków mieszkające nad górnym → Jaksartesem. Próby identyfikacji z etnonimami z kronik wczesnej dynastii Han, czynione przez Alberta Herrmanna, są trudne do udowodnienia.

Literatura: Herrmann, 1919e, szp. 1929.

Karboni (gr. *Κάρβωνες*, Ptolem., *Geogr.* 3.5.22, *hapax legom.*), lud mieszkający nad najbardziej na północ wysuniętym krańcem → Weneckiej Zatoki w → Sarmacji Europejskiej. Pavel Josef Šafařík (Szafarzyk, 1842, s. 297) utożsamia K. ze słowiańskimi Krywiczami, co obecnie ma jedynie wartość antykwaryczną.

Literatura: Herrmann, 1919f, szp. 1930; Szafarzyk, 1842.

Kareoci (gr. *Καρεῶται*, Ptolem., *Geogr.* 3.5.22, *hapax legom.*), lud mieszkający na północny wschód od → Weneckiej Zatoki w → Sarmacji Europejskiej. Zdaniem Henryka

Łowmiańskiego (1963b, s. 37) K., → Karboni i → Karyonowie to tzw. tryplet wewnętrzny, w którym autentycznym ludem są jedynie ci ostatni.

Literatura: Herrmann, 1919g, szp. 1940.

→ Karia (Testimonia Ł1). Obecność Karów (*Κᾶρες*) w armii Kserksesa: Hdt 7.93. Ostatnio pojawiła się hipoteza zmieniająca dotychczasową *communis opinio* w kwestii pochodzenia nazwy K. Zdaniem Diethera Schürra jest ona związana ze staroperskim terminem **kṛka-* o znaczeniu ‘kogut’.

Literatura: Schürr, 2018, ss. 13–17.

Karkina → Karkine

→ Karkine (Testimonia Ł1)

Karkinitis (gr. *Καρκινίτης*, Ptolem., *Geogr.* 3.5; Strabon 7.23.2 [rzeka]), terminem tym określano miasto (→ Eupatoria) oraz rzekę wpadającą do → Meotydy.

→ Karonowie (Testimonia Ł1)

Karoja (gr. *Καροία*, Ptolem., *Geogr.* 3.5.13, *hapax legom.*), wioska w dorzeczu → Karkinitis; niezidentyfikowana.

Karpackie Góry (gr. *Κάρπατον ὄρος*, Ptolem., *Geogr.* 3.5), Ptolemeusz pod tym oronimem definiuje jedynie wschodnią część → Sarmackich Gór, tzn. Karpat we współczesnym rozumieniu (→ Sarmacja).

Literatura: Herrmann, 1919i, szp. 1999–2000.

Karpianowie (gr. *Καρπιανοί*, Ptolem., *Geogr.* 3.5.24), → Karpowie; tożsami także z *Καρπίδες* Pseudo-Skylaksa (841–842).

Karpis (gr. *Κάρπις*, Hdt 4.49; Ptolem., *Geogr.* 2.11.5, 3.7.1; łac. *Cirpi*), termin geograficzny określający niezidentyfikowany dopływ → Dunaju (Herodot) oraz miejsce zmiany biegu Dunaju (Ptolemeusz), które ma miejsce w okolicach dzis. Dunabogdány (tak wydawcy Ptolemeusza, Stückelberger & Graßhoff, 2006).

Literatura: Lackeit[680], 1919, szp. 2006.

---

[680] Wciąż wartą lektury, wznawianą pracą Conrada Lackeita jest jego dysertacja doktorska pt. *Aion. Zeit und Ewigkeit in Sprache und Religion der Griechen*, wydana w 1916 r. w Królewcu (Lackeit, 1916).

→ Karpowie (Testimonia Ł1).

Literatura: Paetsch, 1899a, szp. 1608–1610.

Karrodunon (gr. *Καρρόδουνον*, Ptolem., *Geogr.* 3.5.30), miejscowość (*oppidum*) w → Dacji, celtyckiego pochodzenia. Brak pewnej identyfikacji; łącznie istnieją trzy, niezwiązane ze sobą, miejsca o tej nazwie.

Literatura: Paetsch, 1899b, szp. 1614.

Kartagina (*Καρχηδών*, Ptolem., *Geogr.* 4.3.7; *Καρχηδονία*, Ptolem., *Geogr.* 4.3.22; łac. *Carthago*), dzis. Tunis. Kolonia Fenicjan (→ Fenicjanie) według tradycji założona w 814 r. p.n.e. Najważniejsze centrum handlowe i kulturalne zachodniego rejonu → Śródziemnego Morza w VI–IV w. p.n.e., konkurujące z koloniami greckimi, a później także z wzrastającą potęgą Rzymu. Z tym ostatnim stoczyła trzy wojny o dominację w regionie, z których pierwsza (I wojna punicka, lata 264–241 p.n.e.) stanowiła jeden z największych konfliktów w czasach przednowożytnych pod względem czasu trwania oraz użytego potencjału gospodarczego i ludzkiego. Zniszczona w 146 r. p.n.e., K. odrodziła się już jako rzymski ośrodek miejski. Przyrost danych archeologicznych w ostatnich dziesięcioleciach wzmacnia pogląd o dużym znaczeniu cywilizacyjnym dla wybrzeża afrykańskiego (→ Libia), → Iberii i wysp → Śródziemnego Morza.

Z perspektywy historii geografii należy zwrócić uwagę na wyprawę Hannona. Syn Hamilkara, sufeta Kartaginy w pierwszej połowie V w. p.n.e. (Plin., *NH* 2.169) razem z bratem Himilkonem zorganizowali dwie wyprawy badawcze. Hannon popłynął na zachód, by zbadać świat poza → Słupami Heraklesa, wzdłuż wybrzeża Afryki Zachodniej, zaś Himilkon na północ, w kierunku wybrzeży → Europy. Po szczęśliwym powrocie Hannon złożył raport z wyprawy (*periplus*) w świątyni Baala Hammona (Paolo Xella). Budynek ten nie został rozpoznany archeologicznie, a jedyną pozostałością kompleksu jest prawdopodobnie tofet w miejscu zwanym Salammbô (Hélène Bénichou-Safar, Roald F. Docter, Donald B. Harden). Oryginał w języku fenickim nie zachował się, być może przepadł podczas zniszczenia miasta w 146 r. p.n.e. Zachował się wszakże przekład grecki w dwóch rękopisach: Palatinus gr. 398, f. 55r–66r (s. X) oraz Add MS 19391, f. 12 (s. XIV); ten ostatni zawiera fragmenty kilku innych prac geograficznych (m.in. Agatemerosa i Ptolemeusza) oraz mapy (Burri, 2013; Diller, 1937). Tekst grecki *periplusu*, testimonia antyczne, tłumaczenie polskie wraz ze szczegółowym komentarzem geograficznym przedstawił Grzegorz Kotłowski (2015, ss. 127–149).

Literatura: Bénichou-Safar, 1988, ss. 57–67, 1995, ss. 81–199 (najważniejsza, na stan obecny, publikacja materiałów archeologicznych); Burri, 2013, tu ss. 238–255; Diller, 1937, ss. 174–184; Docter, 2002–2003, ss. 113–133, tu zwł. s. 123; Harden, 1937, ss. 59–90, 1939, ss. 1–12. Podstawowe prace na temat Kartaginy: G. & Ch. Charles-Picard, 1970, 1982; Fantar, 1970, 1995;

Huss, 1985, 1992; Lancel, 1983; Morta, 2011; Moscati, 1966 (książka niezwykle popularna, mająca wiele wydań, która stworzyła wizerunek Fenicjan w szerokich kręgach społecznych, przetłumaczona na wiele języków, w tym polski w 1971 r.), 1982, 1987; Picard, 1951; Ribichini, 1985, 1987, 1988; Warmington, 1960/1964; Xella, 1981, 1991, 2010, ss. 27–31.

Karteron Teichos (gr. *Καρτερὸν Τεῖχος*, Ptolem., *Geogr.* 5.9.10), dosłownie 'Potężny Mur', umocniona miejscowość u ujścia rz. → Tessyris. *Barrington Atlas* (Talbert, 2000, t. 1, s. 1228) wysuwa przypuszczenie, że być może należy go utożsamić z Koraksikon Teichos (*Κοραξικὸν τεῖχος*, Hekatajos, fragm. 210), ale nie wskazuje dokładnej lokalizacji (fort chroniący górską przełęcz?). Należy zwrócić uwagę, iż termin *τεῖχος* jest wieloznaczny i może też oznaczać m.in. fort przygraniczny, jak np. w udokumentowanym przypadku Panakton (Thuc. 5.3.5, 5.42.1).

L i t e r a t u r a : Diehl, 1940a, szp. 335.

Karyonowie (gr. *Καρύονες*, *Καρίωνες*, Ptolem., *Geogr.* 3.5.22), lud mieszkający w → Sarmacji Europejskiej; tożsamy z → Karonami Pliniusza. Ten ostatni fakt oraz otoczenie plemienne → Alaunów i → Hamaksobiów pozwala ostrożnie umieścić go w rejonie górnego biegu rz. → Tanais.

Istnieje mało znany bizantyński tekst, który zawiera homonim tego etnonimu, a który może pomóc wyjaśnić genezę jego pochodzenia u Ptolemeusza; to fragment tzw. *Gnomologium Vaticanum*, w którym pojawia się gra słów nawiązująca do diminutiwum od *Κάρ* (→ Karia), powszechnego imienia niewolnika w komedii (542, Sternbach, 1887/1963): „*ὁ αὐτὸς* [*scil. Φίλιππος*] παραγενομένων πρὸς αὐτὸν ἐκ Μιλήτου πρεσβευτῶν ἀπρεπῶν 'χαίρετε' ἔφη 'Κᾶρες'· τῶν δὲ εἰπόντων· 'οὐκ ἐσμὲν Κᾶρες, ἀλλ' Ἴωνες' 'χαίρετε τοίνυν' ἔφη 'Καρίωνες" [„On to (tzn. Filip), gdy przybyli doń posłowie z Miletu i zachowywali się niegodnie, rzekł: 'witajcie, Karowie'; gdy mu odpowiedzieli: 'nie jesteśmy Karami, lecz Jonami', odpowiedział: 'witajcie zatem, Karionowie'"].

L i t e r a t u r a : Herrmann, 1919h, szp. 1949; Sternbach, 1887/1963.

Karystos (gr. *Κάρυστος*, Ptolem., *Geogr.* 3.15.24, 8.12.24), *polis* na Eubei, najwcześniejsze informacje od VI w. p.n.e. Najbardziej znana z prac Antygonosa z Karystos, żyjącego w III w. p.n.e. pisarza, autora m.in. biografii słynnych filozofów zachowanej we fragmentach.

L i t e r a t u r a : Geisau, 1919, szp. 2256–2259; Hansen & Nielsen, 1004, nr 373.

Kasape (gr. *Κασάπη*, Ptolem., *Geogr.* 6.9.6, *hapax legom.*), miasto w → Hyrkanii; niezidentyfikowane.

L i t e r a t u r a : Herrmann, 1919j, szp. 2260.

Kasia (gr. *Κασία*, Ptolem., *Geogr.* 6.15.3), terytorium na południe od gór → Kasia, tzn. dzis. północno-zachodnia Kotlina Kaszgarska (inaczej: Tarymska).

L i t e r a t u r a : Herrmann, 1919k, szp. 2261–2263; Rapin, 1998, ss. 201–225.

Kasia Góry (gr. *Κασία*, Ptolem., *Geogr.* 6.15.2, 6.16.2–3, 6.16.5), dzis. skrajnie południowo-zachodnie pasma Tienszanu, na południe od gór → Auzakia.

L i t e r a t u r a : Herrmann, 1919k, szp. 2261–2263.

Kasios → Kasus

Kaspatyros (gr. *Κασπάτυρος*, Hdt 3.102, 4.44), miasto w → Gandarze. Trzecie i ostatnie poświadczenie to fragm. Hekatajosa (F 1, 1a, Jacoby = Stefan z Bizancjum, 10.108 Billerbeck, 2006–2017): „Κασπάπυρος· πόλις Γανδαρική. Σκυθῶν ἀκτή. Ἑκαταῖος Ἀσίᾳ". Słuszna wydaje się sugestia Josepha Marquarta (1905, s. 242), że *ἀκτή* ('oś') wskazuje na graniczne znaczenie (na płaszczyźnie geograficznej, społecznej i gospodarczej) K. dla → Scytów w relacjach z cywilizacją indyjską (→ Indie) na jej północno-zachodnich obrzeżach. K. identyfikuje się z kilkoma ośrodkami na linii Peszawar – Kabul (Tucci, 1977, ss. 16–17), ale same źródła greckie nie pozwalają na uściślenia.

L i t e r a t u r a : Herrmann, 1919l, szp. 2270; Tucci, 1977, ss. 9–103.

→ Kaspijskie Morze (Testimonia Ł1)

→ Kaspiowie (Testimonia Ł1). Obecność Kaspiów w armii Kserksesa: Hdt 7.67, 7.86.

Kassiterydy (gr. *Κασσιτερίδες*; łac. *Casiterides*, Mela 3.47; Plin., *NH* 4.119), obrazowe określenie → Brytanii, nawiązujące do znajdujących się w niej stosunkowo łatwo dostępnych złóż cyny (*κασσίτερος*), eksploatowanych w starożytności na masową skalę. W geografii antycznej terminem tym określano także wybrzeże → Hiszpanii oraz pobliskie mniejsze wyspy (np. Strabon 5.38).

L i t e r a t u r a : Haverfield, 1919, szp. 2328–2332.

→ Kasus (Testimonia Ł1)

Katiarowie → Auchetowie

Katracharta → **Charracharta**

→ Kaukaskie Góry (Testimonia Ł1)

→ Kaukaz (Testimonia Ł1). Duże znaczenie K. w greckich wyobrażeniach geograficznych prowadziło także nowożytnych badaczy do spekulacji nader ryzykownych. Za przykład może posłużyć rozprawa Williama F. Warrena (1919, ss. 359–370), który, analizując przebieg wędrówki Io (Aesch., *Prom. V.* 706 nn.), sugerował, iż odzwierciedla się w niej mityczna geografia braminizmu, a pod Kaukazem kryje się święta, mityczna góra Meru.

Literatura: Warren, 1919, s. 359–370.

Kawaris (gr. *Καναρίς*, Ptolem., *Geogr.* 6.11.8, *hapax legom.*), miasto w → Baktrii; niezidentyfikowane, okolice dzis. Kunduzu w Afganistanie?

Literatura: Treidler, 1962a, szp. 381–382.

→ Kefalonesos (Testimonia Ł1)

Keltike → Celtyka (Testimonia Ł1)

Keltowie → Celtowie (Testimonia Ł1)

Keos (gr. *Κέως*, nowogr. *Κέα*), wyspa (149 km^2, najwyższy punkt 568 m n.p.m.) w archipelagu → Cyklad, położona zaledwie 20 km na wschód od przylądka → Sunion w Attyce. Ważny ośrodek osadniczy od neolitu, poprzez epokę brązu (stanowisko: półwysep Agia Irini); w okresie klasycznym na wyspie istniały cztery *poleis*. Pochodziło z niej wiele wybitnych postaci kultury, m.in. poeci Simonides i Bakchylides, filozof Prodikos, lekarz Erasistratos.

Literatura: Bürchner, 1921, szp. 182–189.

→ Kepoi (Testimonia Ł1)

→ Keraunijskie Góry (Testimonia Ł1)

Kerkeitowie → Kerketowie

→ Kerketowie (Testimonia Ł1)

Kimmeria (gr. *Κιμμερίη*, Hdt 4.11), najstarsze określenie o charakterze politycznym dla obszarów Europy Wschodniej. U Herodota oznacza ono równinne obszary nad wybrzeżem → Czarnego Morza od północno-wschodniego skraju → Kaukazu i dolnej Wołgi (→ Rha), po ujście rz. → Tyras. Jej źródłem jest fakt, iż koczowniczy → Kimmeriowie są najstarszym, nawet jeśli krótko obecnym, znanym Grekom etnosem z tego

obszaru. Ze względu na tryb gospodarowania tego ludu teren K. jest łatwo definiowalny geograficznie i stąd też stanowi pierwszą próbę koncepcyjnego określenia naszej części → Europy.

→ Kimmerion (Testimonia Ł1)

→ Kimmeriowie (Testimonia Ł1). Najwcześniejsza historiografia rosyjska, czyli Mikołaj Karamzin w *Historii państwa rosyjskiego* (1818), utożsamia Kimmeriów z Cymbrami. Kontynuacja tradycji *Od.* (11.13–19): Plut. (*De superstitione* 169 f., Babbit, 1928): „…Κιμμερίους δ'οὐδεῖς εἶπεν ἀσεβεῖς ὅτι τὸν ἥλιον οὐδ' εἶναι τὸ παράπαν νομίζουσι" [„…A nikt nie mówi, że Kimmeriowie są bezbożni, chociaż sądzą, iż słońce w ogóle nie istnieje"].

Potwierdzenie tożsamości: Kimmeriowie = Tocharowie = Jüe-czy (współczesny chinski odczyt transkrypcji słowa **Tokwarke*, Christopher I. Beckwith). Nierozstrzygnięty problem tożsamości plemienia Trerów, przez niektóre źródła postrzeganych jako odłam Kimmeriów (Gerhard Wirth).

Literatura: Adams, 1999; Beckwith, 2020, ss. 111, 405–408 (język chiński); Krause & Thomas, 1960–1964; Malzahn, 2010, 2007; Neĭkhardt, 1982, ss. 66–78; Peyrot, 2013; 2008; Pinault, 2008; Wirth, 1967, ss. 47–51.

Kimmeryjskie Przeprawy → Kimmeryjskie Wały

Kimmeryjskie Wały (gr. *Κιμμέρια τείχεα*, Hdt 4.12, *hapax legom.*), wyrażenie Herodota, trudne do interpretacji i wieloznaczne (*τείχεα* można tłumaczyć jako 'mury', 'wały', 'umocnienia', 'budynki'). Wydaje się, że można zaufać intuicji Romana Kozlenki, który widzi tu pozostałości osad późnej epoki brązu (kultura biełozerska, XIII–X w. p.n.e.), którym grecki podróżnik nadał nazwę pochodzącą od najwcześniejszego, znanego mu, ludu tej ziemi. W podobnym kontekście widzieć należy Kimmeryjskie Przeprawy (*Κιμμέρια πορθμηία*, Hdt 4.12., *hapax legom.*), oznaczające miejsca dogodne do przeprawy przez dolny bieg wielkich rzek wpadających do → Czarnego Morza, m.in. brody itp. (por. położenie stanowisk Dikij Sad, Reprinka, Krokmaz). Z powyższej perspektywy K.W. nie miałyby oczywiście nic wspólnego ani z prawdziwymi Kimmeriami, ani ze znanymi, ziemnymi umocnieniami Kerczu, pochodzącymi dopiero z drugiej połowy I tys. p.n.e.

Literatura: Kozlenko, 2016, ss. 15–19.

Kirradowie → Kirrodajowie

Kirrodajowie (gr. *Κιρροδαιεῖς*, *Κιρράδαι*, Ptolem., *Geogr.* 6.12.4), lud mieszkający w górnej partii obszaru pomiędzy → Oksosem a → Jaksartesem. Wspomina o nim także *Periplus Morza Erytrejskiego* (tzn. M. Czerwonego; 62.601–602, Casson, 1989): „βάρβαρα πολλὰ ἔθνη, ἐν οἷς οἱ Κιρράδαι, γένος ἀνθρώπων ἐκτεθλιμμένων τὸν ῥῖνα…" [„liczne ludy barbarzyńskie, wśród których Kirradowie, lud o zmiażdżonych nosach…"].

Literatura: Herrmann, 1922a, szp. 508–509; Marquart, 1938.

→ Kissowie (Testimonia Ł1). Obecność Kissów w armii Kserksesa: Hdt 7.62; 7.86.

→ Kladzomenai (Testimonia Ł1)

Klepidawa (gr. *Κληπίδανα*, Ptolem., *Geogr.* 3.5.30, *hapax legom.*), miejscowość na północ od biegu rz. → Tyras; niezidentyfikowana.

Kneme (gr. *Κνήμη*, *Κνήμοι*, Ptolem., *Geogr.* 3.5.12), *polis* w dolnym dorzeczu → Karkinitis; niezidentyfikowana.

Koistobokowie → Kostobokowie

→ Kolchida (Testimonia Ł1)

→ Kolchowie (Testimonia Ł1). Obecność Kolchów w armii Kserksesa: Hdt 7.79.

Kolofon (gr. *Κολοφών*), *polis* w → Jonii, poświadczona historycznie od ok. 700 r. p.n.e. wraz z informacjami o *stasis*, tzn. poważnym konflikcie wewnętrznym. Ok. 660 r. K. doświadczył najazdu Gygesa z → Lidii, chociaż skutki tegoż nie są w pełni jasne. Od lat czterdziestych VI w. p.n.e. pod dominacją → Persji. W epoce późnoarchaicznej i wczesnoklasycznej ważne centrum kulturalne (poezja: Antymach, Mimnermos; filozofia: Ksenofanes).

Literatura: Hansen & Nielsen, 2004, nr 848, ss. 1077–1080; Mac Sweeney, 2013, ss. 104–137.

Komara → Chomarowie

→ Komarowie (Testimonia Ł1). Ostatnio Edvard Rtveladze przedstawił nową, interesującą hipotezę, jakoby etnonim *Κομάροι*/*Χομάροι* pochodził od nazwy łodzi (*kima*, *kema*, *kama*) pływających po → Oksosie na odcinku od Ketifu po Kampyr Tepe aż do początku XX w., przy czym łodzie te służyły przede wszystkim do transportu, a nie

rybołówstwa, stąd ich obsługę określano mianem *kamachi* (‘przewoźnicy’). Por. Tac., *Hist.* 3.47: *camarae* i Strabon, 11.2.12.

Literatura: Rtveladze, 2012, s. 137–143.

Komedowie (gr. *Κωμῆδαι*, Ptolem., *Geogr.* 6.13.3, *hapax legom.*), plemię → Saków zamieszkujące obszary zachodniego Pamiru (tzw. „Góry Komedów”, które jednak Claude Rapin [1998, s. 218] widzi w paśmie Wachsz), dokładniejsza lokalizacja w rejonie dzis. Darwazu jest już ryzykowna, podobnie jak próby uzgodnienia ze źródłami chińskimi (Albert Herrmann).

Literatura: Herrmann, 1924a, szp. 976–978; Rapin, 1998, ss. 201–225.

Komedów Góry (gr. *ὀρεινὴ τῶν Κωμηδῶν*, Ptolem., *Geogr.* 1.12.7, 6.12.3, 6.13.2–3, 7.1.42), → Komedowie.

Komowie (gr. *Κῶμοι*, Ptolem., *Geogr.* 6.11.6, *hapax legom.*), plemię z północnej → Baktrii, sąsiadujące na południe od → Chomarów.

Konadipsas → Kanodipsas

Konapsenowie (gr. *Κοναψηνοί*, Ptolem., *Geogr.* 5.9.18, *hapax legom.*), mieszkańcy krainy → Konadipsas. Zdaniem Alberta Herrmanna tożsami z *Colopheni* (*Tabula Peutingeriana* 10.2), co potwierdza wydawca mapy, Konrad Müller (1916/1988, szp. 623): „Colopheni, *cf.* Conapseni (Pt.)”.

Literatura: Herrmann, 1922c, szp. 1308; Müller, 1916/1988.

→ Konstantynopol (Testimonia Ł1)

Kontadesdos (gr. *Κοντάδεσδος*, Hdt 4.90), niezidentyfikowana rz. w → Tracji. Dość nieoczekiwanie cytuje Herodota w kontekście tej rzeki Kritobulos z Imbros, w swej archaizującej *Historii* (2.12.2, Reinsch, 1984), dedykowanej sułtanowi Mehmedowi II, ostatnim dziele historiografii bizantyńskiej.

→ Koraks (Testimonia Ł1). Pod tym terminem obok etnonimu (→ Koraksowie) występuje oronim (→ Koraksyjskie Góry), przylądek w pobliżu → Teodozji (Ptolem., *Geogr.* 3.6.3) oraz hydronim. Wydawcy Ptolemeusza (Stückelberger & Graßhoff, 2006) zmieniają tradycyjną identyfikację tej rzeki, proponując dzis. Bzyb (110 km, rz. w Abchazji, uchodząca do → Czarnego Morza na północ od Suchumi). Takie posunięcie rzutuje na wiele innych identyfikacji, m.in. → Hippos.

Literatura: Diehl, 1940b, szp. 334–335; 1940d, szp. 336–337.

→ Koraksowie (Testimonia Ł1)

→ Koraksyjskie Góry (Testimonia Ł1).

Literatura: Diehl, 1940c, szp. 335–336.

Korbilon (gr. Κορβιλών, Strabon 4.2.1, *hapax legom.*), *emporion* nad ujściem → Lejger; niezidentyfikowane.

Literatura: Maximilian Ihm, *Corbilon*. „RE" 4:7 (1900), szp. 1218.

Koriandra → Kuriandra

Korkontowie (gr. *Κορκοντοί*, Ptolem., *Geogr.* 2.11.20, *hapax legom.*), plemię mieszkające u stóp gór Askiburgion (→ Kotynowie).

Korokondame (*Κορoκονδάμη*, Ptolem., *Geogr.* 5.9.6, 5.9.8; Strabon 11.2.9), dzis. przylądek Tuzla na półwyspie Tamań nad → Bosforem Kimmeryjskim. W formie *Κορoκονδαμῖτις* także jako Zatoka Tamańska.

Korokondamitis → Korokondame

Koronos (gr. *Κορωνός*, Ptolem., *Geogr.* 6.9.3–5), dzis. góry Elburs (→ Ariobarzanes, nowopers. *Alborz*) w Iranie, z najwyższym szczytem Damawand (5671 m n.p.m.). Strabon (11.34.5): „…εἶτα ὁ Κορωνὸς ὁ διορίζων ἀπὸ Παρθίας τὴν Ὑρκανίαν…" [„następnie Koronos, który oddziela → Hyrkanię od → Partii…"].

Literatura: Weissbach, 1922, szp. 1435.

Korusia (gr. *Κορουσία*, Ptolem., *Geogr.* 5.9.28, *hapax legom.*), miasto w → Sarmacji Azjatyckiej nad rz. → Wardanes; niezidentyfikowane.

Kossinowie → Osismiowie

→ Kostobokowie (Testimonia Ł1)

→ Kotynowie (Testimonia Ł1)

Kounnos (gr. *Κώουννος*, *Κωούηννος*, Ptolem., *Geogr.* 2.3.33), wyspa u wybrzeży → Brytanii; dzis. w. Canvey u ujścia Tamizy.

Literatura: Hübner, 1901a, szp. 1678.

Kowennos → **Kounnos**

→ Kremniskos (Testimonia Ł1)

Kremnoj → Kremniskos

Kreta (gr. *Κρήτη*), bogactwo kulturowe i historyczne wyspy jest unikalne w skali światowej. Od czasów neolitu po czasy nowożytne K. dostarcza wiele źródeł archeologicznych i pisanych, pozwalających na badanie wielu procesów o pierwszorzędnym znaczeniu cywilizacyjnym. Na wyspie wykształciło się też wiele kultur o niepowtarzalnej specyfice, w tym m.in. kultura pałacowa epoki brązu czy wenecko-grecka kultura późnego średniowiecza i renesansu. Natomiast ważnym zagadnieniem z zakresu interesującej nas w tym miejscu geografii historycznej i etnografii wyspy jest jej zróżnicowanie etniczne, utrzymujące się w drugiej połowie I tys. p.n.e. Jego pozostałości zachowały się w specyfice epichorycznego dialektu: leksemy skrzętnie notowane jeszcze w okresie wczesnobizantyńskim jako lokalna osobliwość (m.in. Hezychiusz).

→ Kriu Metopon, Kriumetopon (Testimonia Ł1)

→ Krobyggowie (Testimonia Ł1)

Krobyzowie → Krobyggowie

→ Kronium (Testimonia Ł1). Hipoteza, iż *Κρονία θάλασσα* to ‘morze lodu’ ze względu na skojarzenie realiów okolic podbiegunowych z zimną pustką Tartaru oraz z alternatywnym nurtem o śnie boga Kronosa na końcu świata (Marchinus van der Valk), wydaje się bardzo prawdopodobna i pozwala zrozumieć użycie tegoż adjektywu w obrębie geografii greckiej. Stąd mniej wiarygodnie brzmi, przytoczone wcześniej w tomie łacińskim, wyjaśnienie Svennunga (1974, ss. 28–29). Poniżej bardzo ważny w tym kontekście fragment Plutarcha z Cheronei (Plut., *Moralia* 941 = *De facie in orbe lunae* 26, Pohlenz[681], 1960, ss. 31–89):

„(941 A) […] ἐγὼ μὲν οὖν ὑποκριτής εἰμι, πρότερον δ’ αὐτοῦ φράσω τὸν ποιητὴν ὑμῖν *** εἰ μή τι κωλύει, καθ’ Ὅμηρον ἀρξάμενος (η 244).

Ὠγυγίη τις νῆσος ἀπόπροθεν εἰν ἁλὶ κεῖται,

δρόμον ἡμερῶν πέντε Βρεττανίας ἀπέχουσα πλέοντι πρὸς ἑσπέραν· ἔτεραι δὲ τρεῖς ἴσον ἐκείνης ἀφεστῶσαι καὶ ἀλλήλων πρόκεινται μάλιστα κατὰ δυσμὰς ἡλίου θερινάς. ὧν ἐν μιᾷ τὸν Κρόνον οἱ βάρβαροι καθεῖρχθαι μυθολογοῦσιν ὑπὸ τοῦ Διός, †

[681] Nekrolog Maxa Pohlenza (1872–1962) autorstwa Heinricha Dörrie (1911–1983; Dörrie, 1962, ss. 634–636).

τὸν δ' ὡς υἱὸν ἔχοντα φρουρὸν τῶν τε νήσων ἐκείνων καὶ τῆς θαλάττης, ἣν Κρόνιον πέλαγος ὀνομάζουσι, παρακατῳκίσθαι. τὴν δὲ μεγάλην (Β) ἤπειρον, ὑφ' ἧς ἡ μεγάλη περιέχεται κύκλῳ θάλαττα, τῶν μὲν ἄλλων ἔλαττον ἀπέχει<ν>, τῆς δ' Ὠγυγίας περὶ πεντακισχιλίους σταδίους κωπήρεσι πλοίοις κομιζομένῳ· (βραδύπορον γὰρ εἶναι καὶ πηλῶδες ὑπὸ πλήθους ῥευμάτων τὸ πέλαγος· τὰ δὲ ῥεύματα τὴν μεγάλην ἐξιέναι γῆν καὶ γίνεσθαι προχώσεις ἀπ' αὐτῶν καὶ βαρεῖαν εἶναι καὶ γεώδη τὴν θάλατταν, ᾗ καὶ πεπηγέναι δόξαν ἔσχε). τῆς δ' ἠπείρου τὰ πρὸς τῇ θαλάττῃ κατοικεῖν Ἕλληνας περὶ κόλπον οὐκ ἐλάττονα τῆς Μαιώτιδος, οὗ τὸ στόμα τῷστόματι τοῦ Κασπίου πελάγους μάλιστα κατ' εὐθεῖαν κεῖσθαι·"

[„Aktorem jestem ja; wpierw jednak, jeśli nic nie macie przeciwko temu, zaznaczę, że nasz autor zaczął od Homera:

'Jest taka wyspa Ogygia, daleko na morzu leżąca,' (η 244)

Oddalona od Brytanii o pięć dni drogi, płynąc na zachód. Są też trzy inne wyspy jednakowo oddalone od siebie i od niej, leżące ogółem w kierunku letniego zachodu słońca. Na jednej z nich, jak bają barbarzyńcy, uwięziony jest przez Zeusa Kronos, † zaś ten, którego ma za syna †, strzegący owych wysp i morza zwanego morzem Kronosa, zamieszkuje tuż obok. Wielki zaś ląd, otaczający kręgiem wielkie morze (*cf. Timaios* 24 E), jest niezbyt oddalony od pozostałych wysp, od Ogygii zaś o około 500 stadiów dla płynących statkiem wiosłowym, gdyż morze jest trudne do przebycia i muliste skutkiem wielu dopływów. Strumienie te wypływają z wielkiej ziemi i zamulają morze, które staje się gęste i szlamiste, tak że uważano je za zamarznięte. Wybrzeże zamieszkują Hellenowie wokół zatoki nie mniejszej niż Morze Meockie, a ujście jej leży mniej więcej na równej linii z ujściem Morza Kaspijskiego"][682]. (→ Brytania, → Kaspijskie Morze, → Meotyda, → Ogygia).

Przemawia Sextius Sulla, postać historyczna, bliski znajomy Plutarcha z czasu pobytu tegoż w Rzymie (PIR[1] S0476; Arthur Stein). Następujący później opis etnograficzny jest czystą fantazją, inspirowaną m.in. mitem Atlantydy, i należy do przedmiotu badań nad utopią antyczną. Autorka tej książki nie uważa bowiem, by koncepcja Atlantydy miała jakiekolwiek podstawy historyczne, mające konsekwencje na polu geografii historycznej. Przykładowo: katastrofa sejsmiczna w czasach epoki brązu, jak np. John V. Luce, Spyridon Marinatos (przejęcie wcześniejszej hipotezy K. T. Frosta, pozbawionej jeszcze aspektu katastroficznego), Nikolaos Platon, czy też identyfikacja z Tartessos (Adolf Schulten, → Słupy Heraklesa; wariant z trzęsieniem ziemi i tsunami w VI w. p.n.e., przegląd literatury archeologicznej: Álvarez Martí-Aguilar, 2019) bądź Scherią eposu homerowego (Richard Hennig); bardziej godne rozważenia są hipotezy związane z silnym trzęsieniem ziemi z zimy 373/372 r. p.n.e., które zniszczyło całkowicie dwa *poleis* na Pelopenezie i wywarło wówczas wstrząsające wrażenie (Adalberto

[682] Powyższy przekład: Zofia Abramowiczówna (Plutarch, 1988, ss. 182–183 ze zmianami).

Giovannini; Ilski & Kotłowska, 2024), bądź ze współczesną dyskusją z zakresu teorii ustroju (oczywiście w rozmaitych wariantach, np. Christoph Eucken, Antonio García y Bellido, Heinz Günther Nesselrath, Bernard Sergent, Pierre Vidal-Naquet). Znaczącym jest fakt, iż w niedawnej, reprezentatywnej i obszernej (930 ss.) syntezie epoki brązu (Cline, 2012) nie wspomniano ani słowem o Atlantydzie w jakimkolwiek kontekście.

Mit Atlantydy pojawił się również, choć incydentalnie, w ideologii nazistowskiej; jako egzemplaryczne należy tu wskazać prace Hermana Wirtha (1885–1981), m.in. *Der Aufgang der Menschheit. Untersuchungen der Geschichte der Religion, Symbolik und Schrift der atlantisch-nordischen Rasse*, Jena 1928 oraz późniejsze, z lat trzydziestych. Są one pozbawione jakiejkolwiek wartości naukowej. Motyw pradawnego, zaginionego kontynentu o wysokiej cywilizacji odrodził się już wcześniej i całkowicie niezależnie od sfery myśli nazistowskiej, jakkolwiek do niej przeniknął; mianowicie w niektórych nurtach ezoterycznych przełomu XIX/XX w. (np. William Scott-Elliot, Rudolf Steiner). Oczywiście, w tym przypadku także nie spełnia on wymagań właściwych nauce.

L i t e r a t u r a : Álvarez Martí-Aguilar, 2019, ss. 115–129; Berger, 1896, szp. 2116–2118; Cline, 2012; Eucken, 1983; Frost, 1913, ss. 189–206; García y Bellido, 1963, ss. 461–475; Giovannini, 1985, ss. 151–156; Hennig, 1925; Ilski & Kotłowska, 2024, ss. 63–72; Kukal, 1984 (przegląd bibliograficzny); Luce, 1969/1987; Marinatos, 1939, ss. 425–439, 1973; Martin, 1842/1981 (klasyczna, podstawowa rozprawa do problemu istnienia Atlantydy); Nesselrath, 2002; Platon, 1971, tu ss. 44–57; Schulten 1922/1951, 1939, ss. 326–346; 1927, ss. 284–288; 1928, ss. 18–19; Sergent, 2006; Sharypkin, 2004, ss. 13–34 (przegląd); Stein, 1923, szp. 2051–2052; Svennung, 1974; van der Valk, 1985, ss. 5–11; Vidal-Naquet, 1964, ss. 420–444, 2006.

Ktenus (gr. *Κτενοῦς*, Ptolem., *Geogr.* 3.6.2; Strabon 7.4.3, 7.4.7), port nad ujściem rz. → Karkinitis.

Kukanda, **Kukunda** (gr. *Κουκοῦνδα*, *Κουκάνδα*, Ptolem., *Geogr.* 5.9.29, *hapax legom.*), miasto w → Sarmacji Europejskiej, nad rz. → Burkas; niezidentyfikowane.

Kuriandra (gr. *Κουριάνδρα*, *Κοριάνδρα*, Ptolem., *Geogr.* 6.11.8, *hapax legom.*), miasto w → Baktrii, poza dorzeczem → Oksosu; umiejscawiano je nad rz. Kokczą, w okolicach dzis. Fejzabadu (Albert Herrmann).

L i t e r a t u r a : Herrmann, 1922, szp. 2209–2210.

Kyanejskie Skały → Symplegady

Kyaneos (gr. *Κυάνεος*, Ptolem., *Geogr.* 5.10.2), rzeka w → Kolchidzie; dzis. rz. Techuri (jak chcą najnowsi wydawcy Ptolemeusza; Stückelberger & Graßhoff, 2006); jednak Ernst Honigmann z wielką rezerwą wypowiada się w kwestii identyfikacji, por. też → Hippos. Warto zaznaczyć, iż K. oznacza kolor głęboko ciemnoniebieski,

zob. znakomitą definicję w *Scholia in Oppianum* (158, Bussemaker, 1849): „Κυάνεος· μέλας. δνοφερώτερος· σκοτεινότερος, μελανώτερος, μελάντερον, ἀχλύος· σκότους, μελανίας".

Literatura: Bussemaker, 1849; Honigmann, 1922, szp. 2236.

Kyany → Kyanejskie Skały

Kyme (gr. *Κύμη*, Ptolem., *Geogr.* 5.2.6), *polis* eolska; pierwsze informacje o niej pojawiają się po 700 r. p.n.e. W VI–V w. p.n.e. aktywny uczestnik ogólnogreckiej polityki, jakkolwiek nie ma danych w kwestii ewentualnego uczestnictwa w powstaniu jońskim. Większość pozostałości kultury materialnej pochodzi z czasów hellenistycznych i rzymskich. Dopiero w ostatnich dziesięcioleciach odsłonięto mury epoki archaicznej.

Literatura: Fröhlich, 2004, ss. 59–81; Hansen & Nielsen, 2004, nr 817; Idil, 1989, ss. 525–543; Pace, 2013, ss. 347–366; Schäfer & Schläger, 1962, ss. 40–57.

Kynesjowie (gr. *Κυνέσιοι*, Hdt 2.33, *hapax legom.*), mniej rozpowszechniona odmianka etnonimu → Kynetowie.

Kynetowie (gr. *Κύνητες*, Hdt 4.49; łac. *Curetes* [Seel], *Cunetes* [Vossius], Justinus 44.4.1), lud iberyjski zamieszkujący południowo-zachodni kraniec Półwyspu Iberyjskiego (→ Hiszpania), por. *litus Cyneticum* (Avienus, *or. mar.* 565). Odmianki, por. *Κόνιοι* (Polyb., *Hist.* 10.7.5), *Κούνεοι* (App., *Hisp.* 57, 58, 68), Strabon (3.1.4): „…χώραν τῇ λατίνῃ φωνῇ καλοῦσι Κούνεον, σφῆνα σημαίνειν βουλόμενοι" [„…ziemię nazywają w języku łacińskim Cuneus, chcąc podkreślić, że oznacza ona klin"].

Literatura: Hübner, 1901b, szp. 1906–1908; Keune, 1924, szp. 1.

Kyrene (gr. *Κυρήνη*), miasto na północnym wybrzeżu → Libii, w krainie po dziś dzień zwanej od niego Cyrenajką. Kolonia Tery, założona w 631 r. p.n.e., przez 200 lat pozostawała pod rządami dynastii Battiadów, wywodzącej się od Battosa, przywódcy kolonistów. Kyrene pozostawała na uboczu życia politycznego świata greckiego, ale pełniła bardzo ważną rolę jako ośrodek gospodarczy na skalę śródziemnomorską (eksport koni, silfionu). Mitologiczną tradycję założycielską przekazał m.in. Pindar z Teb, tworząc epinikia na cześć zwycięskich w igrzyskach pytyjskich przedstawicieli arystokracji cyrenajskiej.

Literatura: Chamoux, 1953 (dzieło klasyczne); Gentili, 1990; Graham, 1960, ss. 94–111; Kotłowska, 2003, ss. 409–416; Malten, 1911.

Kyrenejczycy → Kyrene

Kyreschata (gr. *Κυρέσχατα*, Ptolem., *Geogr.* 6.12.5; łac. *Cyreschata*, Ammian. Marcell. 23.6.59), miasto w → Sogdianie, w pobliżu → Jaksartesu; tradycyjnie lokalizowane w dzis. Kurkat pod Istarawszanem (do 2001 r. Ura-Tiube, Uroteppa) w Tadżykistanie (Strabon, 11.11.4, podobnie Stefan z Bizancjum, *s.v.*: „…τὰ Κῦρα, ἔσχατον ὂν Κύρου κτίσμα" [„…Kyra, najdalsza budowla Cyrusa"], tzn. szachinszacha Cyrusa Wielkiego; być może jest to grecka etymologia ludowa po zetknięciu się z niezrozumiałym terminem irańskim). Ostatnio Igor P'yankov nie tylko zanegował utożsamienie K. Ptolemeusza (lokalizując ją nad rz. Kurszab) z miastem Kyra, znanym ze źródeł hellenistycznych (Strabon i jego źródła), lecz także proponując przesunięcie lokalizacji tego ostatniego dalej na północ od Istarawszanu. Niemniej jego propozycje wymagają lepszej podstawy źródłowej.

Literatura: P'yankov, 1993, ss. 514–515; Weissbach, 1924, szp. 1127.

Kyrnos (gr. *Κύρνος*, Ptolem., *Geogr.* 3.2), starsze określenie Korsyki, której obecnie obowiązująca nazwa również jest poświadczona w tym samym, obszernym rozdziale Ptolemeusza: *Κόρσικα*. Korsyka (Corse) to duża wyspa na północy M. Śródziemnego (8722 km^2, najwyższy punkt to Monte Cinto 2710 m). Główne ośrodki: Ajaccio i Bastia.

Kyros → Cyrus

→ Kytai (Testimonia Ł1)

Kytajon → Kytai

Kytera (gr. *Κύθηρα*, Ptolem., *Geogr.* 3.16.23), wyspa (280 km^2) z archipelagu Wysp Jońskich, leżąca u południowo-wschodniego krańca Peloponezu; *polis* o tej samej nazwie. Ważny ośrodek osadniczy od epoki brązu. Najbardziej znana ze słynnej w całym świecie greckim świątyni Afrodyty Uranii. Stąd epikleza bogini, częsta w literaturze, „Kyterejka". Nazwa wyspy ma pochodzenie semickie (Brown, 1965).

Literatura: Brown, 1965, ss. 197–219; Coldstream & Huxley, 1973; Hansen & Nielsen, 2004, nr 336; Maull, 1924, szp. 207–215.

Kyzikos (gr. *Κύζικος*, Ptolem., *Geogr.* 5.2.2), miasto (*polis*) leżące na półwyspie Arktonessos (dzis. Kapu Dağı, m. Balkiz), nad → Propontydą; kolonia → Miletu; z dwóch tradycyjnych dat: 756 r. p.n.e. i 679 r. p.n.e., za bardziej prawdopodobną uważana jest przez zdecydowaną większość badaczy ta druga (ale *contra* A. John Graham). Od 547 r. p.n.e. pod dominacją perską. K. wzięło udział w powstaniu jońskim, a następnie

uczestniczyło aktywnie w ogólnogreckiej polityce. Istnieje bogata dokumentacja źródłowa, tak natury archeologicznej, jak i literackiej do dziejów *polis*.

Literatura: Alföldi, 1991, ss. 129–138; Bogaert, 1977, ss. 17–39; Graham, 1971, ss. 35–47; Hansen & Nielsen, 2004, nr 747; Ruge, 1924, szp. 228–233; Schwertheim, 1980–1983; Sève, 1979, ss. 327–359; Vian, 1978, ss. 96–106.

Lagyra → Asyranowie

Lampsakos (gr. *Λάμψακος*, Ptolem., *Geogr.* 5.2.2), miasto (*polis*) u wybrzeży → Propontydy, w krainie miejscowego plemienia Bebryków; kolonia → Fokai, założona w 654/643 r.

Literatura: Bürchner, 1924, szp. 590–592; Frisch, 1978; Gaebler, 1923, ss. 1–46; Hansen & Nielsen, 2004, nr 748.

Langobardowie → Semnoni

Lazos (gr. *Λαζός*, Ptolem., *Geogr.* 5.9.9), port na wybrzeżu → Kolchidy należący do ludu → Lazów; wydawcy Ptolemeusza (Stückelberger & Graßhoff, 2006, s. 535, przyp. 159) proponują rozważyć identyfikację ze znanym z innych źródeł, głównie wczesnobizantyńskich, Archajopolis (*Ἀρχαιόπολις*, dzis. Nikolaklui). Wilhelm Tomaschek nie odnosi się do toponimu Lazos.

Literatura: Tomaschek, 1895c, szp. 435–436.

Lazowie (gr. *Λᾶζαι*, Ptolem., *Geogr.* 5.10.5; łac. *Lazi*, Plin., *NH* 6.12), lud zamieszkujący wybrzeże → Kolchidy, które od niego zostało określone mianem Lazyki (*Λαζική*). Nazwa ta zyskała popularność w okresie bizantyńskim i wyparła dawną → Kolchidę.

Literatura: Herrmann, 1924b, szp. 1042–1043.

Lejanon (gr. *Λείανον*, *Λίανον*, Ptolem., *Geogr.* 3.5.12, *hapax legom.*), dublet; → Lejnon.

Lejger (gr. *Λείγηρ*, Strabon 4.2.1; *Λίγειρ*, Ptolem., *Geogr.* 2.7.3–4, 2.7.13; łac. *Liger*, Caes., *BG* 3.9, 7.5, 7.55, 7.59), dzis. rz. Loara (dł. 1006 km); zarówno nazwa grecka, jak i łac. pochodzą od hydronimu celtyckiego (Koch, 2006, s. 1513).

Literatura: Cramer, 1926, szp. 524; Koch, 2006.

Lejnon (gr. *Λήινον*, Ptolem., *Geogr.* 3.5.29, *hapax legom.*), miasto nad odnogą dolnego → Borystenesu; brak pewnej identyfikacji – m. Heniczesk nad Utlińskim limanem Alberta Herrmanna to swobodna spekulacja.

Literatura: Herrmann, 1925, szp. 1869.

Lelantyjska równina (gr. *Λήλαντον Πεδίον*, Hes., *Theog.* 892), urodzajna równina położona między Chalkis a Eretrią na → Eubei. Słynna zwłaszcza ze względu na jeden z najstarszych konfliktów zbrojnych Grecji I tys. p.n.e.: wojny między oboma miastami ok. 700 r., w którą zaangażowały się inne społeczności greckie (Thuc. 1.15).

Literatura: Bürchner, 1925, szp. 1889–1890.

→ Lemowiowie (Testimonia Ł1)

Lesbos (gr. *Λέσβος*, Ptolem., *Geogr.* 5.2.29), duża wyspa (1633 km^2) położona na północno-zachodnim skraju → Egejskiego Morza, od wybrzeża → Azji oddalona w najwęższym miejscu o 5,5 km; górzysta i pokryta lasami; najwyższe punkty to g. Lepetymnos (968 m n.p.m.) oraz g. Olimp (967 m n.p.m.). W epoce brązu znana ze źródeł hetyckich jako Lazpa. Od II tys. p.n.e. aż po czasy bizantyńskie ważny ośrodek kulturalny i gospodarczy; szczególne znaczenie kulturalne wyspy w basenie → Śródziemnego Morza przypada na drugą połowę VII – IV w. p.n.e., gdy główne ośrodki miejskie zyskały sławę także ze względu na swych wybitnych mieszkańców: Mitylena (Alkajos, Safona), Metymna (Arion, Teolytos [zachował się trójwersowy fragment poematu]), Eresos (Teofrast).

Literatura: Bibliografia wyspy okresu archaicznego i klasycznego jest niezwykle bogata i łatwo dostępna; aktualny zarys problemowy: Hansen & Nielsen, 2004, ss. 1018–1033.

→ Leuke (Testimonia Ł1). Alkajos z Mityleny (druga połowa VII w. / pierwsze dwudziestolecie VI w. p.n.e.; fragm. 354, Campbell, 1991): „Ἀχίλλευς ὀ τὰς Σκυθίκας μέδεις" [„Achilles, władca → Scytii"].

Wyspa stała się ponownie sławna po rozpoczęciu agresji Rosji na Ukrainę. W dzień wybuchu konfliktu (24.02.2022) nieliczny garnizon podjął bohaterską obronę, odmawiając poddania się krążownikowi rakietowemu *Moskwa*, flagowemu okrętowi Floty Czarnomorskiej (zatopiony 14.04.2022). Ukraina odbiła Wyspę Węży 30.06.2022.

Literatura: Pinney, 1983, ss. 127–146.

Lewonowie (gr. *Λευῶνοι*, Ptolem., *Geogr.* 2.11.35), lud mieszkający w środkowej → Skandynawii; najprawdopodobniej jedna z trzech odmianek jednego etnonimu, obok → Hillewionów i → Lemowiów (Pekkanen, 1968, s. 25–28; także inne jego prace wzmiankowane w bibliografii).

Literatura: Schönfeld, 1925, szp. 2312; Pekkanen, 1968.

Libia → Afryka (Testimonia Ł1). Obecność Libyjczyków (*Λίβυες*) w armii Kserksesa: Hdt 7.71, 7.86.

→ Licja (Testimonia Ł1). Obecność Licyjczyków (*Λύκιοι*) w armii Kserksesa: Hdt 7.92. W tym miejscu bardzo ważna wzmianka o pochodzeniu L. (przekł. S. Hammer; Hammer, 2002): „Λύκιοι δὲ Τερμίλαι ἐκαλέοντο ἐκ Κρήτης γεγονότες, ἐπὶ δὲ Λύκου τοῦ Πανδίονος ἀνδρὸς Ἀθηναίου ἔσχον τὴν ἐπωνυμίην" [„Licyjczycy pochodzili z Krety [→ Kreta] i nazywali się ongi Termilami, następnie od Ateńczyka Lykosa, syna Pandiona, otrzymali swą nazwę"].

→ Lidia (Testimonia Ł1). Obecność Lidyjczyków w armii Kserksesa: Hdt 7.74. Niewiarygodny postęp w badaniach nad językiem i epichoryczną kulturą lidyjską ostatnich dziesięcioleci jest możliwy również dzięki dużej ilości nowego materiału epigraficznego. Jakkolwiek w przeważającej większości są to teksty w języku greckim, to ich lokalna specyfika jest dobrze widoczna. Do najwybitniejszych znawców języka lidyjskiego należał Roberto Gusmani (1935–2009) z Udine.

L i t e r a t u r a : Gusmani, 1964/1980–1986; Herrmann & Malay, 2007; Högemann & Oettinger, 2018; Malay, 1994, 1999; Malay & Petzl, 2017.

→ Lidyjczycy (Testimonia Ł1)

Ligurowie (gr. *Λίγυες*; łac. *Ligures*; etr. *Lecuste*, *Lecste*), lud indoeuropejski, od późnej epoki brązu zamieszkujący obszary północno-zachodniej podstawy półwyspu Apenińskiego aż po dolinę Rodanu, m.in. na północ od → Massalii. Pełna inkluzja w rzymski system administracyjny dokonała się w czasach Augusta, jakkolwiek procesy romanizacyjne zaczęły się już w drugiej połowie III w. p.n.e. Jakkolwiek bliższe przyporządkowanie Ligurów w ramach rodziny indoeuropejskiej jest utrudnione ze względu na bardzo nieliczne zachowane świadectwa językowe, to kulturę materialną poznajemy coraz lepiej dzięki badaniom archeologicznym (por. duży kompleks w Chiavari).

L i t e r a t u r a : Paltineri, 2018, ss. 673–699.

Lubion (gr. *Λούβιον*, Ptolem., *Geogr.* 5.11.2, *hapax legom.*), wieś w → Iberii; tożsama z m. Liponiasa u Geografa z Rawenny (2.8), należąca do ludu Lupenii (Plin., *NH* 6.29).

L i t e r a t u r a : Herrmann, 1927a, szp. 1535, 1927b, szp. 1815.

→ Lugiowie (Testimonia Ł1)

Lugiowie Burowie → Burowie, → Lugiowie

Lugiowie Didunowie → Lugiowie

Lugiowie Omanowie → Lugiowie, → Manimowie

Luzytania (gr. *Λουσιτανία*, Ptolem., *Geogr.* 2.5; łac. *Lusitania*), kraina historyczno-geograficzna na zachodnim wybrzeżu → Iberii. Obejmowała terytorium dzis. Portugalii oraz centralno-zachodnie prowincje Hiszpanii (Extremadura, Salamanca). Stolicą rzymskiej administracji prowincji była Emerita Augusta (dzis. Mérida). Nazwa L. pochodzi od celtyberyjskiego plemienia Luzytanów.

Literatura: Gorges & Germán Rodríguez Martín, 1999; Guerra, 2010, ss. 81–98; Witczak, 2005.

Lykos (gr. *Λύκος*, Ptolem., *Geogr.* 3.5.13, Hdt 4.123), rzeka wpadająca do → Meotydy; dzis. rz. Kalmius (209 km), przepływająca przez Mariupol. Przeciw tej ientyfikacji Rybakov (1979, s. 55–59), który sugeruje dzis. rz. Obitoczną.

Literatura: Herrmann, 1927c, szp. 2393; Rybakov, 1979.

→ Łaba (Testimonia Ł1)

Łowiska Boga (gr. *Ἁλίευμα θεοῦ*, Ptolem., *Geogr.* 3.5.13), gaj nad ujściem rz. → Agaros; jego wyodrębnienie może świadczyć o lokalnym znaczeniu natury rytualnej, a nie tylko przyrodniczej; najprawdopodobniej dzis. Biłosarajska Kosa.

Literatura: Kiessling, 1912c, szp. 2252.

Machajtegowie (gr. *Μαχαιτηγοί*, *Μαχετιγοί*, Ptolem., *Geogr.* 6.14.11, *hapax legom.*), lud zamieszkujący północne stoki gór → Norosson.

Literatura: Herrmann, 1928a, szp. 140.

Machetigowie → Machajtegowie

Madia (gr. *Μαδία*, Ptolem., *Geogr.* 5.10.6, *hapax legom.*), miasto w → Kolchidzie; prawdopodobnie tożsame z Matium (Plin., *NH* 6.10.12), starszą nazwą Komany Pontyjskiej (dzis. Gümenek, Ptolem., *Geogr.* 5.6.9). Nazwa związana z boginią Ma.

Literatura: Herrmann, 1928b, szp. 203.

Majsoka (gr. *Μαίσοκα*, *Μέσοκα*, Ptolem., *Geogr.* 6.9.7, *hapax legom.*), miasto w → Hyrkanii; niezidentyfikowane.

Literatura: Herrmann, 1928c, szp. 608.

Majtonion (gr. *Μαιτώνιον*, Ptolem., *Geogr.* 3.5.30, *hapax legom.*), miasto w → Sarmacji Europejskiej, na północ od rz. → Tyras.

Literatura: Herrmann, 1928d, szp. 609.

→ Makronowie (Testimonia Ł1). Obecność Makronów w armii Kserksesa: Hdt 7.78.

Maksera (gr. *Μαξήρα*, Ptolem., *Geogr.* 6.9.2; łac. *Maxiris*, Plin., *NH* 6.46), rzeka w → Hyrkanii; dzis. rz. Gorgan w Golestanie; mieszkało nad nią pasterskie plemię → Makserów (*Μαξῆραι*).

Literatura: Weissbach, 1930h, szp. 2484.

Makserowie → Maksera

Malijska Zatoka (gr. *Μαλιακὸς κόλπος*; łac. *Maliacus sinus*), zatoka → Egejskiego Morza pomiędzy → Eubeą na wschodzie a wybrzeżem Ftiotydy. Obecnie mniejsza niż w starożytności, a odmienna linia wybrzeża musi rzutować na interpretację źródeł pisanych.

Literatura: Bürchner, 1928, szp. 899; Stählin, 1928, szp. 905–907.

Malis (gr. Μαλίς) → Malijska Zatoka

Mamajchia, Mamechia (gr. *Μαμεχία*, *Μαμαιχία*, *Καμεχία* Ptolem., *Geogr.* 5.12.5, *hapax legom.*), miasto w → Albanii pomiędzy rz. → Kyros i → Albanos. Identyfikacja niepewna: najnowsi wydawcy Ptolemeusza (Stückelberger & Graßhoff, 2006) proponują nieistniejącą już osadę Malykh, na południowy wschód od m. Säki, zaś Albert Herrmann m. Szemachę (Şamaxi).

Literatura: Herrmann, 1919b), szp. 1824.

→ Manimowie (Testimonia Ł1)

Manralowie (gr. *Μάνραλοι*, Ptolem., *Geogr.* 5.10.5, *hapax legom.*), lud zamieszkujący wewnętrzne ziemie → Kolchidy, por. dzis. kraina historyczno-geograficzna w zachodniej Gruzji, Mingrelia/Megrelia i jej mieszkańcy, Mingrelowie/Megrelowie. Istnieje homonim M. oznaczający plemię w → Libii (Ptolem., *Geogr.* 4.6.21; Schwabe, 1928).

Literatura: Herrmann, 1928e, szp. 1231; Schwabe, 1928, szp. 1231.

Mapeta (gr. *Μαπήτα*, Ptolem., *Geogr.* 5.9.4, *hapax legom.*), miasto w delcie rz. → Hypanis; ze względu na zmiany hydrologiczne odtworzenie realiów oraz identyfikacja M. są niemożliwe.

Marafiowie (gr. *Μαράφιοι*, Hdt 1.125, 4.167), jedno z trzech najznaczniejszych plemion Persów; nazwa sugeruje jeźdźców na rydwanach (**mārafya*; Dandamayev, 1985, s. 14; Humbach, 1968), por. Stefan z Bizancjum (12, lemma 61): „Μαράφιοι· ἔθνος

ἐν Περσίδι, ἀπὸ Μαραφίου βασιλέως". Ów „król Marafis" to Bardija, najmłodszy syn szachinszacha Cyrusa Wielkiego, w tradycji greckiej znany też pod imionami Mardos, Marufius (Dandamayev, 1985, s. 274); niektórzy badacze widzą tu Windafarnę, możnego stronnika szachinszacha Dariusza, odmawiając utożsamienia go z Mardosem i Marufiusem, czyli Bardiją właśnie (Olmstead, 1959, ss. 92–93, 143).

Literatura: Dandamaev, 1985; Humbach, 1968, ss. 154–156; Olmstead, 1959; Rollinger, 2003, ss. 257–260; Weissbach, 1930b, szp. 1424.

Marakanda (gr. *Μαράκανδα*, Ptolem., *Geogr.* 6.11.9, 8.23.10), → Kandarowie, → Sogdiana.

Literatura: Schaeder, Bosworth, & Crowe, 2007, ss. 453–460.

→ Marakkus (Testimonia Ł1)

Marakodra (gr. *Μαρακόδρα*, Ptolem., *Geogr.* 6.11.9, *hapax legom.*), miasto w → Baktrii, niezidentyfikowane. Czyżby dublet → Marakandy?

Literatura: Weissbach, 1930a, szp. 1422.

→ Mardowie (Testimonia Ł1)

Mardyenowie (gr. *Μαρδυηνοί*, Ptolem., *Geogr.* 6.12.4, *hapax legom.*), lud zamieszkujący w → Sogdianie. Nie łączyć z krainą Mardyene (*Μαρδυηνή*, Ptolem., *Geogr.* 6.4.3, *hapax legom.*) w → Persji.

Literatura: Weissbach, 1930c, szp. 1672, 1930d, szp. 1422.

Margiana → Dahowie

Margos (gr. *Μάργος*, Ptolem., *Geogr.* 6.10.1, 6.10.4), rzeka w → Margianie, dzis. rz. Murgab (dł. 978 km); ważna rzeka w Azji Środkowej, wypływająca z afgańskich gór Safed Koh i ginąca w turkmeńskich piaskach pustyni Karakum, chociaż w starożytności wpadała do → Oksosu.

Literatura: Weissbach, 1930e, szp. 1709.

Maris (gr. *Μάρις*, Hdt 4.49), dzis. rz. Marusza, por. → Agatyrsowie.

Literatura: Fluss, 1930, szp. 1807.

Marowie (gr. *Μᾶρες*, Hdt 3.94, 7.79), lud zamieszkujący południowe wybrzeże → Czarnego Morza, sąsiedzi → Mossynojków, jak twierdzi Hekatajos u Stefana z Bizancjum (12 lemma 68): „Μᾶρες· ἔθνος προσεχὲς τοῖς Μοσσυνοίκοις. Ἑκαταῖος Ἀσίᾳ"

(Kotłowska, 2015); obecni w armii Kserksesa. Istnieje hipoteza utożsamienia ich z → Filyrami (*Φίλυρες*; Herrmann, 1930).

Literatura: Herrmann, 1930a, szp. 1680; Kotłowska, 2015, ss. 297–302.

Marubios → Marakkus

Maruka (gr. *Μαροῦκα*, Ptolem., *Geogr.* 6.12.5, 8.23.12, *hapax legom.*), miasto nad → Oksosem, w → Sogdianie; niezidentyfikowane. Powiązany z nim jest lud Marukajów mimo umieszczenia ich przez Ptolemeusza w → Baktrii (*Μαρουκαῖοι*, *Μαρυκαῖοι*, Ptolem., *Geogr.* 6.11.6, *hapax legom.*). Claude Rapin (1998, ss. 204, 215) umieszcza M. powyżej → Cholbisiny, dzis. Munk.

Literatura: Rapin, 1998, ss. 201–225; Weissbach, 1930f, szp. 2053.

Marukajowie → **Maruka**

→ Marus (Testimonia Ł1)

Marykajowie → **Marukajowie**

Maspiowie (gr. *Μάσπιοι*, Hdt 1.125), jedno z trzech najznaczniejszych plemion Persów; nazwa sugeruje jeźdźców konnych (Dandamayev, 1985, s. 14; Humbach, 1968). Stefan z Bizancjum (12, lemma 87): „Μασπίοι· ἔθνος Περσικόν, ὡς εἴρηται ἐν τῷ περὶ Μαραφίων, Ἀρτεατῶν καὶ Πασαργαδῶν".

Literatura: Weissbach, 1930g, szp. 2122; Dandamaev, 1985; Humbach, 1968, ss. 154–156; Rollinger, 2003, ss. 257–260.

→ Massageci (Testimonia Ł1)

Massajowie (gr. *Μασσαῖοι*, Ptolem., *Geogr.* 6.14.9, 6.14.11, *hapax legom.*), lud scytyjski (→ Scytowie) po tej stronie gór → Imavus. Zdaniem Alberta Herrmanna dublet → Asajów.

Literatura: Herrmann, 1930b, szp. 2129–2130.

Massalia (gr. *Μασσαλία*), dzis. Marsylia, kolonia → Fokai, położona nieco ponad 40 km na wschód od → Rodanu, na ziemiach plemienia Segobrigów, w → Celtyce. Dwie tradycje datują założenie *polis* na lata ok. 600 i niedługo po 546 p.n.e. (Hansen & Nielsen, 2004, nr 3); bardzo możliwe, że można je obie zaakceptować jako dwa etapy kolonizacji. Bardzo ważny ośrodek handlowy zarówno w kierunku interioru

Niżu Europejskiego, jak i morskich szlaków w kierunku → Atlantyku (→ Brytania, → Hiszpania).

Literatura: Bernard, 2000, ss. 147–159; Bosch-Gimpera, 1944, s. 53–59; Hermary, 1999; Morel, 1966, ss. 378–420.

→ Matianowie (Testimonia Ł1). Obecność Matienów (*Ματιηνοί*) w armii Kserksesa: Hdt 7.72.

Matieni → Matianowie

Mechlessos (gr. *Μεχλεσσός*, Ptolem., *Geogr.* 5.10.6, *hapax legom.*), miejscowość w północnej → Kolchidzie, por. *Μαχλυηνή* Lukiana (*Toxaris* 44); można ją wiązać z dzis. regionem Mingrelii? Należy mieć na uwadze, iż czasami łączy się M. z późnoantyczną Mocheresis (m.in. Prokopiusz z Cezarei), ale jest to raczej wątpliwe (szczegółowa analiza: Wieczorek, 2023).

Literatura: Herrmann, 1931a, szp. 17; Wieczorek, 2023.

Media (gr. *Μηδία*, Ptolem., *Geogr.* 6.2; staroper. *Māda*), kraina historyczno-geograficzna w zachodnim Iranie, której nazwa pochodzi od nazwy irańskiego plemienia Medów, przybyłego na te tereny na przełomie II i I tys. p.n.e. Centrum M. znajdowało się na równinie Hamadan, ze stolicą w Hamgmatanie (akad. *Agamtanu*, gr. *Ekbatana* [→ Agamatowie], nowoper. *Hamadan*). Polityczne znaczenie M. na Bliskim Wschodzie wiąże się z dynastią założoną przez Dejokesa (VIII/VII w. p.n.e.), rządzącą do panowania Astyagesa (550 r. p.n.e.). Należy pamiętać, iż wciąż nie ma konsensu w szczegółach chronologii, jak i relacji źródeł greckich (zwł. Herodota) do źródeł akadyjskich i urartyjskich. Historyczne znaczenie Medii ma trzy wymiary: a) jest to pierwszy trwały organizm państwowy cywilizacji irańskiej (wykraczający poza luźne związki plemienne → Scytów); b) brała udział w zniszczeniu państwa asyryjskiego, co było początkiem rewolucyjnych przemian na Bliskim Wschodzie; c) brała udział w etnogenezie Kurdów, choć ta kwestia jest dyskusyjna. Obecność Medów w armii Kserskesa: Hdt 7.62, 7.86; udział Medów w bitwie pod Platejami po stronie perskiej: Hdt 9.31.

Literatura: Dandamayev, I. Medvedskaya, 2006 (online).

Medowie → Media

→ Melanchlajnowie (Testimonia Ł1). P. N. Treťakov uważa M. za „Prasłowian", zaś B. A. Rybakov (1979, ss. 118–122) za lud „niescytyjski", choć już bez dalszej konkretyzacji, mieszkający nad środkowym → Donem.

Literatura: Neĭkhardt, 1982, ss. 133–136; Rybakov, 1979.

Melibokon (gr. *Μηλίβοκον*, Ptolem., *Geogr.* 2.11.7, 2.11.19, *hapax legom.*), pasmo górskie w → Germanii; prawdopodobnie Las Turyński bądź Sudety, jak i oba te pasma górskie postrzegane jako dwie części M.

Literatura: Franke, 1931a, szp. 509.

Menapia (gr. *Μεναπία*, Ptolem., *Geogr.* 6.11.8, *hapax legom.*), miasto w → Baktrii, z dala od → Oksosu; niezidentyfikowane, ale należy zacząć go szukać w północnym Afganistanie. Nie łączyć z ośrodkiem celtyckiego plemienia Menapiów znad Mozy (*Μενάπιοι*, Ptolem., *Geogr.* 2.9.10).

Meockie Jezioro → Meotyda

→ Meotowie (Testimonia Ł1)

→ Meotyda (Testimonia Ł1)

Meroe (gr. *Μερόη*, Ptolem., *Geogr.* 4.7.21), jeden z głównych ośrodków, w tym czasowo stolica, Królestwa Kusz (VI w. p.n.e. – IV n.e.). W tradycji klasycznej po raz pierwszy wzmiankowany przez Herodota (2.29). Położony niedaleko na południe od ujścia Atbary do Nilu Błękitnego, w rejonie dzis. wsi Bagrawija. Z perspektywy geografii antycznej istotne było południkowe położenie M., umożliwiające względnie dokładne, a zarazem w dużej skali, pomiary relacji długości i szerokości geograficznych w stosunku do pozornej drogi Słońca na niebie. Stosunkowo bogate pozostałości kultury materialnej oraz zabytki pisma czynią z M. samodzielny podmiot cywilizacyjny na styku śródziemnomorskiego i etiopskiego kręgu kulturowego.

Literatura: Hintze, 1959; Török, 1997.

Meropis (gr. *Μεροπίς*, Strabon 7.3.6), nazwa wymyślonej przez Teopompa z Chios krainy pełnej cudowności, o której opowiedział w ekskursie księgi ósmej *Historii Filipa*. Badacze nadal nie są zgodni zarówno co do jej źródła, jak i zawoalowanego sensu, zwłaszcza że zachowała się tylko część epizodu. Historię badań nad problemem przedstawił ostatnio wyczerpująco Marek Winiarczyk.

Literatura: Winiarczyk, 2005, ss. 300–314.

Mescheta (gr. *Μεσχῆτα*, Ptolem., *Geogr.* 5.11.3, *hapax legom.*), miasto w → Iberii, dzis. Mtskheta na północny zachód od Tbilisi.

Literatura: Herrmann, 1931b, szp. 1076.

Mesembria (gr. *Μεσημβρία*, Ptolem., *Geogr.* 3.10.8, 3.11.4), bardzo ważny port w → Tracji; dzis. Nesebyr w Bułgarii. Kolonia → Kalchedonu i, w mniejszym stopniu, → Bizancjum oraz Megary w ostatnim dwudziestoleciu VI w. p.n.e. Od czasów archaicznych aż po bizantyńskie włącznie M. pełniła ważną funkcję gospodarczą i cywilizacyjną. Istnieje bardzo bogata literatura, w tym epigraficzna i archeologiczna, na temat dziejów M. ze względu na stosunkowo dużo zachowanych źródeł tak pisanych, jak materialnych.

Literatura: Hansen & Nielsen, 2004, nr 687; Lenk, 1931, szp. 1072–1074.

Mesoka → Majsoka

Mesyńska Cieśnina → Sycylia

Metapont (gr. *Μεταπόντιον*, Ptolem., *Geogr.* 3.1.12), kolonia achajska na równinie wybrzeżnej między rz. Basento i Bradano w południowo-wschodniej → Italii, według chronologii tradycyjnej założona w 733/732 r. p.n.e., według danych archeologicznych ok. 630 r. p.n.e.

Literatura: Carter, 1990, ss. 405–441; Hansen & Nielsen, 2004, nr 61; Mayer, 1932, szp. 1326–1367; Mele, 1996, s. 9–32. Wiele rozpraw archeologiczno-topograficznych Dinu Adamesteanu (1913–2004).

Metejbowie (gr. *Μέτειβοι*, Ptolem., *Geogr.* 5.9.18, *hapax legom.*), lud mieszkający na północnych zboczach → Koraksyjskich Gór; istnieje hipoteza utożsamiająca ich z → Imityami. Wcześniejszy wydawca Ptolemeusza, Karl Müller, zaproponował koniekturę m. → Mapeta na *Μάτιβα*, *Μέτιβα*. Metateza powiązana ze zmianą dźwięczności jest oczywiście możliwa, ale nie wydaje się konieczna w tym przypadku.

Literatura: Herrmann, 1932a, szp. 1370.

Metropolis (gr. *Μητρόπολις*, Ptolem., *Geogr.* 3.5.28), miasto nad środkowym biegiem rz. → Borystenes; niezidentyfikowane.

Literatura: Herrmann, 1932b, szp. 1497.

→ Milet (Testimonia Ł1)

Milyowie (gr. *Μιλύαι*, Hdt 1.173; Ptolem., *Geogr.* 5.2.12, 5.3.7, 5.5.6), epichoryczna ludność zamieszkująca w drugiej połowie I tys. p.n.e. krainę historyczno-geograficzną *Μιλυάς*. Było to pogranicze Pizydii (od północy), Pamfilii (od zachodu) i Likii (od

południa i zachodu); jego centrum to dzis. równina Emalı, ograniczona od wschodu stokami Beg Dağlari. Obecność Milyów w armii Kserksesa: Hdt 7.77.

Literatura: Schmidt, 1932, szp. 1710; Hall, 1986, ss. 137–157 (podstawowe studium do problematyki Milyów).

Misia (gr. *Μισία*, Ptolem., *Geogr.* 5.12.6, *hapax legom.*), miejscowość w → Albanii, położona pomiędzy rzekami → Albanos i → Kasios; zdaniem wydawców Ptolemeusza (Stückelberger & Graßhoff, 2006): dzis. Nidž, ok. 10 km na zachód od m. Qabala.

Literatura: Herrmann, 1932c, szp. 2049.

Modakowie, **Modokowie** (gr. *Μοδόκαι*, *Μοδάκαι*, Ptolem., *Geogr.* 5.9.16, *hapax legom.*), lud zamieszkujący centralne partie → Sarmacji Azjatyckiej; istnieją dwie możliwości jego rozumienia: a) szerszy termin plemienny, zawierający w sobie odłamy niższego rzędu, znane jako → Amadokowie i → Imadochowie, b) równorzędny wariant etnonimu powyższych, wynikający z zepsucia tekstu.

Literatura: Herrmann, 1932d, szp. 2332.

Mologenowie (gr. *Μολογηνοί*, Ptolem., *Geogr.* 6.14.10, *hapax legom.*), lud scytyjski (→ Scytowie) zamieszkujący w okolicach górnego biegu rz. → Jaksartes. Albert Herrmann utożsamia ich z → Melanchlajnami.

Literatura: Herrmann, 1933a, szp. 9.

→ Mona (Testimonia Ł1)

→ Moschowie (Testimonia Ł1). Obecność Moschów w armii Kserksesa: Hdt 7.78.

Mosega (gr. *Μόσηγα*, Ptolem., *Geogr.* 5.12.4, *hapax legom.*), miasto w → Albanii; dzis. Macekhi.

Literatura: Herrmann, 1933b, szp. 358.

→ Mossynojkowie (Testimonia Ł1). Obecność Mossynojków w armii Kserksesa: Hdt 7.78.

Mykowie (gr. *Μύκοι*; staroper. *Maka*), do połowy XX w. dominowała hipoteza, iż był to lud irański, zamieszkujący wschodnie rubieże → Persji (dzis. Baluchistan; Herrmann, 1933c). Wszakże obecnie uważa się, iż M. zamieszkiwali ziemie arabskie: Oman (Blois, 1989) lub Synaj (Michaux-Colombot, 2011). Obecność Myków w armii Kserksesa:

Hdt 7.68; Stefan z Bizancjum (12.232): „Μύκοι· ἔθνος περὶ οὗ Ἑκαταῖος ἐν Ἀσίᾳ ‘ἐκ Μύκων ἐς Ἀράξην ποταμόν’”.

Literatura: Blois, 1989, ss. 157–167; Herrmann, 1933, szp. 1029; Michaux-Colombot, 2011, ss. 191–212.

Myriandyjska Zatoka (gr. *Μυριανδικὸς κόλπος*, Hdt 4.38), określenie synonimiczne Zatoki Issyjskiej (łac. *sinus Issicus* [por. Mela 1.70]; dzis. İskenderun Kőrfezi), pochodzące od m. Myriandos.

Literatura: Beer, 1916, szp. 2246; Hansen & Nielsen, 2004, ss. 1213–1214; Honigmann, 1933, szp. 1090–1091.

→ Myrmekion (Testimonia Ł1).

Literatura: Sztetyłło, 1972.

Myrtojskie Morze (gr. *Μυρτῷον πέλαγος*; łac. *Mare Myrtoum*), akwen pomiędzy Peloponezem a → Cykladami; część → Egejskiego Morza. Ptolemeusz (5.2.1, 5.2.9., 5.2.31) znacznie rozszerza to pojęcie na wschód, sięgając aż po wybrzeża Karii.

Literatura: Burr, 1933, szp. 1169–1170.

Mysaris Przylądek → Bieżnia Achillesa

Myzja (gr. *Μυσία*, Ptolem., *Geogr.* 5.2.2, 5.2.5, 5.2.14), kraina historyczno-geograficzna w północno-zachodniej Azji Mniejszej, od północy granicząca z Troadą. Naprzeciw jej wybrzeży leży wyspa → Lesbos. Obecność Myzów w armii Kserksesa: Hdt 7.74; udział Myzów w bitwie pod Platejami po stronie perskiej: Hdt 9.32.

Literatura: Bryce, 2009, s. 491; Hansen & Nielsen, 2004, ss. 974–976, 1033–1036.

Myzowie → **Myzja**

Naana (gr. *Ναάνα*, Ptolem., *Geogr.* 5.9.31, *hapax legom.*), miejscowość nad rz. → Koraks; niezidentyfikowana.

Literatura: Herrmann, 1935a, szp. 1439.

Namastowie (gr. *Ναμάσται*, Ptolem., *Geogr.* 6.14.14, *hapax legom.*), lud mieszkający w → Scytii; na południe od → Jaksartesu i ludu → Ariaków, a na północ od → Sagarauków.

Literatura: Herrmann, 1935b, szp. 1611.

Namnetowie (gr. *Ναμνῆται*, Ptolem., *Geogr.* 2.8.9; łac. *Namnetae*, Caes., *BG* 3.9.10), plemię galijskie (→ Galia) mieszkające u ujścia rz. → Lejger. Główny ośrodek w Condevincum (Nantes).

Literatura: Montauzan, 1935, szp. 1671–1672.

Naparis (gr. *Νάπαρις*, Hdt 4.48, *hapax legom.*), znana tylko z Herodota nazwa jednego z pięciu dopływów → Istru po stronie scytyjskiej (→ Scytia). Stąd brak konsensusu w kwestii identyfikacji; zdaniem Wilhelma Tomaschka (1975, 2.2.96) dzis. rz. Jałomnica, a Pavla J. Šafaříka (Szafarzyk, 1842) – Apus z *Tabula Peutingeriana*. Przede wszystkim trzeba podkreślić, iż jest to hydronim irański (*cf.* **nab*, 'to make wet, moisten'; Cheung, 2007, s. 276).

Literatura: Fluss, 1935, szp. 1686; Szafarzyk, 1842; Tomaschek, 1893/1975; Cheung, 2007.

Narbo (gr. *Ναρβών*, Ptolem., *Geogr.* 2.10.9; łac. *Narbo*, Caes., *BG* 3.20, 7.7, 8.46), dzis. Narbonne; dawny ośrodek osadnictwa celtyckiego, wspomniany po raz pierwszy przez Hekatajosa (F 54 Jacoby) w 118 r. p.n.e. został rzymską Colonia Narbo Martius i centrum administracji w południowej → Galii, *cf.* Gallia Narbonensis.

Nasamonowie (gr. *Νασαμῶνες*, Ptolem., *Geogr.* 4.5.21, 4.5.30; Hdt 172), duży pasterski lud berberyjski z → Libii, zamieszkujący zwł. tereny wzdłuż Wielkiej Syrty (Plin., *NH* 5.33) i Oazę Augila.

Literatura: Windberg, 1935, szp. 1776–1778.

Naskowie (gr. *Νάσκοι*, Ptolem., *Geogr.* 3.5.23, *hapax legom.*), lud zamieszkujący interior Sarmacji Europejskiej (→ Sarmacja), w pobliżu → Rifejskich Gór, ale bliżej niezlokalizowany. Supozycje Karla Müllera i Alberta Herrmanna (→ Newazowie) nie są zbyt prawdopodobne.

Literatura: Herrmann, 1935c, szp. 1792.

Nasunia (gr. *Νασουνία*, Ptolem., *Geogr.* 5.9.32, *hapax legom.*), miejscowość na północnych stokach → Kaukazu; niezidentyfikowana.

Literatura: Herrmann, 1935d, szp. 1798.

Nawaris, Nawaron, **Nawarowie** → Nawarum

→ Nawarum (Testimonia Ł1)

Neapolis (gr. *Νεάπολις*, Ptolem., *Geogr.* 5.10.2), miasto w → Kolchidzie, w dorzeczu rz. → Koraks. Zdaniem wydawców Ptolemeusza (Stückelberger & Graßhoff, 2006)

możliwe utożsamienie z Kaine Parembole (‘Nowy Obóz’) z *Notitia Dignitatum*. Albert Herrmann natomiast umieszcza je na południowy wschód od → Dioskurias, w rejonie dawnej wsi Nabbaki, którą obecnie należy utożsamiać z Nabakevi, kilka kilometrów na północ od miasta Samtredia. Co zrozumiałe, toponim „Nowe Miasto” był bardzo rozpowszechniony w świecie grecko-rzymskim.

Literatura: Herrmann, 1940, szp. 549.

Nesiotis (gr. *Νησιῶτις*, Ptolem., *Geogr.* 5.9.17), kraina historyczno-geograficzna na wschodnim Powołżu (→ Rha, → Sarmacja). Wydawcy Ptolemeusza (Stückelberger & Graßhoff, 2006) stosują transliterację „Neositis”, chociaż nie podają powodu tej metatezy, ani nie ma ona podstaw rękopiśmiennych. Zdaniem Alberta Herrmanna N. jest tożsamy z *Νησίς* Arriana (*Perip.* 27) z wybrzeża południowego → Kaukazu, a jego lokalizacja u Ptolemeusza jest błędna. Niezależnie, N. funkcjonuje jako wyraz pospolity w rodzaju żeńskim: ‘wyspiarska’, ‘mieszkanka wysp’.

Literatura: Herrmann, 1936a, szp. 78.

→ Neurowie (Testimonia Ł1). Aleksandra A. Neĭkhardt (1982, ss. 118–120): wiele hipotez o lokalizacji od Dniestru na południowym zachodzie po Bug i Prypeć na północy i górny Dniepr na wschodzie, ale bardzo ostrożnie na temat przynależności etnicznej. Należy też zwrócić uwagę na fakt, iż Herodot kilkukrotnie stosuje odplemienną nazwę ziemi: Neuryda (*Νευρίς*), co nie zdarza się w przypadku poszczególnych plemion scytyjskich. Świadczy to o wyższej jakościowo organizacji życia społecznego u Neurów i ich poczucia zasiedzenia, dłuższego już związania z terytorium.

Literatura: Mel’nikovskaia, 1967, ss. 167–185 (por. Testimonia Ł1); Rybakov, 1979, ss. 145–148, 189–192 (kultura miłogardzka, „Prasłowianie”).

→ Newazowie (Testimonia Ł1)

Niga (gr. *Νίγα*, Ptolem., *Geogr.* 5.12.3, *hapax legom.*), miasto w → Albanii, dzis. Nidž, kilkanaście kilometrów na zachód od m. Qabala, ale por. tożsamą identyfikację m. → Misia.

Literatura: Herrmann, 1936b, szp. 189.

→ Nil (Testimonia Ł1). Problem źródeł i wylewów rzeki: Hdt 2.19–34.

Nipsajowie (gr. *Νιψαῖοι*, Hdt 4.93), lud tracki, zamieszkujący wybrzeże północnej Tracji; jego nazwa powiązana jest z toponimami Nips (*Νίψ*, *Νίβα*, ‘źródło’; np. Focjusz, *Lexicon* n 214, Theodoridis, 1982–2013; Hezychiusz, *Lexicon* n 556, Latte [Hansen &

Latte, 2005–2009]; *Suda* n 363, Adler, 1928–1938) oraz Nipsa (np. Stefan z Bizancjum, 13.69 Billerbeck, 2006–2017: „Νίψα· πόλις Θρᾴκης· ὁ πολίτης Νιψαῖος. Ἡρόδοτος δ.").

Literatura: Oberhummer, 1936a, szp. 707, 1936b, szp. 707; 1936c, szp. 707.

Nisaja (gr. *Νισαία*, Ptolem., *Geogr.* 6.10.4, 8.23.6), Nisa. Słynny ośrodek miejski cywilizacji irańskiej, położony ok. 20 km na zachód od dzis. Aszchabadu. Stolica państwa → Partów (tzw. Stara Nisa) rozwijała się przez epokę Sasanidów aż po średniowiecze (tzw. Nowa Nisa). Misje archeologiczne, trwające niemal nieprzerwanie od blisko stu lat, przyniosły przebogaty materiał źródłowy z zakresu zabytków kultury materialnej, jak i pisma. Istnieje obszerna literatura poświęcona Nisie, należy zwrócić uwagę na liczne prace Antonia Invernizziego.

Literatura: Invernizzi, 2000, iranicaonline.org (aktualny zarys problematyki i dalsza literatura).

Noes (gr. *Νόης*, Hdt 4.49), rzeka w → Tracji. Prawy dopływ → Dunaju; brak pewnej identyfikacji. Wzmiankowana także u Val. Flaccusa (4.719): „Tyres Hypanisque Nouasque", (6.100): „hiberni qui terga Noae".

Literatura: Oberhummer, 1936d, szp. 810.

Norosbejowie (gr. *Νοροσβεῖς*, Ptolem., *Geogr.* 6.14.11, *hapax legom.*), dublet etnonimu → Norossowie, podobnie jak *hapax Ὀροσβεῖς*.

Literatura: Herrmann, 1936c, szp. 1048.

Norosson (gr. *Νόροσσον ὄρος*, Ptolem., *Geogr*. 6.14.11, *hapax legom.*), pasmo górskie na wschód od → Hyrkańskiego Morza; dzis. Mugodżary (Albert Herrmann), niskie pasmo górskie u podnóża → Uralu, dł. 450 km, najwyższy szczyt Wielki Boktybaj, 657 m n.p.m. Obecność tych informacji świadczy o istnieniu szlaku handlowego łączącego → Oksos z → Tanais, na północ od akwenów morskich.

Literatura: Herrmann, 1914a, szp. 1178; 1936c, szp. 1048.

Norossowie (gr. *Νόροσσοι*, Ptolem., *Geogr.* 6.14.11, *hapax legom.*), lud mieszkający u podnóża gór → Norosson. Zdaniem Alberta Herrmanna wschodni odłam/odmianka etnonimu → Aorsów.

Literatura: Herrmann, 1936c, szp. 1048.

Nymfajon → Nymfeon

→ Nymfeon (Testimonia Ł1)

Oaros (gr. *Ὄαρος*, Hdt 4.123–124, *hapax legom.*), duża rzeka wpadająca do → Meotydy. Nazwa hydronimu jest pochodzenia irańskiego, nawiązująca do terminu ‘woda’ (→ Rha). Prawdopodobnie należy ją utożsamić z Wołgą (wariant zapisu → Rha), której ujście Herodot błędnie lokuje. Bardzo stanowczo wystąpił przeciw owej *communis opinio* Rybakov (1979, s. 55–59), który nie dostrzega tu błędu historyka, gdyż utożsamia Oaros z dzis. rz. Korsak. Głównym argumentem jest wzmianka w *Dziejach* (par. 124), iż szachinszach Dariusz dotarł do Oaros, co w przypadku Wołgi wydaje się rzeczą niemożliwą. Dodatkowo, uczony radziecki sugeruje, iż Oaros to ptolemejski → Agaros.

Literatura: Herrmann, 1937a, szp. 1680–1681; Rybakov, 1979.

→ Ocean (Testimonia Ł1). Nie ma wątpliwości, że koncepcja O. jako wody/rzeki okalającej świat ma źródła orientalne (por. Wielka Zieleń, Wielki Okrążający w tradycji egipskiej). W tradycji mitologicznej funkcjonowała też mniej znana forma: Ogenos (*Ὠγενος*), np. Lycoph., *Alex*. 231.

Literatura: Helck, 1980, szp. 1276–1279; Hennig, 1934, s. 36.

Ochos (gr. *Ὦχος*, Ptolem., *Geogr.* 6.11.2, 6.11.4), bardzo trudna identyfikacja (Tedżen, William Smith; Pang/Wachab, Wilhelm Tomaschek, Josef Markwart; Uzboj [rzeka, uchodząca do → Hyrkańskiego Morza, która zanikła w XVII w.], Atrek, Claude Rapin), zwłaszcza że podobieństwo nazwy spowodowało częste mylenie z → Oksosem. Nie jest wykluczone, że w zależności od konkretnego miejsca i związanych z nim źródeł pod Ochosem rozumiano różne cieki wodne. Marek J. Olbrycht wskazuje na dwie rzeki, określane mianem O.: wspomniany już Uzboj oraz Ab-e Qaysar w dzis. Afganistanie. → Sirachowie.

Literatura: Olbrycht, 2010, ss. 111–116; Rapin, 1998, ss. 201–225; Smith, 1854.

Odrysowie (gr. *Ὀδρύσαι*), duży i silny związek plemienny → Traków, funkcjonujący w drugiej połowie I tys. p.n.e. Za panowania Sitalkesa (431–424 p.n.e.) osiągnęli apogeum swojej potęgi, jednocząc terytoria trackie od wybrzeży M. Egejskiego po ujście → Dunaju, co nigdy się już później nie powtórzyło, a Trakowie stali się tylko przedmiotem polityki greckiej, macedońskiej i rzymskiej. Stosunkowo dobrze poznany, o bogatej literaturze przedmiotu.

Literatura: Archibald, 1998 (obecnie podstawowa synteza).

Oflonowie (gr. *Ὄφλωνες*, Ptolem., *Geogr.* 3.5.24), bliżej nieznany lud zamieszkujący nad środkowym biegiem rz. → Tanais. Warto zwrócić uwagę, czego dotąd nie uczyniono, na homonim u Jana Filoponosa (*De vocabulis*, recensio a, o 9, Daly, 1983): „Ὄφλων· τὸ ἐθινκόν, Ὄφλονες γὰρ ἔθνος Ἀρμενίας”.

Literatura: Herrmann, 1939b, szp. 665.

Ogenos → Ocean

Ogygia (gr. *ἡ Ὠγυγία*, łac. *Ogygia*), według tradycji epickiej wyspa, którą zamieszkiwała nimfa Kalypso. Podejmowano wiele prób jej identyfikacji, czasem wręcz fantastycznych: Madera (Alexander von Humboldt), Ceuta (Victor Bérard), Malta (Ernle Bradford), Islandia (Gilbert Pillot), Teneryfa (Richard Hennig), Ustica (Arthur Breusing). Obecnie brak konsensu nie tylko w kwestii identyfikacji, lecz w samym sensie szukania realnego obiektu geograficznego. Za przykład niech nam posłuży komentarz współczesnego autorytetu w badaniach homeryckich, Irene de Jong (1957–), w którym O. omawiana jest dość szczegółowo (2004, zwł. ss. 127–130, 186), lecz zabrakło najmniejszej aluzji do kwestii etymologii oraz ewentualnego położenia w realnym świecie.

Należy zwrócić uwagę na pokrewny rzeczownik – *ὤγυγος* – na określenie potopu wcześniejszego niż w czasach Deukaliona (Gian A. Caduff) oraz przymiotnik *ὠγύγιος*, 'bardzo stary, pradawny' (Styks u Hezjoda, *Theog.* 806; brama mitycznych Teb u Eurypidesa, *Phoen*. 1113 i Apollodora 3.68). Termin ma najprawdopodobniej pochodzenie semickie (Cristiano Grottanelli, André Pelletier).

Literatura: Bérard, 1927–1929/1971[683]; Bradford, 1963; Breusing, 1889; Caduff, 1986; Grottanelli, 1979, ss. 39–63; Hennig, 1934; Jong, 2004; Pelletier, 1980, ss. 211–215; Pillot, 1969.

Ogyjon Góry (gr. *τὸ Ὠγύιον ὄρος*, Strabon 7.3.6, *hapax legom.*), oronim wspomniany tylko przez Strabona, jako podmiot nieistniejący wedle opinii Apollodora. Prawdopodobnie termin został zepsuty w przekazie.

Ojchardes (gr. *Οἰχάρδης*, Ptolem., *Geogr.* 6.16.3–4; łac. *Oechardes*, Ammianus Marcell. 33.6.65), rzeka u zachodnich granic → Serike; dzis. rz. Tarym w Kotlinie Kaszgarskiej, której część północna zwana jest → Auzakittis.

Literatura: Herrmann, 1937b, szp. 2101–2102.

Ojdanes (gr. Οἰδάνης, Strabon 15.1.72, *hapax legom.*), dopływ → Gangesu; poświadczony tylko u Strabona, lecz podjęto próby jego identyfikacji z Jamuną (Ἰωμάνης, Arrian, *Ind.* 8.5, tak w edycji Kramera [1844–1852] po emendacji: **Οἰμάνην*), czemu przeczy wszakże Kurcjusz Rufus (8.9.9) wzmiankujący zarówno rzekę *Iomanes*, jak i *Diardines* (por. tu *Δάονας* Ptolemeusza, *Geogr.* 7.2.7; przy czym Stückelberger & Graßhoff [2006, s. 723, przyp. 118] proponują ostrożnie identyfikację Daonasu z Mekongiem), w której żyją krokodyle i delfiny, podobnie jak w charakterystyce Strabona. Nie można też wykluczyć możliwości, iż są to dwa hydronimy jednej rzeki (Brahmaputry?), pochodzące z różnych źródeł.

Literatura: Stein, 1937, szp. 2102–2103.

---

[683] Recenzja René Dussaud (1929, ss. 272–273): brak akceptacji tezy Bérarda, ale docenienie jego erudycji.

Ojnanteja (gr. *Οἰνανθεία*, Ptolem., *Geogr.* 5.9.9, 8.18.4, *hapax legom.*), miasto na południe od rz. → Burkas; dzis. Gagra (do 1948 r. Gagry) w Abchazji. Istnieje też dobrze poświadczone żeńskie imię własne *Οἰνάνθη*.

Literatura: Tomaschek, 1897f, szp. 732.

Ojnussaj (gr. *Οἰνοῦσσαι*, Hdt 1.165; Thuc. 8.24.2; dzis. Oinousses), grupa dziewięciu małych wysepek na wschód od wyspy → Chios.

Literatura: J. Schmidt, 1937, szp. 2283.

Okeanos → Ocean

Okseja Góry (*Ὤξεια*, *Οὔξια ὄρη*, Ptolem., *Geogr.* 6.12.1, 6.12.4, 6.14.14, *hapax legom.*), ponieważ pomiędzy dolnym → Oksosem a → Jaksartesem brak pasma górskiego, należy widzieć w tym miejscu błędne przeniesienie gór położonych znacznie bardziej na południe, na pograniczu dzis. Tadżykistanu i Uzbekistanu, tzn. pasm Zerawszan czy Hisar. W tym ostatnim kontekście oronim tożsamy z → Sogdyjskimi Górami. Tak np. Claude Rapin (1998, s. 204) łączy oba oronimy w jedno pasmo: właśnie Hissar i leżące bardziej na południe Kuh-i Tang (Kugitang), chociaż to tylko wariantowe przybliżenie.

Literatura: Herrmann, 1942d, szp. 2003; Rapin, 1998, ss. 201–225.

Oksejana (*Ὠξείανα*, Ptolem., *Geogr.* 6.12.5, 8.23.11, *hapax legom.*), miasto nad → Oksosem; niezidentyfikowane, najprawdopodobniej dublet → Aleksandra Oksejane, a nie *Oziana*, jak by chciał Josef Markwart.

Literatura: Herrmann, 1942b, szp. 2004.

Oksejane jezioro (gr. *Ὠξειανὴ λίμνη*, Ptolem., *Geogr.* 6.12.3; łac. *Oxia palus*, Ammianus Marcell. 23.6.59), dzis. Jezioro Aralskie, jakkolwiek trzeba dla porządku wskazać, iż Josef Markwart widział tu bardzo odległe jezioro Kara-kul w dzis. północno-wschodnim Tadżykistanie.

Literatura: Herrmann, 1942c, szp. 2004, 1942e, szp. 2004–2005.

Oksejanowie (*Ὠξειανοί*, *Ὠξιανοί*, Ptolem., *Geogr.* 6.12.4), lud zamieszkujący terytorium → Sogdiany nad dolnym → Oksosem. Warto zwrócić uwagę na interesującą definicję, o charakterze apelatywu geograficznego, u Tzetzesa (*Chil.* 760–61, Leone, 1968): „Τρία τὰ ἔθνη τῶν Σκυθῶν, ὧν μάνθανε τὰς κλήσεις, / Μαιῶται καὶ Καυκάσιοι καὶ οἱ Ὠξιανοί δέ" [„Należy nauczyć się nazw trzech *ethne* Scytów, / Meoci, Kaukascy i Oksjanowie"].

Oksianowie → **Oksejanowie**

→ Oksos (Testimonia Ł1).

Literatura: Massalski, 1932, ss. 1–76 (pośmiertnie opublikowany, wartościowy tekst Władysława Massalskiego [1859–1932], zawierający wiele pożytecznych informacji etnograficznych, korzystający z dawnej literatury rosyjskiej); Şengör, 2009, ss. 316–318 (powrót do hipotezy Władimira Bartholda, iż Amu-daria rzeczywiście wpływała do M. Kaspijskiego w X–XVI w., możliwe zatem, iż źródła antyczne także poprawnie wskazywały ujście do tego morza; nie należy tego wykluczyć, albowiem rejon ten podlegał dużym, udowodnionym już zmianom hydrologicznym w epoce nowożytnej, ale nie przeprowadzono jeszcze adekwatnych, rozstrzygających badań geologicznych).

Oksydrakowie → Oksydrankowie

Oksydrankowie (gr. *Ὀξυδράγκαι* [*hapax legom.*], *Ὀξυδράκαι*, Ptolem., *Geogr.* 6.12.4), lud mieszkający u podnóża → Gór Sogdyjskich. Najprawdopodobniej doszło do przeniesienia na północny zachód etnonimu dobrze znanego z historiografii i geografii północnych obszarów subkontynentu indyjskiego.

Literatura: Herrmann, 1942f, szp. 2024; Stein, 1942, szp. 2024–2032.

→ Olbia (Testimonia Ł1). Według najnowszych badań polsko-ukraińskiej ekspedycji archeologicznej chora Olbii na granicy zachodniej obejmowała także osadę Koszary (koniec V – połowa III w. p.n.e.) nad Limanem Tyligulskim (→ Asiakes). Nie ma zgody, co do utożsamienia Koszar z → Ordessus.

Literatura: Bujskich, 2006, ss. 115–140; Dubois, 1996; Neĭkhardt, 1982, ss. 214–220; Papuci-Władyka, Vickers, Bodzek, & Braund, 2011; Porucznik, 2018, ss. 399–414; Vinogradov & Kryžickij, 1995.

→ Olbiopolis (Testimonia Ł1)

Olondowie (gr. *Ὀλόνδαι*, Ptolem., *Geogr.* 5.9.23, *hapax legom.*), wydawcy Ptolemeusza (Stückelberger & Graßhoff, 2006, s. 539, przyp. 172) uważają – za starszą nauką – ten etnonim za zepsutą formę etn. Alontów, mieszkających nad rz. *Ἀλόντις* (dzis. Terek). Stefan z Bizancjum (24.12 Billerbeck, 2006–2017) podaje ich centrum osadnicze: „Ὤλινna· πόλις πρὸς τῇ Κασπίᾳ θαλάσσῃ. τὸ ἐθνικὸν Ὠλινναῖος, ὡς Πελινναῖος τῆς Πελίννης". Nie jest znane źródło formy *Ollina*, użytej przez Alberta Herrmanna (*lapsus calami*?). Zarówno Margarethe Billerbeck, jak wcześniej August Meineke podają: *Olinna*.

Literatura: Herrmann, 1937c, szp. 2487, 1937d, szp. 2494.

Ombroni (gr. *Ὄμβρωνες*, Ptolem., *Geogr.* 3.5.20, *hapax legom.*), lud sąsiadujący od południa z → Awarinnami. Brak uznanej identyfikacji; wydawca Ptolemeusza Karl Müller wiąże ich z germańskimi Ambronami.

Literatura: Herrmann, 1939a, szp. 350.

→ Oracze (Testimonia Ł1). Michaił Iłłarionowicz Artamonow sądzi, iż termin *γέωργοι* ma znaczenie szersze aniżeli *ἀροτῆρες* i oznacza wszelką działalność rolniczą, np. sadownictwo, pszczelarstwo itp., a nie tylko uprawę ziemi. A oba terminy oznaczają wspólnie ludność osiadłą lasostepu od → Dniepru do → Donu. B. A. Rybakov natomiast (1979, ss. 127–133) traktuje obie nazwy całkowicie synonimicznie (za Luborem Niederle i Siergiejem Stratanowskim, tłumaczem *Dziejów* Herodota na język rosyjski) i widzi ich w górnej → Hylei, czyli obszarze leśnym nad Worsklą (→ Pantikapaja).

Literatura: Abaev, 1980, ss. 129–130; Artamonov, 1949, s. 129; Neĭkhardt, 1982. ss. 104–107; Rybakov, 1979.

→ Oranowie (Testimonia Ł1)

Ordessos → Ordessus

→ Ordessus (Testimonia Ł1)

Orejsici (gr. *Ὀρείσιτοι*, *Ὄρσιτοι*, Ptolem., *Geogr.* 6.11.6, *hapax legom.*), lud zamieszkujący południową → Baktrię.

Literatura: Herrmann, 1939c, szp. 942.

Orgasowie (gr. *Ὄργασοι*, Ptolem., *Geogr.* 6.14.10, *hapax legom.*), lud zamieszkujący terytorium na południowy zachód od dolnej → Rha, ale nie w bezpośredniej bliskości → Hyrkańskiego Morza. Umiejscowienie O. na środkowym Uralu i uznanie za przodków Madziarów przez Alberta Herrmanna nie ma absolutnie żadnych podstaw.

Literatura: Herrmann, 1939d, szp. 1024.

Orinajowie → Oranowie

→ Orkady (Testimonia Ł1)

Orkas (gr. *Ὄρκας*, Diodor 5.21.3), przylądek w → Brytanii, w dzis. rejonie m. John O'Groats: Dunnet Head albo Duncansby Head. Nazwą nawiązuje do pobliskich → Orkadów, stąd bez dodatkowego kontekstu oba terminy mogą być nieodróżnialne.

Literatura: MacDonald, 1939, szp. 882.

Orosbejowie → Norosbejowie

Orosson → Norosson

Orsici → Orejsici

Osika (gr. *Ὄσικα*, Ptolem., *Geogr.* 5.12.5, 8.19.9, *hapax legom.*), miasto w → Albanii; dzis. Saki w zachodnim Azerbejdżanie, na południowy wschód od m. Qakh. Natomiast Albert Herrmann ostrożnie podaje bardzo ogólną lokalizację.

Literatura: Herrmann, 1942a, szp. 1585.

Osilowie (gr. *Ὄσιλοι*, *Ὄσυλοι*, Ptolem., *Geogr.* 3.5.24, *hapax legom.*), lud znad środkowego biegu → Tanais, mieszkający na północ od → Roksolanów. Brak innych źródeł nie pozwala na bliższą identyfikację.

Osismiowie (gr. *Ὀσίσμιοι*, Ptolem., *Geogr.* 2.8.5–6; łac. *Osismi*, Caes., *BG* 3.9.10; *Ossismi*, Mela 3.48), lud galijski (→ Galia) dość licznie poświadczony źródłowo w kilku odmiankach, których przyczyną są oczywiste trudności w transmisji z lokalnego dialektu celtyckiego na język grecki i łaciński oraz zmiany, wynikłe z upływu czasu: Ostiajowie (*Ὠστιαῖοι*), Ostidajowie (*Ὠστιδαῖοι*), Ostimiowie (*Ὠστίμιοι*), Ostionowie (*Ὠστίωνες*), Kossinowie (*Κόσσινοι*). Prawdopodobnie należy też zaliczyć do nich *Oestrymni*, znanych z Avienusa (*Ora maritima* 91; Franke, 1942 czy ostatnio Roller, 2022, ss. 140–141). Odmiennie uważa Barry Cunliffe (2018/2024, ss. 67–68, 131–134), który lokalizuje zatokę Oestrymnicus i wyspy Oestrymnides w zatoce Corcubión i przylądku Finisterre w hiszpańskiej Galicji; Cunliffe patrzy wszakże na źródła pisane z perspektywy swojego konstruktu relacji społeczno-ekonomicznych wybrzeży atlantyckich w epoce brązu oraz wczesnego żelaza i nie analizuje całości semantyki tychże etnonimów w świadectwach pisanych. Główny ośrodek O. w Vorganium (też Vorgonium, Vorgium; dzis. Carhaix) na północnym zachodzie Bretanii.

Literatura: Cunliffe, 2018/2024; Franke, 1942, szp.1665; Goessler, 1942, szp. 1602–1608; Macdonald, 1937a, szp. 2038; Roller, 2022.

Ostiajowie, Ostidajowie, Ostimiowie, Ostionowie → Osismiowie

Ostobara → Estobara

→ Ottogoroga (Testimonia Ł1). Toponim Tybet to nazwa obca, związana z mongolskim ludem T'o-pa (Tabgaczami; Beckwith, 2005). Nazwa własna to *Bod*. Współczesne

chińskie określenie *Xizang* to przymiotnikowe określenie 'bogactwo', 'skarbiec' (domyślnie) ziem zachodnich.

Literatura: Beckwith, 2005, ss. 7–22; Lindegger, 1979–1993.

Paflagonia (gr. *Παφλαγονία*), kraina historyczno-geograficzna w środkowo-północnej Anatolii, od północy i wschodu graniczącą z wybrzeżem pontyjskim, od zachodu z Bitynią, a od południowego zachodu z Galacją. W źródłach hetyckich późnej epoki brązu zwana Pala. → Halys, → Kallichoros, → Karambis.

Literatura: Bryce, 2009, s. 524; Ruge & Bittel, 1949, szp. 2486–2550.

Pagyrici (gr. *Παγυρῖται*, Ptolem., *Geogr.*, 3.5.22, *hapax legom.*), lud zamieszkujący → Sarmację Europejską, na północ od → Aorsów, a zatem na bliżej nieokreślonym obszarze strefy niżu pomiędzy Wyżynami Środkoworosyjką a Nadwołżańską.

Literatura: Diehl, 1942a, szp. 2339–2340.

Pajonowie (gr. *Παίονες*), dobrze znany lud znad górnego Aksiosu (dzis. Wardar) z drugiej połowie I tys. p.n.e. Jego miejsce w rodzinie indoeuropejskiej jest niejednoznaczne: zaliczany do Brygów (→ Frygów europejskich) z pewnością zawierał też element iliryjski (→ Illyrikum). Dzieje polityczne Pajonów powiązane są głównie z historią Macedonii; udział Pajonów w bitwie pod Platejami po stronie perskiej: Hdt 9.32.

Literatura: Pająkowski, 1981, 2000 (wydanie niemieckojęzyczne).

Paktyika (gr. *Πακτυϊκή*, Hdt 3.93, 3.102, 4.44 [= Pseudo-Skylaks, fragm. 3a Jacoby], 7.85), kraina historyczno-geograficzna w dzis. północnym Pendżabie. Obecność Paktyów (*Πακτύες*) w armii Kserksesa: Hdt 7.67 (błędne ulokowanie przy Armeńczykach w: 3.95); być może potomkami Paktyów są współcześni Pasztunowie, mieszkający w Afganistanie i Pakistanie (Asheri & Corcella, 2007, s. 613; Herzfeld, 1947, s. 182; Karttunen, 1989, s. 44; przeciw: Bailey, 1952, s. 430). Nie mylić z terytorium *polis* Paktii (*Πάκτυα*) na Chersonezie Trackim (dzis. Gallipoli).

Literatura: Asheri & Corcella, 2007; Bailey[684], 1952, ss. 420–434; Herzfeld, 1947, ss. 180–184; Karttunen, 1989.

Palibotra (gr. *Παλιβόθρα, Παλιμβόθρα*, Ptolem., *Geogr.* 7.1.73; sanskr. *Pataliputra*, dzis. Patna), miasto nad → Gangesem w stanie Bihar; stolica imperium Maurjów (ok. 324–181/180 r. p.n.e.), którego największym władcą był cesarz Aśoka (ok. 268–232 r. p.n.e.). Znana w geografii greckiej jako „największe i najwspanialsze z miast"

[684] Harold W. Bailey (1899–1996), jeden z najwybitniejszych znawców języków irańskich, por. jego biografię naukową pióra J. Sheldona (2002) w EIr (www.iranicaonline.org).

→ Indii (Diodor 2.39.3), przez całe tysiąclecia zachowała status jednego z najważniejszych ośrodków kulturalnych (ważne miejsce dla rozwoju wczesnego buddyzmu) i gospodarczych cywilizacji indyjskiej.

Literatura: Kaul, 2015, ss. 514–536; Schlingloff, 1969, ss. 79–141.

→ Pamfilia (Testimonia Ł1). Obecność Pamfilów (*Πάμφυλοι*) w armii Kserksesa: Hdt 7.91.

Panchajowie (gr. *Παγχαῖοι*, Diodor 5.42, 5.44; łac. *Panchai*, Mela, 3.81), lud – w tradycji Euhemera – zamieszkujący mityczną wyspę Panchaję na → Oceanie, w tej jego części, którą obecnie zwiemy Zatoką Adeńską bądź Oceanem Indyjskim. P. to imię znaczące, wskazujące na pomyślność duchowo-materialną (*παν+χάιος*), por. apelatyw Dzeusa u Kallimacha (*Iamb.*, fragm. 191.10, Pfeiffer, 1949), powtórzony przez Hezychiusza (π 31, Hansen & Latte, 2005–2009). Ze względu na aspekt desakralizacji tradycyjnych bogów wspomniani przez Euzebiusza z Cezarei (*PE* 2.2.55, 2.2.57).

Literatura: Ziegler, 1942, szp. 493–495.

Paniardis (gr. *Πανιαρδίς*, Ptolem., *Geogr.* 5.9.2, *hapax legom.*), miejscowość położona po prawobrzeżnej stronie ujścia rz. → Tanais do → Meotydy, na wschód od rz. → Marubios; założona przez → Paniardów, pozostaje niezidentyfikowana.

Literatura: Diehl, 1942b, szp. 594.

Paniardowie (gr. *Πανιάρδοι*, *Πανιορδοί*, Ptolem., *Geogr.* 6.14.10, *hapax legom.*), lud zamieszkujący terytorium przy środkowym biegu → Rha.

Literatura: Diehl, 1942c, szp. 594.

Paniordowie → **Paniardowie**

Pantialajowie (gr. *Πανθιαλαῖοι*, Hdt. 1.125, *hapax legom.*), jeden z osiadłych szczepów → Persów. Być może należy ich umiejscawiać w Sīrjān (dzis. zach. Kerman; Cook, 1985, s. 238).

Pantikapaja → Pantikapajon

→ Pantikapajon (Testimonia Ł1)

→ Pantikapes (Testimonia Ł1)

Paralaci → Auchetowie

→ Parapanisos (Testimonia Ł1)

→ Parianowie (Testimonia Ł1)

Parikaniowie (gr. *Παρικάνιοι*, Hdt. 3.94), lud zamieszkujący południowo-wschodni Iran. Obecność Parikanów w armii Kserksesa: Hdt 7.68, 7.86. Należy ich odróżnić od ludu o tej samej nazwie z północnego zachodu, najprawdopodobniej tożsamego z → Parianami, mieszkańcami → Hyrkanii.

Literatura: Junge, 1949, szp. 1482–1483.

Parka (gr. *Πάρκα*, Ptolem., *Geogr.* 3.7.2, *hapax legom.*), miejscowość w kraju → Jazygów, na terenie dzis. Węgier; niezidentyfikowana.

Literatura: Mócsy, 1968, szp. 1029.

Parnowie → Dahowie

→ Paropanisadzi (Testimonia Ł1). O utożsamieniu P. z Paktyami (→ Paktyika) pisał Herzfeld (1947, s. 182).

Literatura: Herzfeld, 1947, ss. 180–184.

Paropanisos → Parapanisos, → Paropanisadzi

Parosta (gr. *Παρόστα*, Ptolem., *Geogr.* 3.6.5, *hapax legom.*), miasto na → Chersonezie Taurydzkim; niezidentyfikowane.

Literatura: Diehl, 1949a, szp. 1872.

→ Partenion (Testimonia Ł1).

Literatura: Braund, 2019a, ss. 21–22 (identyfikacja z Porthmium); Diehl, 1949b, szp. 1890–1891.

Partenios (gr. *Παρθένιος*, Ptolem., *Geogr.* 5.1.7; łac. *Partenius*, Ammianus Marcell. 22.88.17), rzeka płynąca na wschód od Heraklei Pontyjskiej; dzis. rz. Bartin. P. pełniła ważną rolę w mitycznej i wczesnej historii tej *polis* (Asheri, 1972).

Literatura: Asheri, 1972; Dörner, 1949, szp. 1893–1894.

Partia (gr. *Παρθία*, Ptolem., *Geogr.* 6.5), kraina historyczno-geograficzna na obszarze dzis. północno-wschodniego Iranu i południowego Turkmenistanu. Naturalne granice wyznaczają: pasmo Kopet Dag od północy i pustynia Daszt-e-Kawir od południa.

W latach 247 p.n.e. – 224 n.e., za rządów dynastii Arsakidów, centrum polityczne cywilizacji irańskiej.

Literatura: Dąbrowa, 2011; Hackl, Jacobs, & Weber, 2010 (dzieło fundamentalne); Wiesehöfer, 1998.

Partiskon (gr. *Πάρτισκον*, Ptolem., *Geogr.* 3.7.2, *hapax legom.*), miejscowość w kraju → Jazygów. Niewątpliwie powiązana jest ona z hydronimem → Patyssus, czy to jako nadrzeczna osada o tej samej nazwie, czy to jako błędne zdublowanie nazwy rzeki i stworzenie przez Ptolemeusza nieistniejącego w rzeczywistości ośrodka.

Literatura: Polaschek, 1949, szp. 2045–2046.

→ Partowie (Testimonia Ł1). Obecność Partów w armii Kserksesa: Hdt 7.66. Rozszerzenie wyjaśnienia terminu chińskiego *Ansi/Anxi*: w średniochiń. **ansik* (Pulleyblank, 1991, ss. 24, 330), ze starochiń. **ansək*, **arsək* (Starostin, 1989, ss. 552, 577) lub **arśək*, czyli **arśăk* (Beckwith, 2020, s. 110, przyp. 16), co stanowi transkrypcję partyjskiej formy *Arsakidzi* (Aršak; → Partia).

Literatura: Beckwith, 2020; Pulleyblank, 1991; Starostin, 1989.

Pasargadowie (gr. *Πασαργάδαι*, Hdt 1.125), jeden z osiadłych szczepów → Persów, związany z bardzo ważnym ośrodkiem politycznym Achemenidów, Pasargadai, gdzie po dziś dzień wznosi się grób Cyrusa Wielkiego. Ich umieszczenie przez Ptolemeusza na wybrzeżu Karmanii (6.8.12) jest kompletnie błędne.

Literatura: Stronach & Gopnik, 2009 (aktualna bibliografia przedmiotu).

Pasikowie → Apasiakowie

Pasiris (gr. *Πασιρίς*, *Παγυρίς*, Ptolem., *Geogr.* 3.5.27, *hapax legom.*), miejscowość nad rz. → Karkinitis; niezidentyfikowana.

Patarue (gr. *Παταρούη*, Ptolem., *Geogr.* 5.9.2, *hapax legom.*), miejscowość u ujścia → rz. Tanais; wydawcy Ptolemeusza (Stückelberger & Graßhoff, 2006) sugerują zepsucie toponimu Patrasys (łac. *Patreum*), dzis. wieś Garkuszi (Scholl, 1984), co oznaczałoby jednak radykalną zmianę lokalizacji (na półwyspie Tamań). Por. Stefan z Bizancjum (16, lemma 70, Billerbeck & Neumann-Hartmann, 2015): „Πάτρασυς· πόλις Ποντική, ὡς Ἑκαταῖος Ἀσίᾳ. τὸ ἐθνικὸν Πατρασίντης καὶ Πατράσυος καὶ Πατρασυεύς".

Literatura: Scholl, 1984, ss. 105–138, zwł. s. 131.

→ Patyssus (Testimonia Ł1)

Pelazgowie (gr. *Πελασγοί*), występujące w greckiej historiografii i mitografii określenie ludności przedgreckiej (niekoniecznie autochtonicznej), zamieszkującej tereny późniejszej Grecji; → Adriatyckie Morze.

Penejos (gr. *Πηνειός*, Ptolem., *Geogr.* 3.13), największa rzeka Tesalii (dł. 217 km), wypływająca z gór Pindos i uchodząca do → Egejskiego Morza w Zatoce Termajskiej. Bogato poświadczona w źródłach pisanych, obecna w tradycji mitologicznej. Nazwa współczesna jest identyczna, a wymowa „Pinios" jest jedynie skutkiem itacyzmu.

L i t e r a t u r a : Stählin, 1937, szp. 458–459.

Perierbidowie (gr. *Περιέρβιδοι*, *Περιέρβιοι*, Ptolem., *Geogr.* 5.9.16, *hapax legom.*), wielki lud znad środkowego zakola rz. → Tanais.

L i t e r a t u r a : Herrmann, 1937e, szp. 743.

Perierbiowie → Perierbidowie

Persja (gr. *Περσίς*, Ptolem., *Geogr.* 6.4), kraina historyczno-geograficzna na obszarze południowo-zachodniego Iranu, której granice są w zasadzie tożsame z dzis. prowincją Fars (nowoperska wersja terminu P.). Dwukrotnie (w latach 559–330 p.n.e.: Achemenidzi; w latach 224–651 n.e.: Sasanidzi) centrum polityczne cywilizacji irańskiej.

Obecność Persów w armii Kserksesa: Hdt 7.61. Herodot w tym miejscu określa ich też jako *Ἀρταῖοι*, co nie jest etnonimem, lecz apelatywem: 'czciciele Arty'. Udział Persów w bitwie pod Platejami: Hdt 9.31.

Diaspora irańska na Zachodzie utworzyła centrum badań nad cywilizacją irańską na Uniwersytecie Columbia. Wielkie zasługi położył tu światowej sławy uczony Ehsan Yarshater (1920–2018). Owocem tych badań jest wydawnictwo *Encyclopaedia Iranica*, do którego należy sięgnąć zawsze przy rozpoczęciu konkretnych badań z iranistyki.

→ Perska Zatoka (Testimonia Ł1)

Persowie → Persja

Perint (gr. *Πέρινθος*, Ptolem., *Geogr.* 3.11.6, 3.11.10, 8.11.7), kolonia → Samos z przełomu VII/VI w. p.n.e., położona nad → Propontydą; dzis. Marmara Ereğlisi. Ważny ośrodek handlowy → Tracji. Z cmentarza tej *polis* pochodzi interesująca inskrypcja (VI/V w. p.n.e.), wskazująca na istnienie tożsamości lokalnej Taurów (→ Taurowie), mimo greckiego imienia (*Carmina Epigraphica Graeca* 175): „Τύχωνος. / σήματι τῶιδ' ὑπόκειται ἀνὴρ [π]ολλο[ῖ]σι ποθενὸς / Ταῦρος ἐὼν γενεήν. τὄνο[μ]α δ' ἐστὶ Τύχων"

[„Tychona. / Tu spoczywa w grobie mąż, za którym tęskni wielu, / z urodzenia Tauros, a imię jego Tychon"].

Literatura: Graham, 1964, s. 73–75; Hansen & Nielsen, 2004, nr 678; Oberhummer, 1937, szp. 802–813.

Pession (gr. *Πέσσιον*, *Πέσιον*, Ptolem., *Geogr.* 3.7.2, *hapax legom.*), miejscowość → Jazygów; niezidentyfikowana.

Literatura: Polaschek, 1937, szp. 1113.

→ Peucynowie (Testimonia Ł1)

→ Peuke (Testimonia Ł1)

Peukecyni → Peucynowie

Piengici (gr. *Πιενγῖται*, Ptolem., *Geogr.* 3.5.20, *hapax legom.*), plemię → Sarmacji Europejskiej, zamieszkujące północne zbocza → Karpat. Pavel J. Šafařík (Schafarik, 1843, s. 207) na podstawie jedynie zewnętrznego podobieństwa nazw umieszcza je nad uchodzącą pod Pińskiem do Prypeci rz. Pieną, co jest niemożliwe.

Literatura: Diehl, 1956, szp. 494.

Piktonowie (gr. *Πίκτονες*, Ptolem., *Geogr.* 2.7.6, 2.7.10; łac. *Pictones*, Caes., *BG* 7.4.6), plemię galijskie (→ Galia) mieszkające na południowy wschód od ujścia rz → Lejger, w rejonie dzis. Poitou. Główne ośrodki to Ratiatum (dzis. Rezé) i Limonum (dzis. Poitiers).

Literatura: Goessler, 1941, szp. 1203–1213.

Plankty (gr. *Πλαγκταί*, *Od.* 12.59–72; łac. *Planctae*), dwie poruszające się i ścierające razem skały w cieśninie morskiej. Obecne już w tradycji eposu, otrzymują różne lokalizacje w realnej geografii, jednak nawet najczęstsza identyfikacja ze → Symplegadami pozostaje przedmiotem dyskusji.

Literatura: Gisinger, 1950, szp. 2187–2199.

Polytimetos (gr. *Πολυτίμητος*, Ptolem., *Geogr.* 6.14.2; Strabon 11.11.5; Curtius Rufus 7.10.1–3), rzeka w „Scytii po tej stronie gór Imavus", a zatem w zachodniej Azji Środkowej; dzis. Zarafszan (dł. 877 km). Źródła antyczne słusznie podkreślają, iż rzeka kończy swój bieg w piaskach, a nie uchodzi do żadnego zbiornika wodnego czy innej rzeki.

Literatura: Rapin, 1998, ss. 201–225, tu s. 203; Treidler, 1952, szp. 1836–1838.

→ Pont (Testimonia Ł1)

Pont Kapadocki (gr. *Πόντος Καππαδοκικός*, Ptolem., *Geogr.* 5.6.5, 5.10.3), termin bardziej o charakterze opisu geograficznego aniżeli nazwy integralnej krainy historyczno-geograficznej (por. → Mossynojkowie). Oznacza północno-wschodnie wybrzeże anatolijskie, pomiędzy Kerasous (dzis. Giresun) na zachodzie a Trapezuntem (dzis. Trabzon) na wschodzie.

Poritos (gr. *Πόριτος*, Ptolem., *Geogr.* 3.5.13, *hapax legom.*), rzeka w → Sarmacji Europejskiej, wpadająca do → Meotydy na zachód od → Tanais; niezidentyfikowana, jakkolwiek poważną propozcją jest dzis. rz. Mius, uchodząca pod Taganrogiem. W koncepcji Rybakova (1979, ss. 55–59) dzis. rz. Berda (por. → Agaros).

Literatura: Treidler, 1953a, szp. 248.

Portakra (gr. *Πορτάκρα*, *Ποστάκρα*, Ptolem., *Geogr.* 3.6.5, *hapax legom.*), miejscowość w interiorze → Chersonezu Taurydzkiego, najprawdopodobniej niedaleko na południowy zachód od → Kimmerion.

Literatura: Treidler, 1953b, szp. 333–335.

Postigia (gr. *Ποστιγία*, *Ποστίγιρα*, Ptolem., *Geogr.* 3.6.5, *hapax legom.*), miejscowość w interiorze → Chersonezu Taurydzkiego.

Priene (gr. *Πριήνη*, Ptolem., *Geogr.* 5.2.19; het. *Pariyana* [Woudhuizen, 2018]), od II tysiąclecia p.n.e. bardzo ważny ośrodek cywilizacji anatolijskiej, greckiej, rzymskiej i bizantyńskiej, położony u dawnego ujścia rz. Meander w Jonii (o radykalnie zmienionym środowisku dawnej zatoki Latmos, zob. Herda i in., 2019). Ponieważ wykopaliska w Priene trwają od ponad stu lat (misja niemiecka od 1896 r.), dysponujemy obszerną bazą źródłową tak z zakresu archeologii, jak i epigrafiki.

Literatura: Herda, Brückner, Müllenhoff, & Knipping, 2019, ss. 1–86; Woudhuizen, 2018, ss. 302–311, tu s. 304, 2011, tu ss. 410–412. Od 1977 r. w ramach serii „Archäologische Forschungen" (Deutsches Archäologisches Institut, Wiesbaden) publikowana jest podseria „Priene".

Prokonnesos (gr. *Προκόννησος*, Hdt. 4.14; Ptolem., *Geogr.* 3.11.14, 8.11.8 [*Προικόνησος*]), *polis* założona przez → Milet na wyspie Marmara, ok. 690–670 r. p.n.e. Znana przede wszystkim ze znakomitej jakości marmuru.

Literatura: Danoff, 1974, szp. 560–561; Hansen & Nielsen, 2004, nr 759; Thompson, 1965, ss. 30–35.

→ Propontyda (Testimonia Ł1)

Psatis (gr. *Ψάθις*, Ptolem., *Geogr.* 5.9.4, 5.9.27, *hapax legom.*), środkowa odnoga rz. → Hypanis.

Literatura: Treidler, 1959a, szp. 1312–1316 (znakomite omówienie).

Psessjowie (gr. *Ψήσσιοι*, Ptolem., *Geogr.* 5.9.17), lud mieszkający na południe od → Hippickich Gór, ale niedocierający do wybrzeża → Meotydy. Prawdopodobnie dzis. pogranicze południowo-zachodniej Rosji (Woroneż–Wołgograd). Hans Treidler, którego artykuł pozostaje istotny dla badaczy, umieszcza ich znacznie bardziej na południowy wschód, już na skłonie północno-zachodniego Kaukazu. Jest to związane z informacją przekazaną przez Apollodora z Aten (II w. p.n.e.); Stefan z Bizancjum (23, lemma 8): „Ψήσσοί· ἔθνος τῆς Ταυρινίας. Ἀπολλόδωρος ἐν β Περὶ γῆς ‘ἔπειτα δ’ Ἑρμώνασσα καὶ Κῆπος <πόλις>, †τυρῖτ δὲ † τὸ Ψησσῶν ἔθνος~”. Jako że obie lokalizacje są nie do pogodzenia, to należy przyjąć albo istnienie dwóch odrębnych plemion o bliskich nazwach, które w procesie grecyzacji zostały utożsamione, albo mechanizm „błędnego” przeniesienia przez jednego z autorów.

Literatura: Treidler, 1959b, szp. 1357–1359.

Psychros → Kerketowie

Pyrene (gr. *Πυρήνη*, Hdt 2.33), miasto w → Celtyce; w tradycji najstarszej geografii greckiej (Hekatajos u Herodota) wskazywane jako źródło → Istru; w kontekście nazwy wskazuje się Pireneje (→ Celtowie; „Góry Ognia”, por. Ptolem., *Geogr.* 2.6.11, Strabon 2.4–5). Rozumienie genezy idei istnienia zagadkowego miasta Pyrene pozostaje nierozwiązane. Fundamentalny, erudycyjny komentarz prezentujący możliwe hipotezy przedstawił Alan B. Lloyd (1994).

Literatura: Lloyd, 1994, ss. 140–145.

Rea (gr. *Ῥῆα*, Ptolem., *Geogr.* 6.10.4, *hapax legom.*), miasto, niezidentyfikowane, nad rz. → Margos w → Margianie; być może wzmianka u Stefana z Bizancjum (17, lemma 7) odnosi się do tego samego ośrodka: „Ῥαία· πόλις μεταξὺ Σκυθίας καὶ Ὑρκανίας. τὸ ἐθνικὸν Ῥαιαῖος”.

Literatura: Kiessling, 1914d, szp. 341.

→ Ren (Testimonia Ł1)

Reukanalowie (*Ῥευκανάλοι*, *Λευκέλανοι*, Ptolem., *Geogr.* 3.5.24, *hapax legom.*), lud mieszkający między → Hamaksobiami a → Roksolanami. Henryk Łowmiański (1963b, ss. 35–36) uważa go za dublet tych ostatnich.

→ Rha (Testimonia Ł1). B. A. Rybakov zasugerował, iż pod hydronimem Itil rozumiano nie tyle cały bieg Wołgi, co dolny nurt rz. Kamy od momentu ujścia doń rz. Białej, a następnie od ujścia rz. Kamy do Wołgi pod Kazaniem dolny bieg tej ostatniej. Natomiast Wołga powyżej Kazania była uważana za prawy dopływ Itilu.

Literatura: Rybakov, 1952, ss. 3–44.

Ribajowie → Ribiowie

Ribiowie (gr. *Ῥίβιοι*, *Ῥιβαῖοι*, Ptolem., *Geogr.* 6.14.14, *hapax legom.*), lud irański mieszkający nad dolnym → Oksosem.

Literatura: Kiessling, 1914e, szp. 790–794.

→ Rifejskie Góry (Testimonia Ł1)

→ Robaskowie (Testimonia Ł1)

Roboskowie → Robaskowie

→ Rodan (Testimonia Ł1)

Rodope (gr. *Ῥοδόπη*, Hdt 4.49, 8.116), dawna, dobrze poświadczona źródłowo nazwa pasma górskiego w → Tracji, stosowana do dziś.

Literatura: Vulić, 1914, szp. 957 (autor artykułu błędnie podaje odnośnik do *Iliady* 14.227, gdyż pada tam jedynie określenie „góry Traków").

Rodos (gr. *Ῥόδος*, Ptolem., *Geogr.* 5.2.34), największa (1401 km^2) z wysp archipelagu Dodekanezu, najwyższy punkt: Attavyros (1215 m n.p.m.). Zasiedlona od czasów neolitu. W pierwsej połowie I tys. p.n.e. rozkwitły ośrodki w Ialysos, Kamiros i Lindos. O wysokim rozwoju kultury nie tylko materialnej, ale i duchowej świadczy fakt, iż z tego ostatniego ośrodka pochodzi filozof Kleobulos (VI w. p.n.e.), jeden z tzw. siedmiu mędrców. W epoce hellenistycznej wyspa ze stolicą o tej samej nazwie stała się jednym z centrów gospodarczych i kulturalnych Śródziemnomorza, czego symbolem jest pomnik Heliosa, jeden z siedmiu cudów świata antycznego. Posąg został zniszczony podczas trzęsienia ziemi w 226 r. p.n.e. Od VII do XIV w. wyspa, mimo przejściowych zawirowań i krótkotrwałych rządów arabskich i tureckich, znajdowała się w granicach państwa bizantyńskiego. W l. 1310–1522 rządzili nią joannici; pałac wielkiego mistrza do dziś dominuje nad stolicą R.

Literatura: Benzi, 1992; Berthold, 2009; Vatin, 2000; H. H. Schmitt, 1957.

→ Roksolanowie (Testimonia Ł1). Michaił Łomonosow wywodził od R. nazwę „Rusi".

Literatura: Ilovaĭskiĭ, 1882, zwł. s. 74 nn.

→ Rolnicy (Testimonia Ł1)

→ Rombites (Testimonia Ł1)

Rombites Mały → Rombites

Rombites Wielki → Rombites

Rubon (gr. *Ῥούβων*, *Ῥούδων*, Ptolem., *Geogr.* 3.5.2), rzeka w → Sarmacji Europejskiej, dzis. Niemen (Stückelberger & Graßhoff, 2006; por. też Marcianus III–V w., *Perip. maris exteri* 2.39).

Rutikleioi (gr. *Ῥουτίκλειοι*, Ptolem., *Geogr.* 2.11.14, 2.11.17, *hapax legom.*), lud mieszkający po lewej stronie dolnej → Wisły; istnieje konsens, iż jest tożsamy z Rugiami lub ich podgrupą (Šimek, 1935, passim; Pekkanen, 1968, s. 24, przyp. 4; Stückelberger & Graßhoff, 2006; por. Ptolem., *Geogr.* 2.11.27: ῾Ρουγιον), mimo dawnych obiekcji Rudolfa Mucha.

Rymmika Góry (gr. *Ῥυμμικά*, Ptolem., *Geogr.* 6.14.4, 6.14.10–11), płaskowyż na południowo-zachodnim skraju Uralu, dzis. Wielki Syrt.

Literatura: Herrmann, 1914e, szp. 1284–1285; Kiessling, 1940a, szp. 1198.

Rymmos (gr. *Ῥύμμος*, Ptolem., *Geogr.* 6.14.2, 6.14.4), rzeka przecinająca Góry → Rymmika; dzis. Wielki Uzeń (650 km dł.) wypływający z Wielkiego Syrtu i uchodzący do bezodpływowych jezior Kamysz-Samarskich na Nizinie Nadkaspijskiej. Por. *Anonymi Geographiae expositio commentaria* 29.7–11: „Τῶν δὲ λοιπῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν ποταμῶν ἐμβαλόντων τε εἰς διαφόρους θαλάσσας Ἰαξάρτης μὲν καὶ Ὦξος καὶ Ῥύμμος καὶ Ῥᾶς καὶ Κῦρος καὶ Ἀράξης εἰς τὴν Κασπίαν ἴενται θάλασσαν, Φᾶσις δὲ καὶ Θερμώδων καὶ Σάγγαρις εἰς τὸν Πόντον" [„Z pozostałych zaś rzek przepływających przez Azję i uchodzących do różnych mórz to Jaksartes, Oksos, Rymmos, Ra, Kyros i Arakses wpadają do M. Kaspijskiego, zaś Fasis, Termodon i Sangaris do Pontu"].

Literatura: Herrmann, 1914g, szp. 1286; Kiessling, 1940b, szp. 1200.

Rymmowie (gr. *Ῥύμμοι*, Ptolem., *Geogr.* 6.14.10, *hapax legom.*), pierwotnie irański (→ Scytowie) lud koczowniczy, osiadł w Górach → Rymmika. Jeżeli utożsamimy go z *Rumi Scythae* z *Tabula Peutingeriana* i *Rumnici* Pliniusza, można przyjąć, iż jego

siedziby mogły też czasowo leżeć na równinnych obszarach na północny wschód od → Hyrkańskiego Morza.

Literatura: Herrmann, 1914f, szp. 1285; Kiessling, 1940c, szp. 1198–2000.

Sabadiowie (gr. *Σαβάδιοι*, *Αὐάδιοι*, Ptolem., *Geogr.* 6.11.6, *hapax legom.*), lud mieszkający w południowej → Baktrii.

Literatura: Herrmann, 1920a, szp. 1515.

→ Sabokowie (Testimonia Ł1)

→ Safris (Testimonia Ł1). Claude Rapin: Góry Sarifa to Kopet-dag.

Literatura: Rapin, 1998, ss. 201–225.

Sagaraukowie (gr. *Σαγαραῦκαι*, Ptolem., *Geogr.* 6.14.14; łac. *Sacaraucae*), lud mieszkający na północ od → Ribiów; odłam → Dahów (→ Sakaraukascy Dahowie).

Sagartiowie (gr. *Σαγάρτιοι*, Ptolem., *Geogr.* 6.2.6; Hdt 1.126.1, 3.93.3), mieszana kultura persko-paktyicka (→ Paktyika, → Persowie). Obecność S. w armii Kserksesa: Hdt 7.85.2. Nazwa etniczna: *Σαγάρτιος* (Herodian, *Καθολικὴ προσῳδία*, Lentz, 1867/1965, s. 121). Stefan z Bizancjum (8, lemma 7, Billerbeck & Neumann-Hartmann, 2015): „Σαγαρτία· χερρόνησος παρὰ τῇ Κασπίᾳ θαλάσσῃ. τὸ ἐθνικὸν Σαγάρτιοι" [„Sagartia: półwysep nad → M. Kaspijskim; nazwa etniczna: Sagartiowie"].

Literatura: Herrmann, 1920b, szp. 1737–1739.

Sajtianowie (gr. *Σαιτιανοί*, *Σετιανοί*, Ptolem., *Geogr.* 6.14.9–10, *hapax legom.*), lud irański z północnego pogranicza Niziny Nadkaspijskiej.

Sakanowie (gr. *Σακανοί*, Ptolem., *Geogr.* 5.9.20, *hapax legom.*), lud mieszkający między → Hippickimi Górami a → Keraunijskimi Górami. W zależności od identyfikacji tych pierwszych był to obszar północno-środkowego → Kaukazu bądź Wyżyny Stawropolskiej. Albert Herrmann utożsamia ich z Sacasani Pliniusza (*NH* 6.29) i umiejscawia troszkę za daleko na południe, już w ramach środkowego Kaukazu, na wschód od → Kolchidy.

Literatura: Herrmann, 1920c, szp. 1807.

→ Sakaraukascy Dahowie (Testimonia Ł1)

Sake (gr. *Σάκη*, *Σάλη*, Ptolem., *Geogr.* 6.9.7, *hapax legom.*), miasto w interiorze → Hyrkanii; niezidentyfikowane. Istnieją homonimy Sale: miejscowość w Tracji i jezioro w Lidii (Eugen Oberhummer, Ludwig Bürchner).

Literatura: Bürchner, 1920a, szp. 1867; Oberhummer, 1920, szp. 1867.

Sakowie → Scytowie

Saksonowie (gr. *Σάξονες*, Ptolem., *Geogr.* 2.11.11, 2.11.13, 2.11.17, 2.11.31), zawarte w *Geografii* Ptolemeusza wzmianki o Sasach stanowią najstarsze poświadczenie tego etnonimu. Stefan z Bizancjum (18, lemma 57, Billerbeck & Neumann-Hartmann, 2015): „Σάξονες· ἔθνος οἰκοῦν ἐν τῇ Κυμβρικῇ χερρονήσῳ" [„Saksonowie: lud zamieszkujący na Przylądku Cymbryjskim"]. Owe wyspy u ujścia Łaby (→ Albis) mogą być identyfikowane bądź jako moczary i wysepki w delcie samej rzeki (Detlef Detlefsen; lewy brzeg ujścia, ważny w tradycji średniowiecznej Sasów, jest w niej znany jako Haduloha, dzis. Hadeln [Richard Drögereit, Jürgen Udolph]), bądź jako – położony bardziej na północ – przylądek Nordstrand z Wyspami Północnofryzyjskimi (Johann K. Zeuss), co bardziej odpowiadałoby późniejszemu stanowisku Stefana, bądź jako prawy brzeg od ujścia przez całą podstawę półwyspu (Walther Lammers). Różnice między powyższymi stanowiskami mogą być zresztą pozorne, tak ze względu na niewielkie odległości między proponowanymi terytoriami, jak i na możliwość ciągłego osadnictwa plemienia na całym południowo-zachodnim skłonie Jutlandii oraz przemieszczania się go na przestrzeni kilku stuleci (słusznie Šimek, 1935, ss. 114–116; Wenskus, 1961).

Należy dodać, iż w części tradycji rękopiśmiennej dla Ptolemeusza (*Geogr.* 2.11.11) istnieje także lekcja *Ἄξιονες*, która służyła podważeniu identyfikacji z etnonimem „Sasi" (np. Ulrich Kahrstedt). Najnowsza edycja (Stückelberger & Graßhoff, 2006, *ad loc.*) nie uwzględnia jej wszakże jako właściwej, a badacze nie podważają już autentyczności obecności Sasów w przekazie (Wenskus, 1961, ss. 74–75).

W tym miejscu podkreśla się jedynie wartość wzmianki Ptolemeusza, ale trzeba dodać, iż *Saxonum origines* stanowią poważny problem badawczy o bardzo obszernej literaturze. Składają się nań: a) kwestia ciągłości osadniczej oraz relacji późnoantycznych do realiów etnicznych z I wieku (np. hipoteza o postrzeganiu S. jako odłamu → Chauków [Richard Drögereit] czy Angriwariów); b) kwestia relacji źródeł średniowiecznych – zawierających także, lecz nie wyłącznie, elementy własnej tradycji plemiennej – do źródeł późnoantycznych (Richard Drögereit, Walther Lammers, Jacek Banaszkiewicz).

Literatura: Banaszkiewicz, 2005, ss. 25–54; Drögereit, 1964, ss. 168–180; 1959, ss. 38–76; Kahrstedt, 1934, ss. 1–20, 1935, ss. 84–85; Lammmers, 1957, ss. 25–57; Rappaport, 1921a, szp. 309–327, 1921b, szp. 334; Šimek, 1935; Udolph, 1999, ss. 271–274; Wenskus, 1961.

Salatarowie → Salaterowie

Salaterowie (gr. *Σαλατέραι*, *Σαλατάραι*, Ptolem., *Geogr.* 6.11.6, *hapax legom.*), lud mieszkający w → Baktrii, na północ od → Oksosu.

Literatura: Herrmann, 1920d, szp. 1850.

Sale → Sake

Salmydessos (gr. *Σαλμυδησσός* [*Ἁλμυδησσός*, Ptolem., *Geogr.* 3.11.4]), wybrzeże (αἰγιαλός) i stanowisko na czarnomorskim wybrzeżu → Tracji, niedaleko dzis. Midye/Kıyıköy. Bogato poświadczone źródłowo (m.in. Hdt 4.93.2; Aesch., *Prom.* 726 [błędna, trudna do wyjaśnienia lokalizacja, zob. Braund, 2019a, s. 148–151]; Pseudo-Skymnos 724–727; Xen., *Anab.* 7.5.13–14; Mela 2.2.5), m.in. przez obecność w micie Argonautów (Fineus).

Literatura: Braund, 2019a; Bürchner, 1920b, szp. 1991–1992; Porozhanov, 2005, ss. 21–34; Portalsky, 2005, ss. 35–44; Stoev, 2005, s. 45–52.

Salowie (gr. *Σάλοι*, Ptolem., *Geogr.* 3.5.22, *hapax legom.*), lud mieszkający w → Sarmacji Europejskiej, na północ od → Agatyrsów. Albert Herrmann bez wyjaśnienia odsyła do → Fthyrofagów. Bardziej prawdopodobna jest hipoteza Gudmunda Schüttego, popierana przez Henryka Łowmiańskiego (1963b, s. 37), iż jest to dublet → Walów.

Sammici, Samnici (łac. *Samnites*), duży związek etniczny, zamieszkujący środkowo-południową Italię (Samnium: od pasma Maiella w Apeninach i rz. Foro na północy po Monti Picentini i rz. Ofanto na południu) w okresie przedrzymskim. Wszystkie, poświadczone źródłowo, warianty etnikonu pochodzą od rdzenia **sabh-*, będącego formą zaimka zwrotnego ‘swój’ w językach indoeuropejskich. O wysokim rozwoju kulturowym, oprócz śladów bogatej kultury materialnej (Scopacasa, 2007, 2015; Tagliamonte, 2005), świadczy stosowanie przez Samnitów własnego alfabetu (tzw. oskijsko-samnicki), którego najstarszymi zabytkami są a) legendy na srebrnych tetradrachmach z przełomu V i IV w. p.n.e. oraz b) inskrypcje wazowe z drugiej połowy IV w. p.n.e. (Sant’Agata dei Goti). Podstawą gospodarki, obok rolnictwa, było pasterstwo owiec. Pierwsze poświadczenia źródeł greckich pochodzą z pierwszej połowy IV w. p.n.e., jakkolwiek annalistyka rzymska podaje jako najwcześniejszą wzmiankę rok 423 p.n.e., w którym Samnici mieliby zdobyć etruską Kapuę. Długoletnie konflikty z Rzymem znane są jako tzw. trzy wojny samnickie (343–341, 326–304, 298–290 p.n.e.), jakkolwiek obecnie ich szczegółowy przebieg uważa się za późny konstrukt rzymskiej historiografii (Tim Cornell). Niewątpliwie, od końca lat siedemdziesiątych

III w. p.n.e. utracili niezależność polityczną, a ich potęga militarna i społeczna została złamana, ale odrębną tożsamość zachowali jeszcze przez stulecia.

Literatura: Cornell, 2004, ss. 115–131; Scopacasa, 2007; 2015; Tagliamonte, 2018, ss. 419–446; 2005.

Samos (gr. *Σάμος*), wyspa (477,4 km^2; najwyższy punkt – góra Kerkis 1434 m n.p.m.) na → Egejskim Morzu, od wybrzeża Azji Mniejszej oddzielona wąską (1,6 km) Cieśniną Mykale. W starożytności bardzo ważny ośrodek życia kulturalnego (Pitagoras, Arystarch; świątynia Hery, znajdująca się obecnie na liście Światowego Dziedzictwa UNESCO), gospodarczego (winorośl) i politycznego.

Literatura: Geisau, 1920, szp. 2162–2220. Deutsches Archäologisches Institut wydaje osobną serię poświęconą wykopaliskom na wyspie (ukazało się już kilkadziesiąt tomów).

Samunis (gr. *Σαμουνίς*, Ptolem., *Geogr.* 5.12.4, *hapax legom.*), miasto w → Albanii; prawdopodobnie w rejonie dzis. Samuchu na przedmieściach Gjandży w Azerbejdżanie (Stückelberger & Graßhoff, 2006), ale jeszcze Konrad Kretschmer nie ośmiela się podać lokalizacji bliższej niż „południowy Kaukaz".

Literatura: Kretschmer, 1920, szp. 2228.

Sanarajowie (gr. *Σαναραῖοι*, Ptolem., *Geogr.* 5.9.25, *hapax legom.*), lud mieszkający na południowym skraju → Sarmacji Azjatyckiej, na północno-wschodnim → Kaukazie. Etnonim prawdopodobnie powiązany z → Anarajami, stworzony czy to na podstawie sugerowanych podobieństw w życiu obu ludów, czy to jako dublet. Minorsky (1953, s. 506) utożsamia owych S. z ludem Canar (Ananiasz z Sziraku 5.18), należącym według niego do ludów kaukaskich, oraz wskazuje na – opisany przez Masudiego (17.25) – kraj al-Ṣanārijja, umieszczany na obszarze między Tbilisi a przełęczą Darial (Minorsky, 1958, ss. 161–162), znaną w tradycji gruz. jako Wrota Aragwi. Za niewłaściwą natomiast i stojącą na granicy metody naukowej należy uznać hipotezę Sanducciego o tureckim pochodzeniu ludu i tłumaczeniu terminu w dość dowolny sposób jako „numerous men or warriors of good origin" (Sanducci, 2022, s. 235).

Literatura: Herrmann, 1920e, szp. 2229–2230; Minorsky, 1953, ss. 504–529; 1958; Sanducci, 2022 (podajemy tę publikację z obowiązku bibliograficznego, ale z ostrzeżeniem dla Czytelników, iż nie spełnia ona merytorycznych wymagań pracy naukowej w zakresie geografii historycznej).

Sanua (gr. *Σανούα,* Ptolem., *Geogr.* 5.12.3, *hapax legom.*), miasto w → Albanii, blisko biegu rz. → Alazonios; dzis. m. Sighnaghi w Kachetii.

Literatura: Herrmann, 1920f, szp. 2302.

Sapotrenowie (gr. *Σαποθρήναι*, *Σαπροθῆναι*, Ptolem., *Geogr.* 5.9.19, *hapax legom.*), lud mieszkający między rz. → Rha a → Hippickimi Górami.

Literatura: Herrmann, 1920g, szp. 2302.

Saprotenowie → Sapotrenowie

Sarake (gr. *Σαράκη*, Ptolem., *Geogr.* 5.10.6, *hapax legom.*), miasto w → Kolchidzie, dzis. Sakaris w Gruzji (Albert Herrmann, za nim Stückelberger & Graßhoff, 2006), choć bardziej prawidłowo należałoby wskazywać pobliskie Sairkhe nad rz. Kvirila (Nadiradse, 1990; Nadiraje, 1990 – ten sam autor).

Literatura: Herrmann, 1920h, szp. 2390; Nadiradse, 1990, ss. 213–222; Nadiraje, 1990 (po gruzińsku, ale zawiera streszczenie w języku rosyjskim).

Saramanne (gr. *Σαραμάννη*, Ptolem., *Geogr.* 6.9.2; *Σαμαριανή*, Strabon 11.508; *Saramanna*, Ammianus Marcell. 23.6.52), w opisie Ptolemeusza miasto w dolnej → Hyrkanii, ale uważa się zgodnie, że należy go szukać pod → Nisają nad górnym Atrekiem. Istnieje też źródło o tej samej nazwie pod Antiochią nad Orontesem (Malalas 11.14.11, Thurn, 2000). Inne toponimy utożsamiane z S. to *Ἁρμίανα* (Ptolem., *Geogr.* 6.5.3) i *Σαρμαγάνα*/*Σαρματάνα* (Ptolem., *Geogr.* 6.17.4).

Literatura: Herrmann, 1920i, szp. 2391–2392.

Sarangowie (gr. *Σαράγγαι*, Hdt 3.93.3, 3.117.4), lud irański, zamieszkujący obszary południowo-środkowego Iranu. Obecność Sarangów w armii Kserksesa: Hdt 7.67.4–6. Należy zwrócić uwagę na hydronim Saranges (*Σαράγγης*, Arrian, *Ind.* 4.8), wiązany z jednym z dopływów Iravati (Ravi w Pendżabie; Hydraotes [Arrian, *An.* 6.14.5]).

Literatura: Herrmann, 1920j, szp. 2392; Kiessling, 1914a, szp. 23–24.

Sarbakon (gr. *Σάρβακον*, Ptolem., *Geogr.* 3.5.29, *hapax legom.*), niezidentyfikowana miejscowość nad jednym z dopływów → Borystenesu, ale Albert Herrmann uważa, iż należy jej szukać w dorzeczu Bohu.

Literatura: Herrmann, 1920k, szp. 2433.

Sardes → Lidia

Sardynia (gr. *Σαρδώ*,*Ἰχνοῦσσα*; łac. *Ichnusa*), druga pod względem wielkości wyspa na → Śródziemnym Morzu (24 090 km^2, najwyższy punkt – Punta La Marmora, 1834 m n.p.m.). Ze względu na położenie oraz rudy cynku i ołowiu w pierwszej połowie I tys. p.n.e. stała się obiektem kolonizacji punickiej, etruskiej i greckiej. W rozstrzygającej bitwie morskiej pod Alalią (dzis. Aléria, → Korsyka), stoczonej ok. 535 r. p.n.e.

pomiędzy Fokejczykami a połączonymi siłami punicko-etruskimi, Grecy odnieśli zwycięstwo, ale okupili je tak dużymi stratami, że wycofali się z → Korsyki i Sardynii. Wyspy pozostały własnością Kartaginy aż do 238 r. p.n.e., gdy zajął je Rzym. Jedyne poważne powstanie miejscowej ludności przeciw władzy rzymskiej wybuchło w 181 r. p.n.e. i trwało do 176 r. p.n.e.

Sargatiowie → Sargetowie

→ Sargetowie (Testimonia Ł1)

Sarifa → Safris

→ Sarmaci (Testimonia Ł1)

Sarmacja Azjatycka → Sarmaci

Sarmacja Europejska → Sarmaci

Sarmackie Góry → Sarmaci

Saron (gr. *Σάρον*, Ptolem., *Geogr.* 3.5.28), niezidentyfikowana miejscowość nad → Borystenesem. Istnieje homonim, hydronim w Azji Mniejszej, w pobliżu Adany: „Ἄδανα· Κίλισσα πόλις, οὐδετέρως· ταύτην ᾤκισεν Ἄδανος καὶ Σάρος, Ταρσεῦσι πολεμήσαντες καὶ ἡττηθέντες. ἀφ᾽ ὧν ἡ πόλις ἀπὸ τοῦ ἡγεμόνος Ἄδανα. τοῦ δὲ ποταμὸν Κοίρανον καλούμενον Σάρον καλέσαντες […]” (Stefan z Bizancjum, 1, lemma 55, Billerbeck, 2006–2017).

Literatura: Herrmann, 1921b, szp. 32.

Sarpedonia → Słupy Heraklesa

Sasi → Saksonowie

Sasonowie (gr. *Σάσονες*, Ptolem., *Geogr.* 6.14.11, *hapax legom.*), lud zamieszkujący → Scytię po tej stronie gór → Imaon, tzn. niesprecyzowany bliżej obszar dzis. poradzieckiej Azji Środkowej. Zdaniem Alberta Herrmanna należy wszakże utożsamić ich z *Sasonesarmatae* z *Tabula Peutingeriana*, a zatem umieścić znacznie bardziej na zachód w ramach plemion sarmackich (→ Sarmaci), koczujących między → Meotydą a → Hyrkańskim Morzem.

Literatura: Herrmann, 1921c, szp. 56.

Saspejrowie (gr. *Σάσπειρες*, Hdt 104.5, 1.110.10, 3.94.3, 4.37.3–4, 4.40.3), lud kaukaski siedzący nad górnym → Araksem. W źródłach klasycznych podkreśla się jego wyjątkową waleczność; Saspejrowie w armii Kserksesa (Hdt 7.79.6), 'butni Sapejrowie' w eposie Apolloniusza z Rhodos (Apollon. Rhod. 2.143, *cf.* 2.395 [*Σάπειρες*]), chociaż lokowani bardziej na południowy zachód, na skłonie wybrzeża. Natomiast nie można zaakceptować uwagi Alberta Herrmanna, który dostrzega S. w odmiance *Ἑσπερῖται* u Ksenofonta (Xen., *Anab.* 7.8.25). Owi Hesperitai, 'ludzie Zachodu', to w rzeczywistości skrót od określenia mieszkańców Euesperides w Cyrenajce.

Literatura: Herrmann, 1921d, szp. 56–57.

Satarche → Satarchowie

→ Satarchowie (Testimonia Ł1)

→ Sauromaci (Testimonia Ł1)

Sawarowie (gr. *Σαύαροι*, Ptolem., *Geogr.* 3.5.22*, hapax legom.*), lud mieszkający w → Sarmacji Europejskiej niedaleko → Rifejskich Gór, sąsiadujący z → Boruskami. Mimo braku innych poświadczeń źródłowych stali się S. przedmiotem wielu studiów. Widziano w nich lud słowiański spod Czernichowa (Schafarik, 1843, s. 212; Łowmiański, 1963b, s. 104: określa ich mianem „zagadkowych" i powstrzymuje się przed powiązaniem z Siewierą, chociaż Czytelnik wyczuwa, iż jest to dla badacza pociągająca myśl), huńsko-bułgarski (*Σάβειροι* [dobrze znani w VI w. Sabirowie]; Johann K. Zeuss, Karl Müllenhoff), sarmacki (→ Sarmaci; Konrad Kretschmer). Ta ostatnia hipoteza jest najbardziej racjonalna, a siedziby Sawarów należy umieszczać w południowo-wschodniej Rosji, między → Kaukazem a → Uralem.

Literatura: Kretschmer, 1921, szp. 250.

→ Scytia (Testimonia Ł1).

Literatura: przydatną publikacją, przedstawiającą rzetelnie i szczegółowo przegląd badań w Rosji carskiej i radzieckiej od Andrieja Łyzłowa (1692) jest: Neĭkhardt, 1982. Kompleksowa analiza: Rybakov, 1979; Harmatta, 1941.

→ Scytowie (Testimonia Ł1). Scytowie Królewscy uznani za lud ałtajski ze względu na bliskość kultury materialnej kurhanów nadczarnomorskich z ich odpowiednikami z Ałtaju i znad Irtysza (Mushchenko, 1884). Według B. A. Rybakova (Rybakov, 1979, ss. 104 nn.) sąsiadowali od północy z koloniami greckimi, zajmując obszary w dorzeczu dolnego → Dniepru oraz północną część → Chersonezu Taurydzkiego. Na wschód od

nich, między → Dnieprem a → Tanaisem (dolny Don oraz Doniec), mieszkała inna grupa scytyjska – Scytowie koczownicy.

Rekonstrukcja onomastyczna według Christophera Beckwitha (jej drugi rząd rozumowania, dotyczący Skolotów, jest odmienny od przedstawionego w tomie *Testimoniów łacińskich* [Testimonia Ł1] rozumowania Oswalda Szemerényiego): Gr. *Σκύθας* / *Σκύθης* = północnoirań. **Skuδa* = swγδ~sγwδa (Sugda~Sguda, z epentezą w staroper. *Suguda*, czyli → Sogdiana); gr. *Σκολόται* = północnoirań. **Skula* > **Sakla* > *Saka* (staroper. **sak* > średniochiń. **səi*, czyli *Sai* [por. So-li = **Saklai*, naród przodków ludów Pujo i Kogurjo[685]], udział Saków w bitwie pod Platejami: Hdt 9.31, 9.71; obecność Saków w armii Kserksesa: Hdt 7.64, w tym interesującym fragmencie historyk stwierdza, iż świat zewnętrzny utożsamia oba etnonimy, choć tak naprawdę Sakowie są częścią Scytów); gr. *Κολάξαϊς* = **Skoláxaïs* (stąd konieczna emendacja: **Σκολάξαϊς*), eponim Skolotów.

Pozostaje do wyjaśnienia wzajemna relacja Scytów i Skolotów: czy ta druga nazwa jest późniejszą wariacją pierwszej (Ch. Beckwith), czy może jest jednostką podrzędną (równorzędność ewolucji językowej nie musi bowiem przekładać się na rzeczywistość historyczną). Z perspektywy powyższych osiągnięć językoznawstwa nie do utrzymania są ustalenia B. A. Rybakova, który uważa Skolotów za „Prasłowian". Wykorzystuje on zdanie Herodota, iż to Grecy nazywali Skolotów Scytami, a zatem ci pierwsi nimi, tzn. irańskimi koczownikami, nie są. Natomiast dane kronik ruskich i folkloru nowożytnego (paralele z opowieścią o trzech braciach) oraz położenie geograficzne Skolotów tożsame z częścią terytorium słowiańskiego z drugiej połowy I tys. n.e. sugerują właśnie słowiańską tożsamość etniczną.

Należy także podkreślić, iż u Herodota nie ma jeszcze śladu późniejszej opinii na temat zapóźnienia umysłowego ludów Północy, która stała się wręcz klasycznym toposem literackim. Głosił go już Arystoteles (*Pol.* VII 6, 1327 b 23–25; 1959, s. 564), zwracając uwagę na ich swoisty umysłowy niedorozwój, objawiający się brakiem rzemieślniczej i artystycznej biegłości. Powyższa pejoratywna charakterystyka ludów Północy była powielana w źródłach kilkanaście stuleci (Kochanek, 2023, s. 19–25).

L i t e r a t u r a : Beckwith, 2020, ss. 402–405, 413, 431; Kochanek, 2023; Mushchenko, 1884, ss. 55–76; Rybakov, 1979, s. 195–238.

→ Sebastopolis (Testimonia Ł1)

---

[685] Kogurjo to wymarły język, którym mówiono na obszarze Półwyspu Koreańskiego, południowej Mandżurii i północno-wschodnich Chin (rejon Tianjin) od IV w. p.n.e. do VII n.e. Najnowsze badania wykazały, iż jest on pokrewny japońskiemu, a oba te języki mają wspólnego przodka (zob. Beckwith, 2004). Należy zauważyć, iż autor podkreśla (ss. 147–148 oraz przyp. 31, s. 177) problem istnienia w języku wczesno-starochińskim słów na 'konia' (**marga*) oraz 'morze' (**mori*), które uważa za powiązane z ich odpowiednikami praindoeuropejskimi (zapożyczenia?).

Semanus Las (gr. *Σημανοῦς*, *Σήμανος ὕλη*, Ptolem., *Geogr.* 2.11.7, *hapax legom.*), obszar leśny między górami → Askiburgion i → Melibokon, zatem identyfikacja obu pasm jest kluczowa także dla niego. Uwzględniając ten fakt, najbardziej prawdopodobny jest teren dzis. Górnych Łużyc (Oberlausitz). Osobną kwestią jest geneza terminu, wiązana bądź z → Semnonami (por. *silva Semnonum*, Tac., *Germ.* 39; Johann K. Zeuss, Karl Müllenchoff, Moritz Schönfeld), bądź z → Celtami (Rudolf Much).

Literatura: Schönfeld, 1923, szp. 1329.

→ Semnoni (Testimonia Ł1)

Sena (gr. *Σήνα*, Ptolem., *Geogr.* 6.10.3), miasto w → Margianie; niezidentyfikowane. Istnieje wiele homonimów niepowiązanych merytorycznie, m.in. wyspa na → Brytańskim Morzu, dzis. Île de Sein.

Literatura: Keune, 1923, szp. 1451.

Seraka (gr. *Σεράκα,* Ptolem., *Geogr.* 5.9.28, *hapax legom.*), miasto w → Sarmacji Azjatyckiej, nad rz. → Wardanes; niezidentyfikowane.

Literatura: Herrmann, 1923, szp. 1663.

→ Serbi (Testimonia Ł1)

Serbowie → Serbi

Serimon (gr. *Σέριμον*, Ptolem., *Geogr.* 3.5.28, *hapax legom.*), miasto nad → Borystenesem; niezidentyfikowane, jakkolwiek Konrad Kretschmer sugeruje raczej rejon środkowego biegu rzeki.

Literatura: Kretschmer, 1923a, szp. 1727.

Setianowie → **Sajtianowie**

Sidenowie (gr. *Σιδηνοί*, Ptolem., *Geogr.* 2.11.14), etnonim wskazujący dwa ludy: a) nad rz. → Wiaduas (Ptolem., *Geogr.* 2.11.14), b) lud w Azji (Ptolem., *Geogr.* 6.7.4.), też Marcianus (*Perip. maris exteri* 1.18.3; Müller w GGM): „Σιδηνοί, ἔθνος παρακείμενον τῇ Ἐρυθρᾷ θαλάσσῃ, ὡς Μαρκιανὸς ἐν Περίπλῳ…" [„Sidenowie, lud mieszkający nad Morzem Czerwonym, jak Marcianus w *Perip. maris exteri*"]. Ludwig M. Moritz sugeruje, iż jest to odmianka etnonimu Sitenoi.

Literatura: Moritz, 1923, szp. 2211–2212.

Sidonowie → Bastarnowie, → Sitonowie

Siganeon (gr. *Σιγάνεον*, Ptolem., *Geogr.* 5.10.2, *hapax legom.*), miejscowość w → Kolchidzie, być może dzis. Igani nad rz. Tekhuri (Stückelberger & Graßhoff, 2006).

Sigejon (gr. *Σίγειον*, Ptolem., *Geogr.* 5.2.3; Hdt 5.65.11, 5.94.4, 5.96.1; Thuc. 6.59.4), miasto i przylądek w Troadzie, u ujścia Skamandra; kolonia Mityleny na przeł. VIII/VII w. p.n.e.

Literatura: Bürchner, 1923, szp. 2275–2276; Daux, 1956, ss. 53–56; Hansen & Nielsen, 2004, nr 791.

→ Sigynnowie (Testimonia Ł1)

Silingowie → Wandalowie

→ Sinchowie (Testimonia Ł1)

Sinda, Sindike, **Sindikos** → Sindowie

→ Sindowie (Testimonia Ł1)

Sinika (gr. *Σίνικα*, *Σινάκα*, Ptolem., *Geogr.* 6.9.7, *hapax legom.*), miasto w północnej → Hyrkanii, blisko wybrzeża morskiego, jeżeli uwzględni się fakt jego położenia na północ od → Amarusy; niezidentyfikowane.

Literatura: Kretschmer, 1927a, szp. 222.

Sioda (gr. *Σιόδα*, Ptolem., *Geogr.* 5.12.5, *hapax legom.*), miasto w → środkowej Albanii, prawdopodobnie na północ od ujścia → Araksu do rz. → Kyros; niezidentyfikowane.

Literatura: Kretschmer, 1927b, szp. 261.

→ Sirachowie (Testimonia Ł1)

Sirakene (gr. *Σιρακηνή,* Ptolem., *Geogr.* 6.9.5), kraina historyczno-geograficzna wschodniego pogranicza → Hyrkanii, siedziba → Sirakenów; inna Sirakene leżała w Armenii (późn. Szirak; Ališan, 1881), w dolinie rz. Arpa, lewego dopływu → Araksu. Nie należy utożsamiać tegoż Sziraku z dzis. prowincją Szirak państwa armeńskiego, położoną bardziej na północny zachód. W średniowieczu stolicą owego bardziej znanego Sziraku było sławne miasto Ani, obecnie leżące już po tureckiej stronie granicy (Honigmann, 1935).

Literatura: Ališan, 1881; Honigmann, 1935; Kretschmer & Honigmann, 1927, szp. 282–283.

Sirakenowie → Sirachowie

→ Sitonowie (Testimonia Ł1)

Skandia → Skandie, → Skandynawia

→ Skandie (Testimonia Ł1)

→ Skandynawia (Testimonia Ł1)

Skios (gr. *Σκίος*, Hdt 4.49.5; *Σκίον*), część krainy historyczno-geograficznej Eretrike na Eubei; utożsamiana z mitologiczną Ojchalią. Paus. (4.2.3): „Ἑκαταῖος δὲ ὁ Μιλήσιος [F28 Jacoby] ἐν Σκίῳ μοῖρᾳ τῆς Ἐρετρικῆς ἔγραψεν εἶναι Οἰχαλίαν".

Literatura: Bürchner, 1927, szp. 529.

Skitis (gr. Σκιτίς, Ptolem., *Geogr.* 2.3.31), dzis. Skye, największa wyspa (1,7 tys. km^2) Hebrydów Wewnętrznych.

Skopelos (gr. Σκόπελος. Ptolem., *Geogr.* 5.9.28), miasto w → Sarmacji Azjatyckiej u ujścia rz. → Wardanes. Najprawdopodobniej dzis. Sławiańsk nad Kubaniem (w XVIII–XIX w. znany jako Kopyl). Istnieje też wiele homonimów topograficznych.

Literatura: Kretschmer, 1927c, szp. 583.

Skordowie (gr. Σκόρδαι, Ptolem., *Geogr.* 6.11.6, *hapax legom*), lud irański mieszkający w centrum → Baktrii. Ze względu na ich położenie na południe od → Zariaspów należy S. bliżej lokalizować na południe od → Baktry, tzn. między dzis. Mazar-i-Sharif a Hindukuszem.

Literatura: Konrad Kretschmer, *Skordai.* „RE" A5 (1927), s. 583–584.

Skymnici (gr. Σκυμνῖται, Ptolem., *Geogr.* 5.9.19, *hapax legom.*), lud mieszkający na południowym pograniczu → Sarmacji Europejskiej, na południe od → Sapotrenów; należy ich umieszczać na Obniżeniu Kumsko-Manyckim bądź (bardzo prawdopodobne) na graniczącej z nim na południu Wyżynie Stawropolskiej. Prokopiusz wspomina o krainie Skymnia (*Σκυμνία*, Procop., *De bellis* 8.2.23, 8.14.53, 8.16.14), ale leży ona już na → Kaukazie, graniczą z ziemiami Lazów i Suanów. Por. Geograf z Rawenny (4.2): „iuxta mare magnum Ponticum ponitur patria quae dicitur Scymnorum". Źródła powyższe sytuują zatem kraj Skymnitów bardziej na południe niż Ptolemeusz.

Literatura: Kretschmer, 1927e, szp. 661.

Skyrmiadowie (gr. *Σκυρμιάδαι*, Hdt 4.93), bardzo mało znany lud tracki (→ Trakowie), por. odmiankę etnonimu u Stefana z Bizancjum (18, lemma 229, Billerbeck & Neumann-Hartmann, 2015): „Σκυμνιάδαι· ἔθνος συνεχὲς <τοῖς> Γέταις. Εὔδοξος δ Γῆς περιόδου ‘Σκυμνιάδαι καὶ Γέται’” [„Skymniadowie: lud sąsiadujący z Getami. Eudoksos w *Opisaniu ziemi*: ‘Skymniadowie i Getowie’”].

Literatura: Kazarow, 1935, szp. 1068.

→ Słupy Heraklesa (Testimonia Ł1). Tartessos to tradycyjne greckie określenie cywilizacji rozwijającej się na południowym zachodzie Półwyspu Iberyjskiego od IX do VI w. p.n.e. Jej cechy charakterystyczne to swoista synteza kultury lokalnej i wpływów fenickich. Centrum w dolnym brzegu rzeki Gwadalkiwir (ant. Baetis, Tartessos) w trójkącie: Gadir – Huelva (ant. Onoba/Onuba) – Sewilla (ant. Hispalis), jakkolwiek silne wpływy po rz. Gwadianę (ant. → Anas) na północy i zachodzie (prow. Algarve w Portugalii). Najstarszą wzmianką w tradycji greckiej są fragmenty poematu epickiego Stezychora (pierwsza połowa VI w. p.n.e.) pt. *Geryoneis* (S 7 Campbell, 1991, ss. 64–65, 88–89 = 184 PMG = Strabon 3.2.11):

„σχεδὸν ἀντιπέρας κλεινᾶς Ἐρυθείας / < / > Ταρτησ- / σοῦ ποταμοῦ παρὰ παγὰς ἀπείρονας ἀρ- / γυρορίζους / ἐν κευθμῶνι πέτρας” [„niemal naprzeciw sławnej Erytei… nad bezgranicznym, srebrnorodnym nurtem rzeki Tartessos, w skalnym załomie”].

(S 86 Campbell, 1991, ss. 64–65, 88–89 = 183 PMG = Schol. Apollon. Rhod. 1.211 [p. 26 Wendel, 1935/1999]): „Στησίχορος δὲ ἐν τῇ Γηρυονίδι καὶ νῆσον τινα ἐν τῷ Ἀτλαντικῷ πελάγει Σαρπηδονίαν φησί” [„Stezychor zaś w *Geryoneis* nazywa Sarpedonią pewną wyspę na Morzu Atlantyckim”].

Sarpedonia pozostaje niezidentyfikowana, nie notuje jej Ptolemeusz; pomocny okazuje się Herodian („περὶ μονήρους λέξεως”, 9 = fragm. 30 West, 2003 = fragm. 32 Bernabé, 1987), cytując fragment poematu *Cypria*, w którym wzmiankowana jest wyspa, na której żyją Gorgony, spłodzone przez Sarpedona (Wilhelm Roscher; Konrad Ziegler), jak też Pliniusz (*NH* 6.200): „Gorgades insulae”. Identyfikacja z Maderą czy Azorami wydaje się bardzo mało prawdopodobna, tak ze względu na zbyt dużą odległość, jak i brak poświadczeń archeologicznych bytności Greków na tych wyspach.

Wyspa Erythia (Eryteja) obecnie jest od południa ściśle połączona z dawną wyspą Kotinoussa i razem tworzą Kadyks (→ Gades). Na wschód od Kotinoussy leży wyspa Antipolis. O Tartessos pisali także m.in. Anakreont, Hekatajos z Miletu, Herodot, Strabon, Tytus Liwiusz, Pliniusz Młodszy, Pompejusz Trogus (epitoma jego dzieła pióra Justyna), być może też Filon z Byblos (Carolina López-Ruiz). Wiarygodność obecnie dostępnego przekazu Artemidora z Efezu to odrębne, skomplikowane zagadnienie (→ Hiszpania). Por. → Atlantyckie Morze, → Sarpedonia.

Literatura: Almagro-Gorbea, 2002, ss. 15–33; Álvarez Martí-Aguilar, 2007, ss. 477–492; Cauer, 1895, szp. 686; Celestino & López-Ruiz, 2016 (obecnie podstawowa synteza); Escacena

& Tabales, 2019, ss. 67–86; Krueger, 2011, ss. 443–451, 2012, ss. 197–207; López-Ruiz, 2017, ss. 265–286; Roscher, 1879; Ziegler, 1912, szp. 1630–1655, zwł. 1633; C. G. Wagner, 2014.

Na temat historii języków paleoiberyjskich oraz zachowanych inskrypcji różnych pism sprzed okresu rzymskiego podstawowymi autorytetami są: Javier de Hoz (1940–2019, m.in. monumentalna *Historia lingüística de la península Ibérica en la Antigüedad*) oraz Jürgen Untermann (1928–2013, m.in. czterotomowe *Monumenta Linguarum Hispanicarum*). Literatura na ten ostatni temat jest niezmiernie obszerna. Ostatna ważna praca nt. Hekatajosa z Miletu: Braun, 2004, ss. 287–347.

Smyrna (gr. *Σμύρνη*; dzis. İzmir), grecka kolonia w → Jonii, założona przez różne grupy osadników eolskich i jońskich w XI w. p.n.e. na miejscu dawnej osady neolitycznej (Yeşilova Hőyűk – wykopaliska Zafera Derina). Przez kolejne niemal trzy tysiąclecia był to jeden z najważniejszych ośrodków miejskich Azji Mniejszej na płaszczyźnie gospodarczej i kulturalnej (apogeum I–II w. n.e.; trzęsienie ziemi w 172 r. n.e.; w okresie bizantyńskim i osmańskim zachowała istotne znaczenie regionalne). Kosmopolityczna S. utraciła swój grecko-armeński charakter dopiero w 1922 r., w wyniku wydarzeń podczas wojny grecko-tureckiej.

L i t e r a t u r a : Akurgal, 1983; Bürchner, 1927b, szp. 730–764; Cook & Nichols, 1998; Guliand, 1947, ss. 324–333, 1948, ss. 123–140; Naumann & Katar, 1950, ss. 69–114; Petzl, 1982–1990.

Soanas (gr. *Σοάνας*, Ptolem., *Geogr.* 5.9.11–12, 5.12.1–2, 5.12.7, 7.4.3, 7.4.4.), dzis. rz. Sunża (278 km), prawy dopływ Tereku. Nad jej brzegiem leżą m.in. Nazrań i Grozny.

L i t e r a t u r a : Herrmann, 1916a, szp. 2227.

→ Sogdiana (Testimonia Ł1). Obecność Sogdów w armii Kserksesa: Hdt 7.66.

Sogdyjczycy → Sogdiana

Sogdowie → **Sogdyjczycy**

Sogdyjskie Góry → **Okseja Góry**

Sojta (gr. *Σοῖτα*, Ptolem., *Geogr.* 6.15.4, *hapax legom.*), miasto w → Scytii, „po tamtej stronie gór → Imaos", tzn. w Turkiestanie Wschodnim. Herrmann utożsamia ją ze znanym w źródłach chińskich Sa-ku (dzis. Szacze, dawn. Jarkend) na południowy wschód od Kaszgaru. Na podobnym poziomie przypuszczeń ze względu na podobieństwo nazwy i położenia, ale bez przeprowadzenia dowodu wiąże się z S. miasto Saga (Ammianus Marcell. 23.6.63).

L i t e r a t u r a : Herrmann, 1927d, szp. 800–801.

Sokanda (gr. *Σοκάνδα*, Ptolem., *Geogr.* 6.9.2), rzeka i pobliskie miasto (Ammianus Marcell. 23.6.52) w → Hyrkanii, uchodząca do → Hyrkańskiego Morza. Ze względu na identyfikację rz. Gurgan z → Makserą S. należy z pewnością utożsamić z położonym bardziej na północ dzis. Atrekiem. Tylko u Strabona (11.8.11) znajdziemy wzmiankę o rzece *Σάρνιος*, którą też utożsamia się przeważnie z S. (Franz Weissbach), chociaż Albert Herrmann wskazuje na Gurgan. Także wspomniana przez Pliniusza (6.46) Sideris jest uwzględniana przy identyfikacji Atreku.

Literatura: Herrmann, 1921a, szp. 29; Kretschmer, 1923b, szp. 2212, 1927f, szp. 801 (należy zauważyć, iż autor stosuje dawniejszą lekcję: *Σω-*); Weissbach, 1921, szp. 29.

Sorba (gr. *Σόρβα*, Ptolem., *Geogr.* 6.9.6, *hapax legom.*), miasto w → Hyrkanii; niezidentyfikowane.

Literatura: Fluss, 1927, szp. 1133.

Sossjowie → Hozjowie

Sporady (gr. *Σποράδες*), archipelag 24 wysp → Egejskiego Morza, na północny wschód od → Eubei. Tylko cztery z nich są zamieszkałe: największa Skyros, Skiatos, Skopelos oraz Ikos (dzis. Alonnisos).

→ Staktarowie (Testimonia Ł1)

Stawani (gr. *Σταυάνοι*, Ptolem., *Geogr.* 3.5.21, *hapax legom.*), lud mieszkający w → Sarmacji Europejskiej, lokalizowany na obszarze dorzecza środkowego → Dniepru i Desny. Przynajmniej od XVII w. uważano ten etnonim za własną nazwę Słowian (przegląd w Niederle, 1910, s. 399). Dodatkowo Pavel Josef Šafařík (Szafarzyk, 1910, s. 208) dokonał koniektury *Στλαβανοί*/*Σθλαβανοί*, tzn. Slaweni, zaś bardziej „słowiańską" odmianką tegoż etnonimu byliby *Σουοβηνοί*, „Słowenie" (też Łowmiański, 1963a, ss. 177–180). Część badaczy uznaje wszakże S. za Bałtów (Karl Müllenhoff, 1887, s. 21). Tuomo Pekkanen (1968, s. 92–93) nie wypowiada się stanowczo: nie sądzi bowiem, by linia rozumowania Lubor Niederle – Pavel Josef Šafařík miała moc dowodu, ale jej nie odrzuca *a priori*. Literatura powyższa nie zwróciła wszakże uwagi na dobrze poświadczonych źródłowo → Astawenów z Hyrkanii, co może sugerować wtórny, dubletowy charakter Stawanów.

Literatura: Herrmann, 1929, szp. 2236; Pekkanen, 1968.

Sturnowie (gr. *Στοῦρνοι*, Ptolem., *Geogr.* 3.5.23), lud mieszkający w interiorze → Sarmacji Europejskiej. Najprawdopodobniej dublet → Bastarnów (Schütte, 1956, s. 23). Homonim: Sturnium (dzis. Ostuni), miasto w Kalabrii (Ptolem., *Geogr.* 3.1.77).

Literatura: Herrmann, 1931c, szp. 425; Schütte, 1956, ss. 17–28.

Suanokolchowie (gr. *Σουανοκόλχοι*, Ptolem., *Geogr.* 5.9.25, *hapax legom.*), dosł. Suanowie z → Kolchidy, mieszkający nad rz. → Soanas, por. *Suani* (Plin., *NH* 6.14.30, 33.52). *Σοάνες* Strabona (11.2.19, Meineke, 1849), używający zatrutych ostrzy.

Literatura: Herrmann, 1931d, szp. 467.

Suardenowie (gr. *Σουαρδηνοί*, Ptolem., *Geogr.* 5.9.16–17, *hapax legom.*), lud mieszkający w → Sarmacji Azjatyckiej, przy zachodnim brzegu górnej → Rha. Albert Hermann zwraca tu uwagę na etnonim Sardetae z *Tabula Peutingeriana*.

Literatura: Herrmann, 1931e, szp. 468.

Subenowie → Suobenowie

Sudety (gr. *Σούδητα ὄρη*, Ptolem., *Geogr.* 2.11.7, 2.11.23), oronim ten pojawia się po raz pierwszy u Ptolemeusza i odnosi się do północno-zachodniej części pasma, obecnie leżącej na terytorium czeskim. Niedawno pojawiła się nowa hipoteza odnośnie do etymologii gór (Šmejkalová & Blažek, 2020). Badacze czescy sugerują, że skoro dawne hipotezy (celtycka Johanna K. Zeussa i indoeuropejska Rudolfa Mucha; przegląd starszej literatury: Franke, 1931b) są nie do utrzymania w świetle współczesnego językoznawstwa, należy zwrócić uwagę na łac. termin *sudis* (por. Apul., *Met*. 7.17: *saxeas sudes* – 'wystające, ostre skały') oraz uznać, iż Ptolemeusz zapisał pierwotnie termin łaciński w *pl.*, złożony z *sudes* oraz końcówki *-ētum* (por. *saxum*, 'skała', ale *saxetum*, 'skaliste miejsce'). „Sudety" należałoby zatem rozumieć jako 'Wzgórza', 'Wzniesienia'. Jest to hipoteza poważna, godna najwyższej uwagi.

Literatura: Franke, 1931b, szp. 562; Šmejkalová & Blažek, 2020, ss. 218–239.

Sudinowie (gr. *Σουδινοί*, *Σουδιανοί* [Sudianowie], *Σουδιναί*, Ptolem., *Geogr.* 2.11.25, 3.5.21), lud bałtyjski mieszkający po wschodniej stronie ujścia → Wisły, sąsiadujący z → Galindami. Poświadczony także w źródłach średniowiecznych: *Sudowite* Piotra z Duisburga (→ Neurowie; Łowmiański, 1963a, ss. 173–182; 1963b, ss. 43–44; Pekkanen, 1968, s. 87–92; Johann K. Zeuss). W kwestii dalszej identyfikacji i korelacji z wcześniejszymi źródłami łacińskimi → Sitonowie. Odrzuca tę ostatnią identyfikację Tuomo Pekkanen. Nie do zaakceptowania jest twierdzenie części dawniejszej literatury niemieckiej o germańskim pochodzeniu S. (tak np. Alfred Franke).

Literatura: Franke, 1931c, szp. 563–564; Pekkanen, 1968.

Sulanowie (gr. *Σούλανες*, *Σούλωνες* [Sulonowie], Ptolem., *Geogr.* 3.5.20, *hapax legom.*), dawniej próbowano ich utożsamiać ze Słowianami (Bulanowie u Karla Müllenhoffa, 1887, s. 79), ale obecnie istnieje przekonanie, że jest to dublet → Gotów (Gudmund Schütte; Łowmiański, 1963b, 2, ss. 25–26) bądź – co najbardziej prawdopodobne – odmianka → Swionów (*Suiones*, Pekkanen, 1968, ss. 48–55).

Literatura: Pekkanen, 1968.

Sunion (gr. *Σούνιον*), skalisty przylądek na południowo-wschodnim skraju Attyki; przez Wenecjan znany był jako Capo Colonne, co jest aluzją do ruin antycznych. Obszar przylądka stanowił zarazem dem, jednostkę administracyjną państwa ateńskiego. Szczególną wartość kulturową ma świątynia Posejdona z okresu archaicznego, zniszczona przez Persów w 480 r. p.n.e.

Literatura: Barletta, Dinsmoor, & Thompson, 2017; Kanellopoulos & Scahill, 2021, ss. 51–60; Meyer, 1931, szp. 910–919; Miles & Paga, 2016, ss. 657–710.

Suobenowie (gr. *Σουοβηνοί*, *Σουβηνοί* [Subenowie], Ptolem., *Geogr.* 6.14.9, *hapax legom.*), → Stawani

Sura (gr. *Σοῦρα*, Ptolem., *Geogr.* 5.11.2), miasto w → Iberii; dzis. Surami na przedmieściach Khashuri w środkowej Gruzji. Nie mylić z homonimem „Σοῦρα, μαντεῖον Λυκίας" (Stefan z Bizancjum, Meineke, 1849, p. 582) czy też z dobrze znaną rzymską twierdzą nad → Eufratem.

Suragana → Zorachana

Suranowie (gr. *Σουρανοί*, *Σουρομανοί* [Suromanowie], Ptolem., *Geogr.* 5.9.20, *hapax legom.*), odmianka etnonimu Suanoi (→ Suanokolchowie).

Surion (gr. *Σούριον*, Ptolem., *Geogr.* 5.10.6; łac. *Surium*, Plin., *NH* 6.4 [→ Fasis]), miasto w → Kolchidzie. Identyfikowane z dzis. Vani w Imeretii (Braund, 1994, ss. 148–149; *contra* jest Otar Lordkipanidze, dla którego była to Leukotea Strabona – brak w nauce konsensusu w kwestii identyfikacji ruin Vani) bądź z Senaki nad rz. Tekhuri (Albert Herrmann; Stückelberger & Graßhoff, 2006), która odpowiadałaby, znanej z Pliniusza, rzece Surius. Ta ostatnia hipoteza jest znacznie bardziej prawdopodobna. Natomiast niepotrzebnie Herrmann dodaje nieuzasadnioną sugestię, iż Surion-Senaki to → Aja Argonautów. Ta ostatnia była lokalizowana w różnych miejscach, np. identyfikowana z Kotais (dzis. Kutaisi; Procop., *De bellis* 8.14.47–49).

Literatura: Braund, 1994; Herrmann, 1931f, szp. 968–969, 1931g, szp. 969; Lordkipanidze, 1991, ss. 151–195.

Suromanowie → **Suranowie**

Suruba (gr. *Σούρουβα*, Ptolem., *Geogr.* 5.9.28, *hapax legom.*), miasto nad → Wardanesem, niezidentyfikowane. Dawny wydawca Ptolemeusza Karl Müller sugeruje okolice na wschód od dzis. Krasnodaru.

Literatura: Herrmann, 1931f, szp. 972.

Suza (gr. *Σοῦσα*, Ptolem., *Geogr.* 6.3.5), pradawny, najważniejszy ośrodek dawnego Elamu, którego początki sięgają połowy III tys. p.n.e. Na początku drugiej połowy I tys., po ustabilizowaniu się władzy perskich Achemenidów, Cyrus II zajął miasto. Dopiero jednak Dariusz uczynił je jedną z najważniejszych rezydencji królewskich. W czasach seleukidzkich, partyjskich i sasanidzkich S. utraciła swój prymarny charakter, ale pozostała jednym z ważniejszych ośrodków regionalnych. Dziś to miasto Susz w prowincji Chuzestan. W drugiej połowie XX w. bardzo rozwinęły się badania nad miastem, tak na podstawie źródeł archeologicznych, jak i pisanych (orientalnych i greckich). Poniższa literatura stanowi autorytatywny punkt odniesienia do dalszych studiów.

Literatura: Boucharlat, 1987, ss. 357–366; Kritt, 1997; Le Rider, 1965; Steve, Gasche, Meyer, 1980, ss. 49–154; Steve, Vallat, Gasche, 2002, kol. 359–512; 2003, kol. 513–652; Vallat, 1990.

Swebos (gr. *Σύηβος*, Ptolem., *Geogr.* 2.11.4, 2.11.13; *Σούηβος*, Marcianus, *Perip. maris exteri* 2.33, 2.35), rzeka w → Germanii, między rz. → Chalusus a → Wiaduą i → Wistulą, a zatem Ptolemeusz patrzy z zachodu na wschód. Stückelberger & Graßhoff (2006) sugerują identyfikację z Odrą, co stawia problem relacji z → Wiaduą, której tożsamość z Odrą jest bardziej ugruntowana. Bardzo prawdopodobnym jest, iż są to dwa hydronimy na określenie tej samej rzeki (Alfred Franke), pochodzące z różnych źródeł, zwłaszcza, iż termin → Wiadua jest łaciński.

Literatura: Franke, 1931d, szp. 1017.

→ Swebowie (Testimonia Ł1).

Literatura: Hummer 1998, ss. 1–27.

Swebowie Angilijscy → Swebowie

→ Swionowie (Testimonia Ł1)

Sycylia (gr. *Τρινακρία*, *Σικελία*, Ptolem., *Geogr.* 3.4; łac. *Sicilia*), największa wyspa na → Śródziemnym Morzu (25711 km^2). Oddzielona od Italii Cieśniną Mesyńską (wł. Stretto di Messina), znaną w tradycji mitologicznej jako miejsce przebywania

potworów Scylli i Charybdy. Na powstanie tych wyobrażeń wpłynęła specyfika prądów morskich utrudniających żeglugę (Alberto Defant). Na wyspie leży → Etna, najwyższy czynny wulkan → Europy, o znaczącym miejscu w kulturze duchowej antyku. Od XI w. p.n.e. Fenicjanie, a od VIII w. Grecy kolonizują S. zamieszkałą dotąd przez wiele plemion (np. Elymów, Sikanów, Sikulów), głównie indoeuropejskiego pochodzenia. Od jednego z nich, Sikulów (*Σικελοί*), pochodzi nazwa wyspy. Etnonim powyższy najprawdopodobniej kryje się pod terminem 'Szekelesz' z egipskich relacji o Ludach Morza (V rok panowania faraona Merneptaha i VIII rok panowania Ramzesa III) na przełomie XIII i XII w. p.n.e. Do najważniejszych ośrodków greckich należały Akragas, Messyna i Syrakuzy, zarazem ważne centra gospodarczo-kulturalne greckiej cywilizacji drugiej połowy I tys. p.n.e. Od 241 r. p.n.e. Sycylia stała się pierwszą prowincją rzymską po zwycięstwie Rzymu nad Kartaginą w I wojnie punickiej. Niemniej, grecka kultura pozostawała silna na wyspie po epokę nowożytną.

Literatura: Defant, 1940, ss. 93–112; Guillou, 1963; Leighton, 1999; Sjöqvist, 1973; Wolińska, 2005.

Syeba Góry (gr. *Σύηβα ὄρη*, Ptolem., *Geogr.* 6.14.8, *hapax legom.*), pasmo górskie w → Scytii, po tej [tzn. zachodniej] stronie gór → Imaon. Gdyby traktować opis dosłownie: „północny wschód od → Jaksartesu", to odpowiadałyby one regionowi górskiemu na linii Karatau – Talas – Kirgiz. Ponieważ jednak jest to siedziba → Syebów, to część badaczy uważa, że jest to przeniesiony fragment → Kaukazu.

Literatura: Herrmann, 1931h, szp. 1016–1017.

Syebowie (gr. *Σύηβοι*, *Σόηβοι*, *Σουῆβοι*), lud mieszkający w → Scytii, po tej [tzn. zachodniej] stronie gór → Imaon. Badacze wszakże od dawna podkreślają, iż jest to zepsuty dublet → Serbów (Albert Herrmann).

Literatura: Herrmann, 1930b, szp. 2129–2130; 1931g, szp. 1017.

→ Sylurowie (Testimonia Ł1). Caerleon-un-Usk to strony rodzinne pisarza walijskiego Arthura Machena (1863–1947), który urodził się w pobliskiej wiosce Llandewi Fach. Machen w swojej twórczości często nawiązywał do celtyckiej i rzymskiej przeszłości okolicy, podając geograficzne i etnograficzne ciekawostki. Bliższe dane bibliograficzne można znaleźć w poświęconym mu tomie „Literatury na Świecie" (nr 9–10/2019). W 2020 r. opublikowano polski przekład *Wzgórza przyśnień* (Warszawa, PIW). Wiele artykułów dedykowanych głównemu ośrodkowi Sylurów opublikowano w „Archaeologia Cambrensis" (1846–).

→ Symbolon (Testimonia Ł1)

→ Symplegady (Testimonia Ł1)

Synope (gr. *Σινώπη*, Ptolem., *Geogr.* 5.4.3), kolonia → Miletu (ok. 700 r. p.n.e.), założona na przylądku ok. 20 km na zachód od rz. → Halys. Szybko się rozwijała jako ośrodek portowy (handel, rybołówstwo) i sama zaczęła zakładać własne kolonie i emporia na wybrzeżu pontyjskim oraz w → Kolchidzie. S. jest bardzo dobrze poświadczona w źródłach literackich (opis geograficzny: Polyb., *Hist*. 4.56; Strabon 12.3.11), numizmatyce i epigrafice. Miasto utrzymało swoje regionalne znaczenie jako ważny port wybrzeża pontyjskiego także przez całą nowożytność. Podczas wojny krymskiej (1853–1856) rosyjska flota zniszczyła w porcie S. flotę turecką (30.11.1853). Był to jeden z największych rosyjskich sukcesów w tej wojnie.

L i t e r a t u r a : Boysal, 1959, s. 8–20; French[686], 1985, ss. 85–88, 1990, s. 45–63, 2004; Hansen & Nielsen, 2004, nr 729; Hind, 1988, ss. 207–223, 2007, ss. 9–22; Robinson, 1906, ss. 245–279; Ruge, 1927, szp. 252–255.

Syrgis → Hyrgis

Syria Palestyńska (gr. *Συρίη ἡ Παλαιστίνη καλεομένη*, Hdt 7.89), termin historyczno-geograficzny stworzony przez Herodota na określenie obszaru Pentapolis filistyńskiej oraz dawnych królestw Izraela i Judy. Północna granica tego obszaru, odróżniającego się kulturowo i językowo od aramejskojęzycznej ludności, przebiegała na północ od g. Karmel, a na południe od m. Arad (Arwad). Należy zwrócić uwagę, iż terytoria leżące na północ od tej linii były określane przez Hdt częściej jako Fenicja (*Φοινίκη*) aniżeli Syria, co było znacznym rozszerzeniem pierwotnego znaczenia tego terminu *sensu stricto*, spowodowanym wpływem tradycji mitologicznej i epickiej.

L i t e r a t u r a : Sullivan, 2018, ss. 67–79.

Syrty (gr. *Σύρτεις*; sg. Σύρτις), definicja obu zatok, Wielkiej i Małej Syrty, w geografii klasycznej nie odbiegała od współczesnej. Wielka Syrta otacza północno-wschodnie wybrzeże dzis. Libii, Mała Syrta zaś – wybrzeże Tunezji. Opisy przedstawiają Polibiusz (*Hist.* 1.39.2) oraz Strabon (17.3).

L i t e r a t u r a : Treidler, 1932a, szp. 1796–1829 (znakomite, bardzo szczegółowe opracowanie).

→ Śródziemne Morze (Testimonia Ł1)

[686] David Ch. French (1933–2017) to specjalista od archeologii Synope.

Tabana (gr. *Τάβανα*, Ptolem., *Geogr.* 3.6.6, *hapax legom.*), miejscowość na → Chersonezie Taurydzkim. Niezidentyfikowana, jakkolwiek Albert Herrmann próbuje utożsamić ją z *Teagines* Geografa Raweńskiego.

Literatura: Herrmann, 1932f, szp. 1843.

Tabianowie, Tabienowie (gr. *Ταβιηνοί*, *Ταβιανοί*, Ptolem., *Geogr.* 6.14.11, *hapax legom.*), lud mieszkający w → Scytii po tej stronie gór → Imaos, niedaleko gór → Norosson. Należy jednak zwrócić uwagę na homonim w 4.7.28, oznaczający lud w Etiopii/Erytrei oraz krainę Tabiene (*Ταβιηνή*, Ptolem., *Geogr.* 6.5.1), wyspę Tabianę (*Ταβιάνα*, Ptolem., *Geogr.*6.4.8) w Zatoce Perskiej i lud Tabenów (*Ταβηνοί*, Stefan z Bizancjum) we wschodnim Iranie. Stąd możliwy mechanizm przeniesienia.

Literatura: Herrmann, 1932g, szp. 1878; Treidler, 1932b, szp. 1878–1879; Weissbach, 1932a, szp. 1863, 1932b, szp. 1878, 1932c, szp. 1878.

Tabilaka (gr. *Θαβιλάκα*, Ptolem., *Geogr.* 5.12.7, *hapax legom.*), miasto w → Albanii, między rz. → Kasios i → Gerros; być może dzis. Bilidji.

Literatura: Herrmann, 1934b, szp. 1178.

Tachorowie → **Tocharowie**

→ Tafrai (Testimonia Ł1)

Tafros → Tafrai

Tagoda (gr. *Τάγωδα*, Ptolem., *Geogr.* 5.12.3, *hapax legom.*), miasto w → Albanii; być może dzis. Tianeti na północ od Tbilisi (Albert Herrmann) lub znacznie dalej od stolicy, na północno-wschodnim skraju położone Lagodechi (obecnie też Park Narodowy; Stückelberger & Graßhoff, 2006).

Literatura: Herrmann, 1932h, szp. 2023.

→ Tagorowie (Testimonia Ł1)

Tagrowie (gr. *Τάγροι*, Ptolem., *Geogr.* 3.5.25, *hapax legom.*), lud mieszkający w południowo-zachodniej → Sarmacji Europejskiej. Prawdopodobnie tożsamy z → Tagorami Pliniusza (*NH* 6.22).

Literatura: Herrmann, 1932i, szp. 2022.

→ Talge (Testimonia Ł1)

Talka (gr. *Τάλκα*, Ptolem., *Geogr.* 6.9.8, *hapax legom.*), wyspa na → Hyrkańskim Morzu, → Talge u Pomponiusza Meli.

Tamanajowie (gr. *Θαμαναῖοι*, Hdt 3.93, 3.117), lud irański, mieszkający w Arachozji, na południowym (Josef Marquardt; Ernst Herzfeld) bądź środkowym obszarze dzis. Afganistanu. Stefan z Bizancjum (8, lemma 4): „Θαμαναῖοι· ἔθνος Πέρσαις ὑπήκοον, Ἡρόδοτος γ̄." [„Tamanajowie, lud podległy Persom; Herodot w księdze trzeciej"]. Iraniści zwracają uwagę, iż lud ten bądź ród o tej samej nazwie prawdopodobnie tworzył istotne struktury państwowe w Arachozji przed nastaniem władzy Achemenidów (Jacobs, 1994, ss. 32–35; Nagel, 1982, ss. 54–60). O znaczeniu T. w tradycji kultury dawnego Iranu świadczy fakt, iż etnonim ten zachował się w imieniu Sām, które nosił dziadek wielkiego bohatera, Rustama. Perskie – s – Grecy oddawali często przez – θ – (Bivar, 2000).

Literatura: Bivar, 2000, ss. 19–26; Jacobs, 1994; Nagel, 1982; Weissbach, 1934, szp. 1232.

Tambyzowie (gr. *Τάμβυζοι*, Ptolem., *Geogr.* 6.11.6, *hapax legom.*), lud irański, mieszkający w → Baktrii; należy zwrócić w tym kontekście uwagę na m. Tambroke (*Ταμβρόκη*, Polyb., *Hist.* 10.31.5) w → Hyrkanii, którego Ptolemeusz nie zna.

Literatura: Herrmann, 1932j, szp. 2098; Weissbach, 1932d, szp. 2098.

Tamyrake → Karkinicka Zatoka

Tanaici → Tanais

→ Tanais (Testimonia Ł1). Rybakov (1979, ss. 50–54) sugeruje, iż hydronim ten nie oznaczał całego biegu Donu, lecz w górnym nurcie Doniec aż po jego ujście do Donu, a następnie dopiero dolny Don.

Literatura: Rybakov, 1979.

Tanatis (gr. *Τανάτις*, Ptolem., *Geogr.* 2.3.33), dzis. niewielki półwysep Isle of Thanet, u północno-wschodnich wybrzeży Kentu. W pobliskim Richborough funkcjonował ważny port rzymski Rutupiae.

Literatura: Durham, 2012, ss. 327–334; Hamp[687], 1964–1965, ss. 413–414; MacDonald, 1937b, szp. 1709.

[687] Eric P. Hamp (1920–2019) to jeden z najwybitniejszych indoeuropeistów i lingwistów XX w. Specjalista zwłaszcza w zakresie języków celtyckich i iliryjskich. Autor kilku tysięcy prac, w Albanii wydano znaczek pocztowy z jego podobizną.

Taprobane (gr. *Ταπροβάνη*, łac. *Taprobane*, dzis. Cejlon [termin Sri Lanka odnosi się do państwa, a nie wyspy w znaczeniu geograficznym]), pierwsze wzmianki o wyspie w literaturze Zachodu przynoszą fragmentarycznie zachowane raporty Nearcha z podróży powrotnej z → Indii drogą morską i dzieło, niezachowane w całości, Onesikritosa z Astypalai. W czasach panowania cesarza Klaudiusza (41–54 n.e.) statek Lizjasza, wyzwoleńca przedsiębiorcy Anniusza Plokamusa, został zagnany przez wiatry na wyspę. Przyjęto go bardzo gościnnie, a lokalny władca wysłał nawet poselstwo do Rzymu (Plin., *NH* 6.84–91). Od tamtego czasu kontakty handlowe rozwinęły się, obejmując zasadniczo ten sam asortyment, co w przypadku → Indii, przy czym po niższych obustronnych kosztach (eliminacja pośrednictwa z subkontynentu) i z dodatkiem pereł, z których łowisk słynęła wyspa. Należy tu podkreślić, iż nasz zasób źródłowy do poznania relacji obu światów nie ogranicza się do zasobu zachodniego; również w tekstach cejlońskich (tamilskich i syngaleskich) pojawiają się wzmianki o Rzymianach, „Rhomanukharattha". Geografia grecka poprawnie umieszcza wyspę w kontekście subkontynentu, ale znacznie (zwykle kilkukrotnie) przeszacowuje jej rozmiary.

Literatura: Abeydeera, 2009, s. 145–165; Bandaranayake, 1990; Faller, 2000; Geiger & Bode, 1950; Schwarz, 1974, ss. 21–48, 1974, ss. 166–174; Weerakkody, 1997.

Tapura (gr. *Τάπουρα*, Ptolem., *Geogr.* 6.14.7, 6.14.10; Arrian, *An.* 3.23.1–2), góry, → Imavus, por. Tabis u Meli (3.60; Treidler; trudno jednak mówić o utożsamieniu tych oronimów, przedzielających → Azję). Istnieje homonimiczne miasto w Małej Armenii (Ptolem., *Geogr.* 5.7.3), niemające jednak bezpośredniego związku z oronimem.

Literatura: Ruge, 1932, szp. 2272; Treidler, 1956, szp. 783–791.

Tapuraja → Tapura

Tapurajowie (gr. *Ταπουρραῖοι*, *Τάπουραι*, Ptolem., *Geogr.* 6.14.12–13; Arrian, *An.* 3.23–24), lud siedzący w górach → Tapura. Stefan z Bizancjum 19, lemma 27: „Τάπυρροι· οὐ πόρρω Ὑρκανίας ἔθνος. Κουαδρατος [C. Asinius Quadratus, fragm. 19] Τάπουρρα φησί. τὸ ἐθνικὸν Ταπουρραῖοι". Być może odmianka Ταγουραῖοι, tzn. → Tocharowie?

Literatura: Herrmann, 1932k, szp. 2272–2273.

Tapury Góry → Tapura

Tarent (gr. *Τάρας*, Ptolem., *Geogr.* 3.1.12; łac. *Tarentum*), kolonia Sparty, założona w ostatnich latach VIII w. p.n.e. Nazwa *polis* pochodzi od imienia herosa, a legenda założycielska wskazuje na napięcia społeczne w metropolii, które leżały u źródeł tego

przedsięwzięcia. T. założono na wybrzeżu w odległości ok. 12 km od wcześniejszej osady Lacedemończyków, Satyrionu. W niedługim czasie po założeniu rozkwitł i przez wiele stuleci pozostawał jednym z najważniejszych ośrodków politycznych Italii. Po wejściu w granice państwa rzymskiego T. (dzis. Taranto) zachował ponadregionalne znaczenie kulturalne, a cywilizacja grecka pozostała w nim żywa po czasy nowożytne.

Literatura: Brauer, 1986; Corchiaro, 1981, ss. 53–75; Lippolis, 1982, ss. 81–135; Nafissi, 1999, ss. 245–272; Hansen & Nielsen, 2004, nr 71; por. czasopisma „Atti Taranto", „Taras".

Tarnowie → **Warnowie**

Tarona (gr. *Ταρῶνα*, Ptolem., *Geogr.* 3.6.5, *hapax legom.*), miasto na → Chersonezie Taurydzkim; niezidentyfikowane.

Literatura: Herrmann, 1932l, szp. 2330.

Tartessos → Słupy Heraklesa

→ Tatowie (Testimonia Ł1). Mieszkańcy znad rz. → Psatis.

→ Tauroscyci (Testimonia Ł1)

→ Taurowie (Testimonia Ł1)

→ Tauryckie Góry (Testimonia Ł1)

→ Tauryka (Testimonia Ł1)

Tazos (gr. *Θάσος*, Ptolem., *Geogr.* 3.6.6.), wyspa (380 km^2, najwyższy punkt: Ipsario, 1206 m n.p.m.) u wybrzeża → Tracji, na północy → Egejskiego Morza. Tradycja umieszcza założenie (*ktisis*) greckiej *polis* na wyspie na lata 700–675 p.n.e. przez kolonistów z Paros, których przywódcą (*oikistes*) był Telesikles, ojciec poety Archilocha. Być może jednak właściwy proces miał miejsce pokolenie później, a sam Archiloch brał w nim udział, choć raczej nie był przywódcą. Przed założeniem kolonii wyspę zamieszkiwała ludność tracka, która utrzymywała kontakty handlowe z Fenicjanami (poświadczony archeologicznie kult Heraklesa-Melkarta). Pierwotna nazwa wyspy *Ὀδωνίς* nawiązuje do nazwy tego trackiego plemienia, Edonów. Bogactwem wyspy były rudy metali.

Literatura: studia fundamentalne: Graham, 1978, ss. 62–98; 1982, ss. 103–121; Jacobs, 1893; Weingartner, 1994. Seria wydawnicza z Paryża: „Études Thasiennes".

Tearos (gr. *Τέαρος*, Hdt 4.89–91; Libanios, *Or.* 11.73.7 [Foerster, 1903–1923]; Laonikos Chalkokondyles, *Historiae*, 1, p. 10.14, 22.19, 27.18 [Darkó, 1922]; łac. *Tearus*, Plin., *NH* 4.45), rzeka w → Tracji, w dorzeczu → Agrianesu, którego identyfikacja nie jest pewna. Jeżeliby przyjąć (Wilhelm Tomaschek, Eugen Oberhummer), że Agrianes to dzis. Ergene, wówczas byłby to jeden z jego bezpośrednich bądź pośrednich (→ Kontadesdos?) dopływów.

Literatura: Oberhummer, 1934, szp. 100.

Tektosakowie (gr. *Τεκτοσάκες*, *Τεκτοσάγαι*, *Τεκτόσαγες*, Ptolem., *Geogr.* 5.4.8), plemię celtyckie (→ Celtowie).

Telaiba, Teleba (gr. *Τέλεβα*, *Τέλαιβα*, Ptolem., *Geogr.* 5.12.2, *hapax legom.*), miasto przy ujściu rz. → Soanas; niezidentyfikowane, ale nic nie wskazuje, by – jak chciał Albert Herrmann – lokalizować je bezpośrednio na wybrzeżu → Hyrkańskiego Morza. Ptolemeusz odróżnia bowiem Terek (→ Alontas) od Sunży.

Literatura: Herrmann, 1934a, szp. 187.

Temiskyra → Temiskyrejskie Gaje, → Termodont

→ Temiskyrejskie Gaje (Testimonia Ł1). Strabon (12.3.15) opisuje rejon Temiskyry w sposób, który sugeruje autopsję.

Tenos (gr. *ἡ Τῆνος*, Ptolem., *Geogr.* 3.15.30), wyspa (194 km^2) w archipelagu → Cyklad (Mela 2.111), słynna ze swego marmuru. W tradycji mitologicznej znana także jako *Ὀφοῦσσα, Ὑδροῦσσα* (Plin., NH 4.65), co było związane z pradawnym kultem z udziałem węży. Po przeszło tysiącleciu władzy rzymskiej wyspa znajdowała się pod rządami Wenecji w l. 1204–1715.

Literatura: Fiehn & Regling, 1934, szp. 507–532.

Teodoros (gr. *Θεόδωρος*), rzeka w → Iberii; niezidentyfikowana, gdyż pojawia się tylko w cytowanym piśmie Pseudo-Arystotelesa. Ze względu na brak poświadczenia w tradycyjnych traktatach geograficznych oraz charakter *Mirabiliów* będących zbiorem ekscerptów z sensacyjnymi opowieściami wyrwanymi z pierwotnego kontekstu, można zaryzykować stwierdzenie, iż jest to zepsuta odmianka hydronimu znanego z innych źródeł.

Literatura: Herrmann, 1934c, szp. 1805.

→ Teodozja (Testimonia Ł1)

→ Teofanios (Testimonia Ł1)

Terizowie (gr. *Τέριζοι*, *Suda*, *s.v.*, Zamolksis), lud w → Tracji, znany jedynie z relacji leksykografii bizantyjskiej w kontekście sylwetki Zamolksisa. Z faktu, iż źródła powyższe odwołują się do utraconych dzieł geografii klasycznej, możemy przypuszczać, że wspominano go znacznie częściej.

Literatura: Fluss, 1934, szp. 728.

→ Termodont (Testimonia Ł1)

Tessyris (gr. *Θέσσυρις*, Ptolem., *Geogr.* 5.9.10, 5.9.30, *hapax legom.*), rzeka w → Sarmacji Azjatyckiej, na północno-wschodnim wybrzeżu → Czarnego Morza; mimo braku pewnej identyfikacji (niezrozumiale Stückelberger & Graßhoff, 2006: Tsorica) można zasugerować dzis. rz. Psou (53 km dł.) na granicy rosyjsko-abchaskiej.

Literatura: Herrmann, 1936d, szp. 183.

→ Teutoni (Testimonia Ł1)

Teutonoarowie (gr. *Τευτονόαροι*, Ptolem., *Geogr.* 2.11.17, *hapax legom.*), lud mieszkający w → Germanii, sąsiedzi → Sasów od zachodu i → Swebów od wschodu. Jest to *compositum* złożone ze znanego etnonimu *Teutoni* oraz terminu określającego 'mężczyznę' (o genezie praindeuropejskiej, por. łac. *vir*), obecnego w wielu etnonimach Germanii: *-varii*.

Literatura: Franke, 1934, szp. 1176.

→ Thule (Testimonia Ł1). Ostatnio pojawiła się hipoteza Václava Blažka, który widzi w T. najstarszy przykład funkcjonowania pierwszej germańskiej przesówki spółgłoskowej oraz sugeruje, iż toponim jest bliski staronodyckiemu *þualarvárg*, 'wietrzna zatoczka', ale nie odmawia też racji hipotezie Björna Collindera (Testimonia Ł1, s. 291). Henri J.W. Wijsman, analizując głównie literaturę epoki Flawiuszy, konkluduje, że T. w tradycji rzymskiej oznaczała przeważnie → Brytanię, i/bądź najbliższe jej wyspy (np. Szetlandy), natomiast Cameron McPhail sugeruje wybrzeże Norwegii, głównie ze względu na fakt, iż Islandia była wówczas niezamieszkała, a tradycja wywodząca się od Pyteasza zaliczała Th. do 'świata zamieszkałego' (*ekumena*, *oikumene*). Ostatnio pojawiła się także propozycja, by różnicować lokalizację w zależności od źródła. Mianowicie Ptolemeusz miałby pod wpływem źródeł rzymskich (Tacyt) przenieść lokalizację Th. na południowy wschód od rzeczywistej lokalizacji Pyteasza (Breeze & Wilkins, 2018). Najnowsza rekonstrukcja map Ptolemeusza edycji bazylejskiej nie zaprzecza tej hipotezie. Niewątpliwie słusznie trzeba podkreślać zmienność tego

pojęcia w geografii antycznej. Verg., *Georg*. 1.30: „tibi serviat ultima Thule"; jako *Tulis* u Mojżesza z Chorenu, 3.40. Jedynie nowe źródła, i to takie, które przyniosłyby więcej informacji o wyprawie Pyteasza, mogłyby zmienić sytuację badawczą i wykluczyć określone hipotezy.

Literatura: Birch, 1885–1887, ss. 161–180 (na ss. 177–180 dodatek pióra M. Cl. Gertza); Blažek, 2022, ss. 7–25; Breeze & Wilkins, 2018, ss. 1–6; McPhail, 2014, ss. 247–257; Mowses Chorenacy, 2021; Wijsman, 1998, ss. 318–323; Wolfson, 2008.

Tiarantos (gr. *Τιαραντός*, Hdt 4.48, *hapax legom.*), jeden z dopływów → Istru, pod tą nazwą występujący tylko u Herodota, co wprowadza niepewność co do identyfikacji. Prawdopodobnie należy go utożsamić z rz. Bârlad (289 km), obecnie dopływem → Seretu (możliwe są jednak zarówno zmiany biegu nurtu, jak i odmienna percepcja Hdt), bądź z samym Seretem (Rybakov, 1979, s. 30).

Literatura: Herrmann, 1936g, szp. 762; Rybakov, 1979.

Tiauna (gr. *Θίαννα*, Ptolem., *Geogr.* 5.12.7, *hapax legom.*), miejscowość w → Albanii, pomiędzy rz. → Kasios i → Gerros. Stückelberger & Graßhoff (2006): dzis. Tioneti/Tianeti nad rz. Iori na północ od Tbilisi. Jest zatem oczywiste, iż powyższa lokalizacja wymaga innej niż dominującej, chociaż nie jedynej, interpretacji hydronimu → Gerros. Prawdopodobnie w tym przypadku kryje się pod nim rz. Sulak (144 km), uchodząca do → Hyrkańskiego Morza.

Literatura: Herrmann, 1936e, szp. 272.

→ Tibarenowie (Testimonia Ł1). Obecność Tibarenów w armii Kserksesa: Hdt 7.78.

Literatura: Simon, 2017a, ss. 163–177 (na ss. 170–171: brak podstaw powiązania Tabal z Tibarenami na płaszczyznach językowej, historycznej i geograficznej); 2017b, ss. 201–211 (terytorium państwa Tabal przekraczało na wschód środkowy bieg rz. → Halys, ale nie ma dowodu, by sięgało Gór Pontyjskich).

Tibisis (gr. *Τίβισις*, Hdt 4.49, *hapax legom.*), niezidentyfikowany hydronim; być może inna nazwa Temeszu (→ Tibiskos) bądź rz. Taban, nieopodal Silistry. Nad tą rzeką znajdowało się trackie (→ Tracja) centrum kultowe (Georgi Atanasov).

Literatura: Atanasov, 2006, 2010, ss. 219–240; Fluss, 1936b, szp. 815.

Tibiskos (gr. *Τίβισκος*, Ptolem., *Geogr.* 3.7.1, 3.8.1–2, 3.8.10), dzis. Temesz (359 km) mający źródła w paśmie Semenic i uchodzący do → Dunaju kilka kilometrów od → Singidunum. Należy jednak zauważyć, iż pojawiają się sytuacje, w których Tibiskos oznacza → Patyssus, chociaż nie jest to przypadek Ptolemeusza. Por. interesującą archaizację: Chrysanthus, *Bellum Tartarorum*, 1.2210–2212 (É. Legrand, 1881, ss. 337–441):

„ὅστις Σαργητίας εἰσέρχεται εἰς τὸν Μαρούσιον ποταμόν, καὶ αὐτὸς εἰς τὸν Τίβισκον, καὶ ἀμφότεροι εἰς τὸν Δούναβιν…".

Literatura: Fluss, 1936a, szp. 814–815.

Tilbis (gr. *Θιλβίς*, Ptolem., *Geogr.* 5.12.7, *hapax legom.*), miejscowość w → Albanii, między rz. → Gerros i → Soanas; niezidentyfikowana. W tym kontekście → Gerros rozumiany jest podobnie jak w przypadku lokalizacji → Tiauny.

Literatura: Herrmann, 1936f, szp. 278.

Tocharowie → Attakorowie, → Fikorowie, → Imavus, → Kimmeriowie. Obecnie w Afganistanie istnieje prowincja Tachar na północnym wschodzie kraju, z głównym ośrodkiem w Talokanie, zamieszkała w przeważającej liczbie przez irańskich Pasztunów i Tadżyków.

Torekkadowie (gr. *Τορεκκάδαι*, Ptolem., *Geogr.* 3.5.25, *hapax legom.*), lud nieznanej przynależności językowej, mieszkający na północy → Krymu, w pobliżu rz. → Bykes.

Literatura: Diehl, 1937a, szp. 1748.

Toretike → Toretikowie

→ Toretikowie (Testimonia Ł1)

Torokka (gr. *Τόροκκα*, *Τουρόκκα* [Turokka], Ptolem., *Geogr.* 3.5.27, *hapax legom.*), miejscowość w pobliżu rz. → Karkinitis, położona bardziej w głębi lądu od miasta o tej samej nazwie (→ Karkine, → Karkinitis); niezidentyfikowana.

Literatura: Diehl, 1937b, szp. 1748.

→ Totordanes (Testimonia Ł1)

Tracja → Trakowie

Trakana (gr. *Τράκανα*, *Τράβανα*, Ptolem., *Geogr.* 3.5.27, *hapax legom.*), miejscowość w dorzeczu → Karkinitis, na północno-wschodnim Krymie; niezidentyfikowana.

Literatura: Diehl, 1937c, szp. 2091.

→ Trakowie (Testimonia Ł1). Obecność Traków w armii Kserksesa: Hdt 7.75; udział Traków w bitwie pod Platejami po stronie perskiej: Hdt 9.32.

Transmontanowie (gr. *Τρανσμοντᾶνοι*, Ptolem., *Geogr.* 3.5.21), dosłownie ‘ludzie zza gór’, zewnętrzne, omowne określenie ludności mieszkającej za górami → Peuke. Przyjmując wszakże wersję równie prawdopodobnego tłumaczenia „Koistobokowie po drugiej stronie gór”, mówilibyśmy o → Koistobokach zamieszkujących wschodnią, ukraińską stronę Karpat Wschodnich.

L i t e r a t u r a : Herrmann, 1937f, szp. 2174; Linderski, 1961, s. 90.

Transoksiana, kraina historyczno-geograficzna, rozciągająca się na północ od rz. → Oksos. U geografów arabskich określana jako Mā warāʾ al-Nahr [‘Kraj za Rzeką’] obejmuje → Sogdianę, Taszkent, Siedmiorzecze, Ferganę i północną → Baktrię. Pojawiająca się często w literaturze odmianka „Transoksania” jest uproszczoną wulgaryzacją i nie powinna być stosowana.

L i t e r a t u r a : Barthold[688], 1986, s. 852 [reprint z pierszej edcji EI]; Bosworth, 1986, ss. 852–859.

Tribaktra (gr. *Τριβάκτρα*, *Τρυβάκτα*, Ptolem., *Geogr.* 6.12.6, *hapax legom.*), miasto w interiorze → Sogdiany, które swoją nazwę zawdzięcza ludowi → Drybaktów; niezidentyfikowane. Ernst Honigmann, co prawda, podaje prawdopodobne lokalizacje w Bucharze czy Bajkandzie (Pajkendzie, czyli centrum handlowym Buchary, zorientowanym na kierunek chiński), ale obecnie iraniści ostrożnie powstrzymują się od wskazywania konkretnej lokalizacji: gdzieś na obszarze dorzecza Szerabadu bądź Surchanu (Grenet & Rapin, 1998, s. 84), a więc znacznie dalej na południe, na co wskazuje też bliskość → Sogdyjskich Gór?

L i t e r a t u r a : Grenet & Rapin, 1998, ss. 79–89; Honigmann, 1939, szp. 710.

Triballijska Równina (gr. *πεδίον τὸ Τριβαλλικόν*, Hdt 4.49.7–8), pochodząca od nazwy plemiennej Triballów (*Τριβαλλοί*), kraina historyczno-geograficzna w części dzis. centralnej Serbii: na równinnych obszarach historycznej Szumadiji.

L i t e r a t u r a : Polaschek, 1937b, szp. 2392–2401, zwł. 2393–2394.

Trifyllowie (gr. *Τρίφυλλοι*, Plut., *De Iside et Osiride* 23), nieznany poza tradycją wywodzącą się od Euhemera lud zamieszkujący mityczną wyspę Panchaję. Ze względu na fakt, iż *καὶ* w kluczowym fragmencie Plutarcha może mieć także znaczenie wzmacniająco-wyjaśniające: ‘tj., tzn.’, to Trifyllowie stanowiliby epitet → Panchajów.

Trinowantowie (gr. *Τρινοοβάντες*, Ptolem., *Geogr.* 2.3.33; łac. *Trinovantes*, Caes., *BG* 5.20.1–4), potężne plemię celtyckie mieszkające na obszarze południowo-wschodniej

[688] Właśc. Wasilij Władimirowicz Bartołd (Vasiliĭ Vladimirovich Bartol’d; 1869–1930).

→ Brytanii ze stolicą w Camulodunum (dzis. Colchester). Trinowantowie uczestniczyli w nieudanym powstaniu Boudikki przeciw Rzymianom (60–61 r.).

Literatura: MacDonald, 1937c, szp. 160.

Triopion (gr. *Τριόπιον*, Hdt 4.38.8; Thuc. 8.35; łac. *Triopium*), przylądek Krio na południowo-zachodnim wybrzeżu Azji Mniejszej; terytorium *polis* Knidos; obecność świątyni Apollona o tym przydomku (Hdt 1.144.6). Grecka nazwa pochodzi od mitologicznego Triopasa, ojca Erysichtona.

Literatura: Ruge, 1939, szp. 175–176.

Trisson (gr. *Τρισσόν*, Ptolem., *Geogr.* 3.7.2, *hapax legom.*), miejscowość w kraju → Jazygów; niezidentyfikowana.

Literatura: Polaschek, 1939, szp. 235.

Trybakta → Tribaktra

→ Troada (Testimonia Ł1).

Literatura: Kolb, 2016 (przedstawienie poważnych kontrowersji odnośnie do identyfikacji słynnego stanowiska na wzgórzu Hisarlik).

Tumuanassa → Ebusmuanassa

→ Turkai (Testimonia Ł1).

Literatura: Rybakov, 1979, s. 192 (k. diakowska); Harmatta, 1941, s. 37: forma *Τύρκαι* jest pierwotna, a *Turkai* powstała na zasadzie *lapsus scribendi*.

Turuntos (gr. *Τουροῦντος*, Ptolem., *Geogr.* 3.5.2; Marcianus, *Perip. maris exteri* 2.39.7), rzeka uchodząca do → Oceanu Północnego; być może dzis. Dźwina Zachodnia bądź Windawa. Jednak część badaczy uważa, iż doszło do przeniesienia realiów z regionu czarnomorskiego: Gudmund Schütte widzi tu → Karkinites, a wydawca Karl Müller (za nim też Albert Herrmann) → Tiarantos.

Literatura: Herrmann, 1948a, szp. 1495.

Tuskowie (gr. *Τοῦσκοι*, Ptolem., *Geogr.* 5.9.22), lud środkowego → Kaukazu; odmianka etnonimu u Strabona (*Δόσκοι*, 11.495). Obecnie w Gruzji istnieje kraina Tuszeti i tamtejszy lokalny dialekt gruziński.

Literatura: Herrmann, 1948b, szp. 1495.

Tybiakowie (gr. *Τυβιάκαι*, Ptolem., *Geogr.* 6.14.11, *hapax legom.*), lud mieszkający po wschodniej stronie gór → Rymmika w → Scytii Azjatyckiej. Na pewno jednak nie przekroczył on rz. Ural, pozostając na prawym jej brzegu. Dalej na wschód rozpościerają się już góry → Norosson, po ich obu skłonach mamy inne plemiona.

Literatura: Herrmann, 1948c, szp. 1643.

→ Tygrys (Testimonia Ł1). Nowa propozycja etymologiczna: 'Rzeka czapli' (Keetman, 2016). Tygrys ma też swoje miejsce w mitologii huryckiej i hetyckiej jako Aranzah (Freydank, 1980).

Literatura: Freydank, 1980, ss. 123–125; Keetman, 2016, ss. 7–12.

Tyr → **Fenicja**

→ Tyrageci (Testimonia Ł1)

Tyrambe (gr. *Τυράμβη*, Ptolem., *Geogr.* 5.9.4, 8.18.6), miasto na południowo-wschodnim wybrzeżu → Meotydy; prawdopodobnie Peresyp przy podstawie półwyspu Tamań. Strabon (11.2.4): „ἀπὸ δὲ τοῦ μικροῦ Ῥομβίτου σταδιοί εἰσι ἑξακόσιοι ἐπὶ Τυράμβην καὶ τὸν Ἀντικείτην ποταμόν·" [„od → Rombitesa Małego jest 60 stadiów do → Tyrambe i rzeki Antikeites"; → Attikites].

Literatura: Diehl, 1948b, szp. 1804.

Tyrambowie (gr. *Τυράμβαι*, Ptolem., *Geogr.* 5.9.17, *hapax legom.*), mieszkańcy → Tyrambe.

Literatura: Diehl, 1948a, szp. 1803–1804.

Tyrangeci → Tyrageci

→ Tyras (Testimonia Ł1)

Tyres → Tyras

Tyriktake → Staktarowie

→ Tyrreńskie Morze (Testimonia Ł1). Dawniej jego część zwana była Morzem Auzońskim (*Suda* 4461, Adler, 1928–1938): „Αὐσόνιος πόντος, ἡ Σικελικὴ θάλασσα· ἀπὸ Αὔσονος, τοῦ Ὀδυσσέως καὶ Καλυψοῦς υἱοῦ ἐκεῖ βασιλεύσαντος" [„Morze Auzońskie, albo Morze Sycylijskie: od Auzoniusza, syna Odyseusza i Kalypso, który tu panował"].

→ Tyssagetowie (Testimonia Ł1).

Literatura: Rybakov, 1979, s. 192 (zgoda z *communis opinio*).

→ Udinowie (Testimonia Ł1)

Udon (gr. *Οὔδων*, Ptolem., *Geogr.* 5.9.12, *hapax legom.*), dzis. rz. Kuma (802 km), uchodzi do → Hyrkańskiego Morza, tworząc granicę między dzis. Kałmucją a Dagestanem.

Literatura: Polaschek, 1961a, szp. 555–556; Treidler, 1962b, szp. 1433.

Udowie → Udinowie

Uksia → **Okseja Góry**

Uksisame → Aksantos

Umbrowie (gr. *Οὔμβροι*, Hdt 4.49.2; Herodian, *Καθολικὴ προσῳδία*, Lentz, 1867, T. 3(1), s. 202 oraz *Περὶ ὀρθογραφίας*, Lentz, 1870, T. 3(2), s. 560; *Ὄμβρικοι*, Stefan z Bizancjum 15, lemma 65, Billerbeck & Neumann-Hartmann, 2015), lud zamieszkujący w I tys. p.n.e. środkowy obszar Półwyspu Apenińskiego na osi północ – południe, wzdłuż Tybru na południu, po wybrzeże Adriatyku na północy (Rimini, Pesaro, Ancona), wzdłuż późniejszej Via Flaminia, z ośrodkami m.in. w Spoleto, Gubbio, Assisi. Na zachodzie rywalizowali z Etruskami (Strabon 5.1.10), przez co doszło do przyspieszonego wykształcenia własnej tożsamości, w tym pisma alfabetycznego (VII–VI w. p.n.e.). Język umbryjski należy do sabelskiej grupy języków italskich; najważniejszym zabytkiem do poznania nie tylko języka umbryjskiego, lecz także tej części kultury przedrzymskiej Italii są tzw. *Tabulae Iguvinae* – siedem brązowych tablic, odnalezionych na terenie teatru w Gubbio w XV w. Pierwszy znany traktat Umbrów z Rzymianami został zawarty w Camerinum w 310 r. p.n.e., a w następnych latach rozpoczęła się presja gospodarcza i kolonizacyjna (np. Narnia, 299 r. p.n.e., Liv. 10.1; ukończenienie Via Flaminia w 220 r. p.n.e.). Umbrowie bez większych oporów poddali się dominacji, a następnie asymilacji rzymskiej, np. stanęli po stronie Wiecznego Miasta podczas wojny z Hannibalem.

Literatura: Bradley, 2000; Manconi, 2018, ss. 603–636; Sisani, 2007; 2009. Istnieje przebogata literatura archeologiczna, powyższe syntezy mogą służyć także jako podstawowe przewodniki bibliograficzne.

Uskenon (gr. *Οὔσκενον*, *Οὐέσκενον* [Weskenon], Ptolem., *Geogr.* 3.7.2, *hapax legom.*), miejscowość w kraju → Jazygów; niezidentyfikowana mimo kilku dość niezobowiązujących propozycji z terytorium dzis. Węgier (okolice Vecsés, Soroksy).

Literatura: Treidler, 1961, szp. 1091.

Utiowie (gr. *Οὔτιοι*, Hdt 7.68; Agathangelos, *Historia Armeniae* 135.19, Lafontaine, 1973), prawdopodobnie tożsami z → Udinami. Obecnie żyje ok. 10 000 U., głównie w Azerbejdżanie (wieś Nidż) i w Gruzji (wieś Zinobiani). Ich język należy do rodziny północno-wschodnio-kaukaskiej, gałęzi lezgijskiej. Fakt ten jest istotny w szerszym kontekście, gdyż dowodzi, iż pod terminem → Scytowie mogą ukrywać się także plemiona innej niż irańska przynależności etnicznej. Por. prowincję Utik (Mojżesz z Chorenu, *Historia Armenii* 2.44–45).

Literatura: Schulze, 1982.

→ Walowie (Testimonia Ł1)

Wandabanda (gr. *Οὐανδάβανδα*, Ptolem., *Geogr.* 6.12.4, *hapax legom.*), kraina historyczno-geograficzna leżąca w → Sogdianie, pomiędzy → Kaukazem a górami → Imaon. Przez Kaukaz należy tu rozumieć, zgodnie z teorią geografii antycznej, jego przedłużenie po drugiej stronie → Hyrkańskiego Morza, w Azji. Stąd Wandabandy należy szukać na pograniczu dzis. Uzbekistanu, Tadżykistanu i Afganistanu. Propozycja Hansa Treidlera, Badachszan, wydaje się zbyt daleko wysunięta na wschód. Należy też zwrócić uwagę, iż Ptolemeusz nie używa odnośnie do W. terminu *ὄρος*, 'góry'.

Literatura: Treidler, 1955, szp. 297–298.

→ Wandalowie (Testimonia Ł1)

Wardanes (gr. *Οὐαρδάνης*, Ptolem., *Geogr.* 5.9.5, 5.9.28; łac. *Vardanes*, Ammianus Marcell. 22.8.26), jedna z rzek płynących przez Nizinę Kubańsko-Nadazowską, identyfikowana zwłaszcza z → Hypanisem „kaukaskim"[689] (w tym z jednym z jego ramion przy ujściu) oraz z → Totordanesem. Strabon (11.8): „ὅτι ἐν τῇ ἀνατολικῇ πλευρᾷ τῆς Μαιώτιδὸς ἐστιν ποταμὸς ὁ μέγας Ῥομβίτης· εἶτα Θεοφάνιος, εἶτα μικρός Ῥομβίτης, εἶτα Ἀντικίτις, εἶτα Ψάτης, εἶτα Οὐαρδάνης· πάντες οὗτοι ποταμοὶ ἔκ τε τῶν Ἱππικῶν ὀρέων ἔρχονται καὶ ἐκ τῶν Καυκασίων" [„Mianowicie na wschodnim wybrzeżu Meotydy znajduje się rzeka Wielki Rombites; następnie Teofanios, Mały Rombites, Antikitis, Psates, Wardanes. Wszystkie te rzeki biorą swój początek z Gór Hippickich i Kaukaskich"]. Hydronim jest irańskiego pochodzenia: *vār-* 'woda' (np. Vasmer, 1923, s. 75).

Literatura: Polaschek, 1961b, szp. 367–368.

Warika (gr. *Οὐάρικα*, Ptolem., *Geogr.* 5.11.2, *hapax legom.*), miasto w → Iberii; niezidentyfikowane.

---

[689] Tzn. z Kubaniem; Hypanis „europejski" to dzis. Boh.

→ Warinnowie (Testimonia Ł1)

Warnowie (gr. *Οὔαρνοι*, *Θάρνοι* [Tarnowie], Ptolem., *Geogr.* 6.11.6, *hapax legom.*), lud mieszkający w południowo-zachodniej → Baktrii, być może aż po irańskie pogranicze nad rz. Atrek. Nie należy wiązać tego etnonimu z homonimem oznaczającym plemię germańskie (Agathias, *Hist.*, p. 37.13, Keydell, 1967; Procop., *De bellis* 8.20, Haury & Wirth, 1963–1964).

Literatura: Treidler, 1958a, szp. 2393.

Wasaida (gr. *Οὐάσαιδα*, Ptolem., *Geogr.* 5.11.2, *hapax legom.*), miasto w → Iberii; niezidentyfikowane.

→ Wektis (Testimonia Ł1). Z czasów rzymskich zachowały się pozostałości kilku *vilae* i *castellum* w Carisbrooke.

Literatura: Richmond, 1855, szp. 2395–2396.

Weltowie (gr. *Οὐέλται*, Ptolem., *Geogr.* 3.5.22, *hapax legom.*), lud mieszkający nad → Wenecką Zatoką. Przez wielu badaczy uważani za Słowian (Pavel J. Šafařík, Lubor Niederle, Aleksander Brückner, Józef Widajewicz) głównie ze względu na podobieństwo do dziesiątowiecznego etnonimu „Wieleci", arab. *Welitaba*, bądź Bałtów (Kazimierz Tymieniecki; Karl Müllenhoff: metateza *Letuai* > *Litwini*). Również Henryk Łowmiański (1963b, ss. 51–53) uważa W. za Słowian, a nawet za „idealny dublet" Wieletów, co w jego nomenklaturze oznacza całkowite przeniesienie etnonimu z jednego, właściwego, miejsca w inne, w tym przypadku z Pomorza (dzis. Gdańskiego i Środkowego) na prawy brzeg ujścia → Wisły.

Literatura: Polaschek, 1961c, szp. 665–666.

→ Weneci (Testimonia Ł1). Mary Elisabeth Cooper (2016–2017; s. 21, przyp. 48) w *Piyamaradu, Pelops and the Charioteer*: „[…] The epitet 'Enetian' that is sometimes assigned to Pelops[690] is equivalent to 'Paphlagonian…" (→ Paflagonia). Por. *Il.* 2.851–2.855: „Παφλαγόνων δ' ἡγεῖτο Πυλαιμένεος λάσιον κῆρ / ἐξ Ἐνετῶν, ὅθεν ἡμιόνων γένος ἀγροτεράων, / οἵ ῥα Κύτωρον ἔχον καὶ Σήσαμον ἀμφενέμοντο / ἀμφί τε Παρθένιον ποταμὸν κλυτὰ δώματ' ἔναιον / Κρῶμνάν τ' Αἰγιαλόν τε καὶ ὑψηλοὺς Ἐρυθίνους" [„Paflagończykom przewodził Pylajmen o sercu walecznym / z kraju Enetów, skąd rodem są muły dziko żyjące. / Ci Enetowie Kytoros i Sezam

[690] Niedawno pojawiła się interesująca hipoteza wyjaśniająca imię Pelopsa i nadanie nazwy półwyspowi pierwotnym kultem animalistycznym: Pelops jako pierwotnie dziki wołowaty (*Bovidae*), np. tur, wymarły pod koniec epoki brązu i antropomorfizowany. Niestety, prezentujący ją artykuł nie zawiera ani dowodu, ani nawet rzetelnej analizy źródłowej (Patay-Horváth, 2017, ss. 113–129).

w krąg osiedlili, / w sławnych mieszkali domostwach na brzegach wód Parteniosu, / w Kromnie, w Ajgialu, a także wśród wzgórz Erytin wysokich"[691]]. Apollon. Rhod. 2.357–359: „ἀγχίμολον δ᾽ ἐπὶ τῇ πολέας παρανεῖσθε κολωνοὺς / Παφλαγόνων, τοῖσίν τ᾽ Ἐνετήιος ἐμβασίλευσεν / πρῶτα Πέλοψ, τοῦ καί περ ἀφ᾽ αἵματος εὐχετόωνται" [„Przepłyniecie w pobliżu licznych wzgórz / Paflagończyków, których królem był na początku Enetejski / Pelops; szczycą się, że są jego krwi"]. Strabon 12.3.8 (Meineke, 1849): „Τὸ δὲ Τίειόν ἐστι πολίχνιον οὐδὲν ἔχον μνήμης ἄξιον πλὴν ὅτι Φιλέταιρος ἐντεῦθεν ἦν, ὁ ἀρχηγέτηςτοῦ τῶν Ἀτταλικῶν βασιλέων γένους· εἶθ᾽ ὁ Παρθένιος ποταμὸς διὰ χωρίων ἀνθηρῶν φερόμενος καὶ διὰ τοῦτο τοῦ ὀνόματος τούτου τετυχηκώς, ἐν αὐτῇ τῇ Παφλαγονίᾳ τὰς πηγὰς ἔχων· ἔπειτα ἡ Παφλαγονία καὶ οἱ Ἐνετοί. ζητοῦσι δὲ τίνας λέγει τοὺς Ἐνετοὺς ὁ ποιητὴς ὅταν φῇ „Παφλαγόνων δ᾽ ἡγεῖτο Πυλαιμένεος „λάσιον κῆρ ἐξ Ἐνετῶν, ὅθεν ἡμιόνων γένος ἀγροτεράων." οὐ γὰρ δείκνυσθαί φασι νῦν Ἐνετοὺς ἐν τῇ Παφλαγονίᾳ· οἱ δὲ κώμην ἐν τῷ Αἰγιαλῷ φασι δέκα σχοίνους ἀπὸ Ἀμάστρεως διέχουσαν. Ζηνόδοτος δὲ „ἐξ „Ἐνετῆς" γράφει, καὶ φησὶ δηλοῦσθαι τὴν νῦν Ἀμισόν· ἄλλοι δὲ φῦλόν τι τοῖς Καππάδοξιν ὅμορον στρατεῦσαι μετὰ Κιμμερίων, εἶτ᾽ ἐκπεσεῖν εἰς τὸν Ἀδρίαν. τὸ δὲ μάλισθ᾽ ὁμολογούμενόν ἐστιν ὅτι ἀξιολογώτατον ἦν τῶν Παφλαγόνων φῦλον οἱ Ἐνετοί, ἐξ οὗ ὁ Πυλαιμένης ἦν· καὶ δὴ καὶ συνεστράτευσαν οὗτοι αὐτῷ πλεῖστοι, ἀποβαλόντες δὲ τὸν ἡγεμόνα διέβησαν εἰς τὴν Θρᾴκην μετὰ τὴν Τροίας ἅλωσιν, πλανώμενοι δ᾽ εἰς τὴν νῦν Ἐνετικὴν ἀφίκοντο. τινὲς δὲ καὶ Ἀντήνορα καὶ τοὺς παῖδας αὐτοῦ κοινωνῆσαι τοῦ στόλου τούτου φασὶ καὶ ἱδρυθῆναι κατὰ τὸν μυχὸν τοῦ Ἀδρίου, καθάπερ ἐμνήσθημεν ἐν τοῖς Ἰταλικοῖς. τοὺς μὲν οὖν Ἐνετοὺς διὰ τοῦτ᾽ ἐκλιπεῖν εἰκὸς καὶ μὴ δείκνυσθαι ἐν τῇ Παφλαγονίᾳ".

Literatura: Schmid, 1992, ss. 190–202.

Wenecka Zatoka (gr. *Οὐενεδικὸς κόλπος*, Ptolem., *Geogr.* 3.5.1, 3.5.19, 3.5.22, 8.10.2; Marcianus, *Perip. maris exteri* 2.38–40), Schmid (1992, s. 191) i Stückelberger & Graßhoff (2006): dzis. Zatoka Gdańska, ale bardzo możliwe, iż dla Ptolemeusza to po prostu wybrzeże zamieszkałe przez → Wenetów, niedające się jasno utożsamić ze współczesną, zdefiniowaną jednostką geograficzną (tak np. Łowmiański, 1963a, ss. 176–177). Pleton wspomina o Zatoce w komentarzu do Strabona (Diller, 1937; Kotłowska, 2025a).

Literatura: Diller, 1937, ss. 441–451; Schmid, 1992, s. 190–202.

Weneckie Góry (gr. *Οὐενεδικὰ ὄρη*, Ptolem., *Geogr.* 3.5.15 *hapax legom.*), istnieją dwie, zasadniczo równouprawnione sposoby rozwiązania tożsamości tego oronimu. Pierwsza, to stwierdzenie jego fikcyjnego charakteru: błędnej analizy bądź projekcji → Rifejskich Gór. Druga, to uznanie, iż wskazuje on faktyczny obszar i w takim wypadku najbardziej prawdopodobne są wzniesienia na Pojezierzu Mazurskim (najwyższa Góra

[691] Tłum. Kazimiera Jeżewska.

Dylewska, 312 m n.p.m.; Łowmiański, 1963a, ss. 174–175), chociaż jest też hipoteza łotewska (Polaschek, 1961): Wzgórza Vidzeme sięgają 312 m n.p.m. (Gaiziņkalns).

Literatura: Polaschek, 1961d, szp. 698–699.

Wenedowie → Weneci

Wiaduas (gr. *Οὐιαδούας*, *Οὐίλδος*, Ptolem., *Geogr.* 2.11.4, *Οὐαδούας*, Ptolem., *Geogr.* 2.11.14, *hapax legom.*), dzis. rz. Odra. Z dużym prawdopodobieństwem można stwierdzić, iż hydronim ma pochodzenie łacińskie: *(ad) vias duas* (Šimek, 1935; Šmejkalová & Blažek, 2020). Hipoteza iliryjska, dawniej znacznie bardziej popularna: 'rozgałęziona woda' (Gutenbrunner, 1958) czy germańska: 'szeroka rzeka' (Rudolf Much, Karl Müllenhoff) są obecnie mniej akceptowane.

Literatura: Šimek, 1935, s. 87; Šmejkalová & Blažek, 2020, ss. 218–239; Gutenbrunner, 1958, szp. 1921–1922.

Wibantawarion (gr. *Οὐιβαντανάριον*, *Οὐιβαντάυριον* [Wibantaurion], Ptolem., *Geogr.* 3.5.30, *hapax legom.*), miejscowość w → Dacji, na północ od rz. → Tyras. Ze względu na położenie pobliskiego → Erakton, być może należy ją lokalizować w promieniu kilkudziesięciu kilometrów na północ od dzis. m. Dubosary w Mołdawii. W etymologii etnonimu brano pod uwagę interpretację słowiańską i celtycką.

Literatura: Treidler, 1958b, szp. 1941.

Wibiowie (gr. *Οὐιβίωνες*, *Οὐίβωνες* [Wibowie], Ptolem., *Geogr.* 3.5.23, *hapax legom.*), lud mieszkający w → Sarmacji Europejskiej, najprawdopodobniej w bliżej nieokreślonym miejscu na nizinach dzis. południowo-zachodniej Rosji; z pewnością wszakże na zachód od rz. → Rha. Henryk Łowmiański (1963b, s. 38), uważa zarówno etnonim W., jak i toponim Wibantawarion za 'zagadkowe' i nie poddaje ich bliższej analizie.

Literatura: Treidler, 1958c, szp. 1941.

Wielki Port (gr. *Μέγας Λιμήν*, Ptolem., *Geogr.* 2.3.33), port w dzis. cieśninie Spithead, oddzielającej wyspę → Wektis od Wielkiej Brytanii.

→ Wisła (Testimonia Ł1)

Wirunowie (gr. *Οὐίρουνοι*, Ptolem., *Geogr.* 2.11.17, *hapax legom.*), lud mieszkający w Germanii; etnonim jest odmianką → Warinnów, por. także ośrodek Wirunon w Wielkiej Germanii; niezidentyfikowany (*Οὐίρουνον*; Ptolem., *Geogr.* 2.11.27, 2.13.3, *hapax legom.*; nie mylić z dobrze znanym Virunum w Noricum).

Literatura: Gutenbrunner, 1961a, szp. 309–310.

Wisburgiowie (gr. *Οὐισβούργιοι*, Ptolem., *Geogr.* 2.11.21, *hapax legom.*), lud mieszkający na północ od → Hercyńskiego Lasu, sąsiadujący z → Kotynami. Stąd należy go umieszczać na obrzeżach Kotliny Czeskiej. Etnonim jest germański (Rudolf Much, Gottfried Schramm: 'Leute mit guten Burgen'). Proponowana dawniej koniektura na *Ὅσοι Βοῦροι* ze względu na frazę *Osi Buri* Tacyta w najnowszej edycji Ptolemeusza nie została nawet wzmiankowana w aparacie.

Literatura: Gutenbrunner, 1961b, szp. 348–349.

Wistula → Wisła

Zadris (gr. *Ζαδρίς*, Ptolem., *Geogr.* 5.10.6, *hapax legom.*), miasto w interiorze → Kolchidy; niezidentyfikowane.

Literatura: Ziegler, 1967, szp. 2219.

Zalissa (gr. *Ζάλισσα*, Ptolem., *Geogr.* 5.11.3, *hapax legom.*), miasto w → Iberii; Stückelberger & Graßhoff (2006): dzis. Dsalisa (Dzalisi), Hans Treidler: bez wskazywania konkretnego miejsca, lecz blisko rz. Alazani, co wyklucza Dsalisę. W tej ostatniej utworzono niedawno muzeum, chroniące pozostałości miasta; ich okazałość jest tak widoczna, iż zaznaczono je nawet na mapach turystycznych (np. *Georgia* 1 : 400 000, TerraQuest 2014).

Literatura: Treidler, 1967a, szp. 2301.

Zaratowie (gr. *Ζαράται*, *Ζαρίται* [Zaritowie], Ptolem., *Geogr.* 6.14.11, *hapax legom.*), lud mieszkający na południe od → Alańskich Gór. Brak odniesień do cieków wodnych sugeruje równinne obszary między Embą, Irgizem a Jeziorem Aralskim, ale bez ich bezpośredniej bliskości.

Literatura: Treidler, 1967b, szp. 2318.

Zariaspa → **Baktra**

Zariaspes (gr. *Ζαριάσπης*, Ptolem., *Geogr.* 6.11.2–3; łac. *Zariaspes*, Ammianus Marcell. 23.6.57), dzis. rz. Balch i miasto o tej samej nazwie. Ptolemeusz uważa też Z. niesłusznie za dopływ → Oksosu (a nie → Ochosu, jak błędnie Hans Treidler), co jest zrozumiałe ze względu na bliskość obu rzek.

Literatura: Treidler, 1967c, szp. 2326–2328.

Zariaspowie (gr. *Ζαριάσπαι*, Ptolem., *Geogr.* 6.11.6; *Ζαριασπηνοί*, Stefan z Bizancjum 6, lemma 11, Billerbeck & Zubler, 2011), mieszkańcy obszaru → Zariaspy.

Zaritowie → **Zaratowie**

Zinchowie → Sinchowie

Zorachana (gr. *Ζοραχάνα*, *Σουράγανα* [Suragana], Ptolem., *Geogr.* 6.11.7, *hapax legom.*), miasto w → Baktrii nad → Oksosem; niezidentyfikowane.

→ Zygowie (Testimonia, Ł1). Giorgio Interiano, genueńczyk, wydał u Aldusa Manutiusa w 1502 r. rozprawę o kraju i obyczajach Czerkiesów, których określił mianem Zygów właśnie. Rozprawa ta zdobyła pewną popularność, została szybko przetłumaczona na niemiecki (1518 r.) przez Johanna Maira von Eckha (1486–1543).

L i t e r a t u r a : Crifò & Schweickard, 2014, ss. 160–178.

Uwaga metodyczna

W bardzo licznych, rzetelnych i wyczerpujących hasłach geograficzno-etnograficznych RE często podawane są odniesienia do *Geografii* Ptolemeusza, które nie są zgodne z danymi najnowszej edycji „bazylejskiej", stosowanej w niniejszej publikacji. Jest to związane – oprócz zwykłych pomyłek na etapie pracy autora hasła bądź druku – z wysoką jakością najnowszej edycji, która uwzględniła, obok ponad stuletniego dorobku badań nad antyczną geografią, także nowo odkryty (1927) rękopis z Topkapi Museum w Stambule (Cod. Seraglensis GI 57).

Uwaga metrologiczna

W realiach świata antycznego nie istniała jedna, ustalona miara długości stadionu. Analizując dane źródłowe, należy zawsze uwzględniać kontekst geograficzny, chronologiczny oraz wewnętrzne uwarunkowania i zależności konkretnego autora[692]. W nauce największe emocje budzi ustalenie długości stadionu, którym posługiwał się Eratostenes. Są one w pełni zrozumiałe ze względu na konsekwencje: dokładność obliczenia równika Ziemi. Jak się wydaje, obecnie podstawowym odniesieniem powinna być praca Donalda Engelsa, który na podstawie Plin., *NH* 12.53 stwierdza, iż Eratostenes stosował w obliczeniach stadion attycki (184,98 m) równy 600 stopom (308 mm), przy założeniu mili rzymskiej równej 1480 m. Dużą wartością tej pracy jest też wykazanie błędów obliczeniowych i nietrafionych przesłanek stojących za dwiema innymi podstawowymi hipotezami: 148 m (d'Anville, 1759) oraz 157,5 m (Letronne, 1851), które nadal obecne są w podręcznikach metrologicznych, encyklopediach i artykułach naukowych, służąc też do dalszych studiów, tak np. Gulbekian (1987), który proponuje 166,7 m. Podstawową błędną przesłanką powyższych hipotez jest nadmierna ufność w dokładność antycznej kartografii. Tę samą wartość przyjmuje też m.in. Strabon, natomiast Polibiusz, będąc świadomym istnienia standardu 8 stadionów na 1 milę (*Hist.* 3.39.8), dokonuje poprawki na 8 1/3 (178 m) stadiona na milę ze względu na różne wymiary stopy rzymskiej (296 mm) i greckiej (308 mm), przy zachowaniu ich relacji 5000/600 (1480 m / 185 m; Pothecary, 1995).

Literatura: Engels, 1985, ss. 298–311; Gulbekian, 1987, ss. 359–363; Pothecary, 1995, ss. 49–67.

[692] Np. u samego Tukidydesa wartość stadionu przyjmuje wartości od 150 do 260 m (Hornblower, 2013, s. 170).

Wykazy skrótów

Skróty źródłowe

Ael., *NA*	Elian, *Historia naturalna*
Aesch., *Ag.*	Ajschylos, *Agamemnon*
Aesch, *fragm.*	Ajschylos, *fragment*
Aesch., *Prom.*	Ajschylos, *Prometeusz w okowach*
Aesch., *Septem.*	Ajschylos, *Siedmiu przeciw Tebom*
Agathias, *Hist.*	Agatiasz z Myriny, *Historia*
Agathangelos, *Historia Armeniae*	Agatangelos, *Historia Armenii*
Aleksis, *fragm.*	Aleksis, fragment
Ammianus Marcell.	Ammianus Marcellinus, *Historia rzymska*
Antig.	Sofokles, *Antygona*
Antygona, *Ajas* i *Trachinki*	tytuły dzieł Sofoklesa
Apollodor	Apollodor z Aten, *Biblioteka*
Apollon. Rhod.	Apoloniusz z Rodos, *Argonautyki*
App., *Hisp*.	Appian, *Wojny w Hiszpanii*
App., *Syr*.	Appian, *Wojny syryjskie*
Apul., *Met*.	Apulejusz, *Metamorfozy albo Złoty Osioł*
Arist., *Meteor.*	Arystoteles, *Meteorologia*
Arist., *Pol.*	Arystoteles, *Polityka*
Arist., *Rhet*.	Arystoteles, *Retoryka*
Arrian, *An.*	Arrian z Nikomedii, *Wyprawa Aleksandra Wielkiego*
Arrian, *Ind.*	Arrian z Nikomedii, *Opis Indii*
Arrian, *Perip.*	Arrian z Nikomedii, *Periplus Pontu Euksyńskiego*
Athen.	Atenajos z Naukratis, *Uczta mędrców*
Att.	Cyceron, *Listy do Attyka*
Avienus, *or. mar.*	Awienus, *Ora maritima*
Caes., *BG*	Cezar, *Wojna galijska*
Cassius Dio	Kasjusz Dion, *Historia rzymska*
Chalkokondyles, *Historiae*	Laonikos Chalkokondyles, *Wykład historii*
Charax, *fragm.*	Izydor z Charaksu, *fragment*

Chorycjusz z Gazy, *Op.*	Chorycjusz z Gazy [zbiór mów, ćwiczeń retorycznych itd.]
Clem. Alex., *Protr.*	Klemens z Aleksandrii, *Protrepticus* [pol. *Zachęta Greków*]
Curtius Rufus	Kurcjusz Rufus, *Historia Aleksandra Wielkiego*
DAI	Konstantyn Profirogeneta, *De administrando imperio* [pol. *O zarządzaniu cesarstwem*]
De mundo	Pseudo-Arystoteles, *O świecie*
Dio Chr., *or.*	Dion Chryzostom, *Mowy*
Diodor	Diodor Sycylijski, *Biblioteka historyczna*
Diogenes Laertios	Diogenes Laertios, *Żywoty i poglądy słynnych filozofów*
Dionisius/Dionizjusz Periegetes	Dionizjusz Periegetes, *Periegesis*
Efor z Kyme	Efor z Kyme, *Historie*
Ennius	Kwintus Enniusz
Etym. Magnum	*Etymologicum Magnum*
Euhemer z Messeny, *Sacra Historia*	Euhemer z Messeny, *Święta historia*
Eurip., *Her.*	Eurypides, *Herakles*
Eurip., *Hyppol.*	Eurypides, *Hipolit*
Eurip., *Phoen.*	Eurypides, *Fenicjanki*
Eurip., *Troad.*	Eurypides, *Trojanki*
Eusebius Caesariensis, *PE*	Euzebiusz z Cezarei, *Praeparatio evangelica*
Eustathius, *Schol. ad Od.*	Eustacjusz, *Scholia do Odysei*
Firmicus Maternus, *De errore prof.*	Juliusz Firmikus Maternus, *De errore profanarum religionum* [pol. *Jak nieświadomi błądzą w wierze*, tytuł przekładu Beaty Gaj, 2015]
Focjusz, *Lexicon*	Focjusz, *Leksykon*
Geogr. Ravenn.	Geograf z Rawenny
HA, *Marc.*	*Historia Augusta, Żywot Marka*
Hdt	Herodot z Halikarnasu
Hecat.	Hekatajos
Hellanikos	Hellanikos z Lesbos
Hes., *Theog*	Hezjod, *Teogonia*
Hezychiusz, *Lexicon*	Hezychiusz, *Leksykon*
Hipparch z Nikai, *Comm. in Phaenomena*	Hipparch z Nikai, *Komentarz do Fajnomena*
Horatius, *Carm.*	Horacy, *Pieśni*
Il.	Homer, *Iliada*
Iliada	Homer, *Iliada*

In Dian.	*Hymn do Artemidy*
Itin. Ant.	*Itinerarium Antonini Augusti*
Izydor z Charaksu	Izydor z Charaksu
Jordanes, *Get.*	Jordanes, *Getica* [pol. *O pochodzeniu i czynach Gotów*, tytuł przekładu Edwarda Zwolskiego, 1984]
Józef Flawiusz, *A.J.*	Józef Flawiusz, *Dawne dzieje Izraela*
Justyn	Marek Junianus Justynus, *Zarys dziejów powszechnych starożytności na podstawie Pompejusza Trogusa*
Kallimach, *Iamb.*	Kallimach, *Jamby*
Kritobulos z Imbros, *Historii*	Kritobulos z Imbros, *Historia*
Lact., *Div. Inst.*	Laktancjusz, *Divinae Institutiones*
Libanios, *Or.*	Libaniusz, *Mowy*
Liv.	Liwiusz, *Dzieje Rzymu od założenia Miasta*
Lukian, *Imagines*	Lukian z Samosat, *Obrazy*
Lycoph., *Alex.*	Lykofron, *Aleksandra*
Marcianus, *Perip. maris exteri*	Marcjan z Heraklei, *Periplus Morza Zewnętrznego*
Mela	Pomponiusz Mela, *Chorografia*
Mojżesz z Chorenu	Mojżesz z Chorenu, *Historia Armenii*
Natal. Com., *Myth.*	Natalis Comes, *Mitologia* [autor z XVI w.]
NH	Pliniusz, *Historia naturalna*
Nikefor, *Historiae*	Nikefor, *Historia*
Nonnos, *Dion.*	Nonnos, *Dionysiaca*
Od.	Homer, *Odyseja*
P.Oxy	*Oxyrynchus Papyri* [nazwa serii papirusów z Oxyrynchos]
Paus.	Pauzaniasz, *Wędrówki po Helladzie*
Pind., *Pyth.*	Pindar z Teb, *Ody Pytyjskie*
Plato, *Leges*	Platon, *Prawa*
Plato, *Phileb.*	Platon, *Fileb*
Plin., *NH*	Pliniusz, *Historia naturalna*
Plut., *De facie*	Plutarch, *O obliczu widniejącym na tarczy księżyca*
Plut., *De Iside et Osiride*	Plutarch, *O Izydzie i Ozyrysie*
Plut., *De superstitione*	Plutarch, *O zabobonności*
Plut., *Moralia*	Plutarch, *Moralia*
Plut., *Parall. min.*	Plutarch, *Parallela minora*
Plut., *Pomp.*	Plutarch, *Pompejusz*
Polyaen., *Strategem.*	Poliajnos, *Podstępy wojenne*
Polyb., *Hist.*	Polibiusz, *Dzieje*

Procop., *De bellis*	Prokopiusz z Cezarei, *O wojnach*
Pseudo-Arist., *Mirab.*	Pseudo-Arystoteles, *O godnych podziwu, zasłyszanych rzeczach*
Pseudo-Arrian, *Periplus Pont. Eux.*	Pseudo-Arrian, *Periplus Pontu Euksyńskiego*
Pseudo-Plut., *De fluviis*	Pseudo-Plutarch, *O rzekach*
Pseudo-Skymnos	Pseudo-Skymnos, *Periodos*
Ptolem., *Geogr.*	Ptolemeusz z Aleksandrii, *Geografia*
Schol. Aesch. Septem	*Scholia do Siedmiu przeciw Tebom Ajschylosa*
Schol. Apollon. Rhod.	*Scholia do Argonautyk Apoloniusza z Rodos*
Schol. K Theoc.	*Scholia K do Teokryta*
Schol. LP A.R.	*Scholia LP do Argonautyk Apoloniusza z Rodos*
Schol. M Aesch., *Pers.*	*Scholia M do Persów Ajschylosa*
Schol. Pind. Ol.	*Scholia do Ód olimpijskich Pindara*
Seneca, *ep*.	Seneka, *Listy*
SH	a) skrót od *Sacra Historia* Euhemera b) skrót od wydania *Supplementum Hellenisticum*
Sil. It.	Siliusz Italicus, *Punica*
Simplicius, *In De c.*	Symplicjusz, *In Aristotelis De caelo commentaria* [pol. *Komentarz do O niebie Arystotelesa*]
Solin., *De mirab.*	Solinus, *Collectanea rerum memorabilium* [pol. *Zbiór rzeczy godnych pamięci*]
Soph., *Ajax*	Sofokles, *Ajas*
Stefan z Bizancjum	Stefan z Bizancjum, *Ethnika*
Stob., *Flor.*	Stobajos, *Florilegium*
Strabon	Strabon, *Geografia*
Suda	*Księga Suda*
Tac., *Ann*.	Tacyt, *Annales* [pol. *Roczniki*]
Tac., *Germ*.	Tacyt, *Germania*
Tac., *Hist.*	Tacyt, *Historiae* [pol. *Dzieje*]
Theoph. Simokatta	Teofylakt Simokatta, *Historia powszechna*
Thuc.	Tukidydes, *Wojna peloponeska*
Tr.	Sofokles, *Trachinki*
Tzetzes, *Chil.*	Jan Tzetzes, *Chiliades*
Tzetzes, *in Hes.Op.*	Jan Tzetzes, *Komentarz do Prac i dni Hezjoda*
Val. Flaccus	Waleriusz Flakkus, *Argonautyki*
Verg., *Georg*.	Wergiliusz, *Georgiki*
Xen., *Anab.*	Ksenofont z Aten, *Anabaza* albo *Wyprawa Cyrusa*

Skróty bibliograficzne

Bekker	*Aristotelis Opera* (Bekker, 1831–1870)
BNJ	*Brill's New Jacoby*, https://scholarlyeditions.brill.com/bnjo/
DAI	Constantine Porphyrogenitus, *De administrando imperio* (Moravcsik & Jenkins, 1967)
DGE	*Diccionario Griego-Español*
EI	*Encyclopaedia of Islam*
EIr	*Encyclopaedia Iranica*, https://www.iranicaonline.org
FGrH	*Die Fragmente der griechischen Historiker* (Jacoby, 1923–1958)
GEW	H. Frisk, *Griechisches etymologisches Wörterbuch* (Frisk, 1960)
GGM	*Geographi Graeci minores* (Müller, 1855–1961)
IEphesos	*Inschriften von Ephesos*. W *Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien*
IHistriae	*Inscriptiones Daciae et Scythiae Minoris Antiquae: Series 2. Inscriptiones Scythiae Minoris Graecae et Latinae: Pars 1. Inscriptiones Histriae et viciniae* (Pippidi, 1983)
Jacoby	*Die Fragmente der griechischen Historiker* (Jacoby, 1923–1958)
SEG	*Supplementum Epigraphicum Graecum*
PIR[1]	*Prosopographia Imperii Romani* (wyd.1)
PMG	*Poetae melici Graeci* (Page, 1938/1962)
RE	*Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* (G. Wissowa, W. Kroll, K. Mittelhaus, K. Ziegler, & H. Gärtner, Red.). Stuttgart 1893–1978
Testimonia Ł1	*Testimonia najdawniejszych dziejów Słowian: Seria łacińska: T. 1. Starożytność: Pisarze najdawniejsi* (Kotłowska i in., 2016)

Skróty inne

†	*crux philologorum* [słowo popsute]
ap.	*apud* [u, w miejscu]
arab.	arabski
bułg.	bułgarski
cf.	*confer* [porównaj]
codd.	*codices* [kodeksy]
dł.	długość
dom.	domyślnie
dosł.	dosłownie
dzis.	dzisiejszy
e.g.	*exempli gratia* [na przykład]
fl.	*floruit* [aktywny]

fr.	francuski
fragm.	fragment
g.	góra
goc.	gocki
gr.	grecki
gruz.	gruziński
hapax legom.	*hapax legomenon* [słowo poświadczone tylko jeden raz w całym korpusie literackim danego języka]
in.	inaczej
km	kilometry
lapsus calami	pomyłka pisarska
łac.	łaciński
m.	miejscowość
mss	*manuscripta* [rękopisy]
ngr.	nowogrecki
odm.	odmianka
ok.	około
om.	*omittit* [opuścił]
p.	*pagina* [strona]
rz.	rzeka
s.v.	*sub verbo* [pod słowem]
scil.	*scilicet* [mianowicie]
tur.	turecki
zwł.	zwłaszcza

Bibliografia

Abaev, V. I. (1971). O nekotorykh lingvisticheskikh aspektakh skifo-sarmatskoĭ problemy. W *Problemy skifskoĭ arkheologii* (ss. 10–13). Moskva.

Abaev, V. I. (1980). Nekotorye aspekty sostoianiia skifskoĭ problemy. *Narody Azii i Afriki*, *5*, 129–130.

Abbott, N. (1960). Martin Sprengling, 1877–1959. *Journal of Near Eastern Studies, 19*, 54–55. https://doi.org/10.1086/371561

Abeydeera, A. (2009). Raki's mission to Romanukharattha: New evidence in favor of Pliny's account of Taprobanê, *N.H.* 6.84–91. *Habis*, *40*, 145–165.

Adams, D. Q. (1999). *A dictionary of Tocharian B*. Amsterdam.

Adler, A. (Wyd.). (1928–1938). *Suidae Lexicon* (T. 1–5). Lipsiae.

Akurgal, E. (1983). *Alt-Smyrna I: Wohnschichten und Athenatempel*. Ankara.

Albis, R. V. (1996). *Poet and audience in the* Argonautica *of Apollonius*. Lanham–London.

Alexandrescu, P., & Schuller, W. (Red.). (1990). *Histria: Eine Griechenstadt an der rümanischen Schwarzmeerküste* (Xenia, 25). Konstanz.

Alföldi, M. R. (1991). Zur Gründung von Kyzikos. W *Studien zum antiken Kleinasien: Friedrich Karl Dörner zum 80. Geburtstag gewidmet* (Asia Minor Studien, 3; ss. 129–138). Bonn.

Ališan, G. (1881). *Širak: Tełagrut'iwn patkerac'oyc'*. Venice.

Allen, T. W., Halliday, W. R., & Sikes, E. E. (1936). *The Homeric hymns* (2. wyd.). Oxford.

Almagor, E. (2000). Strabo's *barbarophonoi* (14.2.28 C 661–3): A note. *Scripta Classica Israelica*, *19*, 133–138. https://doi.org/10.71043/sci.v19i.3999

Almagor, E. (2005). Who is a barbarian? The barbarians in the ethnological and cultural taxonomies of Strabo. W D. Dueck, H. Lindsay, & S. Pothecary (Red.), *Strabo's cultural geography: The making of a* Kolossourgia (ss. 42–55). Cambridge.

Almagro-Gorbea, M. (2002). Tartessos, una cultura literaria: Textos, iconografía y arqueología. *Bolskan*, *19*, 15–33.

Álvarez Martí-Aguilar, M. (2007). Arganthonius Gaditanus: La identificación de Gadir y Tarteso en la tradición antigua. *Klio, 89*, 477–492. https://doi.org/10.1524/klio.2007.89.2.477

Álvarez Martí-Aguilar, M. (2019). El retorno del cataclismo: De la Atlántida a Tarteso. W Veinticinco estampas de la España antigua *cincuenta años después (1967–2017): En torno a la obra de Antonio García y Bellido y su actualización científica* (ss. 115–129). Sevilla.

Aly, W. (1957). *Strabon von Amaseia*. Bonn.

Amadasi Guzzo, M. G., & Zamora, J. A. (2018). The Phoenician name of Cyprus: New evidence from early Hellenic times. *Journal of Semitic Studies*, *63*, 77–97.

Ambaglio, D. (1990). Gli *Historika hypomnemata* di Strabone: Introduzione, traduzione italiana e commento dei frammenti. *Memorie dell'Istituto Lombardo – Accademia de Scienze e Lettere, Classe di Lettere – Scienze Morali e Storiche*, *39*(5), 377–425.

Anderson, J. G. C. (1923). Some questions bearing on the date and place of composition of Strabo's *Geography*. W W. H. Buckler & W. M. Calder (Red.), *Anatolian studies presented to Sir William Mitchell Ramsay* (ss. 1–13). Manchester.

Anttila, T. (2014). *The power of antiquity: The Hyperborean research tradition in early modern Swedish research on national antiquity*. Oulu.

Apel, H. (1910). *Die Tyrannis von Herakleia*. Halle.

Appel, W. (2001). *YMNOI OMHPIKOI czyli Hymny Homeryckie*. Toruń.

Appel, W. (2007). *Homeriká czyli Żywoty Homera i poematy przypisywane poecie*. Warszawa.

Archibald, Z. H. (1998). *The Odrysian kingdom of Thrace: Orpheus unmasked* (Oxford Monographs on Classical Archaeology). Oxford. https://doi.org/10.1093/oso/9780198150473.001.0001

Artamonov, M. I. (1949). Ėtnogeografiia Skifii. *Uchenye zapiski Leningradskogo gosudarstvennogo universiteta*, *13*, 129.

Asheri, D. (1972). *Über die Frühgeschichte von Herakleia Pontike*. Wien.

Asheri, D., Lloyd, A., Corcella, A., Murray, O., & Moren, A. (2007). *A commentary on Herodotus: Books 1–4*. Oxford. https://doi.org/10.1093/actrade/9780198149569.book.1

Atanasov, G. (2006). *Tracian rock cult center on the River Taban, Silistra* (A. Todorova, Tłum.). Silistra.

Atanasov, G. (2010). Skal'nyĭ kul'tovyĭ tsentr Zalmoksisa u reki Taban v iuzhnoĭ Dobrudzhe. *Stratum plus*, *2010*, 219–240.

Attridge, H. W., & Oden, R. A. (Wyd., Wstęp & Opr.). (1981). *Philo of Byblos: The Phoenician history*. Washington, D.C.

Auboyer, J. (1968). *Życie codzienne w dawnych Indiach* (A. Ługowski, Tłum.). Warszawa.

Aujac, G. (1983). Strabon et le stoïcisme. *Diotima, 11*, 17–29.

Avery, H. C. (1979). A poetic word in Herodotus. *Hermes*, *107*, 1–9.

Babbit, F. C. (Wyd.). (1928). *Plutarch: Moralia* (T. 2; Loeb classical library, 222). Cambridge, Mass.

Bagg, A. M. (2014–2016). Turnat. W *Reallexikon der Assyriologie und vorderasiatischen Archäologie* (T. 14, ss. 206–207). Berlin.

Bailey, H. W. (1952). Kusanica. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, *14*, 420–434. https://doi.org/10.1017/S0041977X00088418

Bakhuizen, S. C. (1985). *Studies in the topography of Chalcis on Euboea*. Leiden. https://doi.org/10.1163/9789004663909

Baladié, R. (1980). *Le Péloponnèse de Strabon: Étude de géographie historique*. Paris.

Balcer, J. M. (1972). The date of Herodotus IV.1 Darius' Scythian expedition. *Harvard Studies in Classical Philology*, *76*, 99–132. https://doi.org/10.2307/310979

Balcer, J. M. (1984). *Sparda by the Bitter Sea: Imperial interaction in Western Anatolia*. Chico, CA.

Banaszkiewicz, J. (2005). Widukind on the Saxon origins (R. Bubczyk, Tłum.). *Acta Poloniae Historica*, *91*, 25–54.

Bandaranayake, S. (Red.). (1990). *Sri Lanka and the Silk Road of the sea*. Colombo.

Bang, P. F. (2008). *The Roman bazaar: A comparative study of trade and markets in a tributary empire*. Cambridge.
Bányai, M. (2018). Der Beyköy Text: eine Fälschung? *Talanta*, *50*, 57–81.
Barber, G. L. (1935). *The historian Ephorus*. Cambridge.
Barletta, B., Dinsmoor, W. B., & Thompson, A. (2017). *The sanctuary of Athena at Sounion*. Princeton. https://doi.org/10.2972/j.ctv9hj9bh
Barringer, J. M. (1996). Atalanta as model: The hunter and the hunted. *Classical Antiquity*, *15*, 48–76. https://doi.org/10.2307/25011031
Bartelink, G. J. M. (1970). Mundus senescens. *Hermeneus*, *42*, 91–98.
Bartelink, G. J. M. (1983). Le thème du monde vieilli. *Orpheus*, *N.S.*, *4*, 342–354.
Barthold, W. (1986). Mā warā' al-Nahr 1. The name. W *Encyclopaedia of Islam* [EI] (T. 5, s. 852). Leiden.
Bartol, K., & Danielewicz, J. (Tłum. & Opr.). (2010). *Atenajos: Uczta mędrców*. Poznań.
Baumgartner, A. (1894). Alarodioi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 1, szp. 1292). Stuttgart.
Baumgartner, A. I. (1981). *The* Phoenician history *of Philo of Byblos: A commentary*. Leiden. https://doi.org/10.1163/9789004295681
Beckwith, Ch. I. (2004). *Koguryo: The language of Japan's continental relatives* (Japanese Studies Library, 21). Leiden. https://doi.org/10.1163/9789047405764
Beckwith, Ch. I. (2005). On the Chinese names for Tibet, Tabghatch, and the Turks. *Archivum Eurasiae Medii Aevi*, *14*, 7–22.
Beckwith, Ch. I. (2020). *Imperia Jedwabnego Szlaku: Historia centralnej Eurazji od epoki brązu do czasów obecnych* (T. Fiedorek, Tłum.). Warszawa.
Beekes, R. (2010). *Etymological dictionary of Greek*. Leiden.
Beer, G. (1916). Issicus sinus. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 9/18, szp. 2246). Stuttgart.
Bekker, I. (Wyd.). (1831–1870). *Aristotelis Opera* (T. 1–5). Berolini.
Beliaeva-Saczuk, V. (2014). Kilka uwag o pochodzeniu Murzynów abchaskich – afrykańskiej grupy na terenie Kaukazu. W J. Łapott & E. Prądzyńska (Red.), *Ex Africa semper aliquid novi* (T. 1, ss. 244–250). Żory.
Bénichou-Safar, H. (1988). Sur l'incinération des enfants aux tophets de Carthage et de Sousse. *Revue de l'histoire des religions*, *205*, 57–67. https://doi.org/10.3406/rhr.1988.1937
Bénichou-Safar, H. (1995). Les fouilles du tophet de Salammbô à Carthage (première partie). *Antiquités africaines, 31*, 81–199. https://doi.org/10.3406/antaf.1995.1236
Benko, S. (2004). *The virgin goddess: Studies in the pagan and Christian roots of Mariology* (Numen, 59). Leiden. https://doi.org/10.1163/9789047412588
Benzi, M. (1992). *Rodi e la civiltà micenea* (Incunabula Graeca, 94). Roma.
Bérard, V. (1971). *Les navigations d'Ulysse: T. 3. Calypso et la mer de l'Atlantide.* Paris. (Oryginalna praca opublikowana 1929).
Berger, H. (1893). Agathemeros (4). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 1, szp. 742–743). Stuttgart.
Berger, H. (1896). Atlantis (2). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 2/4, szp. 2116–2118). Stuttgart.
Bergk, T. (Wyd.). (1882), *Poetae lyrici Graeci* (T. 2). Lipsiae.

Bernabé, A. (Wyd.). (1987). *Poetarum epicorum Graecorum testimonia et fragmenta*. Leipzig–Stuttgart.

Bernabé, A. (Wyd.). (1996). *Poetae epici Graeci: Testimonia et fragmenta* (Cz. 1; 2. wyd.). Leipzig. https://doi.org/10.1515/9783110936995

Bernard, L. (2000). Massilia und sein Hinterland als Ausgangspunkt von Fernkontakten mit der Celtica. W A. Lang & V. Salac (Red.), *Fernkontakte in der Eisenzeit* (ss. 147–159). Praha.

Bernard, P. (1997). Les origines thessaliennes de l'Arménie vues par deux historiens thessaliens de la génération d'Alexandre. *Topoi: Orient-Occident*, *Supplement 1*, 131–216.

Berthold, H. (1988). Mundus senescens? Literatur und ihre Inhalt in der Krisenzeit. W M. Wissemann (Red.), *Roma renascens: Beiträge zur Spätantike und Rezeptionsgeschichte Ilona Opelt von ihren Freunden und Schülern zum 9.7.1988 in Verehrung gewidmet* (ss. 38–51). Frankfurt am Main.

Berthold, R. M. (2009). *Rhodes in the Hellenistic age*. Ithaca–London.

Bethe, E. (1896). Asios (6). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 2/4, szp. 1606). Stuttgart.

Bethe, E. (1901). Deinarchos (4). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 4/8, szp. 2388–2389). Stuttgart.

Bianchetti, S. (Wyd.). (1998). *Pitea di Massalia: L'Oceano*. Pisa–Roma.

Bianchetti, S. (2002). Eutimene e Pitea di Massilia: Geografia e storiografia. W R. Vattuone (Red.), *Storici greci d'Occidente*. Bologna.

Biancucci, G. B. (1973). La via iperborea. *Rivista di Filologia e di Istruzione Classica: Serie III*, *101*, ss. 207–220.

Biezais, H. (1955). *Die Hauptgöttinen der alten Letten*. Uppsala.

Biezais, H. (1961). *Die Gottesgestalt der lettischen Volksreligion*. Uppsala.

Biezais, H. (1976). *Lichtgott der alten Letten*. Uppsala. https://doi.org/10.30674/scripta.67101

Biffi, N. (1999). *L'Africa di Strabone: Libro XVII della* Geografia. Modugno.

Billerbeck, M. (Wyd. & Tłum.). (2006–2017). *Stephani Byzantii Ethnica* (T. 1–5; Corpus fontium historiae Byzantinae: Series Berolinensis, 43). Berlin.

Billerbeck, M., & Neumann-Hartmann, A. (Wyd.). (2015). *Stephani Byzantii Ethnika: T. 4. Π–Υ* (Corpus fontium historiae Byzantinae: Series Berolinensis, 43/4). Berlin – New York.

Billerbeck, M., & Zubler, Ch. (Wyd.). (2011). *Stephani Byzantii Ethnika: T. 2. Δ–I* (Corpus fontium historiae Byzantinae: Series Berolinensis, 43/2). Berlin – New York.

Biraschi, A. M., & Salmeri, G. (2000). *Strabone e l'Asia Minore*. Perugia.

Biraschi, A. M., Maribelli, P., Massaro, G. D., & Pagnotta, M. A. (1981). *Strabone: Saggio di Bibliografia 1469–1978*. Rimini.

Birch, F. C. C. (1885–1887). Om nogle Steder i Tacitus's Agricola. *Nordisk tidskrift for filologi*, *7*, 161–180 (na ss. 177–180 dodatek M. Cl. Gertza).

Bittner, A. (1998). *Gesellschaft und Wirtschaft in Herakleia Pontike: Eine Polis zwischen Tyrannis und Selbstverwaltung* (Asia Minor Studien, 30). Bonn.

Bivar, A. D. H. (2000). The role of allegory in the Persian epic. *Bulletin of the Asia Institute*, *14*, 19–26.

Blažek, V. (2022). On chronology of the first Germanic sound shift (Lex Rask – Grimm). *Lingua Posnaniensis*, *64*, 7–25. https://doi.org/10.14746/linpo.2022.64.1.1

Blok, J. H. (1995). *The early Amazons: Modern and ancient perspectives on a persistent myth* (Religions in the Graeco-Roman World, 120). Leiden. https://doi.org/10.1163/9789004301436_012

Blok, J. H. (1997). A tale of many cities: Amazons in the mythical past of Greek cities in Asia Minor. W S. Marchand & E. Lunbeck (Red.), *Proof and persuasion: Essays on authority, objectivity and evidence* (ss. 81–99). Leiden.

Bolchert, P. (1908). *Aristoteles Erdkunde von Asien und Libyen*. Wittenberg.

Bodenstedt, E. (1977–1978). *Die Elektronmünzen von Phokaia und Mytilene*. Tübingen.

Bogaert, R. (1977). Le cours du statère de Cyzique à Athènes aux Ve et IVe siècles av. J.-C.: État de la question. *Revue belge de numismatique*, *123*, 17–39.

Bonnet, H. (1952). *Reallexikon der ägyptischen Religionsgeschichte*. Berlin.

Bosch-Gimpera, P. (1944). The Phokaians in the Far West: An historical reconstruction. *Classical Quarterly*, *38*, 53–59. https://doi.org/10.1017/S0009838800022564

Bostock, D. (1986). *Plato's* Phaedo. Oxford.

Bosworth, A. B. (1996). The historical setting of Megasthenes' *Indica*. *Classical Philology*, *91*, 113–127. https://doi.org/10.1086/367502

Bosworth, C. E. (1978). Ispahbad. W *Encyclopaedia of Islam* [EI] (T. 4, ss. 207–208). Leiden.

Bosworth, C. E. (1986a). Khudjand(a). W *Encyclopaedia of Islam* [EI] (T. 5, ss. 45–46), Leiden.

Bosworth, C. E. (1986b). Mā warāʾ al-Nahr 2: History. W *Encyclopaedia of Islam* [EI] (T. 5, ss. 852–859). Leiden.

Bosworth, C. E., Blair, S., & Ehlers, E. (1960). Āmol. W *Encyclopaedia of Islam* [EI] (T. 1, ss. 980–982). Leiden.

Boucharlat, R. (1987). Suse à l'époque sassanide: Une capitale prestigieuse devenue ville de province. *Mesopotamia*, *22*, 357–366.

Boussac, J. M. F., & Salles, J.-F. (Red.). (2005). *A gateway from the Eastern Mediterranean to India: The Red Sea in antiquity*. New Delhi.

Bowra, C. M. (1957). Asius and the old-fashioned Samians. *Hermes*, *85*, 391–401.

Bowra, C. M. (1967). *Greek lyric poetry from Alcman to Simonides* [Reprint]. Oxford. (Oryginalna praca opublikowana 1961).

Boysal, Y. (1959). Über die älteren Funde von Sinope und die Kolonisationsfrage. *Archäologischer Anzeiger*, *74*, 8–20.

Bradford, E. (1963). *Ulysses found*. New York.

Bradley, G. (2000). *Ancient Umbria: State, culture and identity in central Italy from the Iron Age to the Augustan era*. Oxford. https://doi.org/10.1093/oso/9780199245147.001.0001

Brandis, C. G. (1899). Chersonesos (19). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 3/6, szp. 2254–2261). Stuttgart.

Brauer, G. C. (1986). *Taras: Its history and coinage*. New York.

Braun, Th. (2004). Hecataeus' knowledge of the western Mediterranean. W K. Lomas (Red.), *Greek identity in the western Mediterranean: Papers in honour of Brian Shefton* (Mnemosyne Supplements, 246; ss. 287–347). Leiden. https://doi.org/10.1163/9789047402664_015

Braund, D. (1994). *Georgia in antiquity: A history of Colchis and Transcaucasian Iberia 550 BC – AD 562*. Oxford. https://doi.org/10.1093/oso/9780198144731.001.0001

Braund, D. (2019a). *Greek religion and cults in the Black Sea region: Goddesses in the Bosporan Kingdom from the Archaic period to the Byzantine era*. Cambridge. https://doi.org/10.1017/9781316856581

Braund, D. (2019b). The relief and text of IG II³ 1 298: Leukon and his sons in Athens and Mitylene. *The Annual of the British School at Athens*, *114*, 241–261.

Bredesen, K., & Elsner, J. (Red.). (2009). *Images and texts on the 'Artemidorus Papyrus'*. Stuttgart.

Breeze, D. J., & Wilkins, A. (2018). Pytheas, Tacitus, and Thule. *Britannia*, *49*, 303–308. https://doi.org/10.1017/S0068113X18000223

Breloer, B. (1934). Megasthenes über die indische Gesellschaft. *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, *88*, 130–163.

Bremer, J. M. (2000). The Amazons in the imagination of the Greeks. *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*, *40*, 51–59.

Breusing, A. (1889). *Die Lösung des Trierenrätsels: Die Irrfahrten des Odysseus*. Bremen.

Brill, S. (2013). *Plato on the limits of human life*. Bloomington.

Brinkhaus, H., & Wiesehöfer, J. (Red.). (2015). *Megasthenes und seine Zeit*. Wiesbaden.

Brodersen, K. (Wyd.). (1994). *Dionysius von Alexandria: Das Lied von der Welt*. Hildesheim.

Broggiato, M. (Wyd.). (2002). *Cratete di Mallo: I frammenti*. La Spezia.

Brovia, R. (2019). «Mundus iam senescens et ad extremum vergens» (Inv. med. II): Petrarca e la sensibilità del mondo, tra storia naturale e filosofia della storia. W E. Berardi & M. Manca (Red.), *Età del mondo, età dell'uomo: Nascita, vita e morte fra microcosmo e macrocosmo: Atti del Seminario internazionale (Torino, 26–27 settembre 2019)* (Studi e Ricerche, 175; ss. 185–202). Alessandria.

Brown, J. P. (1965). Kothar, Kinyras and Kytheria. *Journal of Semitic Studies*, *10*, 197–219. https://doi.org/10.1093/jss/10.2.197

Brown, T. S. (1978). Suggestions for a *Vita of Ctesias of Cnidos*. *Historia*, *27*, 1–19.

Bruneau, Ph. (1970). Recherches sur les cultes de Délos à l'époque hellénistique et à l'époque impériale. *Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome*, *217*, 38–48.

Bryce, T. (2009). *The Routledge handbook of the peoples and places of ancient western Asia: The Near East from the Early Bronze Age to the fall of the Persian empire*. London – New York. https://doi.org/10.4324/9780203875506

Bugh, G. R. (1992). Athenion and Ariston of Athens. *Phoenix*, *46*, 108–123. https://doi.org/10.2307/1088474

Bujskich, S. B. (2006). Die Chora des pontischen Olbia: Die Hauptetappen der räumlich-strukturellen Entwicklung. W P. Guldager Bilde & V. F. Stolba (Red.), *Surveying the Greek chora: The Black Sea region in a comparative perspective* (ss. 115–140). Aarhus.

Bürchner, L. (1899). Chios. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 3/6, szp. 2286–2297). Stuttgart.

Bürchner, L. (1914). Ikarisches Meer. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 9/17, szp. 977–978). Stuttgart.

Bürchner, L. (1916). Ionisches Meer (1). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 9/18, szp. 1896–1897). Stuttgart.

Bürchner, L. (1920a). Sale (2). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A2, szp. 1867). Stuttgart.
Bürchner, L. (1920b). Salmydessos. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A2, szp. 1991–1992). Stuttgart.
Bürchner, L. (1921). Keos (2). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 11/21, szp. 182–189). Stuttgart.
Bürchner, L. (1923). Sigeion. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A4, szp. 2275–2276). Stuttgart.
Bürchner, L. (1924). Lampsakos. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 12/23, szp. 590–592). Stuttgart.
Bürchner, L. (1925). Lelanton Pedion. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 12/24, szp. 1889–1890). Stuttgart.
Bürchner, L. (1927a). Skion. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A5, szp. 529). Stuttgart.
Bürchner, L. (1927b). Smyrna (3). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A5, szp. 730–764). Stuttgart.
Bürchner, L. (1928). Maliakos kolpos. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 14/27, szp. 899). Stuttgart.
Bürchner, L., & Schoeffer, V. von (1901). Delos (1). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 4/8, szp. 2459–2502). Stuttgart.
Burger, R. (1984). *The* Phaedo*: A Platonic labyrinth*. New Haven – London.
Burnet, J. (Wyd.). (1967). *Platonis Opera* (T. 1). Oxford. (Oryginalna praca opublikowana 1900).
Burr, V. (1933). Myrtoisches Meer. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 16/31, szp. 1169–1170). Stuttgart.
Burri, R. (2009). Übersicht über die griechischen Handschriften der ptolemäischen Geographie. W A. Stückelberger & F. Mittenhuber (Red.), *Ptolemaios: Handbuch der Geographie: Ergänzungsband mit einer Edition des Kanons bedeutender Städte* (ss. 10–20). Basel.
Burri, R. (2013). *Die "Geographie" des Ptolemaios im Spiegel der griechischen Handschriften* (Untersuchungen zur antiken Literatur und Geschichte, 110). Berlin. https://doi.org/10.1515/9783110281576
Burri, R. (2014). The geography of *De mundo.* W J. C. Thom (Red.), *Cosmic order and divine power: Pseudo-Aristotle, On the cosmos* (ss. 89–120). Tübingen.
Bursian, K. (1856). *Quaestionum Euboicarum quaestiones selectae.* Lipsiae.
Burstein, S. M. (1976). *Outpost of Hellenism: The emergence of Heraclea on the Black Sea.* Berkeley.
Burstein, S. M. (1984). A new *Tabula Iliaca*: The Vasek Polak chronicle. *The J. Paul Getty Museum Journal*, *12*, 153–162.
Bussemaker, U. C. (Wyd.). (1849). *Scholia et paraphrases in Nicandrum et Oppianum in scholia in Theocritum.* Paris.
Bux, E. (1927). Sostratos (7). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 3A/1, szp. 1200–1201). Stuttgart.
Byrski, M. K. (Tłum. & Opr.). (1985). *Manusmryti czyli Traktat o zacności / Manu Swajambhuwa: Kamasutra czyli Traktat o miłowaniu / Watsjajana Mallanaga*. Warszawa.

Byrski, M. K. (Tłum. & Opr.). (2017). *Dramat staroindyjski: Bhasa – Kalidasa.* Wrocław.
Caduff, G. A. (1986). *Antike Sintflutsagen.* Göttingen. https://doi.org/10.13109/9783666251801
Calderón Dorda, E., De Lazzer, A., & Pellizer, E. (Wyd.). (2003). *Plutarco: Fiumi e monti.* Napoli.
Campbell, D. A. (1982). *Greek lyric poetry: A selection of early Greek lyric, elegiac, and iambic poetry.* Bristol.
Campbell, D. A. (1983). *The golden lyre: The themes of the Greek lyric poets.* London.
Campbell, D. A. (Wyd.). (1988). *Greek lyric: T. 2. Anacreon: Anacreontea: Early choral lyric.* Cambridge, Mass. (Reprint 2001).
Campbell, D. A. (Wyd.). (1991). *Greek lyric: T. 3. Stesichorus, Ibycus, Simonides, and others.* Cambridge, Mass.
Campbell, D. A. (Wyd.). (2002). *Greek lyric: T. 1. Sappho and Alcaeus.* Cambridge, Mass.
Canfora, L. (2007). *The true history of the so-called Artemidorus papyrus.* Bari.
Canfora, L. (2008). *Il papiro di Artemidoro.* Bari.
Capelle, W. (1905). Die Schrift von der Welt. *Neue Jahrbücher für die klassische Altertumswissenschaft*, *15*, 529–568.
Cappelletto, P. (Wyd.). (2003). *I frammenti di Mnasea.* Milano.
Carpenter, R. (1966). *Beyond the Pillars of Hercules.* London.
Carter, J. C. (1990). Metapontum – land, wealth, and population. W J. P. Descoeudres (Red.), *Greek colonists and native populations* (ss. 405–441). Oxford.
Carter, J. C., Crawford, M., Lehman, P., Nikolaenko, G., & Trelogan, J. (2000). The chora of Chersonesos in Crimea, Ukraine. *American Journal of Archaeology*, *104*(4), 707–741.
Caspari, M. O. B. (1910). On the Γῆς Περίοδος of Hecataeus. *Journal of Hellenic Studies*, *30*, 236–248.
Casson, L. (Wyd.). (1989). *The* Periplus Maris Erythraei*: Text with introduction, translation, and commentary.* Princeton.
Cauer, F. (1895). Arganthonios. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 2/3, szp. 686). Stuttgart.
Celestino, S., & López-Ruiz, C. (2016). *Tartessos and the Phoenicians in Iberia.* Oxford.
Cerri, G. (1991). Ebrezza dionisiaca ed ubriachezza scitica nel pensiero greco tra VI e V secolo a.C. (Anacreonte ed Herodoto). W *Studi di filologia classica in onore di Giusto Monaco* (Cz. 1, ss. 121–131). Palermo.
Chamoux, F. (1953). *Cyrene sous la monarchie des Battiades.* Paris.
Charles-Picard, G., & Charles-Picard, Ch. (1970). *Vie et mort de Carthage.* Paris.
Charles-Picard, G., & Charles-Picard, Ch. (1982). *La vie quotidienne à Carthage au temps d'Hannibal.* Paris.
Chaumont, M. L. (1984). Études d'histoire Parthe: 5. La route royale des Parthes de Zeugma à Séleucie du Tigre d'après Itinéraire d'Isidore de Charax. *Syria*, *61*, 63–107. https://doi.org/10.3406/syria.1984.6875
Chaumont, M. L. (1987). Astabed. W *Encyclopaedia Iranica* [EIr] (T. 2, ss. 825–826). New York.
Cheung, J. (2007). *Etymological dictionary of the Iranian verb.* Leiden–Boston.
Cline, E. H. (Red.). (2012). *The Oxford handbook of the Bronze Age Aegean.* Oxford. https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199873609.001.0001

Cobb, M. A. (2018). *Rome and the Indian Ocean trade from Augustus to the early third century CE* (Mnemosyne Supplements, 418). Leiden.

Cohen-Skalli, A., & Pérez-Martín, I. (2017). La *Géographie* de Strabon entre Constantinople et Thessalonique: À propos du Marc. gr. XI.6. *Scriptorium*, *71*, 175–207. https://doi.org/10.3406/scrip.2017.4442

Colarusso, J. (1984). Parallels between the Circassian Nart sagas, the Rg Veda and Germanic Mythology. *South Asian Horizons*, *1*, 1–28.

Colarusso, J. (Tłum. & Opr.). (2002). *Nart sagas from the Caucasus: Myths and legends from the Circassians, Abazas, Abkhaz, and Ubykhs*. Princeton. https://doi.org/10.1515/9781400865284

Coldstream, J. N., & Huxley, G. L. (1973). *Kythera: Excavations and studies conducted by University of Pennsylvania Museum and the British School of Athens*. Park Ridge.

Condello, F. (2011). Artemidoro 2006–2011: L'ultima vita in breve. *Quaderni di Storia*, *74*, 161–256.

Constantakopoulou, Ch. (b.d.). Deinarchos of Delos (399). *Brill's New Jacoby* [BNJ]. Online version. https://scholarlyeditions.brill.com/bnjo/

Cook, A. B. (1902). The gong at Dodona. *Journal of Hellenic Studies, 22*, 5–28. https://doi.org/10.2307/623918

Cook, J. M. (1985). The rise of the Achaemenids and establishment of their empire. W *The Cambridge history of Iran* (T. 2, ss. 200–291). Cambridge.

Cook, J. M., & Nichols, R. V. (1998). *Old Smyrna excavations: The Temples of Athena*. London.

Cooper, M. E. (2016–2017). Piyamaradu, Pelops and the charioteer. *Talanta*, *48–49*, 9–60.

Corchiaro, A. (1981). Contributo per la carta archeologica del territorio a sud-est di Taranto. *Taras*, *1*, 53–75.

Cornell, T. (2004). Deconstructing the Samnite Wars: An essay in historiography. W H. Jones (Red.), *Samnium: Settlement and cultural change: The Third E. Togo Salmon Conference. Hamilton, Canada, October 1–2, 1999* (Archaeologia Transatlantica, 22; ss. 115–131). Providence.

Cramer, F. (1926). Liger. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 13/25, szp. 524). Stuttgart.

Crifò, F., & Schweickard, W. (2014). *Vita et Sito de Zychi* di Giorgio Interiano. *Zeitschrift für romanisches Philologie, 130*, 160–178. https://doi.org/10.1515/zrp-2014-0008

Crudden, M. (2001). *The Homeric hymns*. Oxford – New York.

Crusius, O. (1886). Hyperboreer. W W. H. Röscher (Red.). *Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie* (T. 1/2, szp. 2805–2835). Leipzig.

Cunchillos, J.-L. (2000). Nueva etimología de la palabra Hispania. W M. E. Aubet & M. Barthélémy (Red.), *Actas del IV Congreso Internacional de Estudios Fenicios y Púnicos* (ss. 217–225). Cádiz.

Cunliffe, B. (2002). *The extraordinary voyage of Pytheas the Greek*. New York.

Cunliffe, B. (2024). *Starożytni Celtowie* (J. Kabat, Tłum.). Warszawa. (Oryginalna praca opublikowana 2018).

Curdy, P. (Red.). (1991). *Les Celtes dans le Jura: L'Âge du Fer dans le massif jurassien (800–15 av. J.C.)*. Lons-le-Saunier–Lausanne.

d'Anville, J.-B. (1759). Memoire sur la mesure du schene Aegyptien, et du stade qui servoit à le composer, *Memoires de l'Academie des inscriptions et belles-lettres*, 26, 82–91.
Dähnhardt, O. (Wyd.). (1894). *Scholia in Aeschyli Persas recensuit, apparatu critico instruxit, cum praefatione de archetypo codicum Aeschyli scripta edidit...* Lipsiae.
Daiber, H. (2014). Possible echoes of *De mundo* in the Arabic-Islamic world: Christian, Islamic and Jewish thinkers. W J. C. Thom (Red.), *Cosmic order and divine power: Pseudo-Aristotle, On the cosmos* (ss. 169–180). Tübingen.
Daly, L. W. (Wyd.). (1983). *John Philoponus: De vocabulis quae diversum signification exhibent secundum differentiam accentus*. Philadelphia.
Dan, A. (2016). The rivers called Phasis. *Ancient West & East*, *15*, 245–277.
Dandamaev, M. A. (1985). *Politicheskaia istoriia akhmenidskoĭ derzhavy*. Moskva.
Dandamayev, M., & Medvedskaya, I. (2006). Media. W *Encyclopaedia Iranica* [EIr.]. Online version. https://www.iranicaonline.org/articles/media/
Danielewicz, J. (1987). *Anakreont i anakreontyki.* Warszawa.
Danielewicz, J. (1997). Sporne problemy w interpretacji pieśni Anakreonta. W J. Rostropowicz (Red.), *Studia nad kulturą antyczną* (ss. 19–29). Opole.
Danielewicz, J. (1999). *Liryka grecka: T. 2. Melika*. Warszawa–Poznań.
Danoff, C. M. (1974). Prokonnesos. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (Supplement 14; szp. 560–561). Stuttgart.
Darkó, E. (Wyd.). (1922). *Laonici Chalcocandylae Historiarum demonstrationes: Ad fidem codicum recensuit, emendavit annotationibusque criticis instruxit...* Budapest.
Darrouzès, J. (Wyd.). (1981). *Notitiae episcopatuum ecclesiae Constantinopolitanae.* Paris.
Daux, G. (1956). Décret de Sigée trouvé en Corse. *Bulletin de Correspondance Hellénique*, *80*, 53–56. https://doi.org/10.3406/bch.1956.2409
Davesne, A. (1982). *La frise du temple d'Artemis à Magnésie du Méandre: Catalogue des fragments du Musée du Louvre.* Paris.
Dąbrowa, E. (2011). *Studia Graeco-Parthica: Political and cultural relations between Greeks and Parthians.* Wiesbaden.
De Beauvoir Priaulx, O. (1860). On the Indian embassy to Augustus. *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, *17*, 309–321. https://doi.org/10.1017/S0035869X00094661
de Blois, F. (1989). Maka and Mazun. *Studia Iranica*, *18*(2), 157–167. https://doi.org/10.2143/SI.18.2.2014558
de Hoz, J. (2010). *Historia lingüística de la península Ibérica en la Antigüedad. I: Preliminares y mundo meridional preromano.* Madrid.
de Jong, I. (2004). *A narratological commentary on the* Odyssey. Cambridge.
De Martino, F., & Vox, O. (1996). *Lirica greca II: Lirica ionica.* Bari.
de Romilly, J. (1971). La vengeance comme explication historique dans l'œuvre d'Hérodote. *Revue des Études Grecques*, *84*, 314–337. https://doi.org/10.3406/reg.1971.1183
Defant, A. (1940). Scilla e Cariddi e le correnti di marea nello Stretto di Messina. *Geofisica Pura e Applicata*, *2*, 93–112.
Defaux, O. (2017). *The Iberian Peninsula in Ptolemy's* Geography*: Origins of the coordinates and textual history.* Berlin.
Delatte, A.-L.-J. (1922). *La vie de Pythagore de Diogène Laërce.* Bruxelles.

Delatte, A.-L.-J. (1929/1930). Geographica. *Byzantinische Zeitschrift*, *30*, 512–518. https://doi.org/10.1515/bz-1929-0186

Destani, B. (Red.). (2006). *Ancient Illyria: An archaeological exploration by Arthur Evans.* London.

Dick, A. (Wyd.). (1978). *Martianus Capella* (J. Préaux, popr.). Stuttgart. (Oryginalna praca opublikowana 1925).

Diehl, E. (1937a). Torekkadai. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 12, szp. 1748). Stuttgart.

Diehl, E. (1937b). Torokka. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 12, szp. 1748). Stuttgart.

Diehl, E. (1937c). Trakana. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 12, szp. 2091). Stuttgart.

Diehl, E. (1940a). Koraks (5), (6), (7). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (Supplement 7, szp. 334–335). Stuttgart.

Diehl, E. (1940b). Koraxikon teichos. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (Supplement 7, szp. 335). Stuttgart.

Diehl, E. (1940c). Koraxische Berge. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (Supplement 7, szp. 335–336) Stuttgart.

Diehl, E. (1940d). Koraxoi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (Supplement 7, szp. 336–337). Stuttgart.

Diehl, E. (1942a). Pagyritai. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 18/36, szp. 2339–2340). Stuttgart.

Diehl, E. (1942b). Paniardis. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 18/36(2), szp. 594). Stuttgart.

Diehl, E. (1942c). Paniardoi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 18/36(2), szp. 594). Stuttgart.

Diehl, E. (1948a). Tyrambai. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 14, szp. 1803–1804). Stuttgart.

Diehl, E. (1948b). Tyrambe. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 14, szp. 1804). Stuttgart.

Diehl, E. (1949a). Parosta. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 18/36(3), szp. 1872). Stuttgart.

Diehl, E. (1949b). Partenion (5). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 18/36(3), szp. 1890–1891). Stuttgart.

Diehl, E. (1956). Piengitai. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (Supplement 8, szp. 494). Stuttgart.

Diels, H. (1879). *Doxographi Graeci*. Berlin. (Reprint 1958).

Dieterle, M. (2007). *Dodona: Religionsgeschichtliche und historische Untersuchungen zur Entstehung und Entwicklung des Zeus-Heiligtums* (Spudasmata, 116). Hildesheim.

Diller, A. (1937). The Vatopedi manuscript of Ptolemy and Strabo. *American Journal of Philology*, *58*, 174–184. https://doi.org/10.2307/290209

Diller, A. (1952). *The tradition of the minor Greek geographers.* Lancaster.

Diller, A. (1955). The authors named Pausanias. *Transactions and Proceedings of the American Philological Association, 86*, 268–279.

Diller, A. (1983). A geographical treatise by Georgius Gemistus Pletho. W A. Diller, *Studies in Greek manuscript tradition* (ss. 372–376). Amsterdam. (Oryginalna praca opublikowana 1937).
Dillery, J. (2005). Chresmologues and Manteis: Independent diviners and the problem of authority. W S. I. Johnston & P. T. Struck (Red.), *Mantikê: Studies in ancient divination* (Religions in the Graeco-Roman World, 155; ss. 167–231). Leiden. https://doi.org/10.1163/9789047407966_008
Dindorf, W. (Wyd.). (1829). *Georgios Syncellos: Ecloga chronographica* (Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, 1). Bonn.
Dindorf, W. (Wyd.). (1855). *Scholia Graeca in Homeri Odysseam*. Oxonii.
Dobson, J. F. (1914). Boethus of Sidon. *Classical Quarterly*, *8*(2), 88–90. https://doi.org/10.1017/S0009838800019686
Docter, R. F. (2002–2003). The topography of archaic Carthage: Preliminary results of recent excavations and some prospects. *Talanta*, *34–35*, 113–133.
Dondorff, H. (1860). *Die Ionier auf Euboea*. Berlin.
Dorati, M. (1995). Ctesia falsario? *Quaderni di Storia*, *41*, 33–52.
Dörner, F. K. (1949). Parthenios (12). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 18/36(3), szp. 1893–1894). Stuttgart.
Dörrie, H. (1962). Max Pohlenz †. *Gnomon*, *33*, 634–636.
Dorter, K. (1982). *Plato's* Phaedo*: An interpretation*. Toronto.
Drews, R. (1973). *The Greek accounts of Eastern History*. Cambridge.
Drexhage, R. (1988). *Untersuchungen zum römischen Osthandel*. Bonn.
Drögereit, R. (1959). Fragen der Sachsenforschung in historischer Sicht. *Niedersächsisches Jahrbuch für Landesgeschichte*, *31*, 38–76.
Drögereit, R. (1964). Haduloha und Hadugot – Gedanken zur *Sächsischen Stammessage*. *Jahresbericht der Männer von Morgenstern*, *45*, 168–180.
Dubois, L. (1996). *Inscriptions grecques dialectales d'Olbia du Pont*. Genève.
Dubois, M. (1891). *Examen de la* Géographie *de Strabon: Étude critique de la méthode et des sources.* Paris.
Dueck, D. (2000). *Strabo of Amasia: A Greek man of letters in Augustan Rome*. London – New York.
Dueck, D., Lindsay, H., & Pothecary, S. (Red.). (2005). *Strabo's cultural geography: The making of a* Kolossourgia. Cambridge. https://doi.org/10.1017/CBO9780511616099
Durham, A. (2012). Rutupiae and red hills. *Archaeologia Cantiana*, *132*, 327–334.
Dussaud, R. (1929). Victor Bérard, *Les navigations d'Ulysse*: III. *Calypso et la mer de l'Atlantide* [Recenzja]. *Syria*, *10*, 272–273.
Dziatzko, K. (1884). Apellikon (1). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* (T. 1/2, szp. 2693–2694). Stuttgart.
Eck, B. (1990). Sur la vie de Ctésias. *Revue des Études Grecques*, *103*, 409–434. https://doi.org/10.3406/reg.1990.2487
Edelstein, L., & Kidd, I. G. (Wyd.). (1989). *Posidonius: T. 1. The fragments* (Cambridge Classical Texts and Commentaries, 13). Cambridge.
Ehlers, W.-W. (1980). *Gai Valeri Flacci Setini Balbi Argonauticon libros octo*. Stuttgart.
Eilers, W. (1954). Der Name Demawend. *Archiv Orientálni*, *22*, 267–374. (Separatim Hildesheim 1988).

Ellmers, D. (2010). Der Krater von Vix und der Reisebericht des Pytheas von Massilia. *Archäologisches Korrespondenzblatt*, *40*, 363–381.
Engels, D. (1985). The length of Eratosthenes' stade. *American Journal of Philology*, *106*, 298–311. https://doi.org/10.2307/295030
Escacena, J.-L., & Tabales, M.-Á. (2019). On the founding of Seville: Recent archaeological data in the context of the Phoenician colonization of Tartessos. *Rivista di Studi Fenici*, *47*, 67–86.
Escher-Bürkli, J. (1895). Arachnos. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 2/3, szp. 868). Stuttgart.
Escher-Bürkli, J. (1907). Eridanos (4). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 6/11, szp. 446–448). Stuttgart.
Eucken, Ch. (1983). *Isokrates – Seine Positionen in der Auseinandersetzung mit den zeitgenössischen Philosophen* (Untersuchungen zur antiken Literatur und Geschichte, 19). Berlin – New York. https://doi.org/10.1515/9783110839999
Evans, J., & Bergren, J. L. (2006). *Geminos's* Introduction to the phenomena. Oxford.
Evans, N. (2016). Kastron, Rabaḍ and Arḍūn: The case of Artanuji. W N. S. M. Matheou, T. Kampianaki, & L. M. Bondioli (Red.), *From Constantinople to the frontier: The city and the cities* (The Medieval Mediterranean, 106; ss. 345–364). Leiden. https://doi.org/10.1163/9789004307742_023
Fabre, P. (1975). Étude sur Pythéas le Massaliote et l'époque de ses travaux. *Les Études Classiques*, *43*, 25–44, 147–165.
Fabre, P. (1992). Les Grecs à la découverte de l'Atlantique. *Revue des Études Anciennes*, *94*, 11–21. https://doi.org/10.3406/rea.1992.4479
Falcon, A. (2012). *Aristotelianism in the first century BCE: Xenarchus of Seleucia*. Cambridge. https://doi.org/10.1017/CBO9781139025454
Faller, S. (2000). *Taprobane im Wandel der Zeit: Das Śrî-Laṅkâ-Bild in griechischen und lateinischen Quellen zwischen Alexanderzug und Spätantike*. Stuttgart.
Fantar, M. H. (1970). *Carthage: La prestigieuse cité d'Elissa*. Tunis.
Fantar, M. H. (1980). W J. F. Pedley (Red.), *New light on ancient Carthage*. Ann Arbor.
Fantar, M. H. (1995). *Carthage: La cité punique*. Paris.
Fiehn, K., & Regling, K. (1934). Tenos (1). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A9, szp. 507–532). Stuttgart.
Finkelberg, M. (1995). Sophocles „Tr." 634–639 and Herodotus. *Mnemosyne*, *48*(4), 146–152. https://doi.org/10.1163/156852595X00095-b
Finot, L. (1992). *Les questions de Milinda*. Paris.
Flower, M. A. (1994). *Theopompus of Chios: History and rhetoric in the fourth century BC*. Oxford. https://doi.org/10.1093/oso/9780198140795.001.0001
Fluss, M. (1927). Sorba (1). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A5, szp. 1133). Stuttgart.
Fluss, M. (1930). Maris (2). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 14/28, szp. 1807). Stuttgart.
Fluss, M. (1934). Terizoi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A9, szp. 728). Stuttgart.

Fluss, M. (1935). Naparis. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 16/32, szp. 1686). Stuttgart.
Fluss, M. (1936a). Tibiscus. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A11, szp. 814–815). Stuttgart.
Fluss, M. (1936b). Tibisis. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A11, szp. 815). Stuttgart.
Foerster, R. (Wyd.). (1903–1923). *Libanii Opera* (T. 1–12). Leipzig.
Foley, H. P. (1993). *The Homeric hymn to Demeter.* Princeton. (Reprint 1999).
Fontenrose, J. (1978). *The Delphic oracle*. Berkeley.
Fontenrose, J. (1980). *Python: A study of Delphic myth and its origins*. Berkeley.
Forbiger, A. (1848). *Handbuch der alten Geographie: T. 3. Europa*. Leipzig.
Förstel, K. (1979). *Untersuchungen zum Homerischen Apollonhymnos*. Bochum.
Franke, A. (1931a). Melibocus mons. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 15/29, szp. 509). Stuttgart.
Franke, A. (1931b). Soudeta ore. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A7, szp. 562). Stuttgart.
Franke, A. (1931c). Sudinoi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A7, szp. 563–564). Stuttgart.
Franke, A. (1931d). Suebos potamos. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A7, szp. 1017). Stuttgart.
Franke, A. (1934). Teutonoaroi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A9, szp. 1176). Stuttgart.
Franke, A. (1942). Ostiaioi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 18/36, szp. 1665). Stuttgart.
Fränkel, H. (Wyd.). (1970). *Apollonii Rhodii Argonautica*. Oxonii.
Fränkel, H. (1976). *Dichtung und Philosophie des frühen Griechentums*. München.
French, D. Ch. (1985). Sinope and the Thracian coast. *Thracia Pontica*, *2*, 85–88.
French, D. Ch. (1990). Sinopian notes 1. *Epigraphica Anatolica*, *16*, 45–63.
French, D. Ch. (2004). *The inscriptions of Sinope I* (Die Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien, 64). Bonn.
Freydank, H. (1980). Aranzah 'Tigris' in hurritischen Personennamen aus Kār-Tukultī-Ninurta. *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici*, *22*, 123–125.
Friedländer, L. (1883). Lentz, August. W *Allgemeine Deutsche Biographie* (T. 18, ss. 268–269). München.
Frisch, P. (1968). *Die Träume bei Herodot*. Meisenheim.
Frisch, P. (1978). *Die Inschriften von Lampsakos*. Bonn.
Frisk, H. (1960). *Griechisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg.
Fröhlich, P. (2004). *Logistèrion*: À propos d'une inscription de Kymè récemment publiée. *Revue des Études Grecques*, *117*, 59–81. https://doi.org/10.3406/reg.2004.4562
Frost, K. T. (1913). The *Critias* and Minoan Crete. *Journal of Hellenic Studies*, *33*, 189–206. https://doi.org/10.2307/624108
Fuchs, R., & Oltrogge, D. (2009). Der Codex Seragliensis GI 57. W A. Stuckelberger & F. Mittenhuber (Red.), *Ptolemaios: Handbuch der Geographie: Ergänzungsband mit einer Edition des Kanons bedeutender Städte* (ss. 26–33). Basel.

Gaebler, H. (1923). Die Silberprägung von Lampsakos: Eine chronologische Studie. *Nomisma*, *12*, 1–46.
Gaisford, T. (Wyd.). (1823). *Poetae minores Graeci* (T. 3). Leipzig.
Galon, R. (1965). Szwajcaria. W A. Wrzosek i in. (Red.), *Geografia powszechna PWN* (T. 3), Warszawa.
Gallazzi, C., Kramer, B. & Settis S. (Wyd.). (2008). *Il Papiro di Artemidoro*. Milano.
García y Bellido, A. (1963). La Atlántida. *Atlántida: Revista del pensamiento actual*, *5*, 461–475.
García-Bellido, M. Paz, & Blázquez, C. (2001). *Diccionario de cecas y pueblos hispánicos.* Madrid.
García Valdés, M., & Pérez Jiménez, A. (2014). Las vírgenes Hiperbóreas: Tradición ritual y creación poética. W A. Pérez Jiménez (Red.), *Realidad, fantasía, interpretación, funciones y pervivencia del mito griego: Estudios en honor del profesor Carlos García Gual* (ss. 297–312). Zaragoza.
Gardiner-Garden, J. R. (1987a). Dareios' Scythian expedition and its aftermath. *Klio*, *69*, 326–350. https://doi.org/10.1515/9783112519684-004
Gardiner-Garden, J. R. (1987b). *Ktesias on early Central Asian history and ethnography*. Bloomington.
Garfinkel, Y., & Dag, D. (2008). *Neolithic Ashkelon*. Jerusalem.
Garner, B. C. (1979). Francis Bacon, Natalis Comes and the mythological tradition. *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, *33*, 264–291.
Gehrke, H.-J. (1988). Eretria und sein Territorium. *Boreas*, *11*, 15–42.
Geiger, W., & Bode, M. H. (Tłum. & Opr.). (1950). *The Mahāvaṃsa or the Great Chronicle of Ceylon*. Colombo.
Geisau, H. J. von. (1919). Karystos (1). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 10/20, szp. 2256–2259). Stuttgart.
Geisau, H. J. von. (1920). Samos (4). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A2, szp. 2162–2220). Stuttgart.
Gentili, B. (Wyd.). (1958). *Anacreon*. Roma.
Gentili, B. (1990). *Cirene: Storia, mitto, letteratura*. Urbino.
Gerber, D. E. (1970). *Euterpe*. Amsterdam.
Gercke, A. (1897). Boethos (9). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 3/1, szp. 603–604). Stuttgart.
Gertz, S. R. P. (2011). *Death and immortality in late Neoplatonism: Studies on the ancient commentaries on Plato's* Phaedo (Studies in Platonism, Neoplatonism, and the Platonic Tradition, 12). Leiden.
Gianotti, G. F. (1978). *Il canto dei Greci* (2. wyd.). Torino.
Giovannini, A. (1985). Peut-on démythifier l'Atlantide? *Museum Helveticum*, *42*, 151–156.
Gisinger, F. (1921). *Die Erdbeschreibung des Eudoxos von Knidos*. Leipzig. https://doi.org/10.1007/978-3-663-16113-4
Gisinger, F. (1924). Geographie. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (Supplement 4, szp. 521–685). Stuttgart.
Gisinger, F. (1937). Oikumene. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 17/34, szp. 2123–2174). Stuttgart.

Gisinger, F. (1950). Planktai. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 20/40, szp. 2187–2199). Stuttgart.
Gisinger, F. (1963). Pytheas (1). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 24/47, szp. 314–366). Stuttgart.
Głombiowski, K. (Tłum. & Opr.). (2005). *Periplus Skylaksa z Karyandy czyli Opis opłynięcia zamieszkałych brzegów Europy, Azji i Libii*. Gdańsk.
Goessler, P. (1941). Pictones (Pictavi). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 20/39, szp. 1203–1213). Stuttgart.
Goessler, P. (1942). Ossismi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 18/36, szp. 1602–1608). Stuttgart.
Goetz, G. (Wyd.). (1912). *M. Terenti Varronis Rerum rusticarum libri tres*. Leipzig.
Gorges, J.-G., & Rodríguez Martín, F.-G. (Red.). (1999). *Économie et territoire en Lusitanie romaine*. Madrid.
Goyal, S. (2000). *The Indica of Megasthenes: Its content and reliability*. Jodhpur.
Graf, F. (1985). *Nordionische Kulte: Religionsgeschichtliche und epigraphische Untersuchungen zu den Kulten von Chios, Erythrai, Klazomenai und Phokaia* (Bibliotheca Helvetica Romana, 21). Rom.
Graham, A. J. (1960). The authenticity of the ὅρκιον τῶν οἰκιστήρων of Cyrene. *The Journal of Hellenic Studies*, *80*, 94–111. https://doi.org/10.2307/628379
Graham, A. J. (1964). ΟΙΚΗΙΟΙ ΠΕΡΙΝΘΙΟΙ. *The Journal of Hellenic Studies*, *84*, 73–75. https://doi.org/10.2307/627695
Graham, A. J. (1971). Patterns in early Greek colonization. *The Journal of Hellenic Studies*, *91*, 35–47. https://doi.org/10.2307/631368
Graham, A. J. (1978). The foundation of Thasos. *The Annual of the British School at Athens, 73*, 62–98. https://doi.org/10.1017/S0068245400006171
Graham, A. J. (1982). On the great list of Theori at Thasos. *Ancient World*, *5*, 103–121.
Grakov, B. N. (1947). Perezhitki matriarkhata u sarmatov. *Vestnik drevneĭ istorii*, *3*, 100–121.
Grakov, B. N. (1971). *Skify*. Moskva.
Gregorić, P., & Karamanlis, G. (Wyd.). (2020). *Pseudo-Aristotle: De mundo (On the cosmos)*. Cambridge. https://doi.org/10.1017/9781108876964
Grenet, F., & Rapin, C. (1998). Alexander, Aï Khanum, Termez: Remarks on the spring campaign of 328. *Bulletin of the Asia Institute*, *12*, 79–89.
Grottanelli, C. (1979). The Ogygian Oak at Mamre and the Holy City of Hebron. *Vicino Oriente*, *2*, 39–63.
Guerra, A. (2010). A propósito dos conceitos de "lusitano" e "Lusitânia". *Paleohispanica*, *10*, 81–98. https://doi.org/10.36707/palaeohispanica.v0i10.94
Guillou, A. (1963). *Les actes grecs de S. Maria di Messina: Enquête sur les populations grecques d'Italie du Sud et de Sicile (XIe–XIVe s.)*. Palermo.
Gulbekian, E. (1987). The origin and value of the *stadion* unit used by Eratosthenes in the third century B.C. *Archive for History of Exact Sciences*, *37*, 359–363. https://doi.org/10.1007/BF00417008
Guliand, M. (1947). Les caravaniers asiatiques et les riverains de l'océan Indien vus par les coroplastes de la Smyrne romaine. *Artibus Asiae*, *10*, 324–333. https://doi.org/10.2307/3248414

Guliand, M. (1948). Les caravaniers asiatiques et les riverains de l'océan Indien vus par les coroplastes de la Smyrne romaine II (Continuation). *Artibus Asiae*, *11*, 123–140. https://doi.org/10.2307/3248128

Gusmani, R. (1964). *Lydisches Wörterbuch: Mit grammatischer Skizze und Inschriftensammlung*. Heidelberg.

Gusmani, R. (1980–1986). *Lydisches Wörterbuch: Mit grammatischer Skizze und Inschriftensammlung* (Ergänzungsband, z. 1–3). Heidelberg.

Gutenbrunner, S. (1958). Viaduas. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 16, szp. 1921–1922). Stuttgart.

Gutenbrunner, S. (1961a). Virunum (2). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A17, szp. 309–310). Stuttgart.

Gutenbrunner, S. (1961b). Visbourgioi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A17, szp. 348–349). Stuttgart.

Haas, W. (1975). Jasons Raub des Goldenes Vliesses im Lichte hethitischen Quellen. *Ugarit-Forschungen*, *7*, 227–233.

Hackl, U., Jacobs, B., & Weber, D. (Wyd.). (2010). *Quellen zur Geschichte des Partherreiches* (T. 1–3). Göttingen.

Hall, A. S. (1986). R.E.C.A.M. Notes and Studies No. 9: The Milyadeis and their territory. *Anatolian Studies*, *36*, 137–157. https://doi.org/10.2307/3642831

Hall, J. M. (1989). *Inventing the barbarian*. Oxford.

Hall, J. M. (1997). *Ethnic identity in Greek antiquity*. Oxford.

Hammer, S. (Tłum. & Opr.). (2002). *Herodot: Dzieje* (3. wyd.). Warszawa.

Hamp, E. P. (1964–1965). Roman British *rutupiae*, Gaulish *rutuba*. *Etudes celtiques*, *11*, 413–414.

Hansen, M. H., & Nielsen, Th. H. (2004). *An inventory of archaic and classical* poleis*: An investigation conducted by the Copenhagen Polis Centre for the Danish National Research Foundation*, Oxford. https://doi.org/10.1093/oso/9780198140993.001.0001

Hansen, P. A., & Latte, K. (Wyd.). (2005–2009), *Hesychi Alexandrini Lexicon* (T. 3–4). Berlin.

Harden, D. B. (1937). The pottery from the Precinct of Tanit at Salammbo, Carthage. *Iraq*, *4*, 59–90. https://doi.org/10.2307/4241606

Harden, D. B. (1939). The topography of Punic Carthage. *Greece & Rome*, *9*(25), 1–12. https://doi.org/10.1017/S0017383500006537

Harmatta, J. (1941). *Quellenstudien zu den Skythika des Herodot* (Magyar-Görög tanulmányok, 14). Budapest.

Hartog, F. (1982). La mort de l'autre: Les funérailles des rois scythes. W Gh. Gnoli & J.-P. Vernant (Red.), *La mort, les morts dans les sociétés anciennes* (ss. 147–153). Cambridge–Paris.

Hartog, F. (1988). *The mirror of Herodotus: The representation of the other in the writing of history*. Berkeley.

Haury, J. (Wyd.). (1963–1964). *Procopii Caesariensis Opera omnia* (T. 2–4; G. Wirth, Uzup. & Popr.). Leipzig.

Haverfield, F. J. (1919). Κασσιτερίδες. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 13, szp. 2328–2332). Stuttgart.

Head, B. V., & Poole, R. S. (1892). *Catalogue of the Greek coins of Ionia*. London.

Helck, W. (1980). Meer. W *Lexikon der Ägyptologie: T. 3. Horhekenu – Megeb* (szp. 1276–1279). Wiesbaden.
Helm, R. (Wyd.). (1956). *Eusebius Werke: Die Chronik des Hieronymus* (2 wyd.). Berlin.
Helm, R. (Wyd.). (1984). *Eusebius Werke: Die Chronik des Hieronymus* (U. Treu, Pzedmowa; 3 wyd.). Berlin.
Hennig, R. (1925). *Das Rätsel der Atlantis*. Berlin.
Hennig, R. (1934). *Geographie des homerischen Epos: Eine Studie über die erkundlichen Elemente der Odyssee*. Leipzig.
Hense, O., & Wachsmuth, C. (Wyd.). (1884–1912). *Ioannis Stobaei anthologium* (T. 1–5). Berlin. (Reprint 1958).
Herda, A., Brückner, H., Müllenhoff, M., & Knipping, M. (2019). From the Gulf of Latmos to Lake Bafa: On the history, geoarchaeology, and palynology of the Lower Meander Valley at the foot of the Latmos Mountains. *Hesperia*, *88*, 1–86. https://doi.org/10.2972/hesperia.88.1.0001
Hermary, A. (1999). *Marseille grecque*. Marseille.
Herrmann, A. (1914a). Iastai. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 9/17, szp. 1178). Stuttgart.
Herrmann, A. (1914b). Iastos. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 9/17, szp. 1178–1179). Stuttgart.
Herrmann, A. (1914c). Iaxamatae. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 9/17, szp. 1179–1180). Stuttgart.
Herrmann, A. (1914d). Iaxartae. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 9/17, szp. 1180–1189). Stuttgart.
Herrmann, A. (1914e). Rhymmika ore. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A1, szp. 1284–1285). Stuttgart.
Herrmann, A. (1914f). Rhymmoi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A1, szp. 1285). Stuttgart.
Herrmann, A. (1914g). Rhymmos. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A1, szp. 1286). Stuttgart.
Herrmann, A. (1916a). Isondai. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 9/18, szp. 2227). Stuttgart.
Herrmann, A. (1916b). Issedoi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 9/18, szp. 2235–2246). Stuttgart.
Herrmann, A. (1918). Hippemolgoi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (Supplement 3, szp. 1153–1154). Stuttgart.
Herrmann, A. (1919a). Kachagai. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 10/20, szp. 1456). Stuttgart.
Herrmann, A. (1919b). Kamechia. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 10/20, szp. 1824). Stuttgart.
Herrmann, A. (1919c). Kandanon. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 10/20, szp. 1859). Stuttgart.
Herrmann, A. (1919d). Kandaroi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 10/20, szp. 1860). Stuttgart.

Herrmann, A. (1919e). Karatai. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 10/20, szp. 1929). Stuttgart.
Herrmann, A. (1919f). Karbones. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 10/20, szp. 1930). Stuttgart.
Herrmann, A. (1919g). Kareotai. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 10/20, szp. 1940). Stuttgart.
Herrmann, A. (1919h). Kariones. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 10/20, szp. 1949). Stuttgart.
Herrmann, A. (1919i). Karpates. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 10/20, szp. 1999–2000). Stuttgart.
Herrmann, A. (1919j). Kasape. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 10/20, szp. 2260). Stuttgart.
Herrmann, A. (1919k). *Kasia* (1). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 10/20, szp. 2261–2263). Stuttgart.
Herrmann, A. (1919l). Kaspapyros. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 10/20, szp. 2270). Stuttgart.
Herrmann, A. (1920a). Sabadioi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A2, szp. 1515). Stuttgart.
Herrmann, A. (1920b). Sagartioi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A2, szp. 1737–1739). Stuttgart.
Herrmann, A. (1920c). Sakanoi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A2, szp. 1807). Stuttgart.
Herrmann, A. (1920d). Salaterai. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A2, szp. 1850). Stuttgart.
Herrmann, A. (1920e). Sanaraioi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A2, szp. 2229–2230). Stuttgart.
Herrmann, A. (1920f). Sanoua. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A2, szp. 2302). Stuttgart.
Herrmann, A. (1920g). Sapothrenai. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A2, szp. 2302). Stuttgart.
Herrmann, A. (1920h). Sarake. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A2, szp. 2390). Stuttgart.
Herrmann, A. (1920i). Saramanne. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A2, szp. 2391–2392). Stuttgart.
Herrmann, A. (1920j). Saranges. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A2, szp. 2392). Stuttgart.
Herrmann, A. (1920k). Sarbakon. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A2, szp. 2433). Stuttgart.
Herrmann, A. (1921a). Sarnios. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A3, szp. 29). Stuttgart.
Herrmann, A. (1921b). Saron (2). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A3, szp. 32). Stuttgart.
Herrmann, A. (1921c). Sasones. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A3, szp. 56). Stuttgart.

Herrmann, A. (1921d). Saspeires. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A3, szp. 56–57). Stuttgart.
Herrmann, A. (1922a). Kirrodeeis. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 11/22, szp. 508–509). Stuttgart.
Herrmann, A. (1922b). Konadipsas. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 11/22, szp. 1308). Stuttgart.
Herrmann, A. (1922c). Konapsenoi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 11/22, szp. 1308). Stuttgart.
Herrmann, A. (1922d). Kuriandra. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 11, szp. 2209–2210). Stuttgart.
Herrmann, A. (1923). Seraka. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A4, szp. 1663). Stuttgart.
Herrmann, A. (1924a). Komedai. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (Supplement 4, szp. 976–978). Stuttgart.
Herrmann, A. (1924b). Lazai. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 12/23, szp. 1042–1043). Stuttgart.
Herrmann, A. (1925). Leinon. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 12/24, szp. 1869). Stuttgart.
Herrmann, A. (1927a). Lubion (2). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 13/26, szp. 1535). Stuttgart.
Herrmann, A. (1927b). Lupenii. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 13/26, szp. 1815). Stuttgart.
Herrmann, A. (1927c). Lykos (14). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 13/26, szp. 2393). Stuttgart.
Herrmann, A. (1927d). Soita. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A5, szp. 800–801). Stuttgart.
Herrmann, A. (1928a). Machaitegoi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 14/27, szp. 140). Stuttgart.
Herrmann, A. (1928b). Madia. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 14/27, szp. 203). Stuttgart.
Herrmann, A. (1928c). Maisoka. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 14/27, szp. 608). Stuttgart.
Herrmann, A. (1928d). Maitonion. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 14/27, szp. 609). Stuttgart.
Herrmann, A. (1928e). Manraloi (2). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 14/27, szp. 1231). Stuttgart.
Herrmann, A. (1929). Stauanoi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A6, szp. 2236). Stuttgart.
Herrmann, A. (1930a). Mares (1). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 14/28, szp. 1680). Stuttgart.
Herrmann, A. (1930b). Massaioi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 14/28, szp. 2129–2130). Stuttgart.
Herrmann, A. (1931a). Mechlessos. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 15/29, szp. 17). Stuttgart.

Herrmann, A. (1931b). Mescheta. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 15/29, szp. 1076). Stuttgart.
Herrmann, A. (1931c). Stournoi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A7, szp. 425). Stuttgart.
Herrmann, A. (1931d). Suanoi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A7, szp. 467). Stuttgart.
Herrmann, A. (1931e). Suardenoi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A7, szp. 468). Stuttgart.
Herrmann, A. (1931f). Surion. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A7, szp. 968–969). Stuttgart.
Herrmann, A. (1931g). Surius. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A7, szp. 969). Stuttgart.
Herrmann, A. (1931h). Suruba. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A7, szp. 972). Stuttgart.
Herrmann, A. (1931i). Syeba. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A7, szp. 1016–1017). Stuttgart.
Herrmann, A. (1931j). Syeboi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A7, szp. 1017). Stuttgart.
Herrmann, A. (1932a). Meteiboi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 15/30, szp. 1370). Stuttgart.
Herrmann, A. (1932b). Metropolis (10). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 15/30, szp. 1497). Stuttgart.
Herrmann, A. (1932c). Misia. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 15/30, szp. 2049). Stuttgart.
Herrmann, A. (1932d). Modokai. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 15/30, szp. 2332). Stuttgart.
Herrmann, A. (1932e). Syrgis. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A8, szp. 1549). Stuttgart.
Herrmann, A. (1932f). Tabana. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A8, szp. 1843). Stuttgart.
Herrmann, A. (1932g). Tabienoi (1). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A8, szp. 1878). Stuttgart.
Herrmann, A. (1932h). Tagoda. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A8, szp. 2023). Stuttgart.
Herrmann, A. (1932i). Tagroi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A8, szp. 2022). Stuttgart.
Herrmann, A. (1932j). Tambrax. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A8, szp. 2098). Stuttgart.
Herrmann, A. (1932k). Τάπουρα ὄρη. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A8, szp. 2272–2273). Stuttgart.
Herrmann, A. (1932l). Tarona. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A8, szp. 2330). Stuttgart.
Herrmann, A. (1933a). Mologenoi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 16/31, szp. 9). Stuttgart.

Herrmann, A. (1933b). Mosega. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 16/31, szp. 358). Stuttgart.
Herrmann, A. (1933c). Mykoi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 16/31, szp. 1029). Stuttgart.
Herrmann, A. (1934a). Telaiba. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A9, szp. 187). Stuttgart.
Herrmann, A. (1934b). Thabilaka. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A9, szp. 1178). Stuttgart.
Herrmann, A. (1934c). Theodoros (1). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A10, szp. 1805). Stuttgart.
Herrmann, A. (1935a). Naana. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 16/32, szp. 1439). Stuttgart.
Herrmann, A. (1935b). Namastai. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 16/32, szp. 1611). Stuttgart.
Herrmann, A. (1935c). Naskoi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 16/32, szp. 1792). Stuttgart.
Herrmann, A. (1935d). Nasounia. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 16/32, szp. 1798). Stuttgart.
Herrmann, A. (1936a). Nesis (2). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 17/33, szp. 78). Stuttgart.
Herrmann, A. (1936b). Niga. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 17/33, szp. 189). Stuttgart.
Herrmann, A. (1936c). Norossoi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 17/33, szp. 1048). Stuttgart.
Herrmann, A. (1936d). Thessyris. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A11, szp. 183). Stuttgart.
Herrmann, A. (1936e). Thiauna. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A11, szp. 272). Stuttgart.
Herrmann, A. (1936f). Thilbis. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A11, szp. 278). Stuttgart.
Herrmann, A. (1936g). Tiarantos. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A11, szp. 762). Stuttgart.
Herrmann, A. (1937a). Oaros. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 17/34, szp. 1680–1681). Stuttgart.
Herrmann, A. (1937b). Oichardes. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 17/34, szp. 2101–2102). Stuttgart.
Herrmann, A. (1937c). Ollina. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 17/34, szp. 2487). Stuttgart.
Herrmann, A. (1937d). Olondai. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 1/34, szp. 2494). Stuttgart.
Herrmann, A. (1937e). Perierbidoi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 19/37, szp. 743). Stuttgart.
Herrmann, A. (1937f). Transmontanoi (1). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 12, szp. 2174). Stuttgart.

Herrmann, A. (1939a). Ombrones. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 17/35, szp. 350). Stuttgart.
Herrmann, A. (1939b). Ophlones. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 18/35, szp. 665). Stuttgart.
Herrmann, A. (1939c). Oreisitoi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 17/35, szp. 942). Stuttgart.
Herrmann, A. (1939d). Orgasoi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 17/35, szp. 1024). Stuttgart.
Herrmann, A. (1940). Neapolis (18a). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (Supplement 7, szp. 549). Stuttgart.
Herrmann, A. (1942a). Osika. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 18/36, szp. 1585). Stuttgart.
Herrmann, A. (1942b). Oxeia ore. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 18/36, szp. 2003). Stuttgart.
Herrmann, A. (1942c). Oxeiana. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 18/36, szp. 2004). Stuttgart.
Herrmann, A. (1942d). Oxeiane limne. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 18/36, szp. 2004). Stuttgart.
Herrmann, A. (1942e). Oxia palus. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 18/36, szp. 2004–2005). Stuttgart.
Herrmann, A. (1942f). Oxydrankai. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 18/36, szp. 2024). Stuttgart.
Herrmann, A. (1948a). Tourountos. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 14, szp. 1495). Stuttgart.
Herrmann, A. (1948b). Touskoi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 14, szp. 1495). Stuttgart.
Herrmann, A. (1948c). Tybiakai. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 14, szp. 1643). Stuttgart.
Herrmann, P., & Malay, H. (2007). *New documents from Lydia* (Ergänzungsbände zu den Tituli Asiae Minoris, 24). Wien.
Herzfeld, E. E. (1947). Early historical contacts between the old-Iranian empire and India. W *India antiqua: A volume of Oriental studies presented by his friends and pupils to Jean Philippe Vogel, C.I.E. on the occasion of the fiftieth anniversary of his doctorate* (ss. 180–184). Leiden.
Hezjod. (1999). *Narodziny bogów, Prace i dni, Tarcza* (J. Łanowski, Tłum.). Warszawa.
Hiesel, G., & Strocka, V. M. (2006). Die Bibliothek von Nyssa am Mäander: Vorläufiger Bericht über die Kampagnen 2002–2006. *Archäologischer Anzeiger*, *2*, 81–97.
Hiller v. Gaertringen, F., Philippson, A., & Pomtow, H. (1901). Delphoi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 4/8, szp. 2517–2700). Stuttgart.
Hind, J. G. F. (1988). The colonization of Sinope and the South-East Black Sea area. W *Mestnye ėtnopoliticheskie ob"edineniia Prichernomor'ia v VII–IV vv. do n.ė.: Materialy IV Vsesoiuznogo simpoziuma po drevneĭ istorii Prichernomor'ia* (ss. 207–223). Tbilisi.
Hind, J. G. F. (2007). City heads/personifications and omens from Zeus (the coins of Sinope, Istria and Olbia in the V–IV centuries BC). *Numismatic Chronicle*, *167*, 9–22.

Hintze, F. (1959). *Studien zur Meroitischen Chronologie und zu den Opfertafeln aus den Pyramiden von Meroe*. Berlin–Boston. https://doi.org/10.1515/9783112537145
Hinüber, O. von (2010). Did Hellenistic kings send letters to Asoka? *Journal of the American Oriental Society*, *130*, 261–266.
Hirschfeld, G. (1894a). Agrianes (2). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 1, szp. 891–892). Stuttgart.
Hirschfeld, G. (1894b). Aigaion pelagos. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 1, szp. 947–948). Stuttgat.
Hirschfeld, G. (1894c). Alybe (1). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 1, szp. 1708–1709). Stuttgart.
Hirschfeld, G. (1894d). Andros. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 1, szp. 2169–2171). Stuttgart.
Hirschfeld, G. (1895). Artake (1) i (2). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 2/3, szp. 1303–1304). Stuttgart.
Hirschfeld, G. (1896). Artiskos. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 2/4, szp. 1458). Stuttgart.
Hitzig, H. (Wyd.). (1896–1907). *Pausaniae Graeciae descriptio* (T.1–3). Leipzig.
Hobein, H. (1927). Simmias (4). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 5A, szp. 144–155). Stuttgart.
Högemann, P., & Oettinger, N. (2018). *Lydien: Ein altanatolischer Staat zwischen Griechenland und dem Vorderen Orient*. Berlin–Boston. https://doi.org/10.1515/9783110436020
Hohl, E. (Wyd.). (1965). *Scriptores historiae Augustae* (T. 1). Lepizig.
Homer. (1992). *Odyseja* (L. Siemieński, Tłum.). Wrocław.
Homer. (2020). *Odyseja* (R. R. Chodkowski, Tłum.). Lublin.
Honigmann, E. (1922). Kyaneos. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 11, szp. 2236). Stuttgart.
Honigmann, E. (1933). Myriandos. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 16/31, szp. 1090–1091). Stuttgart.
Honigmann, E. (1935). *Die Ostgrenze des Byzantinischen Reiches von 363 bis 1071 nach griechischen, arabischen, syrischen und armenischen Quellen*. Bruxelles.
Honigmann, E. (1939). Trybaktra. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 13, szp. 710). Stuttgart.
Hornblower, S. (Wyd.). (2013). *Herodotus: Histories: Book V*. Cambridge.
Hübner, E. (1894a). Αἰβυροβισιγγυσία. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 1, szp. 940). Stuttgart.
Hübner, E. (1894b). Anas. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 1, szp. 2064). Stuttgart.
Hübner, E. (1894c). Antivestaeum. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 1/1–2, szp. 2561). Stuttgart.
Hübner, E. (1897). Britannicum mare. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 3/5, szp. 879–880). Stuttgart.
Hübner, E. (1899). Cantium promontorium. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 3/6, szp. 1498–1499). Stuttgart.

Hübner, E. (1901a). Covennus. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 4/8, szp. 1678). Stuttgart.
Hübner, E. (1901b). Cynetes. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 4/8, szp. 1906–1908). Stuttgart.
Huby, P. M. (1981). An excerpt from Boethus of Sidon's commentary on the *Categories*? *Classical Quarterly*, *31*, 398–409. https://doi.org/10.1017/S0009838800009721
Hülsen, Ch. (1894a). Aitne (1) i (2). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 1/1–2, szp. 1111–1113). Stuttgart.
Hülsen, Ch. (1894b). Aleria. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 1, szp. 1366–1367). Stuttgart.
Humbach, H. (1968). Mapaöoi. W J. Heesterman, G. Schokker & V. Subramoniam (Red.), *Pratidanam: Indian, Iranian, and Indo-European studies presented to Franciscus Bernardus Jacobus Kuiper on his sixtieth birthday* (ss. 154–156). Berlin–Boston. https://doi.org/10.1515/9783112415306-022
Hummer, H. J. (1998). The fluidity of barbarian identity: The ethnogenesis of Alemanni and Suebi, AD 200–500. *Early Medieval Europe*, *7*, 1–27. https://doi.org/10.1111/1468-0254.00016
Hunter, R. (2006). The prologue of the *Periodos* to Nicomedes ('Pseudo-Scymnus'). W M. A. Harder, R. F. Regtuit, & G. C. Wakker (Red.), *Groningen workshops on Hellenistic poetry: Beyond the canon* (ss. 123–140). Leuven.
Huss, W. (1985). *Geschichte der Karthager.* München.
Huss, W. (1992). *Karthago* (Wege der Forschung, 654). Darmstadt.
Idil, V. (1989). Neue Ausgrabungen im aeolischen Kyme. *Belleten*, *53*, 525–543. https://doi.org/10.37879/belleten.1989.525
Iglesias Montiel, R. M. & Álvarez Morán, M. C. (Tłum. & Opr.). (1988). *Natale Conti: Mitología*. Murcia.
Ihm, M. (1894). Alokiai nesoi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 1, szp. 1594). Stuttgart.
Ihm, M. (1896). Avarpi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 2/4, szp. 2267). Stuttgart.
Ihm, M. (1897a). Batini. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 3/5, szp. 140). Stuttgart.
Ihm, M. (1897b). Burgiones. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 3/5, szp. 1063). Stuttgart.
Ihm, M. (1897c). Calisia. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 3/5, szp. 1356). Stuttgart.
Ihm, M. (1899a). Chaedini. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 3/6, szp. 2022). Stuttgart.
Ihm, M. (1899b). Chamavi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 3/6, szp. 2107–2108). Stuttgart.
Ihm, M. (1900). Corbilon. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 4/7, szp. 1218). Stuttgart.
Ihm, M. (1901). Dauciones. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 4/8, szp. 2230). Stuttgart.

Ihm, M. (1905). Dulgubnii. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 5/10, szp. 1784). Stuttgart.
Ihm, M. (1909a). Farodini. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 6/12, szp. 1999). Stuttgart.
Ihm, M. (1909b). Favonae. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 6/12, szp. 2073). Stuttgart.
Ihm, M. (1909c). Firaesi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 6/12, szp. 2365). Stuttgart.
Ihm, M. (1910a). Frugundiones. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 7/13, szp. 122). Stuttgart.
Ihm, M. (1910b). Gabaeum. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 7/13, szp. 411). Stuttgart.
Ihm, M. (1910c). Gabreta. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 7/13, szp. 432). Stuttgart.
Ihm, M. (1910d). Gautae. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 7/13, szp. 879). Stuttgart.
Ilovaĭskiĭ, D. I. (1882). *Razyskaniia o nachale Rusi*. Sankt Peterburg.
Ilski, K., & Kotłowska, A. (2024). Soil degradation as a matter of concern for Plato: A few notes in the margin of *Critias* (110–112, ed. Burnet). *Studia Historiae Oeconomicae*, *42*(1), 63–72.
Immerwahr, H. R. (1956). Aspects of historical causation in Herodotus. *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, *87*, 241–280
Invernizzi, A. (2000). Nisa. W *Encyclopaedia Iranica* [EIr]. Online version. https://www.iranicaonline.org/articles/nisa/
Ivánka, E. von. (1957). Zur Selbstdeutung des römischen Imperiums. *Saeculum*, *8*, 17–31. https://doi.org/10.7788/saeculum.1957.8.jg.17
Jacobs, B. (1994). *Die Satrapienverwaltung im Perserreich zur Darius' III*. Wiesbaden.
Jacobs, E. (1893). *Thasiaca*. Berlin.
Jacoby, F. (Wyd.). (1923–1958). *Die Fragmente der griechischen Historiker* (Cz. 1–3). Leiden.
Janko, R. (1995). Crates of Mallos, Dionysius Thrax and the tradition of Stoic grammatical theory. W L. Ayres (Red.), *The passionate intellect: Essays on the transformation of classical traditions presented to professor I. G. Kidd* (ss. 213–233). New Brunswick, NJ. https://doi.org/10.4324/9781003421184-18
Janko, R. (2009). The Artemidorus Papyrus. *Classical Review*, *59*, 403–410.
Journès, H., & Georgelin, Y. (2000). *Pythéas, explorateur et astronome*. Ollioules.
Junge, P. J. (1949). Parikanioi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 18/36(3), szp. 1482–1483). Stuttgart.
Kahrstedt, U. (1934). Die politische Geschichte Niedersachsens in der Römerzeit. *Nachrichten aus Niedersachsens Urgeschichte*, *8*, 1–20.
Kahrstedt, U. (1935). Nachwort zur Frage vom Ursprung der Sachsen. *Nachrichten aus Niedersachsens Urgeschichte*, *9*, 84–85.
Kaibel, G. (Wyd.). (1887–1890). *Athenaei Naucratitae deipnosophistarum libri xv* (T. 1–3). Leipzig. (Reprint 1965–1966).
Kamerbeek, J.-C. (1978). *The plays of Sophocles: Commentaries* (T. 3). Leiden.

Kanellopoulos, Ch., & Scahill, D. (2021). The Archaic Temple of Poseidon at Cape Sounion: A note on the architecture. *Pelargòs*, *2*, 51–60.
Karttunen, K. (1980). The reliability of the *Indika* of Ktesias. *Studia Orientalia*, *50*, 197–205.
Karttunen, K. (1989). *India in early Greek literature* (Studia Orientalia, 65). Helsinki.
Karttunen, K. (1997). *India and the Hellenistic world* (Studia Orientalia, 83). Helsinki.
Katičić, R. (1977). Enhelejci. *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja*, *15*, 5–82.
Kaul, S. (2015). Regional study: Pataliputra. W *The Cambridge world history: T. 4. A world with states, empires and networks 1200 BCE – 900 CE* (C. Benjamin, Red.; ss. 514–536). Cambridge. https://doi.org/10.1017/CBO9781139059251.021
Kazarow, G. (1935). Skyrmiadai. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (Supplement 6, szp. 1068). Stuttgart.
Kees, H. (1919). Kanobus (1). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 10/20, szp. 1869–1870. Stuttgart.
Keetman, J. (2016). Zur Schreibung des Wortes Idigna „Tigris" und der möglichen Bedeutung „Reiherfluss". *Bibliotheca Orientalis*, *73*, 7–12.
Keller, D. R. (1985). *Archaeological survey in southern Euboea, Greece: A reconstruction of human activity from Neolithic times through the Byzantine period*. Ann Arbor.
Kern, O. (1905). Dodona (1). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 5/10, szp. 1257–1264). Stuttgart.
Keune, J. B. (1918). Jura. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 10/19, szp. 1144–1146). Stuttgart.
Keune, J. B. (1923). Sena (3). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A4, szp. 1451). Stuttgart.
Keune, J. B. (1924). Kynesioi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 11/23, szp. 1). Stuttgart.
Keydell, R. (Wyd.). (1967). *Agathiae Myrinaei Historiarum libri quinque.* Berlin.
Khokhorovski, IA. (2020). Sibirskie i evropeĭskie *giperborei* v rasskaze Gerodota – literaturnyĭ mif ili ėkho istoricheskoĭ deĭstvitel′nosti? *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Istoriia* 68, 72–78.
Kiessling, E. (1905a). Ebriapa. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 5/10, szp. 1898–1899). Stuttgart.
Kiessling, E. (1905b). Ekretike chora. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 5/10, szp. 2216). Stuttgart.
Kiessling, E. (1905c). Emodon. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 5/10, szp. 2502–2504). Stuttgart.
Kiessling, E. (1907a). Erakton. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 6/11, szp. 327). Stuttgart.
Kiessling, E. (1907b). Erkabon. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 6/11, szp. 470). Stuttgart.
Kiessling, E. (1907c). Estobara. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 6/11, szp. 693). Stuttgart.
Kiessling, E. (1907d). Eukratideia. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 6/11, szp. 1058–1059). Stuttgart.

Kiessling, E. (1907e). Exobygitai. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 6/12, szp. 1686). Stuttgart.
Kiessling, E. (1910a). Galaktophagoi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 7/13, szp. 514–515). Stuttgart.
Kiessling, E. (1910b). Galindai. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 7/13, szp. 606–607). Stuttgart.
Kiessling, E. (1910c). Gangara. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 7/13, szp. 702). Stuttgart.
Kiessling, E. (1910d). Gelda. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 7/13, szp. 984). Stuttgart.
Kiessling, E. (1910e). Gerusa. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 7/13, szp. 1285–1286). Stuttgart.
Kiessling, E. (1910f). Gevinoi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 7/13, szp. 1352). Stuttgart.
Kiessling, E. (1912a). Grinaioi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 7/14, szp. 1880). Stuttgart.
Kiessling, E. (1912b). Guriane. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 7/14, szp. 1945–1946). Stuttgart.
Kiessling, E. (1912c). Halieuma Theou. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 7/14, szp. 2252). Stuttgart.
Kiessling, E. (1912d). Hekates alsos. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 7/14, szp. 2783–2784). Stuttgart.
Kiessling, E. (1912e). Herakleion (8). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 8/15, szp. 500). Stuttgart.
Kiessling, E. (1913a). Hippika ore. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 8/16, szp. 1715–1717). Stuttgart.
Kiessling, E. (1913b). Hippolaou akra. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 8/16, szp. 1861). Stuttgart.
Kiessling, E. (1913c). Hippophagoi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 8/16, szp. 1912). Stuttgart.
Kiessling, E. (1913d). Hippos (6). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 8/16, szp. 1915–1918). Stuttgart.
Kiessling, E. (1914a). Hyarotis. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 9/17, szp. 23–24). Stuttgart.
Kiessling, E. (1914b). Hyperboreia ore. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 9/17, szp. 280). Stuttgart.
Kiessling, E. (1914c). Hyrgis. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 9/17, szp. 451–453). Stuttgart.
Kiessling, E. (1914d). Rea. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A1, szp. 341). Stuttgart.
Kiessling, E. (1914e). Ribioi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A1, szp. 790–794). Stuttgart.
Kiessling, M. (1940a). Rhymmika ore. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (Supplement 7, szp. 1198). Stuttgart.

Kiessling, M. (1940b). Rhymmoi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (Supplement 7, szp. 1198–1200). Stuttgart.

Kiessling, M. (1940c). Rhymmos. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (Supplement 7, szp. 1200). Stuttgart.

Kinzelbach, R. (2009). *Tierbilder aus dem ersten Jahrhundert: Ein zoologischer Kommentar zum Artemidor-Papyrus* (Archiv für Papyrusforschung und verwandte Gebiete, 28). Berlin.

Kirchner, J. (1905). Echekratides (1). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 5/10, szp. 1910). Stuttgart.

Kirkwood, G. M. (1974). *Early Greek monody: The history of a poetic type*. Ithaca–London.

Klinger, W. (Tłum. & Wyd.). (1948). *Arriana Flaviusa z Nikomedii żegluga dookoła Pontu Euksyńskiego (Morza Czarnego)* (Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Prace Komisji Filologicznej, 12.3). Poznań.

Knapp, C., Borel, M., & Attinger, V. (Red.). (1904), *Geographisches Lexikon der Schweiz* (T. 1–2). Neuenburg. (Wydanie niemieckie przygotował Heinrich Brunner w Zurychu).

Koch, J. T. (Red.). (2006). *Celtic culture: A historical encyclopedia* (T. 1–5). Oxford.

Kochanek, P. (2007). Periodyzacja dziejów ludzkości Epifaniusza z Salaminy. W M. Kokoszko & M. J. Leszka (Red.), *Byzantina Europaea: Księga jubileuszowa ofiarowana prof. Waldemarowi Ceranowi* (ss. 233–237). Łódź.

Kochanek, P. (2023). *Hyperborejczycy w historii historiografii Europy północno-zachodniej i Skandynawii między końcem XVI a początkiem XX wieku: Studium historyczno-geograficzne*. Lublin.

Koder, J. (1973). *Negroponte: Untersuchungen zur Topographie und Siedlungsgeschichte der Insel Euboia während der Zeit der Venezianerherrschaft*. Wien.

Kolb, F. (2016). *Zmanipulowana „Troja": Historia – mity – polityka*. Gniezno.

König, F. W. (1972). *Ktesias* (Archiv für Orientforschung: Supplement, 18). Graz.

Kostuch, L. (2007). Kilka uwag o wyprawie Amazonek na Attykę. *Antiquitas*, *29*, 115–121.

Kotłowska, A. (2003). Silfion: Dawne bogactwo Cyrenajki. *Meander*, *58*, 409–416.

Kotłowska, A. (2009). *Obraz dziejów w* Chronici Canones *Euzebiusza z Cezarei*. Poznań.

Kotłowska, A. (2015). Mossynoikoi: Źródła i historia badań (1876–2014). W *Viator per devia scientiae itinera: Studia nad problematyką okresów przedrzymskiego, rzymskiego, wędrówek ludów i wczesnego średniowiecza* (Archeologia, 53; ss. 297–302). Poznań.

Kotłowska, A. (2025a). Pleton o Dalekiej Północy. W A. Michałowski (Red.), *Pomiędzy cywilizacjami: Studia archeologiczno-historyczne: W 80. rocznicę urodzin Tadeusza Makiewicza* (ss. 215–224). Poznań.

Kotłowska, A. (2025b). Tarandos: Ssak z rodziny *Cervidae* w świetle piśmiennictwa antycznego i bizantyjskiego. W D. J. Gwiazdowicz (Red.), *Łowieckie spotkania*: T. 10. *Skąd nasz ród* (ss. 109–118). Gniezno.

Kotłowska, A., Grzesik, R., & Grunwald-Hajdasz, B. (Tłum. & Opr.). (2016). *Testimonia najdawniejszych dziejów Słowian: Seria łacińska: T. 1. Starożytność: Pisarze najdawniejsi.* Poznań–Warszawa. https://hdl.handle.net/20.500.12528/24.

Kotłowski, G. (2015). *Periplus Hannona*. *DO-SO-MO*, *11*, 127–149.

Kozlenko, R. (2016). „Kymmeriĭs'ki Fortetsi" Herodota. *Εμίνακο*, *3*(*15*(4)), 15–19.

Kramer, B. (2001). The earliest known map of Spain (?) and the Geography of Artemidorus of Ephesus on papyrus. *Imago Mundi*, *53*, 115–120. http://doi.org./10.1080/03085690108592941

Kramer, G. (Wyd.). (1844–1852). *Strabonis Geographica* (T. 1–3). Leipzig.
Kramer, N. (2003). Das Itinerar Σταθμοὶ Παρθικαί des Isidor von Charax – Beschreibung eines Handelsweges? *Klio*, *85*, 120–130. https://doi.org/10.1524/klio.2003.85.1.120
Krause, W., & Thomas, W. (1960–1964). *Tocharisches Elementarbuch* (T. 1–2). Heidelberg.
Kraye, J. (2014). Disputes over the authorship of *De mundo* between Humanism and *Altertumswissenschaft*. W J. C. Thom (Red.), *Cosmic order and divine power: Pseudo-Aristotle, On the cosmos* (ss. 181–197). Tübingen.
Kretschmer, K. (1920a). Samunis. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A2, szp. 2228). Stuttgart.
Kretschmer, K. (1920b). Sauaroi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A3, szp. 250). Stuttgart.
Kretschmer, K. (1923a). Serimon. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A4, szp. 1727). Stuttgart.
Kretschmer, K. (1923b). Sideris. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A4, szp. 2212). Stuttgart.
Kretschmer, K. (1927a). Sinaka. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A5, szp. 222). Stuttgart.
Kretschmer, K. (1927b). Sioda. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A5, szp. 261). Stuttgart.
Kretschmer, K. (1927c). Skopelos (9). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A5, szp. 583). Stuttgart.
Kretschmer, K. (1927d). Skordai. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A5, szp. 583–584). Stuttgart.
Kretschmer, K. (1927e). Skymnitai. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A5, szp. 661). Stuttgart.
Kretschmer, K. (1927f). Sokanda. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A5, szp. 801). Stuttgart.
Kretschmer, K., & Honigmann, E. (1927). Sirakene. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A5, szp. 282–283). Stuttgart.
Kritt, B. (1997). *The early Seleucid mint of Susa*. Oxford.
Kroll, W. (1922). Krates (16). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 11/22, szp. 1634–1642). Stuttgart.
Kroymann, J. (1961). Römisches Sendungs- und Niedergangsbewusstsein. W J. Kroymann & E. Zinn (Red.), *Eranion: Festschrift für Hildebrecht Hommel, dargebracht von seinen Tübinger Freunden und Kollegen* (ss. 82–86). Tübingen.
Krueger, M. (2011). Struktura społeczna ludności tartezyjskiej na przykładzie cmentarzyska w Setefilla (prowincja Sewilla). *Folia Praehistorica Posnaniensia*, *16*, 443–451. https://doi.org/10.14746/fpp.2011.16.27
Krueger, M. (2012). Obraz Tartessos w historiografii hiszpańskiej. *Folia Praehistorica Posnaniensia*, *17*, 197–207.
Kubitschek, W. (1935). Lithinos pyrgos. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (Supplement 6, szp. 232–233). Stuttgart.
Kuhrt, A. (1990). Alexander and Babylon. *Achaemenid History*, *5*, 121–130.

Kukal, Z. (1984). *Atlantis in the light of modern research* (V. Zbořílek & C. Emiliani, Tłum.). Praha.
Kuklina, I. V. (1969). Ἄβιοι v antichnoĭ literaturnoĭ traditsii. *Vestnik drevneĭ istorii*, *3*(97), 120–130.
Lackeit, C. (1916). *Aion: Zeit und Ewigkeit in Sprache und Religion der Griechen*. Königsberg.
Lackeit, C. (1919). Karpis (1). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 10/20, szp. 2006). Stuttgart.
Lafontaine, G. (Wyd.). (1973). *La version grecque ancienne du livre arménien d'Agathange.* Louvain.
Lammmers, W. (1957). Die Stammesbildung bei den Sachsen. *Westfälische Forschungen*, *10*, 25–57.
Lancel, S. (1983). *La colline de Byrsa à l'époque punique*. Paris.
Lasserre F. (Wyd.). (1966–1981). *Strabon:* Géographie. Paris.
Lateiner, D. (1982). A note on the perils of prosperity in Herodotus. *Rheinisches Museum für Philologie*, *125*, 97–101.
Lavrov, V. P. (1913). *Negry Batumskoĭ oblasti i Kutaisskoĭ gubernii*. Batumi.
Lazova, T. (1980). Are the Halizones a Thracian tribe? Some glances at the ancient Greek tradition. W *Actes du II Congrès International de Thracologie* (T. 1, ss. 323–324). Bucharest.
Le Rider, G. (1965). *Souse sus les Séleucides et les Parthes.* Paris.
Lecoq, P. (1987). Aparna. W *Encyclopaedia Iranica* [EIr] (T. 2, s. 151). New York.
Legrand, É. (Wyd.). (1881). *Bibliothèque grecque vulgaire*. Paris.
Legrand, Ph.-E. (Tłum. & Wyd.). (1949). *Hérodote: Histoire, livre IV: Melpomène*. Paris.
Lehrs, K. (Wyd.). (1848). *Herodiani scripta tria emendatiora.* Regimonti Prussorum [Królewiec].
Leighton, R. (1999). *Sicily before history: An archaeological survey from the Palaeolithic to the Iron Age*. Ithaca.
Lenfant, D. (Wyd.). (2004). *Ctésias de Cnide: La Perse, L'Inde, Autres fragments*. Paris.
Lenk, B. (1931). Mesambria (1). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 15/29, szp. 1072–1074). Stuttgart.
Lentz, A. (Wyd.). (1867). *Grammatici Graeci* (T. 3.1). Lipsiae.
Lentz, A. (Wyd.). (1870). *Grammatici Graeci* (T. 3.2). Lipsiae.
Lentz, A. (Wyd.). (1965). *Herodiani technici reliquiae: T. 1. Praefationem et Herodiani prosodiam catholicam pertinens*. Hildesheim. (Oryginalna praca opublikowana 1867).
Leonardis, I. (2019). Le età di Roma e la fine di un mondo: Vita e morte del popolo romano secondo Varrone. W E. Berardi & M. Manca (Red.), *Età del mondo, età dell'uomo: Nascita, vita e morte fra microcosmo e macrocosmo. Atti del Seminario internazionale (Torino, 26–27 settembre 2019)* (Studi e Ricerche, 175; ss. 3–14). Alessandria.
Leone, P. L. M. (Wyd.). (1968). *Ioannis Tztetzae Historiae.* Napoli.
Lesky, A. (1959). Aithiopika. *Hermes*, *87*, 27–38.
Letronne, A. (1851). *Recherches sur les fragments d'Heron d'Alexandrie ou du systeme metrique egyptien*. Paris.
Levin, D. N. (1971). *Apollonius*' Argonautica *re-examined*. Leiden.
Lewandowski, I. (Tłum., Wstęp & Opr.). (1988). *Marek Junianus Justynus: Zarys dziejow powszechnych starożytności na podstawie Pompejusza Trogusa (z dodaniem Prologów)*. Warszawa.

Leyh, G. (1926). Richard Pietschmann zum Gedächtnis. *Zentralblatt für Bibliothekswesen*, *43*, 213–235.
Lhôte, É. (2006). *Les lamelles oraculaires de Dodone*. Genève.
Lightfoot, J. L. (Wyd. & Tłum.). (2014). *Dionysius Periegetes: Description of the known world, with introduction, text, translation, and commentary*. Oxford.
Lincoln, B. (2014). Once again "the Scythian" myth of origins (Herodotus 4.5–10). *Nordlit*, *33*, 19–34. https://doi.org/10.7557/13.3188
Lindegger, P. (1979–1993). *Griechische und römische Quellen zum Peripheren Tibet* (T. 1–3). Zürich.
Linderski, J. (1961). Bastarneńskie Góry. W W. Kowalenko, G. Labuda, & T. Lehr-Spławiński (Red.), *Słownik starożytności słowiańskich* (T. 1, s. 90). Wrocław–Warszawa–Kraków.
Lindsay, H. (1997a). Strabo on Apellicon's library. *Rheinisches Museum für Philologie*, *140*, 290–298.
Lindsay, H. (1997b). Syme's Anatolica and the date of Strabo's Geography. *Klio*, *79*, 484–507. https://doi.org/10.1524/klio.1997.79.2.484
Lippolis, E. (1982). Le testimonianze del culto in Taranto greca. *Taras*, *2*, 81–135.
Lisetskii, F. N., Stolba, V. F., & Pichura, V. I. (2017). Late-Holocene palaeoenvironments of Southern Crimea: Soils, soil-climate relationship and human impact. *The Holocene*, *27*(12), 1859–1875. https://doi.org/10.1177/0959683617708448
Lisetskii, F. N., Stolba, V. F., Ergina, E. I., Rodionova, M. E., & Terekhin, E. A. (2013). Post-agrogenic evolution of soils in ancient Greek land use areas in the Herakleian Peninsula, southwestern Crimea. *The Holocene*, *23*(4), 504–514. https://doi.org/10.1177/0959683612463098
Littleton, C. S., & Malcor, L. A. (2000). *From Scythia to Camelot*. New York – Oxford. (Oryginalna praca opublikowana 1994).
Livrea, E. (1998). Callimaco e gli Iperborei a Delo. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, *120*, 23–27.
Lloyd, A. B. (Wyd.). (1994). *Herodotus: Book 2. Commentary 1–98*. Leiden. https://doi.org/10.1163/9789004295100
Lloyd-Jones, H., & Parsons, P. (1983). *Supplementum Hellenisticum*. Berolini et Novi Eboraci.
López-Ruiz, C. (2017). Gargoris and Habis: A Tartessic myth of ancient Iberia and the traces of Phoenician Euhemerism. *Phoenix*, *71*, 265–286. https://doi.org/10.1353/phx.2017.0018
Lordkipanidze, O. (1991). Vani: An ancient city of Colchis. *Greek, Roman, and Byzantine Studies*, *32*, 151–195.
Lorimer, W. L. (1925). *Some notes on the text of Pseudo-Aristotle "De Mundo"*. London.
Lorimer, W. L. (Wyd.). (1933). *Aristotelis qui fertur Libellus de mundo*. Paris.
Loukoupoulu, L. (1989). *Contribution à l'histoire de la Thrace propontique durant la période archaïque*. Athènes–Paris.
Lubotsky, A. (2020). What language was spoken by the people of the Bactria-Margiana Archaeological Complex? W P. W. Kroll & J. Silk (Red.), *At the shores of the sky: Asian studies for Albert Hoffstädt* (Sinica Leidensia, 151; ss. 5–11). Leiden. https://doi.org/10.1163/9789004438200_003
Luce, J. V. (1987). *Koniec Atlantydy: Nowe spojrzenie na starą legendę* (M. Schmatera, Tłum.). Warszawa. (Oryginalna praca opublikowana 1969).

Łowmiański, H. (1963a). *Początki Polski: Z dziejów Słowian w I tysiącleciu n. e.* (T. 1). Warszawa.
Łowmiański, H. (1963b). *Początki Polski: Z dziejów Słowian w I tysiącleciu n. e.* (T. 2). Warszawa.
MacDonald, G. (1937a). Oestrymnides. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 17/34, szp. 2038). Stuttgart.
MacDonald, G. (1937b). Tonatis. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A12, szp. 1709). Stuttgart.
MacDonald, G. (1937c). Trinovantes. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 12, szp. 160). Stuttgart.
MacDonald, G. (1939). Orcas. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 17/35, szp. 882). Stuttgart.
MacSweeney, N. (2018). *Foundation myths and politics in ancient Ionia*. Cambridge.
Macurdy, G. H. (1920). The Hyperboreans again, Abaris, and Helixoia. *The Classical Review*, *34*, 137–141. https://doi.org/10.1017/S0009840X00014025
Maenchen-Helfen, O. J. (1978). *Die Welt der Hunnen: Eine Analyse ihrer historischen Dimension*. Wien–Köln–Graz. https://doi.org/10.7767/boehlau.9783205107774
Makowski, J. (2018). *Geografia fizyczna świata* (Wyd 2.). Warszawa.
Malay, H. (1994). *Greek and Latin inscriptions in the Manisa Museum* (Ergänzungsbände zu den Tituli Asiae Minoris, 19). Wien.
Malay, H. (1999). *Researches in Lydia, Mysia and Aiolis* (Ergänzungsbände zu den Tituli Asiae Minoris, 23). Wien.
Malay, H., & Petzl, G. (2017). *New religious texts from Lydia* (Ergänzungsbände zu den Tituli Asiae Minoris, 28). Wien.
Malten, L. (1911). *Kyrene: Sagengeschichtliche und historische Untersuchungen*. Berlin.
Malten, L. (1913). Hosioi (6). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 8/16, szp. 2492). Stuttgart.
Malzahn, M. (2010). *The Tocharian verbal system* (Brill's Studies in Indo-European Languages & Linguistics, 3). Leiden. https://doi.org/10.1163/9789004188440
Malzahn, M. (Red.). (2007). *Instrumenta Tocharica*. Heidelberg.
Manconi, D. (2018). The Umbri. W G. D. Farney & G. Bradley (Red.), *The peoples of ancient Italy* (ss. 603–636). Boston–Berlin. https://doi.org/10.1515/9781614513001-031
Mango, C. (Wyd.). (1990). *Nikephoros Patriarch of Constantinople: Short history*. Washington, D.C.
Manitius, C. (Wyd.). (1894). *Hipparchi in Arati et Eudoxi phaenomena commentariorum libri iii*. Leipzig.
Mansfeld, J., & Runia, D. (1996–2020). *Aëtiana* (T. 1–5). Leiden.
Marcotte, D. (2018). François Lasserre face à Strabon: Le texte et les muses. *FuturoClassico*, *4*, 227–260.
Marcotte, D. (Wyd. & Tłum.). (2000). *Pseudo-Scymnus: Circuit de la terre*. Paris.
Marinatos, S. (1939). Crete and Thera. *Antiquity*, *13*, 425–439.
Marinatos, S. (1973). *Die Ausgrabungen auf Thera und ihre Probleme*. Wien.
Markwart [Marquart], J. (1931). *A catalogue of the provincial capitals of Ērānshahr* (Analecta Orientalia, 3). Roma.
Marquart, J. (1901). *Eranshahr nach der Geographie des Ps. Moses Xorenac'i*. Berlin.

Marquart, J. (1905). Untersuchungen zur Geschichte von Eran II. *Philologus*, Supplementband, *10*(1), 1–258.
Marquart, J. (1914). *Über das Volkstum der Komanen*. Berlin.
Martin, Th.-H. (1981). *Études sur le Timée de Platon*. Paris. (Oryginalna praca opublikowana 1842).
Maslennikov, A. A. (1998). Ėllinskaia *khora na kraiu Oĭkumeny*. Moskva.
Masłowska-Nowak, A. (1994). *Amazonki – greckie źródła literackie do historii mitu*. Wrocław.
Massalski, W. (1932). Amù-darjà i jej dorzecze. *Przegląd Geograficzny*, *12*, 1–76.
Master, D. M. (2003). Trade and politics: Ashkelon's balancing act in the seventh century B.C.E. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, *330*, 47–64. https://doi.org/10.2307/1357839
Mastrocinque, A. (1993). Ercole 'Iperboreo' in Etruria. W A. Mastrocinque (Red.), *Ercole in Occidente* (ss. 49–61). Trento.
Maull, O. (1924). Kythera (1). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 12/23, szp. 207–215). Stuttgart.
Mayer, M. (1932). Metapontum. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 15/30, szp. 1326–1367). Stuttgart.
Mayrhofer, M. (2006). *Einiges zu den Skythen, ihrer Sprache, ihrem Nachleben*. Wien. https://doi.org/10.1553/0x0012c3fe
McCartney, E. S. (1953). Antiphanes' cold-weather story and its elaboration. *Classical Philology*, *48*, 169–172. https://doi.org/10.1086/363652
McLaughlin, R. (2010). *Rome and the distant East: Trade routes to the ancient lands of Arabia, India and China*. London – New York.
McLaughlin, R. (2014). *The Roman Empire and the Indian Ocean*. Barnsley.
McPhail, C. (2014). Pytheas of Massalia's route of travel. *Phoenix*, *68*, 247–257. https://doi.org/10.1353/phx.2014.0034
Meineke, A. (Wyd.). (1849). *Stephan von Byzanz: Ethnika*. Berlin.
Melber, J., & Woelfflin, E. (Wyd.). (1887). *Polyaeni Strategematon libri VIII*. Lipsiae.
Mele, A. (1996). Culti e miti nella storia di Metaponto. *Hesperia*, *7*, 9–32.
Mel'nikovskaia, O. N. (1967). *Plemena iuzhnoĭ Belorussii v rannem zheleznom veke*. Moskva.
Merkelbach, R., & West, M. L. (Wyd.). (1967). *Fragmenta Hesiodea*. Oxford.
Merle, H. (1916). *Die Geschichte der Städte Byzantion und Kalchedon von ihrer Gründung bis zum Eingreifen der Römer in die Verhältnisse des Ostens*. Kiel.
Mette, H. J. (1952). *Parateresis: Untersuchungen zur Sprachtheorie des Krates von Pergamon*. Halle.
Meursius, I. (Wyd.). (1599). *Criticus Arnobianus tributus in libros septem: Item Hypocriticus Minutianus, & Excerpta MS. Regii Parisiensis: Editio altera, & melior*. Lugduni Batavorum.
Meyer, E. (1931). Sunion. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A7, szp. 910–919). Stuttgart.
Meyers Konversations-Lexikon (T. 9). (1885–1892). (4. wyd). Leipzig–Wien.
Michaux-Colombot, D. (2011). Is Maga/Magan the ancient name for Sinai? Assyrian, Achaeminian, Egyptian and Greek sources compared and discussed. W *Cultural heritage of*

Egypt and Christian Orient: T. 6. Egypt and Near Eastern countries, III mill. B.C. – I mill. A.D. (ss. 191–212). Moscow–Orléans–Rome.
Miles, M. M., & Paga, J. (2016). The Archaic Temple of Poseidon at Sounion. *Hesperia*, *85*, 657–710.
Miller, J. (1969). *The spice trade of the Roman Empire 29 BC – AD 641*. Oxford.
Miller, P. J. (2018). A sympotic self: Instruction through inebriation in Anacreon. *Mouseion*, *15*, 131–147. https://doi.org/10.3138/mous.15.1.9
Minorsky, V. (1930). Professor J. Markwart. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, *5*, 897–902. https://doi.org/10.1017/S0041977X00090595
Minorsky, V. (1953). Caucasica IV. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, *15*, 504–529. https://doi.org/10.1017/S0041977X00111462
Minorsky, V. (1958). *A history of Sharvān and Darband in the 10th–11th Centuries*. Cambridge.
Mittenhuber, F. (2009). Karten und Kartenüberlieferung. W A. Stückelberger & F. Mittenhuber (Red.), *Ptolemaios: Handbuch der Geographie: Ergänzungsband mit einer Edition des Kanons bedeutender Städte* (ss. 34–108). Basel.
Mócsy, A. (1968). Parka. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (Supplement 11, szp. 1029). Stuttgart.
Mohr, W. (1942). Des Pytheas von Massilia Schrift „Über den Ozean". *Hermes*, *77*, 28–45.
Monerie, J. (2012). Les communautés grecques en Babylonie (VIIe – IIIe s. au. J.-C.). *Pallas*, *89*, 345–365. https://doi.org/10.4000/pallas.957
Monerie, J. (2014). *D'Alexandre à Zoilos: Dictionnaire prosopographique des porteurs de nom grec dans les sources cunéiformes*. Stuttgart.
Montauzan, G. (1935). Namnetae. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 16/32, szp. 1671–1672). Stuttgart.
Moraux, P. (1973). *Der Aristotelismus bei den Griechen: von Andronikos bis Alexander von Aphrodisias: T. 1. Die Renaissance des Aristotelismus im I Jh. v. Chr.* Berlin – New York. https://doi.org/10.1515/9783110827743
Moravcsik, Gy. & Jenkins, R. H. J. (Wyd.). (1967). *Constantine Porphyrogenitus: De administrando Imperio.* Washington, D.C.
Morel, J.-P. (1966). Les Phocéens en Occident: Certitudes et hypothèses. *La Parola del Passato*, *21*, 378–420.
Moritz, L. A. (1923). Sidenoi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A4, szp. 2211–2212). Stuttgart.
Morta, K. (2011). *Relacja z wyprawy Hannona w pismach greckich i łacińskich: Problem deformacji treści w procesie transmisji tekstu*. Wrocław.
Morton Braund, S. M. (Wyd.). (2004). *Juvenal and Persius*, Cambridge, Mass.
Moscati, S. (1966). *Il mondo dei Fenici*. Milano.
Moscati, S. (1982). *Cartaginesi*. Milano.
Moscati, S. (1987). *Il sacrificio punico dei fanciulli: realtà o invenzione?* Roma.
Mourre, C. (1964). Euthyménès de Marseille. *Revue des Études Ligures*, *1*, 133–139.
Mowses Chorenacy (Mojżesz z Chorenu). (2021). *Historia Armenii w trzech księgach* (A. Pisowicz, Red. & Wstęp; S. Ulaszek, Tłum.). Kraków. https://doi.org/10.12797/9788381384551

Możdzioch, B. (2010). Język Periplusu Morza Czerwonego. *Classica Wratislaviensia*, *30*, 63–67.
Müllenhoff, K. (1887). *Deutsche Altertumskunde* (T. 2). Berlin.
Müller, D. H. (1894). *Ainos* (1). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (Supplement 1, szp. 1028–1029). Stuttgart.
Müller, K. (Wyd.). (1855–1961). *Geographi Graeci minores* (T. 1–2), Paris. (Reprint 1965–1990).
Müller, K. (Wyd.). (1883–1901). *Claudii Ptolemaei Geographia, e dodicibus recognovit, prolegomenis, annotatione, indicibus, tabulis instruxit Carolus Müllerus* (T. 1). Paris.
Müller, Konrad. (Wyd. & Opr.). (1916). *Itineraria Romana: Römische Reisewege an der Hand der Tabula Peutingeriana*. Stuttgart. (Reprint 1988).
Mulvaney, C. W. (1905). Herodotus VI 129 and a Buddhist Birth Story. *Classical Review*, *19*, 304–305. https://doi.org/10.1017/S0009840X00991911
Munson, R. V. (2006). An alternate world: Herodotus and Italy. W C. Dewald & J. Marincola (Red.), *The Cambridge companion to Herodotus* (ss. 257–273). Cambridge. https://doi.org/10.1017/CCOL052183001X.018
Murav'ev, S. N. (1983). Ptolomeeva karta Kavkazskoĭ Albanii i uroven' Kaspiia. *Zhurnal antichnoĭ istorii*, *1*(163), 117–147.
Mushchenko, F. G. (1884). K voprosu o tsarskikh skofakh. *Kievskaia starina*, *5*, 55–76.
Naddaf, G. (2003). Anthropogony and politogony in Anaximander of Miletus. W *Anaximander in context: New studies in the origins of Greek philosophy*. Albany.
Nadiradse, D. (1990). Le site archéologique de Sairche. W D. Lordkipanidze & P. Lévêque (Red.), *Le Pont-Euxin vu par les Grecs* (ss. 213–222). Paris.
Nadiraje, D. (1990). *Sairxe – sak'art'velos udsvelesi k'alak'i*. Tbilisi.
Nafissi, M. (1999). From Sparta to Taras: Nomima, Ktiseis, and relationships between colony and mother city. W S. Hodkinson & A. Powell (Red.), *Sparta: New perspectives* (ss. 245–272). London. https://doi.org/10.2307/j.ctvvn9cq.12
Nagel, W. (1982). *Ninus und Semiramis in Sage und Geschichte: Iranische Staaten und Reiternomaden vor Darius*. Berlin.
Nagy, G. (2007). Did Sappho and Alcaeus ever meet? Symmetries of myth and ritual in performing the songs of ancient Lesbos. W A. Bieri, R. Lämmle, & K. Wesselmann (Red.), *Literatur und Religion: Wege zu einer mythisch-rituellen Poetik bei den Griechen* (ss. 211–269). Berlin – New York. https://doi.org/10.1515/9783110926361.211
Nauck, A. (Wyd.). (1889). *Tragicorum Graecorum Fragmenta* (2. wyd.). Lipsiae.
Naumann, R., & Katar, S. (1950). Die Agora von Smyrna. *Istanbuler Forschungen*, *17*, 69–114.
Nawotka, K. (1997). *The western Pontic cities: History and political organization*. Amsterdam.
Neĭkhardt, A. A. (1982). *Skifskiĭ rasskaz Gerodota v otechestvennoĭ istoriografii*. Leningrad.
Nesselrath, H.-G. (1999). Dodona, Siwa und Herodot – ein Testfall für den Vater der Geschichte. *Museum Helveticum*, *56*, 1–14.
Nesselrath, H.-G. (2002). *Platon und die Erfindung von Atlantis*. München–Leipzig.
Niederle, L. (1910). *Starożytności słowiańskie: T. 1. Pochodzenie i początki narodu słowiańskiego* (Z. 2; K. Chamiec, Tłum. & Red.). Warszawa.
Niese, B. (1878). Beiträge zur Biographie Strabos. *Hermes*, *13*, 33–45.
Niese, B. (1883). Straboniana. *Rheinisches Museum für Philologie*, *38*, 567–602.

Niese, B. (Wyd.). (1885–1895). *Flavii Josephi opera edidit et apparatu critico instruxit*. Berolini.
Niese, B. (1887). Die letzten Tyrannen Athens. *Rheinische Museum für Philologie*, *42*, 574–581.
Nilsson, M. P. (1913). Die hyperboreischen Jungfrauen. *Archiv für Religionswissenschaft*, *16*, 313.
Nobbe, C. F. A. (Wyd.). (1843). *Claudii Ptolemaei Geographia* (T. 1), Lipsiae.
Nock, A. D. (1929). Hyperborean offerings. *The Classical Review*, *43*, 126. https://doi.org/10.1017/S0009840X0005318X
Novák, M., D'Agata, A., Caneva, I., Eslick, C., Gates, C., Gates, M., Girginer, K., Oyman-Girginer, Ö., Jean, É., Köroğlu, G., Kozal, E., Kulemann-Ossen, S., Lehmann, G., Özyar, A., Ozaydın, T., Postgate, J., Şahin, F., Ünlü, E., Yağcı, R., & Meier, D. (2017). A comparative stratigraphy of Cilicia: Results of the first three Cilician Chronology Workshops. *Altorientalische Forschungen*, *44*(2), 150–186. https://doi.org/10.1515/aofo-2017-0013
Oberhummer, E. (1912). Hebrus. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 7/14, szp. 2588–2589). Stuttgart.
Oberhummer, E. (1920). Sale (1). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A2, szp. 1867). Stuttgart.
Oberhummer, E. (1934). Tearos. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A9, szp. 100). Stuttgart.
Oberhummer, E. (1936a). Nips. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 17/33, szp. 707). Stuttgart.
Oberhummer, E. (1936b). Nipsa. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 17/33, szp. 707). Stuttgart.
Oberhummer, E. (1936c). Nipsaioi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 17/33, szp. 707). Stuttgart.
Oberhummer, E. (1936d). Noes. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 17/33, szp. 810). Stuttgart.
Oberhummer, E. (1937). Perinthos (1). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 19/37, szp. 802–813). Stuttgart.
Okulicz, J. (1981). Grupy mrągowska i węgorzewska kultury zachodniobałtyjskiej, a zagadnienie „Galindai" i „Sudinoi" Ptolemeusza. *Rocznik Białostocki*, *14*, s. 151–167.
Olbrycht, M. J. (2010). Zagadkowy Ochos i rzeki starożytnego Afganistanu. W T. Gacek, J. Pstrusińska, & M. Rzepka (Red.), *Miscellanea Afghanica Cracoviensia* (ss. 111–116). Kraków.
Olbrycht, M. J. (2019). The Aparnoi in the Arsacid history. W *Antiquities of East Europe, South Asia and South Siberia in the context of connections and interactions within the Eurasian cultural space* (T. 1, ss. 161–165). Sankt Peterburg.
Olędzki, Ł. (2007). Herodot i Scytowie – interpretacja performatywna pogrzebu scytyjskiego. W *Eurazja i antyk* (ss. 41–52). Poznań.
Olmstead, A. T. (1959). *History of the Persian empire*. Chicago.
Otto, P. (1889). Strabonis *ΙΣΤΟΡΙΚΟΝ ΥΠΟΜΝΗΜΑΤΟΝ* Fragmenta. *Leipziger Studien zur classischen Philologie: Supplementum*, *11*, 1–224.
Özyigit, Ö. (1994). The city walls of Phokaia. *Revue des Études Anciennes*, *96*, 77–109. https://doi.org/10.3406/rea.1994.4562

Pace, R. (2013). Une grande stèle funéraire hellenistique recomposée de Kymè d'Éolide (Turquie). *Revue Archéologique*, *56*(2), 347–366. https://doi.org/10.3917/arch.132.0347
Paetsch, C. (1897a). Biessi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 3/5, szp. 464–465). Stuttgart.
Paetsch, C. (1897b). Brongos. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 3/5, szp. 889). Stuttgart.
Paetsch, C. (1899a). Carpi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 3/6, szp. 1608–1610). Stuttgart.
Paetsch, C. (1899b). Carrodunum (3). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 3/6, szp. 1614). Stuttgart.
Page, D. L. (Wyd.). (1972). *Aeschyli Septem quae supersunt tragoedias.* Oxford.
Page, D. L. (Wyd.). (1983). *Poetae melici Graeci* (2 wyd.). Oxford. (Oryginalna praca opublikowana 1962).
Pais, E. (1908). The time and place in which Strabo composed his historical Geography. W E. Pais, *Ancient Italy* (ss. 379–428). Chicago.
Pająkowski, W. (1981). *Ilirowie*. Poznań.
Pająkowski, W. (2000). *Die Illyrier* (B. Mrozewicz, Tłum.). Poznań. (Oryginalna praca opublikowana 1981).
Pajón Leyra, I., & Bartoš, H. (2020). Geography (Chapter 3, 393a9–394a6). W P. Gregorić & G. Karamanlis (Red.), *Pseudo-Aristotle: De mundo (On the cosmos)* (ss. 80–120). Cambridge. https://doi.org/10.1017/9781108876964.006
Paltineri, S. (2018). The Ligurians. W G. D. Farney & G. Bradley (Red.), *The peoples of ancient Italy* (ss. 673–699). Boston–Berlin. https://doi.org/10.1515/9781614513001-033
Papanghelis, T. D., & Rengakos, A. (Red.). (2001). *A companion to Apollonius Rhodius* (Mnemosyne Supplements, 217). Leiden.
Papuci-Władyka, E., Vickers, M., Bodzek, J., & Braund, D. (Red.). (2011). *PONTIKA 2008. Recent research on the northern and eastern Black Sea in ancient times: Proceedings of the International Conference 21st–26th April 2008, Kraków (BAR IS 2240)*. Oxford. https://doi.org/10.30861/9781407306605
Parke, H. W., & Wormell, D. E. W. (1956). *The Delphic oracle* (T. 1–2). Oxford.
Parker, R. (2008). *The making of Roman India*. Cambridge.
Parmeggiani, G. (2011). *Eforo di Cuma: Studi di storiografia greca*. Bologna.
Pârvan, V. (1911). *Contribuți epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*. București.
Pârvan, V. (1926). *Getica: O protoistorie a Daciei*. București.
Pastor Borgoñon, H. (1988–1990). Die Phönizier: Eine begriffsgeschichtliche Untersuchung. *Hamburger Beiträge zur Archäologie*, *15–17*, 37–142.
Patay-Horváth, A. (2017). Pelops and the Peloponnese. *Orbis Terrarum*, *15*, 113–129.
Pekkanen, T. (1968). *The ethnic origin of the ΔΟΥΛΟΣΠΟΡΟΙ* (Arctos Supplements, 1). Helsinki.
Pelletier, A. (1980). Un arbre vieux comme le monde: Le chêne Ogygès (Joséphe A.J. 1, 186). *Journal des savants*, *1980*(3), 211–215. https://doi.org/10.3406/jds.1980.1413
Penella, R. J. (Red.). (2009). *Rhetorical exercises from late antiquity: A translation of Choricius of Gaza's* Preliminary talks *and* Declamations (S. Swain, Tłum.). Cambridge.
Perrotta, G., & Gentili, B. (Wyd.) (1965). *Polinnia: Poesia Greca Arcaica*. Messina–Firenze.

Petermann, H, & Schoene, A. (Wyd. & Opr.). (1967a). *Eusebii Chronicorum libri duo: T. 1. Chronicorum liber prior*. Dublin–Zürich. (Oryginalna praca opublikowana 1875).

Petermann, H, & Schoene, A. (Wyd. & Opr.). (1967b). *Eusebii Chronicorum libri duo: T. 2. Chronicorum canonum quae supersunt*. Dublin–Zürich. (Oryginalna praca opublikowana 1866).

Petropoulou, A. (1990). Σκυθικά νεκρώσιμα έθιμα (Herod. 4.73.1). W *Μελετήματα* (ss. 99–113). Athenai.

Petzl, G. (1982–1990). *Die Inschriften von Smyrna* (T. 1–2). Bonn.

Peyrot, M. (2008). *Variation and change in Tocharian B*. Amsterdam. https://doi.org/10.1163/9789004358218

Peyrot, M. (2013). *The Tocharian subjunctive* (Brill's Studies in Indo-European Languages & Linguistics, 8). Leiden. https://doi.org/10.1163/9789004248793

Pfeiffer, R. (Wyd.). (1949). *Callimachus: T. 1. Fragmenta*. Oxonii.

Pfeiffer, R. (Wyd.). (1953). *Callimachus: T. 2. Hymni et epigramata*. Oxonii.

Philipp, H. (1914a). Iapyges. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 9/17, szp. 727–745). Stuttgart.

Philipp, H. (1914b). Ilva. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 9/17, szp. 1090–1091). Stuttgart.

Philippson, A. (1905). Ellopia (1), (2). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 5/10, szp. 2437–2438). Stuttgart.

Philippson, A., & Swoboda, H. (1905). Elis (1), (2). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 5/10, szp. 2368–2433). Stuttgart.

Picard, Ch. (1946). La route des processions hyperboréennes en Grèce. *Revue de l'Histoire des Religions*, *132*, 98–109. https://doi.org/10.3406/rhr.1946.5521

Picard, Ch. (1951). *Carthage*. Paris.

Piérart, M. (1996a). La mort de Dionysos à Argos. W R. Hägg (Red.), *The role of religion in early Greek polis* (ss. 141–151). Stockholm.

Piérart, M. (1996b). Le tombeau de Dionysos à Delphes. W *Ποικίλα: Hommage à O. Scholer* (ss. 137–154). Luxembourg.

Pietkiewicz, S. (1965). Francja. W A. Wrzosek i in. (Red.), *Geografia powszechna PWN* (T. 3). Warszawa.

Pietschmann, R. (1889). *Geschichte der Phönizier*. Berlin.

Pietschmann, R. (1894). Aithiopia. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 1/1–2, szp. 1095–1102). Stuttgart.

Pillot, G. (1969). *Le code secret de l'Odyssée*. Paris.

Pinault, G.-J. (2008). *Chrestomathie tokharienne: Textes et grammaire*. Leuven.

Pinney, G. F. (1983). Achilles, Lord of Scythia. W W. G. Moon (Red.), *Ancient Greek art and iconography* (ss. 127–146). Madison, WI.

Pippidi, D. M. (Wyd.). (1983). *Inscripţiile antice din Dacia şi Scythia minor / Inscriptiones Daciae et Scythiae minoris antiquae: Seria 2. Inscripţiile din Scythia Minor Greceşti şi Latine / Series 2. Inscriptiones Scythiae Minoris Graecae et Latinae*. Bucureşti.

Piquero Rodríguez, J. (2018). Tras los pasos de Apolo: El país de los Hiperbóreos. W A. J. Domínguez Monedero & D. Hernández de la Fuente (Red.), *Lugares fantásticos de la Antigüedad y dónde encontrarlos* (ss. 20–30). Madrid.

Platon. (1999). *Dialogi* (W. Witwicki, Tłum.; T. 1). Kęty.
Platon, N. (1971). *Zakros: The discovery of a lost palace of ancient Crete*. New York.
Plutarch. (1977). *Moralia* (Z. Abramowiczówna, Tłum.). Warszawa.
Plutarch. (1988). *Moralia II* (Z. Abramowiczówna, Tłum.). Warszawa.
Pohlenz, M. (Wyd.). (1960). *Plutarchi Moralia* (T. 5/3, 2. wyd.). Leipzig.
Polaschek, E. (1937a). Pessium. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 19/37, szp. 1113). Stuttgart.
Polaschek, E. (1937b). Triballi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 12, szp. 2392–2401). Stuttgart.
Polaschek, E. (1939). Trisson. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 13, szp. 235). Stuttgart.
Polaschek, E. (1949). Partiskon. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 18/36(3), szp. 2045–2046). Stuttgart.
Polaschek, E. (1961a). Udini. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A15, szp. 555–556). Stuttgart.
Polaschek, E. (1961b). Vardanes (1). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A15, szp. 367–368). Stuttgart.
Polaschek, E. (1961c). Veltae. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A15, szp. 665–666). Stuttgart.
Polaschek, E. (1961d). Venedae. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A15, szp. 698–699). Stuttgart.
Porozhanov, K. (2005). Salmydessos – an Orphikos and Axeinos part of Thracia Pontica. W *Thracia XVI in honorem X congressus studiorum thracorum* (ss. 21–34). Sofia.
Portalsky, A. (2005). Salmydessos reconsidered. W *Thracia XVI in honorem X congressus studiorum thracorum* (ss. 35–44). Sofia.
Porucznik, J. (2013). *Anonimowy periplus Morza Czarnego*. Wrocław.
Porucznik, J. (2018). Heuresibios, son of Syriskos and the question of tyranny in Olbia Pontike (fifth–fourth century BC). *The Annual of the British School at Athens*, *113*, 399–414. https://doi.org/10.1017/S0068245418000011
Pothecary, S. (1995). Strabo, Polybios, and the stade. *Phoenix*, *49*, 49–67. https://doi.org/10.2307/1088361
Pothecary, S. (1997). The expression "our times" in Strabo's *Geography*. *Classical Philology*, *92*, s. 235–246.
Pretagostini, R. (1982). Anacr. 33 Gent. = 356 P.: Due modalità simposiali a confronto. *Quaderni Urbinati di Cultura Classica*, *10*, 47–55. https://doi.org/10.2307/20538710
Pulleyblank, E. G. (1991). *Lexicon of reconstructed pronunciation in early Middle Chinese, late Middle Chinese, and early Mandarin*. Vancouver. https://doi.org/10.59962/9780774854597
P'yankov, I. V. (1993). Cyropolis. W *Encyclopaedia Iranica* [EIr] (T. 6, ss. 514–515). New York.
Race, W. H. (Wyd.). (2009). *Apollonius Rhodius: Argonautica*. Cambridge, Mass.
Rapin, C. (1998). L'incompréhensible Asie centrale de la carte de Ptolémée: Propositions pour un décodage. *Bulletin of the Asia Institute n.s.*, *12*, 201–225.
Rappaport, B. (1921a). Saxones. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A3, szp. 309–327). Stuttgart.

Rappaport, B. (1921b). Saksonon nesoi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A3, szp. 334). Stuttgart.
Ranstrand, G. (Wyd.). (1971). *Pomponii Melae „De chorographia" libri tres una cum indice verborum*. Göteborg.
Reale, G., & Bos, A. P. (1995). *Il trattato Sul cosmo per Alessandro attributo ad Aristotele* (Studi e testi, 42). Milano.
Reinsch, D. R. (Wyd.). (1984). *Critobuli Imbriotae Historiae*. Berlin.
Replat, J., & Picard, Ch. (1924). Recherches sur la topographie du Hiéron délien. *Bulletin de Correspondance Hellénique*, *48*, 247–263. https://doi.org/10.3406/bch.1924.2991
Ribichini, S. (1985). *Poenus Advena: Gli dèi fenici e l'interpretazione classica* (Collezione di Studi Fenici, 18). Roma.
Ribichini, S. (1987). *Il tofet e il sacrificio dei fanciulli* (Sardò, 2). Sassari.
Ribichini, S. (1988). *Fonti classiche per la civiltà fenicia e punica: I – Fonti letterarie greche dalle origini alla fine dell'età classica* (Collezione di Studi Fenici, 27). Rome.
Richmond, I. A. (1855). Vecta. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (Supplement 8A, szp. 2395–2396). Stuttgart.
Rizakis, A. (1998). *Achaie II: La cité de Patras: épigraphie et histoire*. Athènes.
Robinson, D. M. (1906). Ancient Sinope (second part). *American Journal of Archaeology*, *27*, 245–279. https://doi.org/10.2307/288591
Rocha Pereira, M. H. da. (1966). Anakreon. *Altertum*, *12*, 84–96.
Rohde, E. (1876). *Der griechische Roman und seine Vorläufer*. Leipzig.
Rojas, F., & Sergueenkova, V. (2014). Traces of Tarhuntas: Greek, Roman, and Byzantine interaction with Hittite monuments. *Journal of Mediterranean Archaeology*, *27*(2), 135–160. https://doi.org/10.1558/jmea.v27i2.135
Rolle, R., Murzin, V. J., & Alekseev, A. J. (1998). *Königskurgan Čertomlyk: Ein skythischer Grabhügel des 4. Vorchristlichen Jahrhunderts* (Hamburger Forschungen zur Archäologie, 1). Mainz.
Roller, D. W. (2006). *Through the Pillars of Herakles*. New York.
Roller, D. W. (2022). *Three ancient geographical treatises in translation: Hanno, the King Nikomedes Periodos, and Avienus*. Abingdon. https://doi.org/10.4324/9781003030379
Rollinger, R. (2003). Herodotus III: Defining the Persians. W *Encyclopaedia Iranica* [EIr] (T. 12(3), ss. 257–260). New York.
Roscher, W. H. (1879). *Die Gorgonen und Verwandtes*. Leipzig.
Röscher, W. H. (1886–1937). *Ausführliches Lexikon der Griechischen und Römischen Mythologie* (T. 1–6). Leipzig.
Roseman, C. H. (Wyd.). (1983). *Pytheas of Massilia: A critical examination of the text*. Seattle.
Rosenberger, V. (2003). Reisen zum Orakel: Griechen, Lyder und Perser als Klienten hellenischer Orakelstätten. W M. Witte & S. Alkier (Red.), *Die Griechen und der Vordere Orient* (ss. 25–57). Göttingen.
Ross Romero, M. (2016). *Without the least tremor: The sacrifice of Socrates in Plato's* Phaedo. Albany.
Rossi, L. E. (1988). La dottrina dell' "éthos" musicale e il simposio. W B. Gentili & R. Pretagostini (Red.), *La musica in Grecia* (ss. 238–245). Roma.
Rostropowicz, J. (1988). *Apolloniosa z Rodos epos o Argonautach*. Opole.
Röthe, G. (1868). Dr. August Lentz, Nekrolog. *Altpreußische Monatsschrift*, *5*, 157–167.

Roussos, K. Z. (2017). *Reconstructing the settled landscape of the Cyclades: The islands of Paros and Naxos during the late antique and early Byzantine centuries* (Archaeological Studies Leiden University, 40). Leiden.
Roux, G. (1971). *Delphi: Orakel und Kultstätten*. München.
Rtveladze, E. (2012). Studies on the historical geography of southern Central Asia. *Parthica, 14*, 137–143.
Ruck, C. A. P. (1983). The offerings from the Hyperboreans, *Journal of Ethnopharmacology*, *8*, 177–207.
Ruck, C. A. P. (1986). The offerings from the Hyperboreans. W R. G. Wassson, S. Kramrisch, J. Ott, & C. A. P. Ruck (Red.), *Persephone's quest: Entheogens and the origins of religion* (Ethnomycological Studies, 10; ss. 225–257). New Haven.
Rudenko, S. I. (1953). *Kul'tura naseleniia Gornogo Altaia v skifskoe vremia*. Moskva–Leningrad.
Ruge, W. (1888). *Quaestiones Strabonianae*. Leipzig.
Ruge, W. (1912). Halizones. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 7/14, szp. 2273). Stuttgart.
Ruge, W. (1919). Kalchedon (1). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 10/20, szp. 1555–1559). Stuttgart.
Ruge, W. (1924). Kyzikos. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 12/23, szp. 228–233). Stuttgart.
Ruge, W. (1927). Sinope (1). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A5, szp. 252–255). Stuttgart.
Ruge, W. (1932). Tapura. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A8, szp. 2272). Stuttgart.
Ruge, W. (1939). Triopion (1). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 13, szp. 175–176). Stuttgart.
Ruge, W., & Bittel, K. (1949). Paphlagonia. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 18/36(3), szp. 2486–2550). Stuttgart.
Rybakov, B. A. (1952). Russkie zemli po karte Idrisi 1154. W *Kratkie svedeniia o dokladakh i polevykh issledovaniiakh Instituta istorii material'noĭ kul'tury* (Vyp. 43, ss. 3–44). Moskva.
Rybakov, B. A. (1979). *Gerodotova Skifiia*. Moskva.
Rzach, A. (Wyd.). (1992). *Hesiodus: Carmina*. Stuttgart–Leipzig.
Sachau, L. (1873). Zur Erklärung von Vendidad I. *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, *27*, 147–148.
Sale, W. (1961). The Hyperborean maidens on Delos. *The Harvard Theological Review*, *54*(2), 75–89. https:/doi.org/10.1017/S0017816000025943
Salmeri, G., & D'Agata, A. L. (2011). *Cilicia survey project*. Pisa.
Salomon, R. (2020). The copper plates of Helagupta: A new edition and study. *Indo-Iranian Journal, 63*, 3–69. https://doi.org/10.1163/15728536-06301006
Sanducci, A. (2022). *Ancient scholars about the Turks and the Turkic nations*. Trabucci Canyon.
Santerre, H. G. de. (1958). Délos primitive et archaïque. *Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome*, *192*, 93–96, 165–173.
Saprykin, S. I. (1997). *Heracleia Pontica and Tauric Chersonesus before Roman domination (VI–I centuries B.C.)*. Amsterdam.
Šašel Kos, M. (1993). Cadmus and harmonia in Illyria. *Arheološki vestnik*, *44*, 113–136.

Sauren, H. (2005). (A) Y, "Island, isolated place": The word in Punic and Iberian inscriptions. *Boletín de la Asociación Española de Orientalistas*, *41*, 279–286.
Sbardella, L. (Wyd.). (2000). *Filita: Testimonianze e frammenti poetici*. Roma.
Schafarik, P. J. (1843). *Slawische Alterthümer* (T. 1). Leipzig.
Schaeder, H. H. (Red.). (1938). *Wehrot und Arang: Untersuchungen zur mythischen und geschichtlichen Landeskunde von Ostiran*. Leiden.
Schaeder, H. H., Bosworth, C. E., & Crowe, Y. (2007). Samarqand. W C. E. Bosworth (Red.), *Historic cities of the Islamic world* (ss. 453–460). Leiden. https://doi.org/10.1163/ej.9789004153882.i-616
Schäfer, J., & Schläger, H. (1962). Zur Seeseite von Kyme in der Aiolis. *Archaeologischer Anzeiger*, *1962*, 40–57.
Schenkeveld, D. M. (1991). Language and style of the Aristotelian *De mundo* in relation to the question of its inauthenticity. *Elenchos*, *12*, 221–255.
Schlachter, A. (1927). *Der Globus, seine Entstehung und Verwendung in der Antike*. Berlin.
Schlingloff, D. (1969). Die altindische Stadt: Eine vergleichende Untersuchung. *Akademie der Wissenschaften, Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse*, *5*, 79–141.
Schmid, W. P. (1992). Der Namenhorizont im germanischen Osten: Suebi und Veneti. W *Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen: Phil.-hist. Klasse*, *3*, 190–202.
Schmidt, J. (1894). Aigai (1). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 1, szp. 944). Stuttgart.
Schmidt, J. (1932). Milye. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 15/30, szp. 1710). Stuttgart.
Schmidt, J. (1937). Oinussai (2). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 17/34, szp. 2283). Stuttgart.
Schmitt, H. H. (1957). *Rom und Rhodos: Geschichte ihrer politischen Beziehungen seit der ersten Berührung bis zum Aufgehen des Inselstaates im römischen Weltreich* (Münchener Beiträge zur Papyrusforschung und antiken Rechtsgeschichte, 40). München.
Schmitt, R. (1998). Eilers, Wilhelm. W *Encyclopaedia Iranica* [EIr] (T. 8, ss. 271–273). New York.
Schmitt, R. (2000). Markwart, Josef. W *Encyclopaedia Iranica* [EIr]. Online version. https://iranicaonline.org/
Schmitt, R. (2007). Isidorus of Charax. W *Encyclopaedia Iranica* [EIr] (T. 14, ss. 125–127). New York.
Schmitzer, U. (2007). Tatsachenbericht oder literarische Fiktion? Velleius Paterculus über die *clades Variana*. W G. A. Lehmann, & R. Wiegels (Red.), *Römische Präsenz und Herrschaft im Germanien der augusteischen Zeit: Der Fundplatz von Kalkriese im Kontext neuerer Forschungen und Ausgrabungsbefunde* (ss. 399–417). Göttingen.
Schoff, W. H. (1914). *Parthian stations by Isidore of Charax: An account of the overland trade route between the Levant and India in the first century BC: The Greek text with translation and commentary*. Philadelphia.
Scholl, T. (1984). Fortyfikacje Państwa Bosforańskiego od połowy I w. p.n.e. do III w. n.e. *Studia Archeologiczne*, *2*, 105–138.

Schönfeld, M. (1923). Semana. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A4, szp. 1329). Stuttgart.
Schönfeld, M. (1925). Leuoni. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 12/24, szp. 2312). Stuttgart.
Schroeder, O. (1905). Hyperboreer. *Archiv für Religionswissenschaft*, *8*, 71–75.
Schulten, A. (1927). Tartessos und Atlantis. *Petermanns Geographische Mitteilungen*, *73*, 284–288.
Schulten, A. (1928). Tartessos y Atlántida. *Investigación y Progreso*, *2*, 18–19.
Schulten, A. (1939). Atlantis. *Rheinisches Museum für Philologie*, *88*, 326–346.
Schulten, A. (1950). *Tartessos*. Hamburg. (Oryginalna praca opublikowana 1922).
Schulze, W. (1982). *Die Sprache der Uden in Nord-Azerbajdžan: Studien zur Synchronie und Diachronie einer süd-ostkaukasischen Sprache*. Wiesbaden.
Schürr, D. (2018). Anmerkungen zum Namen der Karer. *Gephyra*, *16*, 13–17. https://doi.org/10.37095/gephyra.479334
Schütte, G. (1956). Études sur la nomenclature géographique de Ptolémée. *Revue Internationale d'Onomastique*, *8*, 17–28.
Schwab, H. (1990). *Archéologie de la 2e correction des eaux du Jura 1*. Fribourg.
Schwabe, M. (1928). Manraloi (1). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 14/27, szp. 1231). Stuttgart.
Schwarz, F. F. (1974a). Ein singhalesischer Prinz in Rom. *Rheinisches Museum für Philologie*, *117*, 166–174.
Schwarz, F. F. (1974b). Pliny the Elder on Ceylon. *Journal of Asian History*, *8*, 21–48.
Schwarz, F. F. (1994–1995). Magna India Pliniana. *Wiener Studien*, *197–198*, 439–465.
Schwertheim, E. (1980–1983). *Die Inschriften von Kyzikos und Umgebung* (T. 1–2). Bonn.
Scopacasa, R. (2007). *Essere Sannita: Rappresentazioni d'un popolo italico nelle fonti letterarie e storiografiche antiche*. Campobasso.
Scopacasa, R. (2015). *Ancient Samnium: Settlement, culture, and identity between history and archaeology*. New York – Oxford. https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198713760.001.0001
Sedley, D., & Long, A. (Wyd.). (2011). *Plato: Meno and Phaedo.* New York.
Seel, O., & Ruehl, F. (Wyd.). (1972). *M. Iuniani Iustini Epitoma historiarum Philippicarum Pompei Trogi*. Leipzig. (Oryginalna praca opublikowana 1935).
Seyfarth, W., Jacob-Karau, L., & Ulmann, I. (Wyd.). (1978). *Ammiani Marcellini Rerum gestarum libri qui supersun*t. Leipzig.
Seland, E. H. (2007). *The Indian Ocean in the ancient period*. Oxford.
Seltman, C. T. (1928). The offerings from the Hyperboreans. *The Classical Quarterly*, *22*, 155–159. https://doi.org/10.1017/S000983880002961X
Şengör, C. (2009). Zum Lauf des Oxos, ein Nachtrag. W A. Stückelberger, & F. Mittenhuber (Red.), *Ptolemaios: Handbuch der Geographie: Ergänzungsband mit einer Edition des Kanons bedeutender Städte* (ss. 316–318). Basel.
Sergent, B. (2006). *L'Atlantide et la mythologie grecque*. Paris.
Sève, M. (1979). Un décret de consolation à Cyzique. *Bulletin de Correspondance Hellénique*, *103*(1), 327–359. https://doi.org/10.3406/bch.1979.1988
Seybold, Ch. F. (2002). Wādī Yāna. W *Encyclopaedia of Islam* [EI] (T. 11, s. 21). Leiden.

Shaked, S. (2004). *Le satrape de Bactriane et son gouverneur: Documents araméens du IVe s. avant notre ère provenant de Bactriane*. Paris.
Shapiro, S. O. (1996). Herodotus and Solon. *Classical Antiquity*, *15*, 348–364. https://doi.org/10.2307/25011045
Sharypkin, S. (2004). Platońska legenda o Atlantydzie w świetle antycznych źródeł historycznych. *Piotrkowskie Zeszyty Historyczne, 6*, 13–34.
Shaw, B. D. (1995). "Eaters of flesh, drinkers of milk": The ancient Mediterranean ideology of the pastoral nomad. W B. D. Shaw, *Rulers, nomads, and Christians in Roman North Africa* (ss. 5–31). London. https://doi.org/10.4324/9781003556909-8. (Oryginalna praca opublikowana 1982–1983).
Shcheglov, D. A. (2020). The configuration of the Pontus Euxinus in Ptolemy's *Geography*. *History of Geo- and Space Sciences*, *11*, 31–51. https://doi.org/10.5194/hgss-11-31-2020
Sheldon, J. (2002). Bailey, Harold Walter. W *Encyclopaedia Iranica* [EIr.]. Online version. https://www.iranicaonline.org/articles/bailey-harold-walter/
Sidebotham, S. E. (1986). *Roman economic policy in the Erythra Thalassa. 30 BC – AD 217*. Leiden. https://doi.org/10.1163/9789004328266
Šimek, E. (1935). *Velká Germanie Klaudia Ptolemaia* (T. 2). Brno.
Simon, Z. (2017a). Philologische und geographische Bemerkungen zu den Toponymen der KULULU-Bleistreifen. *Colloquium Anatolicum*, *16*, 163–177.
Simon, Z. (2017b). The northern border of Tabal. W *Hittitology today: Studies on Hittite and Neo-Hittite Anatolia in honor of Emmanuel Laroche's 100th birthday* (ss. 201–211). Istanbul. https://doi.org/10.4000/books.ifeagd.3542
Simone, S. (2007). *Fenomenologia della conquista: La romanizzazione dell'Umbria tra il IV sec. a.C. e la guerra sociale*. Roma.
Sisani, S. (2009). *Umbrorum Gens Antiquissima Italiae*. Perugia.
Sjöqvist, E. (1973). *Sicily and the Greeks: Studies in the interrelationship between the indigenous populations and the Greek colonists*. Ann Arbor.
Šmejkalová, M., & Blážek, V. (2020). The Sudeta Mountains in the light of etymology. *Journal of Indoeuropean Studies*, *48*, 218–239.
Słuszkiewicz, E. (1947). *Indie starożytne*. Warszawa.
Słuszkiewicz, E. (1949). *Państwo i społeczeństwo w dawnych Indiach*. Warszawa.
Słuszkiewicz, E. (1980). *Pradzieje i legendy Indii*. Warszawa.
Smith, A. (2014). The reception of *On the cosmos* in ancient pagan philosophy. W J. C. Thom (Red.), *Cosmic order and divine power: Pseudo-Aristotle, On the cosmos* (ss. 121–131). Tübingen.
Smith, W. (1854). *Dictionary of Greek and Roman geography*. London.
Smyth, H. W. (1963). *Greek melic poets* [Reprint]. New York. (Oryginalna praca opublikowana 1900).
Sprengling, M. (1940). Shahpuhr I, the Great on the Kaabah of Zoroaster (KZ). *American Journal of Semitic Languages and Literatures*, *57*, 341–429. https://doi.org/10.1086/370585
Stager, L. E. (1996). Ashkelon and the archaeology of destruction: Kislev 604 BCE. *Eretz Israel*, *25*, 61–74.
Stähelin, F. (1918). Echekratidas. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (Supplement 3, szp. 418). Stuttgart.

Stahl, H.-P. & Kagan, D. (1975). Learning through suffering? Croesus' conversations in the history of Herodotus. W *Studies in the Greek historians* (Yale Classical Studies, 24; ss. 1–36). Cambridge.

Stählin, F. (1928). Malischer Busen. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 14/27, szp. 905–907). Stuttgart.

Stählin, F. (1937). Penejos (2). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 19/37, szp. 458–459). Stuttgart.

Stallbaum, J. G. (Wyd.). (1970). *Eustathii archiepiscopi Thessalonicensis commentarii ad Homeri Odysseam* (T. 1–2). Leipzig. (Oryginalna praca opublikowana 1825–1826).

Starostin, S. A. (1989). *Rekonstruktsiia drevnekitaĭskoĭ fonologicheskoĭ sistemy*. Moskva.

Steel, C. (2012). Plato's geography: Damascius' interpretation of the Phaedo myth. W J. Wilberding & Ch. Horn (Red.), *Neoplatonism and the philosophy of nature* (ss. 174–196). Oxford. https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199693719.003.0009

Stein, H. (1892–1908). *Herodotos* (T. 1–5). Berlin.

Stein, O. (1937). Oidanes. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 17/34, szp. 2102–2103). Stuttgart.

Stein, O. (1942). Oxydrakai. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 18/36, szp. 2024–2032). Stuttgart.

Stein, S. (1923). Sextius (37). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A4, szp. 2051–2052). Stuttgart.

Stern, S. M. (1964). The Arabic translations of the Pseudo-Aristotelian treatise *De mundo*. *Le Muséon*, *77*, 187–204.

Stern, P. (1993). *Socratic rationalism and political philosophy: An interpretation of Plato's* Phaedo. Albany.

Sternbach, L. (Wyd.). (1963). *Gnomologium Vaticanum e codice Vaticano Graeco 743*. Berlin. https://doi.org/10.1515/9783110828917

Steve, M. J., Gasche, H., & de Meyer, L. (1980). La Susiane au deuxième millénaire: À propos d'une interprétation des fouilles de Suse. *Iranica Antiqua*, *15*, 49–154.

Steve, M. J., Vallat, F., & Gasche, H. (2002). Suse. W *Supplément au Dictionnaire de la Bible*, *73*, kol. 359–512.

Steve, M. J., Vallat, F., & Gasche, H. (2003). Suse. W *Supplément au Dictionnaire de la Bible*, *74*, kol. 513–652.

Stoev, A. (2005). Topographic data about the remains of fortress equipment of the ancient Salmydessos. W *Thracia XVI in honorem X congressus studiorum thracorum* (ss. 45–52). Sofia.

Stoianov, R. V. (2007). Neskol'ko zamechaniĭ o vremeni i prichinakh osnovaniia Chersonesa Tavricheskogo. *Vestnik drevneĭ istorii*, *2*, 125–144.

Stojanowski, K. (1937). O przynależność etniczną Arsietów Kl. Ptolemeusza. *Slavia Occidentalis*, *16*, 180–182, 341.

Streck, M. (1903). Arsitis. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (Supplement 1, szp. 142). Stuttgart.

Streck, M. (1912). Gyndes. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 7/14, szp. 2091–2092). Stuttgart.

Strocka, V. M., Hoffmann, S., & Hiesel, G. (2012). *Die Bibliothek von Nyssa am Mäander*. Darmstadt.

Strohm, H. (1952). Studien zur Schrift von der Welt. *Museum Helveticum, 9*, 137–175.
Stronach, D., & Gopnik, H. (2009). Pasargadae. W *Encyclopaedia Iranica* [EIr.]. Online version. https://www.iranicaonline.org/articles/pasargadae/
Stückelberger, A. (1987). Kolumbus und die antiken Wissenschaften. *Archiv für Kulturgeschichte*, *69*, 331–340. https://doi.org/10.7788/akg.1987.69.2.331
Stückelberger, A., & Graßhoff, G. (Wyd.). (2006). *Ptolemaios: Handbuch der Geographie* (T. 1–2). Basel.
Stückelberger, A., & Mittenhuber, F. (2009). Stemma – Entwurf. W A. Stückelberger & F. Mittenhuber (Red.), *Ptolemaios: Handbuch der Geographie: Ergänzungsband mit einer Edition des Kanons bedeutender Städte* (ss. 21–25). Basel.
Stückelberger, A., Mittenhuber, F., & Koch, L. (2009). Kanon bedeutender Städte. W A. Stückelberger & F. Mittenhuber (Red.), *Ptolemaios: Handbuch der Geographie: Ergänzungsband mit einer Edition des Kanons bedeutender Städte* (ss. 134–215). Basel.
Sturz, F. W. (1820). *Orionis Thebani etymologicon*. Lipsiae.
Sullivan, B. M. (2018). In the shadow of Phoenicia: North Syria and "Palestinian Syria" in Herodotus. *The Journal of Hellenic Studies*, *138*, 67–79. https://doi.org/10.1017/S0075426918000058
Suresh, S. (2004). *Symbols of trade: Roman and pseudo-Roman objects found in India*. New Delhi.
Svennung, J. (1974). *Skandinavien bei Plinius und Ptolemaios*. Uppsala.
Syme, R. (1995). When did Strabo write? W R. Syme, *Anatolica: Studies in Strabo* (A. R. Birley, Red.; ss. 356–367). Oxford.
Szafarzyk, P. J. (1842). *Słowiańskie starożytności* (H. N. Bońkowski, Tłum.; T. 1). Poznań.
Sztetyłło, Z. (1972). *Rola Mirmekionu w życiu gospodarczym państwa bosforskiego w IV–I w. p.n.e.* Warszawa.
Śmieszek, A. (1926). *Geneza podania greckiego o Memnonie, królu Etjopów*. Kraków.
Świderek, A. (1950). La légende des Hyperboréens chez Callimaque. *Journal of Juristic Papyrology*, *4*, 341–347.
Tacitus. (2006). *Agricola, Germania, Dialogus* (M. Hutton & W. Peterson, Tłum.; R. M. Ogilvie, E. H. Warmington, & M. Winterbottom, Sprawdz.). Cambridge, Mass.
Tadmor, H. (1996). Philistia under Assyrian rule. *Biblical Archaeologist*, *29*, 86–192. https://doi.org/10.2307/3211004
Tagliamonte, G. (2005). *I Sanniti: Claudini, Irpini, Pentri, Carricini, Frentani*. Milano.
Tagliamonte, G. (2018). The Samnites. W G. D. Farney & G. Bradley (Red.), *The peoples of ancient Italy* (ss. 419–446). Boston–Berlin. https://doi.org/10.1515/9781614513001-021
Takahashi, H. (2014). Syriac and Arabic transmission of *On the cosmos*. W J. C. Thom (Red.), *Cosmic order and divine power: Pseudo-Aristotle, On the cosmos* (ss. 153–167). Tübingen.
Talbert, R. J. A. (Red.). (2000). *Barrington atlas of the Greek and Roman world.* Princeton.
Tarrant, H. (2015). The *Phaedo* in Numenian allegorical interpretation. W S. Delcomminette, P. D'Hoine, & M.-A. Gavray (Red.), *Ancient readings of Plato's* Phaedo (Philosophia Antiqua, 140; ss. 134–153). Leiden. https://doi.org/10.1163/9789004289543_008
Taylor, A. (2003). A platform for studying the Scythians. *Antiquity*, *77*, 413–415. https://doi.org/10.1017/S0003598X00092413
Theodoridis, C. (Wyd.). (1982–2013). *Photii Patriarchae Lexicon* (T. 1–3). Berlin.

The Leon Levy expedition to Ashkelon (T. 1–8). (2008–2019). Winona Lake.
Thom, J. C. (2014). *Cosmic order and divine power: Pseudo-Aristotle, On the cosmos*. Tübingen.
Thompson, M. (1965). The coinage of Proconnesus. *Revue numismatique*, *7*, 30–35. https://doi.org/10.3406/numi.1965.920
Thurn, I. (Wyd.). (2000). *Ioannis Malalae Chronographia*. Berlin.
Todd, R. (Wyd.). (1990). *Cleomedis Caelestia (Μετέωρα)*. Leipzig.
Toepffer, J. (1889). *Attische Genealogie*. Berlin.
Toepffer, J. (1894a). Abantes. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 1, szp. 13–15). Stuttgart.
Toepffer, J. (1894b). Abioi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 1, szp. 100). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1894a). Abarbina. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 1, szp. 16). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1894b). Abas (1). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 1, szp. 18). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1894c). Abieta. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 1, szp. 97). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1894d). Abike. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 1, szp. 98). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1894e). Abliana. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 1, szp. 104). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1894f). Abunis. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 1, szp. 127). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1894g). Achasa. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 1, szp. 210–211). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1894h). Adiabla. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 1, szp. 360). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1894i). Adrapsa. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 1, szp. 405). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1894j). Agaroi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 1, szp. 735). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1894k). Agaros. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 1, szp. 735). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1894l). Aginna. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 1, szp. 816). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1894m). Akinakai. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 1, szp. 1168). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1894n). Alamos. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 1, szp. 1281). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1894o). Alana ore. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 1, szp. 1281). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1894p). Alanorsoi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 1, szp. 1285). Stuttgart.

Tomaschek, W. (1894q). Alaunoi (2). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 1, szp. 1298). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1894r). Alaunon. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 1, szp. 1298). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1894s). Alazonios. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 1, szp. 1299). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1894t). Albana (1). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 1, szp. 1302). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1894u). Albaniai pylai. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 1/1–2, szp. 1305). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1894v). Alexandreia (4). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 1, szp. 1389). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1894w). Alexandreia (5). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 1, szp. 1389). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1894x). Alikodra. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 1, szp. 1482). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1894y). Alontas. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 1, szp. 1595). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1894z). Amareis. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 1, szp. 1740). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1894za). Amarusa. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 1, szp. 1741–1742). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1894zb). Ampsalis. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 1, szp. 1980). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1894zc). Anareoi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 1, szp. 2063). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1894zd). Anartes. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 1, szp. 2063–2064). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1894ze). Angros. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 1, szp. 2193). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1894zf). Anieseis. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 1, szp. 2209). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1894zg). Antikeites. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 1, szp. 2424–2425). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1894zh). Antiocheia (12). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 1, szp. 2445). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1894zi). Aparnoi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 1, szp. 2669). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1894zj). Apartaei. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 1, szp. 2670). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1895a). Araros (1). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 2/3, szp. 380). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1895b). Aratha. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 2/3, szp. 382). Stuttgart.

Tomaschek, W. (1895c). Archaiopolis. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 2/3, szp. 435–436). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1895d). Argadina. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 2/3, szp. 684). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1895e). Argoda. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 2/3, szp. 723). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1895f). Ariaka. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 2/3, szp. 811). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1895g). Ariakai. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 2/3, szp. 811–812). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1895h). Arsietai. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 2/3, szp. 1277). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1895i). Arsoae. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 2/3, szp. 1290). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1895j). Artamis (1). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 2/3, szp. 1305). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1895k). Artanes (2). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 2/3, szp. 1305). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1895l). Artanissa. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 2/3, szp. 1305–1306). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1896a). Asaioi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 2/4, szp. 1514). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1896b). Asiotai. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 2/4, szp. 1606). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1896c). Askatakas. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 2/4, szp. 1614–1615). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1896d). Asmanoi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 2/4, szp. 1702). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1896e). Asmurna. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 2/4, szp. 1703). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1896f). Aspabota. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 2/4, szp. 1709). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1896g). Aspisioi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 2/4, szp. 1736–1737). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1896h). Aspurgianoi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 2/4, szp. 1738). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1896i). Astakana (1). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 2/4, szp. 1773). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1896j). Astauene. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 2/4, szp. 1779). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1896k). Athrys. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 2/4, szp. 2072). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1896l). Atlas (2). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 2/4, szp. 2119). Stuttgart.

Tomaschek, W. (1896m). Auchis. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 2/4, szp. 2268–2269). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1896n). Augasioi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 2/4, szp. 2299). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1896o). Auras. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 2/4, szp. 2425). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1896p). Auzakia. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 2/4, szp. 2623). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1896q). Avarini. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 2/4, szp. 2266). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1896r). Azagarion. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 2/4, szp. 2637). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1896s). Azara (4). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 2/4, szp. 2641). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1896t). Badation. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 2/4, szp. 2726). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1896u). Bakchia. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 2/4, szp. 2784). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1896v). Baktra. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 2/4, szp. 2804–2805). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1896w). Barange. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 2/4, szp. 2852). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1897a). Baruka. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 3/5, szp. 34). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1897b). Baskatis. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 3/5, szp. 103). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1897c). Batrache. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 3/5, szp. 144). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1897d). Bodinoi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 3/5, szp. 592–593). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1897e). Boion (3). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 3/5, szp. 635). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1897f). Borgys. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 3/5, szp. 732). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1897g). Bormanon. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 3/5, szp. 732–733). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1897h). Boruskoi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 3/5, szp. 736). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1897i). Boziata. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 3/5, szp. 800). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1897j). Byltai. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 3/5, szp. 1106–1107). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1899a). Chabala. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 3/6, szp. 2016). Stuttgart.

Tomaschek, W. (1899b). Chadacha. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 3/6, szp. 2022). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1899c). Charax (8). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 3/6, szp. 2121). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1899d). Charax (10). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 3/6, szp. 2122). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1899e). Charieis. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 3/6, szp. 2139). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1899f). Chatracharta (1). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 3/6, szp. 2106). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1899g). Chaurana. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 3/6, szp. 2203). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1899h). Chesynos. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 3/6, szp. 2273–2274). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1899i). Choana (1), (2). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 3/6, szp. 2353). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1899j). Chobota. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 3/6, szp. 2355). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1899k). Cholbesina. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 3/6, szp. 2368). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1899l). Chrendoi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 3/6, szp. 2447). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1899m). Chrinni. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 3/6, szp. 2450). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1899n). Chunoi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 3/6, szp. 2526). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1901a). Dadikai. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 4/8, szp. 1978). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1901b). Darapsa. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 4/8, szp. 2152). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1901c). Dargamanes. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 4/8, szp. 2215). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1901d). Dargoidos. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 4/8, szp. 2215). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1901e). Dauaba. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 4/8, szp. 2230). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1901f). Deglane. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 4/8, szp. 2378). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1905a). Demos (1). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 5/10, szp. 153). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1905b). Diduroi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 5/10, szp. 436–437). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1905c). Drepsa. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 5/10, szp. 1698–1699). Stuttgart.

Tomaschek, W. (1905d). Drybaktai. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 5/10, szp. 1744). Stuttgart.
Tomaschek, W. (1975). *Die alten Thraker: Eine ethnologische Untersuchung* [Reprint]. Wien. (Oryginalna praca opublikowana 1893).
Tomber, R. (2008). *Indo-Roman trade: From pots to pepper*. London.
Török, L. (1997). *The Kingdom of Kush: Handbook of the Napatan-Meroitic civilization*. Leiden. https://doi.org/10.1163/9789004294011
Trabattoni, F. (2011). Boeto di Sidone e l'immortalità dell'anima nel *Fedone*. W T. Bénatouïl, E. Maffi, & F. Trabattoni (Red.), *Plato, Aristotle, or both? Dialogues between Platonism and Aristotelianism in antiquity* (ss. 1–15). Hildesheim.
Tréheux, J. (1953). La réalité historique des offrandes hyperboréennes. W *Studies presented to D. M. Robinson on his seventieth birthday* (T. 2, ss. 758–774). Saint Louis.
Treidler, H. (1932a). Syrtis. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A8, szp. 1796–1829). Stuttgart.
Treidler, H. (1932b). Tabienoi (2). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A8, szp. 1878–1879). Stuttgart.
Treidler, H. (1952). Polytimetos. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 21/42, szp. 1836–1838). Stuttgart.
Treidler, H. (1953a). Poritos. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 22/43, szp. 248). Stuttgart.
Treidler, H. (1953b). Portakra. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 22/43, szp. 333–335). Stuttgart.
Treidler, H. (1955). Vandabanda. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 15, szp. 297–298). Stuttgart.
Treidler, H. (1956). Tabis. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (Supplement 8, szp. 783–791). Stuttgart.
Treidler, H. (1958a). Varnoi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A8/2, szp. 2393). Stuttgart.
Treidler, H. (1958b). Vibantavarion. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A16 , szp. 1941). Stuttgart.
Treidler, H. (1958c). Vibiones. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A16, szp. 1941). Stuttgart.
Treidler, H. (1959a). Psathis. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 23/46, szp. 1312–1316). Stuttgart.
Treidler, H. (1959b). Pssesioi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 23/46, szp. 1357–1359). Stuttgart.
Treidler, H. (1961). Uskenon. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A17, szp. 1091). Stuttgart.
Treidler, H. (1962a). Kauaris. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (Supplement 9, szp. 381–382). Stuttgart.
Treidler, H. (1962b). Udon. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (Supplement 9, szp. 1433). Stuttgart.
Treidler, H. (1967a). Zalissa. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A18, szp. 2301). Stuttgart.

Treidler, H. (1967b). Zaratai. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A18, szp. 2318). Stuttgart.
Treidler, H. (1967c). Zariaspa. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A18, szp. 2326–2328). Stuttgart.
Treister, M. Yu. (1997). New discoveries of Sarmatian complexes of the 1st century A.D.: A survey of publications in VDI. *Ancient Civilizations from Scythia to Siberia*, *4*(1), 35–100. https://doi.org/10.1163/157005797X00045
Tucci, G. (1977). On Swāt: The Dards and connected problems. *East and West*, *27*, 9–103.
Tuplin, A. (2004). Doctoring the Persians: Ctesias of Cnidus, physician and historian. *Klio*, *86*(2), 305–347. https://doi.org/10.1524/klio.2004.86.2.305
Turner, P. J. (1989). *Roman coins from India*. London.
Tyrrell, W. B. (1984). *Amazons: A study in Athenian mythmaking*. Baltimore–London.
Tzvetkova-Glaser, A. (2014). The concepts of οὐσιά and δύναμις in *De mundo* and their parallels in Hellenistic-Jewish and Christian texts. W J. C. Thom (Red.), *Cosmic order and divine power: Pseudo-Aristotle, On the cosmos* (ss. 133–152). Tübingen.
Udolph, J. (1999). Haduloha. W *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* (T. 13, ss. 271–274). Berlin – New York.
Unger, E. (1928). Babylon. W *Reallexikon der Assyriologie und vorderasiatischen Archäologie* (T. 1, ss. 330–369). Berlin.
Untermann, J. (1975). *Monumenta Linguarum Hispanicarum: T. 1. Die Münzlegenden*. Wiesbaden.
Untermann, J. (1980). *Monumenta Linguarum Hispanicarum: T. 2. Die Inschriften in iberischer Schrift aus Südfrankreich*. Wiesbaden.
Untermann, J. (1990). *Monumenta Linguarum Hispanicarum: T. 3. Die iberischen Inschriften aus Spanien*. Wiesbaden.
Untermann, J. (1997). *Monumenta Linguarum Hispanicarum: T. 4. Die tartessischen, keltiberischen und lusitanischen Inschriften*. Wiesbaden.
Urios-Aparisi, E. (1993). Anacreon: Love and poetry (on 358 *PMG*, 13 Gentili). *Quaderni Urbinati di Cultura Classica*, *44*, 51–70. https://doi.org/10.2307/20547192
Vahlen, J. (Wyd.). (1963). *Ennianae poesis reliquiae* (2 wyd.). Lipsiae. (Oryginalna praca opublikowana 1903).
Valerio, V. (2012). Sulla rappresentazione cartografica del così detto papiro di Artemidoro. *Revue d'histoire des textes n.s.*, *7*, 371–384.
Vallat, F. (Red.). (1990). *Contribution à l'histoire d'Iran: Mélanges offerts à Jean Perrot*. Paris.
van der Valk, M. (1985). On the god Cronus. *Greek, Roman, and Byzantine Studies*, *26*(1), 5–11.
van der Veen, J. E. (1996). *The significant and the insignificant: Five studies in Herodotus' view of history*. Leiden. https://doi.org/10.1163/9789004409019
Vasmer, M. (1923). *Die Iranier in Südrußland*. Leipzig.
Vatin, N. (2000). *Rhodes et l'Ordre de Saint-Jean-de-Jérusalem*. Paris. https://doi.org/10.4000/books.editionscnrs.2562
Verbrugghe, G. P., & Wickersham, J. M. (2001). *Berossos and Manetho, introduced and translated: Native traditions in ancient Mesopotamia and Egypt*. Ann Arbor, Mich.
Vial, C. (2008). *Inscriptions de Délos, index: T. 2. Les Déliens*. Paris.

Vian, F. (1978). L'isthme de Cyzique d'après Apollonios de Rhodes (I, 936–941). *Revue des Études Grecques*, *91*, 96–106. https://doi.org/10.3406/reg.1978.4175
Vickers, M. (2013). A lost ivory diptych panel in an Indian painting. *Studies in Ancient Art and Civilization*, *17*, 255–264. https://doi.org/10.12797/SAAC.17.2013.17.31
Vidal-Naquet, P. (1964). Athènes et l'Atlantide: Structure et signification d'un mythe platonicien. *Revue des Études Grecques*, *77*, 420–444. https://doi.org/10.3406/reg.1964.3793
Vidal-Naquet, P. (2006). *L'Atlantide: Petite histoire d'un mythe platonicien* (2. wyd.). Paris.
Vinogradov, I. (1980). Die historische Entwicklung der Poleis des nördlichen Schwarzmeergebietes im 5. Jahrhundert v. Chr. *Chiron*, *10*, 63–100.
Vinogradov, J. G., & Kryžickij, S. D. (1995). *Olbia: Eine altgriechische Stadt im nordwestlichen Schwarzmeerraum* (Mnemosyne Supplements, 149). Leiden. https://doi.org/10.1163/9789004329546
Voisin, C. (2020). Le plongeon des Hyperboréens, une pratique funéraire utopique. *Ktèma: Civilisations de l'Orient, de la Grèce et de Rome antiques*, *45*, 221–235. https://doi.org/10.3406/ktema.2020.2680
Von der Mühll, P. (1940). Zu Anakreon 43 Diehl und den Lyrikern. *Hermes*, *75*, 422–425.
Votsis, A. (2016). The ancient Greek myth of Hyperborea: Its supernatural aspects and frameworks of meaning. W E. R. Barraclough, D. M. Cudmore & S. Donecker (Red.), *Imagining the supernatural North* (ss. 42–53). Edmonton.
Vulić, A. (1914). Rodope (2). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A1, szp. 957). Stuttgart.
Vulić, A. (1916). Istros (5). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 9/18, szp. 2268–2269). Stuttgart.
Waddy, L. (1963). Did Strabo visit Athens? *American Journal of Archaeology*, *67*, 296–300.
Wagner, C. G. (2014). *Tartessos: Mito e historia*. Madrid.
Wagner, R. (1892). Sostratos' Teiresias. *Hermes*, *27*, 131–143.
Walker, H. J. (2015). *The twin horse gods: The Dioskouroi in mythologies of the ancient world*. London. https://doi.org/10.5040/9780755624256
Walser, G. (2000). Persische Teppiche als Quelle für die griechische Geschichte? *Klio*, *82*, 54–72. https://doi.org/10.1524/klio.2000.82.1.54
Wamier, G. (1975). *Zur Halstattkultur im Ostfrankreich: Die Fundgruppen im Jura und in Burgund*. Mainz.
Warmington, B. H. (1964). *Carthage* (2. wyd. zmienione). London. (Oryginalna praca opublikowana 1960).
Warmington, E. H. (1974). *The commerce between the Roman Empire and India*. Cambridge. (Oryginalna praca opublikowana 1928).
Warren, S. J. (1894). Herodot VI 129. *Hermes*, *29*, 476–468.
Warren, W. F. (1919). The myth of Io viewed in the light of the East Arian conception of the earth. *The Classical Journal*, *14*, 359–370.
Watkin, H. J. (1987). The Cypriote surrender to Persia. *Journal of Hellenic Studies*, *107*, 154–163. https://doi.org/10.2307/630076
Wecker, O. (1916a). Indikos kolpos. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 9/18, szp. 1368). Stuttgart.

Wecker, O. (1916b). Indos (1). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 9/18, szp. 1369–1373). Stuttgart.
Weerakkody, D. P. M. (1997). *Taprobanê: Ancient Sri Lanka as known to Greeks and Romans*. Turnhout.
Wehrli, F. (Wyd.). (1967). *Die Schule des Aristoteles: Zeszyt 1. Dikaiarchos*. Basel.
Weingartner, H. (1994). *Die Insel Thasos – eine physisch-geographische Synthese*. Salzburg.
Weissbach, F. H. (1899). Charinda. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 3/6, szp. 2143). Stuttgart.
Weissbach, F. H. (1905a). Derusiaioi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 5/10, szp. 248). Stuttgart.
Weissbach, F. H. (1905b). Dropikoi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 5/10, szp. 1721). Stuttgart.
Weissbach, F. H. (1914a). Iasonion. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 9/17, szp. 782). Stuttgart.
Weissbach, F. H. (1914b). Iatioi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 9/17, szp. 800). Stuttgart.
Weissbach, F. H. (1921). Sarn(e)ios. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A3, szp. 29). Stuttgart.
Weissbach, F. H. (1922). Koronos (7). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 11/22, szp. 1435). Stuttgart.
Weissbach, F. H. (1924). Kyreschata. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (Supplement 4, szp. 1127). Stuttgart.
Weissbach, F. H. (1930a). Marakodra. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 14/28, szp. 1422). Stuttgart.
Weissbach, F. H. (1930b). Maraphioi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 14/28, szp. 1424). Stuttgart.
Weissbach, F. H. (1930c). Mardyene. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 14/28, szp. 1672). Stuttgart.
Weissbach, F. H. (1930d). Mardyenoi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 14/28, szp. 1422). Stuttgart.
Weissbach, F. H. (1930e). Margos (2). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 14/28, szp. 1709). Stuttgart.
Weissbach, F. H. (1930f). Marouka. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 14/28, szp. 2053). Stuttgart.
Weissbach, F. H. (1930g). Maspioi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 14/28, szp. 2122). Stuttgart.
Weissbach, F. H. (1930h). Maxerai. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 14/28, szp. 2484). Stuttgart.
Weissbach, F. H. (1932a). Tabenoi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A8, szp. 1863). Stuttgart.
Weissbach, F. H. (1932b). Tabiana. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A8, szp. 1878). Stuttgart.
Weissbach, F. H. (1932c). Tabiene. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A8, szp. 1878). Stuttgart.

Weissbach, F. H. (1932d). Tambyzoi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A8, szp. 2098). Stuttgart.
Weissbach, F. H. (1934). Thamanaioi. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A9, szp. 1232). Stuttgart.
Wendel, C. (Wyd.). (1914). *Scholia in Theocritum vetera*. Lipsiae.
Wendel, C. (Wyd.). (1935). *Scholia in Apollonium Rhodium vetera*. Berlin. (Reprint 1999).
Wendel, C. (1936a). Nikanor (26). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 17/33, szp. 273–274). Stuttgart.
Wendel, C. (1936b). Nikanor (27). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 17/33, szp. 274–277). Stuttgart.
Wendel, C. (1948). Tyrannion (2). W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 7A/2, szp. 1811–1819). Stuttgart.
Wenskus, R. (1961). *Stammesbildung und Verfassung: Das Werden der frühmittelalterlichen Gentes*. Köln–Graz. https://doi.org/10.7788/9783412300067
Wenskus, R. (1973). Alokiai nesoi. W *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* (T. 1, ss. 189–190). Berlin – New York.
West, M. L. (Wyd.). (1972). *Iambi et elegi Graeci ante Alexandrum cantati: T. 2. Callinus, Mimnermus, Semonides, Solon, Tyrtaeus, Minora Adespota.* Oxonii.
West, M. L. (1985). *The Hesiodic catalogue of women: Its nature, structure, and origins*. Oxford.
West, M. L. (2002). 'Eumelos': A Corinthian epic cycle? *The Journal of Hellenic Studies*, *122*, 109–133. https://doi.org/10.2307/3246207
West, M. L. (Wyd. & Tłum.). (2003). *Greek epic fragments.* Cambridge–London.
West, S. (1992). Sesostris' stelae (Herodotus 2.102–106). *Historia*, *41*, 117–120.
Wieczorek, M. (2024). Mocheresis, Mucheirisis, Mechlessus, Mochora? Toponym identification challenges. *Byzantinoslavica: Revue internationale des études byzantines*, *82*(1–2), 41–56. https://doi.org/10.58377/byzslav.2024.3
Wiesehöfer, J. (Red.). (1998). *Das Partherreich und seine Zeugnisse / The Arsacid Empire: Sources and documentation*. Stuttgart.
Wijsman, H. J. W. (1998). Thule applied to Britain. *Latomus*, *57(2)*, 318–323.
Wikarjak, J. (1959). Ἀρχαι Herodota. *Meander*, *14*, 271–282.
Wilson, N. G. (Wyd.). (2015). *Herodoti Historiae* (T. 1–2). Oxford.
Windberg, F. (1935). Nasamones. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 16/32, szp. 1776–1778). Stuttgart.
Winiarczyk, M. (Wyd.). (1991). *Euhemeri Messenii reliquiae*. Stuttgart–Leipzig.
Winiarczyk, M. (2005). Meropida (Meropis gē) Teopompa: Historia badań (1841–2000) i próba interpretacji. *Meander*, *60*, 300–314.
Winiarczyk, M. (2013). *The "Sacred history" of Euhemerus of Messene* (W. Zbirohowski-Kościa, Tłum.; Beiträge zur Altertumskunde, 312). Berlin–Boston. https://doi.org/10.1515/9783110294880
Winter, I. J. (2009). Homer's Phoenicians: History, ethnography, or literary trope? (A perspective on early Orientalism). W I. J. Winter, *On art in the ancient Near East* (Culture and History of Ancient Near East, 34.1; ss. 597–639). Leiden. https://doi.org/10.1163/ej.9789004172371.i-640.62

Wirth, G. (1967). Zum Volkstamm der Treren. *Klio*, *39*, 47–51. https://doi.org/10.1524/klio.1967.49.jg.47

Wirth, H. (1928). *Der Aufgang der Menschheit: Untersuchungen der Geschichte der Religion, Symbolik und Schrift der atlantisch-nordischen Rasse*. Jena.

Witczak, K. T. (2005). *Język i religia Luzytanów*. Łódź.

Wojtilla, Gy. (2000). Did the Indo-Greeks occupy Pāṭaliputra? *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*, *40*, 495–504. https://doi.org/10.1556/aant.40.2000.1-4.46

Wolfson, S. (2008). *Tacitus, Thule, and Caledonia*. Oxford.

Wolińska, T. (2005). *Sycylia w polityce Cesarstwa Bizantyńskiego w VI–IX wieku*. Łódź.

Wolska-Conus, W. (Wyd.). (1968–1973). *Cosmas Indicopleustès: Topographie chrétienne* (T. 1–3; Sources chrétiennes, 141, 159, 197). Paris.

Wolski, J. (1969). Der Zusammenbruch der Seleukidenherrschaft im Iran im 3. Jahrhundert v. Chr. W F. Altheim & J. Rehork (Red.), *Der Hellenismus in Mittelasien* (Wege der Forschung, 91; ss. 188–254). Darmstadt.

Woudhuizen, F. C. (2011). *Selected Luwian hieroglyphic texts: The extended version* (Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft, 141). Innsbruck.

Woudhuizen, F. C. (2018). Identifying the pre-Greek population groups of Crete on the basis of their toponyms and hydronyms. *Journal of Indo-European Studies*, *46*, 302–311.

Xella, P. (1981). *La religione fenicia: Matrici orientali e sviluppi occidentali*. Roma.

Xella, P. (1991). *Baal Hammon: Recherches sur l'identité et l'histoire d'un dieu phénico-punique*. Roma.

Xella, P. (2010). Sull'etimologia di (Baal) Hammon. *Studi epigrafici e linguistici sul Vicino Oriente antico*, *27*, 27–31.

Yaylali, A. (1976). *Der Fries des Artemisions von Mäander* (Istanbuler Mitteilungen, 15). Tübingen.

Young, G. K. (2001). *Rome's eastern trade: International commerce and imperial policy 31 BC – AD 305*. London – New York.

Zambrini, A. (1982). Gli Indica di Megastene. *Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa: Classe di Lettere e Filosofia*, *12*, 71–149.

Zambrini, A. (1985). Gli Indica di Megastene. *Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa: Classe di Lettere e Filosofia*, *15*, 781–853.

Zavoĭkin, A. (2013). *Obrazovanie Bosporskogo gosudarstva: Archeologiia stanovleniia derzhavy Spartokidov*. Kerch.

Ziegler, K. (1912). Gorgo. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 7/14, szp. 1630–1655). Stuttgart.

Ziegler, K. (1942). Panchaia. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. 18/36(2), szp. 493–495). Stuttgart.

Ziegler, K. (1967). Zadris. W *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [RE] (T. A18, szp. 2219). Stuttgart.

Zolotarev, M. I. (1996). Sur la chronologie de Chersonésos à l'époque archaïque. W A. Fraysse, E. Geny, & T. Khartchilava (Red.), *Sur les traces des Argonautes: VIe Symposium de Vani (Colchide) 22–29 septembre 1990* (ss. 311–317). Paris.

Tom 158 serii „Prace Slawistyczne. Slavica”

Testimonia najdawniejszych dziejów Słowian. Seria grecka. Tom 1: Starożytność. Pisarze najdawniejsi

Autorka i tłumaczka tomu:
dr hab. Anna Kotłowska, prof. UAM
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań, Polska
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6547-806X
e-mail: anna.kot@amu.edu.pl
Autorka deklaruje brak konfliktu interesów.

Abstrakt

Książka to pierwszy zeszyt serii greckiej znanego od dziesięcioleci wydawnictwa źródłowego Instytutu Slawistyki PAN, *Testimonia najdawniejszych dziejów Słowian*. Zeszyt szósty i ostatni serii greckiej pt. *Pisarze wieku XI* autorstwa Anny Kotłowskiej ukazał się w 2013 roku. Niniejsza publikacja strukturalnie i merytorycznie nawiązuje do wydanego kilka lat temu pierwszego tomu serii łacińskiej *Testimoniów najdawniejszych dziejów Słowian* (*Seria łacińska. Tom 1: Starożytność. Pisarze najdawniejsi*. Poznań–Warszawa 2016). Wiele haseł leksykonu łacińskiego zostało rozbudowanych o źródła greckie, zaktualizowano także ich bibliografię.

Prezentowany tom składa się z dwóch części. Pierwsza to fragmenty (tekst oryginalny oraz tłumaczenie) kilkunastu dzieł z dziedziny geografii, etnografii i historiografii antycznej (m.in. pierwszy polski przekład wszystkich zachowanych fragmentów Pyteasza z Massalii oraz najobszerniejszy z dotychczasowych w języku polskim przekład fragmentów *Geografii* Ptolemeusza z Aleksandrii – pierwszy po przełomowej edycji szwajcarskiej z 2006 roku), opisujących terytoria Europy Środkowej, Wschodniej oraz Azji Środkowej. Ten ostatni obszar został uwzględniony ze względu na a) obraz wyobrażeń nauki klasycznej na temat Eurazji, mający wpływ na geografię europejską aż po wczesną nowożytność; b) jego kluczowe znaczenie w migracjach ludów koczowniczych przybywających do Europy Środkowej, Wschodniej i na Bałkany.

Część druga tomu – znacznie obszerniejsza – to leksykon, na który składają się hasła objaśniające ponad tysiąc hydro-, topo- i etnonimów z przytoczonych źródeł. Zawierają one: podstawowe poświadczenia źródłowe, możliwą lokalizację, współczesną identyfikację (nie zawsze możliwą, a często dyskusyjną!) oraz historię badań ostatnich 150 lat. Powiązana z leksykonem bardzo obszerna bibliografia drobiazgowo odzwierciedla dorobek nauki europejskiej

i amerykańskiej w zakresie geografii klasycznej. Ze względu na swoją reprezentatywność pozwala ona na podjęcie własnych, szczegółowych badań. W historii poruszanej problematyki niektóre terminy wiązano ze Słowianami bądź z językami słowiańskimi, niemniej dla omawianego okresu chronologicznego ustalenia takie pozostają w większości sporne. Ze względu jednak na znany powszechnie fakt, iż historiografia i geografia średniowieczna wykazują ciągłość (semantyczną, mentalną, metodyczną itd.) z tradycją antyczną, wskazane jest, by także mediewistyka dysponowała zbiorczym opracowaniem wcześniejszego obrazu świata. Jest to zatem obszerne kompendium z zakresu geografii historycznej, wyjątkowe w polskiej literaturze przedmiotu.

Słowa kluczowe: geografia grecka; geografia historyczna; Ptolemeusz z Aleksandrii; Pyteasz z Massalii

Volume 158 of the series *Prace Slawistyczne. Slavica*
[Monographs in Slavic Studies. Slavica]

Testimonia of the Earliest History of the Slavs: Greek Series: Vol. 1. Antiquity: Earliest Authors

Author and translator of the volume:
Dr hab. Anna Kotłowska, prof. UAM
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań, Polska
[Adam Mickiewicz University in Poznań, Poznań, Poland]
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6547-806X
e-mail: anna.kot@amu.edu.pl
Competing interests: The author declares that she has no competing interests.

Abstract

This book is volume one in the Greek series of the long-running edition of sources *Testimonia najdawniejszych dziejów Słowian* [Testimonia of the Earliest History of the Slavs], prepared at the Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences. The sixth and final volume of the series, *Pisarze wieku XI* [Authors of the Eleventh Century] by Anna Kotłowska, appeared in 2013. In terms of its structure and content-related issues, the present publication draws on the first volume of the Latin series of *Testimonia* (*Seria łacińska* [Latin Series], vol. 1: *Starożytność. Pisarze najdawniejsi* [Antiquity: Earliest Authors], 2016). A number of entries from the lexicon in the Latin volume have been expanded to include Greek sources, and the bibliography has been updated.

The present volume consists of two parts. The first contains excerpts (original text and translation) from over a dozen works of ancient geography, ethnography and historiography which describe the areas of central and eastern Europe and central Asia (e.g. the first Polish translation of all surviving fragments of Pytheas of Massalia; the most extensive Polish translation of fragments of Ptolemy's *Geography*, the first since the landmark Swiss edition of 2006). Central Asia is included owing to (a) the image of Eurasia in classical scholarship, which influenced European geography until the early modern period; (b) its crucial importance in the migrations of nomadic peoples arriving in central and eastern Europe and the Balkans.

The second and much more extensive part of the volume is a lexicon containing entries which explain over a thousand hydro-, topo- and ethnonyms from the sources. The entries provide basic details of their attestations in sources, possible location, present-day identification (not always possible and often debatable), and a history of research over the last 150 years. The

extensive and wide-ranging bibliography associated with the lexicon provides a thorough record of achievements of European and American scholarship in the field of classical geography, and thus makes it possible for researchers to undertake their own detailed studies. Although throughout the history of writing on the issues in focus certain terms have been associated with Slavs or Slavic languages, for the chronological period under discussion such attributions remain largely disputed. However, given the well-known fact that medieval historiography and geography exhibit continuity with the ancient tradition (in semantic, mental, methodological and other terms), it is advisable that medieval studies should also have a comprehensive account of the earlier worldview. The present volume is an extensive compendium in the field of historical geography and is unique in the Polish literature on the subject.

Keywords: Greek geography; historical geography; Ptolemy of Alexandria; Pytheas of Massalia